

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA NASİHAT

Doktora Tezi

Esmâ POLAT

Ankara – 2018

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA NASİHAT

Doktora Tezi

Esmâ POLAT

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Abdülmecit İSLAMOĞLU

Ankara – 2018

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

ESMA POLAT

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA NASİHAT

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdülmecit İSLAMOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı
Doç. Dr. Abdülmecit İSLAMOĞLU
Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR
Doç. Dr. Yaşar DAŞKIRAN
Doç. Dr. Cafer ACAR
Dr. Öğr. Üyesi İlyas CANIKLI

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 15/08/2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (06./03./2018)

Esmâ POLAT

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
I. XVII. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GENEL DURUMU	1
A. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İdarî Durum ve Valide Sultanlar Saltanatı	1
B. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İktisadî ve Askerî Durum	6
C. XVII. YÜZYILDA OSMANLI DIŞ SİYASETİ.....	10
D. XVII. Yüzyılda Osmanlı'da Sosyal Durum	13
II. XVII. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ	16
A. XVII. Yüzyılda Divan Şiiri	16
B. XVII. Yüzyılda Âşık Tarzı Halk Şiiri	23
C. XVII. Yüzyılda Dinî-Tasavvufî Halk Şiiri (Tekke Şiiri)	25
D. XVII. Yüzyılda Nesir	26
III. "NASİHAT" KAVRAMININ TÜRK KÜLTÜR VE EDEBİYATINDAKİ YERİ	31
A. Nasihat Kavramının İslâm'daki Yeri	31
B. Türk Edebiyatında Nasihat	33
1. İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatında Nasihat	34
2. İslâmiyet Sonrası Türk Edebiyatının İlk Eserlerinde Nasihat	36
3. Anadolu Sahası Türk Edebiyatında Nasihat.....	38
a. Nasihat Kavramına Özel Bir Edebî Tür Olarak Nasihat-nâmeler.....	40
b. Dinî-Tasavvufî Halk Şiirinde Nasihat	47
c. Âşık Tarzı Halk Şiirinde Nasihat	50
d. Divan Şiirinde Nasihat.....	52
IV. DİVANLARI ÇALIŞMAMIZA KONU OLAN ŞAİRLER.....	54
A. Atâyî.....	54
B. Bahâyî.....	56
C. Bahtî (Sultan I. Ahmed)	57
Ç. Cevrî	59

D. Fâizî.....	60
E. Fehîm-i Kadîm.....	61
F. Fevzî.....	63
G. Hâletî.....	64
H. İsmetî.....	66
I. Nâbî.....	68
İ. Nâdirî.....	71
J. Nâilî.....	72
K. Nedîm-i Kadîm.....	74
L. Nef'î.....	75
M. Neşâtî.....	77
N. Râmî.....	78
O. Sâbit.....	79
Ö. Vecdî.....	82
P. Yahyâ.....	83

BİRİNCİ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA YER ALAN DİNÎ – TASAVVUFÎ KONULARA İLİŞKİN NASİHATLER

I. DİNÎ KONULARA İLİŞKİN NASİHATLER.....	86
A. İtikâdî Konulara İlişkin Nasihatler.....	86
1. Kur'an-ı Kerim'e ve Hadislere İttibâ Etmek.....	86
2. Hazret-i Muhammed'i Sevmek ve Övmek.....	88
3. Kur'an'da Bildirilen Peygamberleri Tanımak ve Onlara Hürmet Etmek.....	96
4. Kadere Rızâ.....	98
5. Âhirete Hazırlık.....	108
B. İbadetlere İlişkin Nasihatler.....	114
1. Namaz.....	114
2. Hac.....	117
3. Mübarek Gün ve Gecelerin İhyâsı.....	124
a. Ramazan.....	124
b. Mevlid Kandili.....	126
C. Dinî Şahsiyetlere İlişkin Nasihatler.....	128
1. Ehl-i Beyt.....	128

2. Ashâb-ı Kirâm	131
II. TASAVVUFÎ KONU ve KAVRAMLARA İLİŞKİN NASİHATLER.....	132
A. Tasavvufî Kavramlara İlişkin Nasihatler	132
1. Aşk ve Aşk İle İlgili Kavramlar	132
a. Aşk	132
b. Âşık	147
c. Vuslat	160
2. Cem' – Fark	168
3. Duâ	169
4. Dünyanın Geçiciliği.....	176
5. Fakr.....	213
6. Fenâ – Bekâ	216
7. Hakikat	219
8. Havf – Recâ	223
9. Hevâ ve Hevesi Terk Etme	227
10. Hırs	232
11. Himmet	234
12. İhlâs	235
13. İlim	238
14. İrfan /Ma'rifet.....	243
15. İstiğnâ	249
16. İstikâmet	252
17. Mahv	253
18. Makam-Mansıb Sevgisi.....	255
19. Ma'rifetullah.....	264
20. Mâsivâ	268
21. Mürşid-Mürîd	271
22. Rızık	282
23. Riyâ.....	286
24. Sır / Râz	292
25. Şerîat.....	296
26. Şöhret Tutkusu.....	297
27. Tecrîd.....	299
28. Tefekkür	302

29. Terk.....	309
30. Tevbe	312
31. Tevekkül	322
32. Tûl-i Emel.....	333
33. Ubûdiyyet	336
34. Uzlet	340
35. Vahdet-Kesret.....	343
36. Vahdet-i Vücûd ve Tevhid	346
37. Zikir	352
38. Zühd.....	355
B. TASAVVUFÎ ŞAHSİYET ve TİPLERE İLİŞKİN NASİHATLER.....	357
1. Mutasavvıflar.....	357
a. Abdulkâdir-i Geylânî	357
b. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.....	359
2. Tasavvuf Terminolojisindeki Bazı Tipler.....	366
a. Derviş / Sûfî	366
b. Rind ve Zâhid.....	367
c. Vâiz	379

İKİNCİ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA YER ALAN GENEL AHLÂKLA İLGİLİ NASİHATLER

I. YERİNE GETİRİLMESİ TAVSİYE EDİLEN TUTUM VE DAVRANIŞLAR	382
A. Ahde Vefa Gösterme	382
B. Cesâret	383
C. Cömertlik.....	384
Ç. Çalışkanlık.....	388
D. Edeb.....	390
E. Hilm	396
F. İyilik Yapma/Yardımseverlik	397
G. Kanaat.....	401
H. Sabır	407
I. Şükür.....	412

İ. Tevazu.....	413
II. SAKINILMASI TAVSİYE EDİLEN TUTUM VE DAVRANIŞLAR	417
A. Cimrilik	417
B. Gıybet	418
C. Haset	419
Ç. Kalp Kırmak	420
D. Kibir	422
E. Kin GütmeK	426
F. Tecessüs	427
G. Zulüm	428

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA YER ALAN SOSYAL HAYATLA İLGİLİ NASİHATLER

I. SOSYAL İLİŞKİLER İLE İLGİLİ NASİHATLER	433
A. Arkadaşlık	433
1. İnsanlarla İyi Geçinmek.....	434
2. Arkadaşlığın Önemi ve İncelikleri	436
3. Kötü Huylu Kimselerle Arkadaşlık Etmemek.....	440
B. Evlilik	444
C. Sosyal İlişkilerde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	445
1. Düşmana ve Fesat Ehline Karşı Uyanık Olmak	445
2. Sırrını Kimseye Açmamak	448
3. Başkalarının İşlerine Karışmamak.....	450
4. Bir Kimseyi Yüzüne Karşı Övmemek.....	451
II. KONUŞMA ADABI VE SÖZÜN MAHİYETİ İLE İLGİLİ NASİHATLER	452
III. MUTLULUK (SAADET) İLE İLGİLİ NASİHATLER.....	457
IV. DEVLET YÖNETİMİ İLE İLGİLİ NASİHATLER.....	463
V. “ŞİİR YAZMA” İLE İLGİLİ NASİHATLER.....	467

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA YER ALAN TAMAMI NASİHAT İÇERİKLİ
MANZÛMELER

SONUÇ	591
KAYNAKÇA.....	601
ÖZET	622
ABSTRACT	623

ÖNSÖZ

Divan şiiri, Türk-İslâm kültürünün Osmanlı medeniyet dairesi içerisindeki yorumunun sözün en estetik formu olan şiir ile dile getirildiği büyük bir edebî gelenektir. Edebiyat tarihimizin klâsik devrini karşılayan bu edebî geleneğe ait ürünlerde, kültürümüzün hayata ve insana bakışı, yüksek bir sanat diliyle ifade edilmiştir. Divan şiiri aracılığı ile verilen mesaj, insanoğlunun iç dünyasına seslenmesi, onun hayattaki anlam arayışlarına cevap vermesi dolayısıyla eskimez niteliktedir. Bu sebeple, divan şiirinin dönemlerine göre ele alınıp bütün yönleriyle incelenmesi, bu büyük edebî geleneğin verimlerini gereğince anlamamıza, onlardan hakkıyla istifade etmemize ve bu kıymetli birikimi gelecek nesillere aktarmamıza hizmet edecektir.

Divan şiirini, ortaya çıkış sebepleri, dile getiriliş amaçları bağlamında ele aldığımızda karşımıza çıkan olgulardan biri de “*nasihat*” kavramıdır. Osmanlı sanatının bütün dalları gibi şiiri de âlemin ve insanın hakikatini sanatın perspektifinde ifade etmek üzere meydana getirilmiştir. Şair, hakikati kendi ruh imbiğinden; duygu, his ve sezgi süzgecinden geçirerek ifade ederken bazen sözünü tavsiye ve öğüt niteliğine büründürme ihtiyacı hisseder. Bu esnada, “*şiiirde nasihat*” olgusu ortaya çıkar. Nasihatın didaktik bir anlatıdaki niteliği ile şiirdeki niteliği elbette aynı olmayacaktır. Hatta, değişik şiir gelenekleri içindeki mahiyeti de birbirinden farklıdır. Bu noktada, “*nasihat*” kavramının divan şiirindeki niteliği ve niceliğinin ne olduğu sorusu karşımıza çıkar. Bu niteliğin, divan şiirinin farklı dönemlerinde farklı özellikler taşıyabileceğini gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu tezi kaleme almaktaki amacımız, XVII. yüzyıl divan şiirinde “*nasihat*” kavramının ne ölçüde, nasıl ve hangi konular çerçevesinde yer bulduğunu ortaya

koymaktır. Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girdiği bu yüzyıl, divan şiirinin en renkli çağıdır. XVI. asırda klâsik devrine eren bu şiir geleneği, XVII. yüzyılda yeni üsluplar ile beslenerek gelişmesini sürdürmüştür. Bu yüzyılda, Osmanlı devlet idaresinin zayıflaması ve buna bağlı olarak sosyal problemlerin artması, dönemin şairlerini bu problemleri azaltmaya yönelik telkin ve uyarıları dile getirmeye sevk etmiş; bu durum, divan şiirinde nasihat içeriğinin artmasını beraberinde getirmiştir. Bu sebeple, divan şiirinin nasihat içeriğinin XVII. yüzyıl özelinde değerlendirilmesi bir gerekliliktir. “*XVI. Yüzyıl Divanlarında Nasihat*” konusu da hâlihazırda doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

Tezimizde, ölüm tarihleri 1617 ile 1712 arasında değişen on dokuz divan şairinin divanlarını nasihat içeriği bakımından inceledik. Hangi şairlerin divanlarını incelememiz gerektiğini belirlemek üzere, edebiyat tarihi alanında yapılmış birçok önemli çalışmayı taradık. Edebiyat tarihçilerimizin XVII. yüzyıl divan şiirinde önemli bir yeri olduğu kanaatinde birleştikleri şairleri belirleyerek çalışmamıza bu şairlerin divanlarını esas aldık. Bu divanların, akademik çalışmalar kapsamında tenkitli metin olarak neşredilmiş olmalarına bilhassa dikkat ettik. Çalışmamız kapsamında divanlarını incelediğimiz şairler, şu kimselerdir: Atâyî (ö. 1635), Bahâyî (ö. 1654), Bahtî (ö. 1617), Cevrî (ö. 1654), Fâizî (ö. 1622), Fehîm-i Kadîm (ö. 1648), Fevzî (ö. 1679), Hâletî (ö. 1631), İsmetî (ö. 1665), Nâbî (ö. 1712), Nâdirî (ö. 1626), Nâilî (ö. 1666), Nedîm-i Kadîm (ö. 1670), Nefî (ö. 1635), Neşâtî (ö. 1673), Râmî (ö. 1640), Sâbit (ö. 1712), Vecdî (ö. 1661), Yahyâ (ö. 1644).

Tezimiz giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, okuyucuyu tezin ana bölümüne hazırlayıcı mahiyette, ayrı ayrı başlıklar altında sırasıyla şu konular hakkında bilgi verdik: a. Divanları Çalışmamıza Konu Olan Şairler ve

Hayatları, b. XVII. Yüzyılın Siyâsî, Sosyal ve Kültürel Yapısına Genel Bakış, c. XVII. Yüzyılda Türk Edebiyatı, ç. Türk Edebiyatında Nasihat.

Çalışmamızın birinci bölümünde, incelediğimiz divanlarda yer alan dinî-tasavvufî konulara ilişkin nasihatleri dinî konulara ilişkin nasihatler ve tasavvufî konulara ilişkin nasihatler olmak üzere iki ana başlık altında ele aldık. Dinî konulara ilişkin nasihatleri, itikadî konulara ilişkin olanlar, ibadetlere ilişkin olanlar ve dinî şahsiyetlere ilişkin olanlar olmak üzere üç alt başlık ve bunlara bağlı daha alt başlıklar altında değerlendirdik. Tasavvufî kavram ve konulara ilişkin nasihatleri ise, tasavvufî kavramlara ilişkin nasihatler ve tasavvufî şahsiyet ve tiplere ilişkin nasihatler olmak üzere iki alt başlıkta ele aldık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, incelediğimiz divanlarda yer alan genel ahlâk ile ilgili nasihatleri, “Yerine Getirilmesi Tavsiye Edilen Tutum ve Davranışlar” ile “Sakınılması Tavsiye Edilen Tutum ve Davranışlar” başlıkları altında ele aldık. Bu başlıklar altında, bütün kültürlerde birer erdem olarak görülen cesaret, cömertlik, iyilik yapma, sözünde durma, kanaat, tevâzû... gibi kavramlar ile bütün kültürlerde hoş karşılanmayıp men edilen cimrilik, kibir, kin gütmek, zulüm gibi kavramlara ilişkin nasihatleri ortaya koyup inceledik.

Çalışmamızın üçüncü bölümünü, incelediğimiz divanlarda yer alan sosyal hayat ile ilgili nasihatlere ayırdık. Sosyal hayatla ilgili nasihatleri, a. Sosyal İlişkiler ile İlgili Nasihatler, b. Konuşma Adabı ve Sözün Mahiyeti ile İlgili Nasihatler c. Mutluluk (Saadet) ile İlgili Nasihatler ç. Devlet Yönetimi ile İlgili Nasihatler d. “Şiir Yazma” ile İlgili Nasihatler olmak üzere beş ana başlık ve bunlara ait alt başlıklar altında ele aldık. “Sosyal İlişkiler ile İlgili Nasihatler” başlığı altında arkadaşlık, evlilik ve sosyal

ilişkilerde dikkat edilmesi gereken hususlar konularına ilişkin nasihatleri detayları ile ortaya koyduk.

Çalışmamızın ilk üç bölümünde yer alan konu başlıkları altındaki şiir veya beyitleri değerlendirmeden önce ilgili konunun dinî, ahlakî ve kültürel yönüne ilişkin temel bilgiler verdik. Bu bilgileri, ele aldığımız konularla ilgili ana kaynaklara ve bilimsel çalışmalara dayandırdık. Daha sonra, hakkında bilgi verdiğimiz konuyla ilgili nasihat içerikli şiirleri, konuyu hangi yönleriyle, nasıl ele aldıkları hakkında kısa bilgiler vererek ortaya koyduk. Şairin vermek istediği mesajın daha iyi anlaşılması için şiir veya beyit içinde yer alan edebi sanatlar, mazmunlar, atasözleri ve deyimler, şahıs isimleri hakkında bilgi verdik. Şiir veya beyitlerde telmih düzeyinde geçen ayet ve hadislerin tam metnini ortaya koyduk. Hakkında göndermeler yapılan tarihi, kültürel ve sosyal olayları kısaca açıkladık.

Çalışmamızın ilk üç bölümünde değerlendirdiğimiz edebî içerik, genellikle beyit düzeyindedir. Çünkü, incelediğimiz divanlardaki nasihat muhtevası, çoğunlukla, manzûmeler içindeki bir veya birkaç beyitte yer almaktadır. Bu divanlarda yer alan, az sayıdaki, tek konuya hasredilmiş baştan sona nasihat muhtevâlı manzûmeleri de ilgili oldukları konu başlığı altında bir bütün hâlinde değerlendirdik. Çalışmamız kapsamında değerlendirdiğimiz beyitlerden bir kısmı, birden fazla konuyla ilgili nasihat muhtevası taşımaktadır. Bu beyitlere, içerdikleri konulara göre birden fazla konu başlığı altında yer verdik.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, incelediğimiz divanlardaki tamamı nasihat muhtevalı olan, ancak beyitleri arasında konu bütünlüğü bulunmayan manzumeleri, bir bütün olarak ele alıp inceledik. XVII. yüzyıl divanlarında yer alan tamamı nasihat içerikli

manzumelerin her birinin müstakil olarak ele alınmasını, bu şiirlerin beyitleri arasındaki uyumun görülmesi, şairlerin farklı konuları nasihat çerçevesinde nasıl bütünleştirdiklerinin anlaşılması için gerekli gördük. Bu manzumelerden her birini ortaya koymadan önce, içeriğine ilişkin kısa bilgiler verdik. Çoğunluğu tasavvufî içerikli olan ve birden çok anlama gelebilen tasavvufî sembollerle yazılmış bu şiirlerin muhtevasını bir kesinlik içinde ortaya koymak mümkün değildir; ancak, bunları çalışmamızın birinci bölümünde tasavvufî kavram ve mazmunlar hakkında verdiğimiz bilgiler doğrultusunda yorumlamaya gayret gösterdik.

Çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz verileri ve bu çalışmaya ilişkin bizde hâsıl olan kanaatleri çalışmamızın sonuç bölümünde paylaşarak başta edebiyat olmak üzere sosyal bilimlerin hemen her alanında çalışan araştırmacıların istifadesine sunduk. Yaptığımız çalışmanın soyut kavramlar ile ilgili olması ve bir sanat dalı temelinde meydana gelmesi, konular arasında geçişkenlik olmasına sebep olmakta, çalışmanın sonuçlarının kesin sayısal verilere bağlanmasını imkânsız kılmaktadır. Bu çalışmadan faydalanacak olanların, bu hususu göz önünde tutmasında yarar olduğu kanaatindeyiz.

Son olarak, başta konu tespiti olmak üzere, çalışmamızın her aşamasında yardım ve desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam, tez danışmanım Doç. Dr. Abdülmecit İslamoğlu'na, engin bilgi birikimlerini daimî bir yüce gönüllülük ile yıllardır bizlerle paylaşan kıymetli hocalarımız Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Prof. Dr. Ali Yılmaz ve Prof. Dr. Zülfikâr Güngör'e, çalışmamın her aşamasında anlayış ve desteklerini esirgemeyen eşime ve çocuklarıma kalbî şükranlarımı sunarım. Gayret bizden, tevfiğ Allah'tandır.

Esmâ POLAT

Ankara, Haziran 2018.

KISALTMALAR

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: beyit
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
edt.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ. A.	: İslâm Ansiklopedisi
G	: Gazel
K	: Kaside
kt	: Kıta
L	: Lügaz
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
M	: Mesnevî
mfr	: Müfred
MG	: Müzeyyel Gazel
Mh	: Muhammes
Mr	: Murabba
Msd	: Müseddes
Müst	: Müstezad
mtl	: matla

Nr.	: Numara
ö.	: Ölümlü
rb	: Rubai
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T	: Tarih
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Th	: Tahmis
T.K.A.E.	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Trk	: Terki'b-bend
Trc	: Tercî-bend
Tsd	: Tesdîs
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire/ve başkaları

GİRİŞ

I. XVII. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN GENEL DURUMU

Çalışmamıza konu olan divanların XVII. yüzyılda kaleme alınmış olmaları, bu dönemin tarihini ve sosyo-kültürel özelliklerini bilmeyi, çalışmamızın anlam temelini oluşturmak bakımından önemli kılmaktadır. Çünkü, edebî eserler yazıldıkları çağın aynası durumundadır. “*Nasihât*” kavramı etrafında şekillenmiş bir çalışmada, bu bilgi daha büyük bir önem arz etmektedir. Bu sebeple, çalışmamızın giriş bölümünde XVII. yüzyıl Osmanlı tarihini ana hatları ile bölümler halinde ele aldık. Bu bölümler şöyledir:

1. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İdarî Durum ve Valide Sultanlar Saltanatı
2. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İktisâdi ve Askerî Durum
3. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Dış Siyaseti
4. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sosyal Durum

A. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İdarî Durum ve Valide Sultanlar Saltanatı

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıla Sultan I Ahmed'in saltanatının başlaması ile girdi. Kanuni Sultan Süleyman'ın beşinci kuşaktan torunu olan I. Ahmed, 1603 yılında tahta çıktı. XVII. yüzyılda, I. Ahmed'den (1603-1617) sonra sırasıyla, I. Mustafa (1617-1618 + 1622-1623), II. Osman (1618-1622), IV. Murad (1623-1640), İbrahim (1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) padişah oldular. Bu asırda Osmanlı yönetim sistemi için iki önemli değişiklik meydana geldi. Bunlardan birincisi, şehzadelerin sancağa çıkması geleneğinin

sona ermesidir. I. Ahmed'in babası III. Mehmed, Osmanlı'da şehzade iken sancağa çıkan son padişah oldu. Bu durum, şehzâdelerin yönetim tecrübesi edinmeden tahta çıkmaları anlamına gelmekteydi ve Osmanlı devlet yönetimi için bir dönüm noktası oldu. Sancağa çıkma geleneğinin ortadan kalkmasında, I. Ahmed'den Sultan İbrahim'e uzanan beş saltanat dönemi boyunca, bütün şehzadelerin sancağa çıkma yaşına gelemeden tahta çıkmalarının büyük payı vardır. XVII. yüzyılda Osmanlı saltanat sisteminde meydana gelen değişikliklerden biri de ilk defa bu asırda padişahın ölümü üzerine padişahın oğullarından biri yerine kardeşlerinden birinin de tahta çıkabilir olmaya başlamasıdır. Ünlü "*Fâtih Kanunnâmesi*" ile devlet bütünlüğünün bekâsını sağlamak amacıyla bir kural hâline getirilmiş olan kardeş katli uygulamasını ihlâl eden ilk padişah I. Ahmed'dir. I. Ahmed 1603'te on dört yaşında tahta geçtiği zaman dokuz yaşında olan kardeşi I. Mustafa'yı idam ettirmedi.¹ Bu durum ilerleyen yıllarda devlet yönetiminde söz sahibi olan valide sultanların, evlatlarını korumak ve kendilerine yönetimde yer açmak amacıyla kardeş katli uygulamasının önüne geçmelerine sebep oldu. Bu uygulamalar sonucu XVII. yüzyılda kardeş katli uygulaması kısmen ortadan kalktı. Ancak, bir sonraki yüzyılda idari bir kural halini alacak olan "*ekber ve erşed evlat*" sistemine de tam olarak geçilemedi. Kimi zaman kardeşler kimi zaman oğullar tahta çıktı. XVII. yüzyıldaki verasete ilişkin bu belirsizlik, iktidar kavgasına girenlerin bir padişahı indirip yerine bir başka hanedan üyesini getirmelerine yol açtı. Bu yüzyıldan önce hiçbir padişah tahttan indirilmemişken, bu yüzyılın ilk yarısındaki beş padişahтан sadece ikisi –I. Ahmed ve IV. Murad- görevlerinin başında öldü.²

Kardeş katli uygulamasının XVII. yüzyılda kısmen kalkması, artık sancağa çıkarılmayan şehzâdelerin, şayet katledilmezlerse, bütün ömürlerini kafes denilen

---

¹ Bkz.: Günhan Börekçi, "İnkırazın Eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Siyasi Krizi", *Divan: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul 2009, S. 26, s. 86-98.

² Bkz.: Hüseyin Çınar, "Osmanlılar ve Dünya (1600-1800)", (Ed.: A. Nezihi Turan), *Selçuklulardan Bugüne Tarih*, Grafiker Yayınları, Ankara 2006, s. 310-311.

odalarda dış dünyadan soyutlanmış olarak ve öldürülme korkusunu daima içlerinde taşıyarak yaşamalarına neden oldu. Bu sebeple, birçok şehzâde ruhsal bunalımlara düştü.³ Sultan I. Mustafa aklı dengesi, Sultan İbrahim ise ruhsal dengesi bozulmuş olarak tahta çıktı. Bu durum, bazı istismarcı kimselerin tarih sahnesine çıkmasına, padişahların ruhî rahatsızlıklarından istifade ederek devlet erkânı, vâlide ve haseki sultanlar üzerinde büyük nüfuz elde etmelerine neden oldu. Cinci Hoca lakabıyla mâruf şahıs bunların en ileri gidenidir. Sultan İbrahim'in psikolojik rahatsızlıklarını tedavi etme vaadiyle sarayda kendine yer edinen bu şahıs, zamanla sadrazamın yetkilerini ele geçirmiş; Osmanlı yönetiminde birçok yanlış kararın verilmesine yol açmış ve aldığı rüşvetler yoluyla hatırı sayılır bir servet edinmiştir.⁴

XVII. yüzyılda padişahların bir kısmının genç yaşta vefat etmesi veya sancağa çıkmayan şehzadelerin tahta çıkmadıkça çocuk sahibi olmalarına izin verilmemesi gibi nedenler, hânedan içinde tahta aday olacak erkek evlat sayısının azalmasına neden oldu. Bu durum, çocuk yaştaki şehzâdelerin tahta çıkarılmasını zorunlu kıldı. I. Ahmed ve II. Osman on dört yaşında, IV. Murad on iki yaşında, IV. Mehmed yedi yaşında tahta oturdu. Padişahların çocuk yaşta tahta çıkmaları, anneleri olan valide sultanların nâibelik sıfatıyla devleti yönetmelerine, böylece XVII. yüzyılın büyük ölçüde kadın iktidarında geçmesine sebep oldu. XVI. yüzyılda Hürrem, Nurbânû ve Safiye Sultanlar ile ilk örnekleri görülen Osmanlıdaki kadın sultanların gizli iktidarı, XVII. yüzyılda daha alenî ve yarı resmî bir hüviyete büründü. Öyle ki 1566'dan 1656'ya kadarki dönem "*Vâlîde Sultanlar Çağı*" olarak adlandırıldı.⁵

³ Şehzadelikte kafes sistemi ile ilgili bilgi için bkz.: Haldun Eroğlu, "Osmanlılarda Şehzâde", *D.İ.A.*, İstanbul 2010, C. 38, s. 480-483.

⁴ Bkz.: İsmail Katgı, "Osmanlı Devleti'nde Ulemâ Yozlaşmasının Tipik Bir Temsilcisi Olarak Safranbolu'lu Hüseyin Efendi: Nam-ı Diğer Cinci Hoca", *Hikmet Yurdu*, Aralık 2012, C. 5, S. 10, s. 197 – 235.

⁵ Ali Akyıldız, "Vâlîde Sultan", *D.İ.A.*, İstanbul 2012, C. 42, s. 496.

Sultan I. Ahmed'in eşi, IV. Murad ile Sultan İbrahim'in annesi olan Mahpeyker Kösem Sultan, 1603 – 1651 yılları arasındaki yaklaşık yarım yüzyılda sarayın en nüfuzlu kadını olmuştur. Üvey oğlu II. Osman'ın tahta çıkmasını engellemek uğruna aklı dengesi bozuk olan kayınbirâderi I. Mustafa'nın tahta çıkmasını sağlaması, onun iktidar savaşındaki ilk zaferidir. Oğullarının iktidarını sağlayabilmek için II. Osman'ın katledilmesinde pay sahibi oldu. İktidarının devamını sağlayabilmek için bazı yeniçeri ağalarıyla güç birliği yaptı ve uzun süren bir “*ağalar saltanatı*” oluşmasına neden oldu. On iki yaşında tahta çıkan oğlu IV. Murad zamanında uzun yıllar resmî “*nâibelik*” sıfatıyla devleti yönetti. IV. Murad'dan sonra tahta diğer oğlu İbrahim'in geçmesini sağladı. Böylece valide sultan olarak nüfuzunun devamını temin etti. İbrahim'in 1648 yılındaki Yeniçeri İsyanı'nda öldürülmesinin ardından henüz çocuk olan torunu IV. Mehmed'in tahta çıkmasını sağladı. IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında, teâmüle aykırı olarak, Topkapı Sarayı'nda kalmaya ve idareyi gelini Turhan Sultan'a vermeyerek devleti yönetmeye devam etti. Gelini ile arasındaki iktidar mücadelesi, Yeniçeriler ile işbirliği yaparak gelinini ve torununu öldürtmeye yeltenmesine kadar vardı. Ancak, Mahpeyker Kösem Sutan, bu mücadelede kaybeden taraf oldu. Altmış bir yaşında iken gelini Hatice Turhan Sultan'ın adamları tarafından öldürülmek suretiyle hayata gözlerini yumdu.⁶

IV. Murad'ın 1632 yılında idareyi ele alıp dirayetli bir padişah tavrı sergilemesi, devlet işlerinde bir toparlanma olmasını, iç ve dış siyasette başarılı uygulamaları beraberinde getirmişse de kardeşi Sultan İbrahim'in padişahlık yapacak sağlıklı ruh haline sahip olmayışı, IV. Murad'ın ölümünden sonra idarenin Valide Kösem Sultan ve onun gizli ittifak grubu olan Sultanzâde Semiz Mehmet Paşa, Silahtar Yusuf Paşa ve Cinci Hoca lakabı ile tanınan Safranbolulu Hüseyin Efendi'ye kalmasına neden olmuştur.

---

⁶ Mücteba İlgürel, “Kösem Sultan”, *DİA.*, C. 26, İstanbul 2002, s. 273-275.

Bu dönem, bu iktidarın devamı için ehliyetsiz birçok kişinin devletin üst kademelerine getirildiği, devletin ekonomik yönden çok sıkıntıya girdiği, iç isyanların ve dış siyasetteki başarısızlıkların birbiri ardına geldiği bir dönemdir. Bu dönemde Sultan İbrahim'in gözdesi olan kadınlardan bir kısmı da iktidar mücadelesine karışmış, istedikleri kişileri kadılık makamına getirebilir veya bu makamlardan azledebilir olmuşlardır.⁷

IV. Mehmed'in saltanatının dördüncü yılında (1651), annesi Turhan Valide Sultan idareyi ele aldı. Devlet menfaatlerini kendi iktidarından önemli gören Hatice Turhan Sultan, Sultan İbrahim'in iktidarının son yıllarında ki "*Yeniçeri ocak ağaları saltanatı*"nın ve harem kadınlarının devlet idaresine karışmasının devlete ne denli zarar verdiğini görmüştü. Bu sebeple ağalar saltanatını sona erdirmek için sıkı tedbirler aldı. Haremin devlet idaresindeki etkisine son vermek için ne gerekiyorsa yaptı. Bu tedbirlerin sonucu olarak onun ölümüyle birlikte Osmanlı Devleti'nde kadınların iktidarı dönemi sona erdi. İdareyi Köprülü Mehmed Paşa gibi ehliyetli bir devlet adamına devretmesi, Osmanlı devletinin selâmeti yönünde çok isabetli bir seçim olmuştur. Turhan Sultan, Köprülü Mehmed Paşa'nın vezîr-i â'zamlığından sonra giderek devlet işlerinden uzaklaştı, 5 Temmuz 1683 tarihinde de hayatını kaybetti. IV. Mehmed'in av merakı, devlet işlerine karşı ilgisizliği ve dengesiz tavırları halkın, ulemânın ve askerlerin büyük tepkisini çekmekte idi. Bunun sonucu olarak padişah, annesi Turhan Sultan'ın ölümünü müteakip tahttan indirildi (1687), yerine kardeşi II. Süleyman tahta çıkarıldı.⁸

Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti idare sistemi için bir şans oldu. On sekiz yıllık sadâreti boyunca uzun yıllar boyunca kendisi gibi muktedir bir sadrazam görmemiş olan devleti birçok yönden toparladı. İç ve dış siyasette önemli başarılar elde etti. Siyâsî ve askerî disiplini sağlamak konusunda büyük gayret gösterdi, bunda da büyük ölçüde başarılı oldu. Onun bu makama gelmesiyle Köprülü ailesinin Osmanlı Devletinde yarım

⁷ Bkz.: İlgürel, "Kösem Sultan", *DİA.*, C. 26, s. 273-275.

⁸ Bkz.: M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 93-96.

asır sürecek olan nüfuz dönemi başladı. Kendisinden sonra oğlu Fazıl Ahmed Paşa (1676), diğer oğlu Fâzıl Mustafa Paşa (1691), amcaoğlu Hüseyin Paşa (1700) ve yeğeni Köprülü Numan Paşa (1710) sadaret makamında bulundular. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyılı Köprülüler ailesi idaresinde tamamlamış oldu.⁹

Nasihat yönüyle ele aldığımız XVII. yüzyıl divanlarını kaleme alan şairlerin büyük çoğunluğu, bu siyasî şartlar içerisinde devlet adamı olarak yer alan kimselerdir.¹⁰ Sık sık azillere uğrayan, dönemin siyasi istikrarsızlığı, rüşvet çarkı gibi sorunlar arasında devlet içinde varlık göstermeye, iaşelerini temine ve saygınlıklarını korumaya çalışan bu şairler, idarî mekanizma içinde yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle, dünya sevgisinden, makam mevkî iştihakından uzak durmayı salık veren dizelere divanlarında sıkça yer vermişlerdir.

B. XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde İktisadî ve Askerî Durum

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıla XVI. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya ve İran'la yapılmış olan uzun savaşların ekonomik yorgunluğu ile girdi. XV ve XVI. yüzyıllarda coğrafi keşifler yoluyla bulduğu yeni ticaret yolları ve sömürgecilik yoluyla zenginleşmeye başlamış olan Avrupa ülkeleri, bunun getirdiği maddi refahla teknik bakımdan da ilerlemişti. Bu gelişme savaş teknolojisinde de kendini gösteriyordu. XVI. yüzyılın ortaları itibariyle neredeyse doğal sınırlarına ulaşmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî ve askerî kurumları hantallaşmaya, dünyada ortaya çıkan yeni

⁹ Bkz.: Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", *İ.A.*, C. VI, s. 897-903.

¹⁰ Divanları çalışmamıza konu olan on dokuz divan şairinden sekizi kadılık ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuş, bunlardan ikisi şeyhülislâmlık makamına kadar yükselmiştir. Biri, padişaktır. Diğerleri, divan-ı hümayun kâtipliği, darphane eminliği, başmukâbecilik, maden kaleminde başhalîfelik gibi dönemin orta ve üst düzey memuriyetlerinde bulunmuşlardır. Bunlar içinde Neşâtî ve Fehim, devlet görevlerinde bulunmamışlardır. Neşâtî, bir Mevlevî şeyhidir. Fehim ise çok genç yaşta vefat etmiştir. Nedîm-i Kadîm ise yalnızca müderrislik yapmış, kendisine kadılık vazifesi verilmemiştir. Bkz.: *Tezimiz* s. 1-33.

gelişmelere ayak uydurmakta zorlanmaya başlamıştı.¹¹ Tarihçilerin “*Duraklama Devri*” dedikleri bu süreçten sonra girdiği savaşlarda Osmanlı Devleti eski üstünlüğünü ortaya koyamıyordu. Bu durum savaşların uzamasını ve masraflı hale gelmesini, savaşlardan elde edilen ganimet gelirlerinin azalmasını beraberinde getirdi. Savaşlar cephesindeki bu gelişmeler, Osmanlı hazinesini zora sokuyordu.

Avrupa’da savaş tekniklerinin gelişmesi sonucu ateşli silah kullanımının artması, Osmanlı’nın merkezde ateşli silahlara sahip daimi ordular tutmasını ve maaşlı askerlerin sayısını artırmasını gerektirdi. Bu durum hem askeri harcamaların artmasına hem de timar¹² sisteminin öneminin azalmasına neden oldu. Timar sisteminin öneminin azalması, 16. yüzyıl sonlarında devleti tarımda iltizam sistemine geçmeye yöneltti. Mukâtaaların¹³ vergilerinin mültezimler (tahsilatçılar) tarafından toplandığı ve peşin olarak baştan ödendiği bu usulde, açık artırma usulüyle arz edilen toprağa en fazla vergiyi taahhüd eden, iltizam sahibi olmaya hak kazanıyordu. Mültezimler, dirlik sahibine karşı yüklendiği para taahhüdünü yerine getirmek ve kendisine de mühim bir kazanç temin etmek için, çok defa kanunsuz ve yolsuz hareket etmekte bu da köylüyü zor duruma düşürmekte idi. Celâli İsyânları dolayısıyla huzuru kaçan, şehirlere veya dağlara kaçan köy halkı, bir de bu şekilde huzursuz olmakta dolayısıyla üretim düşmekte, işsizlik artmaktaydı. Bu savaşlar ve Celâli İsyânları, tarım gibi sanayi kesimini de olumsuz

---

¹¹ “Avrupa’nın üstünlüğü modern bilim ve teknolojiye ilerlemeler sonucu, ateşli silahlarda ve gemicilikteki devrimsel ilerlemede kendini gösterdi. Askerlikte Devrim (Military Revolution), Osmanlı’ya karşı 1593-1606 savaşlarında kendini göstermiştir. Avusturya-Alman ordularında kısa tüfenk kullanabilen süvari ve tüfenkli piyade taburları karşısında ok-yay ve mızrakla savaşan Osmanlı geleneksel süvarileri (tımari sipahi ordusu) savaşma gücünü kaybetmiş bulunuyordu. Askerî bakımdan ikinci önemli gelişme, kale-istihkâm inşasında surlar yerine alçak tabya sisteminin gelmesidir. Bu yenilikleri Osmanlı çok geç bir zamanda edinmeye çalışacaktır.” Bkz.: Halil İnalcık, *Osmanlılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 217.

¹² Timar: Osmanlı vergi sisteminde, geçimlerini sağlamak veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil yetkisi ile birlikte tahsis edilmiş, çoğunluğu toprak olan vergi kaynaklarına “timar” denilir. Bkz.: Ömer Lütfü Barkan, “Timar”, *İ.A.*, C. XII/1, s. 286.

¹³ Mukâtaa: Selçuklular döneminde başlayıp Osmanlılarda da devam eden topraklardan vergi toplama sistemi. Bu sisteme göre, devlete ait topraklardan vergi toplanması, peşinleri devlete ödenmek şartıyla şahıslara bırakılmıştır. Bkz.: Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s. 108.

etkiledi.¹⁴ Bu dönemde devlet, iç borçlanma ve servetlerin müsaderesi gibi yöntemlerle savaşlar için ek finansman sağlamaya çabaladı. Ancak bu yöntemlerin ekonomi ve ordu üzerinde çok olumsuz etkileri oldu.¹⁵

Osmanlı Devlet sisteminde yeniçerilerin gelir kaynaklarından biri de tahta yeni geçen padişahın aldıkları cülûs bahşişleri idi. 17. yüzyılın ilk yarısında padişahların ölüm veya tahttan indirilme nedeniyle sık değişmesi cülûs giderlerini arttırmış, bu durum hazineyi zora sokmuştur. Cülûs bahşışı verilemeyecek duruma gelindiğinde, cülûs isteğiyle veya ulufelerinin arttırılması talebiyle ayaklanan yeniçerileri yatıştırmak için, içindeki altın veya gümüş oranı düşürülmüş paralar bastırılmak zorunda kalınmış (tağşış, devalüasyon), bu uygulamalar ekonomiye zarar vermiştir. Çünkü, her yeni padişahın tahta çıkışında dağıtılan bu bahşişler devletin neredeyse bir yıllık gelirine yakın bir yekun tutmaktaydı.¹⁶ Bu yüzyılda, Yeniçeri Ocağı'ndaki bozulmalar,¹⁷ yeniçerilerin devlet adamlarıyla anlaşarak padişah katletmeye kadar giden fütursuzlukları (II. Osman'ın katledilmesi vakası gibi), devlet idaresinin gerektirdiği eğitim ve donanıma sahip olmayan yeniçeri ağalarının yönetimde ciddi ölçüde söz sahibi olmaları (özellikle I. İbrahim döneminde yaşanan “ağalar saltanatı” olgusu), devlet mekanizmasında güven duygusunun zedelenmesine, rüşvet ve iltimas çarkının yaygınlaşmasına, dolayısıyla ekonomik zâfiyete neden olmuştur.¹⁸

---

¹⁴ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 356.

¹⁵ Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma: Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Kasım 2009, S. 91, s. 27.

¹⁶ Mahfi Eğilmez, *Hazine*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s. 30.

¹⁷ “Yeniçeri Ocağı XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı ordusunun talimli, mükemmel bir yaya kuvveti iken, bu tarihten itibaren bozulmaya başlamıştır. Yeniçeri Ocağı'nın bozulmaya başlaması III. Murad devrinde başlamış, bu hükümdar zamanında devşirme kanununa aykırı olarak ocağa yabancı kişiler kaydedilmiştir. Böylece tâlimsiz, başıboş kimselerin ocağa girmeleriyle bu askerî teşkilât, doğrudan siyasete katılan, devlet adamlarını tayin veya azlettiren, tahttan indiren ve tahta çıkaran bir kuvvet halini almıştır. Zaman zaman ocağın düzeltilmesi için yapılan çalışmalar da bir netice vermemiştir. Bu sebeple II. Mahmud devrinde 15 Haziran 1826'da kaldırılmıştır. Osmanlı tarihlerinde bu hadise “Vak'a-i Hayriyye” olarak anılır.” Bkz.: Yusuf Halaçoğlu, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2014, s. 53.

¹⁸ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 494-495.

XVII. yüzyıldaki iktisâdî bunalım, ciddî bir askerî ayaklanma ile sonuçlandı. Paranın sürekli değer kaybetmesini ve maaşlarının düzenli verilmemesini bahane eden Kapıkulu askerleri, 4 Mart 1656'da ayak divanına çıkararak padişah'tan bu duruma sebep olduklarını ileri sürdükleri otuz kişiyi cezalandırmasını talep ettiler. Altı gün süren isyan hareketi sonucu sadrazam, defterdar ve şeyhülislâm değişikliğine gidildi. *Vak'a-i Vakvâkiye* veya *Çınar Vak'ası* diye adlandırılan bu olay, sarayın zaafının ve asker ocağındaki bozulmanın bir göstergesi olarak kayıtlara geçti.¹⁹

Coğrafi keşifler dolayısıyla dış ticaret yönünden büyük bir kayba uğrayan Osmanlı Devleti, ticarî hayatı canlandırmak maksadıyla, özellikle yüzyılın ikinci yarısında, Batılı ülkelere vergi düşürme vb. gibi hukûkî kolaylıklar sağladı. Bu ticarî imtiyazlar sayesinde Avrupa mallarının Osmanlı Devleti'ne ucuz yoldan girmesi ve piyasaya hâkim olması, ülkedeki üretim ile altın ve gümüş rezervlerinin azalmasına neden oldu.²⁰

Yukarıda saydığımız sebepler dolayısıyla oluşan maddi gerileme, sistem değişikliklerine gidilmesi yerine, devlet adamlarının sıkça azil ve idam edilmesi yoluyla çözülmeye çalışıldı. Tarhuncu Ahmed Paşa gibi ekonomiye düzen vermek üzere çok faydalı ıslahat hareketlerine girişen yetkin bir sadrazamın, çıkarı zedelene çevreler tarafından padişaha yapılan baskılar sonucu katledilmesi (1653), bu çözüm arayışının çok vahim bir sonucu olarak tarihe geçti.²¹

XVII. yüzyılda Osmanlı toplumunun yaşadığı ekonomik sıkıntılar, bu yüzyılda yaşayan şairlerin divanlarına da yansımıştır. Devrin divan şairlerinin, şiirlerinde dünyadan çokça şikâyet etmelerinin, okuyucuyu feleğin cevr ü cefâsına hazırlıklı olmaya

¹⁹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977, C. 5, s. 359-360.

²⁰ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: İnalçık, *Osmanlılar*, s. 277-304.

²¹ Erol Özvar, "Tarhuncu Ahmed Paşa", *D.İ.A.*, İstanbul 2011, C. 40, s. 20-22.

davet etmelerinin sebebi, dönemlerindeki ekonomik sıkıntılarının sebep olduğu sosyal bunalımlar olmalıdır.

C. XVII. YÜZYILDA OSMANLI DIŞ SİYASETİ

XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için dış siyaset bakımından da oldukça hareketli, inişli çıkışlı bir dönem olmuştur. XV ve XVI. yüzyıllarda coğrafi keşifler yoluyla yeni ticaret yolları edinen Avrupalı devletlerin maddi bakımdan görece rahatladığını, bu rahatlamamanın sonucunda askerî ve teknik bakımlardan ileri doğru giden bir ivme yakaladığını²² belirtmiştik. İktisadî yönden güçlenen Avrupa Devletleri, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti ile daha önceden yaptıkları antlaşmaları bozmaya, Doğu Avrupa’da Osmanlı’ya bağlı olan prenslikleri Osmanlı’ya karşı kışkırtmaya başladılar. 1583-1606 yılları arasında Osmanlılarla Avusturya Habsburgları bir dizi savaşta karşı karşıya geldi. Bu savaşlarda Avrupa Devletleri, Papa’nın çağrısıyla Osmanlıya karşı güç birliğine gittiler. 1606’da Osmanlı ile Habsburglar arasında imzalanan “*Zitvatorok Antlaşması*”, hükümleri itibariyle, Osmanlının Batı karşısındaki üstünlüğünün sona erdiği anlamına gelmekteydi.²³ Köprülüler döneminde siyasi ve ekonomik bakımlardan güçlenen Osmanlı Devleti, Avusturya üzerine bir hamle yaptı. Yapılan savaşlar dizisi, Osmanlı’nın lehine sonuçlandı. İki ülke arasında 1662’de Vasvar Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu batıdaki en geniş sınırlarına ulaştı. Fethedilen bölgede yeni bir eyalet kuruldu.²⁴ Köprülüler devrindeki bu parlak gelişmelerden ilham alan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa yeni fetih arayışlarının bir sonucu olarak Viyana’ya yöneldi. Kanûnî Sultan Süleyman’ın rüyası olan Viyana’yı alma hedefine ulaşmak istiyordu. Padişah IV. Mehmed’in sıcak

²² Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991, C. III, s. 27-32.

²³ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 1965, C. 8, s. 206-215.

²⁴ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 378-383.

bakmadığı bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Osmanlı'nın savaş tekniklerinde Avrupa'nın gerisinde kaldığını da gösteren bu kuşatma oldukça uzun sürdü. Osmanlı komutanlarının kendi aralarındaki çekişmeler, Avrupa devletlerinin Avusturya'ya teknik ve askeri yardımlarda bulunması gibi etkenler, bu yenilgiyi doğurdu. Komaron, Estergon ve Ciğerdelen Kaleleri kaybedildi. Merzifonlu bu yenilgi dolayısıyla idam edildi (1683). Bu yenilgiden itibaren Osmanlı Devleti'nde yıkılışa kadar sürecek olan toprak kayıpları başlamış oldu.²⁵

II. Viyana yenilgisi, Avrupa Devletlerine Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan tamamen atma yolunda bir umut verdi. Bu amaçla Avusturya, Lehistan, Venedik, Malta ve Rusya, Osmanlı'ya karşı kutsal ittifak oluşturdular. Kutsal ittifak devletleri ile on altı yıl süren savaşlar, Karlofça Antlaşması ile sona erdi (1683-1699). Bu antlaşma ile Osmanlılar 300.000 km²'den fazla toprak kaybettiler. Böylece, Osmanlıların Orta Avrupa'daki egemenliği sona erdi (1699). Bu yenilgi, Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıl boyunca Lehistan ve Rusya ile yaptığı savaşlardan elde ettiği kazanımları da yitirmesine yol açtı.²⁶

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Girit Adası etrafında Venediklilerle bir dizi savaşlar yaptı. Uzun süren ve Osmanlı ekonomisine ağır yük getiren bu savaşlar, 1669'da, Girit Adası'nın fethedilmesi ile Osmanlı Devleti lehine sonuçlandı.²⁷

XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu için önemli olan bir diğer cephe, İran cephesi idi. Yavuz Sultan Selim döneminden beri devam eden Osmanlı-İran çekişmesi

---

²⁵ Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 10, s. 54-70.

²⁶ Karlofça Antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 10, s. 153-169.

²⁷ Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 5, s. 403-405.

1590'da imzalanan Ferhat Paşa Antlaşması'ndan itibaren durgun bir seyir izlemekteydi.²⁸ Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Kafkasya ve Azerbaycan topraklarını sınırlarına dâhil etmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerle savaşmakta olmasından ve iç isyanlarla uğraşmasından faydalanmak isteyen Şah Abbas, Kafkasya ve Azerbaycan halkını da arkasına alarak 1590 barışının öngördüğü vergiyi de vermemek amacıyla 1603'te Osmanlı'ya savaş ilan etti. Safeviler on üç yıl süren barış döneminde merkezi yapılarını güçlendirmiş, askerî bakımdan yenilenmiş, Avrupa ile ittifaklar yaparak mallarını Avrupa'ya ulaştırma yolunda Osmanlı toprakları dışında yeni kanallar bulmuşlardı. 1603-1611 yılları arasında devam eden bu savaşta Ferhat Paşa Antlaşmasıyla elde edilen topraklar birer birer elden çıktı.²⁹

IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarındaki iç isyanları ve istikrarsızlığı fırsat bilen Safevî Şahı I. Abbas, Osmanlı'ya karşı yeni bir hamleye girişti. 1624'te Bağdat'ı ardından Musul'u, Kerkük'ü ve bütün Irak'ı Osmanlılardan aldı. Osmanlı paşalarının 1625-1630 yılları arasında buraları geri almak için yaptıkları hamleler başarısızlıkla sonuçlandı. 1632'de IV. Murad'ın idareyi annesinin elinden alması ve Şah I. Abbas'ın ölüp yerine daha zayıf karakterli olan Şah Sâfi (1629-1642)'nin tahta geçmesi, Osmanlı-İran ilişkilerinin kaderini Osmanlı lehine kalıcı biçimde değiştirdi. IV. Murad'ın I. İran Seferi (1635) Revan ve Tebriz'in alınmasıyla sonuçlandıysa da bu topraklar kısa sürede İran'ın eline geri geçti. II. İran Seferi, Bağdat, Şehrizer, Musul, Van ve Kars vilayetlerinin Osmanlı'ya geçmesi, Revan ve Azerbaycan'ın İran'da kalmasıyla sonuçlandı. Bu sonuç, "*Kasr-ı Şirin Antlaşması*" ile hükme bağlandı. Bugünkü Türkiye-İran sınırı bu antlaşmadan sonra büyük ölçüde aynı kaldı.³⁰

²⁸1578-1590 Osmanlı-Safevî Savaşı ve Ferhat Paşa Antlaşması'nın ayrıntıları için bkz.: Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 4, s. 440-446.

²⁹ Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, C. 3, s. 43-45.

³⁰ Yücel, Sevim, *Türkiye Tarihi*, C. 3, s. 77-83.

D. XVII. Yüzyılda Osmanlı'da Sosyal Durum

Tarih boyunca yaşanan idârî ve iktisâdî krizler, toplumların sosyal hayatını menfî yönde etkilemiştir. Nitekim, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü iktisadî bunalım, Celâlî İsyancıları adı verilen ve Osmanlı toplumunun yeniden şekillenmesine yol açan hadiselere neden oldu.³¹ Celâlî İsyancıları özellikle 1596'dan sonra "büyük kaçgun" denilen köylü göçlerini beraberinde getirdi. Bu durum, şehirlerde nüfusun artmasına ve hayat şartlarının zorlaşmasına yol açtı. XVII. yüzyılın başında kalıcı bir şekilde bastırılan bu isyanların toplumsal düzeydeki etkileri XVII. yüzyıl boyunca devam etti. Osmanlı tebaasının üst ve orta sınıflarında baş gösteren çözümlenin sonuçları, Celâlî İsyancıları'ndan başka, talebe isyanları, II. Osman'ın katli gibi sonuçları toplumsal yapıyı etkileyen olaylara neden oldu.³² Bu olaylarda, İstanbul'da XVI. yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan kahvehaneler, bir toplumsal muhalefet merkezi olarak rol oynadı. Bu sebeple, XVII. yüzyıl boyunca kahvehaneler, dönem dönem tamamen kapatıldı; kahvehane işletmek ve buralara devam etmek yasaklandı. Bu durum, kahvehanelerde tüketilen tütün ve içki yasaklarını da beraberinde getirdi. Kahvehane yasakları, toplumsal yapıdaki dalgalanmaların bir yansıması olarak tarihe geçti ve edebî eserlerde işlendi.³³

Bu yüzyılda, toplumsal hayata etki eden diğer bir olgu da dönemin ilmî hayatını en üst düzeyde temsil eden medrese ile sosyal düzen üzerinde büyük etkisi olan tekkeleri

---

³¹ "Celâl'e mensup" anlamına gelen Celâlî tabiri, XVI. yüzyıl başlarında isyan eden Bozoklu Şeyh Celâl'le ilgilidir. Celâlî isyanları başlangıçta, Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin ve Şîî eğilimli Türkmen gruplarının, Safevîler'in de tahrikiyle devlete baş kaldırmaları şeklinde ortaya çıkmış, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren büyük bir mesele haline alarak değişik bir mahiyet kazanmıştır. Dış tahriklerin etkisiyle mezhep çatışması şeklinde ortaya çıkan bu isyanlarda zamanla mezhep mücadeleleri geri planda kalmış; isyanlar, hükûmete karşı olan zümrelerin idareye başkaldırı hareketleri hüviyetine bürünmüştür. Bkz.: Müctebâ İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 7, s. 252; Celâlî İsyancıları ile ilgili tafsilatlı bilgi için ayrıca bkz.: Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyancıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1963.

³² Fatma Acun, "Celâlî İsyancıları", *Türkler*, İstanbul 1993, C. IX, s. 706.

³³ Bkz.: Ahmet Yaşar, "Osmanlı'da Kamu Mekânı Üzerine Mücadele: Kahvehane Yasaklamaları", *XV. Türk Tarih Kongresi*, 11-15 Eylül 2006 Ankara, TTK Yayınevi, Ankara 2006, C. IV, s. 1405-1406.

karşı karşıya getiren Kadızâdeliler hareketidir. Sultan IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed devirlerinde ortaya çıkmış olan Kadızâdeliler hareketi, adını IV. Murad döneminin vâizlerinden Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1635)'den almıştır. Mehmed Efendi ile dönemin tanınmış Halvetî Şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî arasında önce fikrî seviyede başlayan tartışmalar, sosyal ve dinî hayat yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak gelişmelere zemin hazırlamıştır.³⁴

Osmanlı İlmiye Teşkilâtı'nda baş gösteren bozulma, bu tarz çekişme ve krizlerin en önemli etkenidir. Daha evvelki tarihlerde, müderrislik kanununa aykırı tek tük yapılan usulsüzlükler istisnâ edilecek olursa, bilhassa XVI. asır sonlarına doğru hem müderris kalitesi itibariyle ve hem de tedrisat ve talebe cihetiyle medreseler bozulmaya başlamış ve seneler geçtikçe bu bozukluk artmak suretiyle devam etmiştir. Medreselerin bozulmasında, tefekkürü faaliyete getirecek olan matematik, kelâm ve felsefe (hikemiyat) gibi aklî ilimlerin terk edilerek bunların yerine tamamen naklî ilimlerin kâim olması birinci derecede âmil olmuştur.³⁵ Ulemâ-zâdelere, doğru düzgün eğitim görmedikleri halde, genç yaşta müderrislik tevdi edilmesi, hâmîsi olmayan gayretli öğrencilerin ilmiye sınıfında yükselmelerinin zorlaşması, kuvvetli bir hâmîsi olanın yükselmesinin kolaylaşması ve hatta bazen müderrislik görevlerinin rüşvet yoluyla elde edilmesi mümkün olmaya başlamıştır.³⁶

Ancak, bu dönemde bazı tarikatlerde ve tarikat mensuplarında şeriate muhalif veya ayrılıkçı fikirler baş gösterdiğini de gözden kaçırmamak gerekir. 1529'da Oğlan Şeyh İsmail Efendi ve 1572'de Şeyh Hamza Eendi'nin ulemânın fetvası ile katledilmeleri, medreselilerin bakışındaki sertleşme kadar, bazı tarikatlerdeki, aynı

---

³⁴ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *D.İ.A.*, İstanbul 2001, C. 24, s. 100-102; Konu ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz.: Lokman Doğuş, *Türkiye'de XVII. Yüzyıldaki Dinî Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir 2002.

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Basımevi, Ankara 2014, s. 75.

³⁶ Bkz.: Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 78-79.

zamanda, zihni sapmaların da işaretidir. Özellikle Bektâşî, Melâmî meşreb ve vahdet-i vücûd telakkisine sahip olan tarîkatlerde bu sapmalar daha çok ve açık şekilde görülmektedir.³⁷

İktisâdî ve idarî hayattaki bozulmalar, yukarıda belirttiğimiz üzere ilmiye sınıfına ve tekkelere kadar uzanmış durumda idi. Bu durum, dönemin edebî eserlerine de yansımıştır. Bunu görmek için dönemin mesnevilerine ve nasihatnâmelerine bakmak gerekir.³⁸

XVI. yüzyılın sonunda başlayıp XVII. yüzyılın sonuna değin süren Osmanlının idari ve toplumsal çözümlerinin izleğini o dönemde kaleme alınmış olan siyasetname türündeki eserlerden de takip edebiliriz. Veysî Efendi "*Habnâme*"sinde, Hasan Kâfî El-Akhisârî "*Usûli'l- Hikem Fî Nizâmi'l- Âlem*" isimli eserinde, Koçi Bey "*Risâle*"sinde, Kâtip Çelebi "*Düstûrü'l-Amel Lî Islâhi'l- Haleb*" isimli risalesinde, Hüseyin Hezarfen "*Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman*" adlı eserinde Osmanlı idarî ve ictimâî yapısındaki bozulmanın altını çizer, bu durumlara hal çareleri sunarlar.³⁹

Bu yüzyılda toplumda baş gösteren problemler, Divan şiirine de yansımış; şairler muhataplarını bilhassa tasavvufî ahlâka davet eden dizeler kaleme almışlardır. Bunlar, çalışmamızın ileriki bölümlerinde ayrıntısı ile ele alınacaktır. Ancak, edebî eserlerde görülen toplumsal bozulmadan yakınmanın, ahlaki bozulmalarla ilgili şikâyetlerin daha ideal bir toplum arayışının neticesi olarak görümesi gerektiği kanaatindeyiz. XVII. yüzyılda toplumsal planda baş gösteren problemler elbette olmuştur. Ancak, XVI. yüzyılın ilk yarısında en parlak devrini yaşamış olan bir devletin tebaasının bir asır içinde

³⁷ "Osmanlı'ya Bakış: Kültürel Soğuma ve Kadızâdeliler", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1987, C. 5, s. 36.

³⁸ Bkz.: Tunca Kortantamer, "17. Yüzyıl Şairi Atayî'nin Hamsesi'nde Osmanlı İmparatorluğu Görüntüsü", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1983, C. I, s. 61-105.; Mine Mengi, "Gerileme Devrini Belgeleyen Bir Eser: Nâbî'nin Hayriyyesi", *X. Uluslar arası Türk Tarih Kongresi Bildirisi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 1967-1977.

³⁹ Bkz.: Pal Fodor, "15-17. Yüzyıl Osmanlı Hükümdar Aynalarında Devlet ve Toplum", (Çev.: Erdal Çoban), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2005, S. 14, s. 281-302.

kültürel yozlaşmanın derinlerine çekildiğini iddia etmek, kanaatimizce sağlıklı bir yargı değildir.

II. XVII. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATINA GENEL BAKIŞ

“XVII. Yüzyıl Divanlarında Nasihat” başlığını taşıyan tezimiz, XVII. yüzyıl divan edebiyatı ekseninde yapılmış bir çalışmadır. Çalışmamızın girişinde XVII. yüzyıl Türk edebiyatını genel seyri itibariyle ele almak, çalışmamızın muhtevasının hakkıyla anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu sebeple, XVII. yüzyıl Türk edebiyatını dört başlık altında ana hatları ile ele aldık. Bu başlıklar şöyledir:

1. XVII. Yüzyılda Divan Şiiri
2. XVII. Yüzyılda Âşık Tarzı Halk Şiiri
3. XVII. Yüzyılda Dinî-Tasavvufî Halk Şiiri
4. XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatında Nesir

A. XVII. Yüzyılda Divan Şiiri

XVII. yüzyıl Türk edebiyatının en parlak dönemlerinden biridir. İstanbul kütüphanelerinde bu yüzyıla ait 150’den fazla şairin divanı bulunmaktadır. Türk edebiyatı bu dönemde gazel ve kaside alanında altın çağını yaşar. Türk edebiyatının kaside alanındaki en önemli ismi olan Nef’î, bu asırda yaşamıştır. Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî, Nâîli gibi XVII. yüzyıl şairleri, gazel vadisinde hem bu asrın hem Türk edebiyatının en usta şairlerindendir.⁴⁰

---

⁴⁰ Mustafa İsen, Cemâl Kurnaz, “XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, T.K.A.E. Yayınları, Ankara 1992, s. 164.

Türk edebiyatı bu asırda gelişmesini sürdürmüş, edebiyatın her alanında yetkin örnekler verilmeye devam edilmiştir. XVII. yüzyılı, klâsik Türk şiirinin son asrı olarak tavsif eden E.J. Wilkinson Gibb, şiirimizin bu dönemdeki müsbet seyrini şöyle ifade eder: “*Babası III. Mehmed’in yerine 1603’te tahta çıkan Sultan I. Ahmed’le birlikte Süleyman’ın (Kânûnî) ölümünden sonra Türk şiirinin üzerine çöken kara bulutlar kalkmaya ve kadîm Osmanlı şiirinin ikinci parlak döneminin ilk ışıkları her tarafı ihâtâ etmiş olan karanlığın ortasından parlamaya başlar. (...) Fuzûlî, Bâkî ve Şeyh Gâlib’i hariç tutarsak bu devir şüphesiz Asya okulunun en büyük isimlerini ihtivâ eder. Bütün aydınlaticılar Nef’îler, Nâbîler, Nedimlerden ayrı olarak bu dönemin tamamında sürekli ve birbiri peşi sıra gelen, önceki ve sonraki zamanlarda gelen en iyilerden başka, takdire şayan şairler vardır.*”⁴¹

Nef’î, Şeyhülislâm Yahyâ, Şeyhülislâm Bahâyî, Nâ’îlî, Neşâtî, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, İsmetî, Nedîm-i Kadîm, Azmizâde Hâletî, Nâbî, Sâbit, Nev’izâde Atâyî, Ganizâde Nâdirî, Kafzâde Fâizî, Râmî, Vecdî ve Fevzî, XVII. yüzyılın Türk edebiyatında etkili olmuş, divanları çokça istinsah edilmiş önemli divan şairleridir.⁴²

Osmanlı sultanlarının çoğu şiir yazar, başarılı şairleri himayeleri altına alırdı. Devletin en karmaşık anlarında bile gerek sarayda, gerekse devletin ileri gelen konaklarında onurlu bir yeri olan edebiyat, bu yüzyılda da her kademedeki yöneticinin yakın ilgisine mazhar oldu. Bu yüzyılda saltanat süren padişahlardan I. Ahmed, *Bahtî*; II. Osman, *Fârisî*; IV. Murad, *Murâdî*; IV Mehmed, *Vefâî*; II. Ahmed, *Ahmed*; II. Mustafa, *Meftûnî* ve *İkbâlî* mahlaslarıyla şairler yazdılar. Hatta bunlar içinde 17 yaşında tahttan indirilip öldürülen II. Osman (Genç Osman) kısa ömrüne rağmen bir divan tertip edecek sayıda şiir söylemiştir.⁴³ Padişahların dışında bu yüzyılda iki şair-şeyhülislâm

⁴¹ Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, C. III, s. 152.

⁴² İsimleri geçen şairlerin divanlarını çalışmamıza esas almış bulunmaktayız. Bu şairlerin kısa biyografileri için bkz.: *tezimiz*, s. 58-88.

⁴³ Bkz. Mustafa İsen, A. Fuat Bilkan, *Sultan Şairler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 50.

Şeyhülislâm Yahyâ ve Şeyhülislâm Bahâyî, şairlik mesleğine itibar kazandırdıkları gibi, devir şairlerini koruyup kollayan isimler olarak da dikkat çektiler. Bu durum, XVII. yüzyılda bilim ve sanatın geçmiş yıllardan aldığı hızın da yardımıyla yükselmesini sağladı.⁴⁴

XVII. yüzyıl, mesnevi türünün gelişimi bakımından da parlak bir dönemdir. Bu yüzyılın mesnevilerinde İran edebiyatının klâsik konuları terk edilmiş yerli hayata ait unsurlar bilinçli olarak yansıtılmıştır. Mesnevilerde İstanbul halkının inanç ve hayatıyla ilgili özelliklerin yer alışı, atasözleri ve deyimlerin sık tekrarlanması bunun göstergesidir. Bu yüzyılın mesnevî alanındaki en büyük ismi Nev'îzâde Atâyî'dir. Edirneli Güftî'nin *Teşrifâtü'ş-Şuarâ* adlı manzum tezkiresi, Nâbî'nin *Hayriyye*'si ve Sâbit'in *Edhem ü Hüma*'sı, Ganizâde Nâdirî'nin *Mi'râciyye*'si ve *Şâh-nâme*'si bu yüzyılın önemli mesnevilerindendir.⁴⁵

Bilindiği gibi, beş mesneviden müteşekkil eserlere “*hamse*” denir. Bu yüzyılın hamse sahibi olduğu kesin olan şairi Nev'îzâde Atâyî'dir. XVI. yüzyıl şairi Taşlıcalı Yahyâ ile XVII. yüzyıl şairi Nev'îzâde Atâyî'nin hamseleri tamamen Türk yerli hayatını konu alan mesnevilerden oluşması dolayısıyla büyük önem taşımaktadır.⁴⁶ Hem edebiyatımızın hem bu asrın en dikkat çekici hamselerden biri de Nergisî Mehmed Efendi'nin mensur hikâyelerden oluşan hamsesidir. *Hamse-i Nergisî*'nin pek çok yazma nüshası vardır.⁴⁷

Daha önce sözü edilen toplumsal sıkıntılar bu yüzyılda şairlerin daha yoğun bir biçimde dini edebiyata yönelmelerini de sağlamıştır. Bu yüzyılda mevlid, hilye, miraciyye, kırk hadis çevirileri gibi dinî konularda yazılan eserlerle divanlarda yer alan

⁴⁴Mustafa İsen, “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 11, s. 563.

⁴⁵ İsmail Ünver, “Mesnevî”, *D.İ.A.*, İstanbul 2004, C. 29, s. 323.

⁴⁶ Mehmet Arslan, “Türk Edebiyatında Hamse”, *TALİD*, İstanbul 2009, C. 5, S. 9, s. 310.

⁴⁷ Bkz.: Süleyman Çaldak, “Nergisî”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 561.

tevhid, münâcât ve na'tlerin gözle görülür biçimde arttığı görülür.⁴⁸ Bu eserler arasında hilyelerin⁴⁹ özel bir yeri vardır. XVI. yüzyıl şairlerinden Hâkânî Mehmed Bey'in (öl. 1607) "*Hilye-i Saadet*" adlı eserinin büyük bir hüsn-i kabule mazhar olmasından sonra XVII. yüzyılda manzum ve mensur birçok hilye kaleme alınmıştır. Bosnalı Mustafa'nın "*Tercüme-i Hilyetü'n-Nebi*" adlı eseri ile Süleyman Nahifî (ö. 1738) tarafından Hakanî'nin eserine nazire olarak yazılan "*Hilyetü'l-Envâr*" bu yüzyılda hilye türünde kaleme alınmış önemli mesnevîlerdir.⁵⁰ Cevrî'nin dört halifeyi tasvir ettiği mesnevisi "*Hilye-i Çehâr Yâr-ı Güzîn*" ile Neşâtî'nin 14 peygamberi tasvir ettiği "*Hilye-i Enbiyâ*" adlı mesnevisi bu asrın bu türde yazılmış önemli eserlerindedir.⁵¹ Hilyelerin yanı sıra, Hz. Peygamberi övmek ve selamlamak maksadıyla yazılmış şiirler (na'tlar), XVII. asırda da divan şiirinin özel önemi hâiz türleri arasındadır. Bu yüzyılda na'tlarıyla meşhur olan isimlerden bazıları şunlardır: I. Ahmed (Bahtî), Aziz Mahmed Hüdâyî, Nâilî-i Kadîm, Şeyhülislâm Yahyâ, Neşâtî, Nef'î, Fehim-i Kadîm, Nev'îzâde Atâyî, Sun'ullah-ı Gaybî, Niyâzî-i Mısrî, Nâbi...⁵²

Bu yüzyılın diğer bir özelliği ise şiir dilinin değişmesidir. Şiir dilindeki Türkçe kelimeler yumuşamış ve dil birtakım pürüzlerden kurtarılmıştır. Daha önce dile giren Arapça ve Farsça kelimelerden zarif olmayanları terk edilerek bir tasnife uğramış; yeni kelimeler şiir diline girmiştir. Ancak, Nef'î gibi bazı ustaların tesiriyle şiir dilinde

⁴⁸ Mustafa İsen-Cemal Kurnaz, "XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 172.

⁴⁹ Hz. Peygamber'in bedenî özelliklerini anlatan manzum veya mensur eserlere "hilye" denir. Hz. Peygamber'in dışında; diğer peygamberler, dört halife, aşere-i mübeşşere, Hz. Hasan ve Hüseyin ve tasavvuf büyüklerinin bedenî ve ahlakî özelliklerini anlatan eserlere de "hilye" denmekte ve bunlar da "hilye-i enbiyâ", "hilye-i çehâr yâr-ı güzîn", "hilye-i aşere-i mübeşşere", "hilye-i evliyâ" gibi adlarla hilye-i nebevîlerden ayırt edilmektedir. Bkz.: Zülfikâr Güngör, *Türk Edebiyatında Türkçe Manzum Hilye-i Nebevîler ve Nesimî Mehmed'in Gülîstân-ı Şemâil'i*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara 2000.

⁵⁰ Mustafa Uzun, "Hilye", *D.İ.A.*, İstanbul 1998, C. 18, s. 44.

⁵¹ Abdulkâdir Erkal, "Türk Edebiyatında Hilye ve Cevrî'nin Çehâr Yâr-ı Güzîn'i", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 1999, S. 12, s. 115.

⁵² Na't türünün Türk edebiyatındaki gelişim seyri ve na't türünde şiirler kaleme alan XVII. yüzyıl şairleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 20-62; XVII. yüzyılın na't kaleme alan şair padişahları ile ilgili bilgi ve bu padişahların na'tlarının metin ve şerhleri için bkz.: Zülfikâr Güngör, *Osmanlı Padişahlarından Hz. Muhammed'e Na'tlar*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009, s. 4.

kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin sayısında artış olmuştur. Bu da genel anlamda fiiller ve bazı kelimeler dışında ağırlıklı olarak Farsça kelimelerden mürekkep ağır bir şiir dilinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu şiir dilindeki Arapça kelimeler de İran şiiri aracılığı ile gelmiştir.⁵³

XVII. yüzyıla gelinceye kadar Türk şairlerinin önündeki mükemmel örnekler, klâsik İran şiirinin örnekleri idi. Fakat artık bu yüzyıl şairleri için mükemmel örnekler, XVI. yüzyılın Bâkî gibi, Fuzûlî, Bağdatlı Rûhî, Taşlıcalı Yahyâ gibi büyük şairleridir. Bu sebeple, bu yüzyıl şairleri için, İranlı şairler ideal örnekler değil mukayese unsurudurlar. Bu kendine güven, üç dört asırdan beri işlene işlene sesini ve kıvamını bulmuş bir dil ve edebiyattan kaynaklanır. XVII. yüzyılın bu nitelikteki şairleri, devam eden geleneksel şiirden sıkılmışlar ve farklı bir sesin peşine düşmüşlerdir. Bu da şiirde yeni üslup arayışlarını beraberinde getirmiştir.⁵⁴

XVII. yüzyılda Divan şiirine dört ana üslubunun hâkim olduğu görülür. Bunlar; klâsik üslup, bedî (Sebk-i Hindî) üslup, hikemî üslûp ve mahallî üsluptur.⁵⁵

Bu yüzyıldaki en önemli temsilcisi Şeyhülislâm Yahyâ olan klâsik üslupta şiirselliğe ve ahenge çok önem verilir. Anlamın dile getirilişinde zarif ve sade bir söyleyişe başvurulur. Gelenekselleşmiş mazmunlar ve mecazlar sistemi kullanılır. Şeyhülislâm Bahâyî, Riyâzî, Vecdî, Ganizâde Nâdirî, Güftî, Mantıkî, Fasih Ahmed Dede, Cevrî, Mezâkî, XVII. yüzyıl divan şiirinde klâsik üslubun diğer önemli temsilcileridir.⁵⁶

Sebk-i Hindî veya Bedî üslup diye anılan şiir üslubu, divan şairleri arasında bu yüzyılda revaç bulmuştur. Bu üslupta şiirde anlam sözün önüne geçirilmiş; kapalı ve girift bir hâle büründürülmüştür. İstirap duygusu ön plâna çıkarılmış, duygu ve hayallerin

⁵³ Fatma Tulga Ocak, “XVII. yüzyılın İlk Yarısında Divan Edebiyatı ve Sebk-i Hindî”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 11, s. 737.

⁵⁴ İsen, “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler*, C. 11, s. 563.

⁵⁵ Abdulkadir Erkal, *17. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum 2009, s. 128.

⁵⁶ Erkal, *17. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası*, s. 129-133.

mübalağa ile dile getirilmesi yoluna gidilmiştir. Tasavvufî sembollerin çokça kullanılması, klişeleşmiş mazmunların terk edilerek yeni mazmunlar ve yeni hayaller ortaya konulması, bu üslubun özelliklerindedir.⁵⁷ XVII. yüzyılın önde gelen şairlerinden Nef'î, Türk edebiyatında bu üslubun ilk önemli temsilcisi kabul edilir. Fehîm-i Kadîm, bu üslubun hem dil ve lâfız hem de mana ve muhteva özelliklerini aynı derecede başarı ile kullanan yegâne şairdir. Nâilî, İsmetî, Neşâtî ve Şehrî, Sebki Hindî üslubunun XVII. yüzyıldaki önde gelen temsilcileridir.⁵⁸

Düşünceye dayalı hikmetli söz söyleme'nin şiirdeki yansıması olan hikemî üslup, yine bu yüzyılda revaç kazanmıştır. "*Hikemî şiir*" veya "*Hakimâne şiir*", düşünceye ağırlık veren, amacın okuyucuyu uyarmak, düşündürmek ve aydınlatmak olduğu, daha doğru bir ifadeyle insana doğruyu, güzeli göstermeye yönelik görüş bildiren didaktik içerikli şiire denir. Bu tarzın edebiyatımızdaki en önemli ve güçlü temsilcisi olarak Nâbî bilinmektedir. Bu sebeptendir ki, "*Hikemî şiir*" akımı "*Nâbî Ekolü*" olarak da anılır. Divan edebiyatının başlangıç yılları olan XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarından itibaren yetişen şairler içinde, özellikle gazel formunda ve hakimane tarzda, düşüncelerini Nâbî'nin dile getirdiği yoğunlukta dile getiren şair sayısı yok denecek kadar azdır. Bosnalı Sâbit, hikemî üslubun XVII. yüzyıldaki diğer önemli temsilcisidir.⁵⁹

XVII. yüzyılda yukarıda üzerinde durulan üslup/tarzlar kadar etkili olmasa da öncülleri XV. yüzyıla son temsilcileri ise XX. yüzyıla kadar giden bir hareket daha vardır ki, o da Mahallileşme hareketidir. Dilde sade bir Türkçe söyleyişi esas alan *Türkî-i basit*

⁵⁷ Bkz.: Klasik Türk şiirinde Sebki Hindî'nin özellikleri ile ilgili geniş bilgi için bkz.: İsrâfil Babacan, *Klasik Türk Şiiri'nde Sebki Hindî (Hind Üslûbu)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara 2008, s. 141-402.

⁵⁸ Babacan, *Klasik Türk Şiiri'nde Sebki Hindî (Hind Üslûbu)*, s. 419-420.

⁵⁹ Bkz.: Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991; Şener Demirel, "XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klâsik Üslûp, Sebki Hindî, Hikemî Tarz, Mahallileşme", *Turkish Studies*, Volume 4/2, Winter 2009, s. 259-261.

hareketi, daha sonraki dönemlerde kimlik değiştirerek şiirde yerli ve mahalli unsurlara fazlaca yer verme anlayışı çerçevesinde şekillenen “Mahallileşme” hareketine dönüşmüştür. XVII. yüzyılda Nevî-zâde Atâyî, Nâbî, Sâbit şiirlerine mahallî üslubun özelliklerini taşımış şairlerdir.⁶⁰

Yukarıda, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi hakkında genel bir değerlendirme yaparken, bu yüzyılda Osmanlı toplumunun idarî ve iktisadî problemlere dayalı buhranlar yaşadığından ve Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girdiğinden söz etmiştik. Ancak, edebiyat alanında durum farklıdır. Görüldüğü üzere, Divan edebiyatı bu asırda, gelişmesini sürdürmektedir. Bu durum, sanat erbabının, toplumun “hikmet” ile en fazla temas eden grubu olması ile açıklanabilir. Bu ünsiyet, edebiyatın, idari ve toplumsal problemlerden etkilenmesini en aza indirmiş; sanattaki kalite düşüşünü toplumsal çözümlenin gerisine çekmiştir.

Bununla beraber, yüzyılın sonuna doğru, sosyal hayattaki çalkantılar edebiyatı da etkilemeye başlamıştır. Nâilî ve Neşâtî'den sonra XVIII. yüzyıldaki Lale Devri'ne kadar büyük bir şair yetişmemiş olması bunun göstergesidir. Bir önceki yüzyılda Bâkî'nin şiirinde görülen yücelik ve ihtişam bu yüzyılın başında Nef'î'de tekrarlanmış; anılan asrın ikinci yarısından sonra aynı derecede hissedilmemiştir. İdarî, iktisadî ve sosyal hayattaki sıkıntılar edebiyata başka türlü yansımış ve XVII. yüzyıl edebiyatı hiciv ve hezel alanına sürüklenmiştir. Divan edebiyatında ince zekâ oyunları ile örülmüş hicivler baştan beri vardı ve bunlar edebiyatın çeşnisi olarak Divan edebiyatında kabul gören örneklerdi; ancak bu yüzyılda yazılan hicivlerin çoğu ağza alınmayacak kabalıkta küfürle dolu müstehcen örneklerdir. Artık Şeyhî'nin *Harnâme*'si, Fuzûlî'nin *Şikâyetnâme*'si gitmiş, onun yerine Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sı, Küfrî-i Bahâyî'nin *Dîvan*'ı, daha sonra da Kânî'nin *Hurrenâme*'si ve Surûrî'nin *Hezeliyyât*'ı gelmiştir.⁶¹ İdari krizler, cemiyetteki

⁶⁰ Erkal, *17. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası*, s. 137-139.

⁶¹ Mustafa İsen, “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler*, C. 11, s. 563.

aksaklıklar edebî eserlere konu edilmiş ve bunlar gerek manzum gerekse mensur eserlerde dile getirilmiştir.

B. XVII. Yüzyılda Âşık Tarzı Halk Şiiri

Kökleri İslamiyet öncesi sözlü edebiyat dönemi ozan-baksı geleneğine dayanan âşık edebiyatı, büyük ölçüde sözlü kültüre dayanan; “âşık” adı verilen saz şairleri tarafından, sade bir dille, geniş halk kitlelerinin edebî anlayışına hitap edecek şekilde, daha çok dörtlüklerle ve hece ölçüsüyle söylenmiş şiirlerden oluşan bir edebî gelenektir.

Âşık edebiyatının icrâcısı konumunda olan ve “saz şairleri” olarak da anılan âşıklar, genellikle şifâhî (sözlü) kültür içinde usta-çırak ilişkisine dayanan eğitim şekliyle şiir söylemeyi öğrenirler. Birçoğu düzenli eğitimden geçmemiştir. Ancak, saz şairleri arasında medrese eğitimi görmüş olanlardan da bazı şiirlerini aruzla söyleyenler vardır.⁶²

XVII. yüzyıl, Türk âşık edebiyatı tarihinin en parlak iki devrinden biridir; diğeri ise XIX. yüzyıldır.⁶³ Âşık edebiyatı bu yüzyılda gelişimini tamamlamış; şekilde, türde ve konuda mükemmeliyeti yakalamıştır. Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun geniş sınırları içinde binlerce âşık yetişmiştir. Âşıklık geleneğinin en büyük âşıkları da bu yüzyılda yetişmiştir. Âşıklar *âşık*, *kul*, *öksüz* gibi sıfatları kullanmaya başlamışlardır.⁶⁴

XVII. yüzyılda Osmanlı ordusunun seferlerine katılan, bu seferlerde askerlerin cesaretini artıran, onları eğlendiren ve bu seferlerde olan biteni şiirlerinde anlatan âşıklara “*ocak âşıkları*” adı verilmektedir. Âşıklar bu seferlerde şahit oldukları zafer ve hezîmetleri “*destan*” adı verilen şiir türüyle tarihe kaydetmişlerdir.⁶⁵

⁶² Bkz.: Cemâl Kurnaz, “Halk Şairlerinde Aruz Vezniyle Şiir Yazma Eğilimi”, *Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müşterekleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 169-182; Mustafa Tatçı, “Âşık Ömer’in Eski Bir Cönkteki Şiirleri”, *Edebiyattan İçeri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 463-481.

⁶³ Saim Sakaoğlu, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, TKAE Yayınları, Ankara 1992, C. 3, s. 286.

⁶⁴ Erman Artun, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 38-39.

⁶⁵ Artun, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, s. 39-40.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Âşık Ömer, Gevherî, Kâtibî gibi bu geleneğin usta şairleri, büyük yerleşim merkezlerinde yaşamış, divan edebiyatından önemli düzeyde etkilenmişlerdir. Hatta bazı âşıklar, aruz ölçüsüyle de şiirler yazmışlar, bunun sonucunda bu âşıkların dilleri ağırlaşmıştır. Âşıklar zümresi içinde okur yazarlar çoğalmaya başlamış; hatta iyi eğitim görüp devlet hizmetinde yer alanlar da olmuştur. Âşıklık geleneği, Osmanlı kültürünün merkezi olan İstanbul'da klâsik müzikten de öğeler almış; klâsik Türk müziği makamları ve aruzlu şekiller âşık fasıllarında önemli yer tutmuştur.⁶⁶

Âşıklık geleneği içinde divan şiirindeki şura tezkirelerinin yerini tutan bir tür olan “*Şairnâme*”lerden ilki bu yüzyılda Âşık Ömer tarafından kaleme alınmıştır. Âşık Ömer, *Şairnâme*'sinde pek çok âşığın adını vermiş fakat âşıkların özelliklerini sıralamamıştır. Bu yüzyıldan kalan cönk ve mecmua sayısının XVI. yüzyıldan fazla olması da ayrıca şanstır.⁶⁷

Karacaoğlan,⁶⁸ Âşık Ömer, Kayıkçı Kul Mustafa, Ercişli Emrah, Kâtibî, Bursalı Halil, Kuloğlu, Âşık, Temeşvarlı Gâzi Âşık Hasan, Âşık İbrahim, Âşık Nev'î, Âşık Yusuf, Benli Ali, Berber Oğlu, Halil Oğlu, Kâmilî, Kâtip Osman, Keşfi, Kırımî, Köroğlu (Kuroğlu),⁶⁹ Kul Mehmed, Kul Süleyman, Mahmud Oğlu, Öksüz Âşık, Sun'î, Şahinoğlu, Tasbaz Ali, Üsküdârî, Yazıcı, Edhemî, Eroğlu, Gedâî, Turâbî, Kul Deveci... XVII. yüzyılın isimleri günümüze ulaşan, ancak bazılarını tanıyabildiğimiz âşıklardır.⁷⁰

⁶⁶ Erman Artun, “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 11, s. 600.

⁶⁷ Artun, “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, *Türkler*, C. 11, s. 600.

⁶⁸ Karacaoğlan'ın XVII. yüzyıl şairlerinden olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Daha çok XVI. yüzyıl âşık edebiyatı temsilcilerinden sayılsa da bazı kaynaklarda XVII. yüzyıl şâirlerinden biri olarak gösterilmektedir. Bkz.: Pertev Naili Boratav, “Âşık Edebiyatı”, *Türk Dili (Türk Halk Şiiri Özel Sayısı)*, Aralık 1968, C. XIX, S. 207, s. 353.

⁶⁹ XVI. yüzyılın ocak âşıklarından kahramanlık şiirleri ile ünlü Köroğlu ile karıştırılmamalıdır. Bkz. Sakaoğlu, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 3, s. 290.

⁷⁰ XVII. yüzyıl âşıklarının hayatı ile ilgili bilgiler ve şiirlerinden örnekler için bkz.: Sâim Sakaoğlu, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, S. 445-450, Ocak-Haziran 1989, s. 136-159.

C. XVII. Yüzyılda Dinî-Tasavvufî Halk Şiiri (Tekke Şiiri)

Tasavvuf, “Hz. Peygamberin temsil ettiği güzel ahlâka ve Hz. Peygamber’in insan varlığının bütün cihetlerini ihata eden örnek kişiliğine ulaşma yolundaki rûhî terbiyenin müesseseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşmış şeklidir.” denilebilir. Kur’an’ın va’z ettiği ideal insana ulaşmak, ancak terbiye edilmiş bir irade ile mümkündür. Bu terbiye ise özel ve sistemli bir disiplini gerektirir. İslâm toplumlarında Hz. Peygamber’in vefatını takip eden birkaç asır içinde kurumsallaşmış bu disipline *tasavvuf* denir.⁷¹

Türklerin Anadolu’ya göçüp yerleşmelerinden sonra tasavvuf Anadolu’da hızla yayılmış, Türkmen halk arasında tekkeler vasıtasıyla bir tekke hayatı başlamıştır. Buralarda gerek dil, gerek vezin, şekil ve söyleyiş bakımından millî olan “*Türk Tekke Edebiyatı (Şiiri)*” doğmuştur. Bu edebiyatın Anadolu’da en kuvvetli temsilcisi XIII. yüzyılda Yunus Emre olmuştur. Mevlana Celâleddin-i Rûmi, Ahmed Fakih, Şeyyad Hamza, Sultan Veled, Hacı Bektâş-ı Velî, Kaygusuz Abdal, Anadoludaki Türk edebiyatını kuran, ona renklerini başlıca mutasavvıf şairlerdir.⁷² Anadolu sahası Türk edebiyatı, XV. yüzyıla kadar olan ilerlemesini dinî-tasavvufî çerçevede sürdürmüştür. XVI. asırda Şeyh İbrahim Gülşenî, Ahmed-i Sârbân, Vâhib Ümmî, Ümmî Sinan, Bursalı Muhyiddin Üftâde, Seyyid Seyfullah Hâletî, İdris Muhtefî gibi aynı zamanda tasavvuf ulusu, şeyh, tarikat kurucusu makamlarında olan şairler, Tekke şiirinin önemli temsilcileri olmuşlar, çoğu kez Yûnus tarzında⁷³ bazen de aruzla beyitler halinde şiirler söyleyerek tasavvuf umdelerini ve neşvesini tekkelerden halka yaymaya devam etmişlerdir.⁷⁴

⁷¹ “Tasavvuf” kavramı ile ilgili geniş bilgi için bkz.: H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.

⁷² Abdurrahman Güzel, “Tekke Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, Ocak-Haziran 1989, S. 445-450, s. 256-257.

⁷³ Bu cümlede geçen “Yunus tarzı söyleyiş” ifadesi ile kast edilen, Yunus Divanı’nda yer alan ilâhîlerde gördüğümüz şekliyle, İslâm hakikatlerinin tasavvuf çerçevesinde, eski Anadolu Türkçesi döneminin çok yalın söyleyişi ile genellikle dörtlükler halinde, hece ölçüsü ile dile getirilişidir. Yunus’un şiirlerinin dil ve edebiyat özellikleri ile ilgili bilgi için bkz.: Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 269-280.

⁷⁴ Güzel, “Tekke Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, s. 262.

XVII. yüzyılda Tekke Edebiyatı, gittikçe çoğalan tekkelerden ahenkli, coşkun, raksan ilâhîlerin yayıldığı bir hava içinde gelişmiştir. Mevlevî tekkelerinde Mevlânâ'nın eserlerinin etkisinde gelişen, daha san'atlı ve divan tarzında tasavvufî şiirler kaleme alınmaya devam ediyordu. Ancak, bu yüzyılda Yunus tarzı söyleyiş, Mevlevî tekkelerinde de itibar kazanmıştır. Mesela bir Mevlevî olan Âdem Dede, asrın Yunus tarzı söyleyişten zevk alan simaları arasındadır. Bu yüzyılda yetişen en büyük mutasavvıf şairler Âdem Dede, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Niyâzî-i Mısrî'dir.⁷⁵

Zelilî, Adlî, Zâkirî, Lâmekânî Hüseyin, Derviş Osman, Ahizâde Hüseyin, Şeyhî, Fakir Ednâ, Kul Budala, Kul Mustafa, Addulahad Nuri, Akkirmanlı Nakşî, Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Zâkirzâde, Abdullah Biçâre, Câhidî, Sarı Abdullah-Abdî, Elmalılı Sinan Ümmî, Gedâ Muslı, Yeşil Abdal, Dedemoğlu, Kul Hasan, Derviş Mehmed, Caferoğlu, Kul Nesîmî, Ümmisinanzâde Hasan, Divitçizâde Mehmed Tâlib, Derviş Himmet, Sun'ullah Gaybî, Abdulkerim Fethî, Şeyh Mehmed Nazmî, Abdülhay, Himmetzade Abdullh Abdî, Hasan Kenzî, Abdurrahman Vâlî, İbrahim Nakşî ... gibi isimler, XVII. yüzyılın önemli mutasavvıf şairleridir.⁷⁶

D. XVII. Yüzyılda Nesir

XVII. yüzyılda sosyal fayda prensibini ölçü alan Türk nesri, gittikçe güçlenen ve güzelleşen cümle yapısıyla, zengin ifade imkânıyla gerçekten başarılı ürünler vermeye devam etmiştir. Bunun yanında, birçok büyük sanatçı, dönemin modasına uyarak, daha çok şiire ait teşbih, istiare, mecaz vb. sanat unsurlarıyla, ses ve söz hünerleriyle, secili uzun ve girift cümlelerle gittikçe karmaşık bir hal alan bir dil ortaya koymuşlardır. Bu nesir tarzı, edebiyat araştırmacıları tarafından “süslü/bediî/sanatkârane nesir” olarak

⁷⁵ Bkz.: Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 393.

⁷⁶ Bkz.: Güzel, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, s. 393-414.

adlandırılmıştır. Bu yüzyılda “*süslü nesir*” ile yazılan eserler, sayılarındaki artışa rağmen, sade nesirle yazılan eserlerden daha çok değildir. Halkın ihtiyacına cevap vermeyi uygun bulan birçok sanatçı, eserlerini anlaşılır ve makul bir dil ile yazmıştır. Hangi üslûpla yazılırsa yazılsın bütün bu eserlerin, Türk nesrine çok büyük katkıları olmuştur. Bu yüzyılda, her türden birçok mensur eser kaleme alınmıştır.⁷⁷ Tefsir hadis, kelim akaid, hikmet, mantık, fıkıh, ilmihal, meviza, ahlak, tasavvuf, pend-nâme, nasihat-nâme, siyaset-nâme, tarih, vakâyi’-nâme, gazavat-nâme, fetih-nâme, kıssa ve menkıbeler, kıssa-i evliyâ, sîretü’n-nebî, maktel-i Hüseyin, tezkiretü’l-evliyâ, menâkıb-nâme, silsile-nâme, tezkire, biyografi kitapları, sergüzeşt-nâme, tıp, astronomi, coğrafya, çeşitli şerhler, ansiklopedik eserler, tercüme, te’lif, adapte çeşitli hikâye ve rivayetler, sûrnâme, münşeat ve mürselatlar gibi didaktik amaçla kaleme alınmış pek çok nesir örneği, üslup bakımından bedî’ nesrin mutedil örnekleriyle yazılmışlardır.⁷⁸

Veysî (ö. 1628) ve Nergisî (ö. 1635), bu yüzyılda süslü nesrin temsilcileri olmuşlardır. Veysî’nin *Hâb-nâme*’si bu yüzyılda süslü nesrin en uç örneklerinden biridir. Sunum ve içerik bakımından gerçekten orijinal olan eser, aslında bir siyaset-nâmedir. Yine, *Siyer-i Veysî* diye bilinen *Dürretü’l-Tâc fî-Sâhibi’l-Mi’râc* adlı siyeri, dinî konuları ve menkıbeleri içeren *Düstûru’l-Amel*’i; Nâbî’nin ağır ve sanatlı bir üslub ile Veysî’nin siyerine yazmış olduğu *Zeyl-i Siyer-i Veysî* adlı eseri bu yüzyılın dili en ağır olan mensur eserleridir. Sanatkarâne nesri zirveye ulaştırarak mensur şiir çizgisine yaklaşır ancak kapalı ve anlaşılmaz diye eleştirilen Nergisî’nin ilk ve son mensur hamse niteliğini taşıyan *Hamse*’si ve bunlardan özellikle *Nihâlistân* ve *Meşâkku’l-Uşşâk* adlı eserleri mensur hikâyeciliğimizin önemli kilometre taşları hükmündedirler.⁷⁹ Kara Çelebizâde Abdülazîz Efendi’nin (ö. 1658) *Ravzâtü’l-Ebrâr* adlı tarihi, Masrafzâde Şefik Efendi’nin

⁷⁷ Süleyman Çaldak, “Eski Türk Edebiyatında Nesir”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2006, S. 77-78, s. 87.

⁷⁸ İsen, “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler*, C. 11, s. 567.

⁷⁹ Çaldak, “Eski Türk Edebiyatında Nesir”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, S. 77-78, s. 88.

(ö. 1715) *Şefik-nâme* adlı tarihi, Nev'îzâde Atâyî'nin (ö. 1635) *Hadâiku'l-Hakâyık fî Tekmîleti's-Şakâyık* adlı eseri, süslü (bedî, münşiyâne) nesrin bu devirdeki diğer önemli örnekleridir.⁸⁰

Bu yüzyılın nesir alanındaki en önemli isimlerinden biri de Kâtip Çelebi (1609-1657)'dir. XVII. asrın en önemli bilim adamlarından biri olarak da tebârüz eden Kâtip Çelebi; tasavvuf, hukuk, tarih, coğrafya, etnoloji, biyografi, denizcilik, iktisat, astronomi, bibliyografya, siyâset bilimi gibi çok çeşitli konuları ihtivâ eden yirmiden fazla kitap ve risâle kaleme almıştır. *Cihannümâ* (Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliğini taşımaktadır.), *Fezleke* (Arapça yazdığı Fezleke'nin zeylidir.), *Takvîmü't-Tevârih* (Arapça Fezleke'nin fihristi niteliğindedir.), *Keşfü'z-Zunûn* (İslam dünyasında kendi dönemine kadar yazılmış eserler ve bu eserlerin yazarları hakkında bilgiler veren bir bibliyografi sözlüğü niteliğindedir.), *Mîzânü'l-Hakk* (Yaşadığı dönemin âlimleri arasında şiddetli tartışma ve kavgalara neden olmuş birtakım konuları uzlaştırmacı bir tavırla ele alarak toplumun huzurunu bozan bu hali sona erdirmek amacıyla kaleme alınmıştır.), Kâtip Çelebi'nin en mühim eserleridir.⁸¹

Bu yüzyılın nesir alanındaki önemli yazarlarından biri de Koçi Bey'dir (ö. yak. 1650). Koçi Bey, Sultan IV. Murad'a ve Sultan İbrahim'e sunduğu bazı lâyhalarla bu yüzyılın fikrî, idârî ve sosyal tarihinde önemli bir görev üstlenmiş bir Osmanlı aydınıdır. *Koçi Bey Risalesi* adıyla anılan bir kitapta toplanan bu lâyhaların, IV. Murad'ın 1632'den itibaren devlet düzenini sağlamak, yaygın çürüyüş ve bozuklukların önünü almak için giriştiği icraat üzerinde büyük bir tesiri olduğu, Hammer ve Ahmed Vefik Paşa'nın başını çektiği müelliflerce ittifakla kabul edilir.⁸²

⁸⁰ Ocak, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Divan Edebiyatı ve Sebki Hindî", *Türkler*, C. 11, s. 739.

⁸¹ Bkz.: Eyüp Baş, "Kâtip Çelebi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 11. s. 81-88.

⁸² Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", *D.İ.A.*, İstanbul 2002, C. 26, s. 144.

Bu yüzyıla hem bir yazar olarak damgasını vurmuş hem de kaleme aldığı son derece mühim eseriyle klâsik Türk edebiyatında bir türü adeta tek başına sırtlamış büyük bir nesir ustası da Evliyâ Çelebi'dir (ö. 1685?). Evliya Çelebi'nin günümüze ulaşan tek eseri, çeşitli nüshaları bulunan on ciltlik *Seyahatname*'sidir. Evliya Çelebi, yetmiş yılı aşkın ömrünün elli bir yılını seyahatlerde, bir diyardan bir başka diyara uzanan yollarda, farklı şehirlerde, değişik ülkelerde geçirmiş bir gezgindir. Evliya Çelebi'nin gördüğü, gezdiği, geçtiği şehir sayısı iki yüz ellinin üzerindedir. İstanbul'da saraya yakın bir çevrede 25 Mart 1611'de dünyaya gelmiştir. IV. Murad'a, vezirlere, paşalara musahip olarak pek çok şehir, ülke dolaşmış; müşahade ettiklerini belli bir sistematik üzere hiç bıkmadan kaleme alarak bir dil ve kültür hazinesini vücuda getirmiştir.⁸³

XVII. yüzyıl biyografî ve bibliyografyaya dair değerli eserlerin yazıldığı bir dönemdir. Bibliyografya alanında Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zunûn* adlı eserinden bahsetmiştik. Bu yüzyıldaki biyografik çalışmaların en önemlisi Nev'î-zâde Atâyî'nin Mecdî'nin *Hadâiku's-Şakâyik*'ına⁸⁴ zeyl olarak yazdığı *Hadâiku'l-Hakâyik fi Tekmîleti's-Şakâyik* adlı eseridir. Bu çalışma, Şakâyik yazarının bıraktığı Kânûnî döneminin son yıllarından başlayarak yazımın tamamlandığı 1634'e kadar gelir. Toplam bin civarında bilgin, şeyh ve şairin biyografilerini ihtiva eder.⁸⁵

⁸³ Şükrü Halûk Akalın, "Seyahatname'den Evliya Çelebi'ye", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. C, S. 711, s. 212-233.

⁸⁴ Edirneli Mehmed Mecdî (ö. 1590), XVI. yüzyılın büyük ilim adamlarından Taşköprülüzâde İsâmeddin Ahmed'in (ö. 1561) *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* adlı Arapça biyografik eserini *Hadâiku's-Şakâik* adıyla Türkçeye tercüme etmiş (1585), bu çeviriyi yaparken daha sonraları *Şakâik*'a yapılan ekleri ve ayrıca tezkireleri göz önünde tutarak yaptığı eklemelerle eseri genişletmiştir. *Şakâik* adlı eserin orijinalinde Osman Gazi'den başlayarak Kânûnî Sultan Süleyman devri sonlarına kadar Osmanlı coğrafyasında yetişen bilginlerle şeyhlerin biyografileri yer almaktadır. Eser, padişah sayısınca tabakaya ayrılmış her tabakada o padişah zamanında yetişenler gösterilmiştir. Eserde 150 şeyh ve 371 bilgin olmak üzere 521 kişinin biyografyası yer almaktadır. Türk tasavvuf ve bilim tarihi için çok önemli bir kaynak olan bu esere, yüzyıllar boyunca ek yapılarak (zeyl) eser devam ettirilmiştir. Bkz. Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988, C. 1, s. 353-355; Şakâiku'n-Nu'mâniyye ve zeyilleri ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Zülfikâr Güngör, "Önemli Bir Biyografik Eser: eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye", *Diyanet İlmî Dergi*, Ocak-Mart 1997, C. 33, S. 1, s. 107-120.

⁸⁵ İsen-Kurnaz, "XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, s. 179.

XVI. yüzyılda Latîfî (ö. 1582) ve Âşık Çelebi (ö. 1571) eliyle mükemmel örnekleri ortaya konan şüara tezkireleri, bu yüzyılda da artarak yazılmaya devam etmiştir. XVII. yüzyılda, şairlerin hayatlarına dair verilen bilgilerin az, şiir örneklerinin fazla olduğu, adına “*antolojik tezkireler*” denilebilecek yeni bir tezkire tarzı ortaya çıkmıştır. Bu tarz tezkirelerin ilk örneği Kafzâde Fâizî (ö. 1622) tarafından kaleme alınmış olan *Zübdetü'l-Eş'âr*'dır.⁸⁶ Âsım (ö. 1675), Güftî (ö. 1677), Sâdıkî (ö. ?), Rızâ (ö. 1671), Riyâzî (ö. 1644), Yümnî (ö. 1662) de bu yüzyılın tezkire yazarlarıdır. Tezkirecilik tarihimizin tek manzum tezkire örneği olan Güftî'nin tezkiresi çağdaşlarıyla alay etmek üzere kaleme alınmış manzum bir yergidir. Riyâzî ile Rızâ'nın tezkireleri, kısa olmakla birlikte önemli bilgiler içerirler.⁸⁷

Kâtip Çelebi'nin tarih alanında eserler verdiğiinden bahsetmiştik. Bu yüzyılda, tarih yazıcılığının önemli isimlerinden biri İbrahim Peçûyî (ö. 1649)'dir. *Peçevî Tarihi* adıyla anılan önemli eserinde Kânûnî Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından 1640 tarihine kadar olan hadiseleri anlatır.⁸⁸ Solakzâde Mehmed Hemdemî (ö. 1658) de bu yüzyılın en önemli tarihçilerindendir. *Solakzâde Tarihi* olarak bilinen eserinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kendi ölümüne kadar gelen olayları anlatır. Türk tarihçiliği için çok önemli olan bu eser defalarca basılmıştır.⁸⁹

XVII. yüzyılda şerh alanında da kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Bunların başında Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine yazılan şerhler gelmektedir. Bu şerhlerin bir kısmı manzum olmakla birlikte çoğu mensurdur. Ankaralı İsmâil Rusûhî Efendi (ö. 1631)'nin şerhi, *Mesnevî* şerhleri arasında en mükemmeli kabul edilmektedir. Rusûhî'nin eseri sahibine “Hazret-i Şârih” ünvanı verilmesini sağlamıştır. Eserin tam adı *Mecmûatü'l-*

⁸⁶ Mustafa İsen, “Türk Tezkireciliğinde Antoloji Tipi Örnekler”, *Millî Eğitim*, Ankara 1989, S. 86, s. 41-42.

⁸⁷ Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, s. 120.

⁸⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz.: Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, C. III., s. 32; “Peçevî İbrâhim Efendi”, *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1987, C. 5, s. 363.

⁸⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, s. 80.

Letâif ve Matmûratü'l Maârif'tir.⁹⁰ Sarı Abdullah Efendi, Mustafa Şem'î Dede, Sabûhî Ahmed Dede, İbrahim Cevrî, Şifâî Mehmed Dede, Adnî Recep Dede, Abdullah Bosnavî, Abdülmecid Sivâsî, Ağazâde Mehmed Efendi, yüzyılın diğer *Mesnevî* şârihleridir.⁹¹

XVII. yüzyıl Türk edebiyatı, ana hatları ile ortaya koyduğumuz üzere, edebiyatımızın çok verimli, her türden eserin oldukça özgün yorumlarının ortaya konulduğu, şair ve nâsirlerin yenilik arayışları içinde bulunduğu bu sebeple de birçok edebî üslubun aynı anda etkili olduğu, olgun bir dönemdir. Divanlarında yer alan şiirleri nasihat içeriği yönüyle incelediğimiz XVII. yüzyıl divan şairleri, eserlerini böyle bir kültürel vasat ve edebî ortam içinde kaleme almışlardır.

III. “NASİHAT” KAVRAMININ TÜRK KÜLTÜR VE EDEBİYATINDAKİ YERİ

A. Nasihat Kavramının İslâm'daki Yeri

Arapça “*hâlis olmak, katkısız olmak, temiz olmak, samîmî davranmak, doğru yol göstermek*” anlamlarına gelen “*nasaha*” kökünden türeyen *nasihat* kelimesi, “*Bir kimseye doğru yolu göstermek, yapması ve yapmaması gereken şeyler üzerine dikkatini çekmek için söylenen söz, öğüt, pend*” anlamlarına gelir. Nasihat kelimesi, dinî ve edebî terminolojide “*başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret*” mânalarında kullanılmaktadır.⁹²

⁹⁰ İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 142-145.

⁹¹ Şener Demirel, “Mevlânâ'nın Mesnevi'si ve Şerhleri”, *TALİD*, İstanbul 2007, C. 5, S. 10, s. 487-490.

⁹² Mustafa Çağrıncı, “Nasihat”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 408.

İnsanları doğru yola iletici,⁹³ Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol gösterici,⁹⁴ akıl sahiplerinin öğüt alması için gönderilmiş⁹⁵ bir kitap olduğu vurgulanan Kur'ân-ı Kerîm'de nasihat kavramına özel bir önem verilir. *Nasihât* kelimesinin on iki âyette isim ve fiil şeklinde türevleri geçmektedir.⁹⁶ Ayrıca, *nasihat* kavramı ile müteradif olan vaaz, tezkir ve tavsiye kavramlarına geniş biçimde rastlanır.⁹⁷ Kur'ân-ı Kerim'de, peygamberlerin ümmetleri ne Allah'ın emirlerini tebliğ ve teşvik eden nasihat vericiler oldukları şöyle belirtilir:

*“(Nuh) dedi ki: Ey kavmim! Ben de herhangi bir sapıklık yoktur; fakat ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum, size nasihat ediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum.”*⁹⁸, *“(Hud kavmine dedi ki) Size Rabbimin gönderdiklerini tebliğ ediyorum ve ben sizin için çok güvenilir bir nasihatçiyim (nâsihun emîn).”*⁹⁹

Hadislerde ise hem nasihat kelimesi hem de bu kelimenin türevleri sıkça kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in, bazı rivayetlere göre önemini vurgulamak maksadıyla üç kere tekrarlayarak söylediği, *“Din, nasihattir”*¹⁰⁰ hadisi, İslâm'da başkasını iyiliğe teşvik ve kötülükten sakındırmak maksadıyla öğüt vermeye ne kadar büyük önem verildiğinin en önemli göstergelerindendir. Hz. Peygamber, Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından birinin de yüzüne karşı nasihatte bulunması veya gıyabında onun iyiliğini istemesi olduğunu belirtmiş;¹⁰¹ özellikle kendisine nasihat edilmesini isteyen bu talebine karşılık verilmesini emretmiştir.¹⁰²

⁹³ İsrâ, 17/9.

⁹⁴ Bakara, 2/2.

⁹⁵ Sâd, 38/29.

⁹⁶ Çağrı, “Nasihât”, *D.İ.A.*, C. 32, s. 408.

⁹⁷ Şemseddin Kırış, *Nasihâtın Dindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E., İstanbul 1994, s. 21.

⁹⁸ Araf, 7/62.

⁹⁹ Araf, 7/68.

¹⁰⁰ Müsned, I, 351; Buhârî, “İman”, 42; Müslim, “İman”, 95.

¹⁰¹ Tirmizî, “Edeb”, 1; Nesâî, “Cenâiz”, 52.

¹⁰² Müsned, II, 372; Buhârî, “Büyü”, 68.

Nasihat etmek, “*Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker (İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma)*” ilkesi çerçevesinde mü'minlere bir görev olarak sunulur: “*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”¹⁰³ “*İyiliği emredip, fenâlığı yasaklayan ve Allah'ın yasalarını koruyan mü'minleri de müjdele.*”¹⁰⁴

Zikrettiğimiz bütün bu âyet ve hadislerden yola çıkan İslâm âlimleri, nasihatın farz-ı kifâye olduğu hükmüne varmışlardır. Gücü yeten her Müslüman, eğer nasihatine uyulacağını tahmin ediyor ve kendisine bir zarar gelmeyeceğini düşünüyorsa bu görevi yerine getirmelidir.¹⁰⁵ Kısacası, İslâm'a göre mü'minlerin nasihat kavramı ile ilgili çift yönlü mükellefiyeti bulunmaktadır. Bu mükellefiyet, “*Kur'an'dan, hadislerden ve diğer mü'minlerden gelen nasihatlere kulak verip bunları dikkate almak ile gerekli olduğu yer ve zamanda güzel öğüt ve tavsiye verme yoluyla çevresine faydalı olmak*” olarak özetlenebilir.

B. Türk Edebiyatında Nasihat

Türk edebiyatındaki nasihat olgusunu ele almadan önce, edebiyatımızda nasihatın hangi değerler sistemine dayandırılarak yapıldığını ortaya koymak durumundayız.

Konumuzun başında nasihatın tanımını yapmış, nasihat kelimesinin “*başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt*” mânalarına geldiğini belirtmiştik. Bu noktada, öğüt ve tavsiyeye temel teşkil edecek bir ahlâk sistemine ihtiyaç vardır. Türk toplulukları, İslamiyetten önceki ahlâk anlayışlarını, toplumsal tecrübelerine ve din olarak kabul ettikleri çeşitli inanç sistemlerine göre oluşturdukları “*töre*” adı verilen yazılı olmayan kurallar

¹⁰³ Âl-i İmran, 3/104.

¹⁰⁴ Tevbe, 9/112.

¹⁰⁵ Bkz.: Kırış, *Nasihatın Dindeki Yeri*, s. 20; Çağrı, “Nasihat”, *D.İ.A.*, C. 32, s. 408.

manzumesine dayandırıyorlardı. Dolayısıyla bu dönem edebî ürünlerindeki nasihat muhtevasının kaynağı, “*töre*”¹⁰⁶ sistemi ve “*kut*”¹⁰⁷ inancıydı. Türk toplulukları, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra, İslâm ahlâkını benimsediler. İslâm’a göre, ahlâkın kaynağı Kur’an’dır; İslam toplumunda şahsî ve ictimâî hayat, Kur’an ve sünnete dayanan ahlâk kuralları çerçevesinde şekillenir.¹⁰⁸

1. İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatında Nasihat

Türk edebiyatında, bilinen ilk verimlerinden itibaren, nasihat içeriği güçlü bir biçimde karşımıza çıkar. Türk edebiyatının yazılı ilk ürünleri, Göktürkler devrine ait yazıtlardır. Bugün ulaşabildiğimiz irili ufaklı on üç taştan ibaret olan bu yazıtların içeriği “*Bengü taş edebiyatı*” olarak adlandırılmıştır. Umumî olarak “*Orhun Abideleri*” diye adlandırılan Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtları, bengü taş edebiyatının en uzun ve mükemmel örnekleridir.¹⁰⁹ MS. 8. Yüzyılın ilk yarısında Göktürklerin büyük kağanı Bilge Kağan, onun kardeşi Kül Tigin ve Bilge Kağan’ın babası İltiş Kağan’ın veziri Tonyukuk adına dikilmiş olan bu abidevî mezar taşlarında bu üç kahramanın döneminde yaşanan olaylar ve bu olaylardan çıkarılması gereken dersler anlatılır. Yalın, keskin ve ihtişamlı bir hitabet edasında kaleme alınmış bu yazıtlarda, Bilge Kağan ve Vezir Tonyukuk bütün Türk milletine seslenerek atalarının ve kendilerinin Türk devletini ve birliğini tesis etmek, düşmanlarından korunmak için yaptıkları mücadeleleri anlatır;

---

¹⁰⁶Töre: Türk örf ve geleneklerinin kesin hükümleri birliğidir. Orhun Kitabelerinde töresiz bir devlet veya topluluk olamayacağı belirtilmiştir. Bundan hareketle eski Türklerde kanunsuz veya hükümdarın şahsi iradesine bağlı bir yönetim şekli olmamıştır. Dolayısıyla kağanlar emirlerini, yargıçlar kararlarını töreye göre vermişlerdir.” Bkz.: Taner Tatar, Hüsnüye Canbay Tatar, “Türk Kültüründe Töre Müessesesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 23, s. 276.

¹⁰⁷ Kut: Eski Türklerde siyasi iktidar anlamına gelen bir ünvanıdır. Bu ünvanın hakanlara Tanrı tarafından verildiğine ve böylece hakanlara hükümdarlık ve güç yetkisi bağışlandığına inanılırdı. Bkz.: Hasan Basri Karadeniz, “Türklerde Kut Kavramı ve Osmanlıların Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış*, Eylül 2005, S. 7, s. 1.

¹⁰⁸ İsmail Kılhoğlu, “Ahlâk”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, Ankara 1990, C. 1, s. 10-14.

¹⁰⁹ Ahmet Bican Ercilasun, “Bengütaş Edebiyatı”, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul 1985, C. 1, s. 58.

bu devleti ilelebet korumak için Türk devlet adamlarına ve Türk milletine düşen ödevleri hatırlatırlar. “Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan bu devirde tahta oturdum. Sözümü sonuna kadar dinle! Önce kardeşlerim, çocuklarım! Bütün soyum, milletim! Güneydeki şadlar, apalar; kuzeydeki Tarkanlar, buyruk beğler! Otuz Tatar, Dokuz Oğuz beğleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, iyice dinle!” diyerek başlayan söylev, Türk milletine kağanların buyruklarına ve töreye uymaları, düşmana karşı daima uyanık olmaları, rahatlık zamanlarında rehavete kapılmamaları, ile ve buduna (memlekete ve millete) sahip çıkmaları yönünde verilen öğütlerle devam eder.¹¹⁰

Kaşgarlı Mahmud’un XI. Yüzyılda kaleme aldığı *Divan-ı Lügât’it-Türk* adlı büyük eserde İslâmiyet öncesi sözlü edebiyat döneminden o güne dek gelmiş yazılı olmayan edebî ürünler, halk ağzından derlenerek yazıya geçirilmiştir. Bu ürünler içinde bilhassa o gün “sav” adı verilen atasözlerinin Türk milletinin yüzlerce yıllık ortak hayat tecrübelerini yansıtan öğüt niteliğinde bir veya birkaç cümleden ibaret sözler olduğu görülür. Atasözleri; bir toplum veya birey için çok önemli olacak bir bilgi veya tecrübeyi, basit bir ifade kalıbıyla, sembollere dayanan somutlaştırma yoluyla ve tamamen eğitim amacıyla dile getiren metinler olarak öğüt ve tavsiye vericilik yönleriyle de çok dikkat çekici dil ürünleridir. Atasözlerimiz, edebiyatımızın bütün dönemlerinde çok çeşitli türdeki eserler içinde geniş bir kullanım sahası bulmuş, Türk milletinin binlerce yıllık tecrübesinden damıtılmış öğütlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlamışlardır. *Divân-ı Lügât’it-Türk*’te yer alan atasözleri, Türk kültür ve edebiyatındaki bilinen en eski atasözü örnekleri olmaları dolayısıyla ayrıca kıymetlidirler.¹¹¹ Atasözlerinin sistemli olarak

¹¹⁰ Bkz.: Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994, s. 7-19.

¹¹¹ Bkz.: Besim Atalay, *Divanü Lûgatit-Türk Tercümesi* (I-III), Ankara 1939-1941; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, s. 250-253.

derlenmesi çalışmaları Tanzimat döneminde başlamış, Cumhuriyet döneminde artarak devam etmiştir.¹¹²

2. İslâmiyet Sonrası Türk Edebiyatının İlk Eserlerinde Nasihat

İslâmiyet sonrası Türk edebiyatının bugün ulaşabildiğimiz ilk eserleri, dilimizin Doğu Türkçesi olarak adlandırılan kolunun ve bu kolun devamı olan Türk şivelerinin kaynağı olan *Karahanlı (Hakâniye) Türkçesi* ile kaleme alınmıştır. *Kutadgu Bilig*, *Divan-ı Lugât'it-Türk*, *Atabetü'l-Hakâyık* ve *Divan-ı Hikmet* adlı eserler, İslâmiyet sonrası Türk edebiyatının eser bazındaki ilk ürünleridir. Arapça-Türkçe bir sözlük olarak tasarlanmış *Divan-ı Lugât'it-Türk*'ü dışta tutacak olursak, diğer üç eser dinî-tasavvufî-ahlakî nitelikli didaktik eserlerdir. Bu mahiyetteki bütün eserlerde olduğu gibi “*telkin*” amacı, dolayısıyla nasihat muhtevası bu eserlere de hâkimdir.

İslâmiyet sonrası yazılı edebiyatımızın bilinen ilk eseri olan *Kutadgu Bilig*, edebiyat ve nasihat kavramları arasında köprü kuran en önemli eserlerden biridir. Yusuf Has Hacip tarafından H. 462/M. 1069-1070’te tamamlanmıştır. Edebiyatımızda “*nasihat-nâme*”¹¹³ türünün ilk örneği olarak kabul edilen bu eserin Viyana, Fergana ve Mısır nüshaları olarak adlandırılan üç yazma nüshası vardır. Eserin Reşit Rahmeti Arat tarafından bu nüshalara dayanarak hazırlanan tenkitli metni 6645 beyittir.¹¹⁴ Oldukça hacimli olan bu eserin tamamında dört ayrı kişinin dilinden kişiyi dünya ve ahirette saadete götürecektavsiyelerde bulunulur, öğütler verilir. Eserin adı, günümüz Türkçesinde “*Kutlu Olma Bilgisi*” anlamına gelir. Dili, kurgusu ve içeriği itibarıyla çok orijinal, sağlam ve bir ilk örnek olmanın çok ilerisinde olan bu eser, ilim âleminin çok

¹¹² Abdülmecit İslamoğlu, “Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde Bulunan El Yazması Bir Eser: Atalarsözü Külliyyâtı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Y. 2010, C. 51, S. 1, s. 275.

¹¹³ “Nasihat-nâme” türü ile ilgili geniş bilgi çalışmamızın ileriki bölümlerinde verilecektir.

¹¹⁴ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig* (metin), TDK Yayınları, Ankara 1991.

dikkatini çekmiş, çok farklı yönleriyle birçok ilmî çalışmaya konu olmuştur. Eserin temel dayanağı, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerdir.¹¹⁵ Eserde, fikirleri kuvvetlendirmek maksadıyla kelâm-ı kibâra ve atasözlerine sık sık başvurulmuştur. Ahmet Caferoğlu eserle ilgili şu değerlendirmeyi yapar: “*Eser, muhavere şeklinde tertip edilmiştir. Muhtelif meseleler ve içtimâî mülâhazalar hakkında ileri sürülen fikirleri kuvvetlendirmek ve nasihatleri sağlamlaştırmak için, müellif ekseriyetle, büyüklerin ağzından vecizelere bolca yer vermiştir. Bu büyükler, o devir Karahanlılar devletinin idaresindeki Türk cemiyetinin ileri gelenleridir.*”¹¹⁶

İslâmî dönem Türk edebiyatının bilinen ikinci eseri olan *Atebetü'l-Hakâyık* (Hakikatlerin Eşiği), XII. Yüzyılda Edip Ahmed Yüknekî tarafından kaleme alınmış manzum bir eserdir. Eser, on dört bölüm halinde tanzim edilmiştir. 101 dörtlükten oluşur. “*Atebetü'l- Hakâyık'ın mevzuu tamamıyla dinî ve ahlakîdir. Müellif, bu yolda didaktik bir vaaz ve nasihat kitabı, kendi tabiriyle 'mevâiz' yazmak istemiş, eserini bir İslâm ahlakçısı hüviyetiyle yazmıştır.*”¹¹⁷ Eserde verilen tavsiye ve öğütler ayet ve hadislerle desteklenmiş, edebiyatımızdaki ilk ayet ve hadis tercümelere bu eserde yer almıştır. Üçü tam, biri eksik dört nüshası olan bu eserin tenkitli metni Reşit Rahmetî Arat tarafından 1951'de neşredilmiştir.¹¹⁸

Görüldüğü üzere, İslâmî dönem Türk edebiyatının ilk iki eseri de birer nasihat-nâme yani, öğüt vermek üzere tertip edilmiş eserdir. Bu durum, Türk edebiyatının İslâmiyet sonrası ilerleyen çizgisinde nasihat kavramının ne kadar önemli bir mevki tutacağına en önemli göstergesidir.

---

¹¹⁵ Kutadgu Bilig'de âyet ve hadislerin yeri ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Mehmet Kara, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012.

¹¹⁶ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1984, C. II, s. 56.

¹¹⁷ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, s. 243.

¹¹⁸ Reşit Rahmeti Arat, *Atebetü'l-Hakâyık*, İstanbul 1951.

İslâmî dönem Türk edebiyatında İslâmî esasların tasavvuf çerçevesinde ve İslâmiyet öncesi sözlü edebiyatın şiir geleneğine uygun bir biçimde, sade bir dille aksettiği ilk eser Hoca Ahmed Yesevî (ö. 1166)'ye aittir. Eserde yer alan şiirler, dinî-tasavvufî halk edebiyatının bilinen ilk örnekleri olarak kabul edilir. Hece ölçüsüyle, dördlükler halinde, sade bir dille söylenmiş olan hikmetler, Ahmed Yesevî'nin vefatından sonra talebeleri tarafından “*Divan-ı Hikmet*” adı altında kitaplaştırılmıştır. İslâmiyet esaslarını, şeriatın ahkâmını ve Ehl-i Sünnet akidesini İslâmiyet'e yeni girmiş veya henüz girmemiş Türklere öğretmek; tasavvufun inceliklerini ve tarikatının adab ve erkânını müridlerine telkin etmek Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinin başlıca gayesini teşkil eder.¹¹⁹

Müridlerine:

“Dünya için gam yeme, Hak'tan başkayı deme
Kişi malını yeme, sırat üzre tutar ya”¹²⁰

“İnsanların mezarına varıp bir bir temaşa kıl
Ölülerden ibret alıp gerek bağrın kebab kılsan
Daima iyilik kıl, gidersin sen bu dünyadan
Kıyametin yüz suyuna gerek ciğer anı kılsan”¹²¹

diye seslenen Ahmed Yesevî'nin şiirleri iyiyi, doğruyu telkin eden mısralarla doludur.

3. Anadolu Sahası Türk Edebiyatında Nasihat

XIII. yüzyıl, Türk kültür tarihinde bir dönüm noktasıdır. Çok çeşitli siyasî ve sosyal sebepler, Türk kabilelerinin Batı'ya doğru göç etmesine, Orta Asya'nın batısı ile İran havzasında Müslüman-Türk hanedanları teşekkül etmesine zemin hazırladı. Böylece

¹¹⁹ Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 5-44.

¹²⁰ Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 318.

¹²¹ Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, s. 319.

yeni bir dünya ile tanışan Türklerin dili, Doğu ve Batı Türkçesi olmak üzere iki yazı diline ayrıldı.¹²² Takip eden asırlar içinde Doğu Türkçesi ile eserler veren Nevâî gibi büyük şairler ortaya çıkmışsa da Türk edebiyatının daha büyük ve güçlü kolu Batı Türkçesi aracılığıyla meydana getirildi.

Anadolu'da bugün ulaşabildiğimiz Türkçe ilk yazılı eserler XIII. yüzyıla aittir. XIII. Yüzyıldan Türk edebiyatının klâsik bir hüviyet kazanacağı XV. yüzyıl sonuna kadar verilen eserlerin hemen tamamı dinî-tasavvufî muhteva taşır. İslâmiyet ışığında yeni bir medeniyet inşa eden Türkler, bu medeniyete temel teşkil edecek kültürel yapıyı edebiyat aracılığıyla kuruyorlardı. Bu sebeple, XIII. Yüzyıldan XV. yüzyıl sonlarına kadar süren bu inşâ sürecinde çok sayıda dinî-ahlakî mesnevi kaleme alındı. Fıkıh ve akaid kitapları, peygamberler tarihi, kırk ve yüz hadis tercümeleri... gibi İslâm esaslarını kavramaya yardımcı olacak önemli sayıda eser Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye çevirildi. Bu eserler, dinî-tasavvufî muhtevaları sebebiyle, bir kısmında doğrudan bir kısmında zımnen olmak üzere nasihat muhtevası taşımakta idiler¹²³

Dinî-tasavvufî halk şiirinin Anadolu'da bilinen ilk temsilcisi olan Yûnus Emre, şiirlerinde baştan sona İslâm ahlâkını telkin eder. Onun *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eseri, Anadolu sahasındaki ilk nasihat-nâme olarak kabul edilir.¹²⁴

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin XIII. yüzyılda Anadolu'da kaleme aldığı *Mesnevî* adlı eseri, son derece nasihat-âmiz, aynı zamanda didaktizmi sanatla bir araya getiren bir eserdir. Bu eser, Farsça yazılmış olmasına rağmen ortaya konulduğu tarihten itibaren bütün asırlarda Türk edebiyatını didaktik unsurlarıyla, bu unsurların ortaya konuluş biçimiyle çok etkilemiş ve edebî eserlerdeki nasihat unsurunun keyfiyetine örneklik teşkil etmiştir.

¹²² İsen, "Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı", *Türkler*, C. 11, s. 533.

¹²³ Bkz.: İsen, "Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı", *Türkler*, C. 11, s. 540-548.

¹²⁴ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre Divân-ı İlâhiyat*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 3-4.

XII - XIV. asırlarda Anadolu'nun doğusundaki Oğuz Türkleri arasında yaşanmış, işlenmiş ve yayılmış; XV. asırda yazıya geçirilmiş, Anadolu'da halk arasında asırlar boyunca sevgi ve ilgiyle tekrar edilip durmuş destanî halk hikâyeleri olan Dede Korkut Hikâyeleri de nasihat içeriği yönüyle oldukça güçlüdür. Bir ön söz ile 12 hikâyeden oluşan bu anonim eserde, tüm hikâyelerin ortak kahramanı olan Dede Korkut, bütün halkın büyük hürmet gösterdiği bilge bir insan olarak etrafındakilere öğütler verir.¹²⁵ En eski Türk an'anesinin İslâm süzgecinden geçirilip damıtılmasıyla oluşmuş değerler sistemine dayanan bu hikâyelerde Dede Korkut halkına şöyle seslenir: *“Allah Allah demeyince işler düzelmez, kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez. Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel vakti ermeyince kimse ölmez. Ölen adam dirilmez, çıkan can geri gelmez. Bir yiğidin kara dağ yumrusunca malı olsa yağar, toplar, taleb eyler nasibinden fazlasını yiyemez. Gürüldeyip sular taşsa deniz dolmaz. Kibirlik eyleyen Tanrı sevmez, gönlünü yüce tutan erde devlet olmaz. El oğlunu beslemekle evlat olmaz, büyüyünce bırakır gider, gördüm demez. Kül tepecik olmaz, güveyi oğul olmaz...”*¹²⁶ Bu eserde, ebeveyne güzel davranmaktan misafir ve komşu hakkına, ibadet etmenin öneminden tevekkül ve teslimiyete varıncaya kadar inanca, ibadete, muamelata, günlük hayatın pratiklerine dair birçok konuda atasözlerine, deyimlere ve ulaşılabilen en eski Türkçe metinlere dayanan bir üslupla öğütler verilir.

a. Nasihat Kavramına Özel Bir Edebî Tür Olarak Nasihat-nâmeler

Türk edebiyatındaki nasihat içeriği bakımından en önemli eserler, halkı dinî ve ahlâkî yönden bilgilendirmek amacıyla kaleme alınmış olan dinî-ahlâkî didaktik eserlerdir. Agah Sırrı Levend, *“Ümmet Çağı Ahlâk Kitaplarımız”* başlıklı makalesinde

¹²⁵ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, s. 399-400.

¹²⁶ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2017, s. 15-16.

Türk edebiyatındaki dinî-ahlakî eserlerin konu, üslûp ve yöntem ortaklıkları dikkate alınarak bir tasnife tabi tutuldukları takdirde şu ana başlıklar altında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur:

- a. Genel ahlak kitapları
- b. Siyaset-nâmeler
- c. Nasihat-nâmeler
- ç. Mevıza yollu eserler
- d. Ahlakî güzel sözler
- e. Fütüvvet-nâmeler
- f. Kâbus-nâme çevirileri
- g. Kelile ve Dimne çevirileri
- ğ. Hikâyelerle süslenmiş ahlakî eserler
- h. Ahlakî fıkralar ve hikâyeler
- ı. Atasözleri
- i. Türlü eserler¹²⁷

Bu eserler arasında, nasihat içeriği bakımından nasihat-nâmelerin özel bir yeri vardır. Arapça “*nasihat*” kelimesi ile Farsça’da mektup, metin anlamlarına gelen “*nâme*” kelimesinin birleşmesinden oluşmuş “*nasihat-nâme*” kelimesi, edebî bir terim olarak “*öğüt vermek üzere yazılmış manzum, didaktik eser*” anlamına gelir. Farsça’da “*öğüt*” anlamına gelen “*pend*” kelimesi ile “*nâme*” kelimesinin birleşmesiyle oluşmuş “*pend-nâme*” kelimesiyle adlandırıldıkları da olur. İslâmî temele dayanan ahlak kaidelerini kısa, öz ve anlaşılır bir şekilde yeni yetişen nesillere telkin etmek, halka doğru yolu göstermek gayesiyle kaleme alınmış bu eserler, genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılmışlardır. Kasîde nazım şekli ile veya musammat şeklinde yazılmış nasihat-nâmelere de rastlarız.¹²⁸ Az da olsa mensur nasihat-nâme kaleme alınmıştır. Nazım-nesir karışık olanları da vardır.¹²⁹

¹²⁷ Âgâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız”, *TDAY Belleten* (1968), s. 96-97.

¹²⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 308.

¹²⁹ “Nasihatnâme”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1985, C. 7, s. 2599.

Nasihat-nâmeler dil, üslup ve konu bakımından taşıdıkları bazı ortak özellikler ile diğer dinî-ahlakî didaktik eserlerden farklılaşırlar. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

a. Nasihat-nâmelerin kaleme alınmasındaki temel amaç, bilgi vermek değil öğüt vermektir. Bu eserlerde günlük hayatla ilgili hemen her hususta öğütlere rastlanabilir. Dinî, tasavvufî, sosyal ve siyasal hayatla ilgili öğütlerin yanı sıra görgü kurallarına geniş yer verilir.

b. Nasihat-nâmelerde, geniş halk kesimlerine, toplumun ortalama eğitim düzeyindeki insan tipine hitap edilir. Bu sebeple sade bir dil kullanılır.

c. Nasihat-nâmelerde iyi, güzel ve yararlı olan hususlar doğrudan teşvik ve tavsiye edilir. Bu yapılırken cümle yapılarında olumlu ve olumsuz emir kiplerinden, gereklilik ifade eden yardımcı fillerden çokça faydalanılır.

d. Nasihat-nâmelerde iddiayı somutlaştırmak ve kuvvetlendirmek amacıyla ayet ve hadislerden, din büyüklerinin sözlerinden, atasözlerinden ve kıssalardan faydalanılır.

Nasihat-nâmelerin bir tür olarak edebiyatımızda ortaya çıkmasında ve bazen “nasihat-nâme” yerine “pend-name” olarak adlandırılmasında İran şairi Feridüddin-i Attar’ın *Pend-nâme* adlı ünlü eserinin büyük payı vardır. Birçok Türk şairi bu eseri manzum veya mensur tercüme ve şerh etmiştir. Nasihat-nâme türündeki eserlerden bazılarında yazarları tarafından özel adlar da verilmiştir.¹³⁰

Mahmut Kaplan, “*Türk Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler*” adlı makalesinde 68 adet manzum nasihat-nâme hakkında bilgi verir. Bu nasihat-nâmeler içinde Nâbî’nin *Hayriyye*’si ve Sümbülzâde Vehbî’nin *Lutfiyye*’si gibi şairlerin özel

¹³⁰Bkz.: Mahmut Kaplan, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, s. 791-792; Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2010, s. 180-184.

olarak kendi çocuklarına seslendikleri nasihat-nâmeler olduğu gibi Askerî'nin *Pend-nâme*'si gibi tek bir konuya hasredilmiş nasihat-nâmeler; sadece tasavvufî konuları veya adâb-ı muâşeret kurallarını ele alanlar, yalnızca hükümdarlara veya devlet yöneticilerine hitap eden nasihat-nâmeler (siyaset-nâme); sadece çocuklara veya kadınlara yönelik olarak yazılmış nasihat-nâmeler de vardır.¹³¹

Bugünkü bilgilerimize göre Anadolu Türk edebiyatındaki ilk nasihat-nâme örneği, Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı mesnevîsidir (XIII. yy). Onu, Ahmed Fakih'in *Çarh-nâme*'si takip eder. XIV. yy'da Emir Oğlu Pîr Mahmud'un *Bahtiyar-nâme*'si, Aydınî Mürîdî'nin *Pend-i Ricâl*'i, Refîî'nin *Beşâret-nâme*'si; XV. asırda Dede Ömer Rûşenî'nin *Pend-nâme*'si, Şeyh İbrahim Gülşenî'nin *Pend-nâme*'si, Eşrefoğlu Rûmî'nin ve Sinan Paşa'nın *Nasihât-nâme*'leri, Devletoğlu Yusuf'un *Vikâyî-nâme*'si önde gelen nasihat-nâmelerdir.

XVI. yüzyılda Türk edebiyatının diğer alanlarında olduğu gibi nasihat-nâme türünde de büyük zenginlik görülmektedir. Bu yüzyılda Nidâî ve Birgivî Mehmed Efendi'nin *Nasihât-nâme*'leri Edirneli Nazmî'nin *Pend-i Attar Tercümesi*, Cemâlî'nin *Nasihât-nâme*'si, Güvâhî'nin *Pend-nâme*'si, Askerî, Meşâmî ve Pîr Mehmed Azmî'nin *Pend-nâme*'leri önemli nasihat-nâmelerdir.

XVII. yüzyılda Livâyî'nin *Tercüme-i Pend-nâme-i Attar*'ı, Ömer Fuâdî Efendi ve Adnî Recep Dede'nin *Pend-nâme*'leri, Abdurrahman Abdî Paşa'nın *Pend-nâme-i Attar Tercümesi*, klâsik nasihat-nâme anlayışına uyan örneklerdir. Sâfî Mustafa Efendi'nin *Gülşen-i Pend*'i bilhassa meslek ahlâkıyla ilgili öğütler içerir.

XVIII. yüzyılın ilk senesinde (H. 1113/M. 1701'de), Nâbî, nasihat-nâme türünün Türk edebiyatındaki en meşhur eseri olan *Hayri-nâme* adlı nasihatnâme'sini tamamlar. Eser daha çok *Hayriyye-i Nâbî* adıyla tanınır. 1660 beyitlik bu mesnevîde Nâbî, oğlu

¹³¹ Bkz.: Kaplan, "Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnâmeler", *Türkler*, C. 11, s. 791-799.

Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi'ye seslenir. Nâbî'nin, oğlunun şahsında çağının gençlerine rehber olması için yazdığı bu eser, Osmanlı Devleti kurumlarına XVIII. yüzyılın başında tutulmuş bir ayna gibidir. Şâir bu eserinde, “örnek insan tipi nasıl olmalıdır?” sorusunun cevabını vermeye çalışmıştır. Çok beğenilen bu eserin birçok yazma nüshası mevcuttur.¹³²

XVIII. asırda, Nâbî'nin *Hayrî-nâme*'sinden başka, Ömer Zarîfî, İbrâhim Nâzîrâ, Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî ve Nâim Temeşvarî'nin *Pend-nâme*'leri, İsmail Hakkı Bursavî'nin *Pend-i Şerh-i Attar*'ı, Osmanzâde Tâib'in *Hülâsatü'l-Ahlâk* ve Nahîfî Süleyman'ın *Nasîhatü'l-Vüzerâ* adlı eserleri ayrıca Sünbülzâde Vehbî'nin Nâbî'nin *Hayriyye*'sinin etkisinde kalarak oğlu Lutfî'ye hitaben yazdığı *Lutfiyye* adlı eseri başlıca nasihat-nâmelerdir.¹³³

XIX. yüzyılda nasihat kitapları eskisi kadar revaçta olmayıp kısa manzumeler şeklinde kaleme alınmıştır. Erzurumlu Mehmed Şerîfî'nin 1810 yılında tamamlanan *Pend-i Gülistân-ı Şerîf*'i bu yüzyılın kitap hacmindeki tek nasihatnâmesidir. Cumhuriyet devrinde nasihatnâme türü eserler önemini tamamen yitirmiştir. Ali Fuat Başgil'in *Gençlerle Başbaşa* adlı kitabı modern bir nasihatnâme olarak değerlendirilebilir.¹³⁴

Kimi edebiyat tarihçilerinin nasihat-nâmelerin bir türü saydığı, bir kısmının ayrı bir metin türü olarak kabul ettiği siyaset-nâmeler, nasihat muhtevalı eser türlerinin en önemlilerindedir. İnsan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı, politika anlamına gelen Arapça asıllı “*siyâset*” kelimesi ile mektup, yazı anlamına gelen Farsça asıllı “*nâme*” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen *siyâset-nâme*, edebiyatta “*devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat*

¹³² Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

¹³³ Yüzyıllara göre başlıca nasihat-nâmeler listesini şu iki çalışmaya göre düzenledik: Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015; Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, s. 180-184.

¹³⁴ İskender Pala, “Nasihat-nâme”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 409-410.

edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya bu kitapların oluşturduğu tür” anlamında kullanılır.¹³⁵

Osmanlılar’da ilk siyâset-nâme¹³⁶ örneklerini tercümele oluşturmaktadır. Osmanlı’dan bugüne ulaşan ilk siyâset-nâme *Kelile ve Dimne* olup Kul Mes’ud tarafından yapılan tercümesi, I. Murad (1359-1389)’a sunulmuştur. Aslı, Hint alt kıtasında oluşmuş Sanskritçe bir eser olan *Kelile ve Dimne*, bir politika ve devlet idaresi kitabıdır.¹³⁷ Türün önemli örneklerinden *Kâbûs-nâme* ise, Ziyâfîler Devleti emirlerinden Kâbus Unsuru’l-Maâlî tarafından 1082’de oğlu Giylan Şah’a örnek olsun diye kendi tecrübelerine dayanarak yazdığı siyasi konuları ön planda tutan bir nasihat kitabıdır. Mercimek Ahmed tarafından XIV. yüzyılda Türkçe’ye çevrilmiş ve II. Murad’a takdim edilmiştir.¹³⁸ Bunlardan başka Necmeddîn-i Dâye’nin *Mirsâdü’l-İbâd*’ı, Gazzâlî’nin *et-Tibrü’l-Mesbûk*’ü, Yuhannâ b. Bîtrîk’in *Sırrü’l-Esrâr*’ı, Seyyid Ali Hemedânî’nin *Zâhîretü’l-Mülûk*’ü de Osmanlı kültürüne kazandırılan ve çok sayıda tercümesi yapılan eserlerdir. Osmanlılar döneminde telif edilen ilk siyâset-nâme 1401’de tamamlanan *Kenzü’l-Küberâ ve Mehekkü’l-Ulemâ*’dır. Kitabın müellifi Şeyhoğlu Mustafa, Germiyan ve Osmanlı saraylarında bulunmuş bir kimsedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tercüme ve telif siyâset-nâme türü eserlerin sayısında ve mahiyetinde önemli artışlar ve farklılıklar gözlenmektedir. Kanûnî Sultan Süleyman döneminin devlet adamlarından Lutfî Paşa’nın *Âsaf-nâme* adlı eseri ile Âlî Mustafa Efendi’nin *Nushatü’s-Selâtîn* adlı eseri Osmanlı siyaset-nâme geleneğinin olgun örnekleridir.¹³⁹

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılar’da *siyâset-nâme* tanımlamasını *islahat-nâme* türünden ayırmak güçtür. Tarihî kökleri ve ihtiva ettikleri

¹³⁵ Coşkun Yılmaz, “Siyasetnâme”, *D.İ.A.*, İstanbul 2009, C. 37, s. 306.

¹³⁶ Osmanlı dönemi siyasetnâmeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2001.

¹³⁷ Uğur, *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, s. 53.

¹³⁸ Uğur, *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, s. 54.

¹³⁹ Yılmaz, “Siyaset-nâme”, *D.İ.A.*, C. 37, s. 307.

yeniliklerin yanında yazılış amaçlarını daha açık şekilde ifade eden bu ikinci tanımlama benimsenmeye başlanmıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru devlet kurumlarında baş gösteren bozulma, siyaset-nâme/ıslahat-nâme türünde önemli bir artışa sebep olur. Hasan Kâfi Akhisârî'nin kendisine ait Arapça eserin tercümesi olan *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem*'i, Veysî'nin *Hâb-nâme*'si, Koçi Bey'in *Risâle*'si, Aziz Efendi'nin *Kānunnâme-i Sultânî*'si, Kâtib Çelebi'nin *Düstûrû'l-Amel lî-İslâhi'l-Halel*'i, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîni Âli Osmân*'ı bu dönemin siyaset-nâme türündeki önemli eserlerindendir.¹⁴⁰

Edebiyatımızdaki nasihat muhtevalı eserler arasında *Bostân* tercüme ve şerhlerinin önemli bir yeri vardır. İranlı büyük ilim adamı, şair ve mütefekkir Sâdî (ö. 1292)'nin Farsça kaleme aldığı meşhur eseri *Bostân*, şairin çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeler, bizzat şahit olduğu olaylar ve başkalarından duyduğu rivayetlerle edindiği bilgi ve tecrübelerini hikâye ve fıkralar halinde anlattığı bir mesnevidir. Yaklaşık 5000 beyit ihtiva eden bu eserde adalet, siyaset, yöneten-yönetilen münasebetleri, iyi ve kötü ahlâk, Allah'a karşı kulluk, terbiye, aşk, muhabbet ve benzeri konuları eğitici ve öğretici bir şekilde işlemiştir. *Bostân*, taşıdığı bu özelliklerle dünyanın birçok yerinde haklı bir şöhret kazanmış, İslâm ülkelerinde bilhassa Farsça öğretimde başvurulan temel eserlerden biri olmuştur.¹⁴¹ *Bostân*'ın bilinen ilk Türkçe tercümesi, Hoca Mes'ûd b. Ahmed tarafından manzum olarak 755 (1354)'te yapılmıştır. *Ferhengenâme-i Sa'dî* adını taşıyan bu eser 1073 beyti ihtiva eder. Ferhengenâme-i Sâdî'den sonra Osmanlı sahasında bu eserin tamamının veya parçalarının birçok tercüme ve şerhi yapılmıştır. Şerhler arasında ilki Sûdî el- Bosnevî (ö. 1597)'nin *Şerh-i Bostan* adlı eseridir. Hevâyî-i Bursevî (ö.1608)'nin

¹⁴⁰ Yılmaz, "Siyaset-nâme", *D.İ.A.*, C. 37, s. 307.

¹⁴¹ Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", *D.İ.A.*, İstanbul 1992, C. 6, s. 307.

Şerh-i Bostân adlı eserinden Osmanlı sahası biyografik kaynaklarında övgüyle söz edilir.¹⁴²

Sâdî'nin diğer eseri *Gülistân*'ın tercüme ve şerhleri de edebiyatımızdaki nasihat muhtevalı eserler arasında önemli bir yere sahiptir. *Gülistân*, Sa'dî'nin en çok şöhret kazanmış olan ve ahlâkî hikâyelerden meydana gelen bir eseri olup, 1258 yılında Fars dilinde yazılmıştır. Makâme tarzında yazılan *Gülistân*, mensur kısımlar arasına bir takım manzumelerin ilâvesi ile oluşan bir mukaddime ve sekiz bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler, çoğu kere günlük hayatta karşılaşılan olaylar dikkate alınarak bunlardan ahlâkî ve edebî sonuçlar çıkarılabilen hikâyeler, nükteler ve beyitlerle süslenmiştir. Bu eser, Osmanlı medreselerinde Farsça eğitimi maksadıyla okutulan eserlerdendir.¹⁴³ Anadolu sahasında *Gülistân*'ın Türkçeye tercümesini ilk defa Sultan II. Murad dönemi âlimlerinden Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs'ın yaptığı kabul edilmektedir. Kadı Mahmud'un biri manzum ve ilâveli, diğeri ise muhtasar olmak üzere iki *Gülistan Tercümesi* vardır. Bu ilk tercümeden sonra eserin Osmanlı ve cumhuriyet döneminde yapılmış birçok tercümesi ve şerhi bulunmaktadır. Şâhidî (ö. 1553), Lâmiî Çelebi (ö. 1531), Sûdî (ö. 1592), Hevâyî-i Bursevî (ö. 1608), Hüseyin-i Kefevî (ö. 1603), Hüsnî Efendi, *Gülistan*'ın şerhini Türkçe kaleme almış isimlerdir.¹⁴⁴

b. Dinî-Tasavvufî Halk Şiirinde Nasihat

Edebiyatımızın dinî-tasavvufî halk şiiri veya tekke şiiri olarak adlandırılan kolu da nasihat muhtevalı yönüyle oldukça dikkate değer bir konumdadır. İslâmiyet sonrası Türk edebiyatında dinî-tasavvufî halk şiirinin ilk örneklerini Ahmed Yesevî'nin verdiği

---

¹⁴² Sâdık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi S.B.E., İstanbul 2011, s. 462-467.

¹⁴³ Ahmet Kartal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* İsimli Eseri'nin Türkçe Tercümeleri", *BİLİG*, Y. 2001, S. 16, s. 100-102.

¹⁴⁴ Kartal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülistân* İsimli Eseri'nin Türkçe Tercümeleri", *BİLİG*, S. 16, s. 103-114.

belirtmiştik. Anadolu sahası Türk edebiyatında dinî-tasavvufî halk şiirimizin öncüsü ve en etkili şairi, Yunus Emre'dir.

Yunus Emre'nin *Risâlet'ün-Nushiyye* dışındaki tek ve en etkili eseri olan *Dîvân-ı İlahîyât*'ta yer alan kimi aruz kimi hece ölçüsüyle söylenmiş 400'ün üzerindeki şiirlerinden birçoğu başta samîmiyet ve güzel ahlâk konularında olmak üzere dinî-ahlâkî ve tasavvufî yönde nasihat eder niteliktedir. Yûnus'un ahlâkçı yönü ile ilgili Fuad Köprülü şöyle der: "*Yûnus Emre'nin mesnevîsi ve İlahîlerinin bir kısmı öğretici bir mâhiyettedir ki Yûnus bunlarla bir nevi' tasavvufî ahlâkî yaymaya çalışmaktadır. Yûnus'un neşrettiği tasavvufî ahlâk, evvelâ herkesi Kur'ân ve Hadîse uymaya, şer'î esaslara en ufak teferruatına kadar riâyete dâvet eder; çünkü tarîkatın üssü'l-esâsı şerîattır. Buna riâyet etmeyenler için ise ebedî azap tehdidi vardır. Sonra, Sünnet-i Muhammediye'nin icap ettirdiği menfî ve müsbet birçok ahlâkî esaslar vardır ki Yûnus Emre birçok manzûmelerinde onlara bağlı kalma lüzûmunu uzun uzun anlatır: Sabır, kanaat, cömertlik, kerem v.b. gibi...*"¹⁴⁵ Yûnus'un şu dizesi, bu tespitleri tek cümlede özetler gibidir: "*Yûnus'un sözü şiirden ammâ aslıdır kitâbdan*"¹⁴⁶ Yûnus Emre bazı dizelerinde şöyle nasîhat-âmiz sözlerle seslenir:

‘Işk da‘vîsin kılan kişi hiç anmaya hırs u hevâ
‘Işk evine girenlere ayruk ne meyl ü ne vefa¹⁴⁷

Ko ölmek endîşesin âşık ölmez bâkîdir
Ölmek senün nen ola çün cânun İlahîdür

Ölümden ne korkarsın korkma ebedî varsın
Çün kim işe yararsın bu söz fâsid da‘vîdür¹⁴⁸

¹⁴⁵ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 280-281.

¹⁴⁶ Tatçı, *Yunus Emre Divan-ı İlahîyat*, s. 86.

¹⁴⁷ Tatçı, *Yunus Emre Divan-ı İlahîyat*, s. 101.

¹⁴⁸ Tatçı, *Yunus Emre Divan-ı İlahîyat*, s. 133.

İlim ilim bilmekdür ilim kendin bilmekdür
Sen kendüni bilmezsin yâ niçe okumakdur ¹⁴⁹

Yûnus Emre, gerek fikirleri gerek edebî yönü ile asırlarca Türk şâirlerine model olmuştur. Fuad Köprülü, “*Bütün Türk edebiyatında –Ahmed Yesevî’den sonra- Yûnus kadar tesir icrâ etmiş diğer bir mutasavvıf şâire daha rastlanamaz*” der.¹⁵⁰ Onun açtığı çığırda yürüyen bütün tekke şairleri, Yûnus’un yaptığı gibi, şiirleri aracılığı ile tasavvufi ahlâkı yaymaya çalışmışlardır. Bu sebeple, edebiyatımızın diğer kollarında olduğu gibi dinî-tasavvufî halk şiirinde nasihat-âmiz dizeler oldukça fazladır. Çalışmamızın sınırlarını aşmamak için mutasavvıf halk şairlerimizin şiirlerinden nasihat içerikli olanlara birkaç örnek vermekle yetineceğiz:

Kaygusuz Abdal bir nutkunda sâliklerini edeb sahibi olmaya davet eder:

İy özin insan bilen	Edebdür asl-ı tâat
Var edeb öğren edeb	Küllî sıfat cümle zât
İy edeb erkân bilen	Varlığun edebe sat
Var edeb öğren edeb	Var edeb öğren edeb (...) ¹⁵¹

XVII. yüzyılın büyük mutasavvıflarından Sun’ullah Gaybî bizlere şu öğütlerle seslenir:

Tâc ma‘rifet tâcıdır
Sanma gayrı tâc ola
Taklîd ile tok olan
Hakîkatde aç ola

Bir ağaçtır bu âlem
Meyvesi olmuş âdem

¹⁴⁹ Tatçı, *Yunus Emre Divan-ı İlâhiyat*, s. 197.

¹⁵⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 301.

¹⁵¹ Güzel, “Tekke Şiiri”, *Türk Dili (Türk Halk Şiiri Özel Sayısı)*, S. 445-450, s. 319.

Maksûd olan meyvedir

Sanma ki ağaç ola

Düşe düşüp aldanma

Kendin hayrete salma

Hak'tan gayrı ne vardır

Ta'bire muhtaç ola (...) ¹⁵²

Niyâzî-i Mısrî (1618-1692), bizleri tevhîd ehli olmaya davet eden mısralarında şöyle der:

Kalbini bâğ-ı cinân et ravza-i tevhîd ile

Can dimağın kıl muattar nefha-i tevhîd ile (...) ¹⁵³

Görüldüğü üzere, dinî-tasavvufî halk edebiyatı mahsullerinin nasihat muhtevası oldukça güçlüdür.

c. Âşık Tarzı Halk Şiirinde Nasihat

Âşık edebiyatının, dinî-tasavvufî karakterli halk şiirinden ayrılarak din dışı bir karakter kazanmasının ve saz şairlerinin “ozan” kimliğinden ayrılarak şiir tarihimize şahsî üslupları ile damga vurmaya başlamalarının XV. yüzyılın sonlarını bulduğunu daha önce belirtmiştik. Âşık edebiyatı mahsullerinde didaktik unsurlar ön planda değildir. Bununla birlikte, XI-XIX. yüzyıllar arası edebiyatımız bütün kollarıyla birlikte İslâmiyet etkisi altında bulunduğu ve genel olarak “*ümmeî çağı edebiyatı*” olarak adlandırıldığı itibarla bu dönem Türk edebiyatı ürünlerinin neredeyse tamamı dinî-ahlâkî unsurları hâizdir. Bu durum; âşık, ozan ünvanlarıyla anılan halk şairlerinin şiirlerinde de

¹⁵² Güzel, “Tekke Şiiri”, *Türk Dili (Türk Halk Şiiri Özel Sayısı)*, S. 445-450, s. 431.

¹⁵³ Güzel, “Tekke Şiiri”, *Türk Dili (Türk Halk Şiiri Özel Sayısı)*, S. 445-450, s. 438.

azımsanmayacak derecede öğüt verir nitelikteki dizelerle karşılaşmamız sonucunu doğurur. Âşık edebiyatı ürünlerindeki nasihat içeriğine âşık edebiyatının en büyük ozanlarından Karac'oğlan (XVI. yy)'ın şu kıtalarını örnek gösterebiliriz:

Dinle sana bir nasihat edeyim
Hatırdan, gönülden geçici olma
Yiğidin başına bir iş gelince
Anı yâd illere açıcı olma

Mecliste ârif ol kelâmı dinle
El iki söylerse sen birin söyle
Elinden geldikçe sen iyilik eyle
Hatıra dokunup yıkıcı olma

Dokunur hatıra kendisin bilmez
Asılzâdelerden hiç kemlik gelmez
Sen iyilik et de o zâyî olmaz
Darılıp da başa kakıcı olma¹⁵⁴

Karac'oğlan dışındaki pek çok âşık da şiirlerinde muhataplarına nasihat etmişlerdir.

Aşağıdaki şiirler bunun örneğidir:

Bir devletlü yohsul olsa
Usluyisen gülme ana
Yazıda kaba ağaca
Ulu kuşlar konar olur   Ozan / 16. yy¹⁵⁵

Olmak ister isen gönül zû-fünûn
Derûnî zikr eyle ganî Yezdân'ı

¹⁵⁴ Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, s. 122.

¹⁵⁵ Sakaoğlu, "Türk Saz Şiiri", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, s. 133.

Be emr-i sâni'-i sun'-i Kâf u Nûn

Yarattı âlem-i kevn ü mekânı Âşık Ömer /17. yy¹⁵⁶

Mevlâ'mın bir ismi Hâdî

Zikredene olur dâdî

Kendi birdir bin bir adı

Bir ismine Celîl derler

Tutun Hazret'in sünnetin

Öksüz bırakmaz ümmetin

Eder ol Hakk'a minnetin

Bizim için delîl derler

Bulunurken elde varlık

Çalış göster bir yararlık

Varacak yer pek karanlık

Ömrümüze kalîl derler Âşık Halil/18. yy¹⁵⁷

d. Divan Şiirinde Nasihat

Divan Edebiyatı, Türk Edebiyatının gelişim süreci içerisinde nazarî ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alarak meydana gelen ve özellikle örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden kuvvetli ve sürekli tesiri altında şekillenip belirgin örneklerini vermeye başladığı XIII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bünyesi sarsıcı ve zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğramadan Arapça-Farsça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir dille varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir. Sadece sanat gayesinin hâkim olduğu bu edebiyata, “divan edebiyatı” isimlendirmesinin yanı sıra, “*edebiyat-ı kadîme*”, “*saray edebiyatı*”, “*klâsik edebiyat*” gibi çeşitli adlar

¹⁵⁶ Sakaoğlu, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, s. 141.

¹⁵⁷ Sakaoğlu, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, s. 171.

verilmiştir.¹⁵⁸ Divan edebiyatı tabiri sırf eski Osmanlı edebiyatı için ortaya atılmış ve onunla hep Osmanlı şiiri kastedilmiştir.¹⁵⁹

Divan şiirindeki nasihat içerikli beyitlerde ilâhî aşk, dünyaya gönül bağlamamak, makam mevkî ve mal sevgisinden uzak durmak, hevâ ve hevesi terk etmek, kadere rıza, sabır, şükür, istiğna, tevbe, terk, tefekkür... gibi tasavvuf düşüncesinin bilhassa ele aldığı kalbî hallere ilişkin konular ele alınmıştır. İnsanlara iyilik etmek, cömertlik, tevâzû, şükür, sözü güzel ve yerinde söylemek gibi ahlâkî konular da divanların nasihat içeriğinde önemli bir yer tutar. Günlük hayatın ayrıntılarına, âdâb-ı muaşeret kurallarına ilişkin nasihatlere hemen hemen hiç yer verilmez.

Çalışmamızın ana eksenini XVII. yüzyıl divan şiirinin nasihat muhtevası oluşturmaktadır. Buna ilişkin ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeleri çalışmamızın bir sonraki bölümünde ayrıntılı olarak ortaya koymadan önce XVII. yüzyıl dışındaki divan şiirinin nasihat muhtevasından birkaç örnek vermek istiyoruz:

El vermiş iken iyilik et ey serv-i bâğ-ı nâz

Komaz zemâne kimseye çün intikâmını¹⁶⁰

‘İbâdetüne dayanma ki sana pend yeter

Hemîn hikâyet-i İblîs Bel‘am-ı Ba‘ûr¹⁶¹

Çoğ olmaz bu tarza gazel Bâkîyâ

Güzel söz güherdür güher az olur¹⁶²

¹⁵⁸ Ö. Faruk Akün, *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 15.

¹⁵⁹ Akün, *Divan Edebiyatı*, s. 19.

¹⁶⁰ Ali Nihat Tarlan, *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul 1963, s. 541. (Necâtî G 627/3)

¹⁶¹ Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Bey Divânı*, İstanbul 1945, s. 6. (Hayâlî K 1/17)

¹⁶² Sabahattin Küçük, *Bâkî Divânı*, TDK Yayınları, Ankara 1994, s. 170. (Bâkî G 112/5)

Ey gönül levh-i emel nakş-ı bekâdan sâdedür
Fânî etme ömrün ol sevdâda kim bâkî degül

Sûret-ârâ olma tahsîl-i kemâl-i ma'nî it
Kim behâyim nev'in itmez âdemi zer-beft çul ¹⁶³

Sözü az söyle ağır söyle Nedîmâ ki sühan
Zer gibi sayılı gevher gibi sencîde gerek¹⁶⁴

Giriş ve dört ana bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümüne geçmeden önce, divanlarını çalışmamıza esas aldığımız XVII. yüzyıl divan şairlerinin, yaşam öyküleri ve eserleri hakkında bilgi vereceğiz.

IV. DİVANLARI ÇALIŞMAMIZA KONU OLAN ŞAİRLER

A. Atâyî

Asıl adı Atâullah olan Atâyî, XVI. asrın önemli müderris ve şairlerinden Yahyâ Nev'î Efendi'nin oğludur. Babasına nisbetle Nev'î-zâde adıyla anılır. 1582'de İstanbul Anadolu Hisarı'nda doğmuştur. Babasının konumu dolayısıyla iyi bir eğitim görmüş, devrinin sanat ve edebiyat ortamlarında bulunmuştur. On yedi yaşında iken yetim kalan Atâyî, ilim ve sanat çevresi tarafından himaye edilir. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra Rumeli'nin değişik vilayetlerinde kadılık vazifesi ifa eder. Üsküp kadılığı görevinde iken azledilir (M. 1634). İstanbul'a dönen Atâyî bir yıl sonra vefat eder ve Şeyh Vefâ türbesi

¹⁶³ Abdulbâkî Gölpınarlı, *Fuzûlî Divânı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, s. 98. (Fuzûlî G 180/5-6)

¹⁶⁴ Muhsin Macit, *Nedîm Divânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 284. (Nedîm G 57/6)

avlusunda babasının yanına defnedilir.¹⁶⁵ Kaynaklardan anlaşıldığına göre, güzel konuşan, nükteli ve alaycı bir insandır. Dedesi ve babası gibi o da tasavvufa yönelmiş ve Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müridlerinden olmuştur.¹⁶⁶

Nev'î-zâde Atâyî daha çok *Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*'ye yazdığı zeyille tanınır. *Hadikatü'l-Hakâyık fî Tekmîleti'ş-Şakâyiık* adını verdiği bu eser, Taşköprizâde'nin meşhur *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* adlı eserinin H. 965-1044 (M. 1558-1634) yıllarını içine alan Türkçe zeylidir. Yetmiş altı yıllık sürede Osmanlı Devleti sınırları içinde yetişen şeyhler, ilim adamları ve şairler hakkında bilgi veren bu eser, kendisini 1730 yılına kadar zeyleden Şeyhî'nin *Vekâyiü'l-Fuzalâ*'sıyla birlikte *Şakâ'ik*'in en önemli zeyli olarak ilim tarihimizin ana kaynaklarından sayılmaktadır. Divan'ı orta büyüklükte bir eserdir. Yazma nüshaları oldukça fazladır. Oldukça ağır ve külfetli bir dille yazılmış olan gazellerinde Fuzûlî, Nev'î ve Bâkî'nin etkileri görülür.¹⁶⁷

Atâyî, devrinin en mühim mesnevî yazarlarından biridir. *Hamse*'si¹⁶⁸ ona büyük bir şöhret kazandırmıştır. Şair, eserlerinin konusunu İran edebiyatından almamış, yerli ve milli konuları işlemeye gayret göstermiştir. *Hamse*'sini teşkil eden ve yerli hayatı iyi bir şekilde aksettiren mesnevileri şunlardır: *Sâkî-nâme*, *Nefhatü'l-Ezkâr*, *Sohbetü'l-Ebkâr*, *Heft-hân* ve *Hilyetü'l-Efkâr*. Âşıkâne ve tasavvufî konuların işlendiği bu hikâyelerin dili ve tekniği sağlam, üslup ve ifadesi akıcı, tasvir ve benzetmeleri kudretlidir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Saadet Karaköse, *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi S.B.E., Malatya 1994, s. 2-4.

¹⁶⁶ Halûk İpekten, "Nev'îzâde Atâî", *D.İ.A.*, İstanbul 1991, C. 33, s. 41.

¹⁶⁷ İpekten, "Nev'îzâde Atâî", *D.İ.A.*, C. 33, s. 42.

¹⁶⁸ *Hamse*: İran ve Türk edebiyatlarında aynı şaire ait beş mesnevîden oluşan mecmuaların genel adı. Bkz.: İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 170.

¹⁶⁹ Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 285-286.

Atâî'nin bunlardan başka, devrinde yaşayan bazı kişiler hakkında yazılmış yüz beyit kadar tutan *Hezeliyyât*'ı, yarım kalmış bir *Siyer-i Veysî* zeyli, bir *Münşeât*'ı, ayrıca *Kudûrî*, *Kadîhan*, *Dürer* gibi birçok fıkıh kitabında yer alan bazı görüşleri müellif ve kitap ismi vererek tenkit etmek üzere hazırlanmış *el-Kavlü'l-Hasen fi Cevâbi'l-Kavli li-men* adlı Arapça küçük bir fıkıh kitabı vardır.¹⁷⁰

B. Bahâyî

Osmanlı Devleti'nin otuz ikinci şeyhülislâmı olan Şeyhülislâm Bahâyî Efendi, 1601'de İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı, Mehmed'dir. İlim, kültür ve sosyal mevkî bakımından yüksek bir aileye mensuptur. Devrinin gerektirdiği usul ve ölçülerde çok iyi bir eğitim görmüştür. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra Sahn-ı Semâniyye'nin de aralarında bulunduğu çeşitli medreselerde müderrislik yapar. 1630'da Selânik kadısı olarak görevlendirilir. Kadılık mesleğine başlamasını müteakiben onun için tayin ve azillerle dolu, acılı ve sıkıntılı sayılabilecek bir dönem başlar. Halep kadısı iken uğradığı bir iftira nedeniyle Sultan IV. Murad'ın emriyle Kıbrıs'a sürgün edilir. *Divan*'ındaki ümitsizlik, karamsarlık içeren, hayattan ve talihten şikâyet eden şiirlerinden bazılarıyla, affedilme dilek ve yakarılarıyla dolu *Niyaznâme* isimli mesnevisini Kıbrıs'taki sürgün günlerinde yazar. Affedilip İstanbul'a dönmesini müteakip Şam, Edirne ve İstanbul kadılıklarına; Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine getirilir. Padişah IV. Mehmed devrinde şeyhülislâm olur.¹⁷¹

Bahâyî'nin şeyhülislâm olduğu dönem, Sultan IV. Mehmed'in çocuk yaşta tahta çıkarılması nedeniyle, devleti Yeniçeri Ocağı ağalarıyla birlikte Valide Kösem

¹⁷⁰ İpekten, "Nev'îzâde Atâî", *D.İ.A.*, C. 33, s. 42.

¹⁷¹ Erdoğan Uludağ, *Şeyhülislâm Bahâyî Divanı (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum 1992, s. 3-10.

Mahpeyker Sultan'ın yönettiği çok çalkantılı bir dönemdir. Böyle bir dönemde kendisinden talep edilen uygunsuz fetvaları vermeyen, rüşvet ve yolsuzluk çeteleriyle mücadele edip onları karşısına alan Bahâyî Efendi, bu mihrakların çabalarıyla görevinden azlettirilir. Bir sene kadar sürgün hayatı yaşadıkdan sonra İstanbul'a çağırılır ve ikinci defa şeyhüislâm tayin edilir. Ölüm tarihi olan H.1064 senesinin son ayına kadar (4 Ocak 1654) bu makamda kalır.¹⁷²

Bahâyî, âlim ve şair olması yanında iyi bir hattat¹⁷³ ve bestekârdır.¹⁷⁴ Şiir sahasında Bâkî ve Şeyhüislâm Yahyâ yolunda yürüyen şair, bilhassa gazelleri ile tanınmıştır. Sağlam ve güzel bir dil, ince ve zarif bir üslupla söylediği âşıkâne gazeller çok beğenilmiş, başta Nâilî, Nâbî, Nahifî, Nazîm olmak üzere birçok şair onun gazellerini tahmis etmiş ve onlara nazireler yazmışlardır.¹⁷⁵ Şiirlerinde şekil sanatlarına önem vermeyen Bahâyî, mana ve hayallerin güzel, dolgun ve parlak olmasına dikkat etmiştir. Titiz bir sanatkâr olan şâirin küçük bir *Divân*'ı vardır.¹⁷⁶ *Divan*'ında münâcât, naât örnekleri yoktur, tasavvufi fikirlere pek az tesadüf edilir.¹⁷⁷

C. Bahtî (Sultan I. Ahmed)

28 Nisan 1590'da Manisa'da doğan Sultan I. Ahmed'in babası, III. Mehmed, annesi, Handan Sultan'dır. Babası III. Mehmed'in ölümü üzerine 1603'te 14 yaşında iken tahta çıkmış, saltanatı 14 yıl sürmüştür. 22 Kasım 1617'de yakalandığı mide hastalığı sonucu 28 yaşında vefat eden I. Ahmed, kendi adıyla anılan camiinin yanındaki

¹⁷² Uludağ, *Şeyhüislâm Bahâyî Divanı (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)*, s. 10-16.

¹⁷³ Müstakimzâde S. Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 709.

¹⁷⁴ Avni Erdemir, *Anadolu Sahası Musikîşinas Divan Şairleri*, TÜSAV Yayınları, Ankara 1999, s. 73.

¹⁷⁵ Sâdettin Nüzhet Ergun, onun bu şöhretinin şairliğinin gücünden ziyade devrinde mühim mevkilerde bulunmasından ileri geldiğini söylemektedir. Bkz: Sâdettin Nüzhet Ergun, *Şeyhislâm Bahâyî, Hayatı ve Eserleri*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. XXVI.

¹⁷⁶ Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, s. 287.

¹⁷⁷ Ergun, *Şeyhislâm Bahâyî, Hayatı ve Eserleri*, s. XXIV.

türbeye defnolunmuştur. Padişahlığı, Osmanlı Devleti'nde Celâlî isyanları gibi isyanların baş gösterdiği, Doğu'da İran'la Batı'da Avusturya ile siyasi önemli problemlerin yaşandığı çalkantılı bir döneme denk gelmiştir.¹⁷⁸ İyi bir eğitim göyerek yetişen I. Ahmed, eğlenceye kapılmayan, dindar ve hayır sahibi bir padişah olduğu için halkın güvenini kazanmıştır. Devrinin büyük mutasavvıfı Azîz Mahmud Hüdâî'ye büyük bir saygı ile bağlı olduğu rivayet edilir. Kaynaklar, sanatkâr bir kişiliğe sahip olan bu padişahın, devlet meseleleri söz konusu olduğunda oldukça sert tavırlı olduğunu bildirir. Osmanlı tarihinin en büyük yapıları arasında sayılan Sultan Ahmed Camii ve külliyesi onun emri üzerine inşâ edilmiştir. I. Ahmed'in bazı manzumelerinin bestelendiğini görmekteyiz.¹⁷⁹ Şiirlerinde musiki terimlerine sıkça yer vermesi ve bestelenmiş eserlerinin olması onun musikişinas bir şair olduğu kanaatini uyandırmaktadır.¹⁸⁰

I. Ahmed'in samîmî bir milli heyecanı, İslam dinine ve onun peygamberine halifelik sıfatına yaraşır bir bağlılığı vardı. Onun döneminde Harem-i Şeriflerde önemli tamir ve bakım faaliyetleri yapılmıştır. Küçük bir *Divan* dışında bir eseri yoktur. Şiirlerinde orta halli bir şair, iyi ruhlu bir hükümdar çehresindedir. Osmanlı sarayına ve hükümdar şairlere mahsus sade, yapmacıksız ve tabii bir söyleyişi vardır.¹⁸¹ Şiirlerinde eski sanat kültürünün genel vasıfları çerçevesinde tasavvufa, tarihe, mitolojiye, astronomiye v.b unsurlara yer vermiştir. Bununla birlikte, yer yer bu çerçeve dışına çıktığı ve bilhassa gazellerinde günlük hayat sahnelerinden ve yaşanan tecrübelerden faydalanarak yeni hayaller kullandığı görülür. Bu yüzden şiir dili, söz ve mana

---

¹⁷⁸ Müctebâ İlgürel, "I. Ahmed", *D.İ.A.*, İstanbul 1989, C. 2, s. 30-33.

¹⁷⁹ İsa Kayaalp, *I. Ahmed ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1991, s. 22-32.

¹⁸⁰ Erdemir, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, s. 82.

¹⁸¹ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, C. 2, s. 652.

sanatlarından sıyrılmış; yalın, sade ve külfetsizdir. Bu durum Şeyhülislam Yahya'nın tesiri ile ifade edilebilir.¹⁸²

Ç. Cevrî

XVII. yüzyılın önemli divan şairlerinden olan Cevrî, İstanbullu'dur. Asıl adı İbrâhim'dir. Ailesi hakkında bilgi yoktur. Emir Halife için yazdığı bir mesnevinin bitirilişine düşürdüğü tarihin delâletiyle 1595'de doğduğu söylenebilir. H. 1065'te (1654) öldüğü tahmin edilir.¹⁸³ *Nuhbetü'l Âsâr*'da onun ölüm tarihi H. 1060 (1650) olarak verilmektedir. Yine *Nuhbetü'l Âsâr*'dan onun Divân-ı Hümâyun katiplerinden olduğunu, yani devlet hizmetinde çalıştığını anlıyoruz: "İstanbulî İbrâhim Efendi. Dîvân-ı Hümâyûn kâtiblerinden. Bin altmış senesinde sitem-i dehre tahammül itmeyüp 'azm-i dîvân-ı bekâ eyledi."¹⁸⁴ Kaynaklar onun iyi bir hattat olduğundan bahseder.¹⁸⁵ Öyle ki, Cevrî hattıyla yazılan eserler, devlet ileri gelenleri arasında çok tutulmuş ve hediye olarak başkalarına takdim edilmiştir. Günümüze ulaşan yazılarından usta bir ta'lik kırması hattatı olduğu anlaşılmaktadır. *Şehnâme*, *Târîh-i Vassâf*, *Kühü'l-Ahbâr* gibi büyük hacimli eserlerin yanı sıra *Mesnevî*'yi de yirmi iki defa istinsah ettiği kaydedilir.¹⁸⁶

Gençliğinde iyi bir tahsil gören Cevrî, Galata Mevlevîhânesi şeyhi İsmâil Ankaravî'nin sohbetlerine katılmış; Beşiktaş ve Yenikapı Mevlevîhânelerine devam etmiştir. Cevrî Dede diye de anılır. Sohbetlerine katıldığı Melâmî-Bayramî tarikatının

¹⁸² Mertol Tulum, "Bahtî, I. Ahmed", *T.D.E.A.*, İstanbul 1976, C. 1, s. 298.

¹⁸³ Hüseyin Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1981, s. 4.

¹⁸⁴ İsmâil Belîğ, *Nuhbetü'l- Âsâr lî-zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, (Haz.: Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 62.

¹⁸⁵ "İstanbulî İbrâhim Çelebi'dir. Perveriş-i güfte-i zebân-tâze olub emti'a-i eş'âr-ı dilpezîr-i bî-endâzedir. Bir şâ'ir-i sihr-sâzdır ki elindeki kasab-ı kilik-i nâdire-perdâz tîre-i meydân-ı belâgât olub kasabu's-sebakı i'câzdur." Bkz.: Seyyid Rızâ Zehrîmarzâde, *Rıza Tezkiresi*, (Haz.: M. Sadık Erdağı), Türk Dili Ve Edebiyatı Kitapları, Ankara 2002, s. 23.

¹⁸⁶ Hüseyin Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 7, s. 460.

büyük şahsiyetlerinden Reîsülküttâb Sarı Abdullah Efendi'nin bazı eserlerini temize çekip istinsah etmiştir. Müstakîmzâde¹⁸⁷ onun Bayramî-Melâmîlerinden olduğunu söyler.¹⁸⁸

Çok sayıda eseri bulunan Cevrî'nin Türkçe Divan'ı yanında *Selim-nâme*, *Hilye-i Çihâr Yâr-ı Güzîn*, *Hall-i Tahkîkât*, *Aynü'l-Füyûz*, *Melhame*, *Nazm-ı Niyâz* gibi Türkçe eserleri mevcuttur.¹⁸⁹

D. Fâizî

İstanbul'da dünyaya geldi. Kaynaklarda doğumu için biri 1572, diğeri 1589 olmak üzere iki ayrı tarih zikredilmektedir. Eserleri ve onunla ilgili bilgi veren kaynakların tamamı incelendiğinde H. 998'de (1589) doğmuş olması ihtimali kuvvet kazanır. Asıl adı Abdülhay olan şairin mahlası Fâizî, lakabı ise dedesi Kaf Ahmed Efendi sebebiyle Kafzâde'dir. Sultan I. Ahmed devri kazaskerlerinden Mustafa Feyzullah Efendi'nin oğlu olan Fâizî, anne tarafından da Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin damadı ve III. Murad zamanı şeyhülislâmlarından Mâlûlzâde Mehmed Efendi'nin torunudur. İlk eğitimini, şairliği de bulunan babasından alan Fâizî, 1604'te I. Ahmed'in hocası olan Mustafa Efendi'den mülâzım ve aynı yıl Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi'ne müderris oldu. İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yaptı. Süleymaniye müderrisliğine kadar yükseldi. 1618'de Selanik kadılığına tayin edildi. 1620'de, Selânik kadısı iken görevinden azledildi.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Müstakîmzâde Süleyman Sa'düddîn Efendi: 18. Yüzyılda İstanbul'da yaşamış bir biyografi âlimi, mutasavvıf ve hattattır. Kendisi ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (Tıpkıbasım), (Haz.: Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yayınevi, Ankara 2000, C. I, s. 168-169; Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 113-115.

¹⁸⁸ Ayan, "Cevrî İbrâhim Çelebi", *D.İ.A.*, C. 7, s. 461.

¹⁸⁹ Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 9-28.

¹⁹⁰ Bkz.: Halil İbrahim Okatan, *Kafzâde Fâ'izî, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Tenkitli Divan Metni*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi S.B.E., İzmir 1995, s. 16-22.

Ömrünün son yıllarını İstanbul'da geçiren Kafzâde Fâizî, 1622'de patlak veren yeniçeri isyanı sırasında tesadüfen Topkapı Sarayı'nda bulunuyordu. Sultan II. Osman'ın tahttan indirilişine ve idam edilmek üzere Yedikule zindanlarına götürülüşüne şahit oldu. Bu korkunç hadisenin tesiriyle hastalanarak kısa bir zaman sonra vefat etti.¹⁹¹

Celvetiyye tarikatının kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'ye intisap etmiş olan Fâizî, zamanının önde gelen şairlerinden ve nesir ustalarındandır. Birçok mecmuada şiirlerine rastlanması, onun şöhretini göstermektedir. Ondan bahseden tezkireciler, şairliğini takdir ederler.¹⁹² Fâ'izî, söz sanatlarından uzak, samîmî, yerine göre bir hayli sade, İstanbul Türkçesinden örneklerle dolu şiir diliyle Bâkî'nin takipçisidir. Gazellerinde yeni buluşlar ve hayallerin peşinde olmak yönüyle Şeyhülislâm Yahyâ'nın izinden gitmiş, üstad şairlerin lirizmini yaşatmaya çalışmıştır.¹⁹³ *Divan*'ının yanı sıra *Zübdetü'l-Eş'âr* adlı bir şâirler tezkiresi, *Sâkî-nâme* ve *Leylâ vü Mecnun* adlı tamamlanmamış iki mesnevisi bulunmaktadır.¹⁹⁴

E. Fehîm-i Kadîm

Asıl adı Mustafa Fehim'dir. Kaynaklarda ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Mesleği unculuk veya kurabiyecilik olan Mısırlı bir fellahın oğlu olduğu, bu sebeple Uncuzâde lakabı ile de anıldığı rivayet edilir. Kaynakların hiçbirinde doğum tarihi ile ilgili bilgi verilmemektedir. Şiirlerinden ve eldeki bilgilerden hareketle miladî 1627 senesinde doğduğu tahmin edilmektedir. Medrese tahsili görmediği eserlerinden ve *Çelebi* diye adlandırılmasından anlaşılmaktadır. Şiirleri tetkik edilince

¹⁹¹ Sabahattin Küçük, "Kafzâde Fâizî", *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 24, s. 162.

¹⁹² Küçük, "Kafzâde Fâizî", *D.İ.A.*, C. 24, s. 162-163.

¹⁹³ Okatan, *Kafzâde Fâ'izî, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Tenkitli Divan Metni*, s. 41.

¹⁹⁴ Küçük, "Kafzâde Fâizî", *D.İ.A.*, C. 24, s. 162-163.

Arapça ve Farsçayı çok iyi derecede bildiği görülür.¹⁹⁵ Fehîm, Mısır Valisi Eyüb Paşa'nın kâtibliğinde bulunmuş; onun gözünden düştükten sonra parasız ve hâmişiz kalmış; İstanbul'a dönerken Konya civarında Ilgın'da 1648 yılında genç yaşta ölmüştür.¹⁹⁶

Faruk Kadri Timurtaş, Fehim'in edebî kişiliği ile ilgili şunları söyler: “*XVII. yüzyıl klasik Türk edebiyatının mühim ve kudretli şairlerinden biri olan Fehîm, hiçbir şahsa hitap etmeyen kasideleriyle yenilik göstermeye çalışmış ve bazı güzel terkîb-i bendler de yazmıştır; ancak asıl başarısını gazel türünde göstermiş ve bu vadide çığır açan bir üstad olarak tanınmıştır. Gazel tarzına yeni bir zevk ve hava getiren Fehîm'in dili sade ve vazîh değildir; tabîî ve şahsîdir. Muztarip bir ruhun yer yer sakin yer yer heyecanlı, dalgalı tezahürlerini aksettiren gazelleri âşıkânedir. Dış dünyaya ait izler çok az olduğu gibi içtimâî hayatı tenkit eden hususlar hemen hemen yoktur. Mânâyâ ve kusursuz ifadeye çok dikkat eden Fehîm, kudretli ve titiz bir sanatkârdır. Daha sonra gelen Fehim Süleyman Efendi'den ayırmak için Kendisine Fehîm-i Kadîm denmiş olan şair, genç yaşında ölmesine rağmen devrinde büyük bir şöhret kazanmış, XVIII. asır şairlerinden Sâmî'ye ve hatta Şeyh Gâlib'e de tesir etmiştir. Tanzimat devri divan şairleri de en çok onu taklit etmişlerdir.*”¹⁹⁷

Fehîm'in elde bulunan en önemli eseri *Divan*'ıdır. *Divan*'ında az sayıda gazel, birkaç kaside ve iki naat bulunmaktadır. *Divan*, Sadettin Nuzhet Ergun ve Tahir Üzgör tarafından yayımlanmıştır. Fehîm'in ayrıca bazı divan yazmalarının sonunda yer alan *Şehrengiz*'i vardır.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 3.

¹⁹⁶ Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, s. 288.

¹⁹⁷ Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, s. 288.

¹⁹⁸ Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 190-191.

Mustafa İsen, “Kendini Yiyen Bir Şâir: Fehîm-i Kadîm” isimli makalesinde Fehim’i Türk Edebiyatının dâhî çocuklarından biri olarak niteler ve şöyle der: *“Bu isim ilk kez Cevdet Paşa’nın Belâgât-ı Osmâniyye’sinde ilgimi çekti. Bu ilgi beni Fehim hakkında ayrıntılı araştırmalar yapmaya götürdü. Çok geçmeden bir harika çocukla karşı karşıya olduğumu fark ettim. (...) Fehim’in hayatıyla ilgili kaynakların belirttiği ilk harikulâdelik on yaşında iken tanınmış İranlı Şair Örfî’nin (ö. 1591) dîvânını istinsah etmiş olmasıdır. Zaten kendi dîvânını da 18 yaşında iken tertip etmiştir. Adeta bu dünyada acelesi varmış gibi hareket eden Fehim, benzer örneklerin çoğunda olduğu gibi bir yerde kalıp yerleşememiş, sürekli yer değiştirerek içindeki o korkunç kırbaçtan, hayat huzursuzluğundan kurtulmak istemiştir. (...) Şâir, çocuk denecek yaşta alkol mübtelâsı olup çıkmış, yalnızlığı giderek artmış, benzer konumdaki sanatçıların pek çoğunda olduğu gibi, genç yaşında, henüz yirmi birinde iken hayata gözlerini yummuştur.”*¹⁹⁹

F. Fevzî

Kaynaklarda “İstanbulî Mehmed Ağa” olarak anılan Fevzî’nin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısa ve çelişkilidir. Tezkirelerde birinin doğum yeri Bosna olan iki “Mehmed Fevzî”den bahsedilmekte, Fevzî’nin hayatı ve Divan’ı üzerine yapılmış akademik çalışmalar İstanbullu Mehmed Fevzî ile Bosnalı Mehmed Fevzî’nin birbirine karıştırıldığını göstermektedir. Fevzî Divan’ının tenkitli metnini yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olan Özer Şenödeyici, tezkirelerde verilen ve iki şairin birbirine karıştırılması yüzünden doğruluğu şüphe uyandıran bilgilerin çoğunluğunun İstanbullu Mehmed Fevzî’ye ait olduğu kanaatini taşır.²⁰⁰ Fevzî ve Divan’ı üzerine doktora tezi hazırlamış bulunan Yunus Kaplan, “Divan’ın yazma nüshaları üzerinde yaptığımız çalışma sonunda,

¹⁹⁹ Mustafa İsen, “Kendini Yiyen Bir Şair: Fehîm-i Kadîm”, *Yedi İklim*, Mayıs 1992, S. 2, s. 19-20.

²⁰⁰ Özer Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, Serüven Kitap, 2015, s. 18.

iki farklı şaire aitmiş gibi gösterilen şiir örneklerinin, aslında İstanbullu Mehmed Ağa'ya ait olduğu anlaşılmaktadır.” diyerek aynı kanaati paylaşırken İstanbullu Mehmed Fevzî ile Bosnalı Mehmed Fevzî'nin aynı şahıs olabileceği ihtimalini gündeme getirir.²⁰¹

Fevzî'nin, *Divan*'ında kendi doğumu için düştüğü tarih 1638'i göstermektedir. Yine yazdığı tarih manzumelerinden evli olduğu, eşini veba hastalığından kaybettiği, eşinden geriye on yedi aylık bir erkek evladı kaldığı, mesleğinin “kâtiplik” olduğu ve çeşitli seferlere katılarak devlet hizmetinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda verilen ölüm tarihleri içinde gerçeğe en yakın olanı, divanındaki tarih manzumelerinden edindiğimiz bilgilerle örtüşmesi dolayısıyla H. 1090 (1679) tarihidir.²⁰²

Fevzî, yaşadığı döneme damgasını vuran bir şair değildir. Ancak, edebi hareketliliğin devamını sağlamış, usta şairlerin izinden gitmiştir. Şiirlerinde Sebki Hindî akımının etkisi görülür. Devrinde yetişen şairlerden Vecdî, Âsım, Nâilî gibi şairlere nazireler yazmıştır. *Divan*'ı dışında bilinen bir eseri yoktur. Çok hacimli olmayan bu *Divan*'ın İstanbul kütüphanelerinde üç nüshası bulunmaktadır.²⁰³

G. Hâletî

Hâletî'nin asıl adı Mustafa'dır. 1570 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Hâletî'nin babası XVI. asrın âlim ve şairlerinden, Azmî mahlasıyla şiirler de yazmış olan müderris ve şehzâde hocası Pîr Mehmed Azmî Efendi'dir. Hâletî, babasına nispetle Azmî-zâde lâkabıyla anılır. Genç yaşta tahsile başlayan ve devrinin pek çok âliminden ders alan Hâletî, babasının yolundan yürüyerek medrese tahsili görmüş, devrinin meşhur

²⁰¹ Yunus Kaplan, *17. Yüzyıl Şairlerinden Fevzî Divanı*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi S.B.E., Samsun 2008, s. 12-13.

²⁰² Kaplan, *17. Yüzyıl Şairlerinden Fevzî Divanı*, s. 15.

²⁰³ Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, s. 71-72.

hocalarından Hoca Sâdeddin Efendi'den mülâzemet²⁰⁴ belgesi almış, yirmi bir yaşında ise müderris olmuştur. H 997'de (1589) başlayan ve H. 1010 (1602) yılı sonlarına kadar devam eden müderrislik hayatında Sahn-ı Semân ve Süleymaniye Medreseleri dâhil olmak üzere birçok medresede görev yapmıştır.²⁰⁵

1603 senesinde Şam kadısı tayin edilen Azmî-zâde Mustafa Efendi, sonrasında Kahire, Bursa, Edirne, İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. Şairin aziller ve tayinlerle dolu kadılık dönemi fırtınalı geçmiştir. Kısa bir müddet Rumeli Kazaskerliği de yapan Hâletî, H. 1040 Receb'inde (1631) Süleymaniye Darulhadîs'inde görevli iken 61 yaşında vefat etmiştir. Kaynakların bildirdiğine göre Hâletî; dürüst, iyi niyetli, âdil, cömert, çalışkan, ilme ve kültüre son derece düşkün, maharetli, sözü sohbeti dinlenir, zarif, hassas, nazik bir şahsiyete sahiptir.²⁰⁶ Kâtib Çelebi, Osmanlı tarihinde Kınalızâde Ali Efendi ile Azmîzâde kadar çok okuyan, araştıran bir âlim daha olmadığını belirtir. Talebesi olan Atâî, öldüğünde kenarlarına tashih notları konmuş ve ayrıca çeşitli notlar kaydedilmiş 4000 kadar kitabı çıktığını yazmaktadır. Yine Atâî'nin belirttiğine göre Azmîzâde, bilgisi ve yeteneği ölçüsünde hak ettiği ilgiyi göremeyip bir kenara itildiği kanaatindedir. Şiirlerinde de yaşadığı hayattan, değerinin bilinmediğinden ve haksızlıklara uğradığından sık sık şikâyet ettiği görülmektedir.²⁰⁷

Hâletî, edebiyatımızda şiirlerinden çok rubâîleriyle tanınmıştır. Onun rubâî türündeki ustalığı, hem kendi devrinde hem de daha sonraki yüzyıllarda genel bir kabul görmüştür. Hâletî, rubâîlerinin değerleri yanında sayıları bakımından da aşılamamış bir şair olup rubâîlerinin toplamı 900-1000 civarındadır. Divanındaki rubâîleri ayrıca

²⁰⁴ Mülâzemet: Maaşsız acemilik hizmeti yerinde kullanılan bir tabirdir. Staj karşılığıdır. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Basımevi, İstanbul 1946, C. 2, s. 611.

²⁰⁵ Bayram Ali Kaya, *Azmî-zâde Hâletî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne 1996, s. 9-15.

²⁰⁶ Kaya, *Azmî-zâde Hâletî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 9-15.

²⁰⁷ Halûk İpekten, "Azmîzâde Mustafa Hâletî", *D.İ.A.*, İstanbul 1991, C. 4, s. 348.

Rubâiyyât-ı Hâletî adıyla bir araya getirilmiştir. Nihad Sami Banarlı, Hâletî'nin şiirleriyle ilgili şu yorumu yapar: “*Hâletî'nin kasîde ve gazel tarzı şiirlerinde herhangi bir fevkalâdelik yoktur. Fakat, daha başka duygu ve düşüncelere de yer ayırmakla beraber bu âlim şâirin tasavvuf tefekkür ve heyecanlarını ağır başlı, Sünnî Müslüman duygu ve düşünceleri ile birleştirerek, yer yer iyi düşünülmüş musrâlar halinde terennüm terennüm ettiği rubâileridir ki ona oldukça haklı bir şöhret sağlamıştır.*”²⁰⁸ XVIII. yüzyılın büyük şairi Nedim, şiir sanatının muhtelif branşlarında temayüz etmiş şairlerden bahsettiği kasîdesinde: “*Hâletî evc-i rubâide uçar anka gibi*” ifadesiyle şairimizi medheder.²⁰⁹

Hâletî'nin *Türkçe Divan*'ından başka *Sâkînâme* ve *Mihr ü Mâh* adlı iki mesnevîsi, devrinin önde gelenlerine yazdığı mektupların toplandığı bir *Münşeat*'ı, Arapça birkaç ilmî esere yazdığı hâşiye²¹⁰ ve tâlikâtı²¹¹ bulunmaktadır.²¹²

H. İsmetî

Birgivî Mehmed Efendi'nin torunu ve Şeyh Fazlullah Efendi'nin oğlu olan İsmetî, tahminen 1611-1613 yılları arasında, İstanbul'da doğdu. Nesiller boyu şeyh, kadı ve âlim yetiştirmiş olan ailesinin zengin ilim ve kültür ortamından faydalanarak yetişti. Henüz talebelik yıllarında iken o zaman meşihatte olan Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'nin hizmetinde bulunup onun hususi işlerini görmek suretiyle takdirini kazandı. Döneminin önde gelen âlimlerinden dersler alarak iyi bir tahsil gördü. 1627-1638 yılları arasında İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yaptı. 1640'ta Halep kadılığına

²⁰⁸ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, s. 669.

²⁰⁹ E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi*, (Çev.: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 1999, C. 3, s. 163.

²¹⁰ Hâşiye: Bir kitabın münderecatını izah etmek veya bu münderecat ile ilgili mülahazaları beyan etmek için kitabın sayfalarının kenarlarına alınan notlar. Bkz.: Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 764.

²¹¹ Tâlikât: İlmî bir eseri açıklamak veya eleştirmek maksadıyla yazılan risale. Bkz.: Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, s. 421.

²¹² İpekten, “Azmiyâde Mustafa Hâletî”, *D.İ.A.*, C. 4, s. 349.

getirildi. Bursa, İzmir, Eyüp, Galata, İstanbul ve Selânik kadılıklarında bulunduktan sonra Bolevî Mustafa Efendi'nin şeyhülişlâmlığı döneminde Anadolu Kazaskeri (1657), ardından Rumeli Kazaskeri (1658-1661; 1663-1665) oldu. Bu görevinden emekliye ayrıldıktan kısa bir süre sonra 12 Safer 1076'da (24 Ağustos 1665) Kanlıca'daki yalısında vefat etti. Cenazesi Edirnekapı dışında Sırttekte mevkiinde defnedildi.²¹³

İsmetî, kaynakların bildirdiğine göre yumuşak huylu, zeki, nazik, hoşsohbet bir insandır. Devrinde herkesten saygı görmüş, adına pek çok kaside söylenmiş, şiirlerine nazîreler yazılmıştır. Kazaskerlik görevlerinde bulunduğu dönemlerde konağında düzenlediği toplantılara katılmak devrin âlim ve şairleri için bir iftihar vesilesi olmuştur. Resmî görevlerinde de temkinli ve vakur kişiliğiyle tanınmıştır. Ancak, meziyetlerinin karşılığını aldığı söylenemez. Nezaketi, yumuşak huyu ve sanatçı yaratılışı sebebiyle kadılık görevlerinde uzun süre kalamamış, sık sık görevden alınmış, hayatının büyük bölümünü memuriyet dışında uğraşlarla geçirmiştir. İsmetî, pek az şiir söylemiş bir şairdir. Altmış sekiz beyitlik na'tı dışındaki şiirleri kısa kıtalar ve gazellerden ibarettir. *Divançe*'sinin tamamı 701 beyittir. Bununla beraber XVII. yüzyılın tanınmış gazel şairleri arasına girebilmiş; Şeyhülişlâm Yahyâ, Bahâî, Nâilî, Neşâtî gibi devrin büyük şairleri tarafından şiirlerine nazîreler yazılmıştır. Bu yüzyılın revaç gören şiir akımı olan Sebki Hindî'nin başlıca hususiyetlerini teşkil eden incelik, zarafet, anlam ve hayallerdeki derinlik onun şiirindeki özelliklerin başında gelir. Dili temiz ve sağlam, dönemine göre nisbeten sade ve açıktır. Az kullanılmış yabancı kelimeler ve uzun tamlamalar, İsmetî'nin şiirlerinde görülmez. İsmetî'nin *Divançe*'si²¹⁴ dışında dedesi Mehmed Birgivi'nin *et-*

²¹³“Birgili nebîresi Mehmed Efendi'dür. Sadr-ı Rûm olup bin yetmiş altı senesinde terk-i ârâyîş-i 'ismet-i fânî idüp Edirnekapısı haricinde medfûndur...” Bkz.: İsmâil Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, s. 275.

²¹⁴ Bkz.: Halûk İpekten, *İsmetî Divanı (Edisyon Kritik)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.

Târikatü'l-Muhammediyye adlı eserinden yaptığı bir tercümesi, fıkha dair bazı ta'likâtı ve çeşitli yazma mecmualarda rastlanan mektupları vardır.²¹⁵

I. Nâbî

XVII. yüzyılın en önemli şâirlerinden olan Nâbî, 1642 yılında Urfa'da doğmuştur. Asıl adı Yusuf'tur. Şairin çocukluğu ve gençliği hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Yetişmesi sırasında sağlam bir eğitimden geçtiği sanılan Nâbî'nin pek genç yaşta Urfa'da arzuhalcilik ile işe başladığı biliniyor. Urfa'nın o zamanki tanınmış ailelerinden olan Hacı Gaffarzâdeler'e mensuptur. Kabiliyetli bir genç olduğu çevresinde fark edilen şair, bölge mutasarrıfının tavsiye ve teşvikleri ile 24 yaşında iken İstanbul'a gelir. Onun İstanbul'a gelişi sırasında, Osmanlı tahtında Sultan IV. Mehmed bulunmaktadır. Kabiliyetleri ile İstanbul'da da dikkatleri çeken Nâbî, Musâhib Mustafa Paşa'ya intisap eder ve onun divan kâtibi olur. Paşanın delâletiyle kendisine padişahın çevresinde yer bulur. IV. Mehmed'in av gezmelerine dahi davet edilir. 1671'de yapılan Lehistan Seferi'ne katılır. Kamanîçe'nin zaptı üzerine düşürdüğü tarih ve *Fetihnâme-i Kamanîçe* adlı eserleri sebebiyle padişahın ilgisine mazhar olur. 1678 yılında hacca giden Nâbî, hac dönüşünde Mustafa Paşa'nın kethüdâlığına yükselir. *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı eserini bu sıralarda kaleme alır. Bir süre sonra kendi isteğiyle bu görevden ayrılır. Musâhib Mustafa Paşa'ya o derece bağlıdır ki, Paşa'nın Kapudân-ı Deryâlık vazifesiyle saraydan uzaklaştırılmasında ve Mora'ya gönderilişinde (1685) hep onunla birlikte olur.²¹⁶

Musâhib Mustafa Paşa aniden vefat edince Nâbî de İstanbul'da durmaz; Halep'e gider ve oraya yerleşir. Burada evlenen Nâbî, devletin de yardımlarıyla rahat ve sakin bir

²¹⁵ Halûk İpekten, "İSMETİ, Mehmed, *D.İ.A.*, İstanbul 2001, C. 23, s. 140-141.

²¹⁶ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. XI-XIV.

hayat sürer. 1694 yılında oğlu Ebülhayr Mehmed Çelebi dünyaya gelir. 1701’de oğluna hitaben yazdığı meşhur eseri *Hayrî-nâme*’yi kaleme alır. Halep’te bulunduğu yıllarda tarih manzumeleri dışında pek fazla şiir yazmaz. Çorlulu Ali Paşa’nın sadrazamlığı döneminde devlet tarafından bağlanan aylığı kesilen ve evi elinden alınan Nâbî, Baltacı Mehmed Paşa’nın yeniden sadarete gelişiyle birlikte sıkıntılarından kurtulur. Baltacı, yaklaşık çeyrek asırdır Halep’te yaşayan şairi 1710’da İstanbul’a getirir. Şair, Halep’te yaşadığı yıllarda derin bir İstanbul özlemi çekmiştir. İstanbul’a dönüşü ile çağının ünlü şairlerini çok sevindiren Nâbî, devrin yöneticileri tarafından da taltif edilerek sırasıyla Darphâne Eminliği, Başmukâbecilik ve Mukâbele-i Suvârî Mansıpları’na getirilir. Halep’ten İstanbul’a döndükten yaklaşık iki yıl sonra 3 Rebû’levvel 1124’te (12 Nisan 1712) vefat eder.²¹⁷

Nâbî, çağdaşı olan şairlerden oldukça farklı bir şiir anlayışı geliştirmiş; alanında çığır açmış; velûd bir şâir olması sebebiyle edebiyat tarihimizde müstesnâ bir yer edinmiştir. Şiirleri pek çok yönüyle araştırmalara konu olmaya devam etmektedir. Nihat Sâmî Banarlı, Nâbî’nin şâirliği ve sanat anlayışı ile ilgili şunları söyler: “*Nâbî, klâsik şark dillerini ve İslâm ilimlerini iyi bilen, ortak İslam medeniyeti edebiyatına kuvvetle vâkıf, âlim ve fâzıl bir şairdir. Eserlerinde fikir unsurları his ve hayal unsurlarından daha geniş bir yer tutar. Bunlar onun daha çok bir fikir adamı olarak yetiştiğini gösterir. Nâbî, fikri bir takım söz sanatlarıyla süslemeden, fikri fikir olarak söyleme yolunu seçmiş ve bunda dikkate değer bir şahsiyet göstermiştir. Onun bu tutumu şiirde bir inkılâp sayılmış ve bu şairin yolundan yürüyen başka şairler yetişmiştir. Edebiyatımızda “Nâbî Mektebi” (Nâbî Ekolü) denilen bu tarzın hususiyeti, görgü, bilgi ve düşünce unsurlarını didaktik bir zihniyetle ifade edıştır. Kültür ve düşünüş heyecanlarını bir his ve hayal şâşaası ve bir mûsıkî saltanatı içinde söylemeye alışmış bir edebiyatın, Nâbî’nin şiirinde mümkün*

²¹⁷ Bilkan, *Nabi Divanı*, s. XV-XVIII.

olduğu kadar hislenmemiş ve süslenmemiş bir ifadeye yönelmesi ondaki yeniliktir. Nâbî, bol yazmak ve değişik mevzular üzerinde söz söylemek temayülünde bir şairdir. Üslûbunda çok kere bir sanatkâr itinası bulunmayışı, böyle çok söylemek ve çeşitli söylemek temayülünün tabii neticesidir. Bununla beraber Nâbî’de büyük bir ifade kabiliyeti, lisanın müsadesi nisbetinde vazih bir söyleyiş ve yer yer gizli bir lirizm vardır. Nâbî’nin gizli lirizmi belki de şairin kuvvetli bir musikî kültürüne sahip olmasındandır.”²¹⁸

Abdülkâdir Karahan ise Nâbî’nin bilhassa gazel vadisinde başarılı bir şâir olduğunu belirterek şiirleri ile ilgili şunları söyler: “Nâbî’nin en başarılı olduğu nazım şekli gazeldir. Onun şiir gücünü, kişiliğini, tefekkür ufkunun genişliğini, engin kültürünü, üslûp mükemmelliğini ve ifade rahatlığını en iyi gazelleri göstermektedir. Nâbî’nin fikir ve felsefesini daha açık biçimde ortaya koyan şiirleri Divan’ının sonlarında yer alan kıtalarıdır. Bunlarda çağının bazı olaylarıyla ilgili zarif ve imalı eleştirilerini, tevekkül ve feragatin kazandırdığı huzuru, bozuk düzenin sebep olduğu tedirginlik gibi birçok hususun kusursuz ifadesini bulmak mümkündür.”²¹⁹

Nâbî, şâirlik ve nâsırlığı yanında mûsikîşinas bir kimsedir. Onun güzel bir sese ve iyi bir mûsikî eğitimine sahip olduğu bilgisi, dönemine ait mûsikî kaynaklarında yer almaktadır.²²⁰

Nâbî’nin *Türkçe Divan’ı* yanında *Hayrî-nâme* isimli nasihatnâme türünde bir mesnevisi, *Tercüme-i Hadis-i Erbaîn* adında bir kırk hadis tercümesi, *Münşeat’ı*,

²¹⁸ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, s. 670.

²¹⁹ Abdulkadir Karahan, “Nâbî”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 258-260.

²²⁰ Erdemir, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, s. 300.

Tuhfetü'l-Harameyn adlı hac yolculuğunu anlattığı bir eseri, *Zeyl-i Siyer-i Veysî* adlı siyer çalışması ve dönemindeki çeşitli olayları anlatan mesnevîleri bulunmaktadır.²²¹

İ. Nâdirî

Nâdirî, 1572 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed'dir. Babası Abdulganî Efendi'ye nisbetle Ganizâde lakabıyla anılmıştır. Nadirî ise şiirlerinde kullandığı mahlasıdır. Babası Abdulganî Efendi, Bolu'nun Gerede kasabasından; Şam, İstanbul ve Kahire kadılıkları yapmış âlim, fâzıl, şair ve mutasavvıf bir zattır. Nâdirî, Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin kızıyla evlenerek devrinin ilim çevrelerine iyice yakınlaşmıştır. Babasının yol göstermesiyle çok iyi bir eğitim görmüş; zamanının ilim ve edebiyat meclislerinde büyük bir itibara mazhar olmuştur. Devrinin büyük âlimlerinden Hoca Sa'deddin Efendi'ye mülâzım olmuş; İstanbul'un önemli medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra Selanik, Kahire, Edirne, Galata kadılıklarında bulunmuş; sonrasında Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri görevlerini ifa etmiştir. Resmî vazifelerinde devlet ve millete ihtimam gösterdiğini, bulunduğu makamlarda adaleti gözettiğini, ancak kötü düşünceli, cahil kimseler marifetiyle haksızlıklara uğratıldığını özellikle kasidelerinde zikretmiştir. Hayatının son altı ayını felçli olarak geçiren Nâdirî, H. 1036'da (1626) 54 yaşında vefat etmiştir.²²²

Nâdirî'nin şöhreti *Divan*'ının ilk kasidesi olan *Mi'râciyye*'ye ve II. Osman için yazdığı *Şehnâme* adlı mesneviye dayanır.²²³ Türk edebiyatında mi'râciyye türünün önemli örneklerinden biri olan bu kaside ile *Şehnâme* adlı eserinde yer alan diğer *Mi'râciyye*'si onun dinî hassasiyetini göstermektedir. Bilhassa şaire şöhretini sağlayan

²²¹ Karahan, "Nâbî", *D.İ.A.*, C. 32, s. 258-260.

²²² Numan Külekçi, *Ganizâde Nâdirî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnâme'sinin Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum 1985, s. 5-15.

²²³ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, s. 675.

ilk *Mi'râciyye*'si dinî duygu bakımından coşkun ve samimi olmasının yanı sıra şairâne bir edaya sahiptir. Şiirlerinde söz ve mâna sanatlarını başarıyla kullanmasının yanında vezin ve şekil bakımından da kusursuz denebilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Dil bakımından ağır sayılabilecek ifadelerine Arapça'dan çok Farsça kelime ve terkipler hâkimdir.²²⁴

Ahîzâde Abdülhalim Efendi'den hat meşkeden ve bu sanatın inceliklerini öğrenen Ganîzâde, sülûs, nesih, rik'a ve ta'likte devrin hattatları arasında yüksek bir dereceye ulaşmıştır. Nâdirî'nin *Türkçe Divan*'ı ve *Şehnâme* isimli mesnevisinden başka *Münşeat*'ı ve birkaç ilmî eseri mevcuttur.²²⁵

J. Nâilî

XVII. asrın üstad şairlerindendir. İstanbullu olan Nâilî'nin asıl adı, Mustafa'dır. Babası Mâden kalemi kâtiplerinden Pîrî Halife'dir. Bu yüzden kaynaklarda Pîrîzâde Mustafa Çelebi olarak geçer. Tanzimat döneminde Encümen-i Şuara şairlerinden Manastırlı Nâilî'nin yetişmesinden sonra Nâilî-i Kadîm diye anılmaya başlanmıştır. 1608-1611 yılları arasında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. Ne derecede öğrenim gördüğü belli değildir; fakat şiirlerinin şöyle bir gözden geçirilmesi bile, çok iyi yetişmiş, ileri düzeyde bir bilgi ve olgunluk sahibi bir kimse olduğunu anlamaya yeterlidir. Kaynaklarda "*Çelebi*" diye anılması, medreseyi bitirmediğini ortaya koyar. Devrinin tanınmış hocalarından ders almış; iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiş ve daha çok da kendini yetiştirmiş olmalıdır. Genç yaşında babasının da çalıştığı Maden Kalemi'ne memur olarak girmiş ve derece derece yükselerek kalemde baş halife olmuştur.²²⁶

²²⁴ Mustafa Uzun, "Ganizâde Mehmed Nâdirî", *D.İ.A.*, İstanbul 1996, C. 13, s. 356.

²²⁵ Uzun, "Ganizâde Mehmed Nâdirî", *D.İ.A.*, C. 13, s. 356.

²²⁶ Halûk İpekten, *Nâ'ilî, Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 7.

Nâilî'nin memuriyet maaşına dayalı, orta halli, hatta kendi düşüncesine göre “*fakru zarûret*” içinde bir hayat yaşadığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Gelirini artırabilmek, hayatını bir düzene sokabilmek için devletin ileri gelenlerine birçok kasideler sunmuş ancak kendisine kalıcı bir koruyucu bulamamıştır. Daha kötüsü, hayatının sonlarında Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılarak Edirne'ye gönderilmiştir (1661). Bir şekilde Paşa'ya kendini affettirip İstanbul'a dönmeyi başaran Nâilî, döndükten kısa bir süre sonra, 1666'da İstanbul'da vefat etmiştir.²²⁷

Nâilî, kaynakların bildirdiğine göre ufak tefek, hastalıklı bir insandır. Şiirlerinde bu durumdan ve çektiği bedensel acılardan yakınıdır. Eserlerinde görülen karamsar dünya görüşünün sebeplerinden biri de bu olabilir. Şiirlerinde oldukça ağır kelimelerle sık sık düşmanlarından söz etmesi, herkesten şüphelenen titiz bir insan olduğunu, etrafındaki dostlarını darılttığını, hayatının son dönemlerinde İstanbul'dan sürülmesine neden olacak derecede çok düşman kazandığını göstermektedir.²²⁸

Şiirleri tetkik edilince Nâilî'nin tasavvuf felsefesini, şiirlerini bu felsefenin incelikleriyle süsleyecek kadar iyi anladığı görülür. Halvetî Tarikati'ne intisâbı, Edirne'de Gülşenî Dergahı'na sığınması gibi çizgiler onun tasavvufla derin bir alakası olduğunun delilidir. Kasidelerinde Nef'î etkisi görülen şair, kendi sanat ve şahsiyetini daha çok gazellerinde göstermiştir. Gazellerinde İran şiir anlayışından ve kısmen Hind üslubundan (Sebk-i Hindî) kuvvetli çizgiler vardır. Farsça terkipleri sıkça kullanmasına rağmen yerli ve millî bir söyleyişi yakalayabilmiştir. Şiirlerinin musikî yönü kuvvetlidir. Mısralar boyunca söylenecek büyük bir şiiri bir beyite sığdırmanın sırrını bulmuştur.²²⁹

²²⁷ İpekten, *Nâ'îlî, Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*, s. 8-9.

²²⁸ İpekten, *Nâ'îlî, Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*, s. 19-20.

²²⁹ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, s. 663-664.

Nâîlî'nin bugün bilinen yegâne eseri *Divan*'ıdır. Orta hacimdeki bu eserin tenkitli metni Halûk İpekten tarafından hazırlanmıştır.²³⁰

K. Nedîm-i Kadîm

XVII. yüzyılın ilk çeyreği içinde İstanbul'da dünyaya gelen Nedîm-i Kadîm'in asıl adı Mehmed Nedim'dir. XVIII. yüzyılın meşhur divan şairi Nedim'den ayırt edilmesi için "*Kadîm*" lakabı ile anılmıştır. Babasının, berberlik mesleği ile işgal ettiği rivayet edilir. Nedîm-i Kadîm, Şeyhülislam Ebû Said Mehmed Efendi'ye mülâzım olduktan sonra müderrisliğe başlamış; birçok medresede müderrislik yaptıktan sonra Sahn-ı Seman Medreseleri müderrisliğine kadar yükselmiştir. Devrinin siyasî ve idarî durumundaki düzensizlikler nedeniyle müderrislik hayatında sık sık tayin ve azillerle karşılaşmıştır.²³¹ Zal Mahmud Paşa Medresesi müderrisliğinde iken Safer 1081'de (Haziran 1670) vefat etmiştir. Kaynaklarda zeki, nüktedan, hoş sohbet, zarif ve devlet erkânının meclislerinde seçkin bir yer edinmiş bir şahsiyet olarak tanıtılır. Rahatına ve zevkine düşkün rind-meşrep bir kimse olduğu rivayet edilir.²³²

Nedîm-i Kadîm'in tek eseri beş yüz civarındaki şiirini ihtiva eden *Divançe*'sidir. Nedîm-i Kadîm, her şeyden önce bir aşk şairidir. Şairliğinin odak noktasını kasidelerinden çok gazelleri oluşturur. Çok velûd bir şair olmamakla birlikte, yaşadığı dönemde gazelleriyle şöhrete kavuşmuş; şöhreti sonraki asırlarda da devam etmiştir. Şiirleri nazım tekniği bakımından oldukça kuvvetlidir. Genellikle redif kullanmayı ve dolgun kafiyeleri tercih etmiştir. Söz ve mana sanatlarına fazlaca iltifat etmeyerek duyguyu ön plana almıştır. Şiirlerinde geniş bir duygu ve hayal duygusuna rastlanır. Onun

²³⁰ Bkz.: Halûk İpekten, *Nâ'îlî-i Kadîm Divanı* (Edisyon Kritik), İstanbul 1970.

²³¹ Osman Horata, *Nedîm-i Kadîm ve Divançesi (İnceleme, Tenkitli basım)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 2

²³² Osman Horata, "Nedîm-i Kadîm", *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 513.

Türkçe dışında yazdıklarından elde bulunanlar Farsça bir kıt'a ile birkaç matlâdan ibarettir. *Divançe*'sinin çeşitli mecmualar içerisinde yedi nüshası tespit edilmiş, tenkitli metni Osman Horata tarafından neşredilmiştir. Nedîm-i Kadîm'in şiir kadar inşâyâ da vâkîf olduğunu, devrinin önde gelen tezkirelerinden öğrenmekteyiz.²³³

L. Nefî

Nefî'nin 1575 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Doğum yeri, Erzurum'un Hasankale ilçesidir. Baba tarafından köklü bir aileye mensuptur. Babası Mehmet Bey de şiirle uğraşmış kültürlü bir kişidir. Asıl adı Ömer olan Nefî, tahsilini Hasankale ve Erzurum'da tamamlayarak genç yaşta şiir söylemeye başlamıştır. İlk şiirlerinde “zararlı” gibi olumsuz bir anlamı olan Darrî mahlasını kullanan şairi, 1585 yılında Erzurum defterdârı olan Gelibolulu Mustafa Âlî keşfetmiştir. Kendisi de şair olan Âlî, Ömer'e “faydalı, yararlı” anlamındaki Nefî mahlasını kullanmasını tavsiye etmiş, şair de bu tavsiyeye uymuştur.²³⁴

Nefî'nin, Sultan I. Ahmed döneminde (1603-1617) İstanbul'a geldiği tahmin edilmektedir. Nefî, yaklaşık otuz sene bulunduğu İstanbul'da kendileri de şair olan I. Ahmed, II. Osman, IV. Murad gibi padişahların yakın çevresinde bulunma şansını elde etmiştir. Nefî, hayatı boyunca mevkî ve makam ihtirası duymamış, küçük memuriyetlerle yetinmiştir. Devlet ricaline sunduğu kasideler sebebiyle yüklü câizeler elde etmiş, böylece rahat bir hayat sürmüştür.²³⁵

²³³ Horata, “Nedîm-i Kadîm”, *D.İ.A.*, C. 32, s. 514.

²³⁴ Namık Açıköz, *Nefî*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999, s. 13.

²³⁵ Açıköz, *Nefî*, s. 15-16.

Nef'î'nin en çok iltifat gördüğü, edebi şöhretinin en yüksek derecesine ulaştığı, fakat azle, musibete en çok uğradığı devir IV. Murad devridir. Devlet ricâlinin lütuflarına mazhar olan şair, sivri dili ve hicivleriyle birçok düşman da kazanmıştır. Gürcü Mehmed Paşa tarafından üç defa görevinden azledilmiş fakat her defasında affedilip geri dönmeyi başarmıştır. Tarihler, Nef'î'nin sonunu getiren olayı ve ömrünün son yıllarını şöyle kaydederler: 24 Haziran 1630 tarihinde Sultan IV. Murad, Beşiktaş Sarayı'nda Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı hicivlerle dolu eserini okurken yanı başına yıldırım düşer. Bu durumu elindeki eserin uğursuzluğuna yoran Sultan, mecmuayı yırtıp atar, şairi de görevinden azlederek Edirne'ye sürer. 1634'te Edirne'ye gelen Sultan IV. Murad'ı kasidelerle karşılayan şair, bir daha hiciv yazmayacağına söz vererek kendisini affettirir ve İstanbul'a döner. Ancak, artık İstanbul'da rahat edemez. Hicivleri nedeniyle kazandığı düşmanları, onun katlinin vacip olduğunu söylemeye başlamışlardır. Nihayet, söylediği bir hiciv onu katle götürür. Nef'î, 8 Şaban 1044 (27 Ocak 1635) tarihinde idam edilir. Nef'î'nin ölümüne düşülen tarihler onun hiciv yüzünden öldürüldüğünü doğrular.²³⁶

Edebiyat araştırmacılarının Nef'î'nin şiirine ilişkin değerlendirmeleri genel olarak şöyledir: *“Nef'î, XVII. yüzyılın ve eski edebiyatımızın en tanınmış kaside ustası olarak; Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Nedîm ve Şeyh Gâlib gibi birinci sınıf sanatçılar arasına girmiş büyük bir şairimizdir. Türk kasidesinin tekâmül noktasına ulaşması onun ellerinde olmuştur.”*²³⁷ *“Nef'î'nin sanatının özelliklerinden biri vezin ve kaftiyeye ustalıklı hâkimiyetidir. Sözlüğü çok geniş olan şair Farsçadan yeni yeni kelimeleri ve Farsça deyimleri dilimize aktarmasının yanı sıra şiirlerinde temiz ve sağlam bir Türkçeyi ve halk deyimlerini ustalıklı kullanmıştır. Nef'î'nin sanatının ana özelliği mübâlağa ve ahenkli söyleyiştir. Gazellerinde rindâne, âşıkâne ve tasavvufî konuları işlemiştir. Gazelleri*

²³⁶ Fatma Tulga Ocak, “Nef'î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri”, *Ölümünün Üçyüzdüncü Yılında Nef'î*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 8-13.

²³⁷ Ocak, “Nef'î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri”, *Ölümünün Üçyüzdüncü Yılında Nef'î*, s. 16.

*kasidelerine nazaran dil bakımından daha sadedir. Sebki Hindî üslubunu edebiyatımıza ilk tanıtan, bu üslûbun örneklerini ilk defa şiirlerimize en güzel sokan şairimiz Nef'î'dir."*²³⁸ *"Nef'î'nin Türk edebiyatı şairlerinden Bâkî'yi takip ettiği bellidir. Söyleyişte Bâkî'ye yakınlaşır. Anlama uygun kelimeler seçerek gök gürültüsü gibi sesler yakalaması Bâkî'nin seslenişine benzer."*²³⁹

Nef'î'nin *Türkçe Divan'*ından başka *Farsça Divan'*ı, *Sihâm-ı Kazâ* (Kazâ Okları) adlı bir hiciv mecmuası vardır. *Farsça Divan'*ında yer alan *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı Farsça kasidesi de müstakil bir eser olarak kabul edilmektedir.²⁴⁰

M. Neşâtî

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Neşâtî, Edirnelidir. Şairin asıl adı Ahmed'dir. Kaynaklarda, ailesi ve aldığı eğitim hakkında bilgi yoktur. Tezkireler ve diğer biyografik eserler, onun Ağazâde Şeyh Mehmed Efendi'ye (Mehmed Dede) intisap ettiği bilgisini verirler. Ağazâde, Gelibolu ve Beşiktaş Mevlevîhaneleri şeyhliklerinde bulunmuş bir Mevlevî şeyhidir.²⁴¹ Neşâtî şeyhinin vefatından sonra bir müddet Konya'ya gitmiş, 1670 senesinde Edirne Mevlevîhanesi'ne şeyh tayin edilmiştir. Burada ancak dört sene şeyhlik edebilmiş ve H. 1085'te (1673) vefat etmiştir.²⁴²

Esrar Dede Tezkiresi'nde "*Üstâd-ı üstâdâne-i Rûm*" diye vasıflandırılan Neşâtî'nin başta şair Nazîm olmak üzere bu asrın bir kısım şairlerine hocalık ettiği bildirilir. Neşâtî'nin bazı şiirlerine kendi asrının şairleri tarafından nazireler yazılmış,

²³⁸ Ocak, "Nef'î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri", *Ölümünün Üçyüzdüncü Yılında Nef'î*, s. 17-18.

²³⁹ Metin Akkuş, *Nef'î, Sanatı ve Türkçe Dîvânı (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum 1991, s. 5.

²⁴⁰ Akkuş, *Nef'î, Sanatı ve Türkçe Dîvânı*, s. III.

²⁴¹ İsmail Ünver, *Neşâtî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 7-8.

²⁴² "Neşâtî", *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1987, C. 5, s. 4852.

bazı şiirleri de daha sonraki asırların büyük şairleri tarafından takdir ve tahmis edilmiştir. Bir Mevlevî şeyhi olduğu halde, şiirlerinde bu tarikate özgü hususlardan bahsetmez. Mısralarında, asrının diğer büyük şairleri gibi, engin bir şevki aksettirir.²⁴³ Kasîdede Nef'î'den; gazelde, şiirlerini Sebki Hindî üslûbu ile yazan şairlerden etkilenmiştir.²⁴⁴

Neşâtî'nin *Divan*'ı yanında *Hilye-i Enbiyâ* adlı bir mesnevîsi, *Edirne Şehrengizi* ve Urfî'nin bazı şiirlerine şerh düştüğü *Şerh-i Müşkilât-ı Urfî* adlı bir eseri bulunmaktadır.²⁴⁵

N. Râmî

Râmî Çelebi'nin hayatı hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. *Rıza Tezkiresi*'nde onunla ilgili verilen bilgi şöyledir: “*Rumeli kazaskeri Monla Ali'nin ferzend-i ercümendi Abdurrahman Çelebi'dir. Ba'de'l- mülâzime çile-i merdân çekerek pâye-i erba'îne vâsıl ve andan dahi munfasıl olmuş idi. Nev-heves ve nev-zuhûr iken hayâlden hâlî değildir.*”²⁴⁶

Belli başlı edebiyat tarihi kitaplarımızda da Râmî hakkında bilgi yoktur. Fatma Zehra Kavukçu, *Râmî Dîvanı*'nın elde bulunan tek nüshasına dayanarak hazırladığı doktora tezinde, Râmî'nin şiirlerinden ve kaynaklardaki onunla ilgili sınırlı bilgilerden hareketle şairin hayatına ve şiir dünyasına ilişkin şu bilgileri vermektedir:

Râmî, Arapça ve Farsça manzum söz söyleyecek derecede bu iki dili bilen bir şairdir. Eldeki kaynaklarda doğum tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Babası Rumeli kazaskeri Molla Sünbül Ali Efendi'dir. Râmî, mülâzımlıktan sonra müderris olmuş,

²⁴³ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, s. 666-667.

²⁴⁴ Ünver, *Neşâtî*, s. 19-20.

²⁴⁵ Ünver, *Neşâtî*, s. 11-15.

²⁴⁶ Seyyid Rızâ (*Zehrimarzâde*), *Rızâ Tezkiresi*, s.43.

çeşitli güçlüklerle mücadele ederek “*erbaîn*”²⁴⁷ mertebesine ulaşmış ve daha sonra müderrislikten ayrılmak zorunda kalmıştır. İstanbul’da H. 1049’da (M.1639-40) vefat etmiştir. Şiirlerinden şairin asıl memleketinin Şam olduğu ve orada yaşadığı anlaşılmaktadır. Sıkıntılı bir ömür sürmüş, toplumda arzu ettiği konuma ulaşamamış olmasına rağmen hayata tevekkül ve kanaat cephesinden bakmaya azamî gayret göstermiştir. Râmî, Bâkî’nin şiir anlayışını devam ettirme arzusunda olduğunu şiirlerinde ima etmiştir. Şeyhülislâm Yahya için de bir kaside kaleme almış, onu “*söz üstadı*” olarak tavsif etmiştir. Gazellerinde aşk, tabiat ve rindlik konularına geniş yer vermiş, Şeyhülislâm Yahya’nın şiirlerinde olduğu gibi, atasözleri ve halk deyimleri ile şiir söyleme geleneğini devam ettirme gayretinde olmuştur. Kâsîdelerindeki ağır dile karşılık gazellerinde sade ve konuşma diline yakın cümleler kullanmıştır. Şiirlerinde, çağının şairlerinin çoğunu etkileyen Sebk-i Hindî üslûbunun özelliklerine rastlanır. Şiirlerinde ahenk ve musikinin kayda değer bir yeri vardır. Bilinen ve elde bulunan tek eseri *Divan*’dır.²⁴⁸

O. Sâbit

Kaynakların verdiği bilgilere göre asıl adı Alâeddîn’dir. Bosna’nın Uziçe kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi belli değildir. Hayatı hakkında elde olan bilgiler ve şiirlerinden elde edilen ipuçları, doğum tarihinin 1650’den önce olamayacağını gösterir. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra tahsilini ilerletmek için İstanbul’a gelmiştir. Şiire karşı küçük yaşlarda kâbiliyyet gösteren Sâbit’in gelişmesi ve yetişmesi bundan sonra başlar. İstanbul’da kendisine bir hâmî arayan şâir, yazdığı birçok

²⁴⁷ Erbaîn: Güzel Konuşma ve Yazma, Usûl-i Fıkıh, Fıkıh, Hadis gibi derslerin okutulduğu ve hocalarının aldıkları kırk akçe maaş ile anılan bugünkü lise dengi medreselere verilen isim. Bkz.: Mehmet İpşirli, “Müderris”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 31, s. 470.

²⁴⁸ Bkz.: Fatma Zehra Kavukçu, *Râmî Dîvânı*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi S.B.E., Bursa 2000, s. 1-32.

kasidelerle Kapudân-ı Deryâ Seydî-zâde Mehmed Paşa'ya intisâb eder. Kısa zamanda onun sempatisini kazanır ve dairesine imam olarak atanır. 1678'de geçici olarak Rumeli Valiliği'ne tayin olunur. Bu arada La'î-zâde ailesine damad olur.²⁴⁹

Mülâzımlık, müderrislik, küçük kazâlarda kadılık görevlerinde bulunan Sâbit, otuz ay kadar Edirne'de azilde kalır. Bu azil döneminde, İstanbul'da yüksek bir mevkî edinebilmek ümidiyle, devlet ricâline ricâlar içeren birçok şiir yazar. Bu dönemde, evlât kaybı, hırsızlık ve yağmaya uğrama, maddî imkânsızlık gibi talihsiz durumlar sebebiyle hayli sıkıntılı günler geçirdiği şiirlerinden anlaşılmaktadır. Daha sonra, Keffe Kadılığı, Tekfurdağı Müftülüğü, Bosna Kadılığı gibi görevlere getirilir. 1705'te Konya Mevleviyeti²⁵⁰ ile görevlendirilir. Konya'da bulunduğu sürede Mevlevîliğe sempati duymuş olacak ki *Divân*'ında Mevlânâ için bir medhiye ve Mevlevîlikle ilgili birkaç gazel mevcuttur.²⁵¹

1706'da Konya'daki görevine son verilen Sâbit, 1708'de Diyarbakır mollalığına tayin edilir. 1709'da bu görevinden de azledilir ve İstanbul'a döner. 3 Şaban 1124'te (5 Eylül 1712) İstanbul'da vefat eder. Devlet düzenindeki bozulmalar ve usulsüz tâyinler, Sâbit'in sık sık azillerle karşılaşmasına sebep olmuştur. Bu durumun onu oldukça yıpratmış şiirlerinden anlaşılır.²⁵²

Sâbit, Nâbî'nin başını çektiği hikemî üslûbun mensuplarından sayılmakla birlikte şiirde kendi şahsiyetini kazanmaya ve göstermeye muvaffak olmuş ve bizzat Nâbî'nin

²⁴⁹ Turgut Karacan, *XVII. Yüzyıl Divan Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum 1981, s. 1-2.

²⁵⁰ Mevleviyet: Osmanlı ilmiye teşkilâtında üst seviyede müderrislik ve kadılık pâyesidir. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Basımevi, İstanbul 1946, C. 2, s. 519-521.

²⁵¹ Karacan, *XVII. Yüzyıl Divan Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, s. 2-8.

²⁵² Karacan, *XVII. Yüzyıl Divan Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, s. 8-10.

takdirini kazanmış bir şairdir. Devrinin diğer mühim şairleri ve tezkirecileri tarafından haklı bir takdir görmüştür. Gazelleri, tarih manzumeleri, kasîdeleri, bilhassa *Mîrâciyye* ve *Ramazâniyye* kasîdeleriyle takdir ve alâka görmesine rağmen, en başarılı olduğu şiir türü mesnevîdir. Mesnevîlerinde ilhamını millî ve mahallî hayattan almış, bazen de devrinin mühim hadiselerini anlatan mesneviler yazmıştır. Sâbit, *Türkçe Divan*'ının yanı sıra *Zafernâme*, *Edhem ü Hüma*, *Berbernâme*, *Derenâme* ve *Amr-i Leys* adlı mesnevîleri kaleme almıştır.²⁵³

XVII. yüzyıl divan edebiyatında Sebki Hindî üslubu ve hikemî tarzla birlikte, mahallîleşme akımı da etkisini iyice hissettirir. Yerli ve mahallî unsurların sıkça kullanılmasıyla oluşan mahallîleşme hareketinin bu yüzyıldaki en güçlü temsilcisi Sâbit'tir. Sosyal hayatın çeşitli renklerini şiirlerine başarıyla aksettiren Sâbit, yerli ve mahallî konulara yönelerek şiirlerinde atasözü, deyim ve halk söyleyişlerini bolca kullanmış; kendisinden sonra gelen birçok şaire bu alanda öncülük yapmıştır.²⁵⁴ Yeni mazmunlar peşinde koşarken konuşma dilinde enteresan bulduğu her kelimeyi şiire sokarak âdeta divan şiirinin lûgat ve kavramlarını yenilemiş; bölgesel ve günlük hayatın olaylarına yer vererek şiire bir yerlilik kazandırmıştır.²⁵⁵ Sâbit'in nasihat verici nitelikli dizelerinde bile mizâhî bir edâ, hayata karşı bir boşvermişlik havası ve rindâne bir tavır vardır.

Tanzimat döneminden itibaren Muallim Nâcî, Fuat Köprülü, Sadettin Nüzhet Ergun, Vasfî Mâhir Kocatürk gibi edebiyat tarihçileri şiirlerinde argoya fazlaca yer vermesi, bayağı sözleri fütursuzca kullanması, gazellerinin kuru ve donuk olması gibi gerekçelerle Sâbit'i eleştirmişlerdir. Ancak, *Sâbit Dîvânı*'nın çeşitli kütüphanelerde

²⁵³ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, s. 677-678.

²⁵⁴ Yunus Kaplan, "Sâbit Divanı'nda Mahallîleşme ve 17. Yüzyıl Sosyal Hayat Unsurları", *Turkish Studies*, Vol. 4-5, Summer 2009, s. 213.

²⁵⁵ Karacan, *XVII. Yüzyıl Divan Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, s. 14.

yaklaşık 60 nüshasının bulunması, Sâbit'in kendi devrinde ve sonrasındaki asırlarda sevilen ve şiirlerine değer verilen bir şair olduğunu ortaya koyar.²⁵⁶

Ö. Vecdî

Şairin asıl adı Abdülbâkî'dir. İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. Kaynaklardan, babasının “Boğuk” lakabıyla tanınan Mustafa Ağa olduğu ve şairin iyi bir tahsil gördüğü öğrenilebilmektedir. Vecdî, çağına göre bir ilim irfan ocağı sayılan Dîvân-ı Hümâyün kalemine girmiş, buradaki başarılı kâtiplere birer mahlas verilmesi geleneğine uyularak ona *Vecdî* mahlası verilmiştir. Kısa bir süre zarfında beylikçilik makamına getirilen Vecdî, bu makamda gösterdiği başarılar sebebiyle Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın fevkalâde iltifatlarına mazhar olmuştur. Bu iltifatlar dolayısıyla Vecdî'yi kıskanan ve kendisine rakip gören Şâmizâde Mehmed Çelebi, ona hainlik iftirası atmıştır. Vecdî, bu iftira sebebiyle H.1071'de (M. 1661) idam edilmiştir.²⁵⁷

Vecdî, divan edebiyatının önde gelen şairlerinden değildir; akıcı ve sade gazelleriyle bazı tezkire ve edebiyat tarihlerinde adı unutulmamış; sevilmiş, ikinci dereceden bir şairdir. Onun Sebk-i Hindî özelliği taşıyan bazı beyit ve şiirleri varsa da daha çok klasik üslupla yazan şairlerin etkisindedir. Vecdî'nin tek eseri *Divançe*'sidir. Otuz dokuz yazma nüshası tespit edilen bu eserin tenkitli metni, Ahmet Mermer tarafından hazırlanmıştır. Vecdî'nin kasidelerinde Nef'î'nin, gazellerinde ise Bâkî'nin etkisi belirgindir. Şiirlerinde daha çok aşk, rindlik ve ıstırap gibi duygular, hâkim bir eda, sakin bir ifade ve tabii bir söyleyişle dile getirmiştir.²⁵⁸

²⁵⁶ Ali Emre Özyıldırım, “Sâbit'in Türk Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bazı Sorular”, *Türkbilig*, İstanbul 2012, S. 23, s. 2-4.

²⁵⁷ Ahmet Mermer, *XVII. Yüzyıl Divan Şairi Vecdî ve Divançesi*, M.E.B. Yayınları, Ankara 2002, s. 3-5.

²⁵⁸ “Vecdî”, *T.D.E.A.*, İstanbul 1998, C.8, s. 521.

P. Yahyâ

XVII. yüzyılın yetiştirdiği büyük din âlimi ve şairlerden olan Şeyhülislâm Yahya, 1552'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Sultan III. Mehmed devri şeyhülislâmlarından Ankaralı Bayramzâde Zekeriya Efendi'dir. İyi bir tahsil gören Yahyâ Efendi, 1556'da hacca gidişini müteakiben İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yapmış, daha sonra kadılık mesleğine geçmiştir. Sırasıyla Halep, Şam, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulunmuş, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği görevlerini ifa etmiştir. Sultan I. Ahmed devri sadrazamlarından Derviş Paşa'nın bir adamı haksız yere idam ettirdiğini öğrenen Yahya Efendi, görevinden istifa etmişse de padişah onun gönlünü almış, onu yeniden Rumeli Kazaskerliği'ne atamıştır (1606). 1622'de Şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Siyaseten çalkantılı dönemlerde meşihat makamında bulunan Yahya Efendi, çeşitli sebeplerle bu makamdaki görevini bırakmış veya çektirilmiştir; 1634'te, IV. Mehmed döneminde üçüncü kez bu makama getirilmiştir. 1635'te, IV. Murad'la birlikte Revan ve Bağdad seferlerine katılmıştır. Yahya Efendi, IV. Murad'dan sonra padişah olan Sultan İbrahim devrinde de meşihat makamında kalmış; ancak Cinci Hoca olarak tanınan şahsın padişah üzerindeki kötü nüfûzu yüzünden mevki sarsılmış, hatta padişah tarafından kötü muameleye maruz kalmıştır. Yaşadığı teessürden dolayı hastalanarak H.1053'te (M.1644) 93 yaşında iken vefat etmiştir.²⁵⁹

Şeyhülislâm Yahyâ, ilmi, zekâsı, incelik ve faziletleriyle herkesten hürmet görmüş bir şahsiyettir. Güzel ve zarif gazelleriyle asrının divan şiirinde bir çığır açmıştır. Devrinin büyük şairleri onu saygı ile anmışlar, Sabrî, Nef'î gibi çağdaş şairler onun için methiyeler söylemişlerdir. XVI. asrın büyük şairi Bâkî'yi XVIII. asrın zarif şairi Nedim'e bağlayan bir sanatı vardır. Birçok şiiri asırlarca dillerde kalmıştır. Lisânı hayli sadedir.

²⁵⁹ Neclâ Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İslam Medeniyeti Yayınları, 3. Kitap, İstanbul 1968, s. 94-95.

Şiirlerinde kelime oyunları yapmak gibi sanat ötesi endişelere kapılmamıştır. Manzûmelerinde daha çok rindâne ve âşıkâne bir edâ görülür. *Divan*'ında tasavvuf felsefesine ölçülü biçimde yer verir.²⁶⁰ Divân'ının yanı sıra *Sâkî-nâme* adlı tasavvufî bir mesnevisi olan Yahyâ Efendi, *Kasidetü'l-Bürde* adlı meşhur şiirin en bilinen tahmislerinden birini kaleme almıştır. İlim adamı olması dolayısıyla çeşitli ilmî eserleri de vardır.²⁶¹

XVII. yüzyıl, divan şiirinde önemli bir dönüm noktasıdır. “Divan Edebiyatının Orta Klâsik Dönemi” olarak adlandırılan bu yüzyılda, toplumda baş gösteren “kültürel soğuma”nın aksine, edebiyatta bir önceki asırda görülen yükselişin devam ettiğini, hatta divan şiirinin kaside alanında bir önceki asırdan ileri gittiğini, gazel muhtevasının ise sosyal içerik ile zenginleşerek devam ettiğini²⁶² yukarıda açıkladık. Divan şiirinin olgun örneklerinin ortaya konulduğu bu asırda kaleme alınmış olan divanların, her yönü ile incelenip yeni nesillerin istifadesine sunulması büyük bir gerekliliktir. Bu yüzyıla ait divanlar, akademik çalışmalar kapsamında değişik yönlerden ele alınıp incelenmiş olmakla birlikte,²⁶³ nasihat muhtevası yönüyle incelenmemiştir. XVII. yüzyıl divan şiirinin nasihat muhtevasını konu ve üslup bakımından ayrıntılı bir incelemeye tabi tutarak ortaya koymak suretiyle bu dönem şiirinin didaktik yönüne ışık tutmayı, divan şiirinin daha iyi anlaşılması için bir gereklilik olarak görmemiz, bizi bu çalışmayı

²⁶⁰ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 2, s. 662.

²⁶¹ Bayram Ali Kaya, “Yahyâ Efendi (Zekeriyâ-zâde)”, *D.İ.A.*, İstanbul 2013, C. 43, s. 245-246.

²⁶² Bkz.: Ali Fuat Bilkan, “Orta Klâsik Dönem: Nazım”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, (Ed.: Önder Göçgün), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 5, s. 364-368.

²⁶³ XVII. yüzyıl divan şiiri hakkında yapılmış belli başlı akademik çalışmalar şunlardır: Handan Ayangil, *17. Yüzyıl Türk Edebiyatında Gazel*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi S.B.E., Malatya 2011; Yaşar Aydemir, *XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatında Kaside*, Yüksek lisans Tezi, Gazi Üniversitesi S.B.E., Ankara 1994; Meryem Yılmaz, *XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Değerli Taşlar*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi S.B.E., Niğde 2008; Işıl Korkmaz, *XVII. Yüzyıl Siyasî Hayatının Klasik Türk Şiirine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi S.B.E., Kütahya 2009; Ahmet Korkunç, *XVII. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde Mevsimler*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi S.B.E., Kütahya 2014; Abdulkadir Erkal, *17. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum 2009; Neslihan İlknur Keskin, *Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçeveleri*, Doktora Tezi, Gazi üniversitesi S.B.E., Ankara 2009; Murat Vanlı, *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara 2017.

yapmaya yönlendirmiştir. Yukarıda hayatları ve eserleri hakkında bilgi verdiğimiz, XVII. yüzyılın önde gelen on dokuz şairinin divanlarını inceleyerek bunların nasihat muhtevasına ilişkin elde ettiğimiz bilgiler, çalışmamızın bundan sonraki kısmında yer alacak olan dört ana bölümde ortaya konulup değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA YER ALAN DİNÎ – TASAVVUFÎ

KONULARA İLİŞKİN NASİHATLER

I. DİNÎ KONULARA İLİŞKİN NASİHATLER

A. İtikâdî Konulara İlişkin Nasihatler

1. Kur'an-ı Kerim'e ve Hadislere İttibâ Etmek

*“Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla yirmi üç senelik zaman diliminde mahiyeti bilinmeyen bir şekilde Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılmış olan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Arapça ve son mu'ciz kelâm”*²⁶⁴ olarak tarif edilen Kur'an-ı Kerim, Müslümanların kutsal kitabı, İslâm şeriatının ana kaynağıdır. Müslümanların Kur'an-ı Kerim'i çokça okuyarak onun içerdiği kutsal mesajı çok iyi anlamaları ve hayatlarına tatbik etmeleri gerekir. *“Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür.”*²⁶⁵, *“Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün.”*²⁶⁶, *“Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size de merhamet edilsin”*²⁶⁷, *“...Ve bana Kur'an'ı okumam emredildi.”*²⁶⁸ gibi birçok âyet-i kerîme'de Kur'an kendisini bize tanıtır ve bizi kendisini okuyup anlamaya davet eder.²⁶⁹

²⁶⁴ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 191; Mehmet Ünal, “Kur'an Kendisini Nasıl Tanıtır?”, *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı*, Ankara 2012, s. 255.

²⁶⁵ İsrâ, 17/9.

²⁶⁶ Haşr, 59/21.

²⁶⁷ A'raf, 7/204.

²⁶⁸ Neml, 27/92.

²⁶⁹ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz: Ünal, “Kur'an Kendini Nasıl Tanıtır?”, *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı*, s. 233-255.

Allah'ın son kitabı Kur'an-ı Kerim'i bizlere tebliğ etmek üzere görevlendirdiği son peygamber Hz. Muhammed (sav)'in sağlam rivayetler yoluyla bizlere ulaştırılan söz, fiil ve takrirlerine *hadis* denir. Hadisler, Kur'an-ı Kerim'in açıklayıcısı ve İslam şeriatının ikinci ana kaynağıdır. Kur'an-ı Kerim'de "*İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için şüphe yok ki Rasulullah'ta güzel bir örneklik vardır.*"²⁷⁰ buyrulurak Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin mü'minler için önemine dikkat çekilir. İlk Müslümanlar, Hz. Peygamber'in teşvikleriyle hadisleri ezberlemişlerdir. Hadisler, sonraki asırlarda sağlam bir sistematik ve ilmi usul çerçevesinde derlenerek yazıya geçirilmiştir.²⁷¹

İncelediğimiz divanlar içinde, Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup anlamaya; Kur'ân'a ve Hazret-i Peygamber'in sünnetine tâbî olmaya açıkça davet eden dizeler, Nâbî Divanı'nda yer almaktadır. Nâbî, aşağıdaki dizelerinde, bizleri Kur'an'ı Kerîm'i ve hadis-i şerifleri okuyup anlamaya, bu yolla kalbimizi ilâhî sırların hazinesi hâline getirmeye davet eder. Nâbî'ye göre Kur'ân, gönül gözü kapalı olanları Cenâb-ı Hakk'ın yoluna eriştirecek olan bir iptir. O ipe tutunan doğru yola sevk edilir. Nâbî'nin bu dizelerinde Kur'ân-ı Kerîm'deki "*Hepiniz Allah'ın ipine sımsıkı sarılın...*"²⁷² âyet-i kerîmesine telmih ile Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini tafsilatı ile anlamak maksadıyla ortaya çıkmış olan tefsir ilminin önemine işaret vardır:

Reh-yâb olamaz kûr-dilân râh-ı Hudâ'ya

Tâ itmeyicek rişte-i Kur'ân'a teşebbüs Nâbî G 34/6

Çeşm ü lebi âyetle pür-envâr idelüm

Tefsîr ile kalbi genc-i esrâr idelüm

²⁷⁰ Ahzab, 33/21.

²⁷¹ Hadis konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *D.İ.A.*, İstanbul 1997, C. 15, s. 27-64.

²⁷² Âl-i İmrân, 3/103.

2. Hazret-i Muhammed’i Sevmek ve Övmek

Bilindiği üzere, bir insanın Müslüman olmasının şartı, Allah’ın varlığına ve birliğine inanmakla birlikte, Hz. Muhammed’in, Yüce Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna iman etmektir. Bu iki esasa kalben inanan ve bunu dili ile ikrar eden kimse İslâm dairesine girmiş olur. Kelime-i Tevhid’de ifadesini bulan bu temel iman esasını içselleştirip ruhi ve maddi tezahürlerini yaşamanın ilk şartı Allah’ı ilim ve tefekkür yoluyla tanıma (ma’rifetullah), ikinci şartı ise İslâm peygamberi Hz. Muhammed’i sahih rivayetler ışığında tanıyıp örnek almaktır. Ahlakının güzelliği, ruhunun mükemmelliği Cenab-ı Hakk’ın beyânıyla ilan edilmiş²⁷³ ve Müslümanların önüne bizzat Allah tarafından bir örnek olarak konulmuş olan²⁷⁴ bu yüce mîzaç sahibini tanıyanın, onu bütün yaratılmışlardan çok sevmesi kaçınılmazdır. *“Peygamber, mü’minlere kendi canlarından daha yakındır...”*²⁷⁵ ayeti ile Hz. Peygamber’in *“Sizden biriniz, beni annesinden, babasından, evlatlarından ve bütün insanlardan daha fazla sevmedikçe tam anlamıyla iman etmiş olmaz.”*²⁷⁶ hadisi bu bakımdan ayrıca anlamlıdır.

Müslümanlar Hz. Peygamber’e salât ü selam etmeye, onu övüp sena etmeye,²⁷⁷ yani ona olan sevgilerini izhar etmeye ayet ve hadislerle teşvik edilmişlerdir: *“Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve onu tam*

²⁷³ “Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin.” (Kalem 68/4).

²⁷⁴ “Andolsun ki Resûlullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.” (Ahzab 33/21).

²⁷⁵ Ahzab, 33/6.

²⁷⁶ Buhari, İman 8; Müslim, İman,70.

²⁷⁷ “Salat u Selam” konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Suat Mertoğlu, “Salât u Selam”, *D.İ.A.*, İstanbul 2009, C. 36, s. 23-24.

bir teslimiyetle selâmlayın."²⁷⁸ "*Kıyamet günü insanların bana en yakını bana en çok salâvat okuyandır.*"²⁷⁹

Bu emir ve tavsiyelerin tezahürlerini divan şiirinde Hz. Peygamber'i övmek ve selamlamak üzere yazılmış şiirlerde (na't) görüyoruz.²⁸⁰ Na'tlar dışındaki çeşitli nazım türlerinde de Hz. Peygamber'i öven beyitlere sıkça rastlanır. Hz. Peygamber'i öven şiirlerde "*şefaât*" kavramı sıkça karşımıza çıkar. Şairler, Rasulullah'ı medhetmek suretiyle onun şefatine nâil olmayı ümid ettiklerini ifade ederler; muhataplarını onun şefaatinin mucib ameller işlemeye davet ederler.

Arapça bir kelime olan *şefâat*; birinden başkası adına ricâda bulunma, aracı olma, kusurlarının bağışlanmasını dileme; iyi bir işe aracılık etmek, kötü işlerden sakındırmak anlamlarına gelir.²⁸¹ Tasavvuf literatüründe *şefâat*, "*Allah katında makbul amelleri veya Allah katında naz sahibi kulları araya koyarak, onların hürmetine duaların kabul olmasını Allah'tan dilemek.*" olarak tarif edilir. Allah katında naz sahibi olan kimselerin başında Hz. Peygamber gelir. Onun, kıyamet gününde, ümmetinden günahkâr kimseler için Allah'tan af talebinde bulunmasına *şefaât-i kübrâ (uzmâ)* denir. Tasavvuf ehli kimseler, Hz. Peygamber'in dünyada iken de ümmetinden kimselerin müşkülleri için Allah'a ricacı olacağına inanırlar. Bu sebeple bir müşkille karşı karşıya kaldıklarında "*şefâat yâ Rasûlallah*" derler. Muhtacın ihtiyacının karşılanması, mücrimin günahının affolması için şefâat istemesine *iştîşfâ'*, şefâatçi olana *şefî'* veya *şâfi'* denir. Bu kavramlar na'tlerde sıkça yer alır. Şâirler, boynu bükük bir hâletle, kırık bir gönülle Hz.

²⁷⁸ Ahzab, 33/56.

²⁷⁹ Tirmizî, Vitr, 21.

²⁸⁰ "Na't" türü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, TDV Yayınları, Ankara 1993.

²⁸¹ A. Nedim Serinsu vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, MEB Yayınları, Ankara 2009, s. 338.

Peygamber'in şeaatini talep ederler. Onu genellikle “şefî'ü'l-müznibîn” (günahkârlara şefaata eden) sıfatıyla anarlar.²⁸²

XVII. yüzyıl divan şiirinin nasihat içeriğindeki Hz. Peygamber'i medh ü senâ etmenin lüzumunu anlatan, okuyucuyu onu anlayıp sevmeye ve övmeye teşvik eden beyitleri, konuyu ele alış yönlerini göz önünde bulundurarak şöyle değerlendirebiliriz:

Nâilî, hesap gününde kurtuluşa giden yolun Hz. Peygamber'e ittibâ etmekten, Râsul-i Ekrem'i onun ayağının tozunu cennete tercih edecek kadar çok sevmekten geçtiğini ifade etmekte, bu yolla onun şefaatine nâil olmayı ummaktadır:

Ey Nâilî günâha gelür halk-ı 'âleme

Hırmân imiş netîce-i a'mâlümüz deme

Maksûd ise vusûl şehinşâh-ı akdeme

Düş hâk-i pâ-y-ı Hazret-i Sultân-ı Ekreme

Eyle gubâr-ı pâ-yını tercih cennete

Sür rûy-ı i'tizârını pâ-y-ı şefâ'ate   Nâilî Msd 1/12

Aşağıdaki dizelerinde, “O Rasul ki feleklerin kıymet kapısıdır. Arş'ın en yüce noktası ona nisbetle alçak kalır. Bu sebeple, yeryüzünün hükümdarları daima o rasuller şâhının hâne-i saadetlerinin kapısına yüz sürerler. O hâlde, sen de onun mübarek kapısının tozunu gözüne sürme niyetine çek!” diyen Neşâtî, Hazret-i Peygamber'in şefaatine nâil olmak isteyenleri, O'nun manevi kapısından ayrılmamaya davet eder:

Gubârını göze çek bir der-i felek-kadrün

Ki pestdür ana nisbet firâz-ı 'arş-ı berîn

²⁸² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 448-449.

Der-i sa‘âdet-i şâh-ı rüsûl ki olmadadır

Hemîşe nâsiye-sâ hüsrevân-ı rûy-ı zemîn Neşâtî K1/17-18

Hz. Peygamber’e olan büyük hürmetinden dolayı onun Topkapı Sarayı’nda muhafaza edilen mübarek ayak izinin modelini taşıyan bir sorguç yaptırdığı ve bu sorgucu başında taşıdığı rivâyet edilen Sultan I. Ahmed, Rasulullah’a olan büyük sevgisini izhâr etmek üzere kaleme aldığı rubâide, kendi kendisini, Hz. Peygamber’e, onun ayağına daima yüz sürecektir derecede sevgi ve bağlılık içinde olmaya davet eder:

N’ola tâcum gibi başumda götürsem dâ’im

Kadem-i nakşını ol Hazret-i Şâh-ı Rusûlün

Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibîdür

Ahmedâ turma yüzün sür kademe o gülün Bahtî rb 1

Na’t kelimesinin sözlükteki ilk anlamı, “*bir şeyi medhederek anlatma, vasıflandırma*”dır. İkinci anlamı ise aynı zamanda edebî bir terimdir ve Hz. Muhammed’i övmek üzere yazılmış şiirlerin genel adıdır.²⁸³ Aşağıdaki dizelerde *na’t* kelimesi her iki anlamını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Şairler, Hz. Peygamber’i övecek şiirler yazmanın Hak katında bağışlanmaya sebep olacağını, kişinin cehennemden kurtuluşuna vesile olacağını, insan için ebedî bir devlet olacağını ifade etmişlerdir. Böylece şairler, Rasûl-i Ekrem’i öven şiirler yazmanın âhirette ona kavuşmaya vesile olmasını umarlar:

Fevzî turalum bî-had imiş ma‘rifetün

Hep bî-hûdedür olmasa hayr ‘âkıbetün

²⁸³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 809.

Fahr-i rüsülün na‘tine sarf it ‘ömürün
Şâyed ola na‘ti sebab-i mağfiretün   Fevzî rb1

Gam çekme Nâ’ilî ki senâsı o Hazretün
Erbâb-ı nazmı nâ’il-i kurb-ı visâl ider

Ferdâ olur o şâ‘ire dûzah haram kim
Na‘t-ı Nebîde nazmunı sihr-i halâl ider   Nâilî K1/31-32

Müdâm na‘t-ı şerîfe tevaggul üzre imiş
Ki na‘te sarf-ı heves devlet-i muhalledür   Nâbî K 28 / 19

Nâ’ilî aşağıdaki dizelerinde samimiyet, içtenlik arayanlara, ihlâsı elde etmek isteyenlere Hz. Peygamber’i uzun uzun medhetmeyi tavsiye etmektedir. Şair bu tavsiyeyi ederken dahi Hz. Peygamber’i medheder; onu, “*Allah’ın birlik (teklik, tevhid) sabahının alnının nuru*” olarak tavsif eder. Hüsn-i ta’lil sanatı yoluyla “*Cihânı saran güneş aynasına parlaklığını veren*”in Hz. Peygamber olduğunu söyleyerek onun, kâinatın nurunun kaynağı olduğuna işaret eder:

Muhlis istersen eğer zeyl-i mübâhat eyle
Na‘t-ı Peygamber-i Hallâk-ı Cihan-ârâyı

Nûr-ı pîşânî-i subh-ı ahâdiyyet Ahmed
Tâb‘-ı âyîne-i hurşîd-i cihan-girâyî   Nâ’ilî K 5/ 45-46

Nâbî, aşağıdaki dizelerinde Hazret-i Peygamber’i övmenin zevkinin cana ruh vereceğini ifade etmekte, onun medhini dilin cevheri, beyanın süsü olarak vasıflandırmaktadır. Duasının kabul olmasını isteyen kimse, sözlerini Hz. Peygamber’i

överek süslemeli, onun yâdının zevkiyle dolmalıdır. Şaire göre, âlemlerin efendisinin na'tinin şerefi, ona olan muhabbeti izhar etmeye imkân verir:

Nâbiyâ dilden iste maksûdun
Bulasun tâ anunla ma'bûdun

Olmasa dilden uramazsın dem
Şeref-i na't-ı seyyid-i 'âlem

Gel ey hâme-i şikeste-zebân
Va'dî-i na'ta ol biraz pûyân

Başla na't-ı Habîb-i Yezdân'a
Zevk-i vasfiyle rûh vir câna

Nâmını cevher-i zebân eyle
Na'tin ârâyiş-i beyân eyle

Nâbî M 7/18-34

Nâbî, Hazret-i Peygamber'in sevgisini kalbine, adını diline almayanın İlâhî rağbete nâil olamayacağını söylemekte, kalbini ona bağlamayanların ibadetini faydasız görmektedir. Çünkü onun zâtı bütün kemâlatı ihtiva eden bir kitap gibidir. Varlık, onun hürmetine yokluktan âzâd edilmiştir. Diğer bütün peygamberler onun nuru etrafında pervâne gibidir. O, Allah'ın nazargâhı olmuş bir nur ve dilek ışığıdır. Onun şefaati dururken kurtuluş ümidini kendi amellerinde gören, ay ışığı dururken ateşböceğine bakan kimse gibidir. Bu sebeple zâhidler, ibadetlerine güvenmek yerine onun manevi dergâhına sığınsalar daha büyük fayda elde ederler:

Ummasun levh-i icâbetde makâm-ı rağbet
İtmeyen nâmını dibâçe-i zikr ü evrâd

Muhtevî cümle kemâlâtı kitâb-ı zâtun
Olamaz gayre sezâ sende olan istibdâd

Hep senün bendeleründür dimek az ma‘nâdur
Çünkü halk oldu vücûdunla ‘ademden âzâd

Enbiyâ cümlesi pervâne-i envârundur
Sensin ey nûr-ı nazargâh-ı Hudâ şem‘-i murâd

Sen tururken ‘amelinden ider ümmîd-i necât
Kirm-i şeb-tâba bakar mihr tururken ‘ubbâd

İlticâ itse senün dergehine enfa‘dur
İtmeden dâmen-i mihrâba teşebbüs zühhâd Nâbî K 2 / 110-115

“Fayda elde etmek ümidiyle mevki ve mal sahibi güçlü kimselerin kapısına alınıp sürmek çölde serap görmek gibi aldatıcıdır. O hâlde sen gönül emniyetini o makamdan talep eyle ki Arş-ı a‘zam bile yüceliğini oradan elde etmiştir. Sen, hâlini bir ricâ mektubuyla Allah tarafından medhedilen o rasullerin şâhı’na arzet” diyen Sâbit, okuyucusunu, Hazret-i Peygamber’in şefaatine erebilmek için gayret sarfetmeye davet eder:

Firîb-hord-ı serâb-ı ümîd olup itme
Gubâr-ı dergeh-i erbâb-ı câhı nâsiye sûd

Emânî-i dili ol bâr-gehten eyle taleb
Ki ‘arş-ı a‘zam ider andan iktisâb-ı su‘ûd

Niyâz-nâme-i hâhişle ‘arz-ı hâl eyle
O pâdişâha ki meddâhıdur Hudâ-yı vedûd Sâbit K 2/19-21

Sâbit, na'tından aktardığımız şu dizelerde Hz. Peygamber'in şefaata eteğini öpmeye çalışsa şeytanın dahi kurtuluşa bir yol bulacağını söyleyerek onun şefaatinin Allah katındaki değerini vurgulu bir şekilde dile getirir. Çünkü o, nebilerin (Allah'ın elçilerinin) en mükemmeli ve en faziletlisidir. Cenâb-ı Hak bütün güzellikleri ona verdiği değer sebebiyle ortaya koymuştur. O, sonsuzluk âleminin pâdişahıdır. Şehâdet âlemi ve dokuz felek onun hürmetine var edilmiştir. Hz. Âdem'e secde ettirilmesi dahi onun cediti olması sebebiyledir. Onun himmeti, günah yaralarının merhemidir. Kişinin binlerle güzel ameli olsa dahi o Nebiyyü'l-ekrem kendisinden hoşnud olmadıkça amelleri bir işe yaramaz. Onun feyiz lütfundan bir katre erişen kimseye cehennem ateşi haram olur. Onun dergâhından uzaklaşan Allah'a kurbiyetten uzaklaştırılır. O hâlde, onun manevi dergâhının kapısından ayrılmamak, onun şefaatine nâil olmaya çalışmak gerekir:

Nebiyy-i efdal ü ekmele Muhammed-i mürsel
Huçeste zât-ı mübeccel hulâsa-i mevcûd

Şeref-pezîr-i risâlet zâtıdır mutlak
Mukayyedât-ı nukûş-ı bedî'adan maksûd

Tufeyl-i fitratudur rûz-ı âferînişde
Bu kâr-hâne-i kevn ü fesâdı turfe-nümûd

O şehriyâr-i serîr-i bekâ ki yokdur anun
Kalem-revinde sügûr ü memâlikinde hudûd

Bu urdugâha gelüp konmasa kurulmazdı
Şu nüh hazîne otag-ı mukarnes-i meşhûd

Anun ilâve-i tekrîmidür Ebu'l-beşerün
Kirâm-ı 'âlem-i bâlâya olduğu mescûd

Olur her âyine peyker-dih-i girîve-i ye's
Hilâf-ı emri olan rû-be râh-ı nâ-fermûd

Karîn-i lutfi olan mücrime zarar vîrmez
Cihân cihân katarât-ı hatâ-yı nâ-ma'dûd

Tabîb-i himmetinün zahm-kârî-i cürme
Zımâd-ı re'fetidür turfe merhem-i bihbûd

Defâtir-i hasenâtı hezâr olursa dahi
Ne fâide eger ol Hazret olmaya hoşnûd

Zihî kerem k'ola yek-katre feyz-i lutfından
Suvâz-ı pür-tef-i dûzah fûrû-nişîn-i humûd

Tarîd-i dergehi nâmûs-ı ekber olsa dahi

Olur derîçe-i dehlîz-i kurbdan merdûd

Teşebbüs itse eger dâmen-i şefâ'atine
Harîm-i rahmete medhal bulurdı dîv-i kenûd

Sâbit K 2/31-43

3. Kur'an'da Bildirilen Peygamberleri Tanımak ve Onlara Hürmet Etmek

Farsça, “*peyâm-ber*” (haber getiren) kelimesine dayanan *peygamberlik* (nübüvvet), ıstılahta, “*Allah ile kulları arasında dünya ve ahiret hayatı ile ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ifâ edilen elçilik görevi*” olarak tanımlanır. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed ile son bulan peygamberlerin ibret ve öğüt verici mücadelelerinden örnekler nakledilmiştir. Peygamberlerin tamamı; doğruluk, güvenilir

olmak, günahlardan korunmuş olmak, üstün kavrayış gücüne sahip olmak ve Allah'ın buyruklarını insanlara ulaştırmak yönleriyle diğer insanlardan ayrılırlar.²⁸⁴ Kur'ân-ı Kerim'de yirmi beş peygamberin adının geçmesi ve hayatlarından ibretlik parçalar anlatılması, onların hayatlarının, üzerinde tefekkür edilmesi gereken ibretlik vesikalar olduğunu, tevhid mücadelesindeki tavırlarının mü'minlerce örnek alınması gerektiğini gösterir.

Nâbî, aşağıdaki dizelerinde, peygamberlerin irşadı olmasaydı insanların gaflet karanlığı içinde kalacağını, cennet nimetinden mahrum olacağını söyleyerek peygamberlerin ifâ ettikleri vazifenin yüceliğini dile getirir. Onları kendisine rehber edinen kimsenin kıyamet gününde peygamberlerin ihsânına (şefaatine) nâil olacaklarını belirtir:

‘Âlem kalurdı zulmet-i gafletde itmese
İmdâd nûr-ı sâye-i eyvân-ı enbiyâ

Pîşânî-i bihişte urur dâğ-ı imtinân
Nakş-ı kudûm-ı sūdde-i dîvân-ı enbiyâ

Her kim olursa pey-siper-i ittiba‘ olur
Ser-menzilinde nâ'il-i ihsân-ı enbiyâ   Nâbî G 1/3-5

Nâbî, aşağıdaki beyitte, kişiyi, bütün peygamberleri (Kur'an ve hadisler ışığında) tanımaya ve onların izinden gitmeye davet eder. Bu çağrışı yaparken İslâm itikadı için çok önemli bir inceliğe vurgu yaparak (Hz. Muhammed dışında) bu peygamberlerden yalnızca birini seçip onu rehber edinmenin uygun olmayacağını belirtir. Nitekim, Kur'ân-

²⁸⁴ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 251-252.

ı Kerim’de birçok peygamberin isminin zikredilerek onların hayatlarından sahneler sunulması, onların davranışlarının mü’minlere örnek olması içindir. Ancak, Müslümanlar için, rehber edinilip şeriatine göre amel edinilecek yegâne peygamber Hazret-i Muhammed’dir:

Pey-rev ol cümle peyâmberlere Cibrîl gibi

İhtisâs itme fakat birine İncîl gibi

Nâbî G 848/1

4. Kadere Rızâ

Sözlükte “ölçmek, tahmin etmek, ölçüp takdir ederek tayin etmek; gücü yetmek ve kudret” anlamlarına gelen *kader*, din ıstılahında, *Allah’ın ebede kadar olacak şeyleri, bunların zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini ezelde bilip o şekilde sınırlaması ve takdir etmesine* denir. Bu durumda kader, Allah’ın “*ilim*” sıfatını ilgilendirmektedir. O hâlde kader, Allah’ın ilmi doğrultusunda kâinatı ve ondaki her çeşit yaratılmışı belli bir düzen ve ölçüye göre idare eden ilâhî bir kanundur.²⁸⁵ Bu konuda Kur’ân’da şöyle buyrulmaktadır: “*Biz her şeyi belli bir ölçüye göre yarattık.*”²⁸⁶; “*O’nun katında her şey bir ölçüyledir.*”²⁸⁷; “*Kâinatta mevcut her şeyin hazineleri ancak bizim yanımızdadır; Biz onu ancak belli bir miktar ile indiririz.*”²⁸⁸; “*Her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mahlûkatın mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir.*”²⁸⁹

İnsanın cinsiyeti, rengi, anne baba seçimi ve eceli Allah’ın ezeldaki bilgi ve kaderine göredir. Bu konularda insana seçme ve tercih hakkı verilmemiştir. İnsanın davranışları konusunda ise Allah, peygamber ve kitap gönderip verdiği akıl nimetiyle ona

²⁸⁵ İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavralar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 352.

²⁸⁶ Kamer, 54/49.

²⁸⁷ Ra’d, 13/8.

²⁸⁸ Hicr, 15/21.

²⁸⁹ Furkan 25/2.

doğru tercihler yapma konusunda yardımcı olmuştur. İnsana zorlama yapmamıştır; kişi akıl ve iradesiyle neyi isterse Allah onu yaratır.²⁹⁰ Cenâb-ı Hakk'ın ezelde irade etmiş olduğu ve takdir buyurduğu şeylerin her birini zamanı gelince ezeli ilim, irâde ve takdirine uygun bir biçimde meydana getirmesi ve yaratmasına *kaza* denir.²⁹¹ Yani, kazâ, kader hükümlerinin tecellî etmesidir. Bu sebeple *kader* ve *kazâ* terimleri genellikle bir arada veya bazen birbirinin yerine kullanılır.

Hz. Peygamber de Cibrîl hadisi diye bilinen hadiste açıklandığı gibi, kadere iman, iman esasları arasında saymıştır. Bu hadiste geçtiğine göre Cebrâil (a.s.) Peygamberimiz'e:

- “İman nedir?” diye sormuş, o da:
- “Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhret gününe, hayır ve şerriyle kadere inanmandır”²⁹² cevabını vermiştir.

İslâm düşüncesinde, kadere iman etmek kadar kaderin icaplarına razı olmak, Allah'ın takdirini hoşnutlukla karşılamak da önemlidir. “*Kadere Rıza*”, bilhassa İslam tasavvufunda çokça işlenmiş, kaderin icaplarına gönülden rıza göstermek bu yolun sâlikleri için ruhi olgunlaşmanın gereği olarak görülmüştür. Müstakil nasihat-nâmelerde üzerinde önemle durulan bu konunun divan şiirinde de kendine yer bulduğunu görüyoruz.

“Kadere rıza göstermek” konusuna ilişkin nasihat verici mahiyette dizeler kaleme alan şairlerin başında Nâbî gelir. Bahâyî, Hâletî, Nâilî, Râmî, bu konuyu nasihat bağlamında ele alan diğer şairlerdir. Kader konusunu ele alan şiir veya beyitlerde, şairler

²⁹⁰ Serinsu vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 188.

²⁹¹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 366.

²⁹² Müslim, *İmân*, 1; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 15; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9.

bazen kendilerini bazen de muhataplarını kaderin tezahürlerini rıza ve tahammülle karşılamaya davet etmektedirler. Bu beyitler şöyledir:

Dünyanın gönül verdiği, tâlihin yardım ettiği şanslı bir kimse olmak isteyen, Cenâb-ı Hakk'ın takdirine hakkıyla teslim olmalıdır:

Dil-pesend-i rûzgâr olsun benüm kârum deyen
Şâh-râh-ı semt-i teslîm içre hâk olmak gerek   Bahâyî G 19/4

Kişi, kul olarak acziyetinin farkında olup benlik davasından vazgeçmeli, Cenâb-ı Hakk'ın kendisi hakkında takdir buyurduklarına rıza ile teslim olmalıdır:

Sakın dârû-yı teslîm ü rızâdan geçme ey Nâbî
Geçersen bade-i gavgâ be-dûş-ı iddi'âdan geç   Nâbî G 38/7

Aşağıdaki beyitlerde, Cenâb-ı Hakk'ın kul için takdir buyurduklarını rıza ile karşılamak, tasavvuf yolcusu için vuslata erip vahdete ulaşmanın en emniyetli ve kolay yolu olarak gösterilir. Rızâyâ ermiş olan sâlikin bu yolun zorluklarından emin olacağı belirtilir. Nâbî bu konuya ilişkin dizelerinde şöyle der:

Fenâfillah (vuslat) maksadıyla yola çıkan sâlik için varmak istediği menzile ulaşmanın en emniyetli ve kolay yolu, Cenâb-ı Hakk'ın takdirâtına rızâ ile teslim olmaktır:

Nâbiyâ sâlik-i ser-menzil-i maksûd olana
Râh-ı teslîm ü rızâ yollarun en eslemidür   Nâbî G 114/7

Varlık denizinin dalgalarından korunmak isteyen, ilâhî hüküm ve tecellîlere rıza ile teslim olmalıdır:

Âsûde ol muhitde tâ olmaga hâlâs

Redd ü kabûl keş-me-keşinden misâl-i mevc

Sen kangısın eyler isen eyle ihtiyâr

Birdür bu bahr içinde yemîn ü şimâl-i mevc

Nâbî G 41/6-7

Nâbî tarafından kaleme alınan aşağıdaki beyitlerde, kişi Cenâb-ı Hakk'ın takdirine itiraz etmekten men edilir. Kainattaki bütün hadiselerin Cenâb-ı Hakk'ın hükmü doğrultusunda gerçekleştiği belirtilerek başa gelene itiraz etmenin, Allah'ın takdirine razı olmamak anlamına geleceği hatırlatılır.

Kişinin kaderinden şikâyetçi olması, Allah'ın takdirine muhalefet etmek anlamına gelir. Akıllı olan kendisine isabet eden sıkıntıyı gönderenin Allah (c.c.) olduğunu bilir. Kâinata meydana gelen her şey, Allah'ın verdiği hükümler neticesinde ortaya çıkar. O'nun fermanına karşı çıkmaya kimsenin gücü yetmez. Hakk'ın bütün hükümleri hikmetlerle doludur; şer olan şey gelecekte hayra tebdil edebilir. Bu sebeple başına bir felâket gelen kişi, sabredip takdire rıza göstermelidir:

Takdîre ta'arruzdan anun farkı mı vardur

Kim eyler ise gerdiş-i devrâna ta'arruz

'Aklun var ise asl-ı keman-gîrini fehm it

Ne nâvekine eyle ne peykâna ta'arruz

Eczâ-yı cihân beste-i ahkâm-ı kazâdur

Kim kâdir olur itmege fermâna ta'arruz

Ol hissegeh-i hursend sakın eyleme Nâbî

Taksîm-i hekîmâne-i Yezdâna ta‘arruz

Nâbî G 363/4-7

Yârın ne zuhûr eyleyecekdür ne bilürsin

Lâyık mıdur imrûz ola ferdâya mu‘âriz

Nâbî felege eylemek izhâr-ı şikâyet

Olmak gibidür ‘âlem-i bâlâya mu‘âriz

Nâbî G 364/6-7

Ey başına kötü bir şey gelince “*niçin, niye böyle oldu?*” sözlerinin zehrini tadan kişi! Kulunu yaratan, onun için neyin iyi olduğunu en iyi bilendir. Bu sebeple sen mülk ile mâliki arasından çekil. Kader bahsinde teslim cennet; itiraz ise ateş mesâbesindedir:

Tâ key bu gam ey zehr-çeş-i çûn u çerâ

A‘lâ bilür ahvâl-i ‘ibâdın yaradan

Teslîm-i bihişt ü i‘tirâz-ı âteşdür

Vir mâlikine mülkini sen çık aradan

Nâbî rb 167

Allah’ın kendisi için takdir ettiği nimetlere rızâ göstermeyen, emsâlleri arasında en üstün olmak için mücâdele ederek âdetâ kaderine savaş açan kimseler, rahat yüzü göremez:

Râhat bulur mı hükm-i kaderle nizâ‘ iden

Emsâli üzre dâ‘iye-i irtifâ‘ iden

Nâbî G 554/1

Nâbî, aşağıdaki dizelerinde, muhatabını Cenâb-ı Hakk’ın bütün hadiseleri bir hikmet üzerine yarattığını anlamaya, böylece rıza makamına ulaşmaya davet etmek üzere

şu fikirleri işler: “Cenâb-ı Hakk’ın bütün fiilleri sayısız hikmetlere mebnîdir. İnsanoğlu bazen bu hikmetleri görüp anlayamaz. Kaderin tecellilerinin ardında Yaratıcının takdir buyurduğu nice hikmetler (sırlar) ve güzellikler bulunduğunu bilmek gerekir.”

Berg ü beridür yerâ‘a-i kitâbun

Ma'nâsını anla nukât ü i‘râbün

Her zerre-i bî-nümûdunun tahtında

Bin hikmeti var Müsebbibü’l-esbâbun Nâbî rb 125

Dahl eyleme hiç kimsenün ahvâline Nâbî

Hallâkun esrâr-ı kazâsın ne bilürsin Nâbî G 566/8

Ser-be-ser menfa‘at-ı mahzdur evza‘-ı Hakîm

Sâni‘ün derke çalış sırr-ı kazâ vü kaderin Nâbî G 570/7

Kâinâta hakikat nazarıyla bakarak ondaki hikmetleri anlamaya çalışanlar, takdîre rıza göstermekten başka doğru yol olmadığını görürler:

Nâbî bakılsa çeşm-i hakîkatle ‘âleme

Takdîrle müsâlahadan mâ‘adâ galat Nâbî G 367/20

Kâinat bir hikmetler kitabıdır ve bu kitapta asla eksiklik, yanlışlık yoktur. Asıl yanlışlık o kitapta bir yanlışlık görenin bakışındadır. O sebeple Allah’ın takdirinde bir kusur bulmaya kalkışma:

Remmâl-i kazâ sipihre dökdükçe nükât

Zinhar dime hükmine bu kec bu sakat

Var ise sebab çeşm-i galat-bînündür

Yohsa ne revâ nüsha-i hikmetde galat Nâbî rb fî kâfiyeti’t-tâ²⁹³

²⁹³ Nâbî Divan’ında “rubâ’î fî kâfiyeti’t-tâ” künyesi ile yer alan bu rubâî, divanın rubâiyyât bölümünden ayrı bir yerde yer almaktadır. Nâbî Divanı’nda bu rubaiye ulaşmak için bkz.: Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 730.

Hâletî, “Allah’ın takdir ettiklerini yazan kader kaleminden yanlış bir karar, hatâ sâdır olmaz. Bu sebeple, başa gelen kötü şeylerin müsebbibi tereddütsüz kulun kendisidir.” diyerek kişiyi kendisini muhasebeye davet eder:

Hâme-i takdîrden ey Hâletî gelmez galat

Bî-tereddüt bizdedür var ise yanlışlık hemân Hâletî G 547/9

Aşağıdaki dizelerde, Cenâb-ı Hakk’ın küllî iradesinin bütün beşerî iradelerin üstünde olduğu hatırlatılarak kişi kendi sınırlarının farkında olmaya davet edilmek üzere şu fikirler işlenir:

Ne kadar tedbir alınsa da mukadder olan değiştirilemez, Cenâb-ı Hakk’ın dilediği ne ise o olur. Her şey kaderin hükmüne uygun olarak tecellî eder:

Tedbîre sa’y eyleme bozmaz mukadderi

Görmez kazâ-yı mübremin insân-ı dûr-bîn Râmî G 219/3

Sanma kim kâbil-i tagyîr ola tertîb-i hikem

Düşme bîhûde yire dağdağa-i tedbîre Nâbî G751/6

Sen isteme istersen o ister seni Nâbî

Ta’yîn olunan her ne ise rûz-ı ezelden Nâbî G 565/7

İnsan için takdir buyurulanın ne zaman zuhur edeceği de bellidir. Feleğin değirmeni nöbetle döner. Hiçbir şey, vakti gelmedikçe zuhur etmez. Bu sebeple kadere teslim olarak, takdirin gereğini sabırla beklemek gerekir:

Tâ vakti gelmeyince umûr eylemez zuhûr

Devr eyler âsiyâb-ı felek nevbet üstine Nâbî G 713/2

Kulun başına gelen dert ve sıkıntılar, onu dünyaya meyletmekten korur; onun için bir uyarı niteliği taşır; kulu duâ etmeye yöneltir ki duâ en büyük ibadettir. Bu sebeple sıkıntıları bir nasip olarak görüp onlardan şikâyetçi olmamak gerekir:

Eyleme şekve ‘aks-i tâli’den

Derd ü mihnet nasîb ü kısmet imiş

Râmî G 135/5

“Eğer nimetlerin tayini ve tasarrufu bizim elimizde olsaydı onu heba eder, kullanmasını bilemezdik. Bu hakkın elimize verilmemiş olması şükürü gerektirecek bir durumdur.” diyen Nâbî, kişiyi aczini anlayıp ilâhî iradeye sevinç ve şükürle teslim olmaya çağırır:

Çokdan şikeste eyler idük târ-ı ni‘metün

Olsa tasarrufunda eger sâzı devletün

Evvelki günde eyler idük hirmenün hebâ

Şükr eyle kim elünde degüldür irâdetün

Nâbî G 400/1-2

Aşağıdaki dizelerde dünyâda hırs ile her şeyi kendi lehine çevirmek isteyenlere, her güzel şey bende olsun başkasında olmasın diyen hased ehline, başkasının ayağını kaydırarak kendi mevki tutmaya çalışanlara seslenen Nâbî, bu kimselerin yıkıcı gayretlerinin Cenâb-ı Hakk’ın takdirinin önüne geçemeyeceğini belirtir. Kaderin cilveleri sonucu, nice zayıfların güçlü duruma geldiğini; tedbîrine güvenen nice zâlimin kader karşısında yenildiğini; hîle ve tezvîr ile iş yapan nice kimsenin hîlesinin kendisine döndüğünü vurgular. Kader mimarının tamir etmediği binanın tedbirlerle ayakta tutulamayacağını söyler:

Sen it ne kadar eyler isen hîle vü tezvîr

Hengâm-ı ‘amel bildüğün işler yine takdîr

Âzürde-i âgûşun olur gerden-i hırmân
İtсен ne kadar bâzû-yı tedbirüni teşmîr

Tahmîn-i nisâl itdügün âhenleri hasma
Âhenger-i takdîr yapar pâyuna zencîr

Der-sâ‘at olur pâ-zede-i şâika-yı kahr
Ta‘mîrine sa‘y eyledügün hâne-i tedbîr

Seyl-âb-ı kazâ üştür-i emvâcına yükler
Sen eylemedin hırmen-i ümmîdüni ta‘şîr

Zann itmedügün şahsun olur zîver-i hânı
Ol nâna k’idersin dü kef-i hırs ile tahmîr

Sen âteşe vaz‘ eyledügün ‘anber-i hoş-bû
Gayrinün ider bînî-i ümmîdini ta‘tîr

Nâ-gâh görürsin ki olur gayre şeref-bahş
Gönlünce iderken görilen düşleri ta‘bîr

Şahsun birisi revgân-ı cân ile döker şem‘
Bir gayrün ider meclîs-i ikbâlini tenvîr

Murg-âb-ı emel düşmiş iken hufre-i dâme
Ser-pençe-i şâhîn-i kazâ eyledi nahcîr

Müzdûr-ı tedâbir ne kâdir k’ide Nâbî
Bennâ-yı kader itmedügi hâneyi ta‘mîr

Nâbî G 147

Nâilî kadere rızâ ile teslimiyetin önemini anlattığı dizelerinde şöyle der: “*Gel ey gönül kadere tâbî olalım. Çünkü kazâyâ rızâ göstermek kulun kurtuluşuna sebep olur. Yaşadığımız olayların perde arkasındaki ilâhî hikmetleri anlamaya bakalım. Kul ister âsî ister itaatkâr olsun Allah’ın tasarrufunda yaşamaya ve bu tasarrufa göre hâlden hâle geçmeye mecburdur. Hem Cenâb-ı Hak âdildir. Bütün yarattıklarını gözetir, onların ihtiyaçlarını karşılar. Bu bağda gül de diken de hayatiyetini devam ettirecek imkânı bulur. Hem dünyâ denilen bu ummanda belâyâ sebep olan dalgalar, bazen açık bazen gizli, her dâim vardır. Belâlardan emin olmak kimse için mümkün değildir. Kul, başına gelenlerden ne denli şikâyetçi olursa kadere rızânın sağlayacağı Hakk’a yakınlık makamından o denli uzak olur*”:

Gel ey gönül olalım tâbî‘-i kader çünkim

Olur kazâyâ rızâ mûcib-i felâh-ı abîd

Bir az da sûret-i hâle nezâre-senc olalım

Olup müşâhid-i esrâr-ı Zü’l-celâl-i Vahîd

Yed-i tasarruf-ı Bârîdedir tahavvül-i hâl

Makâm-ı emrde mecbûrdur şakî vü sa‘îd

Bulur nisâb-ı tesâvî bu bağda gül ü hâr

Olur bu memlîhada hem-ayâr pâk ü pelîd

Bu lüccegehde olur sarsar-ı havâdisden

Hurûş-ı mevc-i belâ geh nihân u gâh bedîd

Ne denli muzdarîb-i pîç ü tâb-ı ‘acz olsan

Bulur ol mertebe ser-rişte-i kazâ taksîd

Ne denli rah-neverd-i şikâyet olsa ‘ibâd

Makâm-ı kurb-ı rızâdan olur o denli ba‘îd Nâilî K 7/17-23

5. Âhirete Hazırlık

Arapça kökenli dini bir terim olan âhîret, kelime anlamı *itibariyle* “sonra, sonra gelen, daha sonra olacak olan” anlamına gelir. Dini bir terim olarak ise, “ilk ve önce olan fânî dünya hayatından sonra yaşanacak olan diğer/öteki, bâkî/ebedî hayata delalet eder. Âhîret kelimesi Kur’an’da yaklaşık 114 ayette tek başına kullanılmıştır. Kur’an’da, bunun dışında, Türkçe’ye “kıyâmet (kalkış) günü”, “hesap günü”, “ceza (karşılık) günü”, “ayırım günü”... olarak çevrilen tabirler de âhîret günü karşılığında kullanılır. Kur’an, tevhitte sonra ikinci sırada âhîret inancı üzerinde durmuştur. Âhîret inancını ortaya koyarken de bir yandan özendirme ve teşvîki (cennet), diğer yandan uyarma ve tehdîdi (cehennem) esas almıştır. Kur’an-ı Kerim, dünya ve âhîret hayatını bir bütün ve birini diğerinin devamı olarak görmektedir. Kur’an-ı Kerim’e göre dünya hayatı, ebedi olan âhîret yurdunu kazanmak için dopdolu yaşanması gereken bir fırsat ve imtihan yeridir.²⁹⁴

Kur’an-ı Kerim’de: “*Ey Muhammed!) Bizim adımıza de ki: Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (âhîrette) bir iyilik vardır. Allah’ın yeryüzü genişdir. Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak*

²⁹⁴ Bkz. Mesut Okumuş, “Kur’an ve Sünnette Dünya ve Âhîret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi Kur’an Özel Sayısı*, Ankara 2012, s. 721-743.

verilir.”²⁹⁵, “Doğrusu insanlar çabuk elde edilen dünya nimetlerini sever de ağırlığı çekilmez günü ötelerler.”²⁹⁶, “Bizimle karşılaşmayı ummayan ve dünya hayatından hoşnut olup ona bağlananların ve ayetlerimizden habersiz bulunanların kazandıklarına karşılık varacakları yer cehennemdir.”²⁹⁷ buyrulur.

İslâm’a göre mü’minin hedefi, “Cenâb-ı Hakk’ı tanıyıp O’nun rızasına uygun bir hayat yaşayarak hesap gününde cennete hak kazanmak” olmalıdır. Yani, âhirete iman etmek ve dünya hayatını âhiretin tarlası olarak görmek esastır. Divan şairlerimizden bazıları bu konuyu doğrudan ele alan, âhirete hazırlığı teşvik eden; bu bilinci öteleyip gaflet içinde yaşamayı zemmeden, hem kendilerine hem de muhataplarına nasihat mahiyetinde beyitler kaleme almışlardır. XVII. yüzyıl şâirleri bu konuda şunları söylemiştir:

Âhirette tüm insanlar ince ve çetin bir hesaba çekileceklerdir. Bu sebeple gafleti bırakmak, nefsin hevâ ve hevesinden arınarak âhret gününde verilecek olan hesap için hazırlanmak gerekir:

Sen hemân dildeki nakş u hevesi mahv eyle

Senden ey hâce ne defter ne kitâb isterler

Şerha vü dâg gerek sîne-i ehl-i gamda

Sahn-ı divân-ı kıyâmetde hisâb isterler

Nâbî G 230/4-5

---

²⁹⁵ Zümer, 39/10.

²⁹⁶ İnsan, 76/27.

²⁹⁷ Yunus, 10/7-8.

Menzile ulaşmak için gerekli tedâriki hazırlamayan, varmayı arzu ettiği menzile ulaşamaz:

Nâbiyâ menzil-i maksûdına reh-yâb olamaz

Hâsıl-ı menzili nakd eylemeyen merhalede Nâbî G 731/5

Âhîret günündeki çetin hesaptan yüz akıyla çıkabilmek için günahlardan uzak kalmak, Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine itaat etmek ve O'na derin bir saygı (huşû) ile ibadet etmek gerekir:

Düşer mi meşreb-i 'irfâna sen de insâf it

Bu dil-i harâbî-i gaflet bu hiçkârî-i dîn

Ne tâ'atunda safâ var ne haşyet-i yek-dem

Ne hevl-i surîş-i mahşer ne fikr-i rûz-ı pesîn

Misâl-i lâle siyeh-dilsin olmadun hergiz

Benefşe gibi hacâletle ser-be-rûy-ı zemîn Neşâti K 1/4-6

Âhîrette cehennem azâbından kurtulmak için mîzan terazisinin²⁹⁸ günah kefesinin hafif olması gerekir. O hâlde, insanoğlu sevaplarının günahlarından fazla olması için gayret etmelidir:

Nâbî biraz hafif gerek keffe-i günâh

Mizân- i'tizâr ber-â-berlik istemez Nâbî G 261/9

²⁹⁸ Mîzan: "Âhîrette insanların iyilik ve kötülüklerinin tartılacağı manevi terazi" anlamına gelir. "(Âhîrette) Kimin mîzânı ağır gelirse (cennette) mutlu bir hayat sürecektir." (Kur'ân-ı Kerîm 101/7-8) Bkz.: Serinsu vd., Dinî Terimler Sözlüğü, s. 241-242.

İnsan dünyada ancak bir misafir olduğu hakikatini anlayarak başını öne eğmeli, gaflet uykusundan uyanmalıdır. Dünya misafirhanesindeki ev sahipliğine güvenmemelidir:

Ser-be-ceyb-i intibâh ol hâb-ı gafletden uyan

Bu kuhen mihman-serânun mizbânundan sakın Nâ'ilî G 284/4

Mü'min kul için âhiretin en büyük nimeti “ilâhî vuslat”tır. İlâhî vuslata ermek kolay değildir. Bunun için çok gayret göstermek gerekir:

Visâl ümmîd idersen yorgala biraz sen de derle

Dilâ ser-menzîl-i maksûda gâyet dûrdur dirler Atâyî G 54/4

Yokluk (fenâ) denizinde can sandalının zor durumda kalmasını istemeyen takvâ gemisine şeriatın sağlam ipiyle (habl-i metîn²⁹⁹ ile) bağlanmalıdır. Sen de cennetin tatlı ırmaklarından içmek istersen Ferhad'ın Bî-sütun Dağını³⁰⁰ delmek için cehd ettiği gibi tâat ve ibâdet cehdinde ol. Allah'ın Kahhâr sıfatıyla bütün dağları sahraya çevireceği o kıyâmet gününü hatırla da dağ gibi taş kalpli olma. Kalbin İlâhî nurla aydınlanırsa, yeni ayın dolunaya tamamlandığı gibi bütün noksanlıkların tamamlanır:

Der-i fânîde niçün eylersün âheng ü karâr

Geçmede 'âkıl-şitâb itmez mi cîsr-i köhneden

²⁹⁹ Habl-i metîn: Sağlam ip anlamına gelen bu kelime Kur'an'da, “Kur'an, İslâm dini” anlamında kullanılır. Âl-i İmran Suresi 103. ayeti kerimede “Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız yapışın, parçalanmayın...” buyurulmak suretiyle Allah'ın dini için “kendisine tutunularak çukurlardan, zor durumlardan kurtulunan ip” istiaresi bizzat Cenâb-ı Hakk tarafından dile getirilmiştir. Bkz.: Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 59.

³⁰⁰ Çok eski Acem efsanesine göre, eski Acem hükümdarlarından Hüsrev-i Perviz'in âşık olduğu Şirin'in diğer âşıkının adı, Ferhad'dır. Hüsrev tarafından bir dağa hapsedilmiş, ancak Şirin'e kavuşmak için bu dağı yarmış ve Şirin'in emriyle Cûy-ı Şîr adlı suyu getirmiştir. Deldiği dağın adı *Bîsütûn*'dur. Ferhad, edebiyatımızda ulaşmak istediği şey uğruna gücünün son kertesine kadar mücadele etmenin sembolü olmuştur. Bkz.: Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 231.

Lenger-i takvâya kıl habl-i metîn-i şer‘i bend
Olmaya tâ muztarip bahr-i fenâda fülk-i ten

Nakd-i vakti sarf idüp bâg-ı cinânda cây iden
Menzil al sa‘y eyle ey dil râm iken hınk-i beden

Cûy-ı şîr-i cennet istersen eger der-kâr olup
Bî-sütûn-ı çerhde cehd it misâl-i Kûhken

Kûh-veş sengîn-dil olma ol günü yâd eyle kim
Kûhi sahrâ eyliye kahr-ı Hudâ-yı zü‘l-minen

Cümle noksanun temâm eyler misâl-i mâh-ı nev
Ger olursa kalbüne mihr-i Hudâ pertev-fiken

Fâ‘izî K 7/40-45

Bahâyî, bilhassa toplumun ileri gelenlerini, idâreci takımını, gurûru bırakıp âhirete hazırlanmaya davet ettiği dizelerinde, kabir ve berzah âlemini geceye, o âleme hazırlık için yapılan amelleri ise geceyi aydınlatan ışığa benzetir:

Gafletten uyansun ehl-i mansıb
Şemm-i eceli yerâğ edinsün

Devlet-i günine kosun gurûrı
Gün gicelidür çerâğ edinsün

Bahâyî kt 6

Sâbit, dünyâ işlerine fazlaca dalıp âhiret için hayırlı ameller işlemeyi unutmamak gerektiğini, kendisine seslenerek yazdığı beyitte şöyle ifade eder:

Sâbit hasene yazdura gör deftere yoğsa

Dîvân-ı haşrde ne gazel var ne kasîde

Sâbit G 306/7

Sâbit, mezarlıklara bakıp ibret almayı tavsiye ettiği dizelerinde, sûret-i mânâda mezarlık taşlarının ölülerin dünyâda iken ibâdet ederek kurtuluşa erme fırsatını ellerinden kaçırdıkları için ellerine alıp dövündükleri taşlar mahiyetinde olduğunu söyler. Mezarlıklara bu gözle bakıp, ibâdet etme fırsatının yalnızca hayatta olanlara mahsus olduğunu hatırlamamızı ister:

Hâl-i mevtâyâ bakup itdün mi

Taşdan sûret-i ma'nâyı tırâş

Fursat-ı tâ'atı fevt itdügine

Döginür her biri alup iki taş

Sâbit kt 13

Kişileştirme ve kinâye sanatlarının ustalıkla kullanıldığı Sâbit'e âit aşağıdaki dizelerde Güneş'e seslenilerek, kemâlinin bir zevâli olduğu hatırlatılmış; “*yerin üstü varsa altı da var*” denilerek “ölüm” gerçeğine gönderme yapılmıştır. Bu dizelerde seslenilen elbette şiirin muhataplarıdır. Kişi, ölümü hatırlayarak kibirden arınmak ve ölümden sonrasına hazırlık yapmak hususunda uyarılmaktadır:

Nedür bu mertebe germiyyet ey güneş zinhâr

Gurûbı an ki yirün üstü varsa altı da var

Sâbit mfr 113

B. İbadetlere İlişkin Nasihatler

1. Namaz

Farsça'da “*tâzim için eğilmek, kulluk, ibadet*” anlamına gelen namâz, sözlükte “*dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak*” mânalarındaki Arapça salât kelimesinin karşılığı olarak Türkçe'ye geçmiştir. Terim olarak salât, tekbirle başlayıp selâmla son bulan, belirli hareket ve sözlerden oluşan bedenî ibadeti ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de mutlak biçimde namaz emrine defalarca yer verildiği gibi bazı âyetlerde çeşitli üslûplarla namazın önemine işaret edilerek namaz kılanlardan övgü ile söz edilmiş,³⁰¹ namazı ciddiye almayıp özünden uzaklaşanlar yerilmiştir.³⁰² Kur'an'da Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyrulur: “*Sana uyanlara namaz kılmayı emret ve onda ısrarlı ol.*”³⁰³ Hz. Peygamber, namazın İslâm'ın beş şartından biri olduğunu,³⁰⁴ amellerin en faziletlisinin vaktinde kılınan namaz olduğunu,³⁰⁵ kulun kıyamet günü ilk olarak namazdan hesaba çekileceğini³⁰⁶ bildirmiştir.³⁰⁷

XVII. yüzyıl divan şiirinde namaz ibadetine ilişkin nasihat muhtevası oldukça azdır. İncelediğimiz divanlar içinde namaza teşvik mâhiyeti taşıyan beyitler şöyledir:

Nâbî, “*baş eğme, itaat etme, minnet etme, yüzü suyu dökme*” anlamlarına gelen Farsça ser-fürû tamlaması ile kurulan ser-fürû etmek fiilini bir söz oyunu ile şiirsel anlatıma döktüğü dizelerinde “*başını secde için eğmeyenin bedeni, aşağılık kimselerin önünde iki büklüm olur*” diyerek secdeye varmak sûretiyle Cenâb-ı Hak önünde baş

³⁰¹ Bkz. En'âm, 6/92; Mü'minûn, 23/9; Meâric, 70/22-35.

³⁰² Bkz. Mâûn, 107/5.

³⁰³ Tâhâ, 20/132.

³⁰⁴ Bkz. Buhârî, İmân, 1, 2; Müslim, İmân, 19-22; Tirmizî, İmân, 3.

³⁰⁵ Bkz. Buhârî, Tevhîd, 48.

³⁰⁶ Bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 145; Tirmizî, Salât, 188

³⁰⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 350.

eğmeyeninin izzetini kaybedeceğini, Cenâb-ı Hakk'ın yardımından mahrum olarak insanlar önünde âciz duruma düşeceğini dile getirir:

Serini secde-i Bârî'ye fûrû itmeyenün

Kâmeti pîş-i edânîde ham olmaz da n'olur

Nâbî G 85/3

Sevgilisinin kaşlarına tapılmaktan uzak kalamayacağını söyleyen Vecdî, bu tapılmayı namazla bağdaştırmakta, Müslümanın namaz ibadetinden uzak olamayacağını dile getirmektedir. Nitekim tasavvufî mecaz olarak kaş (ebrû), kul ile Allah arasındaki yakınlığı zâhirde simgeleyen en önemli unsurlardan olan mihraba³⁰⁸ teşbih edilir. Bu benzetmede şekil unsuru önemli rol oynar:³⁰⁹

Ferâgat idemem ebrûsına perestişden

Olur mı hiç müselman namazdan fârig

Vecdî G 33/4

Sâbit'e göre, namaz kılacak kimse Allah'ın huzuruna gönülden pişmanlık duygularıyla, acziyetinin farkında olarak çıkmalıdır. Şair, bu hususu mübalağa sanatının imkânlarını kullanarak ifade eder ve “*secde edeceğin zemini ciğerinin kanıyla yıka, böylelikle secde mahallini (terbiye edilmiş deri gibi) terbiye et. Sâlike terbiye edilmemiş deriyi seccâde olarak kullanmak yaraşmaz*”³¹⁰ der. Namazdan önce nedâmet gözyaşlarıyla abdest alıp yüzü secde için yere öyle koymayı, tıpkı mihrabın cephesi gibi kibleden hiç ayrılmamayı teklif eder. Bu teklifteki kasdın, hem namaz ibadeti esnasında hem de sâir vakitlerde gönlü her dâim Cenâb-ı Hakk'a bağlı tutmak olduğu açıktır:

³⁰⁸ Mihrap: Câmi, mescit gibi yerlerde Kâbe yönünü gösteren, duvarda bulunan ve imama ayrılmış olan oyuk veya girintili yer. Bkz.: TDK Türkçe Sözlük, Ankara 1998, C. 2, s. 1025.

³⁰⁹ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, s. 277.

³¹⁰ Ölmüş hayvan derilerinin tabaklanması (terbiye edilmesi) esnasında hırpalanması; bu hırpalanma sonucunda kullanılabilir, kıymetli hale gelmesi, edebiyatımızda insanın kâmil hâle gelebilmesi için çile çekmesi gerekliliği fikrini mecazen anlatmak için çokça kullanılır. Nitekim bu konuda “Debbağ sevdiği deriyi yerden yere vurur” diye bir atasözü de vardır.

Zemîni hûn-ı ciğerle yu sonra eyle sücûd

Olur mı sâlike seccâde cild-i nâ-medbûg

Sâbit G 192/2

Vuzû-tırâz-ı sirişk-i nedâmet ol idelüm

Ruh-ı niyâzı zemin-sây-ı hâk-dân-ı sücûd

Sâbit K 2/7

Semt-i mihrâba teveccüh idelüm bâb gibi

Kıbleden dönmeyelüm cebhe-i mihrâb gibi

Sâbit G 349/1

Nâbî, namaza davet amacıyla ezan okunduğu zaman mü'minlerin hep birden namaza icâbet etmesinin olağanüstü bir durum olduğunu vurgular. Kişiyi bu durum üzerinde tefekkür ederek ezanın ilâhî bir çağrı olduğunu anlamaya davet eder:

Te'sîrün anla cânib-i bâlâdan oldugın

Seyr it cemâ'atün harekâtın ezân ile

Nâbî G 676/4

Dilimizde, üzerinde namaz kılınan küçük kilim, küçük halı için “*seccâde*” kelimesi kullanılır. Nâbî'nin seccâde üzerine kaleme aldığı aşağıdaki gazel, seccâdenin ulvîliğine işaret etmek suretiyle namazı övmekte, okuyucuyu seccâde ile hemhâl olmaya davet etmektedir. Teşhis (kişileştirme) sanatının ustaca kullanıldığı bu gazelde seccâde tüm meşguliyeti Hakk'a ibadet olan bir varlık gibi tavsif edilmiştir. Bu gazele göre, seccâde Hakk'ın kapısına yönelmiş, gözleri her dâim mihrapta olan bir hizmetkârdır. Cenâb-ı Hakk'a taat yoluna döşenmiştir. Çokça ibadet etmiş olmak sebebiyle büyük bir tevazu kabiliyetine sahip olmuştur bu sebeple herkesin isteğine boyun eğip ayağının altına serilir. Onu ayağının altına alıp üzerinde secde eden kimse arzusuna nâil olur. Böylesine

alçakgönüllülükle binlerce kimsenin ayağına toprak olmuş bu varlığın, gerek alçak gerek yüce herkesin gönlünde yeri vardır:

Güşâde bâb-ı Hakk’a dîdesi mihrâbı âmâde
Döşenmişdür reh-i tâ‘at-ı Rabbânî’de seccâde

Tevâzu‘ eylemiş tahsîl te’hîr-i ‘ibâdetden
Olur kimden görürse ser-fürû pâyına üftâde

Teveccüh idene âgûş-ı mihrâbın güşâd eyler
Şebân rûz olduğu yok bâzû-yı tâkına ham-dâde

Anı kim pây-mâl eylerse ‘arz-ı inkisâr itmez
Dili kindîl-i rûşen sûzişi ammâ ki nâ-zâde

Hezârân cebhe bûs itmiş hezârân pâya hâk olmuş
Anunçün var yiri Nâbî dil-i a‘lâ vü ednâda

Nâbî G 801

2. Hac

Hac, sözlükte “*kast etmek*” ve “*yönelmek*” anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak ise, “*Mekke şehrindeki Kâbe’yi ve civarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde usûlüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menasiki (görevleri) yerine getirmek*” demektir. İslâm’ın beş temel ibadetinden biri olan hac, hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmıştır.³¹¹ Hac, Müslümanların manevi yönlerini güçlendirecek, morallerini takviye edecek, dünyanın farklı yerlerinden farklı ırklara

³¹¹ Bünyamin Erul, Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2012, s. 11.

mensup Müslümanları bir araya getirerek onların dayanışma ruhunu güçlendirecek, kardeşlik ve barış duygularını geliştirecek çok özel bir ibadettir.³¹²

İncelediğimiz divanlar içindeki hac ibadetine dair nasihat içerikli dizelerin çoğu, Nâbî tarafından kaleme alınmıştır. XVII. asrın şairleri arasında hac ibadetine bu özel ilgi ve dikkati veren Nâbî, Türk edebiyatında hac yolculuğuna hasredilmiş en ünlü seyahatname olan “*Tuhfetü'l-Haremeyn*” adlı eserin de sahibidir.³¹³ Nâbî, haccı konu alan şiirlerinde bu ibadetin İslam dininin bir rüknü olduğunu söyler. Hac ibadetinin rükünlerinden ve bunların hikmetlerinden, bu rükunları eda etmenin verdiği manevi lezzetlerinden bahseder. Bu ibadetin günahların affına sebep olduğunu vurgular. Kâbe'nin öneminden söz eder, mü'minleri Kâbe'ye teveccüh etmeye davet eder:

Kâbe, Cenâb-ı Hakk'ın haremgâhı yani, kendisine ibadete mahsus kıldığı, dünya üzerinde seçtiği özel alanıdır. Dolayısıyla, böylesine özel ve kutlu bir mahalli ziyaret etmeyen, din binâsının ana direklerinden birisini ihmâl etmiş olur:

‘Alel-husûs haremgâh-ı İzidi ki kalur

Ziyâret itmeyenün rükn-i dîni nâ-ma'mûr

Nabî K 7 / 94

Nâbî, aşağıdaki beyitte hac ibadetini yapan Hak âşığını sevgilinin kâküllerinde dolaşan tarağa benzetir. Böylelikle, bu ibadet esnasında kulun Rabbiyle saçın içindeki tarak mesabesinde yakınlaştığını vurgular. Bizleri, Cenâb-ı Hak ile bu denli

³¹² Bkz.: Erul, Keleş, *Haccı Anlamak*, s. 12-13.

³¹³ *Tuhfetü'l-Haremeyn*: Nâbî'nin H. 1089'da (1678-79) hacca gidişinden beş yıl sonra yazdığı eser, XVII. yüzyılın süslü nesrine örnek teşkil eder. Şairin hac yolculuğunu ayrıntılı biçimde anlattığı bu kitapta Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler de yer alır. Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmesi ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

yakınlaştığımızın farkında olarak Mekke'deki güzellik sarayını yani Kâbe'yi temâşâ etmeye dâvet eder:

Şâne-âsâ kâkül-i yârün tolaş pîç ü hamın

Kişver-i hüsnün temâşâ it sevâd-ı a'zâmın³¹⁴ Nâbî G 585/1

Nâbî, “Yeryüzündeki bütün mihraplar Kâbe'ye taalluk ettikleri için secdegâh hükmüne geçerler. Kâbe, Cenâb-ı Hakk'ın âsitanesidir. Hakk'ın manevi hazînesi oradadır. Bu sebeple oraya teveccüh etmek gerekir” diyerek Kâbe'ye değer vermenin, kalben ve bedenen Kâbe'ye yönelmenin önemini dile getirir:

Ana ta'alluk ile secdegâh-ı 'âlemdür

Ne denlü sâha-i 'âlemde var ise mihrâb

Teveccüh ana gerek kim hizâne-i Hakdur

Cebîn ana sürilür k'âstâne-i Hakdur Nâbî trc 2/10-11

Nâbî, ömür sermâyesini haccın rükunlarının yerine getirildiği mahâllerde harcamayı dilediği dizelerinde, hac ibadetini yerine getirenlerin ilâhî nura gark olacağını, Arafat dağının eteklerini öpen hacılara Dünya'nın dahi gıpta ettiğini, Mîna'da kurban edilen hayvanların kanının meleklerin kanatlarına hil'at olabilecek kadar kudsî olduğunu söyler. Arafat meydanının kıyametteki *Arasat* meydanının saadetli bir numunesi olduğunu, hacıların “*lebbeyk*” nidalarının Cenâb-ı Hakkın dergâhına misafir edildiğini ifade eder. Hac mahâllerinde bütün günahkârların mağfiret beratı aldığını, Allah'ın rahmetinin o kutsal mekânlarda hadsiz tecelli ettiğini coşkuyla dile getirir. “*O mübarek beldede bulunamamış kimsenin ömrüne yüzlerce, binlerce kez yazık!*” diyerek imkânı

³¹⁴ “Sevâd-ı A'zam”, Mekke-i Mükerreme için kullanılan bir tamlamadır. “Ulu şehir” anlamına gelir. Bkz.: Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 945.

olduğu hâlde o mübarek beldeyi ziyaret etmeyenlerin ne büyük nimetlerden mahrum olduklarını vurgulu bir anlatımla şiir diline döker:

Budur ehemmi-i metâlib hulâsa-i hâcât

İzâ'at oluna anda bizâ'at-ı evkât

Olur libâçe-i nûra nigâh müstagrak

İderse 'avn-i İllâhî telâki-i mâfât

Gubâr-ı gıpta tolar çeşm-i çerhe hüccâcun

Olnca bûsegeh-i pâyı dâmen-i 'Arafât

'Aceb mi hil'at-ı bâl-i melâik olsa demi

Mina'da ol ganemün ki ide fedâ-yı hayât

Bürehne-ser yürüyüp âstân-ı Mevlâ'ya

Ola o sahn-ı sa'âdet numûne-i 'Arasât

Sadâ-yı gulgule-i âsmân-res -i lebbeyk

Ola müsâfir-i dergâh-ı Kâdiyü'l-hâcât

Siyâh-nâme-i cürmi günâh-kârânun

Zülâl-i 'avf ile ola nümûne-i mir'ât

Sâhife-i emel-i bendegân-ı cürm-âyîn

Ola mevâkif-ı dîvân-ı mağfiretle berât

'Atâ-yı mâşıta-i cûd-ı Hakla ey Nâbî

İde 'usâte tecellî 'arâyis-i hasenât

Hezâr hayf u hezârân dirîg u sad efsûs

Ki anda olmaya masrûf ‘ömr-i bî-nâmûs

Nâbî trc 3/1-10

Nâbî, başından sonuna kadar hac konusuna hasrettiği gazellerinde şunları söyler:

Ey sâlik, ey hac yollarına düşmüş kimse! (Hac mekânlarında Cenâb-ı Hakk’a secde etmek suretiyle) alnını kurtuluş yolunun ayağına şevkle koy. Kirpiklerini Arafat Dağı’nın tozuna süpürge et. O beldede başını secdeye koymadığın yer kalmasın. Orada bütün İslâm beldelerinin berâtının yenilenmesi için gözyaşları ile dua et. Orada döktüğün hasret gözyaşları sana ebedî ömrü temin etsin, böylece ciğerinin kanı âb-ı hayâta dönüşmüş olsun. Ey Nâbî ne duruyorsun! Cenâb-ı Hakk’ın o ulu dergâhına var da manevi dereceler kazanmaya bak:

Pîşânî-i şevkun kadem-i râh-ı necât it

Müjgânunı cârûb-ı gubâr-ı ‘Arafât it

Tayy eyle cebînünle reh-i kûy-ı Hudâyı

Ebrûlarun âmâde-i feyz-i hatavât it

Dîvân-ı ilâhîde döküp nakd-i sirişkûn

Ma‘mûre-i İslâmuna tecdîd-i berât it

Virsün sana ‘ömr-i ebedî girye-i hasret

Hûn-ı dili hem-hassiyet-i âb-ı hayât it

Nâbî neye geldün ne turursun bu makâma

Var bârgeh-i Hâlik’a kesb-i derecât it

Nâbî G 27

Gel ey gönül, Hakk'ın dergâhına varalım. Merve'de sa'y edip Sâfa tepesinde safâ sürelim. Altınoluk altında duâ eyleyelim ki Mevlâ her işimizi her iki cihanda altın etsin. Arafatın toprağına yüz sürerek al yüzlü (şerefli, itibarlı) olma iksirini rica edelim. O rahmet pazarında, lebbeyk diyen dudakları, yaş saçan gözleri dilenci eyleyelim. Zemzem suyundan kâse kâse içerek hasta bedenlerimizi şifaya kavuşturalım. Günah nakdi karşılığında rahmet cevherini alarak gönlümüzü Minâ pazarında bir tâcir hâline getirelim. “*Lev lâke lev lâke le-mâ halaktu'l-eflâke*” (Habîbim! Sen olmasaydın, sen olmasaydın, muhakkak ki gökleri yaratmazdım)³¹⁵ sarayının sultanı o yüce Peygamber'in kapısına varıp; boynumuzu tazarru ve niyaz yükü ile iki kat bükelim, onun huzurunda eğilelim. Adımızı onun bendeleri defterine geçirelim de kıyamette onun sancağı altında olabilelim. Böylelikle günah defterimizi yakıp kül eyleyelim, kalp aynasını pırıl pırıl edelim:

Gel gönül 'azm-i reh-i beyt-i Hudâ eyleyelüm

Sa'y idüp Merve'ye tahsîl-i Safâ eyleyelüm

İşümüz eylesün altun dü cihânda Mevlâ

Nâvdân-ı zerün altında du'â eyleyelüm

'Arafâtun sürelüm hâkine yüzler gözler

Surh-rûy olmaga iksîr-i recâ eyleyelüm

Leb-i lebbeyk-zen ü çeşm-i sirişk-efşânı

Kûçe-i hâhiş-i rahmetde gedâ eyleyelüm

³¹⁵ “Sen olmasaydın felekleri (kâinâtı) yaratmazdım.” Bkz.: Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 164 (Hadis nr.: 2123); Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ adlı hadis derlemesinde Hz. Muhammed'e isnâden yer alan bu söz, mutasavvıflar arasında büyük rağbet görmüş, divan şairleri mutasavvıf şairler tarafından Hz. Muhammed'in Allah katındaki değerini ortaya koymak maksadıyla şiirlerde sıkça anılmıştır. Ancak, sahih hadis kaynaklarında yer almayan bu sözün Hz. Peygamber'e ait olduğu oldukça şüphelidir. Bu sözün kaynağı ile ilgili ayrıntılı değerlendirme için bkz.:Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 132-134.

Kâse kâse çeh-i zemzenden içüp âb-ı hayât

Cân-ı pür-‘illeti leb-rîz-i şifâ eyleyelüm

Alalum gevher-i rahmet virelüm nakd-i günâh

Dili sûdâger-i bâzâr-ı Minâ eyleyelüm

Bâb-ı sultân-ı serâ-perde-i "Levlâk"e varup

Kaddümüz bâr-ı tazarru‘la dü-tâ eyleyelüm

Virelüm ravza-i pâkine salât ile selâm

‘Îllet-i cürme şefâ‘atla devâ eyleyelüm

Olalum hâk-i der-i ravzasına nâsiye-sây

Cebhemüz maşrık-ı hurşîd-i hüdâ eyleyelüm

Geçirüp bendeleri defterine nâmumuzu

Pîrümüz haşrde de zîr-i livâ eyleyelüm

Defter-i cürmi yakup eyleyelüm hâkister

Nâbiyâ âyine-i kalbe cilâ eyleyelüm

Nâbî G 538

Sâbit, ilâhî aşkı konu alan bir gazelinde, hac mahalli olan Mekke şehrini sevgilinin köyü olarak niteler. Hak aşğını, sevgilisinin köyü olan bu mübarek mahalle doğru gözyaşları ile yol almaya davet eder. Şair bu beyitte, nisab miktarı mala sahip olan kimseye haccın farz olması gerçeğine işaret eder:

Nakd-i sîm-i eşk ile kûy-ı nigâra ‘azîm ol

Farzdur bâliğ-nisâb-ı kudrete zîrâ ki hac

Sabit G 49/2

3. Mübarek Gün ve Gecelerin İhyâsı

İncelediğimiz divanlarda, Ramazan ayı ve Mevlid Gecesi hakkında bu vakitlerin kıymetini bilmeye ve bu vakitlerde ibâdet etmeye teşvik eden beyitlere rastladık. Sözkonusu zaman dilimlerinin mahiyeti ile bunlarla ilgili beyitler şu şekildedir:

a. Ramazan

Her yıl hicrî ayların dokuzuncusu olan Ramazan ayı boyunca oruç tutmak Müslümanlara farzdır. Kur'an-ı Kerim'in Bakara suresinin 183, 184 ve 185. âyetlerinde orucun Ramazan ayında tutulması gereken farz bir ibadet olduğu; hastalık, yolculuk ve diğer meşrû mazeretleri bulunanlar dışında ramazan ayına erişen her Müslüman'ın bu ayı oruçlu geçirmesi gerektiği belirtilmiştir. Hadis-i şeriflerde de faziletlerinden çokça bahsedilen bu kutsal ay, Müslüman cemiyetlerde her yıl büyük bir heyecanla karşılanır, içtimâî hayat bu ayın gereklerine göre düzenlenir. Türk edebiyatında bu ayın faziletlerini anlatan birçok şiir kaleme alınmıştır.³¹⁶

Hicrî aylar, ay (kamer) esas alınarak düzenlenmiştir; dolayısıyla Ramazan ayı, ayın dünya etrafında yeni bir dönüğe başladığına işaret eden hilal şeklini almasıyla başlar. Ramazan ayı boyunca oruç tutan bir Müslüman, nefsin arzu ve isteklerini öteleyerek kendini ibadet ve tefekküre yöneltir. Bu sebeple, Şeyhülislâm Yahyâ aşağıdaki dizelerinde “*Ey Yahyâ, ömür yaprağına bak, nasıl da sarardı (ihtiyarladın, ölüm*

---

³¹⁶ Bkz.: Âmil Çelebioğlu, “Edebiyatımızda Ramazan”, *Türk Yurdu*, Nisan 1990, S. 378, s. 47-49; Hâlit Dursunoğlu, “Klâsik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2003, S. 22, s. 9-29; Türk edebiyatında Ramazan konulu şiirler ile ilgili örnekler için bkz.: Filiz Kılıç, Muhsin Macit, *Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri (Güldeste)*, TDV Yayınları, Ankara 1995; Amil Çelebioğlu, *Ramazan-nâme*, MEB Yayınları, Ankara 1995.

yaklaştı); Ramazan ayının başladığına işaret eden hilâl de görüldü, (o hâlde) eğlenmeyi bırak (ibadete yönel)” diyerek hem kendisine hem muhataplarına nasihat eder:

Yahyâ varak-ı bîdi göre nice sarardı

Geç ‘ayş u safâdan ki hilâl-i Ramazândur   Yahyâ G 83/7

Bosnalı Alaaddin Sâbit, na’t-ı şerîf olarak tertip ettiği bir kasîdesinin nesib bölümünde Ramazan ayını konu almıştır. Şâir, sekiz beyitlik bu Ramazâniyye’de³¹⁷ Ramazan ayının şerefinden, bu ayın toplum ve fert hayatına getirdiği güzelliklerden bahsettikten sonra muhataplarını bu ayın kadr ü kıymetini bilmeye davet eder. İfadelerin teşhis sanatı ile güçlendirdiği bu dizelerde “*Oruç sultanının ordusunun çadırları birdenbire kuruldu. Onun sancaklarının üzerinde bulunan hilâl şeklindeki alem şehrin bir mil ötesinden görüldü. Dinin nuru olan oruç sultanı (Ramazan) şehri şerefleştirdiğinde onun eteğini kim öpmez?*” diyerek Ramazan ayının kutlu bir misafir gibi karşılanması gerektiğini ifade eder. “*O sultanın başlığındaki gümüş sorgucun kadr ü kıymetini bilene Rum memleketinin haracı verilse değer.*” diyerek Ramazan ayının kadrini bilip bu ayı ibâdet ile değerlendirene çok büyük manevi ihsanlar verileceğini ifade eder:

Kuruldu urdû-yı sultân-ı savm ‘ale’t-ta‘cîl

Göründi mehce-i a‘lâmı şehirden bir mîl

Müşerref itdi kudûmiyle şehri nûrû’d-dîn

Kim eylemez ya mübârek rikâbını takbîl

³¹⁷ Ramazâniyye: Edebiyatımızda, şâirlerin Ramazan ayını tebrik ve hayırlamak maksadıyla pâdişaha, vezirlere, devrin meşhur büyük kişilerine veya dostlarına yazdıkları, çok kere kasîde tarzındaki şiirlere *Ramazâniyye* denir. Bu kasîdelerin nesib denilen giriş kısımlarında Ramazan ayı konu edilir, devâmında adına kasîde yazılan kimse övülür. Edebiyatımızda Ramazâniyyeler XVII. yüzyıl sonu ile XVIII. yüzyıl başlarında yaygınlık kazanmıştır. Sâbit’in divanında yer alan iki Ramazâniyye bu türün en önemli örneklerindedir. Bkz.: Çelebioğlu, “Edebiyatımızda Ramazan”, *Türk Yurdu*, S. 378, s. 48.

Göründi bir tarafı gice na‘l-i sîminün
İdince âb-ı şeh-i rûze ayagın kandîl

Meh-i nev-i Ramazân çekdi selh-i Şa‘bâna
Rikâb-ı sîm ile bir bâd-pâ semend-i rahîl

‘Aceb mi kaldura tabanı hâce-i Şa‘bân
Eritdi bedrecigin şehirde ne kâl ü ne kîl

Muvakkıt-ı felegün aylı günli sâ‘atıdur
Kenâr-ı şeh-i zuhûr itdi mâh olup tebdîl

Kumaşınun n’ola gösterse telli Ülkerin ol
Harac ider aluruz Müşterisiyüz her yıl

O sîm sorgucunun kadr ü kıymetin bilene

Harâc-ı Rum deger ber-tarîka-i temsîl   Sâbit K 3/1-8

b. Mevlid Kandili

Sözlükte “doğum yeri ve zamanı” anlamına gelen mevlid kelimesi, zamanla “Hz. Peygamber’in doğum yıldönümü” anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber’i medhetmek için yazılan; onun doğumu, hayatı, isimleri, hasâis ve şemâîli, faziletleri, mûcizeleri ve gazveleri gibi konularını kapsayan sîret türü eserler için de “mevlid” kelimesi kullanılmaktadır.³¹⁸ Tarihçilerin büyük çoğunluğuna göre, Hz. Peygamber, M.

³¹⁸ “Mevlid” türü ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Neclâ Pekolcay, *Mevlid*, TDV Yayınları, Ankara 2007; Hasan Aksoy, “Mevlid”, *D.İ.A.*, İstanbul 2004, C. 29, s. 482-484.

571 yılının Rebîülevvel ayının 12'sinde dünyaya gelmiştir. İslam toplumlarında Hz. Peygamber'in doğum yıldönümlerinde kutlamalar yapılmasına Mısır'da Şîf-Fâtımî Devleti zamanında (M. 972-975) başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde Mevlid kutlamalarının resmî olarak yapılmasına III. Murad döneminde (1588) başlanmış olmakla birlikte resmî olmayan kutlamalar daha eskilere dayanmaktadır. Halk arasında “*Mevlid Kandili*” olarak anılan bu günün gecesi, toplumumuzda hâlen özel bir itibar görür ve Hz. Peygamber'e çokça salât u selâm gönderilerek, Mevlid şiirleri okunarak ihyâ edilmeye çalışılır. Bu gecenin hürmetine insanlar birbirlerine ikramda bulunur, fakirlerin ve gariplerin gönlü alınır. Başta minarelerde kandiller yakılması olmak üzere, bu yıldönümünü bir bayram kutlamasına dönüştürecek faaliyetler yapılır.³¹⁹

XVII. asır divan şairlerinden Nâbî, *Divan*'ında yer alan ilk mesnevisinde bu geceyi konu edinmiştir. Bu mesnevînin ilk 55 beytinde Hz. Peygamber'in sabahına doğru dünyayı teşrif ettiği 12 Rebîülevvel gecesinin kıymetini dile getiren şair, mesnevînin 56. beytinden 62. beytine kadar olan bölümünde bu geceyi ihyâ etmenin önemini anlatarak bizleri bu geceye hürmet göstermeye davet eder. Söz konusu beytlere göre, Hz. Peygamber'in doğduğu gecenin kadrini bilenler Hak katında makbul olur. Bu geceye hürmet gösterenin manevi derecesi artar. Bu geceye hürmeten dağıtılan şerbetler cennetteki Kevser şerbetinin içilmesine vesile olur. Bu geceye hürmeten dağıtılan şekerler, günahların vereceği eziyete şifa olur. Bu gece yakılan anberler ayı kışkandırır. Mevlid gecesine hürmeten kandillerin yakılması, insanları başkalarına muhtaç olma karanlığından kurtarır:

Kim ki makbûl-ı Hazret-i Hak olur
O şebün kadrine muvaffak olur

³¹⁹ Bkz.: Ahmet Özel, “Mevlid”, *D.İ.A.*, İstanbul 2004, C. 29, s. 475-479; Mehmet Şeker, “Mevlid”, *D.İ.A.*, İstanbul 2004, C. 29, s. 479-480.

Kim ki eyler o leyleye ikrâm
İder ahkâm-ı izzetin ihkâm

Kim ki o leyleye ider ta‘zîm
İder esbâb-ı rif‘atin tanzîm

Anda ta‘zîm için yanan ‘anber
Micmer-i mâhı nâr-ı reşke yakar

O şeb içre sebîl olan şerbet
İder işrâb kevser-i Cennet

Anda sarf olunan nebât u şeker
Renc-i cürme olur şifâ-âver

Şem‘ olursa o leylede îkâd
Zulmet-i nakzdan ider âzâd Nâbî M 1/56-62

C. Dinî Şahsiyetlere İlişkin Nasihatler

1. Ehl-i Beyt

Ehl-i beyt kavramı *ehl* ve *beyt* kelimelerinden müteşekkil, “*ev halkı*” anlamına gelen Farsça bir terkiptir. İslamî istılahta *Ehl-i beyt* ibaresi Hz.Peygamber’in aile ve soyu anlamında kullanılır. Arapça’da *ehlu’l-beyt* şeklinde yazılıp okunmasına rağmen, Türkçedeki yaygın kullanımı “*ehl-i beyt*” şeklindedir. Ehl-i beyt kavramı içine kimlerin girdiği tartışmalı bir konu olmakla birlikte dar tanımıyla Hz. Peygamber’in kızı Fatıma’yı, onun eşi ve Peygamber’in amcaoğlu olan Hz. Ali’yi, bu ikisininin çocukları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i; geniş tanımıyla Hz. Peygamber’in eşlerini, amca

çocuklarını, Selmân-ı Fârisî gibi ismi husûsen zikredilen bazı sahabe ve ümmeti de içine alan bir ifadedir.³²⁰ Ehl-i beyt'e "âl-i abâ" da denir. Tasavvuf kültüründe, özellikle Bektâşîlik ve Mevlevîlikte, Ehl-i beyt sevgisi oldukça önemlidir. Bu önemin tezahürlerini divan şiirinde de görmekteyiz.

Divan şiirinde Ehl-i beyt'i konu alan şiirlerde genellikle Kerbelâ hadisesi hatırlatılır. Kerbelâ, Irak'ta, Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın oğulları Hüseyin'in, Yezid'in emriyle harekete geçen ordu tarafından sarılıp, H. 10 Muharrem 61'de (M. 680), yanındakilerle birlikte şehit edildiği ve türbelerinin bulunduğu yerin adıdır. Bu meş'um olay "Kerbelâ Vak'ası" olarak anılır.³²¹ İslam ümmetini derinden yaralayan bir hadisedir. Ehl-i Beyt'e ilişkin şiirlerde, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ve arkadaşlarına revâ görülen zulüm şiddetle kınanır; şehitler için tutulan mâtem dile getirilir.

XVII. asır divan şairlerinden Râmî Abdurrahman Çelebi'nin divanında Ehl-i beyt sevgisini nasihat yoluyla ele alan bir şiir ve bir beyit tespit ettik. Bu dizelerde "Kerbelâ" hadisesi hatırlatılmakta, her yıl muharrem ayı geldiğinde böyle elemli bir hadiseye yaraşır biçimde matem tutmak gerektiği ifade edilmektedir. Şair böylesine acı bir hadisenin yıldönümlerinde neş'eli olanları anlayamadığını belirtmekte, Ehl-i beyt'i gönülden sevenleri, Hz. İmam Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesini ziyaret etmeye davet etmektedir:

Ağla ey dîde yine mâh-ı muharrem geldi
Hun-feşân ol demidür mevsim-i mâtem geldi

Her taraftan feleke çıkdı girivv-i girye

Rûz-ı bâzârı 'azâ'-i şeh-i 'âlem geldi

³²⁰ Bkz.: Namık Kemal Karabiber, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara 2007; Gülgün Uyar, *Siyasi ve İctimai Hayatta Âl-i Fatıma Evladı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi S.B.E., İstanbul 2003.

³²¹ Kerbelâ hadisesi ile ilgili geniş bilgi için bkz.: M. Asım Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Karaca Yayınevi, İstanbul 2014.

Böyle günde nice hurrem olur âdem bilsem

Mevsim-i velvele-i mâtem-i a‘zam geldi

Kerbelâ deştini pür-hûn idegör ey abdâl

Sînenen şerha eyledüm dökicek dem geldi

Hâzır ol aglamaga hânkâh-ı şîvende

Râmiyâ mâteme var mâh-ı Muharrem geldi Râmî G 303

Âl-i ‘abâya cân u gönülden muhibb isen

Râmî tavaf-ı meşhed için Kerbelâda ol Râmî G 195/5

Râmî tarafından kaleme alınan bir başka beyitte, her işte Hazret-i Ali’nin sözlerine müracaat etmeye davet ile tasavvuftaki “*himmet*” kavramına işaret vardır. Hazret-i Ali, Hazret-i Peygamber’in amcaoğlu, O’nun kızı Fâtımâ’nın kocası ve O’nun torunlarının babası olmaklığı yanında ilmi, takvâsı, Rasulullah’ın en yakın dostlarından biri olması dolayısıyla Ehl-i beyt’in en muazzez ferdidir, sahâbe-i kirâmın ve İslâm tarihinin en büyük şahsiyetlerindedir. Râmî’nin söz konusu dizeleri şöyledir:

Râmî kavline eyle nazar her umurda

Yâ Murtazâ ‘Ali sanadur istinâdumuz Râmî G 125/7

2. Ashâb-ı Kirâm

Ashâb ve sahâbe, sahâbi'nin çoğuludur. Sahâbi, sözlükte “arkadaş, dost” anlamlarına gelir. Terim olarak sahâbi, “Hz. Peygamber devrine yetişmiş, Müslüman olarak Hazret-i Peygamber’i görmüş, onun sohbetinde bulunmuş ve Müslüman olarak ölmüş kimselerin her biri” anlamına gelir. Sahâbi kadın olursa sahâbiyye ismini alır. Kur’ân-ı Kerimde ashâb ile ilgili şöyle buyrulur: “(İslâm dinine girme konusunda) ilk öne geçen muhacirler ve ensarla birlikte güzel amelde onlara tâbî olanlardan Allah râzı olmuştur. Onlar da Allah’tan râzı olmuşlardır.”³²² Hz. Peygamber ise “İnsanların en hayırlısı benim yaşadığım devirde yaşayanlardır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenlerdir.”³²³ buyurmuştur. Gerek hadis rivayetinde gerekse Kur’an’ın sonraki nesillere muhafaza edilerek aktarılıp öğretilmesinde ilk kaynak olmaları bakımından ashâb’ın önemi büyüktür. Onlar İslâm’ın korunması ve yayılması yolunda hayatlarını ve her türlü değerlerini ortaya koymuşlardır. Allah Rasûlü ile omuz omuza cihat ederek fedakârlıkta bulunmuşlardır. Bundan dolayı Müslümanların en hayırlı nesli olma şerefine ermişlerdir.³²⁴ Türk-İslâm kültüründe, Ashâb-ı Kirâm arasından seçilmiş olan peygamberimizden sonraki dört halifeye (Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ayrı bir önem verilmiş, onları övmek üzere “medh-i çehâr yâr-ı güzîn” başlığıyla kasîdeler kaleme alınmıştır.³²⁵

Nâbî, aşağıdaki dizelerinde, şiirlerinde ashâb-ı kirâmı medh eden şâirin sözlerinin bereket bulacağını ve şiirinin uzun ömürlü olacağını umduğunu söyler:

---

³²² Tevbe, 9/100.

³²³ Buhârî, Şehâdât, 9.

³²⁴ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 570.

³²⁵ Bkz.: Sema Gülmez, *Cevri İbrahim Çelebi ve Hilye-i Çihar-Yar-ı Güzin Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E., İzmir 2006.

Budur ümmîd Hudâ'dan Nâbî
Kim ki medh eyler ise ashâbı

Ola böyle suhân-ı pür-berekât
Nâzıma vâsıta-i tûl-i hayât Nâbî M5/14-15

Nâbî, Ashâb-ı Kirâm'ın önde gelen dört isminin (dört halife), onların keremlerine sığınan için sağlam ve korunaklı bir kale gibi olduğunu ifade eder. Bu benzetme ile “*dört halifeye ittibâ etmenin mü'mini günahlardan uzak tutan sağlam sınırlar inşâ edeceğini*” anlatmak ister. Zirâ, Hz. Peygamber, ashâbını “*insanlık tarihinin en hayırlı nesli*”³²⁶ olarak tanımlamıştır.

İt sâye-i keremlerine Nâbî ilticâ
Ashâb-ı 'acze hısn-ı hasîndür çehâr-yâr Nâbî K 4/2

II. TASAVVUFÎ KONU ve KAVRAMLARA İLİŞKİN NASİHATLER

A. Tasavvufî Kavramlara İlişkin Nasihatler

1. Aşk ve Aşk İle İlgili Kavramlar

a. Aşk

Arapça kökenli bir kelime olan aşk, aşırı derecedeki sevgi anlamına gelir. Kelimenin aslı “*ışk*”tır. Işk, sarmaşık demektir. Sarmaşık nasıl sarıldığı yeri istilâ ederse,

³²⁶ Bkz.: Buhârî, Fezâ'ilü Ashâb'in-Nebî, 1.

aşk da girdiği kalbi ve vücudu öylece istilâ ettiğinden, şiddetli sevgiye aşk denmiştir. İslâm kültür geleneğinde aşk, “*hakîkî aşk*” ve “*mecâzî aşk*” olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınmıştır. Hâkîkî aşk (aşk-ı hakîkî/aşk-ı ilâhî), kulun Cenâb-ı Hakk’a duyduğu aşktır. “*Küntü kenzen mahfiyyen...*”: “Ben gizli bir hazine idim; bilinmeyi arzu ettim, bilineyim diye âlemi yarattım.”³²⁷ hadis-i kutsîsi mutasavvıf şairlerce ilâhî aşkın kaynağı kabul edilmiş, “*küntü kenzen*” ibaresi klasik şiirimizde ilâhî aşkı telmih etmek üzere sık sık kullanılmıştır. “*Lâ mevcûde illâ hû (Sadece Allah vardır, O’nun dışında bir varlık yoktur)*” esasınca, yaratılmış bütün varlıkları bir mecazdan ibaret gören mutasavvıflar, insanın insana duyduğu aşkı “*mecâzî aşk*” (aşk-ı mecâzî) olarak adlandırmışlardır. Şiirlerde aşk kelimesinin mukabili olarak “*muhabbet*” kelimesi de sıkça kullanılmıştır.³²⁸

Divan şiirindeki aşk telakkisi, tasavvufun aşk telakkisine uygun biçimde şekillenmiştir. Mutasavvıf olmayan divan şairleri de aşkı sûfiyâne bir tarzda anlatmışlardır. Mutasavvıf şairlerin insan yüzüne ve güzelliğine ait kaş, saç, dudak, ben... gibi unsurlara tasavvufî anlamlar yüklemiş olmaları, divanlarda dile getirilen aşkın tasavvufî veya beşerî aşk olup olmadığını kesin şekilde anlamayı imkânsız kılar. Divan şiirinde ister mutasavvıf olsun ister olmasın bütün şairlerin aşkı anlatırken kullandığı, mecâzen tasavvufî anlamlar taşıyan bir terminoloji oluşmuştur. Edebî ıstılahta her bir kavramına mazmun adı verilen bu mecazlar sisteminde “*şarap*” ilâhî aşkı temsil eder, “*pîr-i mugân*” (meyhaneci), mürşid demektir. “*Meyhâne*” aşkın öğrenildiği yer, yani tekke ve dergâhın remzidir. “*Mahbûb*” veya “*mâşuk*” ise Allah’tır. “*Âşık*”, kendisini ilâhî aşka adanmış; bütün varlığı ile Allah sevgisine yönelmiş ve Allah’a erişmek isteyen kimse, mânasını taşır. Bunun gibi “*zülûf, gîsû, mûy, ebrû*” Allah’ın birlik sıfatını, esrâr-ı

³²⁷ İsmail Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, C. II, s. 132, (Hadis nr.: 2016); Keşfü’l Hafâ’da yer alan bu rivayetin muteber hadis kaynaklarının hiçbirinde yer almaması ile ilgili bilgi için bkz.: Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 106-110.

³²⁸ Bkz. H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 207.

ilâhîyi ifade eder. “*Ruh (yanak), çehre*” Allah’ın tecellî nurlarının belirmesi; “*hal*” (ben), Allah’ın zatının teklik ve birliği; “*leb*” (dudak), sır, yokluk, fenafillah; “*işve*”, ilâhî cezbe... anlamlarını taşır.³²⁹

İncelediğimiz divanlarda yer alan “*aşk*” konusundaki nasihat içerikli şiir ve beyitleri, aşkla yakından ilintili kavramlar olan “*âşık*” ve “*vuslat*” kavramlarından ayrı olarak ele aldık. Diğer ikisini de ayrı ayrı başlıklar altında inceledik.

XVII. yüzyıl divanlarında yer alan aşk konusuna ilişkin nasihatler şöyledir:

Aşağıdaki dizelerde şairler, “*Öyle bir güzeli sev ki âlemin bütün güzelleri onu kıskansın. Öyle bir veche yönel ki bir benzeri olmasın. Öyle bir zülfe bağlan ki onun bağı kimseyi esir almasın. Âşık dert ile gözyaşı dökerse, bu gözyaşlarını güzellerin şâhının ayağı tozuna dökmelidir. O hâlde, kalbi bağlamaya lâyık olan yegâne zât, bir olan Allah’tır.*” diyerek kişiyi mecâzî aşktan geçip hakikî aşka yönelmeye davet ederler:

Bir güzel sev kim ana her nev-cevân reşk eylesün

Cân gibi sînende yer itsün cihân reşk eylesün

Yahyâ G 284/1

Bir veche nâzır ol ki nazîri bulunmaya

Bir zülfe beste ol ki esîri bulunmaya

Nâ’ilî G317/1

Olma hüsn-i ‘ârizîye çeşme-dûz-ı ihtiyâc

“Ahsen-i Takvîm”³³⁰ sende vaf-ı mâder-zâd iken

Nâbî G 650/2

³²⁹ Bkz. Akün, *Divan Edebiyatı*, s. 149-151.

³³⁰ Ahseni Takvîm: “En güzel şekilde yaratılmış olma” anlamına gelen Arapça bir ibaredir. Bu ibare, Kur’ân-ı Kerim’in Tîn Suresinde şu şekilde yer alır: “İncire, zeytine, Sina Dağı’na ve şu emin beldeye yemin ederim ki Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (Tîn, 95/1-4).

Dökerse Hâletî âb-ı sirişkin derdile ‘âşık

Ayağı tozına dökmek gerek bir şâh-ı hûbânun

Hâletî G 403/7

Mâ-hasal rabt-ı kalbe lâyıık yok

Nâbiyâ bir İlâh'dan gayrı

Nâbî G 883/13

Nâilî, Cenâb-ı Hakk’a yakınlaşmanın, O’nunla dost olmanın muhabbet ile mümkün olacağını şöyle ifade eder:

Bırakma dâmenin elden mahabbetün ki olur

Kulun takarrubı Mevlâsına vedâdı kadar

Nâ’ilî K 37/4

Cevrî, aşk ile yoğrulmanın insana kazandıracığı manevi değeri ifade etmek üzere şöyle der: “*Muhabbet toprağına gölge gibi karışıp orada ayakaltı olursan, üstüne düşen gölgeler senden şeref kesb eder.*”

Sâye-veş hâk-i mahabbetde olursan pâ-mâl

Sâyeler senden ider nûr gibi kesb-i şeref

Cevrî G 132/3

Divan şiirinde “şarap” mazmununun genellikle “ilâhî aşk” karşılığında kullanıldığını belirtmiştik. Sâbit, klâsik şiirimizin bu teşbihini yinelerken bu benzetmeyi yeni bir yaklaşımla ele alır ve “aşk arabının bir katresini dahi içenin, haşr sonrası kurulan ilâhî mahkemede akli başında olmaz (orada Cemâl-i İlâhî’yi temâşâ etmenin zevkiyle mest olur), der. Fakat bir başka beyitte, ilâhî aşk şarabını içenin, mahşer sabahı bütün âlem halkı sarhoş hâlde iken uyanık kalacağını söyler. Her iki beyitte de muhataplarını İlâhî aşka davet eder Bu beyitlerdeki ortak tema, ilâhî aşkı tatmış olan gönüllerin, hesap günündeki durumunun sıradan insanlardan farklı ve iyi olacaktır:

Bâde-i 'ışk dimişler buna bir katresini

Nûş iden mahkeme-i haşrda huşyâr olmaz Sâbit K 5/9

Sâbitâ bir bâdeden nûş eyle kim mestânesi

Subh-ı mahşer halk-ı 'âlem mest iken huşyâr olur Sâbit G 84/10

Şeyhülislâm Yahyâ, “*Dünyâda güzel bir ad bırakmak isteyen, bir ay (yüzlünün) sevgisini sinesine merhem gibi sürmelidir.*” der. Tasavvufî mecazlarda ay (mâh/meh), “*mecâzî güzel*” manasında kullanılır. Ay, bizzat ışık kaynağı olmayıp Güneş’ten aldığı ışığı yansıtır. Bundan dolayı ay, hakîkî güzel olan Hakk’ın güzelliğinin tecellî ettiği mecâzî güzeldir. Güneş (mihir) ise, Hakk’ın zâtını temsil eder.³³¹ Aşağıdaki beyitte geçen mihr kelimesinin hem “*güneş*” hem de “*sevgi, dostluk*” anlamına geldiğine de dikkat etmek gerekir:

Dünyede nâm ü nişân bulmak dilersen ey gönül

Bir mehün mihrini nakş it sînedede merhem gibi Yahyâ G 420/1

Aşağıdaki dizelerde aşk hâletinin insan için ne büyük bir değer olduğunu anlatmak isteyen şairler, aşkı büyük ve gizli bir hazineye benzetirler. Bu gizli hazineyi bulan kimseyi onun kıymetini bilmeye; ondan başka bir değer aramamaya davet ederler. Onlara göre, selâmete ermek isteyen kimse, aşk denizinden ayrılmamalıdır. Zira bu bahirden ayrılmak üzere kenara yaklaşan kimse, red dalgalarının sillesine mâruz kalır:

Hevâ-yı 'ışkdan geçme dahi bir kâra yeltenme

Yeter sana ölince şöyle bir genc-i nihân buldun

³³¹ Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 298.

Koyup canun sebük-bâr ol gam-ı cânândan ayrıl

‘Adem mülkine ‘azm eyle refîk-i mihrîbân buldun Hâletî G 454/2

Selâmet ister isen çıkma bahr-ı ‘aşkdan ey dil

Ki mevc-i sille-hor-ı redd olur kenâre gelince Nâbî G 779/4

Zebân-ı çeşm ü ebrû âşinâ-yı cânun oldıysa

Bilüp keyfiyyet-i râz-ı derûn-ı ‘ışka hayrân ol Cevrî K 79/5

Aşk için çekilen çileye, dökülen gözyaşlarına üzülmemelidir. Aşk yolunda çekilen çile kıymetlidir:

Cünûn-ı ‘ışk ile giryân olursan olma melûl

Ne gam dökülse dür-i dâde her ziyân berfen Nâdirî G 96/4

Bî-‘aşk hayât-ı dü-cihân nâ-mutasavver

Bî-mâye-i derd eyleme dermâna teşebbüs Nâbî G 34/3

“Aşka tâbî oldu isen, sersemlikle başının dönmesinden incinme. İlâhî irade, suyun değirmeni döndürdüğü gibi dünyayı döndürüyor. Senin başın dönse çok mu!” diyen Yahyâ, aşk ehlini aşk hâletinden ileri gelen rûhî coşkunculuklara, maddî ve manevî sıkıntılara tahammül etmeye davet eder:

Mürîd-i ‘ışk isen incinme ser-gerdânlık el virse

Sipihri döndürür cûy-ı irâdet âsiyâb-âsâ Yahya G 7/2

“Ey câhillerin hançeriyle yaralanmış, perişan ve aldatılmış âşık! Eğer aşk yarasına bir nefes için bile lââyık olursan, senin sînende sadece sen değil bütün fezâ pâk

ve günahsız hâle gelir” diyen Râmî, aşk sebebiyle yüzleştiği ezâ ve cefâyâ tahammül eden kimsenin, bunun karşılığında elde edeceği mükâfatın büyüklüğüne işaret eder:

Ey ‘âşık-ı dil-firîb-i bî-sâmânî
V’ey zahm-güzâr-ı hançer-i nâdânî
Pâk eyleye fezâyı sîne-i cismünde
Tâ kim ola zahma bir nefes erzânî   Râmî rb 10

Yahyâ, kemâlâta giden yolda ancak aşkla yol alınacağını şöyle ifade eder:

‘Aşk dâmânını elden koma kim neyl-i kemâl

Heves-i bî-kesel ü himmet-i üstâd ister   Yahyâ G 85/3

Aşağıdaki dizelerde şu ana fikir işlenir: Aşk ile akıl bir arada bulunmaz. Bu sebeple, aşk ehli, akla itibar etmemeli ve akıl kaydından kurtulmalıdır:

‘Aşka yâr ol 'akl ile germ-ihtilât olma gönül

Âşinâ bîgâne vü bîgâne olmaz âşinâ

Mahrem-i râz eyleme Cibrîl olursa ger Fehîm

Rind-i ‘aşka ‘âkıl u ferzâne olmaz âşinâ   Fehîm-i Kadîm G 11 / 4-5

Tayanma zoruna ey ‘aklı kim vâdî-i ‘aşk içre

İder şîr-i jiyân ser-pençe-i nahçîrden feryâd   Vecdî G 7/3

“Asıl akıllı olan, aşkı kendine yol arkadaşı edinendir. Asıl deli ise, aklına güvenendir.” diyen Râmî, muhatabını salt akılla hareket etmekten uzak durmaya çağırır:

‘Âkil ana dirler ki ola ‘ışk ile hem-râh

Dîvâne odur kim yürüye ‘akl ile her gâh   Cevrî Trk 1 / 5

Neşâtî, akıldan vazgeçip nâm ve nişan kaydından kurtulan kimsenin tıpkı Mecnûn gibi, aşk defterinde nam salacağını; dünya nimetlerine değer vermeyen kimsenin, aşk devletinin nimetlerine nâil olacağını söyleyerek maddeye değer vermekten uzaklaşmaya ve muhabbetin vereceği gönül genişliği ile mânâ âleminin engin şevkine nâil olmaya davet eder:

Selb idüp ‘aklı geçen nâm u nişân kaydından

Defter-i ‘ışkda Mecnûn gibi nâm-âver olur

Kâm-ı dünyâyı Neşâtî gibi nâ-çiz gören

Devlet-i ‘ışkda her vech ile kâm-âver olur

Neşâtî G 27/4-5

“Züleyhâ’daki aşk şevkine mâlik olmaya bak. O takdirde, Yûsuf gibi ay yüzlü bir güzele tâlip olursun.” diyen Fehîm, hakîkî aşk ehlinin Hakk’ın cemâline ve cemal tecellîlerine müşteri olacağını anlatmak ister:³³²

Mâlik-i sermâye-i şevk-ı Züleyhâ ol hemân

Bir meh-i Yûsuf-cemâle müşterî olmak nedür

Fehîm-i Kadîm G 91/5

³³² Yûsuf Peygamber ve köle olarak satıldığı Mısır âzîzinin karısı Züleyhâ arasında yaşananlar, divan edebiyatında önem verilip işlenen konular arasındadır. Züleyhâ, Hz. Yûsuf’a âşık olmuş ve onu kendisiyle birlikte olmaya davet etmişti. Yûsuf ise, “Allah’a sığınırım!” diyerek kadından uzaklaşmış, Züleyha bu davranışından dolayı ona iftira atarak hapse düşmesine neden olmuştu. Kur’ân-ı Kerim’in Yûsuf Sûresi’nde bu hâdiseden bahsedilir. Hz. Yûsuf’un hayâtı ve Züleyhâ ile ilgili geniş bilgi için bkz.: M. Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 1999, C. 1, s. 301-335; Türk Edebiyatında Hz. Yusuf ile Züleyha arasındaki ilişkiyi konu alan eserler hakkında bilgi için bkz.: Halide Dolu, *Menşeyinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1953; M. Nâci Onur, *Hamdullah Hamdi, Yûsuf ve Züleyhâ: İnceleme ve Seçmeler*, Ertem Matbaası, Ankara 1986, s. 18-21.

“Başını aşk secdesinden ayırma da neler oluyor gör! Ey gönül, böyle yaparsan senin için güzellerin kaşlarından bir mihrap peydâ olur.” diyen Nâbî, Cenâb-ı Hakk’a aşkla bağlı olanın, ilâhî kurbiyete nâil olacağı müjdesini verir.³³³

Serün sen âşinâ-yı secde-i ‘aşk eyle de seyr it

Gönül ebrû-yı hubândan sana mihrâb olur peydâ Nâbî G 8/4

Hâletî, “Ey gönül! Ümit kilisesinin sûretperesti olma. Eğer yapabiliyorsan aşk zünnarını kendine iki kat dola” diyerek, kişiyi kalbini Allah’tan gayrısına bağlamaktan uzaklaşmaya ve gönlünü yalnızca ilâhî aşka has kılmaya davet eder.³³⁴

Sûretperest-i deyr-i ümîd olma ey gönül

Zünnâr-ı ‘ışkı kâdir isen kıl velî dü-tâ Hâletî G 13/2

Şâirler, “mecâzi aşkın hatırını gözetener, hakîkî aşkın devletinden mahrum olurlar. Ey gönül, mecâzi aşkı bırak da hakîkî aşka gel! Hakiki aşk şarabının içildiği meyhâneden ayrılma da orada hakikat bezminin vahdet neşvesiyle mest ol! Mecâzi aşk seni heves şarabının sarhoşluğuyla zehirler. Sen geçici hevesleri bırak, hakikate gel!” anlamlarına gelen şu dizeleri kaleme almışlardır:

Devlet-i ‘aşk-ı hakîkatden olurlar mahrûm

Fikr iden bâdiye-i ‘aşk-ı mecâzun hatırın Nâbî G 570/8

³³³ Kaş, tasavvufî mecazlarda şekli sebebiyle mihraba benzetilir ve Hakk’a yakınlığı simgeler. Bkz.: Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 308/431/716; Ahmet Faruk Çelik, *Sürûri’nin Hâfız Divanı Şerhi’nin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi S.B.E, Konya 1998, s. 41; divan şiirinde “kaş” sembolünün “mihrap” ve “Hakk’a kurbiyet” anlamındaki kullanımları ile ilgili örnekler için bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavuf*, s. 277-278.

³³⁴ Sûret, put, sanem kelimeleri tasavvufî mecazlar sisteminde “Kişiyi Allah’tan alıkoyan, sâliki Hak’tan uzaklaştıran her şey, nefis-i emmâre, Hak’ın cemâlinin tecellî ettiği mecazî güzel” gibi anlamlara gelir. Zünnar ise, tasavvufî mecazlarda “sâlikin nefsinin hizmete baş eğmesi, hizmet kuşağını beline bağlaması, aşka bağlılığının göstergesi” anlamlarındadır. Bkz.: Abdülbaki Gölpınarlı, *Gülşen-i Râz Şerhi*, MEB Yayınları, İstanbul 1972, s. 206/209; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 413-414; Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 325.

Dest-i kazâ ki cevher-i kuds itdi tıynetin

Cevher-şinâs-ı meygede bilmez mi kıymetin

Humhâne-i mahabbete olsun ‘azîmetin

Ol neşvedâr-ı vahdeti bezm-i hakikatin

‘Aşk-ı mecâz ‘âşıkı mest-i müdâm ider

Ser-germî-i şarâb-ı heves telh-kâm ider Nâ’ilî Msd 3/9

“Herkes aşk yolunda yürümeye istidâd sahibi değildir. Kalp bir kandilse, aşka olan istidâd o kandilin yağıdır. Yağı olmayan kandil, kişiyi yarı yolda bırakır.” diyen Sâbit, aşk olmadan menzil-i maksûda ulaşmanın mümkün olmadığını dile getirir:

Câm-ı kalbün yog ise revgân-ı isti‘dâdı

Seni târîkde kor sûret-i kandîl gibi Sâbit G 335/2

Râmî, mânâ âleminin kıymetlerine nâil olmak isteyen gönüllere şöyle seslenir: *“Ey gönül! Bildiğin her şeyi unut, mâsivadan geç. Aşk mektebine gel, okumayı yeni öğrenen bir çocuk gibi her şeyi (aşk gözüyle) öğrenmeye eliften başla.”*

Tıfl-ı ebced-hân olup Râmî gibi dil yine

Mekteb-i ‘aşk içre eyle gel elifden ibtidâ’ Râmî G 1/10

İsmetî, aşk ve şefkat semtinin haberlerini almak isteyenlere seslenir. Bu semtin haberlerini kem olanların değil, muhabbet ehlinin bileceğini söyler. O semtin haberlerini, âvâre (dünya kaydından âzâde) gönüllülerden sormak gerektiğini ifade eder:

Bilmek ister var ise mihr ü mahabbet semtin

Dil-i âvâreden alsun haberi kem bilmez İsmetî G 41/4

“Aşkın lisânını hakkıyla bilen, aşk hakkında konuşmaz. Bu lisânı, aşk hakkında samimiyetsizce konuşanlar değil, susanlar bilir.” diyen Sâbit, hakikî âşıkları tanımak isteyenlere onların en önemli alâmetini bildirir:

Bî-zebândur bilen elfâz-ı lugat-ı ‘ışkı

Bu lisân merdüm-i gûyâda degül lâldedür Sâbit G 97/6

Aşk denizinde boğulmamak için yüzme bilmekten başka çare olmadığını söyleyen Nâilî, Hak âşığını selâmete erdirecek asıl imkânın kendi cehd ve gayreti olacağını vurgular. “Aşk öyle garib bir idrak neşvesidir ki âşık, hayret makamında³³⁵ iken bile âgâh olmalı; hakikatten ayrılmamalıdır.” diyerek aşkı bir mecnunluk hâli olarak görenleri, başıboşluk olarak görüp hafife alanları uyarır:

Ne bâdbâna ne fülke ne rûzgâra tayan

Bu garka-gâhda ancak şinâh lâzımdur

Garîb neşve-i idrâkdür mahabbet-i ‘ışk

Ki hayretinde bile intibâh lâzımdur Nâilî G 63 / 3-4

Şeyhülislâm Yahyâ, muhatabını ilâhî aşkın iklimine davet ettiği dizelerde şöyle seslenir: “Ey gönül! İlâhî aşkın feyzini bir mührü³³⁶ gibi kullanarak onunla kalbini cilâla. Gönlünü mâsivâdan arındırarak tertemiz kıl ve ilâhî tecellîlerin yansıyacağı tertemiz bir ayna hâline getir. Ey gönül, kesret âleminin tuzaklarında esirsin, buradan kurtulup

³³⁵Hayret: Kalbe gelen bir tecellî sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesidir. Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 218.

³³⁶Mührü: Kâğıt vesâire cilâlamak için kullanılan billur top. Bkz.: Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 715.

*vahdete ermek için yalvar yakar. Bilhassa geceleri aşk acısıyla yaralı gönlünün âh!³³⁷
nidâlarını kalem gibi kullanarak kesret âleminin defterini karala; vuslat arzunu dile
getir.”*

Vir kalbe cilâ mühre-i mihriyle o mâhun

Mir'ât-ı dil-i pâkünü âyîne-i zât it

Düşdün çü gönül zülf-i ham-ender-ham-ı yâre

Şimden girü var imdi temennâ-yı necât it

Evrâk-ı sipihri karala her gice Yahyâ

Âh-ı dil-i sevdâ-zedeyi kilk ü devât it   Yahyâ G 24/3-5

Nâilî, aşk için çekilen çilenin gönlü temizleyip günahlara kefarete olduğunu dile
getirmek üzere şöyle der:

‘Işk ateşi itmez mi seni Nâ’iliyâ pâk

Âlûde isen gam yeme çirkâb-ı günehle   Nâ’ilî G 358/5

Râmî, aşkın verdiği gamı, şarap içerek gidermek isteyenlere şöyle seslenir:

Def’-i gam ider diyü döşenme mey-i nâba

Def’ eylemez ‘aşk gamın zerrece sahbâ   Râmî G 6/4

Şairler, âşıkların firkat acısı ve vuslata giden yolun meşakkatleri sebebiyle ne büyük
çileler çektiklerini anlatmak üzere şöyle derler: “*Aşk, çileli bir hâldir. Yârin çene*

³³⁷ Âşığın iç âlemindeki ateşin ve elemin sesle ifadesi olan “âh”, tasavvufta Allah/İlah lafzının remzidir. Zirâ, Allah ve İlah lafızlarının ilk ve son harflerinden meydana gelir. Bkz. Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 304.

çukuru³³⁸ bir muhabbet kuyusudur. Âşık olanın gönlü, tıpkı Hz. Yusuf'un kuyuda kalması gibi, bu muhabbet kuyusunu mesken tutmuş olur. Aşk vadisi, yolu ateşle dolu bir gam çölüdür. Bu çileli vâdiye ayak basmaktan sakın.”

Râmî zekân-ı yâre gönül virme ki zinhâr

Dil Yûsufina mesken olur çâh-ı mahabbet Râmî G 32/6

Hazer hazer ayagın basma vâdî-i 'ışka

Bu deşt-gâh-ı gamun reh-güzârı âteşdür Sâbit G 76/2

Mezâkî'nin bir gazelini tahmis eden Sâbit, burada, bir önceki beyitte geçen ifadesine muhalif bir düşünceyi ortaya koyarak, dünyevî bir neş'e ile şarap içip taze dilber sevmeyi, aşk ile dünyâdan kâm almayı öğütler:

Sâbitâ meclisde râmiş-ger mi var kulkul gibi

Hem-nişîn olmaz hakîkatde sebû-yı mül gibi

'Âşık ol 'âşık da sev bir tâze dilber gül gibi

Ey Mezâkî ehl-i derdi inleden bülbül gibi

Sâkî-i gül-ruh mıdur sâgar mıdur bilmem nedür Sâbit Thms 2/5

Sâbit'e göre, kişi her güzele meyletmemeli; tâlihi ters (doğru yolda olmayan) kimseye âşık olmamalıdır. Aksi hâlde, kişi çengele asılmış hırsız gibi tepetaklak olur.

Yani, hayatı alt üst olur:

³³⁸ Çâh-ı Zekân / Çâh-ı Zenahdân (Çene çukuru, çene kuyusu): Bazı kişilerin çenesinde hafif bir çukurluk bulunur. Sevgilideki güzellik unsurlarından biri olarak kabul edilen ve çeh-i zenahdân veya çâh-ı zekân olarak bilinen bu çukur, divan edebiyatında mazmunlaşmış olarak birçok şair tarafından ele alınır. Bu çukur bazen bir kuyu bazen de bir zindan olarak karşımıza çıkar. “Gönlü çâh-ı zenahdânına düşmüş gördüm/Bunu Yûsuf anı zindân didiler gerçek mi? (Kadı Burhaneddin) Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 92; Tasavvufî mecazlarda çene çukuru, Hakk'ı müşahadede görülen sırların çözülmesindeki zorluklar anlamına gelir. “Dil zenahdâna eger düşdi te'essüf kılma/Dutalum Yûsuf idi Hak ana zindân yazmış. (Kadı Burhaneddin G 675/5) Bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 280.

Vâj-gûn baht ile dil-beste-i gîsû olma

Dönme ol düzd-i nigûn-sâra ki çengâldedür Sâbit G 97/2

Nedîm-i Kadîm'e ait bir gazeli tahmis eden Sâbit, bu şiirin 7. bendinde şöyle der:
“İnsan bedeninde kalp, dünyaya nispetle Kâbe gibidir. Her (put gibi) güzel yüzlü, o kutsal mahalle girmemeli; kişi her gördüğü güzele âşık olmamalıdır. Kâbe gibi mübarek olan kalp mahalline lâıyk bir güzel sevip onunla yetinmek gerekir.”

Her çelîpâ sûrete âğuşun açup sunma el

Her nigâr-ı deyre görme Ka‘be-i kalbi mahel

Bin perî-peyker görürsün günde Sâbit gibi gel

İhtiyâr eyle birin gâyet ile olsun güzel

Her melek-manzar ile kılma Nedîmâ ihtilât Sâbit Thms 1/7

Vecdî, aşağıdaki beyitlerde âşğın gönlüne şöyle seslenir: *“Ey gönül, aşk kitabını kimseden ders alarak okuma. Çünkü o, gönüllere verilen çok gizli bir sırdır. Vuslatı isteyip durma zirâ bu vadide asıl murâdına erişen, muradına erişemeyendir. Zaten, vuslatın kârı, bir anlık mutluluktan ibarettir.”*

Kimseden olma sebak-hân-ı kitâb-ı ‘aşk kim

Sırr-ı mektûm ol nühüfte şey’ün adıdur gönül

Gönderürsen âh ile gönder peyâm-ı sırrını

Zülf-i yârün âh-ı tfl-hâne zâdıdur gönül

Germ-hâhiş olma ol müstagnî istersen murâd

Kim medâr-ı ber-murâdı nâ-murâdıdur gönül

Tâlib-i vasl olma me'lûf olmuş iken hecr ile

Kim visâlün hâsılı bir lahza şâdîdur gönül

Vecdi G 37/2-5

Şeyhülislâm Yahyâ, bu âlemdeki asıl güzelliğin Hak tarafından ihsan edilmiş olan güzellik olduğunu ifade ettiği dizelerde, hakikate müteallik olmayan güzelliklerin bir kadının boya ile elde ettiği güzellikler gibi sahte ve geçici olduğunu, bir kıymeti hâiz olmadığını dile getirir:

Hüsn âlemde Hudâ-dâd gerekdür Yahyâ

Ne kadar 'âlem ola gâliye vü gâze ile

Yahyâ G 316/5

Fehîm-i Kadîm, aşağıdaki dizelerde daima şarap içip genç bir güzeli sevmeyi tavsiye eder. Bu dizelerde tasavvufî aşka işaret eden ifade ve remizler de vardır, ancak sevilecek güzelin “*bir fitne-i âhir zamân*” olarak nitelenmesi, bu dizelerde dünyevî aşkın ve gerçek şarabın kast ediliyor olması ihtimalini kuvvetlendirir:

Der-i erbâb-ı câha ilticâdan sana derman yok

Gönül deryûze-i derd ile turma her bir âfetten

Sevüp bir fitne-i âhir-zamânı cân-nisâr ol kim

Nişan vire cemâl-i kadr-i hurşîd-i kıyâmetten

Ne fitne bir belâ-ender-belâ-yı şehr-i cân ü dîl

Ki seyr olmaya çeşmi rûz-ı mahşerde zevk-i gâretten

Olup âb-ı hayât-ı meyle rûşen-dil hemân mest ol

Halâs ol sohbet-i nâ-cinsden ya'nî ki zulmetden

Şarâb iç tâze dilber sev cihânda herçi bâd-â-bâd

Fehîm insaf besdür ferâgât kıl şikâyetden

Fehîm-i Kadîm K 15/45-49

b. Âşık

Âşık kelimesi; tutkun, düşkün, vurgun, haddinden çok fazla ve aşırı derecede seven anlamlarına gelir. *Aşk* kelimesinden türemiştir. Çoğulu, *uşşâk* veya *âşıkîn*'dir. Âşık, "*ehli muhabbet*" olarak da anılır. Aşkın mahalli kalptir. Âşığın kalbindeki ileri derecedeki sevgi (aşk, muhabbet) Allah'a yönelikse "*aşk-ı hakîki*", insana veya diğer canlılara yönelmişse "*aşk-ı mecâzî*" adını alır. Âşığın aşkını yönelttiği zât veya kişi, "*mâşuk, sevgili, mahbup*" gibi isimlerle anılır. Divan şiirinde mutasavvıf olmayan şairler de, aşkı ve âşığın hâllerini tasavvufî sembol ve remizlerle anlatmış; tasavvufî mecazlar sistemini kullanmışlardır. Bu sebeple şiirlerde çizilen âşık portresi, ilk planda bir Hak âşığını çağırıştırır. Klâsik şiirimizin dünyasında insanın insana duyduğu aşk da makbul tutulmuştur. Sûfiler dahi "*Mecâzî aşk, gerçek aşkın köprüsüdür.*" diyerek mecâzî aşkı bir bakıma hoş görmüşlerdir.³³⁹

Divan şiirindeki aşk tek taraflıdır. Onda seven ve aşkın ıstırabını çeken yalnızca âşıktır. Sevgili ise, âşığın duygularına karşı seyirci tavrı takınan, ilgisini ondan esirgeyen bir tutum içinde görünür. Âşığına ıstırap çektirmekten hoşlanır, ona yüzünü göstermekte nazlanır, araya daima bir mesafe koyar. Hüküm ve iradeyi elinde bulunduran sevgili daima bir sultan konumunda, âşık ise bir kul, köle yahut gedâ konumundadır. Aşkta en korkulan durum ise, sevgilinin eziyet ve cefâdan vazgeçmesidir. Bu onun âşıktan yüz çevirmesi ve artık her şeyin, her ümîdin bitmesi demektir.³⁴⁰

³³⁹ Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 57; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015, s. 30.

³⁴⁰ Bkz. Akün, *Divan Edebiyatı*, s. 130-132.

XVII. yüzyıl divanlarındaki âşığa yönelik olan veya âşıkla ilgili nasihatlerde çizilen âşık portresi, divan şiirindeki genel âşık karakterine uyar. Şiirlerde genel olarak, aşk ehli, idealize edilir. Âşıklar, geçici olan güzelliklerden uzaklaşıp İlâhî olana yönelmeye davet edilir. Aşk yolunda çekilecek sıkıntılara karşı sabır tavsiye edilir. Âşık kimseye veya âşıkların muhataplarına verilen öğüt ve tavsiyeler şöyledir:

Aşk ehli, bu dünyâya ve dünyâlıklara değil mânâ âlemine iştîyak duymalıdır. O bir yağmur damlasıdır ki ulaşması gereken yer deryâdır. Deryaya (vahdete) kavuşmak azmiyle seyr etmelidir:³⁴¹

‘Işk ehli odur ki bakmayup dünyâya

Efzûn ola şevki ‘âlem-i ma‘nâya

Sevdâ-yı vatanla turmayup bir yirde

Çün katre-i ebr ‘azm ide deryâya

Neşâtî rb 9

Aşk ehli, istiğnâ (mâsivâdan yüz çevirme) denizine batmalıdır. Bu istiğnâ vadisinde pervâne³⁴² ateşi tanımaz. (Âşık, mâsivâdan o derece tecrid olmalıdır):

Garka-i deryâ-yı istiğnâ gerek erbâb-ı ‘aşk

Bunda ey dil şem‘ ile pervâne olmaz âşinâ

Fehîm-i Kadîm G 11/3

Aşk ehlinin dünyanın zevklerinden uzak; gözü yaşlı, gönlü dertli olması beklenir. Âşık, gözyaşları ile nazarını pâk eylemiş; kâinata bakışını güzelleştirmiş olur. Âşık,

³⁴¹ Deniz (deryâ), tasavvufta mutlak varlık olan Allah’ı, O’nun sonsuz sıfat ve zât makâmını, vahdeti ve küllî varlık âlemini temsil eder. Tasavvuf ehli varlığın *bir* olduğunu, çokluğun/kesretin görünürde kaldığını anlatmak için daha ziyade deniz imgesini kullanmıştır. Vahdet, deniz; Kâinat, eşyâ ise bu denizin dalgalarından ibarettir. Dalgalar, denizden ayrı olmayıp, denizin görünüşüdürler; mutlak varlığın kâinattaki görünen tecellileridir. Bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 292.

³⁴² Pervâne ile Mum (Şem’): Pervâne, geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük kelebeğdir. Divan şiirinde âşıkı temsil eder. Pervâne mumun etrafında döner döner an gelir kendisini o ışığa bırakmış. Pervânenin muma (ışığa) olan kendisini yok etme derecesindeki iştîyâkı divan şiirinde çok fazla ele alınmıştır. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 324.

gözyaşlarını yârin ayağına saçmalıdır. Gamsız olmak âşığa yakışmaz; zîrâ aşk bahçesinde ancak hasret çiçeği yetişir:

Ekser ol bezm-geh-i ‘aşkda erbâb-ı derûn

Dilde gam serde şegâb dîdede âb isterler Nâbî G 230/6-7

Sîm-i eşki yûri kıl yârûn ayagına nisâr

Akce itmez kuru nâlişlerûn ey âşık-ı zâr Atâyî b 14

Yâri gördükçe gönül çeşmini nemnâk eyler

‘Âşık-ı sâdık odur kim nazarın pâk eyler Hâletî G 291/1

‘Âşıkda hüzn ü nâle şâm u seher gerek

Elbet ‘alîl olanda bir ednâ eser gerek Fevzî G 100/1

Açılma gülme şâd olma dem-â-dem ol mihen-peymâ

Degül şâyeste-i ehl-i mahabbet hoş-dilî zîrâ

Ser-â-pâ dâg-dâg-ı hasret ol kıl cismi gam-fersâ

Dilâ germ olma ikbâl-i bahâra ‘andelib-âsâ

Bizim ezhârumuzda sebz olan ezhâr-ı hasretdür Fevzî Th 1/3

Sevgilinin dudağı canının cevheridir; ucuz değildir, ulaşılması zordur. Bu sebeple âşık, vuslat yolunda çile çekmeli ve çok gözyaşı dökmelidir:

Çok nisâr itmek gerek sîm-i sirişkin ehl-i ‘ışk

La‘l-i dilber cevher-i cândur alınmaz râygân Hâletî G 553/9

İtmeden başını misvâk gibi bin pâre

Giremezsin leb-i yâre sana Şâfîce cevâb   Sâbit G 28/4

Sînemüz dâimâ o dil-dârun

Gamzesi tîrine nişâne gerek

‘Âşık olan kimesnenün her dem

Gözi yaşı dile revâne gerek   Hâletî G 456/2-3

Âşığın çehresinde, sevgilisine yalvarır iken dökülen gözyaşları olmalıdır. Bu gözyaşları, kâğıda kıymet veren âhâr³⁴³ gibi âşığa kıymet verir. Çürük kâğıtlara âhâr yaraşmayacağı gibi, gözyaşı da ancak âşığın yüzüne yaraşır:

Safha-i çehre-i ‘âşıkda gerek eşk-i niyâz

Her çürük kağıda âhâr sezâ-vâr olmaz   Sâbit K 5/12

Âşık, aşk yolunda canından bile vazgeçmeli, muhabbet davasındaki varlığını vücûduyla isbât etmelidir. Aşk pazarında aşk cevheri karşılığında can nakdi verilir. Âşık, vuslat yolunda Mansûr³⁴⁴ gibi asılmayı dahi göze almalıdır:

³⁴³ Âhar: Kağıtların yazıyı kolay kabul etmesi için yapılan terbiyeye âhâr veya âher denir. Yumurta akıyla veya pişirilmiş toz pirinç (nişasta) ile yapılır. Bazen bunların içine kitre, nişadır, arap zıncı... gibi başka maddeler de katılır. Âharlanacak kâğıt ya âhar hamûlesine batırılır ya da bu hamûle ince bir tabaka halinde kâğıdın yüzeyine sürülürdü. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 19.

³⁴⁴ “Hallâc-ı Mansûr: M. 857-922 yılları arasında yaşamış ünlü bir mutasavvıftır. Tasavvuf yolunda ilerleyince fenâfillah’a ulaştı ve ‘Ene’l- Hak (Ben Hakkım)’ dedi. Bu sözün bâtinî manasını değil de zâhirî manasını ele alanlar onu münkir kabul ettiler. Zamanın kadısı bu sözü yüzünden dinden çıktığına ve zındıklara yol gösterdiğine hükmederek katlini istedi. Halifenin de tasdikiyle Bağdat’ta sırayla kamçılandı, vücudu parça parça edildi, darağacına çekilerek teşhir edildi, sonra da kafası kesilerek cesedi yakıldı. Mevlevî ve Bektaşî tarikatlerine çok büyük etkisi olan Hallac’a ait birçok menkıbe vardır. Ahmed Yesevî, Yûnus Emre, Nesîmî, Niyâzî-i Mısırî gibi birçok sûfî onu hak yolda şehit edilmiş bir mücahid olarak ele alır ve eserlerinde sıkça söz ederler. Edebiyatta darağacı ve *ene’l-Hakk* münasebetiyle sıkça anılan Mansûr, inancı uğruna her şeye göğüs germe ve ölmenin sembolü olarak bilinir.” Bkz.: İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 167-168.

Cân nakdini vir sînesin açsun dirisen yâr

Dirler der-i firdevsi açan ehl-i sehâdur   Hâletî G 151/3

Cevrî nigeht-i yâra cân virmede bî-bâk ol

İsbât-ı vücûd eyle da‘vâ-yı mahabbetle   Cevrî G240/5

Râh-ı kûy-ı yâr pürdür kelle-i hûn-pâşdan

Varmak istersen eger sen de geçersin başdan   Hâletî mtl 445

Kıl hâce-i cemâl ile hüsn-i mu‘âmele

Al nakd-i ‘ışkı cevher-i cânı virüp girev   Nâdirî G 100/3

Dilâ Mansûr-veş pâk ol gam-ı cânânile hâk ol

Yolunda ihtiyâr eyle asılmayı basılmayı   Hâletî G 853/4

‘Âşık odur ki yâri ışiginde cân vire

Mecnûn-ı gâfilün harekâtı yabânedür   Yahyâ G 87/2

Âşık, Mecnun gibi divane olup uzaklara gitmek yerine sabırla yâr eşiginde beklemeli; yârin kapısına hizmet etmelidir. Böyle yaparsa mutlaka bir gün o kapıdan içeri alınır. Yârin eşigine hizmet eden, yabanda kalmaz. Aşk dergâhının kapısını bekleyenin kırık çanağını (gönlünü) boş bırakmazlar. Aşk, Tur Dağı olsa bile ümitsiz olma. Orada Mûsâ’ya “len terânî (beni göremezsin)”³⁴⁵ denmez:

³⁴⁵ “Len terânî : Beni asla göremezsin” Bu ibare Araf suresi 143. âyette geçer. Âyet-i kerîme şöyledir: “Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte (Tur’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim bana kendini göster; seni

Hâl-i Mecnûn'ı gûş idüp ey dil

Pend iken ana 'ibret almazsın

Olma dîvâne bekle yâr ışigin

Hidmet eyle yabanda kalmazsın Atâyî kt 49

'Aşkdur sûzende-i hâr-ı mugaylân-ı emel

'Aşkdur şûyende-i nakş-ı rüsûm-ı mâsivâ

Kâse-i işkesteni ey dil tehî korlar mı hiç

Sen hemân der-yûze-i dergâh-ı 'aşk it dâ'imâ Atâyî G 4/1-2

'Aşkdur sermâye-i zevk-i ma'ârif sînede

'Aşkdur ser-matla' mecmu'a-i dâd-ı Hudâ

Tûr-ı 'aşk olsa tecellîzâr olma nâ-ümîd

Olmaz anda "len terânî" Mûsî-yi çeşme gîtâ Râmî G 1/6-7

Aşk, çileli bir hâldir. Aşk yoluna giren çileyi, zorluğu göze almalı; bu yolda karşılaştığı zorluk ve belâlar karşısında sabırlı olmalıdır. Sevgilinin süzgün bakışlarına âşinâ olmak isteyen, belâ ile yâr olmak zorundadır; zirâ kıymetli şeyler zor elde edilir. Semender³⁴⁶ ateşe nasıl dayanıklı ise, âşık da aşk ateşine öyle dayanıklı olmalıdır. Ayrılık belâsına bağına taş basarak sabretmeli; âh vâh ederek hâlinden şikâyet etmemelidir:

---

göreylim!' dedi. (Rabbi) Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksın!' buyurdu. Rabbi o dağa tecellî edince onu paramparça etti. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.'" Dîdâr-ı Hakk'ı Mûsâ ne görmedi ne gördü / Esrâr-ı len terânî kıldı ziyâde hayrân (Yahyâ Bey) Bkz.: Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözcükler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1991, s. 111.

³⁴⁶ Semender: Ateşte yanmayan bir çeşit efsânevî hayvandır. Denizatına benzeyen kuyruklu bir hayvan imiş. Bu hayvanın ateşe girdiği zaman bir çeşit yağlı madde salgılayarak kendini koruduğu rivayet edilir. Başka bir rivayete göre semender yalnızca ateşte yanar ve ateşten çıkınca ölmüş. Bunun bir kuş olduğunu

Mekteb-i ‘aşka viren tıfl-ı dili itmesün âh

Nüşa-i derdün olur fâtihası besmelegâh

Atâyî beyit 70

Ehl-i sabr olmak gerekdür iddi‘â-yı ‘aşk iden

Tâ vire hükmin belâ-yı ‘aşk mânend-i kazâ

Râmî G 2/4

Nigâh-ı gamze ile âşinâlık ister isen

Kazâyı yâda getürme belâyile yâr ol

Düşürme sâye-i nahl-i ümîdi üstüne gel

Bu hâr-zârda Cevrî gibi sebük-bâr ol

Cevrî G 154/4-5

Ne hîre-pây-ı şevk ol ey reh-neverd-i himmet

Ne dâmen-i hevesde gerd-i şitâb göster

Vâdî-i gamda eşkün mahv eyle tâb-ı dilden

Âb eyleme serâbı âbı serâb göster

Mahşerde Nâ’îlî-veş pür-bâr-ı cürm-i ‘ışk ol

Dâdâr-ı haşra kendün mizân-harâb göster

Nâilî G 65 / 8-9-10

Âşık odur ki ülfetî-i nâr-ı ‘ışk olup

Kendin hemîşe şekl-i semenderde gösterür

Sâbit G 104/4

---

söyleyenler de vardır. Klâsik edebiyatımızda âşıklar aşkın ateş gibi yakıcı olan kederlerine göğüs germeleri yönüyle semendere benzetilir: Yerin od etmedik kim vardır erbâb-ı muhabbetde / Semenderler gibi uşşâk da sükkân-ı âteşdir (Şeyhülislâm Yahyâ)” Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 349.

Semender -meşreb olmak şu'le-nûş olmak gerek 'âşık

'Aceb mi eylese dâ'im şererden dânesin bülbül Neşâtî G 81/3

Belâ-yı hecrile bagrına taş basmak gerek 'âşık

Ne var Mecnûn der-âguş itse seng-i kûy-ı Leylâ'yı Hâletî G 836/3

Ser-çeşme-i seyl çeşmi pâk eylesesün

Dil-hânesini yıkınca hâk eylesesün

Mest-i mey-i 'aşk olan esîr-i medhûş

Meclisde libâs-ı sabrı çâk eylesesün Râmî rb 28

O yâri bî-vefâ buldum diyü dünyâya söylersin

Hemân her bulduğun söyler mi âdem ey dil-i rüsvâ Hâletî G 25/3

Aşk yoluna giren, bu yolda karşılaçağı sıkıntılara karşı tevekküle sarılmalıdır. Bu yolda ihtiyatın (sakinme ve tedbirin) faydası yoktur; aşk yolculuğu sıkıntısız geçmez:

Râh-ı 'ışka girmede mâye tevekküldür hemân

Hâletî yohsa müfîd olmaz bu yolda ihtiyât Hâletî G 354/5

Âşık, sevgilinin nazına, cefâsına tahammül etmelidir; hattâ sevgilinin cevr ü cefâsının vefâyâ alâmet olduğunu bilmeli; cefâyâ maruz kalınca üzülmemelidir. Sevgilinin nazı bir çeşit cilvedir. Güzelliğine mağrur olan sevgilinin cevr ü cefa etmesi, âşığın da buna sabretmesi aşkın kanunudur:

Me'yûs olma nahvet-i nâzından ol mehün

Cevr ü cefâ vefâyâ 'alâmet degül midür Nâbî G 200/5

Hâletî incinme görsen yârdan temkîn-i hüsn

Tâ ezelden böyledür resm-i bütân-ı hod-perest

Hâletî G 99/5

Gördükçe dilber bakmasa incinme kim ma‘zûrdur

Hem şîveye meşgûl olur hem hüsnine mağrûrdur

Hâletî G 265/1

Eger yâ olssa kaddün derdile ol yâre incinme

Bu kânûn-ı muhabbetdür dilâ böyle kurulmuşdur

Hâletî G 267/4

Cefâsına mütehammil gerek o mâhı seven

Nigâh-ı şûhî gibi nâ-sabûrı n’eylerler

Nâ’ilî G 51/6

Sevgilinin kâkülünde vefâ kokusu yoktur. Güzellik sahrasının âhûsu olan sevgiliden dost olmaz; Bu sebeple, âşık sevgiliden lütuf olarak gelecek bir anlık bakışı bile ümit etmemeli, sevgiliden vefâ beklememelidir. Zaten aşk dediğin ya harap olmuş bir gönül ister ya da gelir gönlünü harap eder. Aşk, virâne gönüllerin padişahıdır:

Ümmîd-i yek-şemme-i lutf olmasun ‘âşık

Bûyâ-yı vefâ kâkül-i cânânede yokdur

Sâbit G 92/2

İtme çeşminden ümîd-i yek-nigâh-ı iltifât

Âhû-yı sahrâ-yı hüsn olmaz dilâ dîvâne dost

Yâ harâb olmuş dil ister yâ gelüp eyler harâb

‘Aşkdur var ise bir şâhen-şeh-i vîrâne dost

Vecdî G 5/3-6

Aşk bir sırdır; âşık, bu sırrı iyi saklamalıdır. Bilhassa ilâhî aşk yolunda yürüyen sâlik, bu yolda ehli olanın fehmedemeyeceği nice tecellîlere muhatap olur. Bu yolda yürümenin şartı, şâhit olduğu tecellîleri herkesten gizlemek; bunların kendisine emanet edilmiş sırlar olduğunu bilmektir. Sultana mahrem olan, hiç sırrını açar mı? “*Sûfiler, sırrımı düğmem bilse onu koparır atarım demişlerdir*”³⁴⁷ Bu yolda edeb, susmaktır:

Pîr-i hîred nasihat idüp gönlüme didi

Fâş itme râz-ı ‘ışkı seversen Muhammed’i Hâletî mtl 351

Lâl eylese aceb mi ‘uşşâkı hayret-i ‘aşk

Hîç râz açar mı ol kim sultâna mahrem oldı Atâyî G 252/3

Bahr-i ‘aşk içre dil-i ehl-i gama keştî-sıfat

Gâlib oldukca hevâ eksük degüldür ıstırâb

Cûş idüp ‘aşk ile gösterme gubâr-ı hâtırun

Rîg-i deryâ-veş gerek olsun ‘Atâyî bî-hisâb Atâyî G 10/4-5

Bend eylesün dehânını muhkem kemer gibi

Şol kimse kim cihanda civânâna sarmaşur Hâletî G 236/5

Gel ey esîr-i sühân eyle meşk-i hâmûşı

Zebân-ı memleket-i ‘aşk bî-zebânlıkdur Nâbî G 238/7

³⁴⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 182.

Kessün lisân-ı kâlini bin kerre ‘âşıkûn

Sanma zebân-ı hâl ile güftârdan kalur

Sâbit G 107/4

Mest-i ‘aşk oldunsa Yahyâveş açılma kimseye

Şahne-i devrân sakın bûy-ı dehânun tuymasun

Yahyâ G 257/5

Sükûtdur edeb-i ‘ışk bahs-i vuslatda

Degül mahalle mülâyim sözi dirâz itmek

Miyânı sırrını cânumda eyledüm pinhân

Düşer mi ‘âşık-ı şeydâya keşf-i râz itmek

Nedîm-i Kadîm G 15/2-3

Âşık, tevazu sahibidir; melâmet ehlidir; bu yüzden aşk yolunda kınanmayı, ayıplanmayı göze almıştır:

Dem-â-dem kaddin egüp hiçe satılmak gerek ‘âşık

Budur sûdı şu kim sûdâ-ger -i şehri melâmetdür

Atâyî G 62/ 2

Âşık, kendisiyle hem-derd olmayan, İlâhî aşkın rüzgarıyla nefsi emmaresini yerle bir etmeyen dilberi sevmekten vazgeçmelidir:

Geç o dilberden ki hem-derd-i dil ü cân olmaya

Tünd-bâd-ı âhdan zülfi perîşân olmaya

İsmetî G 82/1

Hercâî (vefâsız, havâî), taş kalpli kimseye gönül vermemek gerekir. Taş kalpli, merhametsiz bir yâre düşen, bin parçaya bölünür:

Hercâiye dil virme ki âvâre olursun

Dermân bulımazsın katı bî-çâre olursun

Bir pâre safâ üzre ol ey âyîne-i dil

Her seng dile düşme ki bin pâre olursun   Yahya G 288/1-2

Âşık, öfkeye kapılıp büyük laflar etmemelidir:

Tîr-i âhum irişür menzil-i maksûda diyü

Germ olup aşırı atma katı ey ‘âşık-ı zâr   Atâyî G 37/2

Âşıklara eziyet etmemek, onların âhını almaktan sakınmak gerekir. Çünkü onlar, Hakk’ın nazlı kullarıdır; onlara hasım olan Hakk’ı karşısına almış olur. Âşıkların yumuşak gönüllü olmaları seni aldatmasın; zîrâ toprak ne kadar yumuşak olsa da onda biten diken sert olur:

‘Uşşâkın alma âhını olma ciger-şikâf

Ol âhdan hazer kıl o pergâleden sakın   Nâilî G 247/5

Ağlatma ehl-i ‘ışkî ki hattun gelür hemân

Gül-gûn-ı eşk-i çeşm sakın kaldurur gubâr   Hâletî G 136/6

Ey şûh olma gırre çerâgân-ı hüsne kim

Bir âh-ı serd ‘âşıka mevkûfdur hemân   Hâletî G 559/2

Ehl-i dile tokunma kim âzârı saht olur

Nerm olsa hâk her ne kadar hârı saht olur

Aldanma reng-i rûyuna ey hâm-ı dest-i âz

Nahl-i hadîka-i emelün bârı saht olur

Nâilî G 49 / 1-2

Ey aşk yolunda seyre çıkmış olan sâlik, ey ârif kimse! Seni bu yoldan çıkaracak, yolunu kaybettirecek tuzaklar gizli köşelerde seni bekliyor. Bunun farkında ol da kendini emniyette hissetme. Yanlış yollara sapma. Temkini elden bırakma. Yolunu şaşdırmamak için kendine İlâhî rızâyı rehber edin. Rıza eteğine tutun:

Ey râh-ı aşka sâlik olan ‘ârif-i güzîn

Dâm-ı reh-i dalâlden olma sakın emîn

Câ’iz ki almağa yolun ey ‘âşık-ı hazîn

Sayyâd-ı fitne eyleye bir gûşede kemîn

Tut dâmen-i rızâyı sakın hıffet eyleme

Çoktur bu yolda cây-ı hatar gaflet eyleme

Nâilî Msd 3/10

Sevgiliye duyduğu aşırı iştiyaktan dolayı ayrılık acısına dayanamayıp ölen âşığı hor görme. Çünkü o, bekâ meziyetlerinin sınırlarına vâkıftır (İlâhî güzelliklerden bilmesine izin verilenler, onda bu aşırı arzuyu uyandırır). Âşıkları hor görüp onlardan kaçma. Zirâ, Yûsuf’un cemâline parlaklık veren, Yakub’un gözyaşları ile Züleyhâ’yı yakan ateştir.³⁴⁸

³⁴⁸ Yûsuf peygamber, Yâkub peygamberin on birinci çocuğu idi. Çocukları içinde ona ayrı bir muhabbet duyardı. Bu durum kardeşlerinin kıskançlığına sebep oldu. Bir plan kuran büyük kardeşleri çeşitli hilelerle Yûsuf’u babalarından uzaklaştırdılar. Bu ayrılığa dayanamayan Yâkub Peygamber’in ağlamaktan gözlerinin kör olduğu rivayet edilir. Kader Yûsuf’u Mısır sarayına hizmetkâr olarak getirdi. Kralın karısı olan genç ve güzel Züleyhâ Yûsuf’a âşık oldu. Bu durum ifşâ oldu, kraliçenin bir hizmetkâra âşık olması büyük bir itibar kaybı ve kınanmayı beraberinde getirdi. Hz. Yûsuf’un hayat hikâyesi edebiyatımıza çokça konu olmuş, Züleyhâ ile arasındaki aşkı anlatan mesneviler kaleme alınmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de Hazret-i Yûsuf’un hayatına geniş yer verilmiştir. Konuyla ilgili en çok bilgi Yûsuf Suresi’nde yer alır. Bkz.: İbn-i Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, Çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985, C. 8, s. 4029-4156; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 1, s. 301-336.

Şehîd-i deşne-i ‘aşka³⁴⁹ hakâretle nazar kılma

Olur zîrâ mezâyâ-yı bekânun vâkıf-ı râzı

Râmî G 282/2

Kaçma ‘âşıkdan ki virmişdür cemâl-i Yûsuf’a

Giryeye-i Ya‘kûb ile sûz-ı Züleyhâ âb u tâb

Hâletî G 62/3

c. Vuslat

Arapça bir kelime olan vuslat (visâl, vasl, vüsûl); bir şeye ulaşma, yetişme, sevgiliye kavuşma anlamına gelir. Tasavvufta vuslat, “kulun seyr ü sülûk neticesinde nihaî maksadı olan Hakk’a ulaşması, vahdet makâmı” anlamlarına gelir. Tevhid delilleriyle eşyayı görme yahut eşyada Hakkı görme (müşâhede) makamına ulaşan kul, vuslata ermiş sayılır. Buna, hakka’l-yakîn makamı da denilir. Tasavvufi mecazlarda ağız ve dudak (leb), fenâfillâhî (ilâhî vuslatı) temsil eder.³⁵⁰ Divan şiirinde “vuslat” bahsinde sıkça kullanılan “*Şem ve Pervâne*” mazmununda da şem’ (ışık), ilâhî nûr’u; pervâne ise, ışığa ulaşmak için kendini alevlere atıp yok etmesiyle, tasavvuf yolundaki hâl ve makamları geçerek vuslata; yani fenâfillaha ulaşan tasavvuf yolcusunu sembolize eder.³⁵¹ Vuslatın zıddı; ayrılık, hicrân, firkâtîr. Âşık, firkat hâlinden dolayı daima elem çeker. Âşığın yegâne arzusu vuslata ermektir.³⁵²

XVII. yüzyıl divanlarında âşığa ve sevgiliye hitap ederek onlara “vuslat” bahsinde nasihat eden beyitler aşağıdadır.

³⁴⁹ Aşkın sembol şahsiyeti olan Hallâc-ı Mansûr’a *aşk şehidi* denmiştir. Menkıbeye göre vücûdundan akan kanlar, yere Allah kelimesini yazacak şekilde aktığından bu ad verilmiştir. Divan şiirinde “aşk şehidi” terkihiyle Mansûr’a telmihte bulunulur. Bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 95; Hallâc-ı Mansûr ile ilgili geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *D.İ.A.*, İstanbul 1997, C. 15, s. 337.

³⁵⁰ Bkz.: Tarlan, *Fuzûlî Divânı Şerhi*, s. 433.

³⁵¹ Bkz.: Sadık Armutlu, *Zâtî’nin Şem ü Pervâne’si*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi S.B.E., Malatya 1998, s. 53-59.

³⁵² Semih Ceylân, “Vüsûl”, *D.İ.A.*, İstanbul 2013, C. 43, s. 143.

Nâbî, bu dünyada arzu edilmeye değer tek şeyin ilâhî vuslat olduğunu şöyle ifade eder:

Renc-i tahsîl ü gam-ı fevtini çekme Nâbî

Vasldan gayrı bu gam-hânedede bir matlûbun Nâbî G 422/7

“Ey gönül gel aşk ile yanarak fenâ kaydını mahvet de ayrılığın başına vuslat eliyle toprak saç. Hicran mahşerinin sabahını vuslat ile aydınlat. Vuslat gecesini şenlendiren ay ışığı ol!” diyen Râmî, ilâhî aşka düşmeye, bu aşkın verdiği güçle mâsivâdan kurtulup vuslata ermeye davet eder:

Sabah-ı mahşer-i hicrâna hurşîd-i dırahşân ol

Şeb-i yevmü’l-visâle hâle-i bedr-i cihanbân ol

Yanup mahv ol ser-â-ser ey gönül tennûr-ı ‘aşk içre

Ser-i hicrâna dest-i vaslile hâkister-efşân ol Râmî G 185/1-2

Ey manevi kirlerle hastalanmış gönül, vuslata ulaşmak için bin yıllık ayrılık yolunu aşman gerekse de düşe kalka o yola düş; yârin mahallesine var. Bu yola yalnız çıkma, bu yolda senin elinden tutacak bu yolu senden önce geçmiş bir mürşidi rehber edin!:

Ey cân-ı haste kalka düşe kûy-ı yâra düş

Kalkınmak ister isen eger lâle-zâra düş

Düşsen de dest-i lutf-ı ‘inâyetle kaldurur

Bir kıyâmet-i fûtâde bilür şîve-kâra düş

Vuslat diyüp de keşf ü ‘asâ-yı hadîd ile

Râh-ı hezâr sâle-i firkat-medâra düş Sâbit G 161/1-3

Vuslata ulaşmak kolay değildir. Bu sebeple, vuslat arzusunda olanın sabırlı olması; sevgilinin semtine doğru gözyaşları ile yol almaya devam etmesi gerekir. Sabredene visal kapısı bir gün mutlaka açılır. Pervâne gibi, aşk ateşinde yanmayı göze alamayan güzellik mumuna vâsıl olamaz:

Feth olur bâb-ı visâl ey ‘âşık-ı dil pür-harec

Bir zemân sabr üzre ol es-sabr miftâhü'l-ferec

Nakd-i sîm-i eşk ile kûy-ı nigâra ‘azîm ol

Farzdur bâliğ-nisâb-ı kudrete zîrâ ki hac

Kar‘-ı bâb-ı Kâdi'l-hâcât dan çekme elün

Hâtırında yok mı mazmûn-ı ferah-bahş-ı velec   Sâbit G 49/1-3

Pervâne gibi yanmayıcak nâr-ı ‘aşka ten

Ol şem‘-i hüsne vasl olamazsın cihânda sen   Yahyâ G 264/1

Vuslat arzusunda olanın talebinde ısrarcı olması gerektiğini, vuslat talebinde samîmî olduğunu sevgilisine isbat edebilmek için çok ağlayıp yalvarması hattâ canından bile vazgeçmesi lâzım geldiği şöyle ifade edilmiştir:

Derûnun Nâbiyâ âyîne-i ruhsâr-ı râz eyle

Dilün tenvîr-i âteş-hâne-i sûz u güdâz eyle

Lebün tekrâr-ı harf-i vaslda hâhiş-trâz eyle

Fuzûlî nâzeninler görsen ızhâr-ı niyâz eyle

Terahhum umsa ‘ayb olmaz gedâlar pâdişâlardan Nâbî Th 4/5

Aglayup dâ’im yüzün âlûde kılsın hûnile

Kim ki hem-reng olmak ister ol ruhu gül-gûnile Hâletî mtl 291

Tutarsa gül gibi gûş-ı kabûli nâle-i ‘aşka

İşiginde varup bülbül gibi feryâddan kaçma Yahyâ G 333/4

Yâr işigine tuhfe-i cân ile gelmeden

Maksûd feyz-i cûdına Yahyâ bâhânedür Yahyâ G 87/5

Vuslata giden yol zorluklarla doludur. Bu yola çıkanın bu zorluklarla baş edecek tedarike, yani, manevî donanımına sahip olması gerekir. Sâbit tarafından kaleme alınan aşağıdaki beyitlerde, vuslat yolunda âşığın karşısına çıkacak olan zorluklar, İran edebiyatının ünlü kahramanı Zâl’e³⁵³ teşbih edilerek âşığın Zâl ile pençeleşecek demirden pençelere ve çelikten pazulara sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Yine, vuslat yolunda yürüyen âşık, İran ve Türk edebiyatında âşığı ve sâliki teşbihen çokça kullanılmış efsânevî Anka Kuşu’na³⁵⁴ benzetilmiş, âşığın vuslat göğünde kanat çırpabilmek için çelik kanatlara sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Böylece, âşığın yolunun uzun ve çetin olduğu, vuslata erebilmek için mânen çok güçlü olması gerektiği, telmih, istiâre ve teşbih sanatlarının imkânlarıyla çarpıcı biçimde dile getirilmiştir:

³⁵³ Zâl: Şehnâme’de adı geçen kahramanlardan Sâm’ın oğlu, Rüstem’in babasıdır. Anasından saç, kirpik ve kaşları beyaz doğduğundan ve babası oğlu olduğunu inkâr ettiğinden hile ile bir dağa atılmıştı. Orada Sîmurg (Zümrüdüanka) kuşu tarafından beslenmişti. Saçının beyazlığı dolayısıyla adına ihtiyar manasına gelen Zâl denmiştir. Bkz.: Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 76.

³⁵⁴ Ankâ: Kaf Dağında yaşadığı varsayılan efsânevi bir kuştur. Kaf Dağında yaşaması, rengi, asla yere konmayışi, avlanmayışi ve ele geçirilemeyişi yönüyle divan şiirinde teşbih ve mecazlara konu olur. İranlılar Sîmurg adıyla da anarlar. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 30.

Pençeleşmek isteyen yârâna Zâl-i ‘ışk ile

Pençeler tîmûr ü bâzûlar gerek pûladdan

Âsumân-ı vuslata pervâz iden Ankâlara

‘Ömr-i nesr-i çarha bâl ü per gerek pûladdan   Sâbit G 269/4-5

Vuslat bahsini ele alan bazı dizelerde şâirler, âşığı vuslat hevesinden vazgeçmeye davet ederler. Bu çağrılarında gerekçe olarak farklı sebepler ileri sürerler. Atâî’ye göre vuslat hevesiyle âşığa yanaşmak, âşığı rahatsız etmeye, ona cefâ etmeye sebep olur ki bu doğru değildir. Nâbî, sevgiliye vuslat için ısrar etmenin, onu bıktıracağını ve bunun âşığa verilecek çok sert tepkilere sebep olacağını söyler. Nefî ise, aşk acısıyla manevî yaralarını onaran, bu acıdan zevk alan rind bir âşık tavrıyla bu yolda dermanın belâ anlamına geldiğini, âşığın hicran belâsına tâlib olması gerektiğini ifade eder:

Teklîf-i visâl eyleme cânâne cefâdur

Zâr olma gönül yok yire bu cânâna cefâdur

Ey ‘âşık-ı şûrîde varup yâre yanaşma

Hidmet degül ol husrev-i hûbâne cefâdur   Atâyî G 51/1-2

Recâ-yı vuslat için çok da eyleme sıklet

İder netîcesi îrâs-ı vahşet ibrâmun   Nâbî G 421/4

Vuslat hevesin ko gam-ı hicrân ne belâdur

Var tâlib-i derd ol yüri dermân ne belâdur   Nefî G 43/1

Şâirler, kimi zaman vuslat bahsinde çok ümitsiz bir yaklaşım sergileyerek âşığa vuslat ümidinden vazgeçmesini salık verirler. Âşık, vuslattan ümidini kesmelidir; çünkü vuslata ulaşmak kolay değildir. Aşk, kenarına ulaşması imkânsız bir deniz gibidir. Ayrıca güzellere güven olmaz. Tâlih de çoğu kez âşıktan yana değildir:

Belâ-yı 'ışka düşdünse ümîd-i vasl-ı yâr itme

Mahabbet bahrına ey Cevrî-i şeydâ kenâr olmaz Cevrî G 121/5

Beni dinlerisen ey ehl-i muhabbet i'timâd itme

Ne çeşm-i hâb-nâk-i dilbere ne baht-ı bîdâre Hâletî G 706/4

Dil ummasun ki vâsıl ola asl-ı yârına

Bir bahrdür bu 'ışk irilmez kenârına Hâletî G 770/1

“Âşıkları birbirinden ayıran bed suratlı cadı yârin yaşadığı yere gitmem derse onun bu sözüne itimâd etme zira, kaza geliyorum demez. Ey âşık vuslata tâlib olma. Çünkü bu suda ve bu havada arzu goncası açmaz.” diyen Hâletî, “hevâ” kelimesini hem “hava” hem “hevâ” (nefsin arzuları) anlamında kullanarak “tevriye”³⁵⁵ yapar. Böylece, mecâz yoluyla, ilâhî aşkta vuslata ulaşmanın önündeki en büyük engelin, bed suratlı cadıya benzettiği şeytan ile nefsin hevâsı olduğunu ifâde eder:

Kûy-ı yâre varmazın dirse 'adû-yı bed-likâ

İ'timâd itme gelince varurum dimez kazâ

Tâlib-i vasl olma ey 'âşık sirişk ü âhile

Gonçe-i maksûdı açmaz hergiz ol âb u hevâ Hâletî G 27/1-2

³⁵⁵ Tevriye: Edebiyatta, iki ya da fazla anlamı olan bir kelimenin yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kastetmektir. Bkz.: Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, s. 86.

Sâbit'e göre âşık, sevgiliden gelen küçük ihsanlarla yetinmesini bilmeli; küçük bir ümit ışığı görünce vuslat hevesine düşmemelidir:

Bir bûse alursan tama'-ı vuslata düşme

Kıl aldugın ol şehd-i vebâlünle kanâ'at   Sâbit G 34/5

Aşağıdaki beyitlerde, “vuslat” için bir mesken, bir tenhâ mahal gerektiğini ifade eden şâirler, burada “*tenha mahal*” lâfzının hem gerçek hem de mecazî anlamını kastederler. Bu dizelerdeki “*tenha mahal*”, “*mesken*” ifadelerinin mecazî anlamı, sâlikin seyr ü sülûk yolunda geçtiği merhalelerden biri olan “*çile*” dönemini geçireceği halvethânedir:

Nâbî taleb-i visâle ked³⁵⁶ lâzımdur

Deryâ-yı ümîde cezr ü med lâzımdur

Şâyân-ı cezâsıdur zenân-ı Mısrun

Düzdân-ı cemâle kat'-ı yed lâzımdur   Nâbî rb 36

Dilde cân gibi nihân eyle hayâl-i yârî

Vuslat istersen eger yâr ile tenhâda olur   Atâyî G 89/4

³⁵⁶ “Nâbî taleb-i visâle ked lâzımdur” dizesindeki “ked” kelimesi sözlükte “ev, mesken, kapalı mekân” anlamlarına gelir ki bundan kasıt “halvethâne”dir. Halvet, halvetgâh, çilehâne gibi adlarla anılan halvethâneler, tasavvuf ehlinin zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyâzetleri gerçekleştirmek üzere şeyhlerinin izniyle belli bir süre geçirdikleri dış dünyadan soyutlanmış mekân, demektir. Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 249-250.

Vecdî'ye göre, vuslatın mahalli, ten değil can olmalıdır. Bu da ancak hâssü'l-hâs'ın³⁵⁷ bezminde sîneyi çâk etmekle (nefis terbiye ve tezkiyesi yoluyla ten kaydından kurtulmakla) mümkün olur:

Sîneni çâk it der-âguş eylesün can dil-beri

Bezm-i hâsü'l-hâsa vasl oldukda ten bîgânedür   Vecdî G11/3

Ayrılığın sabretmekten başka çaresi olmadığını söyleyen Nâbî, vuslata giden yolu ölçmenin dahi edep dışı olduğunu ifade ederek vuslatı sabırla beklemeye davet eder:

Sabrdur sugrâ-yı cân-fersâ-yı hicrün çâresi

Renc-i 'aşkun gayri bir dermâna isti'dâdı yok   Nâbî G 397/4

El virse dahı düşme gönül terk-i edebdür

Endâzelemek kaydına kâlâ-yı visâli   Nâbî G 840/3

Nâbî'ye göre, muhabbet meydanına giren kişi, heveskâr olmamalı; her gördüğü güzele gönül düşürmemelidir:

Her şûhı görüp olma talebkâr-ı visâli

Merdân-ı mahabbet heves-âlûd gerekmez   Nâbî G 322/2

Fehîm'e göre âşık, canını cânân ile bir kılmalı; yâni tevhid sırrına ermelidir. Tevhid sırrına eren kimse, ne vuslata sevinir ne de ayrılığa üzülür:

Cânı cânânun ile müttehidü'l-eczâ kıl

Dem-i vasla şegaf u hircere teessüf ne belâ   Fehîm-i Kadîm G 4 / 5

³⁵⁷ "Tasavvuf yoluna girmiş, Allah'a vâsıl olmaya yönelmiş kişiye "havâss" denir. Gerçeğe, vuslata erene de "ehassu'l-havâss", "hâssü'l-hâss" denir. Bunun mukâbili avâmdır." Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 257.

Nâbî, vuslatı aşırı derecede arzu eden kimsenin durumunun, hastanın sıhhatten başka bir şeyi düşünmemesi gibi olduğunu ifade eder. Bu sebeple, gönlü vuslata teşne olan kimseyi ayıplamamaya çağırır:

Dil-teşnegân-ı vuslata ta'n itme var mıdır

Sıhhatden özge hâtır-ı bîmârdan geçer

Nâbî G 195/5

Atâyî, bu kez âşığa değil sevgiliye seslenir. Onu, âşığın aşırı derecedeki vuslat talebinden incinmemeye; aşk yüzünden akli başından gitmiş olan âşığı mâzur görmeye davet eder:

Temennâ-yı visâl eylerse 'âşık ana incinme

Efendi mest-i rüsvânun sözi ma'zûrdur dirler

Atâyî G 54/2

2. Cem' – Fark

Cem', toplamak; fark, ayırmak demektir. Tasavvuf ıstılahı olarak cem', kulun kendinden geçip Hak Taâlâ ile beraber olması, fark ise tekrar normale dönmesidir. Sûflere göre her iki hâl de önemlidir. İbadet ve kulluk için fark, keşf ve marifet için cem' gereklidir. Kulun duâsı, yalvarması, hamd ve tevbesi fark, Hakk'ın hitabını gönlünde duyması ise cem' hâlidir.³⁵⁸ Fâtihâ sûresindeki “*Ancak sana kulluk ederiz*” ifadesi farka, “*ancak senden yardım dileriz*” lafzı da cem'e işaret eder. Farkı olmayan cem', zındıklık; cem'i olmayan fark da atâlet olarak kabul edilmiş, cem' ve farkın bir arada bulunması hâli gerçek tevhid olarak yorumlanmıştır.³⁵⁹

³⁵⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2017, s. 125.

³⁵⁹ H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 219.

XVII. yüzyıl şairlerinden Nâbi, sâliki cem‘in de farkın da hakikatine varmaya davet eder. Bu iki hâlin ilâhî olandan insanî/mahlûkî olana geçen ve daima devreden bir daire olduğunu hatırlatır:

Cem‘in idrâke çalış ka‘r-ı yemm-i lâhûtun

Farkdan farkını geç dâ‘ire-i nâsûtun Nâbî G 410/1

Gönül râhib gibi her nakşa mâ‘il olma gafletten

Sen it dîvâr nakşın fark dest-i sun‘-ı kudretten Nâbî muamma 178

Rû-nümâ olmadıysa sana eğer

Cem‘ ü fark-ı mezâhir-i ‘âlem

Turma yapmakda zerger-i takdîr

Hurde-i sîm sırmadan hâtem Nâbî kt 63

Atâyî de kişiyi kendine gelip toparlanmaya, hakikati görerek nefsine ve etrafına faydalı bir kimse olmaya davet eder:

Nâfi‘ ol cem‘ eyleyüp kendün misâl-i sünbüle

Yok yir varun perîşân eyleme sünbül gibi Atâyî G 265/3

3. Duâ

Sözlükte “çağırmak, seslenmek, istemek, yardım taleb etmek” anlamlarına gelen duâ, din literatüründe, insanın bütün benliğiyle Allah’a yönelerek maddi ve manevi isteklerini O’na arz etmesi demektir. Bir başka deyişle duâ, sonlu ve âciz olan bir varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür. Kur’an’da yirmi yerde duâ kelimesi geçmekte, ayrıca pek çok ayette duâ kökünden fiiller yer almaktadır. Duâda

daima tâzim ve tâzimle birlikte istekte bulunma anlamı vardır. Duâ aynı zamanda zikir ve ibadettir. Böylece duâda biri zikir ve saygı, diğeri de dilek olmak üzere iki unsur hep yan yana bulunur. Bu sebeple, “*Dua, ibadetin özüdür*”.³⁶⁰ Bir ayette, “*De ki; duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin*”³⁶¹ buyurulmaktadır.³⁶²

Mutasavvıfların duâ anlayışında bir şeyler istemekten çok, Allah’ın kuvvet ve kudretini ikrar ve tesbih ile kulun acziyetini itiraf ön plandadır. Duâlarda, Allah ulaşılmak istenen bir sevgili olarak görüldüğünden, perdelerden ve hicrandan yakınılır; vuslat ve müşâhede talep edilir. Allah’tan af, mağfiret, cehennemden kurtulma, cennete girmeyi istemek sûflerin dualarında yer alırsa da onlar daha çok ilâhî rızâya ermek, Allah’ın sevgisini kazanmak ve O’nu temaşa etme mutluluğuna ermek için dua eder; bazen bu hususu kuvvetle vurgulamak için ilâhî azaba bile katlanmaya hazır olduklarını ifade ederler. Râbia el-Adeviyye’nin, “*Allahım! Dünya nimetlerini düşmanlarına, âhiret nimetlerini dostlarına ver, buna sen kadırsın*”; Bâyezîd-i Bistâmî’nin, “*Allahım! Senden sadece seni istiyorum*” şeklinde yakarması bu tür dualara örnektir.³⁶³

Divan şairleri, dua etmenin gücünden, güzelliğinden bahsederek kulu duaya davet ettikleri dizelerinde Cenâb-ı Hak’tan istenilecek değerler olarak ilâhî ülfeti, vuslatı, aşkı, af ve mağfireti ön plana çıkarmışlardır.

Aşağıdaki dizelerde Cenâb-ı Hakk’a el açanın muradına nail olacağını; Hakk’ın dergâhına varıp el açanın geri çevrilmeyeceğini ifâde eden şâirler, bu konudaki fikir ve duygularını mecaz, teşbih ve istiâreler yoluyla sanatlı bir şekilde dile getirirler:

---

³⁶⁰ Tirmizî, Devaat, 1.

³⁶¹ Furkan, 25/77.

³⁶² İsmail Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2015, s. 128.

³⁶³ Süleyman Uludağ, “Dua (Tasavvufta Dua Anlayışı)”, *D.İ.A.*, İstanbul 1994, C. 9, s. 535.

“*Duâ elini Hudâ’ya aç. Zirâ onunla emel ağacı dal ve yemiş verir.*” diyen Râmî, duâ etmek için açılmış ve göğe doğru uzanmış el ile ağaçların görünüşü arasındaki benzerlik dolayısıyla bu iki imgeyi bir arada kullanır. Duâ’nın nasip ve bereket kaynağı olması, emel ağacının duâ ile dal ve yemiş vermesi istiâresi ile ifade edilir:

Dest-i niyâzı eyle küşâde Hudâyâ kim

Zîrâ onunla nahl-i emel berk ü ber virür Râmî G 112/12

Duâ etmeyi gül devşirmeye teşbih eden Nâbî, “*Sen elini niyaz gülünü toplamak üzere duâyâ aç. Buna devam edersen gün gelir arzuların gül bahçesi sana âmâde olur.*” diyerek duâda ısrarcı olmanın önemine de işaret eder:

Sen hemân destüni gül-çîn-i niyâz eyleye gör

Dem gelür ey dil olur gülşen-i kâm âmâde Nâbî G 781/3

“Ey gönül, derdini anladık. Sen artık aceleci feryad habercisini Mevlâ’nın dergâhına duâ şimşeği ile gönder.” diyen Bahâyî Efendi, duâ etme yoluyla en âcil isteklerin dahi Cenâb-ı Hak katında karşılık göreceğini vurgulamış olur:

Bilindi derd-i dil şimdengerü dergâh-ı Mevlâyâ

Du’â berkiyle gönder peyk-i feryâd-ı şitâbânı Bahâyî K 5/34

Bahâyî Efendi, duâyâ açılmış elleri aleme benzettiği dizelerinde, bu alemleri Hakkın ulu dergâhına ulaştırmayı salık verir. Devamında, “nitekim, göz alıcı güzelliklerin satıldığı ümit pazarının şâhidi bazen ayrılık toprağının bazen de ümidin kucağına düşer.” diyerek, hayatın hem ümidi hem ümitsizliği telkin eden inişli çıkışlı tabiatına işaret eder. Öyleyse her durumda duaya sarılmalıdır:

Ey Bahâyî ‘alem-i dest-i niyâz-efşânun

Eyle peyveste-i dergâh-ı Hudâ-yı müte‘âl

Nitekim şâhid-i rev-nâk-dîh-i bâzâr-ı ümîd

Der-ber-i hecr ola geh gâh der-âğuş-ı visâl Bahâyî K 3/41-43

“O, derûn-ı dildeki gizli sırların, dertlerin ve ihtiyaçların arz edileceği yegâne mercîdir. Hakîkî dost (dil-dâr) O’dur. O’na duyduğun hicranla yaralanmış sîneni sadece O’na aç. Aşk meclisinde aşk şarabı sebebiyle yârin yanağı al al oldu; onun yanağına bakarak, can kasrının penceresini gülbahçesine açmış olursun.” diyen Nev’î-zâde Atâyî, duâ etmenin güzelliğini tasavvufî aşkı ifade eden mecazları kullanarak anlatır:

Ey gönül derd-i derûnun sırrını dil-dâre aç

Sîneni sad-pâre kıl şemşîr-i gamla yâre aç

Bezm-i meyde tâb-ı mülden gül gül oldu rûy-ı yâr

Bak ruhına kasr-ı cânun revzenin gülzâre aç Atâyî G 21/1-2

İsmetî, vuslat ümidindeki Hak âşığına bu ümidinin gerçekleşmesi için yalnızca Allah’tan yardım istemesini salık verir. Seher vakitlerinde ayrılık acısıyla “âh!” çekerek ettiği duâların makbul olacağını hatırlatır. Bu beyti okurken, “âh!” ünleminin tasavvufta “Allah” lâfzının remzi olduğunu³⁶⁴ gözden uzak tutmamak gerekir.

‘Işk içre ne dervîş ü ne hîd şâhe niyâz et

Her kâr ki duşvâr ola Allâh'a niyâz et

³⁶⁴ Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 26.

Kıl âh-ı seher-gâhunı sermâye-i maksûd

Mânend-i sabâ her gül-i nev-câhe niyâz et İsmetî G 4/1-2

Dua etmek, Cenâb-ı Hakk'a ihtiyaç arz etmek, kulluğu ve acizyeti kabulün neticesidir. İstiğnâ hâli Cenab-ı Hak'tan istemeye mani oluyorsa makbul değildir. O'na el açıp afv ve mağfiret talep ederek temizlenmeyen gönlün, muhabbet kadehine el uzatmaya (ilâhî aşktan nasiplenmeye) hakkı yoktur:

Anda istiğnâ var ammâ bunda züll-i bendegî

Nâbiyâ terk-i murâd itmekden ahsendür murâd Nâbî G 51/5

El yumadunsa eger açıp cenâbunda gönül

Bezm-i 'âlemde muhabbet câmına uzatma el Hâletî G 487/3

Temiz bir niyetle, ihlâslı bir kalple yapılan duâlar makbûldür. O hâlde, öyle duâ et ki bu duâ hakîkî ihlâsın karşılığını elde etsin:

Niyyet-i pâkize vü sıdk-ı safâ-yı kalb ile

Bir du'â kıl kim ola ihlâs-ı tâmun mazharı Sâbit K 10/ 49

Bâzı mekânlar ve vakitler manevi bakımdan diğerlerinden üstündür, mübarektir; o mekânlarda veya vakitlerde edilen dualar geri çevrilmez. Kâbe-i muazzamada, seher vakitlerinde veya bayram günlerinde edilen duâlar bunlardandır. O hâlde, seher

vakitlerinde ele geçen bu fırsatı kaçırmamalı,³⁶⁵ Kâbe’de edilen duaların makbul olduğunu³⁶⁶ bilmelidir:

Sanma derinde itdügün nâleler eylemez eser

Her ne du‘â ki eylesen Ka‘bede müstecâb olur   Vecdî G 19/3

Elden koma kilîd-i niyâz-ı sehergehi

Kufl-ı ümîdi âh-ı dem-i subh-gâh açar

Sîr-âb-ı ‘afv olursa n’ola gülşen-i ‘amel

Mecrâ-yı cûy-ı rahmeti seyl-i günâh açar   Vecdî G 22/5-6

Bîdâr ol seherde ki erbâb-ı hâcete

Her ne virürse Sâni‘-i bî-çûn seher virür

Bakma bu izdihâmına bu sadr-ı sa‘âdetün

Bu çarh-ı kec-‘atâ sana elbette yir virür   Râmî G 112/3-4

Sâbit, bayram günlerinde samimiyetle yapılan duaların kabul olacağını ifade ederek, bayram günlerinde duâ etmeye davet eder.³⁶⁷ Her gün sabah ve akşam (daima) duâ edenin her gününün bayram neş’esinde olacağını vurgulayarak, duâ etmenin önemine işaret eder:

³⁶⁵ Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Yüce Rabbimiz her gece dünya semasına iner, gecenin son üçte biri kalıncaya kadar kalır ve; Bana dua eden yok mu ona icabet edeyim, benden bir şey isteyen yok mu ona vereyim, benden af ve bağış dileyen yok mu onu bağışlayayım, der." Bkz.: Buhârî, Devâât, 13.

³⁶⁶ "Hacılar ve umre yapanlar Allah'ın (evininin) ziyaretçileridir/elçileridir. Kendisine dua ederlerse dualarına icabet eder, O'ndan bağışlanma dilerlerse onları bağışlar." Bkz.: İbn Mâce, Menâsik, 5.

³⁶⁷ Hz. Peygamber, "En hayırlı (kabule şâyan) du‘â, arefe günü yapılan duadır." buyurur (Bkz.: Tirmizî, Duâ, 8). Yine, "mü'minlerin bayramı" olarak tanımlanan Cuma günleri yapılan duaların kabul olacağı müjdelenmiştir (Bkz.: Buhârî, Devâât, 61). Bu müjdelere, bayram günlerinde yapılan duaların da özel bir önemi olduğuna işaret eder.

Kaldur kef-i niyâzı du‘â vaktidür gönül

Makbûl olur hulûs ile olsa du‘â-yı ‘îd

Şâm ü seherde Hazret-i Mevlâ'dan iste

Her subh u şâmın ide sabâh ü mesâ-yı ‘îd Sâbit K 6/27-28

“Kalpteki samîmiyet ve huzur bahçesinin rüzgârları kableden esti. Öyleyse dileği olanlar, arzu Kâbesini tavaf etsinler.” diyen Sâbit, bizleri duâ etmeye dâvet ederken kibleye yönelerek yapılan duâlar ile Kâbe-i şerif’te yapılan duâların kabul olunacağı müjdelerine telmihte bulunur.³⁶⁸

Kıbleden esdi nesîm-i çemen-i sıdk ü safâ

Eylesün hacetiyân Ka‘be-i maksûdı tavâf Sâbit K 37/6

Duâ ederken gözyaşı dökmek, kulun günahlarından duyduğu pişmanlığın, aczinin ve taleb ettiği şeye ne denli muhtaç olduğunun (fakrın) göstergesidir. Cenâb-ı Hakk’ın lütuf kapısının fakr ehline kapalı olmadığını hatırlatan Sâbit, fakrı ifade için ağlayarak duâ etmeye davet eder:

Biraz da ağlayarak Sâbitâ niyâz idelüm

O bâb-ı lutf ki fakr ehline degül mesdûd

Hakîm-i muktedire Kirdgâr-ı Gaffâra

Eyâ sezâ-yı perestiş müheymîn-i ma‘bûd Sâbit K 2/61-62

³⁶⁸ “Hacılar ve umre yapanlar Allah’ın (evinin) ziyaretçileridir/elçileridir. Kendisine dua ederlerse duâlarına icabet eder, O’ndan bağışlanma dilerlerse onları bağışlar.” (İbn Mâce, Menâsik, 5.)

Hâletî, aşağıdaki dizelerinde duaların kabul olmamasının sebebinin kulun Rabbine olan isyânının çok olmasına bağlar. Kulun isyanlarını (ilâhî teklife aykırı davranışlarını), buluta benzetir. Bu isyan bulutları duanın gökyüzüne ulaşmasını engellemekte, duaların semâvî buuda geçmesini önlemektedir. Öyleyse, duâları kabul olunmayan kişi, kendisini muhasebeye çekmelidir:

Ebr-i 'isyân çoklugundan âsumâna çıkmıyor

Kendümüzdendir eger makbûle geçmezse du'â Hâletî G 1/7

Şair Osmanlı Sultanlarından Sultan I. Ahmed (Bahtî), aşağıdaki dizelerinde cenge giden ordusuna seslenir. Ordusuna dua eyleyerek onları Allah'a emanet ettiğini belirtir. Askerlerine de cenk boyunca, Cenâb-ı Hakk'ın adını dillerinden düşürmemelerini ve Gaffâr olan Allah'a yalvararak yardımını dilemelerini tavsiye eder:

Ey uranlar kılıcı heybet ile küffâra

Cân ü dilden sizi ısmarlamışam Settâra

Eyledüm size du'â ile selâmum irsâl

Siz selâmetde olun düşmen ola bî-çâre

Cengde nâm-ı Hudâ-yı komanuz hiç elden

'Avn-i Hakk'ı dileyüp yalvarunuz Gaffâra

Bahtî T 9/1-3

4. Dünyanın Geçiciliği

Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayette dünya hayatının geçiciliğinden, asıl ve ebedî olanın ahiret yurdu olduğundan bahsedilir. *“Onlara şunu misal göster: Dünya hayatı,*

gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki bu su sâyesinde yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp hâline gelmiştir. Allah, her şey üzerinde iktidar sahibidir. Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.”³⁶⁹ “Gerçekten senin için âhiret dünyadan daha hayırlıdır.”³⁷⁰ “Ey iman edenler, şüphe yok ki, Allah'ın vâ'di bir gerçektir. O hâlde, dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. Çok aldatıcı şeytan da sakın sizi Allah'ın (mühleti) ile aldatmasın.”³⁷¹ âyetleri, mü'minin dünyâ hayatına bakışını belirlemesine dayanak teşkil edecek mâhiyettedir.

Hz. Peygamber'in, kalbi dünya sevgisiyle doldurmaktan men eden, dünya hayatının geçiciliğinin farkında olmayı telkin eden birçok hadisi vardır:

Rasulullah (s.a.v.) bir gün Abdullah b. Ömer'in omzunu tutarak *“Dünyâda kimsesiz bir garip yâhut bir yolcu gibi ol!”*³⁷² buyurmuş, böylece mü'minin dünya ile bağının nasıl olması gerektiğinin ölçüsünü vermiştir. Ebû Said el-Hudri der ki: Allah Resûlu (s.a.v) buyurdu: *“Sizin için en fazla korktuğum, Allah'ın yer bereketlerinden sizin için çıkaracaklarıdır.”* Bunun üzerine Rasûlullah'tan soruldu: *“Yerin bereketleri ne imiş?”* Resûlullah cevap olarak buyurdu: *“Dünyanın aldatıcı revnaklığıdır.”*³⁷³ Başka bir hadis-i şerifte de şöyle buyurdu: *“Sakın kalplerinizi dünyayı anmakla meşgul etmeyiniz.”*³⁷⁴

İslâm dininde ruhbanlık, dünya hayatının nimetlerinden tamamen el çekmek men edilmiş olmakla birlikte, yukarıda birkaç örneğini zikrettiğimiz ayet ve hadislerde de görüleceği üzere, ahiret yurduna hazırlanmayı terk edecek derecede dünyaya bağlanmak,

³⁶⁹ Kehf, 18/45-46.

³⁷⁰ Duhâ, 93/4.

³⁷¹ Fâtır, 35/5.

³⁷² Tirmizî, Zühd, 25.

³⁷³ Buhârî, Rikak, 7; Müslim, Zekât, 122.

³⁷⁴ İmam Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1990, C. 3, s. 447.

dünyanın geçiciliğinden gafil olmak hoş görülmemiştir. Zira hırs, hased, cimrilik, uzun emel gibi birçok kötü hasletin kaynağı, dünyaya fazlaca bağlanmaktır. İslâm tasavvufundaki “*terk*” ilkesinin ilk basamağı da “*terk-i dünya*”dır.³⁷⁵

Çalışmamıza konu olan XVII. yüzyıl divanlarının nasihat içeriğinde en fazla yer tutan konulardan biri, “*dünya sevgisinden uzak durmak, kalbi dünyaya bağlamamak*” konusudur. Divan şiirinde *cihan*, *dehr*, *âlem*, *devran*, *rûzigâr/rûzgâr*, kelimeleri dünya kelimesi ve dünya hayatı ibaresinin mütekâbili olarak karşımıza çıkar. *Felek*, *gök* anlamlarına gelen *sipîhr*, *çarh* ve *gerdûn* kelimeleri de dünya, dünya hayatı anlamlarında kullanılmıştır.

XVII. yüzyıl divanlarında bu konuyu nasihat bağlamında ele alan beyitlerin sayıca fazla olması, konuyu daha vazıh biçimde ortaya koyabilmek maksadıyla, konunun şairler tarafından ele alınışına ilişkin bir tasnif yapmayı ve bu tasnifi maddeler halinde ortaya koymayı gerekli kılmıştır. Bu tasnife göre, XVII. yüzyıl divanlarında konunun ele alınışı şu şekildedir:

a. “Dünyâ fânidir; dünyadaki her şey gelip geçicidir.” Bu önerme, divan şiirinde dünyânın zemmi bahsinde sıkça işlenen ana fikirlerden biridir. Bu ana fikri işleyen dizelerde dünya kişileştirilerek vefâsız bir insana benzetilir. Ondan fayda ummanın, dostluk beklemenin boş bir beklenti olduğu vurgulanır. Yine kişileştirme çerçevesinde, dünya, içinde yaşayanların ölümsüzlük çeşmesine ulaşmasına izin vermeyen, sonunda herkesin gözlerini toprakla dolduran veya verdiği hediyeleri geri alan bir insana veya kendisinden kâm almak mümkün olmayan bir geline teşbih edilir. Şiirlerde, dünyanın fâniliğini anlatmak için “*mesken*” imajları da sıkça kullanılır. Bu bağlamda dünya; vîrâne

---

³⁷⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 653.

bir saraya, içindeki güllerde vefâ kokusu olmayan gül bahçesine benzetilir. Yuvarlak olması, dönmesi ve içinde bulunanlara elem ve cefa vermesi yönleriyle dünyanın bir girdabı andırdığı ifade edilir.

Hâletî, bu dünyada insanın emellerine ulaşmasının mümkün olmadığını, dünyanın ümit sahiplerine gamdan başka bir şey vermediğini şöyle ifade eder:

Kâr-ı ‘âlem ‘aks-i me’ mûl üzeredür ey Hâletî

Anda her âbisten-i ümmîd gam-zâyendedür Hâletî G 199/7

“Bu dünyâdan hayır bekleme. Bu kara toprakta saadet hazinesi saklı olmaz!” diyen Hâletî, “kara toprak” ifadesi ile tevriye yaparak hem yeryüzünü kast etmiş hem de dünya hayatının ölümlü oluşunu işaret etmiştir:

Cihândan eyleme ümmîd-i hayr Hâletîyâ

Bu tîre-hâkde olmaz defîne-i ikbâl Hâletî G 466/5

Hâletî, dünyanın faniliği hakkında ayrıca şunları söyler:

Şâhım, bu mihneti çok dünyâ sarayına aldanma! Birgün zümrüt tahtı da altın tâcı da bırakıp buradan gidersin. Sakın dünyada gönlü kırık dervişe küçümseyerek bakma. Çünkü sûrette derviş olan aşk âleminin şâhı olabilir. Aşk âleminin şâhı olanlar, kendilerine gökyüzü taht, güneş tâc olarak verilse dahi bunları istemezler. Her ne şartta olursa olsunlar dünyâdan bir menfaat ummazlar:

Sakın aldanma şâhum bu sarây-ı mihnet-âbâda

Zümürüd tahtı zerrîn tâcı hep korsun bu dünyâda

Hakâretle nazar kılma dil-i dervîş-i nâ-şâda

Egerçi sûretâ dervîšem ammâ rûy-ı ma‘nâda

Şeh-i 'ışkam sipihr ü âfitâbı taht u tâc itmeme

Bir abdâlam ki ölsem dehre 'arz-ı ihtiyâc itmeme

Hâletî Msd 1/5

Bu dünyâda yaşanan sevinçler de kederler de bir gün geçer gider. Dünyâ hiç kimse için ebedî kalınacak yer değildir:

Ne sîm ü eşk kalur dilberâ ne nakd-i visâl

Ne bana ne sana bâkî kalur bu dünyâdur

Hâletî G171/4

Dünyânın ebedî olduğunu zanneden hata etti. O ipi kopmuş bir çadırıdır, nasıl ayakta kalsın?

Bekâ ümîdin iden çarhdan hatâ itdi

Ne denlü kâ'im ola hayme-i güsiste-tınâb

Hâletî G 53/5

Niçin bu dünyâ için bu kadar gam çekiyorsun? Dünyanın fânî olduğunun farkında değil misin?

Fenâsından cihânun Hâletî gâfil misin yohsa

Nedür dünyâ için çok böyle gam-gîn olmaga bâ'is

Hâletî G 110/8

Âşıklardan haber geldikçe can kulağıyla dinle. Ayrıca ben de sana haber vereyim ki ey can, güzellik kimseye kalmaz!

Dinle gûş-ı cânile geldükde 'âşıkdan peyâm

Kimseye kalmaz güzellik benden al cânâ haber

Hâletî G 161/2

Ne kadar saklasan da ecel hırsız sonunda can nakdini mutlaka çalar, ten kesesini boşaltır:

Ne denl ihtirâz eylesen it düzd-i ecel hir

Alur cn nakdini ten ksesin elbette boş eyler

Hâletî G 238/4

Yeryüzü, yıkılması mukadder olan virâne bir saraya benzer. İçinde hiç vefâ kokusu olmayan bir gl bahçesi gibidir. Bu yüzden, bir rzgr gibi dünyâ bahçesinden çekildim. Onun glnn kokusu yerine ayrılık dikenini tercih ettim:

Cihânun kasr-ı zen-kârına bakmakda safâ yokdur

O bir vrnedr kim anda ümmîd-i bekâ yokdur

Kaan kim bildüm ol gül-ende hiç by-ı vefâ yokdur

Hemn cn atdum ol gül-zra anda kab yokdur

Nesm-s çeküp el bg-ı ‘lemden güzâr itdüm

Geçüp by-ı glinden hr-ı hicrn ihtiyar itdüm

Hâletî Msd 6/4

Aşağıdaki beyitlerde dünyâyı güvenilmez bir cellda, insan bedenini de elbiseye benzeten Hâletî, bu celltn bir gün bizi öldürüp ten libasmzı alacağın söyleyerek bizleri dünyâ hayatının fniliğı hususunda uyarır; İan edebiyatnn efsânevî kahramanlarından Zl³⁷⁶ ve Dahhâk’in³⁷⁷ hikyelerine telmihte bulunur. “*Bu dünya arsasnda, zamanmz Zllerinin cesetlerine bak. Her biri Dahhâk’e benzeyen dünyaya bir armağandır.*” diyen

³⁷⁶ Zl: İan mitolojisi kahramanlarından Sm’in oğlu, Rüstem’in babasıdır. Annesinden sa, kirpik ve kaları beyaz olarak doğıduğı, babası tarafından evlat olarak kabul edilmediğı, bu sebeple bir hile ile bir dağı atıldığı rivayet edilir. Efsaneler, onun dağıda Simurg (Zümrüdüanka) kuu tarafından beslenip büyütüldüğünü anlatır. Saçının beyazlığı dolayısıyla adına ihtiyar manasına gelen *Zl* denmiştir. Bkz.: Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzah*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 2004, s. 76.

³⁷⁷ Dahhâk: İan mitolojisine göre, Piddiyan sllesi hükümdarlarından biridir. İki omuzu üstünde kendisine acı veren iki yılan otururmu. Bu ylanlara her gün iki ocuk beyni getirilerek yedirilirmi. Sıra Demirci Gave’nin on sekizinci çocuğuna gelince, demirci deri önlüğünü bayrak gibi sallayarak arkasına topladığı insanlarla ayaklanıp Dahhâk’i tahttan indirmiş ve yerine Feridun’u geçirmiş. Dahhâk-i Mr (Ylanlı Dahhak) de denilen bu kişi, zâlim hükümdar sembolüdür. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Œiiri Szluğ*, s. 98.

şair, dünyâyı zâlim hükümdar Dahhâk'e benzetir. Böylece, dünya hayatının ölümlü sonunun insanoğluna sürekli elem tattırmasına dikkat çeker:

Bir gün alur libâs-ı teni öldürüp seni

Cellâd-ı dehr gâyetile bî-emândur

Zâl-i zamâne küştelerin gör bu 'arsada

Dahhâk-i çarha her biri bir armagandır Hâletî G 224/3-4

Fâizî, aşağıdaki beyitlerde dünyanın vefasızlığını şöyle dile getirir:

Bu gül bahçesinden bize kalacak olan şey, yalnızca dikendir. Çünkü bu âlemde, gülün ömrü ancak bir iki günlüktür. Çorak toprakta gül bitme ihtimali ne kadar ise dünyada ümitlerinin gerçekleşme ihtimâli o kadardır. Bu dünyada, ümitlerinin gerçekleşmesini bekleme!:

Yine bize kalacak hârıdur bu gülzârun

Bir iki günlük imiş çünkü rûzgârda gül

Cihanda umma gönül dûst-gâni-i ümmîd

Ne denlü hâsıl ola böyle şûre-zârda gül Fâ'izî K 9/5-6

Bu yeryüzü çemberi, cefâ girdabının dönüşüdür. O sebeple burada herkes birbirine karşı vefâsızdır. Bu dünyanın parlayan yüzünü görüp de aldanma! Bu dünyaya güven olmaz. Çünkü, bu vefasız dünya, bir anda senden yüz çevirir:

Devr-i girdâb-ı cefâdur çenber-i gerdûn-ı dîn

Bunda ey dil âşinâdan âşinâ yüz döndürür

Sûret-i mihrin görüp aldanma gerdûnun

Ber-karâr olmaz bu çerh-ı bî-vefâ yüz döndürür Fâ'izî G 36/2-4

En sonunda rûzgâr (zaman) gözlerimizi kumla doldurur. O sebeple akıllı olan dünyadan yana dönüp bakmaz:

Hâkile çün dîdemüz âhir pür eyler rûzgâr

‘Âkil oldur bakmaya bir dahı dünyâdan yana Fâ'izî G 1/4

Bu dünyâ kimi ölümsüzlük çeşmesine ulaştırdı?! Ey gönül, o ümide kapılma; dünyada o meşreb yoktur:

Çeşme-i âb-ı hayâta kimi irgürdi bu dehr

Gönül ol fikri ko dünyâda o meşreb yokdur Fâ'izî G 47/2

Dünyada arzu ettiğin şeyler sana geç gelir, senden çabucak gider. Bundan dolayı kederlenme, dünyânın hâli budur. Bu, böyle gelmiş böyle gider:

Geç gelür tiz gider diyü çekme keder

‘Âlemün hâli budur böyle gelür böyle gider Fâ'izî mtl 20

Nâbî, dünyanın vefasızlığına işaret etmek üzere şunları söyler:

Bu cihan kumaşı imrenerek bakmaya da, elde edemedim diye dövünüp âh etmeye de değmez:

Kâlâ-yı cihân germ-nigâh itmege degmez

El irmedi hayfâ diyü âh itmege degmez Nâbî G 272/1

Ümit dışını, dünya bağının meyvesinden kes. O bir meyve değildir, taze fidanın kovuğuna gizlenmiş bir taştır. Dünya bağından vefâ ve güzellik ümit etme:

Bu bâgun mîvesinden kat'-ı dendân-ı ümîd it kim

Degül mîve nühüfte sengdür ceyb-i nihâlinde Nâbî G 759/6

Gelip geçici dünyaya bu rağbet çok fazladır. Mutluluk denilen çehredeki bu kibir çok fazladır. Ey dünyâ, başındaki sarığa benzeyen bu kubbe nedir? Viran olacak bir kasra bu zînet çok fazladır:

Bu devlet-i fânîye bu rağbet çokdur

Bu çihre-i ikbâle bu nahvet çokdur

Başunda bu kubbe denlü destâr nedür

Virân olacak kasra bu zînet çokdur Nâbî rb 58

Kendisinde Ay bile ancak otuz günde bir tam olarak görünen bu felekten nasıl olur da nimetler elde etmek umulur:

Nice ümmîd olunur hân-ı felekden in'âm

Ayda bir kerre görür mâh bile nân-ı tamâm Nâbî mtl 28

Dünyâyı bir güreş meydanına benzeten Nâbî, “*Bu fânî (sonlu, geçici) meydanda yenilmezlik iddiasında bulunma. Hadi, dünyada bana sırtı yere gelmemiş bir pehlivan bul!*” diyerek bu fânî âlemde herkesin âciz olduğunu ve ölümün güçlü-zayıf herkes için mukadder olduğunu hatırlatır. İkinci dizede yer alan “*sırtı yere gelmek*” deyimini; hem gerçek hem mecaz anlamını çağrıştıracak şekilde tevriyeli kullanılarak beytin anlamını zenginleştirmiştir:

Bu meydân-ı fenâda olma sâhib-da‘vi-i merdî

Zemîne gelmemiş püştî bana bir pehlevânın bul Nâbî G 477/4

Bu dünya, içinde safâ sürene de cefâ çekene de kalmaz. Ölüm herkes için mukadderdir:

‘Ömrün geçer ne hâl ise cismün bulur fenâ

Ey dil gerek safâda gerekse cefâda ol Râmî G 195/4

Zaman’ın insan kellesi satarak geçinen kasaba benzetildiği aşağıdaki beyitte, insanoğlunun zamana direnemeyeceği, yani fânî olduğu sanatlı bir şekilde dile getirilir. Devamında; cihânın sıcaklığına (insana ölümlü olduğunu unutturan geçici zevklerine) kapılmamak gerektiği; çünkü onun, kendisine meftûn olan pervâneyi yakan ateş gibi kendisine bel bağlayanları helâk ettiği ifade edilir:

Merg bâzârını hiç bozmadı kassâb-ı zaman

İşledür kelle-i insanla ser-hânesini

Bakma germiyyet-i bezmine cihânun Râmî

Şem‘-veş yakmadadır âteşe pervânesini Râmî G 291/4-5

Bu dünyâ, kimsenin sahibi olamadığı geçici bir saraydır, bir gün harabeye dönüşecektir. Burada sahip olunan malk mülk, itibar geçicidir. Bu gül bahçesinde, âdemoğulları için öldürücü bir rüzgâr eser de içinde ne gül kalır ne diken... Gün gelir maddeyi oluşturan bütün unsurlar yok olur; asl-ı çâr’dan (dört ana unsurdan)³⁷⁸ hiçbiri

³⁷⁸ Asl-ı Çâr / Anâsır-ı Erbaa /Çâr Unsur: Toprak-hava-su-ateş öğeleridir. Eski inanışlarda, varlık âleminin bu dört ana öğeden ibâret olduğu kabul edilirdi. Bu dört öğenin insanların karakter ve mizaçlarına hâkim olduğu da kabul görürdü. Bu tamlama, divan edebiyatında tenâsüp yoluyla çokça kullanılmıştır. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 29; Anâsır-ı Erbaa ile nüh felek (dokuz kat gök) imtizâcından hayvanlar, nebatlar ve mâdenlerden bahis olan “mevâlid-i selâse”nin ortaya çıktığı düşünülürdü. Bkz.: Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 489.

kalmaz (Bu âlemdeki maddi unsurların sonu mutlak yokluktur). O hâlde, bu fâni âleme gönül bağlamamalıdır:

Konan göçer bu saray-ı sipenc-i fânîde

Bu tâb-hânedede bir gün harâbe-zâr kalur

Metâ‘-ı devlete aldanma kim bu kişverde

Hezâr hâce garîbü'd-diyâr u dâr kalur

Olursa her biri sâhib-defîne-i Kârûn

Yine metâ‘ı bu mahzende müste‘âr kalur

Ne denli rağbete şâyân olur metâ‘-ı emel

Bu kârgâh-ı harâba ne i‘tibâr kalur

Ki nice kâfile-sâlâr-ı kârbân-ı vücûd

Bu tengnâ-yı fenâda şikeste-bâr kalur

Harîf-i meslek-i Ferhâd'a müzd-i tîşe yeter

Bu kûhsârda ancak hırâş-ı kâr kalur

Olur vücûd-ı anâsır fenâ-pezîr-i adem

Ne fer‘-i çâr-tabî‘at ne asl-ı çâr kalur

Verir esâs-ı pûl-ı çarha bâd-ı fitne-şikest

Bu cilvegâhda ne menzil ne reh-güzâr kalur

Bu gülsitânedede bir gün eser semûm-ı adem

Gider bu neşv ü nemâlar ne gül ne hâr kalur

Nâilî K 2/9-17

“Bu fânî dünyâda fazla kalınmaz diye gam çekme ey gönül! Tut ki âlem denilen bahçeyi seyrâna geldin” diyen Yahyâ Efendi, dünyâ hayatı ile ilgili bedbîn yaklaşımların aksine dünyâyı, İlâhî güzelliklerin muvakkaten temâşa edildiği bir bahçeye teşbih eder. Bizleri, fânî olduğumuza üzölmek yerine, İlâhî güzellikleri temâşa etmekle memnun olmaya davet eder:

Eğlenilmez diyü gam çekme bu fânî dünyede

Tut ki bâg-ı ‘âleme seyrâna geldün ey gönöl

Yahyâ G 217/3

b. “Dünya içinde rahat edilecek bir mekân değildir. Dünyanın gamı, mihneti bitmez.” düşüncesi, dünyanın zemmi bahsinde işlenen diğer önermelerden biridir. Bu ana fikri işleyen beyitler, “Sizi bir imtihan olarak hayırla da şerle de deneyeceğiz. Hepiniz de nihâyet bize döndürüleceksiniz”³⁷⁹ âyet-i kerimesi ile yapılan ilan ve telkinin şiir dili ile yapılmış tekrarı mahiyetindedir. Bu fikri işleyen dizelerde, fânî âlemin rahat etme yeri olmadığı tekrarlanarak, dizelerin muhatapları âhiret âlemi için hazırlanmaya davet edilir.

Râmî, bu hususta şu uyarıda bulunur: “Ey vücut mülkünde yol alan kişi, âlemin bu sıkıntılı durağındaki bu köhne misafîrhane (dünya) kimseye mesken olmaz. Bu dünyada rahatlık olduğunu sanıp aldanma. Dünya, düz bir minder gibidir. Gâfil olma! Bu minder, rahat etme, emniyette olma yeri değildir.”

Mesken olmaz kimseye ey reh-rev-i mülk-i vücûd

Tengnâ-yı menzil-i ‘âlemde bu köhne ribât

³⁷⁹ Enbiyâ, 21/35.

İnbisât-ı dehre aldanma bisât-ı levhdür

Gâfil olma cây-ı âsâyîş degüldür bu bisât Râmî G 150/2-3

Hâletî ise şöyle der: “*Aklın varsa dünyaya genişleme payı bırakma. Gâfil olma, bu minder (dünya) rahat etme, emniyette olma yeri değildir.*”

Varise ‘aklun koma dünyâya pâ-y-ı inbisât

Gâfil olma cây-ı âsâyîş degüldür bu bisât Hâletî G 354/1

Hâletî ve Râmî’ye ait yukarıdaki beyitlerde ortak bir benzetme unsuru kullanılarak dünyanın mindere teşbih edilmesi ilgi çekicidir. “Minder” sembolü ile dünyanın nasıl sınırlı ve basit bir mesken olduğu imâ edilmiştir. Üstelik bu minderin rahatsız (ince) olduğu ayrıca vurgulanmıştır.

Ömür denilen bu ekin tarlasını, ya gam ve kederler yakar veya yokluk seli basar. Bu tarladan âfet hiç eksik olmaz; eğer gönül huzuru ve can rahatlığı varsa, dünyada değildir:

Ya hümûm-ı gam yakar yâhûd gelür seyl-i fenâ

Kışt-zâr-ı ömr-i insânun çoğ olur âfeti Hâletî G 806/2

Âsâyîş-i dil râhat-ı cân didigün ey dil

Fi’l-cümle eger vâr ise dünyâda degüldür Atâyî G 48/4

Yahyâ, dünyayı kenarına erişilmesi mümkün olmayan girdaplarla dolu bir denize benzetir. İçinde sıkıntı ve kederden sâlim olmanın mümkün olmadığı bu dünyayı elde etmek için gam çekmeye değmeyeceğini ifade eder:

Hiç revâ mıdır gam-ı dünyâya düşmek ey gönül

Bir kenârına irilmez bahr-ı pür-gird-âb iken

Yahyâ G 271/4

Fâizî, aşağıdaki beyitlerde dünyâyı çevgân³⁸⁰ meydanına, arzu ve istekleri ise gûya (çevgân topuna) benzeterek şöyle der: “*Bu meydanda “maksat” topunu kapmak hoştur; ancak bu topu kapacağım diye feleğin cevriyle çevgân gibi eğilmeye değmez.*” Bu dizeleriyle dünyada arzulara ulaşmak için çabalarken hayatın zorluklarının insanı adamakıllı hırpalayacağını, dünyanın kanununun bu olduğunu anlatmak ister. Devamındaki beyitte ise dünyayı bir misafirhaneye benzetir. İnsanoğlu ise buraya gelmiş bir misafirdir. “Bu misafirhanede gelenlere “gam” (keder, tasa) ikram ederler. Burada bir an bile misafir olmaya değmez” diyerek dünya hayatının tabiatı konusunda bizleri uyarır:

Kişi hoşdur bu meydân içre kapmak gûy-ı maksûdı

Velî cevri felekden kaddi çevgân olmaga değmez

Gelenler çünkü gam yir Fâ’izî dünyâ-yı fânîye

Kişi bu tekyede bir lahzâ mihmân olmaga degmez

Fâ’izî G 54/4-5

Nâbî, dünyayı bir meyhâneye, gökkubbeyi ise baş aşağı dönmüş şarab kadehine benzettiği dizelerinde şöyle der: “Bu meyhaneden safâ (rahatlık, huzur) ümit etme. Bu meyhanede sana safâ verecek şarap olsa idi kadehi baş aşağı dönmüş olmazdı.”

³⁸⁰ Çevgân: Baş eğri cirit sopasıdır. Eski şark milletlerinde, özellikle Türklerin oynamış oldukları bir çeşit oyunda kullanılan sopadır. Karşılıklı 4 ile 10 kişilik takımlar halinde oynanan çevgân oyununda taraflar at sırtında bulunur ve ellerinde değnekler ile topu hedefe sürerler. Belli bir zaman diliminde topu hedefe ulaştırın takım, oyunun gâlibi sayılır. Çevgân oyununda oynanan topa ise gûy adı verilir. Avrupa’da polo adıyla bilinen ve hâlen oynanan oyun da budur. Edebiyatımızda daha çok çevgân ve gûy bir arada “gûy u çevgân” olarak anılır. Tasavvufî edebiyatta çevgân Allah’ın ezeli iradesini, gûy da insanı temsil eder. (Bu oyun, çağdaş Türk cumhuriyetlerinin bir kısmında bir spor dalı çerçevesinde hâlen yaşatılmaktadır.) Bkz: “Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 95-96; “Gûy u çevgân”ın klâsik edebiyatımızdaki kullanımı ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Yunus Kaplan, Yakup Poyraz, “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”, *The Journal of International Research (Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, V. 3, Issue 15, p. 6-8.

İtme ümmîd-i safâ meykede-i devrândan

Câm-ı gerdûnda şarâb olsa nigûn olmaz idi

Nâbî G 864/2

Gök kubbenin hacamat kupasına benzetildiği dizelerde, dünyâ hayatının geçiciliğini ve insanoğlu için zahmetli oluşunu anlatmak üzere şöyle denilmiştir: *“Gökyüzüne ibret nazarıyla bak da her gün sabah akşam gök kubbede zuhur eden kırmızılığın şafak olmadığını anla. O kırmızılık, yeryüzü halkının kanıdır ve bu parlak mavi gökkubbe (dünya), hacamat ustasının şişesi gibi her daim insanların kanını çeker.”*

‘Ayn-ı ‘ibretle nazar kıl sanma kim şâm u seher

Ol zuhûr iden şafakdur çarh-ı mînâ-fâmdan

Gice gündüz içmede halk-ı cihânun kanını

Çarh-ı mînâ-fâm kalmaz şişe-i haccâmdan

Hâletî kt 86

“Bu dünyâ, elinin erdiğine elinden gelen eziyeti eder, elinin ermediğine de taş atar. Ey şâhum, başım göklere erdi, dünya bana ulaşır da eziyet edemez diye düşünme, kendini ondan korumaya bak!” diyen Fâizî, ister şâh olsun ister gedâ, dünyada hiç kimsenin dert ve eleminden âzâde olamayacağını istiare ve kişileştirme sanatları yoluyla ifade eder:

İrdüğine ider bu dehr irmedüğine taş atar

Başun irişse göklere kıl yine şâhum ihtirâz

Fâizî G 56/4

“Sakin bir iyilik bulmak umuduyla cahillerin önünde baş eğme! Çünkü sen dünya denilen bu bağa servi ağacı gibi tek başına ve hür olarak geldin ey gönül. Belâ yağmurları yağdıkça köhne çatısından içeriye akan, bu nedenle huzuru olmayan harab bir saraya geldin ey gönül!” diyen Âtâyî, dünyâyı içinde huzur bulunamayan harab bir saraya benzeterek bizleri buraya gönül bağlamamak gerektiği hususunda uyarır:

Bâd-ı minnetle sakın nâ-dâna kılma ser-fürû

Sen bu bâga serv-veş âzâde geldün ey gönül

Köhne sakfindan geçer yagdıka bârân-ı belâ

Yok huzûrı bir harâb-âbâda geldün ey gönül Atâyî G 137/2-3

Bu âlemde safa olmadığını şundan anla ki bu dünya meclisine sıcak bir tenle gelen, kaskatı ve soğuk olarak gider. Dünya, hilebaz bir kadın gibidir; onun hilelerine teslim olmayan, felek denilen bu savaş meydanına merd olarak gelmiş, oradan merd olarak çıkmış olur:

Öyle zann itme ki dilden mey ile derd gider

Derdden sahn-ı dile ‘ârız olan gerd gider

Andan fehm it safâ olmadığın dehrde kim

Meclîs-i ‘âleme dil-germ gelen serd gider Nâbî G 187/1-2

Nâbî, Dünyayı bir hamalın omuzlarına, insanoğlunu da hamalın taşıdığı eşyâya benzettiği dizelerinde “Bu fânî dünyada yerleşmeyi ümit etmek hatadır. Zira, hamalın omuzları, taşıdığı eşya için sürekli kalınacak, emniyetli bir yer değildir.” der:

Galatdur itmek ümîd-i ikâmet çerh-i fânîde

Metâ‘a cây-ı âsâyış degüldür dûşî dellâlün Nâbî G 414/6

Nâbî, “*Kâinat ile sulh akdi yapmadıkça hayatta iken rahatlık isteme. (Bunu yapmak mümkün olmadığına göre dünyada rahatlık yoktur.)*” der:

Hâhişger olma râhata kayd-ı hayât ile

Tâ ‘akd-i sulh itmeyicek kâinât ile Nâbî G 803/1

“Şu alçak dünyâ, içinde ona mübtelâ olan belâ tiryakilerinin bulunduğu tuhaf bir belâ zindanıdır. Ancak, bu belâkeşler onun içinden sağ çıkmaz.” diyen Hâletî, dünyanın bütün mihnetine rağmen insanoğlunun ona olan düşkünlüğünü “belâ zindanı ve onun mübtelâları” istiaresi ile çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer:

Özge zindân-ı belâdur tengnâ-yı dehr-i dûn

Sağ çıkmaz mübtelâ olan belâkeşler ana Hâletî G 1/4

c. “Dünyadan kâm almış kimseler bununla mutlu ve mağrur; hayatta yenilgi ve zillete uğramış kimseler bundan dolayı gamgîn olmamalıdır. Çünkü dünya (çarh) döner durur; kâh yüce olanı zelil eder, kâh zelil olanı yüceltir.” yargısı da divanlarda dünyaya gönül bağlamamayı salık veren dizelerde sıkça işlenen bir ana fikirdir.

Kimse mevki ve zenginlik sahibi olmaktan dolayı mağrur olmasın. Çünkü dolaba³⁸¹ benzeyen bu dünya bazen yüksekte olanı en yükseğe çıkarır bazen en yüksekte olanı aşağı indirir. Kimse olduğu yerde kalmaz:

Olmasun mağrûr kimse devlete dolâb-ı çarh

Gâh evc eyler ‘azîzi gâh eyler evci pest Râmî G 34/4

Dünyada izzet, mevki, zenginlik sahibi olmak zillete eşittir. Çünkü, yüksekte olanın aşağıya inmesi dünyanın kanunudur:

‘Ayn-ı zillet mi degül devlet-i dünyâ didüğün

Katı alçak görünür oldu en a‘lâ didüğün Yahyâ G 194/1

³⁸¹ Dolap: Dönerek çalışan ve özellikle su çekmekte kullanılan düzen. Kuyu dolabı, bostan dolabı gibi. Bkz.: TDK Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, C. 1, Ankara 1998, s. 394.

“Dünyanın seni alçaltmasından şikâyetlenme. Dünya, kendini bile sürekli olarak alçaltmaktadır.” diyen Nâbî, “dünya” kelimesinin “aşağı” anlamına işaret eder:

Çerhden itme şikâyet seni pest itdügine

Turma pest itmededür kendi bile bir tarafın Nâbî G 634/4

(Ey insan!) felek (dünya, kader), güneşin kapısını açsa bile ona aldanma. Dünya seni övmeye, gönlünü okşamaya başlarsa da inanma, çünkü söyledikleri yalandır. Eğer kader bir kimseye iltifat ederek aziz etse bile onu sonunda hakir eder. Kimi şan ve şerefle seçkin kılarsa o kimseye seçkinliği nisbetinde mihnet verir:

Aldanma bab-ı mihri felek bâz iderse de

Nâ-râstdur nevâzişe âgâz iderse de

Tahsîl-i kâbiliyyet içündür mezellete

Bir şahsa iltifat ile i'zâz iderse de

Mihnetde de o denlü virür ana imtiyâz

Şân u şerefle her kimi mümtâz iderse de Nâbî G 809/1-3

Ey dünya hevesiyle dolu kimse, bu dünyanın sahip olduğun hangi nimeti ile mağrursun? Bu dünyanın sahip olmakla gururlanılacak bir nimeti var mı ki! O çok güvendiğin felek; kıvrılmış, zümrüt renkli bir yılan benzer ki o öldürücü yılan sonunda kendi kendini kör eder:

Nesine gırresün ey bü'l-heves bu dünyânun

Ne güne devleti var 'âlemün gurûr idicek

Felek ki ham-şüde bir mârdur zümür-rüd-reng

Vücûdudur yine ol cân-gezâyı kûr idicek

Nâilî G 209/3-4

ç. Dünyaya aldanmamak, gönlü dünyaya bağlamamak konusunda kaleme alınmış dizelerde işlenen ana fikirlerden biri de şudur: “Bu dünyada mutluluk da sıkıntı da bir döngü içinde herkese isabet eder. Kudret ve saltanat, kimse için bâkî değildir.” Bu ana fikri işleyen şiirlerde edebî sanatlara fazlaca müracaat edilmiş olması dikkat çekicidir. Okuyucunun hayal dünyasına seslenen dizelerde, güçlü tasvirlerle zenginleştirilmiş bir anlatım çerçevesinde teşbih, kişileştirme, kinâye ve telmih sanatlarından faydalanılmış; sembolik bir dil kullanılmıştır. Bu bağlamda, İran mitolojisinde yenilmezlik sembolü olan Cem, Rüstem, İsfendiyâr, Zâl, Tehmten gibi hükümdarlara telmih yapılarak onların dahi ölüm karşısında mağlup olduğu ifade edilmiş; makam mevki ve saltanatın kimseye bâkî olmadığı vurgulanmıştır.

“Lâleyi Cem’in³⁸² altın tâcı zannetmeyin. Felek gam taşını atınca üzerinde böyle yarıklar açılmıştır. Ey güzellik mülkünün şâhı olan sevgili, âşıklar kapında sana olan aşklarıyla âh ederler ama bu, hep böyle devam etmez. Devran döner, dünyada her şey değişir. Mezarlıklardaki toprak yığınlarını gör ve düşün ki cihan pâdişahları dahi bu yoldan geçip gitmiştir.” diyen Fâizî, bu dünyanın cihan padişahlarına dahi kalmadığını hatırlatmak suretiyle bizleri ölüm gerçeğinden gâfil olmamaya davet eder:

Lâle sanman efser-i zerrîn-i Cemdür kim felek

Seng-i gam pertâb iderken eylemişdür rahne-dâr

Her zemân sana kapunda âh ider üftâdeler

Ey şeh-i mülk-i melâhat böyle kalmaz rûzgâr

³⁸² Cem: İran edebiyatının ünlü mesnevisi olan Şehnâme’de kudret sembolü olarak anılan bir padişaktır. Nuh Peygamber zamanında, yedi yüz yahut bin yıl yaşadığı söylenir. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 79.

Tûde-i hâk-i mezâristânı gör ey Fâ'izî

Pâdişâhân-ı cihân bu yoldan itmişdür güzâr Fâ'izî G 48/3-5

“Bu dünyâda makam mevki, saltanat kimseye bâkî değildir. Devran değişir durur. Zaman içinde, sıradan kimseler güçlü duruma geçer; güçlüler güçsüz düşer. Ayaklar baş, başlar ayak olur.” diyen Fâ'izî, güç ve kudret sahiplerini böbürlenmemeye, zayıf durumda olanları yerinmemeye davet eder:

Niçe dünü emîr-i bezm ider niçe seri sâgar

Bu dünyâdur begüm başı ayak ayagı baş eyler Fâ'izî mtl 66

Hâletî, dünyada en yüksek dünyalık makam olan padişahlık makamına gelenlerin dahi en sonunda ölümlerle yüzleşip tabuta girdiklerini; ne tahtların ne taçların sahiplerine kalmadığını hatırlattığı dizelerinde asıl hükümlerinin aşk ülkesindeki şahlık olduğunu; bu dünyada abdal (derviş) olup dünyaya meyletmeyenlerin mana âleminde aşk padişahlığının keyfini sürececeklerini şöyle dile getirir:

Bilürsin taht-ı şâhî tahta-i tâbût olur âhir

Nice başlar yemişdür gördüğün ol efsar-i fâhir

Bu denlü şâhlardan kalmadı çünkim eser zâhir

Bunu fikr eyledüm kim taht u tâca olmayam nâzır

Şeh-i 'ışkam sipihr ü âfitâbı taht u tâc itmim

Bir abdâlam ki ölsem dehre 'arz-ı ihtiyâc itmim Hâletî Msd 1/3

Gül bahçesi sanılan bu dünya aslında *“beyt-i ahzân”*, yani “hüzünler evi”dir. O bahçedeki kırmızı güllerin her biri aslında kana boyanmış birer gömlektir. Bu dünya,

Rüstem, İsfendiyâr, Tehmten³⁸³ gibi nice büyük komutanları mağlup etmiştir. Ey gönül sahrâlardaki lâleleri boş yere açıyor zannetme. Onların her biri bir padişah mezarına çadır olarak konmuştur. Senin gülbahçesinde lâle çiçeği zannettiğin, aslında içindeki şarap içilmiş bir kadehtir. Lâlenin içindeki yara izi gibi görünen benekler ise o şarabın tortusudur (yani, dünyada safâ verecek bir şey kalmamıştır). Bu alçak dünya senin başına mihnet yağdırdığında Cem'in kırmızı renkli tacına isâbet etmiş de bu tac yarık yarık olmuş ve lâleye dönüşmüştür. (Lâle, dünyânın mihnet dolu oluşunun ve en kudretli padişahların bile bir gün kadere teslim olacak olmalarının sembolüdür). Burası bir bela çölüdür ki aslan yürekli nice şâh, avlanmaya çıkmışken kendileri karga ve kuzgun azığı olmuşlardır. Zaman, yasemen yaprağı gibi nice nazik tenleri sonunda siyah toprak üzerine düşürmüştür:

Âkıbet hâk-i siyâh üzre düşürdi rûzgâr

Niçe nâzik tenleri mânend-i berk-i yâsemen

Bâgbân-ı dehr her dem ayagın almakdadur

Olduğün pâk-dil rûşen güher cûy-ı çemen

Beyt-i ahzandur senün gülzâr-ı gülşen sandığın

Kırmızı güller olupdur anda pür-hûn pîrehen

Haymedür herbiri konmuş bir mezâr-ı şâhda

Ey gönül bî-hûde sanma lâle-i sahrâyı sen

Pây-ı hûn-âlûd-ı kebk-i lâle-i sahrâya bak

Niçe tolmuş kân ile seyr eyle bu deşt ü demen

---

³⁸³ İsfendiyâr ve Rüstem, İran ve Yunan mitolojilerinde adı geçen, birbirleriyle savaşmış iki büyük komutandır. Tehmten, Rüstem'in diğer adıdır. Bkz.: Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 74-76.

Niçe Rüstemler olup bu rezm-gehte münhezîm
Bunda maglûb oldılar İsfendiyâr u Tehmten

Gâlib oldu Zâl-i dehr âhir basıldı hâk olup
Niçe şehler pehlivân-ı ‘arsa-i ikbâl iken

Bu beyâbân-ı belâda niçe şâh-ı şîr-dil
Kasd-ı sayd eylerken oldu tu‘me-i zâğ u zegân

Efser-i la‘lîn-i Cem’den lâle olmuş rahne-dâr
Başına yagdurduğında dehr-i dûn senün mihen

Biz gelince anı erbâb-ı safâ itmiş temâm
Gerçi kim bir meclîs-i zîbâ imiş sahn-ı çemen

Bâdesin nûş eylemişler dürdi kalmış câmdur
Lâle-i pür dâg zann itme dilâ gülşende sen

Çerh bir humdur tehî kalmış dibinde dürd-i hâk
Ummasın andan mey-i zevk u safâ ehl-i hazen

Evvel u âhir safâ yokdur hûm-ı gerdûnda hiç
Gerçi kim ‘âdet budur âhirde olur derd-i den

Fâ’izî K 7/6-18

d. Dünyanın zemmi konusunu ele alan beyitlerde vurgulanan hususlardan biri de dünyanın aldatıcılığıdır. Dünyanın insanı cezbeden lezzetlerinin ne denli aldatıcı olduğunu vurgulu bir şekilde dile getirmek isteyen şairler, onu süslenerek çirkinliğini örten bir acûzeye, aldatıcı numaralarla insanları kandıran bir hokkabaza, temeli çürük bir saraya, namert bir insana benzetmişler; muhataplarını ona aldanmamaya davet etmişlerdir. Bu fikrin işlenişi şöyledir:

Bu dünyâ sana nimet de verse elinden alır. Onun hediyelerine kanma:

Ni‘met de virse bâver olunmaz bekâsına

Olma firîb-hurde sipih-rün ‘atâsına Nâbî G 721/1

Râmî, dünyâyı kendisinden kâm almak imkânı olmayan bir geline benzetir. Mert olan kimseyi ona meftûn olmamaya davet eder:

Vefâsızdur ne mümkin kâm almak andan ey Râmî

‘Arûs-ı dehrün olma merd isen ‘âlemde meftûnı Râmî G 305/5

Şeyhülislâm Yahyâ, “*Bu cihanda izzet ve saadet elde etmeyi bir efsâne olarak gör. O yalanla oyalanarak yolundan geri kalma ki akıllı olan o yalana inanmaz*” diyerek muhatabını gönlünü dünyaya bağlamaktan men eder:

Cihânun ‘izzet ü ikbâlini efsâne bil Yahyâ

Yolundan kalma kim âkil ol yalan ile eğlenmez Yahyâ G 148/5

“Dünyânın alçakgönüllü olmasına aldanma! Onun huyu, vefâ erbâbına eziyet etmektir. Ey heves kuşu, dikkat et de gam denilen avcının kancasıyla avlanma!” diyen Nâbî, bu dünyadan kâm almanın mümkün olmadığını teşbih ve kişileştirme sanatının imkânlarını kullanarak anlatır:

Aldanma tevâzu‘-ı sipihre Nâbî

Erbâb-ı vefâya cevrdür âdâbı

Ey murg-ı heves sakın ki tâ olmayasun

Sayyâd-ı gamun fütâde-i kullâbı Nâbî rb 205

Dünyaya gönül veren, yaşlı bir kadına gönül vermiş gibidir. Gül renkli şafağına güneş ipinden tül örtse bile mert olan, o acûzeye meyletmez. Ondan yüz çevirmeyene, pîr-i mugân (mürşid-i kâmil) ilâhî aşk şarabını vermez:

Evvelâ pîre-zen-i dehrden el çekmeyicek

Nice virsin sana rez duhterini pîr-i mugân Hâletî G 563/6

Târ-ı hurşîdi tül itse şafak-ı gül-gûna

Merd olan bakmaya bu pîre-zen-i gerdûna Hâletî G 718/1

Kim ki mekr-i zen-i dünyâya zebûn olmaz ise

Rezm-gâh-ı felege merd gelür merd gider Nâbî G 187/1-2

Dünyaya ihtiyaç arz edersen o, sana yardım edecek yerde cevriyi artırır. Dünya namerttir, ondan bir şey istememek gerekir; kimseye hayrının dokunduğu görülmemiştir:

Zâl-i gerdûna niyâz itdükçe cevriyi artırur

Eyleme ey Nâdirî nâmerde ‘arz-ı ihtiyâc Nâdirî G 19/5

İnanma çend rûze sûret-i ikbâline Nâbî

Kimi gördün ki çerh-i kîne-perver hayr-hâh olmuş Nâbî G 338/5

Dünya aldatıcı bir hokkabaz gibidir; işi gücü hile yapmaktır. Uyanık olup ona kanmamak gerekir:

Hokkabâz-ı çarha aldanma hezâr endîşedür

Hiledür hep kârı zîrâ hırka-i peşmînede Râmî G 252/3

Dünya, görünüşü güzel; ancak temeli çürük bir saraya benzer. Süsüne aldanır da içine yerleşmeye kalkışırsan üzerine yıkılır ve altında kalırsın:

‘Ayşımı lutf anlayup altında kalma ey gönül

Çünkü dünyânun sarây-ı süst-i bünyâdı budur Atâyî G 83/2

Nâilî, okuyucusuna emir kipleriyle çekimlenmiş cümleler aracılığıyla doğrudan seslendiği dizelerde, dünyanın aldatıcılığına ilişkin mesajlarını şiddetli bir uyarı niteliğine büründürerek şöyle sunar:

Ey afiyet gülü suyunun kırbasına talib olan kişi, aman dikkatli ol ki bu devran sana hile yapar, zevk ve sefa içeceğini zehirle mayalar! Bu feleğin oyunu, yüz yaşındaki ihtiyarı, daha gün görmemiş küçücük çocuğa döndürür.³⁸⁴ Bu alçak dünyanın kötü meşguliyetleri, seni sonu boş hayallerle oyalar ve Hakk’a kurbiyetten uzaklaştırır. Dünyanın bahsettikleri senin için teessür sebebi olur. Akıllı kimse, bu dünyanın hileleri karşısında yaratıcısının fermanına sığınır; tamamen O’na teslim olur; câhil ise ilâhî fermâna muhalif olarak kendisine zarar verir:

Ey tâlib-i karâbe-i cullâb-‘âfiyet

Devrân sakın sakın ki sana mekr ü âl ider

³⁸⁴ Bu gerçek, Kur’ân-ı Kerim’de şöyle ifade edilir: “Kime uzun ömür verirsek biz onun gelişmesini tersine çeviririz. Hiç düşünmüyorlar mı?” (Yâsîn, 36/68.)

Sâkîsine bu mastabanun itme i‘timâd

Kand-ı neşâtı mâye-i zehr-i melâl ider

Aldanma nakş-ı devlete kim bâzî-i felek

Sad-sâle pîri tıflek-i nâhorde sâl ider

Şuğl-i zâmîm-i devlet-i dünyâ-yı dîn seni

Dergâh-ı kurbdan ayırur bed-fi‘âl ider

Sevdâ-yı ham-ı devlet-i deh-rûze hâsılun

Mâhulyâ-yı meşgale-i bî-me’âl ider

Sûret-nümâ-yı devlet ü ikbâl olursa çarh

Bir yüzden anı da sebep-i infi‘âl ider

Tefvîz idüp umûrını ‘âkil meşîyyete

Fermân-ı Hâliku'l-beşer'e imtisâl ider

Nâdân reh-i hilâfa düşüb pây-bend olur

Esb-i harûn-ı vahşeti pâ-der-şikâl ider   Nâilî K 1/40-47

Nâbî'nin “*sûretindedür*” redifli şiiri, dünyanın mizâcını, âdetini anlatan yek-âhenk bir gazeldir. Şiirde câzip bir insan olarak teşhis edilen dünya, kendisine sahip olmak isteyenlere lutf edermiş gibi görünürken ezâ eder. Onun ilaç gibi gösterdikleri hakikatte zehirdir. Onun öldürücü rüzgârı, sabâ rüzgârı gibi mûnis görünerek insanı gâfil avlar. Onun elinde kına gibi gördüğün aslında fitne kanıdır. Ülfeti zehirli bir tatlı gibidir, alaycı sözleri övgü gibi görünür. Gafletini cimriliğine perde yapar, kibrini hayâ ve

utangaçlık suretinde sunar. Tahrîb ederken binâ eder gibidir. Dua eder gibi yapıp söver sayar. İnsanı ihtimaller yolunun başında esir tutar. Ricâ eder gibi görünürken kendisine minnet ettirir. Güzel iş yapıyor suretinde, binlerle zulüm neşterini işletir. Ey ona tamah eden insan! Onun ikiyüzlülüğünün farkında ol da ondan yüz çevir:

Vaz'-ı felek mihr ü vefâ sûretindedür

Hep cevrdür ki lutf u 'atâ sûretindedür

Terkîb-i tıynetinde yok eczâ-yı merhamet

Zehr-i maraz-fezâsı devâ sûretindedür

Ey sâde levh açılma sanup mûris-i hayât

Bu sahânun semûmı sabâ sûretindedür

Nîrenglerle geçmededür turma rengler

Destinde hûn-ı fitne hınâ sûretindedür

Helvâ-yı zehrnâkdür âyîn-i ülfeti

Müstehziyâne lafzı senâ sûretindedür

İmsâke perdedârlık eyler tegâfüli

Vâze-ı gurûrı şerm ü hayâ sûretindedür

Eyler havâle tîşe-i gadri esâsına

Tahrîb-i tab'a kasdı binâ sûretindedür

Bilmez gönül ne cânibini ihtiyâr ide

Düşnâm-ı dil-hırâşı du‘â sûretindedür

İnsan olur esîr-i ser-i râh-ı ihtimâl

Ser-kûb-ı imtinânı recâ sûretindedür

Muzmer hezâr neşter-i âzârı Nâbiyâ

Ta‘bîri cümle hüsn-i edâ sûretindedür Nâbî G 128

Aşağıdaki beyit ve manzumelerde kişi, dünyaya gönül bağlamamaya; onun nimetlerinin varlığı ile yokluğunu bir görmeye, istiğnaya sığınarak dünyanın hilelerinden emin olmaya davet edilir.

Harabat erleri, dünyaya o denli istiğna ederler ki, İskender’in aynası³⁸⁵ ellerine geçse onu kırıp parçalarlar:

Bakmadan dünyâya hazz itmez harâbât erleri

Pârelerler bulsalar âyîne-i İskender'i Hâletî mtl 316

Dünyaya meyletme, ondan el çek. Buna rağmen dünya nimetlerine nail olursan temkinli davran, “*murad ırmağı*”nı görünce eteğini topla:

Müstagnî ol cihândan dest-i keşîde göster

Cûy-ı murâd olursa dâmân-ı çîde göster Nâbî G 186/1

³⁸⁵Âyîne-i İskender: İskender’in aynası demektir. “Âyîne-i âlem-nümâ” (Cihanı gösteren ayna) olarak da bilinen bu ayna hakkında efsâne niteliği taşıyan birçok rivâyet mevcuttur. Efsaneye göre, İskender, İskenderiyye şehrini kurduğu zaman bir ayna yaptırmış ve yüksek bir yere koydurmuş. Bu aynada oraya gelen gemiler bir aylık mesâfeden görülebilmiş. Eğer gelen bir düşman gemisi ise bu aynadan güneş ışığı yansıtılarak daha uzaktayken yakılabılmış. Bu aynanın iki tarafı da gösterirmiş. Arka yüzüne yalancılar baktığı zaman görüntü vermezmiş ve İskender de kimin yalan söylediğini bu ayna vasıtasıyla anlarmış. Doğu edebiyatlarında efsânevî yönleri ile sık sık anılan Âyîne-i İskender, tasavvufta kâmil insanın Allah’tan başka her şeyden arınmış olan kalbini ifade eder.” Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 50-51.

Bu âlem (dünya), hem bir viranedir, hem de üzerinde hak iddia edeni, davacısı çoktur. Akıllı olan bu viraneye tenezzül etmez; dünyayı, onun için kavga eden hırs ve haset ehline bırakır:

Müdde'îye virelüm 'âlemi gavgâsı ile

Kim kabûl eyler o vîrâneyi da'vâsı ile

Bana besdür o büt-i sîm-beden ey hasîd

Zen-i gerdûnı yûri var sana dünyâsı ile Atâyî G-2 /1-2

Bu dünya, “gurur” (boş şeylere güvenerek aldanma) evidir. Üstelik bu ev vakıf malıdır; kimseye mülk olmaz, kimseye kalmaz. Öyleyse sen de ona gönül bağlama!:

Vakfdur mülk olamaz kimseye bu dâr-ı gurûr

Olma dil-beste bu vîrâne-i bî-dünyâda Nâbî G 765/4

Dünyanın karmakarışık hâli onun nifâkını (fitnesini) gösterir. Ey gönül! Sen dünyanın gidişatına uyma, istikâmet hâlinde olmaya çalış! Çünkü, herkes yaptığından mesuldür:

Çarhun nifâkını yine teşvîşi gösterür

Sen 'âleminde ol gönül iş işi gösterür Nâilî G 88/1

Dünyayı tanıyan irfan sahibi kimseler nezdinde ondan gelecek iyilik de kötülük de birdir. Onlar dünyanın geçici nimetlerinden hazzetmezler:

Cihân-ı bî-sebâtun bir bilen ikbâl ü idbârın

Ne hazz itsün gelüp gitdiklerinden ehl-i dünyânun Fâ'izî G 80/3

Dünyalık talebi için Allah'ın isimlerini zikrederek dua etmeni salık verenler, gayret kuşunun gıdasının leş olduğunu zannedenlerdir. Eğer huzur düzlüğüne çıkıp rahat etmek istersen, uzletin asaletine meylet; makam mevki yokuşundan ayağını çek:

Gıdâsın zann iderler şâh-bâz-ı himmetün cîfe
Diyenler var sana tahsîl-i dünyâ için esmâ çek

Eger âsâyiş-i hem-vâra varsa ragbet-i hâtır

Nesîb-i 'uzlete meyl it firâz-ı câhdan pâ çek

Nâbî G 404/6-7

Kalbini dünyaya bağlanma kirinden arındır da ney gibi pâk ol. İlâhî âlemin hakikatine ancak derûnu pâk olanlar ulaşabilir:

Ney-âsâ kalbünü pâk eyle çirk-i kayd-ı dünyâdan

Derûnı pâk olan vâsıl olur lâhut-ı itlâka

Râmî G 256/3

Bu dünyanın ne verdiği nimetlere sevin ne de mahrumiyetine üzül. Rıza rütbesine erenler bu rütbeye böyle erdiler. Kalp goncası kan ile dolu olsa da gül gibi safâ ile açılmış bir çehreye sahip ol. Bu dünyanın su üstüne çizilmiş nakışlar gibi geçici olduğunu bilen ne safâsına sevinir ne sitemine üzülür. Güneş gibi cihanı dolaşsan da zevâl bulacağın takdîr edilmemiş mi bir düşün. Dünyada iken başında altından taç taşısan da mahşer sabahı başı çıplak olacaksın. Ok gibi en yükseğe de fırlasan en sonunda toprağa düşeceksin:

Ne bûd-ı dehr ile şâd ol ne dil harâb-ı ne bûd

Bununla oldı olan rütbe-i rızâya karîn

Olursa hûn ile ser-şâr gonçe-i kalbün

Yine safâyile ol gül gibi güşâde-cebîn

Tamâm nakş-ı ber-âb olduğın bilen dehrün

Olur mı lutf u sitemle güşâde vü gamgîn

Yine zevâli mukarrer degül mi fikr eyle

Cihânı mihr gibi eylesen de zîr-nigîn

Bürehne-ser mi degülsin sabâh-ı mahşerde

Seründe şem‘ gibi olsa efser-i zerrîn

Firâz-ı evce de çıksan misâl-i tîr eger

Yine ider seni bir gün zamâne hak-nişîn Neşâtî K 1/7-12

Kafzâde Fâ’izî, şu dizelerde kendi nefsine seslenir. Nefsini, dünyaya bağlanmamaya, dünyalık makam ve mevki hırslarından uzak durmaya davet eder. Hz. Peygamber’in ve onun Ehl-i Beyt’inin yolunun mensubu olmanın her türlü dünyâ nimetinin üstünde değer taşıdığını ifade eder:

Ey Fâ’izî nedür bu kadar şiddet ü sagaf

Eyler misün vücûdunı dünyâ için telef

Ey Fâ’izî bu güri-i hırs u tama‘ nedür

Elmas görünür gözüne pâre-i hazef

Ey Fâ’izî bu devlet ü câhı ne anladun

Mahsûli gam degül mi bunun hâsılı esef

Yetmez mi sana târik-i sertâc-ı iftihâr

Mensûbi-i gubâr-ı der-i server-i Necef Fâ’izî K 2/1-4

Dünya hayatında insanların kimisi şad kimisi mahzun, kimisi rahatta kimisi zahmette, kimisi sultan kimisi gedâdır. Bunda mutlaka ilâhî bir hikmet vardır. Dünyalık zevkler hakikatte hakir iken, insana kıymetli gibi gelir. Bu, içindeki her şeyin fâni olduğu av bölgesinde avlanmaya çıkan herkes, aslında avlamaya çalıştığı şeyin avıdır. Ârif olan bunların farkına varır ve dünyaya meyletmez. Dünyanın, ihsan ettiği her şeyi mutlaka geri alacağını bilir:

Eyle bâzâr-ı cihâna bir alur gözle nazar

Kimi hem-dest-i revâc ü kimi hem-gird-i kesâd

Hoş nigâh it bu hazângâh-ı bahâr-âlûda

Kimi bülbül gibi mahzûn kimisi gül gibi şâd

Ne bu tertîb-i hikem cümle benî âdem iken

Birisi hâne yapar birisi olmuş ırgâd

Bu ni‘am-hâne-i hikmetde ‘aceb hâletdür

Biri sultân-ı cihan biri gedâ-yı bî-zâd

Kalb bir hâne iken baksan iki cânibine

Biri vîrâne olur biri olursa âbâd

Bu fenâ saydgehinde ‘acabâ var mı ola

Sayd için kendisi sayd oldığın anlar sayyâd

Ey iden câme-i atlasla tefâhür gözün aç

Sana atlas görünür berg-i hakîr-i fursâd

‘Arif ol dest-güşây olma ‘atâ-yı çarha

Ne ‘atâ eyler ise âhir ider istirdâd

Nâbî K 2/12-19

Aşağıdaki şiirlerde, dünyanın vefasızlığı, faniliği, aldatıcılığı; bir imtihan yeri olması gibi bir çok menfi yönünden bahsedilerek okuyucu ona meyletmemeye davet edilir.

Râmî, dünyayı geçici bir misaller âlemi olarak nitelendirdiği gazelinde, bu dünyanın hakikatte bir serab gibi hayâlden ibaret olduğunu söyler. İnsanoğlunun dünya hayatındaki varlığını, ömrünün azlığı ve güçsüzlüğü yönüyle suyun üzerindeki hava kabarcığına benzeterek dünyanın birkaç günlük safâsına aldananları, sahip olduğu servet ve iktidarla övünenleri, dünyanın bütün lezzet ve safasının biteceğini hatırlatarak uyarır. Kaderin, insanı istese de istemese de bir değirmen gibi dolaştırıp dünya hayatında yokluktan varlığa; varlıktan tekrar yokluğa döndüreceğini söyler. Dünyayı bir kebab şişine benzetir, insanın bağırını kebab gibi deleceğini söyleyerek her insan için kaçınılmaz olan dünya imtihanlarını işaret eder. Böylece, dünyaya bel bağlayıp hiç ölmeyecekmiş, dünyada hep safâ sürecekmış gibi gâfilce yaşayanları uyarır.

Hakîkatde misâl-i ‘âlem-i fânî serâb-âsâ

İçinde hey’et-i ecsâm-ı insânî habâb-âsâ

Safâ-yı devlet-i dünyâyâ mağrûr olma ey gâfil

Geçer sür‘atle evkâtı duyılmaz cûy-ı âb-âsâ

O kasr-ı âsumân-peyker ol eyvân-ı safâ-güster

Olur hâke berâber hayme-i Efrâsyâb-âsâ

Kazâdur eyleyen bî-ihtiyâr insanı sergerdân

Dolaşdırmakda her gün bî-irâdet âsiyâb-âsâ

Gel ey dil lezzet-i bezm-i şarâb-ı dehre aldanma

Deler sîh-i elemle bagrunı bir gün kebâb-âsâ

Ciger yanmakda tennûr-ı belâda rûz u şeb Râmî

Şerâr-ı nâr-ı âhum çıkmada çarha şihâb-âsâ

Râmî G 5

Azmî-zâde Hâletî, Reisü'l küttâb Medhî Çelebi'nin ölümü üzerine kaleme aldığı terci-i bendin II. ve V. bendlerinde dünyanın vefasızlığından, geçiciliğinden, kimseye yâr olmadığından uzun uzun bahseder. *“Dünyânın hükümdarı da olsan zaman seni toprağa bular, hakîr eder (ölümle yüzyüze getirir), Süleyman³⁸⁶ gibi sana karıncayı delîl kılar, Dahhâk'a³⁸⁷ yaptığı gibi yılanı muhtaç eder”* der. Şair, dünyayı insanları eğlendirmek için çalan bir mutribe benzettiği dizelerde, onun insanları eğlenmeye davet eden nağmelerine ihtiyaç olmadığını söyler, çünkü bu çalgıcı sonunda hep hüznü dolu, melâl-engiz, matemli nağmelerde karar kılar. *“Dünyaya İskender³⁸⁸ gibi hükümsen bile kıymeti yoktur, çünkü felek bunu senin yanına bırakmaz. Sonuçta o galip gelir ve senin varlık*

³⁸⁶ Süleyman (a.s.): İsrâiloğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Dâvûd peygamberin oğludur. Hem pâdişah hem peygamberdir. Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilmiştir. Üzerinde İsm-i A'zam yazılı mühürlü bir yüzüğü olduğu, bu yüzük sayesinde bütün hayvanların ve cinlerin ona boyun eğdiği rivayet edilir. Süleyman Peygamber bütün hayvanlarla konuşabilirdi. Rivayete göre, birgün ordusuyla sefere giderken bir vadiye ulaştıklarında karınca bey'inin diğer karıncalara: “Kaçınız! Süleyman'ın orduları sizi ezmesin.” dediğini duydu. Bunun üzerine gülümsedi ve karınca beyini yanına davet etti. Karınca beyi kendince çok değerli saydığı bir çekirge budı ile onu ziyarete geldi. Hz. Süleyman'ın duâsıyla bu but bereketlendi ve bütün ordu, yarısından doydı. Geri kalan yarısını karıncaya iade etti ve ondan öğütler istedi. Karınca Süleyman'a nasihatlar bulundu. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 359-360.

³⁸⁷ Dahhâk: Doğu edebiyatlarında bir efsâne olarak anlatılan zâlim hükümdardır. Efsaneye göre, şeytanın bir oyunu sonucu omuzlarında insan beyniyle beslenen iki yılan peydâ olmuş, bu yılanları beslemek için sürekli insan öldürtmüştür. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 98.

³⁸⁸ İskender: Eski kültürümüz iki İskender tanır. Bunlardan birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri İskender-i Yunânî (Makedonyalı İskender)dir. Hayatları, yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen bu iki İskender'i eski tarih, tefsir, edebiyat vs. müellifleri çok defa aynı kişi sanmışlardır. Oysa Kur'ân-ı Kerim'de hayatı hakkında bilgi verilen (Kehf/ 83-99) Zülkarneyn ile Makedonyalı İskender'in birbirleri ile hiç alakaları olamaz. Makedonyalı İskender, M.Ö III. asırda yaşamış olup içki içen, adam öldürmekten zevk alan, çok tanrılı Grek dinine mensup, tanrılık iddiası güden, eşcinsel bir kimse idi. Oysa, bir peygamber veya “sâlih kul” olması gereken Zülkarneyn'de bu gibi özellikler elbette bulunamaz. Edebiyatımızda İskendernâmeler başta olmak üzere divan şiiri mazmunları içinde yer alan İskender, çok defa Zülkarneyn yerine zikredilmiştir. Rivayete göre İskender ordusu ile zulûmât ülkesine (karanlıklar diyarı) âb-ı hayat (ölümsüzlük suyu) aramaya gitmiş ancak veziri olan Hızır bu suyu bulup içtiği halde ona nasip olmamıştır. İskender'in Ye'cüc ve Me'cüc kavmi üzerine sed yapması da zaman zaman ele alınır. Cihangirliği nedeniyle padişah övgülerinde çok kullanılır. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 212.

aynani paramparça eder, bir yığın toz hâline getirir. İster nasipsiz bir dilenci isterse altın kaftanlar giyen padişah olsun bu tekinsiz yoldan herkes geçip gider. Bu cihan hilebaz bir tilkiye benzer. Onun halka ettiğini ne çöl aslanı yapabilir ne de dağ kaplanı. Devran bir sâkî olsa da sana eğlenesin diye bir kadeh içki sunsa bununla neşeni zehreder, gözünü yaşla doldurur.” der. Bu dizelerde anlatımı kuvvetlendirmek gayesiyle dünya hayatı her beyitte başka bir varlığa benzetilmiş; istiâre, kinâye ve kişileştirme sanatları sıkça kullanılmıştır. Şiirde çizilen portrede, dünya hayatı nâ-mağlup ve kahredici bir avcı, insan ise onun önünde zayıf ve mağlup bir avdır:

Şeh-i rûy-ı zemîn olsan zamâne hâk-sâr eyler
Süleyman’ile Dahhâkun karînin mûr u mâr eyler

Ne hâsıl dehre İskender gibi hükm eylesen çünkim
Komaz âhir felek mir’ât-ı tab’un pür-gubâr eyler

Hadeng-endâz-ı çarhun tîrle kavsi müheyyâdur

Dem-â-dem nûk-ı peykân-ı cefâsı cânâ kâr eyler

Hemîşe hâk ile yek-sân ider bir serv-i ra’nâyı

Sirişk-i çeşm-i ahbâbı gamından cûy-bâr eyler

Gedâ-yı bî-nevâ olsun şeh-i zerrîn-kabâ olsun

Bu râh-ı pür-hatardan herkes elbette güzâr eyler

Pelengi çarhı maglûb eyleyen şîr-i neri dünyâ

Gubâr-ı gam virüp âhir zebûn u dil-figâr eyler

Der-âguş eylerin dirken çıkarur nâ-gehân cânın

Zen-i devr-i zamâne kangı merdi kim kenâr eyler

Gerekmez mutrib-i dehrün nevâ-yı işret-efzâsı

Çün âheng-i melâl-engîz-i mâtemde karâr eyler

Bu rûbâh-ı cihân-ı hîle-kârun itdügin halka

Ne şîr-i deşti der hergiz ne bebr-i kûh-sâr eyler

Mey-i ‘işret diyü bir câm sunsa sâkî-i devrân

Mezâkun telh idüp evvel kılur âhir gözün giryân

Hâletî Mrs 2/II

Çok mahâretli bir kukla oynaticısı olan bu âlem, insanı hâlden hâle sokar. İlâhî kudret bir nakkaş gibi can sayfasına yokluk resmini çizer. Bu dünyanın şânı, cihan halkını her an öldürmektedir. Güneşin parlak ışıkları, bu dönüp duran dünyanın çeşmesinden hiç durmadan akan öldürücü zehirdir. Bu öyle bir âlemdir ki burada, gönül ehli değil de câhiller itibar görür. Bu düzen, bülbülün bütün varını berbâd edip gülün yapraklarını rüzgâra salar. Pervâneyi gayret ateşine yakar da onun meftûn olduğu yakıcı ateşi yabancıların meclisine gönderir (Bu âlem, âşıkları kederden kedere salar). Dünyâ denilen bu belâ dağının talihsizlik seli, cihânı elinde tutan devletli şâhın binasına inse o binâyı dahi harab eyler. Cihânın fenâsından hissesini almayacak hiç kimse yoktur:

Koyar bir an içinde nice şekle hâl-i insânı

Hakîkat özge sûret-bâzimiş bu ‘âlem-i fâni

‘Adem resmin yazar bu nakkâş-ı kudret safha-i câna

Görenler hâk-rizûn oldılar hep deng ü hayrânı

Sipihrûn her biri bir katre-i sîm-âba benzer kim

Cihân halkını anun dem-be-dem öldürmedür şânı

Dem-â-dem çeşmesinden zehr akar gerdûn-ı gerdânun

Ne sanur halk-ı ‘âlem pertev-i mihr-i dırahşânı

Çeker nâ-dânı eflâke salar ehl-i dili hâke

Bozuldı nâkıd-ı dehrûn ‘amelden kaldı mîzânı

Felekdür andelîbün varını ber-bâd idüp dâim

Viren bâd-ı sabâya her seher gül-berg-i handânı

Felekdür nâr-ı gayretle yakup pervânenin cânın

Hemîşe meclis-i ağyâra ilten şem‘-i sûzânı

Bu kûh-sâr-ı belânun seyl-i idbârı nüzûl itse

Harâb eyler binâ-yı devlet-i şâh-ı cihân-bânı

O bir peykân-ı hûn-âlûdudur tîr-i gam-ı dehrûn

Degüldür efser-i şâh-ı cihânda la‘l-i peykânı

Fenâsından cihânun kimse yok kim hisse-gîr olmaz

Ne merdüm-hâr olur kim hep yese dünyâyı sîr olmaz

Hâletî Mrs 2/V

5. Fakr

Fakr lugatta, “yoksulluk ve ihtiyaç duyulan şeylerin yokluğu” manalarına gelir. Tasavvufta ise, “*sâlikin nefsinden, (düşünce olarak) bütün mal varlığından uzaklaşması ve her şeyin mutlak ganî olan Allah’ın olduğunu bilmesi*”dir. Bu kavram zamanla, Allah’tan gayri herkesten, her şeyden müstağni olmak ve sadece Allah’a muhtaç olmak şeklinde yorumlanmıştır. Buna icmâl mertebesi adı verilip sadece Allah’a yönelik ve O’nda fânî olmak şeklinde yorumlayanlar da olmuştur. Mutasavvıflara göre fakrın biri hakiki diğeri resmî olmak üzere iki çeşidi vardır. Resmî fakr, maddi anlamdaki fakirliktir. Hakiki fakr ise Hakk’a ihtiyârî bir yöneliştir. Sûfiler, resmî fakrı değil; hakiki fakrı tercih etmişlerdir.³⁸⁹

Fakr; tevekkül, kanaat ve tevazu kavramlarıyla yakından ilintilidir. Zenginin malını çokça infak etmesi, fakirlerle ülfet hâlinde olması ve kişinin maddi fakirlikten korkmaması, fakr hâlinin gereklerindendir.³⁹⁰

Divan şiirinde fakrı öven ve fakra teşvik eden birçok beyit mevcuttur. XVII. yüzyıl şairlerinin bu konuya ilişkin nasihat içerikli dizeleri şöyledir:

Fakr, bu âlemin varlığı ve yokluğu; fakirliği ile zenginliği arasında fark görmemektir. Fakr, ahlâk-ı İlâhî’dir; yani, Cenâb-ı Hak tarafından terbiye edilmiş olan Hz. Peygamber’in ahlâkındandır. Fakr hâletine bürünerek İlâhî ahlakla ahlaklanmak gerekir:

---

³⁸⁹ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 390.

³⁹⁰ Bkz.: Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 358-364.

Cihânun Nâbiyâ müstagnî ol bûd u ne-bûdından

Girîzân olma ahlâk-ı ilâhiyle tahallukdan

Nâbî G 572/6

Kişi, fakr ile öyle ülfet etmeli ki ondaki rıza hâli Hakk'ın bütün kullarını tesîri altına almalı; en zenginler dahi ona imrenerek bakmalıdır:

Ülfet it fakr ile teshîr it gedâlık 'âlemin

Şöyle hoş-hâl ol ki şâh-ı kâmrân reşk eylesün

Yahyâ G 284/4

İrfan ehli, fakr köşesini yeryüzüne değişmez. Yeryüzünün nimetlerinin geçiciliğini bilen ve kalbi Hak aşkıyla yanan fakr ehli için toprak kap; yaldızlı kadehten, altın sūrâhiden daha makbuldür:

Değişmez 'arsa-i rûy-ı zemîne kûçe-i fakrı

Felek üste virilse fi'l-mesel erbâb-ı 'irfâna

Murassa' câmdan zerrîn surâhiden muvâfikdur

Sifâl-i köhne ey sâkî mizâc-ı derd-mendâna

Hâletî G 712/5-6

Fakirliğini manevi fakr mertebesine taşıyan yani, dünya nimetlerine kalben meyiletmeyen fakire asla küçümseyerek bakılmamalıdır. Çünkü fakr, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden başka hiçbir şeye ihtiyaç hissetmemenin, kimseye ihtiyaç arz etmemenin (istiğnânın) sonucudur. Bu sebeptendir ki Hak âşığının fakrı tercih edişi, onun için izzettir:

Eyleme fakre hakâretle nazar ey Nâbî

Fakr âyînesidür sûret-i istiğnânun

Nâbî G 405/9

Zillet-i fakr-ı 'aşk 'izzet imiş

Pâye-i i'tibâr-ı rif'at imiş

Râmî G 135/1

Asıl zengin, zengin iken fakirlik korkusunu kalbinden çıkarmış olan kimsedir:

Nâbî ganî oldur ki derûnından ide def

Devletde iken fakrdan evhâm ü hirâsın   Nâbî G 636/5

Aşağıdaki beyitlerde fakr ile rıza³⁹¹ hâli bir arada zikredilmiş, gerçek zenginliğin fakr hâli olduğu vurgulanmıştır. Fakr u rızâ ile Hz. Peygamber'in güzel yolunu tutan kimse makam mevki ve zenginlik talebinden vazgeçer. Fakr u fenâ lezzetini Kârun³⁹² dahi olsa, mal biriktirmekten vazgeçer. Fakr, istiğna³⁹³ suretinin aynasıdır. Fakr u fenâ, kul için en büyük zenginliktir. Bu hâletten nasîbi olmayan maddi zenginliğe sahip olsa da hakikatte fakir sayılır. Fakr'ı bırakıp dünyâlık sevgisine düşmek hakikatte azîz olan insanı kötü hâle getirir:

Fakr u rızâda hüsn-i sülûk-i Muhammedî

Hâhiş-gerân-ı devleti hâmûş u lâl ider

Kârûn odur ki servet-i fakr u fenâ anı

Müstağnî-i tecemmül-i mâl ü menâl ider

Lutf-ı hevâ-yı 'âlem-i himmet derûnını

Ehl-i dilin riyâz-ı bihişt-i'tidâl ider

³⁹¹ Rızâ: Kalbin, ilâhî hükmün akışı altında sükûnet halinde bulunması, hüküm ve kazâya itirazda bulunmamak demektir. Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 517.

³⁹² Kârun: Hz. Musâ'nın akrabasından olup onun delâletiyle toprağı altın yapma sanatı olan kimyâyı öğrenmiş ve bu sâyede çok zengin olmuştu. Şarka âit hikâye ve mev'ize kitapları bu servetin tafsilatıyla doludur. Kârun, sonra Hz. Musa'nın istediğı binde bir zekâtı vermediğinden servetiyle yere batmıştır. Edebiyatımızda Kârun, zengin timsâlidir. Halk arasında "Kârun gibi zengin, Kârun kadar malı var" sözleri servet çokluğunu ifade için kullanılır. Bkz.: Onay, *Eski Türk edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 308.

³⁹³ İstiğnâ: Allah'a vâsıl olanın O'nunla yetinmesi hâli. Bu durumda başka şeye ihtiyaç duyulmaz. Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 322.

Yokdur anun nisâb-ı gınâdan nasîbi kim

Fakr u fenâ mu‘âmelesinden nekâl ider

‘İzzet bulan bu meşgaleden bî-niyâzdır

Nefs-i azîzi sût’-i taleb bed-sigâl ider

Nâ’ilî K 1/35-39

6. Fenâ – Bekâ

Fenâ, yok olmak, fânî olmak manasına gelir. Fenâ hali, kulun benliğinin kaybolması ile tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu hâl, tevhidin en yüksek derecesidir. Kul, bu durumda bütün dünyevî ilgilerinden uzaklaşır; Allah’ın birlik dergâhına tam bir teveccühle yönelir. Fenânın zıddı bekâdır. Bekâ, var olmak manasına gelir.³⁹⁴ Bu iki terimi bir arada kullanan sûfiler, sâlikin kötü huy ve davranışlardan fânî, ilimle bâkî; gafletten fânî, zikirle bâkî; Allah’ın dışında bir varlığa hürmet etmekten fânî, Allah’a tazimde bâkî olması gerektiğini söylerler. Mutasavvıflara göre fenâ, kulun varlığını görmekten fânî olması; bekâ ise bütün hükümlerde Allah’ın varlığını müşahede etmesi demektir.³⁹⁵ Fenâ, aynı zamanda, bir vecd ve istiğrak hâlidir: “Bir kimseyi Hakk’ın tecellisi istilâ eder de Allah’tan başka olan şeylerden (mâsivâdan) hiçbir şeyi; ne maddi bir varlığı ne de onun eserini, ne bir şekli ne de onun gölgesini müşahede edemezse; o, “*halktan fânî oldu, Hak ile bâkî oldu*” denir.³⁹⁶ Nefsinde fânî olan Hak ile bâkî olur. Fenâ, kulun faaliyet şuurunu kaybetmesi, “*abd*”in yerine fâil olarak Allah’ın geçmesidir. Bu sûretle, “Ben kulumu sevince onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.”³⁹⁷

³⁹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 208-209.

³⁹⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 121-123.

³⁹⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 161.

³⁹⁷ Buhârî, Rikak, 38.

anlamındaki kutsi hadisın hükmü yerine gelmiş olur. Fenâ, Allah'a yaklaşmanın (takarrub) en ileri derecelerinden biridir.³⁹⁸

İncelediğimiz divanlarda fenâ-bekâ kavramını nasihat düzleminde ele alan beyitler şunlardır:

Kişi, Hak karşısında hiç olduğunu idrak ederek fenâ makamına ulaşmalıdır. Sâlik, fenâ makamına ulaşmak için feda ettiklerinin karşılığını bekâ makamında alır:

Ayrılma sen cemâlden ey çeşm-i intizâr

Hâk içre olsa hulda bakar revzenün dahi

Bî-zâd-ı reh bulun taraf-ı Hak'da Nâ'ilî

Virsün hevâya bâd-ı fenâ hirmenün dahi

Nâilî G 365/6-7

Sana budur ey bezrger-i cân reh-i rast

Hirmen olamaz tohm-ı ümîdün bî-hast

İt şehir-i fenâda nakd-i cânun poliçe

Var şehir-i bekâda al yine bî-kem ü kast

Nâbî rb 17

İrfan ehli, Hakk'a nisbetle âlemin yok hükmünde olduğunu bilmelidir:

Ey dil hele 'âlemde bir âdem yoğ imiş

Var ise de ehl-i dile mahrem yoğ imiş

Gam çekme hakîkatde eger 'ârif isen

Farz eyle ki el'ân yine 'âlem yoğ imiş

Nefî rb 4

³⁹⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 215.

Muhabetin hakikatine fenâ makamında ulaşılır:

Gör hâlet-i mahabbeti zevk-ı fenâyile

Meclisde şem‘ gahî olur şeb-külâh-tâb Neşâtî G 11/4

Fenâ makamına ulaşmak isteyen kişi, “*harabât viranesinin sâkini*” olmalıdır; yani aşk şarabıyla mest olanların meskeninde bulunmalıdır:

Maksûdun irişmekse fenâ içre fenâyâ

Yahyâ ola gör sâkîn-i vîrân-ı harâbât Yahyâ G 27/5

Kişinin hevâ ve hevesini terk edip Hak’ta fânî olmasının önemi, teşbih ve leff ü neşr sanatlarının ustaca kullanıldığı aşağıdaki dizelerde şöyle ifade edilmiştir: “Gül, hevâ; kül fenâ taraftarı olsa, külhen (küllük), gülşene (gül bahçesine) tercih olunur:

Tarafdâr-ı hevâdur gül nümûdâr-ı fenâdur kül

Bu ma‘nâyâ sezâ tercih olınsa gülşene külhen Sâbit G 274/4

Şeyhülislâm Yahyâ, aşağıdaki dizelerinde “*fena*” kelimesini sözlük anlamıyla kullanmış, insanın “*fânî*” (sonlu, ölümlü) olduğunu hatırlatmak üzere şöyle demiştir: “Cem gibi saltanat kadehini ele almış olsan da sonunda yerin kadehin içindeki yudum gibi yok olup toprağa karışmaktır”:³⁹⁹

Cür‘a gibi ‘âkibet hâk-i fenâdur menzilün

Tutalum kim saltanat câmını çekdün Cem gibi Yahyâ G 420/5

³⁹⁹Câm-ı Cem: Câm-ı Cemşîd de derler. Cem’in üzerinde yedi hikmeti bildiren yazıların bulunduğu kadehidir. “Câm-ı cihannümâ” adıyla da anılır. Efsâneye göre bu kadehte bütün cihan seyredilebilirmiş. Cem ise Şehnâme’de kudret sembolü olarak anılan bir padişaktır. Nuh peygamber zamanında yaşadığı, yedi yüz yahut bin yıl yaşadığı söylenir. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 79.

7. Hakikat

Hakikat kelimesi sözlükte “gerçek, var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey, bir şeyi o şey yapan husus, mâhiyet” anlamlarına gelir. Hakikat, tasavvufî ıstılahta iki anlama gelir: a) Hakk’ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması b) Tasavvuf. Hakikat ilmi tasavvuf; şeriat ilmi fıkhıdır. Hakikatsiz (özsüz) şeriat makbul değildir, şeraitsiz hakikat ise batıldır.⁴⁰⁰ Hakikatin zıddı mecazdır. Tasavvufta “dünya” anlamına da gelir. Bu dünya fânîdir, hakîkî değildir, ödünçtür. Bekâ yurdu, hakikat âlemi ise âhirettir. Hakîkî olan Allah’tır. Mecâzî dünya ona geçmek için köprü vazîfesi görür.⁴⁰¹

XVII. yüzyıl divanlarında “*hâkikat*” makamına ulaşmanın gerekliliğini ortaya koyan beyitlerde şairler, konuyu farklı yaklaşımlarla ele almışlardır.

Şeyhülislâm Yahyâ’ya göre âlemde, âdeme (insanoğluna) lâzım olan en elzem şey hakikattir:

Sipîhr-i pür-cefâya uyma cânâ bî-cefâlıkda

Hakîkatdur hemân lâzım olan ‘âlemde âdemde   Yahyâ G 337/3

Cevrî, “*Hem hâkîkatten haberdâr olmak hem de hakikatin tercümânı olmak gerekir.*” dediği dizelerde “*nükte*” ve “*esrar*” kelimelerini “*hakikat*” anlamında kullanmıştır:

Hat-1 lebin okuyup nükteden haberdâr ol

Lisân-1 gayb gibi tercemân-1 esrâr ol   Cevrî G 155/1

⁴⁰⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 201-202.

⁴⁰¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 418.

Cevrî, hakikatin peşine düşerek mânâ âleminde mertebe edinenlerin, bu gayretlerinin feyzi ile büyük manevi nasiplere erişeceklerini, hakikat cevherini bulanların insan-ı kâmil mertebesine ulaşarak yaratılmışların en üstünü konumuna geleceklerini mecâzî bir anlatımla şöyle ifade eder:

Tab'unı eyler isen lücce-i ma'nâyâ sadef
Eser-i feyzun ile gevher olur seng ü hazef

Cevher-i kâf-i hakâyikdan alursan behre

Mâh u hurşîd gelür hidmetüne kâse-be-kef Cevrî G 132/1-2

Aşağıdaki beyitlerde ifade edildiğine göre mecazdan kurtulup hakikate ermek için hevâ ve hevese muhalefet etmek; lüzumsuz işleri ve boş konuşmayı terk etmek gerekir. Hakikat, insan ruhu için âb-ı hayat⁴⁰² gibidir. Mecâzî âlem ise, ateş mesâbesindedir. Hevâ ve hevesten aşkın gücüyle, aşkın hatırına geçmek gerekir:

Tâ geçmeyince medrese-i kıyl ü kâlden

Anlanmaz ıstılâhı kitâb-ı hakîkatün Nâbî G 430/7

Tarîk-i şehri-i hakîkat tururken ey Nâbî

Hevâ-yı kûy-ı mecâz itmenün zamânı degül Nâbî G 480/5

Hevâyı Fâ'iziyâ 'ışka ide gör maglûb

Hakîkat âb-ı hayât ü mecâz âteşdür Fâ'izî G 29/5

⁴⁰²Âb-ı hayat: Şark efsânesine göre dünya durdukça yaşayacak olan, içene ölümsüzlük bahşeden kaynağı meçhul, yeri belirsiz su. Türkçesi "bengisu"dur. Bu suyu İlyas peygamber ve Hızır'ın bulup içtikleri, İskender'in ise zulümâta kadar gittiği halde suyu bulamadığı rivayet edilir. Bkz.: Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 65.

Seyl-i hevesle toldı Yahyâ yine vâdî-i hevâ

Geçmege sa'y ü himmet it kantara-i mecazdan Yahyâ G 253/5

Nâbî'ye göre, hakikat ehli, alâmetleri, vasıtaları, boş sözleri önemsememeli; merkez (hakikat) dururken kenara (mecaza, mâsivâyâ) meyletmemelidir:

Kayd-ı rüsûmdur hep tesbîh ü tâc ü hırka

Dervîş-i bî-ser-pâ vaz' u vekârı n'eyler

Merkezle âşinâ ol itme muhîte ragbet

Müstağrık-ı hakikat meyl-i kenârı n'eyler Nâbî G 88/7-8

Fehîm'e göre, hakikate erişmek için taklidi terk etmek, amelleri samimi niyetlerle yapmak gerekir. Zâhiri kurtarmak, bâtının tekemmül ettiğini göstermez. Hırsız, dâr ağacında cezalandırıldı diye Mansûr'un makâmına ulaşmaz.⁴⁰³ Tıpkı bunun gibi, görünüşte aynı olan iki şeyin hakikati bir değildir:

Terk-i taklîd idüp vâsıl-ı Hak ol sûfî

Yohsa her düzd ki berdâr ola Mansûr olmaz Fehîm-i Kadîm kt 1/4

“*Âfak*”, maddi âlem; “*enfüs*”, mânâ âlemi mânâsında Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kelimelerdir.⁴⁰⁴ Maddi âlem, mecaz'ı; mânâ âlemi ise, hakikati temsil eder. Nâbî, aşağıdaki dizelerinde sûretlerin geçici olduğunu, insan için aslolanın mânâ âlemi

⁴⁰³ Büyük mutasavvıf Hallâc-ı Mansur'un (ö. 922) ilâhî bir coşkunun anında söylediği “ene'l-Hakk” (Ben Hakk'ım) sözünün ilâhîlik iddiası olarak anlaşıldığını, bu sebeple âzâları kesildikten sonra idam edildiğini daha önce belirtmiştik. (Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Ethem Cebecioğlu, “Hallâc-ı Mansur”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Ankara 1988, C. 30, S. 1, s. 329-350.) Bu dizede Mansur'un başına gelenleri telmih vardır.

⁴⁰⁴Bkz.: Fussilet, 41/53.

olduğunu ifâde eder. Hakikate muttalî olanların, geçici olan sûretler âlemine (mâsivâyâ) meyl etmeyeceğini dile getirir:

Rûhdur maksûd olan sûret degüldür Nâbiyâ

Vâsıl-ı enfüs olan meyl itmez âfâkîlere

Nâbî G 717/7

Nâbî tarafından kaleme alınan aşağıdaki dizelerde de “sûret”, mecaz; “mânâ”, hakikat anlamında kullanılmıştır. Buna göre; bir olayı, bir durumu, bir insanı değerlendirirken dış görünüşe, kalıba değil hakikate muttalî olmaya çalışmak lâzımdır. Nice harâbeler defneye mâlik olabilir. Bir yazma eserde satır eksik yazılsa da bu manâyâ hâlel getirmez. Bunun gibi, görünüşteki eksiklik aslın kâmil olmasına mânî değildir:

Sûrete itme nazar ma'nîye bak ey Nâbî

Satr kec düşse de olmaz yine muhtel mânâ

Nâbî G 861/11

Nâbî, hakikatin insanın özüne yerleştirilmiş olan ilâhî cevher olduğunu söyleyerek yine insanın iç âlemine işâret eder. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerim'de insana kendi ruhundan üflediğini beyan buyurmuştur.⁴⁰⁵ Mutasavvıflar, “cevher-i aslî”, “cevher-i zât” ifadesi ile, insana Cenâb-ı Hak tarafından yaratılıştaki yerleştirilen bu özü kastederek; insanı o öze ulaşarak vahdete ermeye davet ederler.⁴⁰⁶

Cevher-i zâtî-i aslîdür hakîkatden murâd

Sanma insândan fakat şekl ü şemâ'ıldür garaz

Nâbî G 365/3

⁴⁰⁵ “O (Allah ki) yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun zürriyetini, dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir. Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir. Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!” (Secde, 32/6-9)

⁴⁰⁶ Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 116.

“Müneccim eğer âdem (insan) ise, yıldızları bıraksın, “*Ahseni takvîm*”⁴⁰⁷ (yaratılmışların en üstünü) olmak ne demek onu anlasın” diyen Nâbî, insanoğlu için en büyük mârifetin mecazdan geçip hakikate ulaşmak olduğunu ifade eder:

Kosun sitâreyi Nâbî müneccim âdem ise

Me‘al-i ahsen-i takvîmi itsün istihrâc Nâbî G 37/5

Sâbit, hakikat ehli olmak isteyenlerin gönlünün ilâhî hicran ve günahlardan duyulan pişmanlık sebebiyle mahzun, gözünün yaşlı olması gerektiğini belirtir ki bu durum, insanın gaflette olmadığını göstergesidir:

Rü’yet-i şems-i hakîkatse murâdun agla

Âb-dest minşefesi gibi gözüm nem-nâk ol Sâbit 232/2

8. Havf – Recâ

Havf, korku; *recâ* ise ümit demektir. İmanın sıhhatinin şartlarından biri de imanın korku ve ümit arasında bulunmasıdır. Mü’min; âhiretteki kurtuluşu, cehennemden âzâd olup cennete girmeyi kendisi için mutlaka gerçekleşecek bir sonuç olarak göremez. Aynı şekilde, cehennem azâbından kurtuluş imkânı olmadığına kanaat getirecek bir ümitsizlik hâline de giremez. Mü’min, imânını tekmiil edip son nefesini verene kadar muhafaza edebilmek ve Allah’ın rahmetinin kendisine âhiretteki tecellîsi konusunda korku ve ümit arasında bir ruh hâli içindedir. *Havf* ve *recâ*; hâl, bilgi ve eylemden meydana gelir. Geleceğe ait bir şey insanın hatırına gelip yerleştiğinde bu hoşâ gitmeyen bir şeyse buna

⁴⁰⁷ Ahseni Takvîm: “En güzel şekilde yaratılmış olma” anlamına gelen Arapça bir ibaredir. Bu Kur’ân-ı Kerim’in Tîn Suresinde şu şekilde yer alır: “*İncire, zeytine, Sina Dağı’na ve şu emin beldeye yemin ederim ki Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*” (Tîn, 95/1-4).

havf, hoşâ giden ve arzulanan bir şeyse ona recâ denir. *Havf*, mü'minin Kur'an'daki: "*Allah'tan gerçek anlamda korkanlar ancak âlimlerdir.*"⁴⁰⁸ âyetini anlama sonucu elde ettiği bir duygudur. *Recâ* ise, Hakk'ın fazl ve ihsanını görerek ve Kur'an diliyle saydığı nimetlerini duyup bilerek Allah'ın sevap ve rahmetinden ümitvâr olmaktır. Sûfiler, Hakk'ın fazl ve ihsanından ümitvâr olarak yapılan ibadeti, azabından korkularak yapılan ibadetten üstün görürler. Çünkü ümitvâr olmak sevgiye daha yakındır.⁴⁰⁹

Ümid'in zıddı "*ye's*" dir. *Ye's*, Arapça'da "*ümidi yitirmek*" anlamına gelir.⁴¹⁰ Mü'minin kalbi korku ile ümid arasında gidip gelir; ancak asla Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez; *ye'se* düşmez. Kur'ân-ı Kerim'de: "*Allah'ın rahmetinden kâfirlerden başkası ümidini yitirmez.*"⁴¹¹ buyrulur. *Havf* ve *recâ* bahsinde bu hususu göz ardı etmemek gerekir.

XVII. yüzyıl divanlarındaki Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden her dâim ümitli olmayı, asla *ye'se* düşmemeyi salık veren dizelerin çoğunu hikemî üslubun büyük üstadı Nâbî kaleme almıştır. Nâbî dışında Fevzî ile Hâletî'nin de bu konuyu dile getirdiklerini görüyoruz. Bu beyitlerde konunun ele alınışı şu şekildedir:

Kulun arzuladığını kula verebilecek yegâne zât, Cenâb-ı Hak'tır. Bu sebeple ümid duygusunu yalnızca Allah'a tevcih etmek gerekir:

Semânun feyz-i rûhânîsin itme 'arzdân ümmîd

Dırahtânun degül hasiyyeti peydâ zilâlinde

Nâbî G 759/7

⁴⁰⁸ Fâtır, 35/28.

⁴⁰⁹ H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, s. 210.

⁴¹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 713.

⁴¹¹ Yûsuf, 12/87.

Önce ümitsizlikten kurtul, sonra besmele ile ümid sofrasına otur! Allah'ın yüce ihsânı ile dünya ve âhiretteki maddi manevi bütün engelleri kaldıracacağı hususunda daima ümitli ol:

Evvelâ vesvese-i ye'sden ol müsta'vîz

Besmeleyle olasın sonra sebak-hân-ı ümîd Nâbî G 52/5

Ümmîdüni pâ-beste-i ye's eyleme Nâbî

İhsân-ı Hudâ bir gün ider def'-i mevânî' Nâbî G 371/5

Ye'se kapılan, bu duyguda ısrar eden kimse ilâhî rahmet dairesinden çıkar. Ye's, temiz tabiatlılara yaraşmaz:

Atar kenâreye bahr-ı muhît-i rahmetden

O mevc-i ye's ki tab'-ı günâhkâre gelür Nâbî G 62/7

Günahkârlar dahi ye'se düşmemelidirler. Nasıl pencere önündeki demir parmaklıklar güneş ışığına mâni olamazsa, hiçbir günah da Allah'ın rahmetinin kula ulaşmasını engelleyemez:

Sevâd-ı cürm ile feyz-i Hudâ'dan nâ-ümîd olma

Ziyâ-yı âftâba mâni' olmaz âhen-i revzen Nâbî G 558/9

Allah'ın rahmeti ve kudreti sonsuzdur; bu sebeple kul, O'nun rahmetinden ümit kesmemelidir. İnsan kimi zaman, makam mevki sahiplerinin gadrine uğrayabilir. Hasımları mal, mevki ve nüfuz bakımından çok güçlü olabilir. Ancak, Nemrud'u⁴¹² onca

⁴¹²Nemrud: Bâbil ülkesinin kurucusu ve hükümdarıdır. İlahlık davasında bulunan, İbrâhim peygamberin dine davetine cevap vermediği gibi İbrahim'i yakalayıp mancınıkla ateşe atan zâlim bir kimsedir. Rivâyete göre, ilahlık iddiasında bulunan Nemrud, bir sivrisinekle baş edememiş, sivrisinek tarafından öldürülmüştür. Bkz.: Onay, *Eski Türk Şiirinde Mazmunlar ve İzahı*, s. 279; Hz. İbrahim ve Nemrud ilişkisi

haşmetine rağmen bir sinek eliyle mağlup eden Allah'a dayandığı sürece kula, hiç kimse zarar veremez:

Lutf-ı Hak'dan nâ-ümîd olma sakın ey Hâletî

Sanma te'sîr itmeye erbâb-ı câha âhumuz

Var iken Nemrûd-ı bed-kişün bu denlü haşmeti

Peşşeye maglûb iden Allah'dur Allâh'umuz

Hâletî kt 37

Âlem, ümit ve ümitsizlik nüshasıdır. Yeryüzündeki tecellîler, ümidi de ümitsizliği de aynı anda telkin eder. Ancak ümitsizliğe sevkedecek tecellîler, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin yüceliği karşısında bir sinek kadar ehemmiyetsizdir. Ümit yelpazesi Hakk'ın her ihtiyacı gideren rahmet elinde iken ümitsizlik sineği seni kedere sevketsin:

Nüsha-i ye's ü ümîd olduğın anla 'âlem

Yâ ser-i ye's ü elifdür ser ü sâ mân-ı ümîd

Meges-i ye'sden ey Nâbî keder-yâb olma

Dest-i cûd-ı Hak iken mirvâha cünbân-ı ümîd

Nâbî G 52/8-9

İlâhî aşk yolundaki kimse, vuslat ümidini asla yitirmemelidir. Dostun keremi, himmeti hiç azalmaz. Yeter ki insan onun bendesi (kulu) olmaya devam etsin:

Ey dil nice bir kat'-ı ümîd-i dem-i vuslat

Matvî ola zann itme sîmât-ı kerem-i dost

Ey dil nice bir Fevzî gibi vehme düşersin

Tek bende-i yâr ol sana besdür himem-i dost

Fevzî G 23/4-5

---

hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz.: Afif Abdulfettah Tabbara, "Hz. İbrahim a.s.", (Çev.: Mehmed Aydın), *A.Ü.İ.F Dergisi*, Ankara 1981, C. 24, S. 1, s. 547-582.

Kişinin olmasından korktuğu şeyin gerçekleşmesine “*kabz hâli*” denir. Olması ümid edilen şeyin başa gelmesi, yâni arzu edilenin gerçekleşmesi ise “*bast hâli*” olarak adlandırılır.⁴¹³ Kabz hâlini yaşayan sâlik bilmeli ki bast hâli de gelecektir. Bu ilâhî adalet pazarında sevinç ve keder hesapta başa baş gelir. Kederi mutlaka sevinç tâkip eder.⁴¹⁴ Cenâb-ı Hakk’ın celâl sıfatlarından biri tecellî ederse ardından mutlaka cemâl sıfatlarının tecellîleri gelir.⁴¹⁵

Lezzetden olma telhî-i zâhirle nâ-ümîd

Deryâ ile sefîne sefîne şeker gelür

Bu kârgâh-ı ‘adl-ı İlâhîde Nâbiyâ

‘Iyş ü keder muhâsebede ser-be-ser gelür Nâbî G 59/4-5

Cevr-i zamânedен gilemend olma Nâbiyâ

Kangı celâl var ‘akabinde cemâli yok Nâbî G 388/8

9. Hevâ ve Hevesi Terk Etme

Hevâ ve Heves, “*arzu, istek*” anlamında eş anlamlı kelimelerdir. Tasavvufta, “*nefsin tabiatın gereğine meyl etmesi, süflî cihete yönelip ulvî cihetten yüz çevirmesi. Şer’î ölçülere bakmaksızın nefsin hoşuna giden şeylere yönelmesi*” olarak tarif edilmiştir.⁴¹⁶ “Kur’ân-ı Kerim’de: “*Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O hâlde insanlar arasında adaletle hükmet. Heva ve hevese uyma, sonra bu seni Allah’ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına*

⁴¹³ Abdü’r-rezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 450.

⁴¹⁴ “Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır.” İnşirah, 94/5-6

⁴¹⁵ “Mutasavvıflar Allah’ın isim ve sıfatlarını celâl ve cemâl olmak üzere ikiye ayırır ve iki türlü zuhûr ve tecellîden bahsederler. Allah’ın kahr ve gazabına delâlet eden isim ve sıfatlarını celâl, lutuf ve rızâsına delâlet eden isim ve sıfatlarını da cemâl tabiriyle ifade ederler.” Bkz.: Süleyman Uludağ, “Celâl”, *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 7, s. 240.

⁴¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 219.

*karşılık çetin bir azap vardır.”⁴¹⁷ “... Allah’tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir!”⁴¹⁸ buyrulurak kişinin hevâ ve hevesine tâbî olmasının ne denli tehlikeli olduğu ortaya konulmuştur. Bir kimse, nefsin istilasına uğrarsa, şehvet ve nefsâniyetin hükmü altında esir hâle gelir; hevâ ve heves zindanında mahsur kalır. Allah onun kalbinin manevi füyuzât ve faydalardan istifade etmesini haram kılar.⁴¹⁹ “*Ferâğ-ı kalp*” denilen gönlün dünya arzu ve düşüncesinden hâlî olması tasavvuf yolunun temelidir.⁴²⁰*

İncelediğimiz divanlarda bu konunun nasihat maksadıyla ele alınışı şöyledir:

Asıl hükümdar ve asıl kahraman, nefsin heva ve hevesine teslim olmayan, nefesine hükmeden kimsedir:

Dâver odur k’olmaya nefse zebûn

Olmaya âlûde-i dünyâ-yı dîn

Eyler idi ‘aklı olaydı eger

Bâr-ı cihân dagdagasından güzer

Nâbî M 9/65-66

Hasm-ı Yahyâ kuvvet-i câhına magrûr olmasun

Merd ise nefsin zebûn itsün ki Rüstemlik budur

Yahyâ G 73/5

Kâmil insan, nefsini terbiye eden insandır. Daima rahatının peşinde olan, hevâ ve hevesinin peşinde koşarak nefsini şımartan kimseler kemâlâttan uzak câhil kimselerdir:

Kâmilün taş yasdandup toprak döşenmekdür işi

Bâliş-i râhatda dâim câhil-i nâdân yatur

Hâletî G 227/4

⁴¹⁷ Sâd, 38/26.

⁴¹⁸ Kasas, 28/50.

⁴¹⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 127.

⁴²⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 484.

Hevâ ve heves, azgın bir at gibidir. Bu atın yularını elinde bulundurarak ona hükmeden kimse, hayatının hükmünü ele geçirmiş; hayatına yön verme fırsatını yakalamış olur. Kişi, manevi mertebeleri ancak nefsin arzu ve isteklerine hükmederek katedebilir:

Hem-vâre ki bu hınk-i felek eyleye cilve

Na‘l-i zer ola ana dem-â-dem meh-i tâbân

Esb-i emel rahş-ı murâdâta sūvâr ol

Olsun yed-i hükminde senün tevsen-i devrân   Hâletî kt 88

Bilhassa toplumu din konusunda yönlendiren kimseler, söz ve fiillerinde Kur’an ve sünneti ölçü almalı, nefsin hevâ ve heveslerine uymamalıdır:

Kitâb ü sünnete uy ey hatîb-i hoş-nagme

Hevâ-yı nefsüne uyma bizüm imâm gibi   Sâbit G 341/2

Hevâ ve hevese muhalefet, nefis terbiyesi yolu ile olur. Nefsi terbiye etmek kolay iş değildir. Tasavvufta, nefis terbiyesine “*mücâhede*” denilir. Arapça’da vuruşmak, döğüşmek, harb etmek anlamında bir kelime olan mücâhede, “*şeriatça istenen fakat nefse zor gelen şeyleri nefis-i emmâreye yükleyerek onunla savaşmak; nefsi ezmek, etkisiz hâle getirmek*”⁴²¹ anlamlarına gelir. Sâbit, aşağıdaki dizelerinde nefsi bir yılanı benzetir. “*Nefis yılanı mücâhede yumruğu ile ezilmezse rûhu ısırın çok başlı bir yılanı dönüşür*” der:

Muşt-ı mücâhedeyle ezilmezse kellesi

Çok başlı nefis-i ruh-gezâ mâr olur habîs

Sâbit müzahrefât-ı fenâ partalın bırak

‘Ukbâda dūş-ı cân ü dile bâr olur habîs   Sâbit G 40/5-6

⁴²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 348.

Şeyhülislâm Yahyâ, nefsin insan için (onu heva ve hevesine uymaya zorlayan) bir düşman olduğunu; akıllı insanın, nefesine karşı uyanık olup irade ve ihtiyarını ona teslim etmeyeceğini şöyle ifade eder:

Nefs-i hod-râydan ey dil bu tegâfûl nice bir

‘Âkil olan kişi hiç düşmene fırsat mı virür   Yahyâ G 107 / 6

Nâilî, cismânî arzularının emrine âmâde olanları puta tapınanlara benzetir. Beden putuna tapınanların nefislerinin esiri olacaklarını belirterek nefse muhalefet etmeye davet eder:

Bu dâm-gehde olup âşiyân-harâb-ı vücûd

Zebûn-ı keşmekeş-i nefs-i bed-sigâl olma   Nâilî G 315/2

Bu sûmenât-ı vücûda sakın perestişden

Karîn-i Bihremen-i nefs-i bed-fi‘âl olma   Nâ’ilî G 315/7

Sâbit, kurtuluşa ermek isteyen kimseyi eteğini heves dikeninden kurtarmaya, arzu elbisesini yırtıp cismânî arzulardan arınmaya davet eder:

Dâmenün hâr-ı mugaylân-ı hevesden kurtar

Arzu pîrehenin yırt giribân-çâk ol   Sâbit G 232/5

Nâilî, hevâ ve hevesine tâbî olan kimsenin Cenâb-ı Hakk’ın dergâhından uzaklaşacağını ifade ederken, ilâhî dergâha kabul edilmek için nefisle mücadele etmenin yanı sıra fakr ve kadere rızâ hasletlerine sahip olmak gerektiğini belirtir:

Bâ’îd olur kişi dergâh-ı zü’l-gınâsından

Hevâ-yı nefsine teslîm ü inkıyâdı kadar

Silâh-ı fakr u rızâ sâhibin eder me'cûr

Cidâl-i nefis-i bed-âyîne-i cihâdı kadar

Nâ'ilî K 27/9-10

Tasavvufta nefis mücâhedesini için uygulanan temel eğitim usûlünün başlıca kuralları “killetü't-ta'âm, killetü'l- kelâm ve killetü'l menâm” olarak kavramlaşmış bulunan “az yemek, az konuşmak ve az uyumak” yoluyla nefsi âciz bırakmaktır. “Şehvet” olarak tâbir edilen cinsî eğilimlerin, helâl dairesi ile sınırlandırılması da hem şeriatın gereğidir hem de nefis terbiyesi için gereklidir. Bu kurallara riâyet etmeyen kimse, “ten-perver” olur. Yani, ruhuna değil fânî ve âciz olan bedenine hizmet eder. Sâbit, aşağıdaki beyitte dünyâyı bir av sahrâsına nefsi ise bir av hayvanına benzetir. Hazlarına hizmet edilerek semirtilmiş nefislerin bu av sahrasından sağ çıkamayacağını; terbiye edilmiş nefislerin ise çevik bir av hayvanı gibi kendini kurtarabileceğini söyleyerek nefisle mücahedenin önemini vurgular:

Bu çerâ-zârda ten-perver olan küşte olur

Sayd eger lâgar ise cânını eyler mahfûz

Sâbit G 183/4

Ölçüsüzce yemek, bulduğunu karnına doldurmak, derûnun (kalbin, rûhun) kararmasına sebep olur:

Târîkî-i derûna sebebdür netîcesi

Toldurma karnuna ne bulursan misâl-i hâk

Sâbit G 215/3

Olmayacak arzuların peşine düşmek manevi bir hastalıktır. Bundan uzak durmak gerekir:

İnsanı haste-i maraz-ı hülyâ ider

Nâ-puhte tu'me-i hevese iştihâ galat

Nâbî G 367/16

10. Hırs

Sözlükte “bir şeyi şiddetle arzu etme, ona aşırı derecede tutkun olma, sonu gelmeyen istek, açgözlülük” gibi anlamlara gelen hırs, bir ahlak terimi olarak, belli bir amaca erişme hususunda kişinin bütün benliğini saran arzu ve tutku demektir. Tamahkâr olmak, kanaatkâr olmamak anlamına gelen hırs, insan için her kötülüğü işlemeye kapı aralayan bir duygu olması sebebiyle zemmedilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de Yahudilerin dünya hayatına olan düşkünlükleri hırs kökünden gelen kelimelerle anlatılmıştır.⁴²² Hz. Peygamber, “İnsanoğlu yaşlansa da onda iki şey, hırs ve haset genç kalır.”⁴²³ “İnsanoğlunun iki vadi dolusu altını olsa mutlaka bir üçüncüsünü ister, onun gözünü ancak toprak doyurur, tevbe edenlerin tevbesini Allah kabul eder.”⁴²⁴ buyurarak hırsın olumsuz yönüne dikkat çekmiştir.⁴²⁵ Hırsın ilâcı Allah’a itimat, istiğnâ ve kanaattir.⁴²⁶

İncelediğimiz divanlarda hırsın kötü bir tutum olduğuna dikkat çekerek hırstan uzak kalmayı telkin eden beyitler konuyu farklı yönleriyle şu şekilde ele alırlar:

Nâbî hırsla ilgili şu gerçeklere temas ederek muhatabını hırstan uzak durmaya davet eder: Dünyaya ve dünyalıklara tamah edenin eline bir şey geçmez. Çünkü dünya geçicidir, kimseye kalmaz. Dünyaya tamah etmek, kuru fidandan gölge ummak gibidir. “Bir zamanlar şu saray filanın idi.” derler. Bu söz insana nasihat olarak yeter:

Her kim ki ider devlet-i dünyâyâ tama‘

İtmek gibidür sâye-i bî-câye tama‘

Bilmem ne girer destine itmiş turalum

Bir kimse nihâl-i huşkdan sâye tama‘

Nâbî rb 104

⁴²² Bakara, 2/96.

⁴²³ Müsned, III/115, 119, 169.

⁴²⁴ Buhari, Rikâk, 10; Müslim, Zekat, 116

⁴²⁵ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 254.

⁴²⁶ Hırs ve hırsın ilâcı bahisleri için bkz.: İmâm-ı Gâzâlî, *İhyâu Ulûmi ‘d-dîn*, C. 3, s. 510-521.

Bu pend ‘âkile besdür ki halk söylerler

Zamân ile bu sarây-ı kühen felânun idi

Nâbî G 838/2

Aşağıdaki beyitlerde şairler, hırs ve cimrilik arasındaki ilgiye dikkat çekerek şu uyarılarda bulunurlar: Ey tamâh ehli! Cimrilik yapıp mal biriktirmenin zararını yerin altına girince Kârun’a sor! Hırsa kapılıp cimriliğe meyletmek edebe aykırıdır. Cömertlik denizinde yüzmek için çok iyi yüzücü olmak gerekmez (Cimrilikten vazgeçip cömert olmak çok da zor değildir). O hâlde, hırsa kapılıp da cimriliğe düşmeyi, mal biriktirmeyi terk et. Akıllı olan güç ve servet sahibi olmanın insan için bağ olduğunu bilir de bunlara değer vermez:

Terk-i edebdür itme sakın dest ü pây-ı hırs

Deryâ-yı cûd çok da şinâverlük istemez

Nâbî G 261/2

Cem‘-i mâlun zararı nidüğün ey ehl-i tama‘

Giricek zîr-i zemîne sorasın Kârûn'a

Hâletî G 718/3

Sâbit tekellûf-i ser ü sâ mân ne kayddur

‘Âkil odur ki olmaya sâ mâne âşinâ

Sâbit G 6/5

Hâletî, kişiyi nasibine razı olmaya davet etmek; mâkul olmayan arzuların peşinden koşmaktan men etmek üzere şöyle der:

Meyve-i vaslîna yârûn tama‘-ı hâm itme

Ey gönül olmayacak nesneye ikdâm itme

Hâletî mtl 285

Nâbî, bütün canlıların rızıklarının ezelden taksim edildiğini, hiç kimsenin kendisi için takdir edilenden fazlasına sahip olamayacağını hatırlatarak hırs duygusundan uzak durmaya çağırır:

Şikâr-ı rızık mukadder tesâkut üzre iken

Ne hâcet olmaga murgân-ı hırs-ı bâl-engîz   Nâbî G 331/2

“Bir lokma için cim harfi gibi mide düşkünü olma. Bu dünyada mim harfi gibi dudaklarını kapalı tut” diyen Nâbî, Arap alfabesindeki cim ve mim harflerinin şekil özelliklerine gönderme yapar. Böylece kişileştirme ve mizah yoluyla, mal ve menfaat beklentisiyle kimsenin önünde eğilmemek gerektiğini ifade eder:

Olma bir lokma için ehl-i şikem cîm gibi

Meclîs-i dehrde leb-beste geçin mîm gibi   Nâbî G 837/1

Sâbit’in bu konudaki öğüdü şu meâldedir: Hırsı sebebiyle çok yük altına girmiş, taşıdığı yüklerin ağırlığıyla sırtı eğrilmiş kimseye acıma. Dünya nimetine tamah edenler, dünyanın yükü altında ezilmeye müstehaktır:

Acıma münhânî-i bâr-ı girân-ı hırsı

Yardım itme şaşurursın tetigin hammâlun   Sâbit G 221/5

11. Himmet

Sözlükte “lütuf, yardım” anlamına gelen himmet, tasavvufta, “*Ermiş kişilerin maksadı hâsıl eden, iş bitiren ve dileklerini yerine getiren manevi gücü*”⁴²⁷ anlamında kullanılır.

⁴²⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 227.

İncelediğimiz divanlardaki bu konuya ilişkin nasihatler şöyledir:

Belâlardan kurtulmak isteyen kimse, mânevi büyüklerin himmetini talep etmelidir:

Ger râh-ı necât ister isen bahr-ı belâdan

Himmet taleb eyle yüri merdân-ı Hudâdan Cevrî Trk 1/3

Aşk ehlini vuslata erdiren, vahdet makamına ulaştıran şey, sahip olduğu himmetin büyük olmasıdır. O hâlde kişi bu yolda hem kendi himmetini (gayretini) yüksek tutmalı hem de şeyhinin himmetine mazhar olmalıdır:

Kûy-ı dildâre eyleyen vâsıl

Ehl-i ‘aşkı ‘uluvv-i himmet imiş Râmî G 135/3

12. İhlâs

İhlâs; temiz ve katışıksız yapmak, seçmek, samimiyet, gönülden bağlılık demektir.

İbadet ve davranışları yalnız Allah’a has kılarak yapmak, başka düşüncelerden temizlemektir. İhlâs, tevhid inancının özü olduğu için Allah’ın birliğini en güzel ve özlü biçimde anlatan sureye *İhlâs Sûresi* adı verilmiştir. İhlâsın zıddı riyâdır. Riyâ, salih amelleri Allah’ın rızasını kazanmak dışındaki maksatlarla yapmaktır. Kur’an-ı Kerim’de: “Kendilerine, dini yalnız Alah’a hâlis kılarak, O’na ibadet etmeleri emrolundu.”⁴²⁸ buyurulmaktadır. İhlâs, amel-i sâlihın temel şartı olduğundan Allah Teâlâ: “Her kim ki Rabbine kavuşmayı arzu ederse, yararlı bir iş yapsın ve Rabbine yaptığı ibadete kimseyi ortak etmesin.”⁴²⁹ buyurmaktadır.⁴³⁰

⁴²⁸ Beyyine, 98/9.

⁴²⁹ Kehf, 18/110.

⁴³⁰ Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 169.

Kulun amellerinin ihlâsla yapılıp yapılmadığını belirleyen temel etken niyettir. Niyet; “maksat, işi ve ibâdeti yaparken kast olunan, elde edilmek istenen şey” anlamına gelir. Hazret-i Peygamber (sav), “Allah ancak samimiyetle, sadece kendisi için ve rızası gözetilerek yapılan ameli kabul eder”⁴³¹, “Mü’minin niyeti amelinden hayırlıdır”,⁴³² “Ameller niyetlere göredir. Herkes sadece niyetinin karşılığını alır...”⁴³³ hadis-i şerifleriyle amelde samimiyetin şartının Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle yapılması olduğunu, bunun dışındaki niyetlerle yapılan amellerin, Hak katında makbuliyeti olmadığını belirtir.

İncelediğimiz divanlarda ihlâsın önemini anlatarak ihlâslı olmaya çağıran beyitler şöyledir:

Manevi âlemde iyi bir mevkiye sahip olmak isteyen kimse, daima Cenâb-ı Hakk’a muhabbet hâlinde bulunmalı, O’na şirk koştuktan berî, ihlâslı bir kalbe sahip olmalıdır:

Olam dir isen eger dâhil-i gürûh-ı hâs

Hemîşe ‘arz it o yâre mahabbet ü ihlâs Râmî G 144/1

İlâhî feyzin cevheri ihlâsla yapılan amellerdir. Amellerin zâhirî yönü değil, niyete müteallik veçhesi önemlidir. Amellerini gösteriş için yapanları (riyâ ehlini) cehennem bile kabul etmek istemez:

Cevher-i feyz-i ilâhî amel-i hâlisdir

Yoksa ey hâce siyeh hâkine zer vermezler

Gamzeden sor ne kadar mest ise keyfiyyetini

Her meye çâşni-i hûn-ı ciger vermezler

⁴³¹ Nesâî, Cihad, 24.

⁴³² Taberânî, el-Mu’cemü’l-Kebîr, (Nşr.: Hamdî Abdurrahman es-Selefi), Beyrut 1985, C. VI, s. 185.

⁴³³ Buhârî, İman, 41.

Pâkî-i çirk-i riyâ ise murâdın ey zâhid

Korkum oldur sana dûzahda yer vermezler Nâilî G 126/3-5

İhlâs sahibi kimseler amelleri hakkında konuşmazlar. Söz ehli değil, “hâl ehli”dirler. Bir kimsenin samimiyetini anlamak istiyorsan suskun olup olmadığına bak. İhlâslı olduğunu ispatlamaya yönelik laflar edenlere inanma:

Gönül murâdun itmek ise imtihân-ı hulûs

Hamûşluk kadar olmaz sana nişân-ı hulûs

Hulûs minnet-i nutk-ı beyân kabûl itmez

İnanma her kim açarsa sana zebân-ı hulûs Nâbî G 362/1-2

Saate billur bir mahfaza içinde olmanın yakışacağı gibi, iyi bir kalbin saf (samimi, ihlâslı) bir sînede taşınması gerekir:

O kalb-i âhenîne gerek böyle sîne sâf

Zarf-ı bilûr hoş yakışur sâ'at üstine Nâbî G 713/3

Şeytanın hilelerinden korunmak isteyenler, ihlâs sırrına sığınmalıdır:

Hırz idüp câna sırr-ı İhlâsı

Mekr-i İblîsden amân bulasın Cevrî Trc 6/1

Allah dostları, tıyneti saf olana (ihlâslı kimselere) rağbet eder, himmetlerini bu kimselere yöneltirler:

Anladum âyînenün râz-ı dilinden bunu kim

Tıyneti sâf olanun ehl-i nazar yâveridür Nâbî G 92/5

Amellerini gösteriş maksadıyla yapan kimse, hacılara hac ibadeti esnasında ücret mukabilinde rehberlik eden kimse (delîl) gibi, âhirette kendisine çok faydası olacak çok kıymetli amelleri dünyada düşük bir ücret mukabilinde satmış olur. Amellerinin ona âhirette hiçbir faydası olmaz:

Bolayki satmaya dünyâda ahret ‘amelin

Bir iki mankıra hâcı delîl gibi

Sâbit G 338/6

Kişi, sahip olduğu bir hüneri kendini yüceltmek, üstünlük taslamak, gösteriş yapmak maksadıyla ortaya koyduğu vakit, yaptığı işin bir faydasını göremez. Boş yere göz nuru dökmüş olur:

Menâfi‘in göremezsün bida‘vâ-i hünerün

Sâhife-i esere dökme nûrını basarun

Sâbit G 224/1

İhlâs sûresinin anlamını⁴³⁴ gönlüne ve diline nakşetmiş olan kimse, çok yüce mânevi mertebelere erişir:

Reh-yâb olamaz rif‘atine zelzele Nâbî

Her kim ki anun virdi ola sûre-i ihlâs

Nâbî G 361/6

13. İlim

“Sözlükte *“bilmek”* anlamına gelen ilim (‘ilm) genellikle bilgi ve bilim karşılığında kullanılır. Klasik sözlüklerde *“bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin*

⁴³⁴ Kur’ân-ı Kerîm’in 112. sûresi olan İhlâs Sûresi’nin Türkçe meâli şöyledir: *“De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.”* Bkz.: *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, (Haz. Hayreddin Karaman vd.), TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 631.

inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat” gibi değişik şekillerde tarif edilmiştir. “*Bilgisizliğin (cehl) karşıtı*” biçiminde de tanımlanır. İslâm kültüründe ilâhî ve beşerî bilgi yanında bilim için de kullanılan kapsamlı bir terimdir. Kur’ân-ı Kerîm’de ilim kökünden türeyen kelimelerin yaklaşık 750 yerde geçtiği görülmektedir. Bu sayı, bilginin ve bilme faaliyetinin Kur’ân mesajı bakımından önemini ortaya koymaktadır. Kur’an’da bilenlerle bilmeyenlerin kesinlikle bir olmayacağı belirtilmekte,⁴³⁵ “*Rabbim, ilmimi arttır!*” diye Allah’a yakarmamız öğütlenmektedir.⁴³⁶ Hz. Peygamber, ilmi yüceltmiş ve teşvik etmiş, meselâ ilmin nâfile ibadetten daha üstün olduğunu söylemiştir.⁴³⁷ İlmi ile tebâruz etmiş kimselere *âlim* denir. Hadis-i şerife göre; âlimler, peygamberlerin manevi vârisleridir.⁴³⁸ Bu sebeple, ilim sahipleri Hz. Peygamber (s.a.v.)’in artık cismen var olmadığı zamanlarda dinin değişmeyen ilkelerini yaymak, savunmak ve öğretmek yahut değişen şartların gerektirdiği hükümlere varmak durumundadır.”⁴³⁹ Âlimlere yüklenen bu önemli mevki ve mükellefiyet, İslâm’da ilme verilen değer en önemli işaretidir.

Aşağıdaki gazel, divan şairlerinin dilinden ilmin önemini anlatan, âlimleri öven, ilme teşvik eden en güzel örneklerden biridir. XVII. yüzyılda Osmanlı tahtında oturan pâdişahlardan biri olan Bahtî mahlaslı Sultan I. Ahmed tarafından kaleme alınan bu gazelde, “*Gerçek pâdişah ilmi tâc, kemâli (manevi olgunluğu) de taht edinir. İlim ve kemâli tâc ve taht edinmeyen hakikatte şah değildir. Bir pâdişah âlim olmalı ki âlemin ahvâlinde haberdâr olsun. Pâdişahlık sert bir yay ise ilim kol kuvvetidir. Kol kuvvetli*

⁴³⁵ Bkz.: Zümer, 39/9.

⁴³⁶ Bkz.: Kehf, 20/114.

⁴³⁷ Bkz.: Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Muqaddime, 19; Bu hadisin isnâdı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: Hüseyin Akyüz, “Âlimler Peygamberlerin Vârisleridir Hadisinin İsnad Açısından Tenkid ve Tahlili”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, C. 11, S. 22, s. 159-190.

⁴³⁸ Bkz.: Ebû Dâvûd, İlim, 9, 12; Tirmizî, İlim, 3, 19.

⁴³⁹ “İlim” hakkında geniş bilgi için bkz.: İlhan Kutluer, “İlim”, *D.İ.A.*, İstanbul 2000, C. 22, s.109-111.

olmadan yay çekilemez. O hâlde, izzet ve baht dilersen gel de ilim ve ma'rifet öğren. Bu ilimle âmil olarak da meyvedâr ol. Çünkü bir ağaç ne denli meyvedâr olursa o kadar makbul olur.” denilmektedir:

Gel kemâl ü ma'rifet öğren dilersen 'izz ü baht

Mu'teber olur ne denlü meyve-dâr olsa dıraht

Kim ki tahsîl itmedi dünyâda 'ilm ü ma'rifet

Şol hünersüz esbe benzer kim urılmaz zeyn ü raht

'Âlim ol kim 'âlemün ahvâli ma'lûmun ola

Olmayınca kuvvet-i bâzû çekilmez kavs-i saht

Pâdişah oldur ki tâcın 'ilm ide tahtın kemâl

Şeh degüldür itmeyen 'ilm ü kemâli tâc ü taht

Tâc ü tahta lâyık a'mâl ola kârün her zaman

Bahtiyâ çün-kim nasîb oldı sana bu 'izz ü baht

Bahtî G 1

Cenâb-ı Hak, hikmetlerle dolu bu varlık kitabını, ondaki meseleleri tahkik edip onda bize sunulan hakikat ilmini öğrenmemiz için ortaya koymuştur:

İtmeden vaz'-ı kitâb-ı hikmet-âmîz-i vücûd

İktisâb-ı 'ilm ü tahkîk-i mesâ'ıldür garaz

Nâbî G 315/4

Cevrî, kemâlât yolunda ilerlemeye çalışan kimseye sadece zâhiri ilimlerle meşgul olmamasını, zâhirî ilimlerin perde arkasındaki sır ve hikmetleri öğrenmek; yani, irfan sahibi olmak için de gayret etmesini salık verir:

Kalma tahsîl-i ‘ilm-i resmîde

Münkir-i fazl-ı ‘ârifân olma Cevrî Trc 6/4

Kur’ân-ı Kerim’in isimlerinden biri de Furkân’dır.⁴⁴⁰ Cevrî, aşağıdaki beyitte Furkân’ın mânasını (Kur’ân ilmini) tahsil etmeye davet eder:

Keşf ola sana ma‘nî-i Furkân

Dili ol ilme tercemân bulasın Cevrî Trc 7/1

Kur’an ve sünnette, ilim öğrenmek kuvvetle teşvik edilmiş; âlimler övülmüş olmakla birlikte; ilim sahipleri bilgilerini kötüye kullanmaktan şiddetle men edilmiş ve âlimler ilmin gerektirdiği vakarı taşımaya davet edilmişlerdir.⁴⁴¹ Aşağıdaki dörtlükte her âlimin ilim makamını hak etmediği belirtilmektedir:

‘Ulemâ tâcı giymegile kişi

Mansıb-ı ‘ilme olmaz erzânî

Başdağı tâcı i‘tibâr itmez

Fark iden Hüdhd ü Süleymânı⁴⁴² Hâletî kt 124

İlim öğrenmek kadar önemli olan diğer mükellefiyet, ilmiyle âmil olmak yâni, öğrenilenleri hayata tatbik etmektir. Allah’ın kendisinden neler talep ettiğini çok iyi

⁴⁴⁰ Bkz.: Abdülhâmit Birışık, “Kur’an”, *D.İ.A.*, İstanbul 2002, C. 26, s. 383.

⁴⁴¹ Bkz.: İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1989, C. 1, s. 189.

⁴⁴² Hüdhd: Süleyman peygambere hizmet eden bir kuştur. Çok uzaklardaki suyu, havadan görebilme ve keşfedebilme özelliğine sahipti. Birgün su aramak için çok havalanınca Sebe ülkesini görüp Süleyman Peygamber’e haber vermiş, o da o ülkenin kraliçesi Belkıs’a Hüdhd’ü elçi olarak göndermişti. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 194.

bildiği hâlde bu talepleri yerine getirmeyen, adâlet ve hakkâniyetten sapan, ilmini kötüye kullanan âlimler, Kur’ân-ı Kerim’de kitap yüklü merkeplere benzetilmişlerdir.⁴⁴³ İlim ve amelin bir arada olması gerekliliğine dikkat çeken Sâbit de *“İnsana gerekli olan ilim ve ameldir. İlim ve güzel amel sahiplerine yapılan vaadi bilen,⁴⁴⁴ talep edilebilecek bu en güzîde şeye tâlip olmaz mı?”* demektedir:

‘İlm ü ‘amel degül mi me’âl-i mülâzemet

Va‘di bilen bilen güzîdesin almaz mı matlabun   Sâbit G 225/5

İlim öğrenmenin şartlarından ve âlimin en önemli sıfatlarından biri edep sahibi olmaktır.⁴⁴⁵ Güzellik nüshasının noktalarına ancak o nüshanın sayfalarının eteklerini edeple öpenler vâkıf olur. Bunun yanı sıra, tevekkül ve teslim gemisine binenler, lütuflar denizinin dalgalarında gark olurlar:

Nikât-ı nüsha-i hüsne o kes ki vâkıf olur

Edeble bûse-zen-i dâmen-i mesâhif olur

Olan sefîne-nişîn-i tevekkül ü teslîm

Garîk-i mevc-be-mevc-i yem-i ‘avâtîf olur   Nâbî G 105/1-2

İlim erbâbı ihtiyarlık çağında dahi insanlardan saygı ve itibar görür:

Bir bizâ‘an var ise mâye-i tahsîl gibi

Öpdürürsin elini safha-i tenzîl gibi   Sâbit G 335/1

⁴⁴³ Cum’a, 62/5.

⁴⁴⁴ *“Derken, Kârun, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar: Keşke Kârun’a verilen benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı! dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar şöyle dediler: Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah’ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.”* (Kasas, 28/79-80.)

⁴⁴⁵ *“Âhiret âlimlerinin alâmetleri olan beş ahlak şudur: Haşyet, huşû, tevazu, güzel ahlâk, zühd.”* Bkz.: Gazâlî, *İhyâu Ulûmi ‘d-dîn*, C.1, s. 189.

Eski zamanlarda, sun'î olarak altın ve gümüş elde etmek ilmine “ilm-i kimyâ” adı verilirdi.⁴⁴⁶ Nâbî, “*Olmayan şey için olanı sarf etmek aklın gereği değildir.*” diyerek bu ilimle meşgul olmanın yanlış olduğunu savunur:

Nâ-bûde bûdı sarf degül muktezâ-yı ‘akl

Ehl-i şu‘ûra meşgale-i kimyâ galat

Nâbî G 367/12

14. İrfan /.Ma’rifet

İrfan (ma’rifet), manevi ve ruhî tecrübe ile elde edilen bilgi demektir.⁴⁴⁷ Kaynağı da kalp, ruh, sır, ilham ve keşiftir. Kul nefsine ve çevresine yabancılaştığı ölçüde Hakk’a âşinâlık (ma’rifet) kazanır.⁴⁴⁸ İrfan’a, “*bilâ-vâsıta ilim*” de denir. Medreseler, zâhir ilmi veya şeriat ilmi mahallidir; hâlbuki asıl irfan mahalli, tekkeler olup, mürşidlerden ilham yolu ile öğrenilir.⁴⁴⁹ Ma’rifet ve irfan genellikle eş anlamlı kullanılır. İrfan sahiplerine ârif veya ma’ârif ehli denir. İrfan, manevî cehd sonucunda Hakk’ın gönül kapılarını açması sonucu elde edilen bir bilgi olduğu için ilimden üstün sayılmıştır. Dilimizde bu sebeple “*ârif olan anlasın*”, “*âriife târif ne hâcet*” gibi deyimler ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁰

Divan şiirinde zâhid’in karşısına rind tipi çıkarılırken, mutasavvıflar, zâhidi ârif ile karşılaştırırlar. Onlara göre zâhid, zâhirperest; ârif, hakikatperesttir. “*Dünya süslü bir gelin gibidir. Zâhid ona meyletmemek için onu çirkinleştirmeye uğraşır. Ârif ise kalbi Allah ile meşgul olduğu için bu geline iltifat etmez.*” diyerek zâhid ve ârif arasındaki farkı

⁴⁴⁶ Bkz.: Âgah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1980, s. 189.

⁴⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 252.

⁴⁴⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 221.

⁴⁴⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 256.

⁴⁵⁰ Gölpınarlı, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 24-25.

mecâzen ortaya koyarlar.⁴⁵¹ “Allah Teâlâ kime hayır vermek isterse, onu dinde fakih (anlayışlı) bir kimse yapar.”⁴⁵² hadisi, irfan’a delil sayılmıştır.

İncelediğimiz divanlardaki irfan konulu nasihatlerin bir kısmı irfan sahibi olmanın güzelliğini, gerekliliğini belirtir; bir kısmı ise irfan sahibi olmak için ne yapmak gerektiğini ortaya koymaya çalışır. Aşağıdaki dizelerde şairler, irfan sahibi olmanın önemini dile getirerek muhataplarını irfana davet etmek üzere şunları söylemişlerdir:

Ma’rifet, manevi bir cevherdir. Kalplerin bu cevhere sahip olması gerekir. Kişi, zâhire takılıp kalmamalı; ma’rifet cevherine sahip olmalıdır. Bu cevhere sahip olanın dünyası genişler. Ma’rifet ehli (ârif), fakre mübtelâdır; ancak kalbinde irfan hazinesi saklıdır:

Kalbün güher-i ma’rifete kân olsun

Cân-ı gavta hod lücce-i ‘irfân olsun

Çün ‘ârif-i âgâha işâret besdür

Hû nâme-i a‘mâlüne ‘unvân olsun

Atâyî rb 57

Ma’ârif ehli olur fakre mübtelâ ammâ

Gınâda kalbi olur mâlik-i defîne-i genc

Bisât-ı dehrde ferzâne ol ma’ârifile

Cihân-ı teng ola tâ sana hâne-i şatranc

Râmî G 41/2-3

⁴⁵¹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 85.

⁴⁵² Bkz.:Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 319.

Söyleşülmez çarh ile geh şöyle gâhî böyledür

Münkalibdür bu cihânun resm ü râhı böyledür

Zâhid ol rind ol hemân sûretde kalma ‘ârif ol

‘Âlem-i ma'nâda hükmi-pâdişâhî böyledür

Nefî G 38/1-2

İnsana kıymet veren, zenginlik ya da mevki sahibi olmak değildir. İnsana değer katan asıl şey, irfan ve hüner sahibi olmaktır:

Reşki sanman felegün vüs'ate yâ rif'atedür

Reşk-i dîrînesi ‘irfan ile ehliyyetedür

Nâbî G 125/1

İrfan, gönül ilmidir; onu fehm edebilmek her kulun nasibi değildir. İrfânı olmayan kimse, zamanının en büyük bilgini de olsa bir değeri yoktur:

(...)

Dil nev'-i diger şahs-ı beşer nev'-i digerdür

Her nev'-i beşer fehm idemez dil ne dimekdür

İnsâna bu ‘irfân şeref-i ‘ilm ü hünerdür

İnsân ki bu ‘irfânı eger itmeye tahsîl

Dânişle Felâtun-ı zamân olsa da hardur

Cevrî Trk 1/12

İrfana ulaşmanın yolu, kişinin kendini tanımasından, ruhundaki İlâhî cevhere ulaşmasından geçer. Kişi, her şeyden evvel kendini bulmalı; kendini bilmelidir: ⁴⁵³

Ne dâ'îye-i tedârik-i evkât it

Ne dağdağa-i telâfî-i mâ-fât it

Ey sâye-i bî-vücûd ü nâ-bûd evvel

Bul kendüni sonra ihtiyâr-ı isbât it   Nâbî rb 16

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın

Cânda gencîne-i nihân bulasın   Cevrî Trc 6 (vasıta beyti)

Aşağıdaki beyitlerde, irfan sahibi (ma'rifet ehli) kimselerin özelliklerinden bahsedilerek okuyucu bu özelliklere sahip olmaya davet edilmiştir.

İrfan sahibi olan kimse, hadiselerin zâhirine bakmaz; hadiselerin aslına, aslındaki hikmetlere edeble muttalî olmaya çalışır. İnsanlara da dış görünüşlerine göre değil, kişiliklerine göre kıymet verir:

Tertîb-i kevnün itme nazar ihtilâfına

Çeşm-i edeble eyle nazar dürd ü sâfına

‘Ârif libâsa bakmaz ider zâta iltifât

Cevher-şinâs-ı tîg çekinmez gilâfına   Nâbî 667/1-2

⁴⁵³Hadis olup olmadığı tartışmalı olan ancak mutasavvıfların çok rağbet ettikleri bir söz şöyledir: “Nefsini bilen Rabbini de bilir.” Bu sözün kaynağı ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 241; Hacı Bayrâm-ı Velî'nin “Sen seni bil sen seni” redifli nutku, bu sözün şerhi gibidir. (Bu nutkun tam metnine ulaşmak için bkz.: Ayşe Yıldırım, *Hacı Bayrâm-ı Velî ve Tasavvufî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi S.B.E., Adana 2008, s. 37-38.).

İrfan sahibi; masivâdan, günahlardan, dünyâlıklardan yüz çevirir. İdrak gözüne i'tibâr (ibret) sürmesini çeker ve bu yolla hakikat bilgisine ulaşmaya cehd eder. Bu yolda canını bile hiçe sayar:

Göz yumar bî-şübhe nakş-ı hâl ü hatdan ey gönül⁴⁵⁴

Çeşm-i idrâke çeke 'ârif ki kuhl-ı i'tibâr

Mülk-i bâkîde na'îm-i câvidânı isteyen

Cân u ser terk eyler ey Yahyâ nedür dâr u diyâr   Yahyâ G 134

İrfan sahibi, ilmi arttıkça ne kadar az bildiğinin farkına varır:

Olursan tâlib-i kesb-i kemâl-i nefis-i insânî

Ne denlü 'ârif-i âgâh isen o denlü nâ-dân ol   Cevrî K 79/11

İrfan sahibi kimse, Cenâb-ı Hakk'ı tanımak için kâinata bakarken hayret hâlinde takılıp kalmaz. Şaşkınlıktan kurtulup hakikate yol alır:

Düşünme keyf-i esrâr-ı cihâna kalma hayretde

Bu ma'nânun hayâlinden geçüp sen mest-i 'irfân ol   Cevrî K 79/9

Ârif, dünyaya itibar etmez, gerçek zenginliği aşkta bulur:

Bakmaya 'ârif olan nîk ü bed-i dünyâyâ

Bula 'aşk ile gınâyı yaka sîmîn-berine   Atâyî G 211/2

⁴⁵⁴ Tasavvufî mecazlarda "hat" kesreti; "hâl" günah karanlığını temsil eder. Bkz: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 276/280.

İrfan sahibi olan kimse, mala mülke değer vermez; fakirlik korkusu çekmez. Malını çokça infak eder. Ârif, vesveselere değil hakikate göre amel eder:

Dil-i ‘ârifde bed-hayâl olmaz

Hükm-i vesvâsa imtisâl olmaz

Kâr-ı dünyâyâ iştigâl olmaz

Sâlik-i vâdî-i dalâl olmaz

Nazm-ı hâlinde ihtilâl olmaz

Hâtırında gâm-ı muhâl olmaz

Fakr için kalbi pür-melâl olmaz

Mâl için ehl-i ibtizâl olmaz

Cevrî Trc 7/1

‘Ârifün kâmil olsa ‘irfânı

Mâle meyl eylemez dil ü cânı

Bulsa sîm ü zer-i firâvânı

Dâyimâ bezl ü sarf ider anı

Hıfz-ı mâle düşürmez iz’ânı

Olamaz gencinün nigeş-bânı

Ne kadar olsa bezl ü ihsânı

Çekmez aslâ melâl-i noşânı

Dil-i dânáda feyz-i Rabbânî

Sîm ü zer fikrini ider fânî

Cevrî Trc 7/3

Cevrî, irfanı bir cevhere benzettiği dizelerinde bu cevhere sahip olmak isteyen kimsenin dünya ve âhirete ait taleplerden vazgeçmesi gerektiğini belirtir:

Genc-i pür-gevher-i ‘irfâna düşerse hevesün

Nakd-i ser-mâye-i şevk-ı talebi eyle telef

Cevrî 132/5

Râmî’ye göre, irfan sahibi olmak için Lokman (a.s.)⁴⁵⁵ misâli, ilim ve hikmetle hemhâl olmak lâzımdır:

Hum-ı dil mâyelensün bâde-i ‘irfânile dirsên

Mey-i idrâkile pür-neşve it mânend-i Lokmân ol

Râmî G 185/5

Nâdirî, okuyucusuna şöyle seslenir: (Ey okuyucu!) Sen de Nâdirî gibi irfan dersini tahsil edip ârif ol. “*Devr-i teselsül*”⁴⁵⁶ gibi bahisler, “*irfan*” bahsi yanında boş söz sayılır:

Nâdirî-veş devre tebdîl eyle ders-i ‘ârif ol

Nice bir devr-i teselsül bahsi tâ key kîl ü kâl

Nâdirî G 83/7

15. İstiğnâ

Sözlükte; zengin olmak, zenginlik istemek, ihtiyaç duymamak, tenezzül etmemek anlamlarına gelen *istiğnâ*, tasavvufi düşünce sisteminde “*Sâlikin Allah’ın kendisine kâfi olduğuna inanarak O’ndan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesi*” anlamına gelir. Bir kimse kendini ne kadar Allah’a muhtaç bilirse o kadar Allah’la zengin olur. Allah’tan istiğna ise asla câiz değildir.⁴⁵⁷

⁴⁵⁵Lokman (a.s.), hikmet ehli olmakla meşhur bir zâttir. Kur’ân-ı Kerim’de onun oğluna verdiği öğütlerden bahsedilmiştir. İsmi, Kur’an’da bahsinin geçtiği sureye ad olmuştur. Peygamber olduğuna hükmedenler de vardır. Lokman (a.s.) ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 2, s. 241-247.

⁴⁵⁶Tasavvuftaki “devir” nazariyesi: Maddî âleme düşen bir mevcut, önce cemâd (cansız), sonra bitki, sonra insan şekillerinde tecellî eder ve sonunda “insan-ı kâmil” şekline dönüşür. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 165.

⁴⁵⁷Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 257.

Şeyhülislâm Yahyâ aşağıdaki beytinde: “*Kıymet ve güzelliğin şâhısın, senin gibi olmayanlarla dost olma. Devlet ve izzetle istiğnâ ve naz tahtına geç.*” diyerek sâliki istiğna makamına davet etmektedir:

Serîr-i nâz u istiğnâya geç devletle ‘izzetle

Şeh-i hüsn ü bahâsın gayrlarla hem-nişîn olma   Yahyâ G 313/

Şeyhülislâm Yahyâ bir başka gazelinde, kişiyi elde ettiklerine kanaat ederek Allah’tan başka kimseden bir şey istememeye davet eder. Dünyâda elinde bulunan şeye kanaat ederek kimseye minnet etmemek gibi bir nimet olmadığını, istiğnâ köşesi gibi rahat bir mahâl bulunmadığını ifade eder. Devamındaki beyitte, insan nefsinin karşılıksız iyilik yapmaktan kaçınma tabiatına işaret ederek Allah’tan başka kimseden yardım görülemeyeceği hususunda uyarıda bulunur. Dünyada makam mevki kazanmak için, insanlardan yardım isteyen kimsenin minnet yükünün belâsını çekmek zorunda kalacağına dikkat çeker:

Nân-ı huşk ile kanâ‘at gibi bir ni‘met mi var

Künc-i istiğnâ gibi bir gûşe-i râhat mı var

Kimden eylersin ricâ kime idersin ilticâ

Kanı bir ehl-i mürüvvet kimsede himmet mi var

‘İzzet-i dünyâ için memnûnı olmam kimsenün

Çekmege bâr-ı belâ-yı minneti tâkat mı var   Yahyâ G 180/1-3

“*Aşk erbâbı, aşk yolunda istiğna deryasına gark olmalıdır. Çünkü bu yolda ateş ile pervâne bile birbirini tanımaz*” diyen Fehîm de Yahyâ gibi sâliki istiğna makamına davet eder:

Garka-i deryâ-yı istiğnâ gerek erbâb-ı ‘aşk

Bunda ey dil şem‘ ile pervâne olmaz âşinâ

Fehîm-i Kadîm G 11/4

Atâyî, dünyalık elde etmek için çabalamak yerine istiğnaya sığınıp dünyalıklardan el çekmeye davet eder:

Olma zülf-i yâr-veş çengâl-dest ü tîre-dil

Pâyüni dâmân-ı istignâyâ çek kâkül gibi

Atâyî G 265/2

Nâbî, istiğnâ ile ilgili olarak şöyle der: “Kim ki mecâzî sebeplerden ümidini keser de yalnızca Allah’a yönelirse, Hazret-i Vehhâb o kimseye daha istemeden ihsanlarda bulunur. Kim ümid gözüne istiğnâ sürmesini çekerse, emeller dilberini hiç zahmet çekmeden kendine râm eder.” Yani, ihtiyacını Allah’tan başkasına arzetmeyen, O’ndan başkasından bir şey ümid etmeyen, bütün arzularının yerine geldiğini görür:

Kim ki esbâb-ı mecâzîden ider kat‘-ı ümîd

Bî-taleb eyler ana Hazret-i Vehhâb ‘atâ

Bî-ta‘âb şâhid-i âmâli görür âmâde

Çeşm-i ümmîde olan sürme-keş-i istiğnâ

Nâbî T 127/6-7

Nâbî, insanların birbirlerine iyilik yaparken ya kötülükten korunma ya da karşısındakinden bir iyilik görme umudunda olduklarını; kişiye karşılıksız ihsan ve bağışın ancak Cenâb-ı Hak’tan geleceğini belirterek kişiyi, Allah’tan başka kimseden iyilik beklememeye yani istiğnâ makamına davet eder:

Mahlûk arasında görmedüm lutf u ‘atâ

Kim olmaya âmihte-i havf u recâ

Mahsûs-ı Hudâvend-i ganîdür ancak

İhsân-ı bilâ ‘illet ü bî-bîm ü riyâ

Nâbî rb 7

16. İstikâmet

İstikâmet, düzgün ve doğru hareket etmek, bir şeyin tam hakkını vererek yapmak demektir. Kur’an’daki: “*Öyleyse emrolunduğun gibi (istikâmet üzere) dosdoğru ol, sen ve sana tabi olanlar haddi aşmayın. Zira O, yaptıklarınızı görmektedir*”⁴⁵⁸ ayetinden alınan istikâmet, tuğyânın; yani haddi aşmanın zıddıdır. Allah Rasûlü bu âyet-i kerimeyi telmihen “*Hûd suresi beni ihtiyarlattı*”⁴⁵⁹ buyurmuştur. İstikâmet, tasavvufta genellikle kerâmet ile birlikte kullanılan ve “kuldan beklenenin keramet değil istikâmet olduğu” belirtilen bir kavramdır.⁴⁶⁰

Bu konuya ilişkin nasihat verici mahiyetteki beyitleri Nâbî kaleme almıştır. Nâbî bu hususta şunları söyler:

Kişi müstakim olmaya azmetmelidir. İstikamet üzere olana dünyanın oyunları, hilesi zarar veremez:

Hemân sen müstakîm ol çerh-i kec-revden hirâs itme

Makâm-ı râsta virmez halel kec-binî-i ney-zen

Nâbî G 558/2

⁴⁵⁸ Hûd, 11/112.

⁴⁵⁹ Tirmizî, Tefsir, Sure 56.

⁴⁶⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 182.

Mü'minin niyeti ve amelleri birbirini tutmalıdır. Mü'min dosdoğru olmalı; sözü, niyeti ve fiilleri birbiriyle çelişmemelidir:

Ser-i Sünnîdeki destâr gibi yek-reng ol

Yüri terk eyle dü-reng olmağı mendîl gibi Nâbî G 848/4

Yüri yek-rengüni vâsıta-i râhat bil

Olma âzürde dü reng olmada satranc gibi Nâbî G 849/2

17. Mahv

Mahv, Arapça asıllı bir kelime olup “bir şeyin izi kalmayacak şekilde ortadan kalkması” anlamına gelir. Tasavvufta, “kulun fiillerinin Hakk’ın fiillerinde fânî olması, sâlikin kötü alışkanlıklarını ve huylarını ortadan kaldırması” anlamlarındadır.⁴⁶¹ Kulun varlığının silinmesi anlamına da gelir. Bu, seçkinlerin mahvıdır.⁴⁶²

Mum, divan şiirinde *mahv* kavramının sembolüdür. Mumun yanmasıyla vücudu nasıl yok olursa, âşık da sevgilinin varlığında öylece mahv olur.⁴⁶³ Azmî-zâde Hâletî, sâliki Hakk’a aşkla vâsıl olmaya; kendi benliğini mum misâli yok edip, varlığını Hakk’ın varlığında fânî kılmaya şöyle davet etmektedir:

‘İşkıla hâsılumuz âteş ü dîd eyleyelüm

Giderek şem‘-sıfât mahv-ı vücûd eyleyelüm Hâletî G 511/1

⁴⁶¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 313-314.

⁴⁶² Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev.: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 495.

⁴⁶³ Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 174.

Nâbî, aşk ehlini, aşk ile mahv olup ten kaydından kurtulmaya, böylece felekleri tayy edecek manevi makamlara ulaşmaya davet eder:

Cür‘aveş hâke ber-â-ber olalum kûyında

Ey gönül zerre-sıfat menzili eflâk idelüm Nâbî G 511/5

Cevrî, insan-ı kâmil mertebesine erişmek isteyen kimseyi özündeki ilâhî cevhere yönelip arazını yok etmeye, maddeler âleminin esâretinden kurtulup mânâ eri olmaya davet eder:

Bil vücûdun nedür neden geldün

Neydür sende meyl-i rûhânî

‘Aslumî âşikâr idüp evvel

Fer‘unı sonra eyle pinhânî

Cevherün gün gibi 'ıyân eyle

‘Arazun cümle idegör fânî

Geçe gör ma‘den-i tabî‘atdan

Gevher isen de bekleme kânı

Çıka gör gülşen-i nebâtîden

Gül isen de ko bu gül-sitânı

Nâka-i Sâlih oldun ise eger⁴⁶⁴

Eyle tayy-ı mekân-ı hayvânî

Rûh ile âşinâlıg ister isen

Menzilün kıl makâm-ı insânî

Cevrî Trc 6/2

İdesin nakd-ı cismüni ber-bâd

Bî-te‘âb genc-i Şâyegân bulasın

⁴⁶⁴ Bu dizede Semud kavmine peygamber olarak gönderilen Sâlih Peygamber’in, kavminin mûcize istemesi üzerine bir kayanın içinden dışı bir deve çıkarması hadisesini telmih vardır. Sâlih Peygamber ve deve mucizesi ile ilgili bilgi için bkz.: Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, C. 1, s. 151-162.

Olmaya gam dilünde hâtırını
Bezm-i vuslatda şâdumân bulasın
Nûş idüp câm-ı ‘ışkdan cânânı
Zevk-i cânı cihân bulasın

Cevrî Trc 6/1

18. Makam-Mansıb Sevgisi

Hubb-i câh ve hubb-i riyâset tamlamalarıyla da adlandırılan makam mevki sevgisi, toplumu idare etme ihtirasıdır. Hz. Peygamber’in zühd hakkındaki açıklamaları, özellikle, “İleride sizler yöneticiliğe (imâret) çok düşkün olacaksınız; fakat âhirette bundan dolayı pişmanlık duyacaksınız.”⁴⁶⁵ meâlindeki hadisi ve Abdurrahman b. Semüre’ye hitaben, “Emirliğe talip olma!...”⁴⁶⁶ şeklindeki buyruğu, ahlak âlimleri ve mutasavvıfların mevki, şan ve şeref tutkusuna karşı tavır almalarına yol açmıştır.⁴⁶⁷ Zâhid ve sûfiler, “Kuyruk ol, baş olma; çünkü baş gider kuyruk kalır.” demişlerdir. Kalbin âfetlerinden olan bu istek ile baş etmek ciddî bir nefis tezkiyesi gerektirir. “Âriflerin kalbinden en son çıkan his baş olma tutkusudur.” denilerek buna işaret edilmektedir.⁴⁶⁸

Osmanlı Devlet yapısında XVII. yüzyılda ortaya çıkan siyasî bunalım, bu asır divan şâirlerini yakından etkilemiştir. XVII. yüzyıl divan şairlerinin pek çoğu, şair olmalarının yanısıra dönemlerinin bürokratik kademelerinde önemli görevler üstlenmiş; toplumda baş olmayı, önemli mevkilerde bulunmayı tecrübe etmiş kimselerdir. Bu şairlerin biyografilerine baktığımız zaman, dönemlerindeki siyasi çalkantıların getirdiği mihnet ve meşakkatten büyük pay aldıklarını görürüz. Divan şairlerinin edebî muhitlerde ancak devlet adamlarının himâyesinde yer bulabilmeleri de onların siyasî krizlerden

⁴⁶⁵ Buhârî, Ahkâm, 7; Nesâî, Biat, 39.

⁴⁶⁶ Buhârî, Ahkâm, 5/6; Buhârî, Eyman, 1.

⁴⁶⁷ Mustafa Çağrı, “Câh”, *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 7, s. 14.

⁴⁶⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 230.

fazlaca etkilenmelerine sebep olmaktadır. Bu sebeple, “*makam ve mevkilerin geçici ve mihnetli olduğu, bunlara gönül bağlamamak gerektiği*” ana fikri, XVII. yüzyıl divanlarında sıkça işlenmiştir.

Makam mevki sevgisine ilişkin verilen nasihatlerde önemle vurgulanan hususlardan biri şudur: “*Kalbin makam ve mevki sevgisiyle dolu olması cahillik alâmetidir; ömrün ve bütün dünyalıkların geçici olduğunu bilen bu hevese kapılmaz. Hakk’ın lütuf kapısı bütün dünyâ makamlarının kapısından üstündür.*”:

Sen idrak neşvesini kendin için izzet sermâyesi bil. Bırak câhiller makam mevki ile vakar kazandıklarını zannetsinler. Sen hiçbir iddia gütmeden dünya ile barış. (Kaderin hükmüne râzı ol.) İsterse cihan halkı kendi vehimlerine dayanarak yalancı şâhitlik yapsınlar:

Sen neşve-i idrâkin sermâye-i ‘izzet bil

Câh ile ko câhiller ‘âlemde vakûr olsun

Dünyâ ile sen sulh ol bî-hüccet ü bî-da‘vâ

İsterse cihân halkı hep şâhid-i zûr olsun

Nâ’ilî G 265/2-3

Minba‘d olalum câzim terk-i taleb-i câha

Ne sende mübâhat u ne bizde kusûr olsun

Nâ’ilî G 265/6

Makam mevki hırsıyla dolu olmak şuursuzluğun, yani idrâk yokluğunun alâmetidir. İdrâke ancak ilâhî nur ile ulaşılır. Mânâ gözü kör olanlar bu idrâke erişemezler ve bu kimselerin Hak katında makbûliyeti yoktur:

Harîs-i devlet olan bî-şu‘ûrî n’eylerler

Şu‘â’a hasret olan çeşm-i kûrî n’eylerler Nâ’ilî G 51/1

Nâbî şöyle der: “*Makam mevki sahibi olmak yoluyla izzet kazanmak, dayanıksız bir binâyaya girmek gibidir. İnsanlar bu binâyaya ne cesaretle sığınurlar bilmem!*”

İdenler ne cesâretle iderler ilticâ bilsem

Esâsında binâ-yı ‘izz ü ikbâlün metânet yok Nâbî G 394/7

“*Yükselmek hevesiyle sıradan yaşamının ferahlığını bırakma. Fıskiyedeki su gibi yükseğe çıkmak için kendini dar yerlere koyma*” diyen Nâbî, makam mevki sahibi olmanın zahmetli bir durum olduğunu hatırlatır:

Koma mecrâ-yı ferâhı heves-i rif‘at ile

Düşme tar yirlere fevvâredeki âb gibi Nâbî G 870/5

Pîr-i mugânın⁴⁶⁹ rinde⁴⁷⁰ ilk öğüdü şudur: “*Sakin gönlüne makam mevki sevgisini koyma. Cenâb-ı Hakk’ın af çeşmesinde yıkanmak konusunda da ümitsiz olma. Aksi hâlde, tıpkı bir şarap küpü gibi ağzına kadar günahla dolarsın.*”

Evvelîn pendî budur pîr-i mugânun rinde

Ki sakın sehv ile dil-dâde-i câh olmayasın

⁴⁶⁹ Pîr-i Mugân: Sözlük anlamı; *meyhane işleten kimse, meyhaneci* olan bu kelime, tasavvufî mecazlarda müridlerine aşk şarabını sunan, onların gönlünü Hakk’ın sevgisiyle dolduran *kâmil mürşid* anlamına gelir. Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 502.

⁴⁷⁰ Rind: Divan şiirinde çokça yer verilen bir tip olan *rind*, savruk bir hayat yaşayan ancak kalbinde ve fiillerinde zerre kadar riya ve kibir barındırmayan bir “harâbâtî” olarak tanımlanır. Divan şairi, rind’in savruk yaşamını, zâhid’in katı, hoşgörüsüz ve riyâkâr hayat tarzına yeğ tutar. Bkz.: Gülay Durmaz, *Divan Şiirinde Rind ve Zahid Çekişmesi*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi S.B.E., Bursa 2003.

Şüste-i çeşme-i 'afv olmadan olma nevmîd

Hum-ı sahbâ gibi leb-rîz-i günâh olmayasın Nâbî G 600/4-5

Cihânın fâniliği, vefâsızlığı mâlum iken makam mevki sahibi olmak için heves
etmeye değmez:

Ma'lûm iken encâm-ı cihân 'ömr-i 'azîzi

Tazyi'-i heves-kârî-i câh itmege değmez Nâbî G 272/3

Ey gönül, dünyalık derdine düşme. Kuru itibar hevesini bırak. Kimseye yâr
olmayan dünyalık makamlara meftûn olma:

Nûş eyle câm-ı bâdeyi ey dil gubârı ko

Efkâr-ı dehre düşme kuru i'tibârı ko

Her bâr berg-i gül gibi tagıtma kendüni

Ey dil hevâ-yı devlet-i nâ-pâyidârı ko Hâletî G 697/1-2

N'ola kânûn-ı devlet nağmesinden derd-nâk olsan

Görüp nâ-sâzî-i ikbâli içinde karâr eyle Nâdirî G 108/3

Ko meyli bir iki günlük safâya virme vücûd

Esîr-i devlet-i deh-rûz u nîm-sâl olma Nâilî G 315/5

Makam mansıb sahibi olmak için kâh aşağı kâh yukarı savrulup durma. Hırsı
yüzünden ayaklar altında dolaşıp duran karınca misâli dünyâlık hırsıyla zelîl olma:

Mekânun eyleme evc ü hazîz devlet için

Harîs-i dâne olan mûr-ı pâymâl olma Nâilî G 315/3

Makam mansıb sahibi olmanın insana vereceği zarar faydasından daha çoktur. Gel sen bu iştihadan vazgeç:

Füzündür ma‘de-i ‘ömr-i ‘azîze darrı nef‘inden

Nevâl-i devlet-i pâ der-rikâb-ı iştihadan geç Nâbî G 38/6

Ey makam mevki heveslisi kimse, bu heves için bu kadar gayret yeter! Vücüd denilen binek, dünyalıklara kavuşmak için bu denli hızlı koşmaya dayanamaz:

Ey bü'l-heves-i câh gider bu harekâtı

Reh vâ-ı vücûdun sakın ol sür‘ate döymez Fâ‘izî G 53/4

Makam mevki arzusuna düşen, o arzu ile vaktin hebâ eden ne kadar akılsızdır!

Ne ‘aklı var ‘acabâ arzû-yı câh idenün

O arzû ile evkâtını tebâh idenün Nâbî G 425/1

Ey Hâletî, dünyânın makam mevki ve talih vaadine hiç kulak asma. İkbâli (parlak bir makama erişmeyi) arzu etme, çünkü mutsuzlukla sonuçlanır. Makam mevki dedikleri âdî kimselerin sâhip olduğu bir câriye gibidir ki sana yaraşmaz:

Bakma ikbâline hiç Hâletiyâ dünyânun

Ana reşk itme ki encâmına nekbet dirler

Gelmesün sana edânî ile baş koşmışdur

şol kenîzek ki anun adına devlet dirler Hâletî kt 31

Herkes bir makama kapılandı. Ey gönül, sen, Hakk’ın lutfunun devlet-meâb kapısına intisâb et:

Varup bir bâba mensub oldu herkes ey gönül sen de

Der-i devlet-me‘âb-ı lutf-ı Hakk'a intisâb eyle

Hâletî G 768/5

Divanlarda makam mevki konusunda sıkça vurgulanan diğer bir ana fikir şudur:
“Makam- mevki, riyâset sevgisinin peşine takılıp gidenler sonunda pişman olurlar.
Çünkü, makam mevki sahibi olmak insana birçok mihnet yükler.” Aşağıdaki beyitlerde
bu ana fikir işlenir.

Devlet makamlarına arzu ile ihtirasla atılan kimse kendini meşakkat üzerine atmış
olur. Bunu yapmak için akıldan noksan olmak lâzımdır:

Ol kimse kim tehâlûk ider devlet üstüne

Dîvânedür ki kendin atar mihnet üstüne

Nâbî G 713/1

Nâbî, Arap alfabesindeki harflerin şekil özelliklerini teşbih unsuru olarak kullandığı
dizelerde, makam mevki hevesi olmayan ile olanın farkını şöyle ifade eder: “*İzzetinin
hatırını gözetip dal harfi gibi eğri bedenini lam harfi gibi dik tutan kimse, mim harfi gibi
gibi ayak uzatıp ya harfi gibi sırt üstü yatar (rahat eder). Makam mevki nimetine
ellerinden duâ başlığı yapan, sonra ağzını beddua zehrinin kâsesi eylemek zorunda
kalır*”:

Mîmveş pây uzadup yâ gibi püşt üzre yatur

Eyleyen ‘izzet için dal-sıfat kaddini lâm

Ni‘met-i câha iden destini ser-pûş-ı du‘â

Sonra eyler dehenin kâse-i zehr-i düşnâm

Nâbî K 12/32-33

Sâbit, “Başı yükseklerde olmaya, toplumun seçkinlerinden olmaya rağbet etme. Zîrâ, ocâğın da bacası yüksektir; ancak duman kahrından elem çekecek olan odur.” diyerek, toplumda baş olmanın kolay olmadığını, yüksek mevkide bulunmanın sanılanın aksine kahırlı bir durum olduğunu teşbih ve kişileştirme sanatları yoluyla dile getirir:

Ko ser-efrâzlığa ragbeti kim dünyânun

Dûd kahrından ocakdur çekecek âlâmı Sâbit G 350/6

Şeyhülislâm Yahyâ, dünyâ izzeti kazanmak, yâni makam mansıb sahibi olmak için insanlardan yardım isteyen, minnet yükünün ağırlığı altında ezileceğini ifade ederek makam mansıb sahibi olmanın bir başka menfi yönüne işaret eder:

‘İzzet-i dünyâ için memnûnı olmam kimsenün

Çekmege bâr-ı belâ-yı minneti tâkat mı var Yahyâ G 180/3

Makam mansıb sahiplerinin başı kalabalık olur. Hâlbuki rahat bir hayat sürmek, insanlardan uzak olmakla mümkündür:

Sâha-i câh ferâh olsa gider zevk-i ferâğ

Râhatun lezzeti peygûle-güzîn olmadadır Nâbî 126/3

Şiirlerde makam mevki sevgisi bahsinde işlenen ana fikirlerden biri de şudur: “Makam mevki sahipleri, makamları dolayısıyla gurura kapılmamalıdır. Zira makamlar kimseye bâkî değildir. Üstelik, bir makamı elde etmiş olmak, liyâkat sahibi olmanın göstergesi değildir. Hatta, çoğu kez liyakatsiz kimseler hak etmedikleri makamları işgal ederler.”

Dünya meclisi ezelden beri böyle tertipsizdir. Bu meclisin en baş köşesinde en bayağı kimseler oturur. Makam mevki sahipleri elde ettikleri bu nimetten dolayı gurura kapılırlar, zîra ikbâl sarayının temelleri sağlam değildir. O makamı bir gün mutlaka terk etmek zorunda kalacaklardır:

Meclîs-i ‘âlem ezelden böyle bî-tertibdür

Sifledür bâlâ-nişîn-i sadr-ı bezm-i kâ’inât

Devlet-i dünyâya magrûr olmasun erbâb-ı câh

Kasr-ı ikbâlün olur zîrâ esâsa bî-sebât

Râmî G 33/3-4

Değersiz bir kimse talihin yardımı ile makam mevki elde ederse bu ancak bayağının yükselmesidir, hakikatte bir kıymet ifade etmez ve saadet sebebi değildir. Ey Râmî, dünyalık bir makam elde ettim diye gururlanma. Hakikatte değerli olan makam, dünyalık makamlar değildir:

Kuvvet-i tâli‘ ile mâlik-i câh olsa denî

Rif‘at-i sifle hakîkatde sa‘adet degül a

Râmiyâ devlet-i dünyâ ile mağrûr olma

Pâyidâr olmaya bir devlet o devlet degül a

Râmî G 241/4-5

İzzet ve devletin talih kuşu gölgesini cahillere salar. Ey gönül sen ondan ümitlenme.

Devlet ve izzetin gölgesi merd ve ilim sahibi kimselere düşmez:

Hümâ-yı ‘izz ü devlet şahs-ı nâdâna salar sâye

Ümîd itme anı ey dil ki düşmez merd-i dânyâ

Hâletî mtl 295

Kaderin cahillere dünyalık makamlarda gönüllerince yükselme fırsatı vermesi, o makamlardan düşünce duyacakları azabı artırmak içindir. Bu hikmeti anlamak gerekir:

Virse nâ-dâna felek dil-hâhî üzre rif`ati

Düşdüğinde pek şikest olmakdur anun hikmeti Hâletî G 806/1

Cevrî, hak etmediği makamlara gelen ve makamlarıyla mağrur olanlara seslenerek, gönül ehli (ârif) kimselerin devlette yüce pâyeler edinmeye değer vermediklerini ifade eder. Böylece, onların sahip olmakla övündükleri şeyin hakikatteki değersizliğini dile getirir:

Ehl-i dil sanma zarûretten olur müstağnî

İstese bulmaya mı pâye-i a`lâya sebep Cevrî G 7/4

Âşk ehlini mesrûr (sevinçli, mutlu) edecek olan şey ne mal mülk ne de makam mevki sahibi olmaktır. Âşıkların gönlünü genişletecek olan şey aşkın verdiği gamdır:⁴⁷¹

Mâlile câhile mesrûr olunamaz Hâletîyâ

Gâm-ı ‘uşşâkı gam-ı yâr ferah-nâk eyler Hâletî G 291/5

Asıl rağbet edilmesi gereken ilimdir; ancak cahiller onun yerine yüksek makam ve mevkilere rağbet ederler:

Medâr-ı câh ü devlet ‘ilm iken her câhil-i ebter

Recâ-yı mansıb-ı ‘âlî iderler nesne bilmezler Fâ’izî mtl 37

⁴⁷¹ “Aşkın verdiği gamla şifâ bulma, aşk kederiyle mutlu olma” teması, klâsik edebiyatımızda çok işlenir. Bu temayı işleyen dizelerin en güzellerini XVI. yüzyıl divan şairi Fuzûlî kaleme almıştır. Onun, “İşk derdiyle hoşem el çek ilâcumdan tabîb/Kılma derman kim helâküm zehr-i dermânımdadır” (Fuzûlî G 90/2) beyti, bu anlamda söylenmiş en meşhur dizelerden oluşur. Fûzûlî, aşk gamını, kendisini dünya endişelerinden kurtardığı için yüce görür, kutsar. “Giriftâr-ı gâm-ı ışk olalı âzâde-i dehrem / Gam-ı ışka meni bundan beter yâ Rab giriftâr et” (Fuzûlî G. 44/7) diyerek bunu açıkça ortaya koyar. Bkz.: Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 140, 244.

Makam mevki sevdalıları bilmezler ki dünyaya tenezzül eden onun esiri olur:

Ne ‘aceb gâfil imiş tâlib-i câh u devlet

Turma meftûn olur itdükçe tenezzül dünyâ Fâ'izî G 2/4

Kalbini dünya sevgisinden arındıranlar ekâbirden (yüksek mevkilerde bulunanlardan) uzak durur. Nitekim, elde ettiği makam mevkiye mağrur olan makam sahipleri gururları sebebiyle kimseyle dostluk etmek istemezler. Dünyâdan nasibi olmayan Hakk’ın garip kulları ise, insanı Hakk’a ulaşmaktan alıkoyan bağlardan âzâdedir. Bu sebeple ne dünyânın dert ve mihnetleri yüzünden gam çeker ne de safâsından haz alırlar:

İden terk-i ta‘alluk ictinâb eyler ekâbirden

Nitekim eylemez mağrûr-ı devlet âşinâdan hazz

Gedâ-yı bî-nevâ âzâdedür kayd-ı ‘alâyıktan

Ne gam yer derd ü mihnetden ne hod eyler safâdan hazz Râmî G 151/3-4

Bâb-1 erbâb-1 devlete varma

İ‘tibâr itme ana zillet imiş Râmî G 135/6

19. Ma’rifetullah

“Allah’ı bilme, Allah bilgisi” anlamında Arapça bir tamlamadır. Allah’ın varlığının ve birliğinin bilinmesini ifade eden bir tabirdir. Kulun Allah’ın sıfatlarını, esmâsını (isimlerini) düşünmesi vâcibdir. O’nun yüceliğini, kendisinin âciz ve sonlu bir varlık

olduğunu şûûrî seviyede anlamak ve kulluğun esprisine ulaşmak her mü'minin görevidir.⁴⁷²

İncelediğimiz divanlardaki ma'rifetullah konusunu ele alan nasihat nitelikli beyitlerde konunun işlenişi şöyledir:

“Cenâb-ı Hakk'ın her zerrede tedbiri olduğunu bilen, her şeyin onun gözetimi ve iradesinde olduğuna vakıf olan dünya hayatının cilveleri karşısında hâlden hâle girerek sarsılmaz” diyen Atâyî, bizleri Cenâb-ı Hakk'a âşinâ olmaya, O'nun fiillerindeki hikmetleri anlamaya davet eder:

Lutf u kahrundan cihânun şâd olup olmaz melûl

Sâni'un her zerrede tedbîrine vâkîf olan

Âşinâlık eyle var asl ile fehm it hikmetin

Sarsılır mı âşinâ evza'dan 'ârif olan

Atâyî kt 52

Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarından müstağnidir ancak yarattıklarını sahihsiz bırakmamıştır. Sakın bu âlemi başıboş sanma; hayat sırrı, Hakk'ın nurlarının parıltısına gönül bağlamıştır. Eser, müessirine delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ı tanımak için O'nun kâinattaki eserlerine bakarak tefekkür etmek gerekir:

Fehm eyle gınâ-yı zât-ı Hakk'ı Nâbî

Eczâ-yı murassa'ât-ı zer-kârîden

Mefhûm-ı kelâmı gibi müstağnîdür

Tahtındaki rahle-i sade-kârîden

Nâbî kt 79

⁴⁷² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 413.

Hâmûş görüp Nâ'iliyâ sanma bu deyrin

Nakş-ı suver-i hâme-i ressâmı tehîdir Nâ'ilî G 90 / 7

Lem'a-i envârına dil-bestedür sırr-ı hayât

Gerdiş-i hurşîd-i 'âlem-tâbı sanma serserî Nâbî K 17 / 6

Cevrî, ma'rifetullah bahsinde çokça zikredilen “*Men 'arefe nefsehû fekad 'arefe Rabbhû*” (Nefsini bilen Rabbini de bilir.) hadisini⁴⁷³ hatırlatarak kendi iç âlemine yönelip kalbindeki cevhere ulaşmanın Cenâb-ı Hakk'ı tanıyacak manevi olgunluğa erişeceğini işaret eder:

Kelâm-ı nâtika mazmûn-ı ma'nâ-yı ilâhîdür

Hadîs-i men 'arefden nükte fehm eyle sühan-dân ol Cevrî K 79/15

Marifetullah'a ulaşmak isteyen kişiye, önce kendi iç dünyasını keşfetmesi, insan olarak ona ne büyük değer verildiğini fark etmesi, ruhundaki ilâhî cevhere, nefes-i Rabbânî'ye yönelmesi divanlarda sıklıkla öğütlenir:

Gevher-i zâtunı bil kân-ı vücûdun fehm it

Bahs-ı bîhûde-i mâhiyyet-i eşyâ nice bir Neşâtî k 26/16

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın

Cânda gencîne-i nihân bulasın Cevrî Trc 6 (vasita beyti)

⁴⁷³ Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. II, s. 262 (Hadis nr.: 2532); Mutasavvıflar tarafından çokça kullanılan bu sözün hadis olup olmadığı tartışmalıdır. Bkz.: Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 241-242.

Nâbî, aşğıdaki dizelerinde bu kâinatın hikmetlerle dolu hakikatler kitabı olarak tanımlamakta, bizleri bu kitabın me'âlini anlamaya davet etmektedir. Hakikati görebilenler, cihanın zahiri ve batınıyla Cenâb-ı Hakk'ın esmâsının hükmü altında olduğunu anlayabilirler. Bunu anlayan bir gönül gençleşir. Neş'e ve yaşama sevinciyle dolar:

Nübüvvet âftâb-ı nûr-pâş-ı maşrık-ı izhâr
Velâyet gevher-i gencîne-gîr-i magrib-i ihfâ

Virüp sermâye-i tafsîli dest-i teng-i icmâle
İder bir noktadan çendîn kitâb-ı 'anberîn imlâ

O mücmel noktanun tafsîl-i âsârın temâşâ it
Olur bir tohm-ı kemterden dıraht-ı bârver peydâ

Olur ol nokta zâhir 'ayni ile mîve zımnında
'İyâr-ı nokta-i dil n'oldığın fehm eyle ol dânâ

Anunçün kalb-i mü'min oldı 'arş-ı a'zam-ı Bârî
Didi 'ârif benem ol nokta-i mevzû'a tahte'l-bâ

Bu 'âlem bir kitâb-ı hikmet-endûz-ı hakâyıkdur
Me'âlin her kim istihrâc iderse âferîn bâdâ'

'Aceb vaz' eylemiş bu kârgâh-ı hikmet-âmîzi
Ki kemter sun'ını derk eyleyince pîr olur bürnâ

Hakikat-bîn olanlar fehm iderler oldığın ancak
Cihân-ı zâhir ü bâtın hükûmet-hâne-i esmâ

Nâbî K 1/51-58

Sâbit, Allah'ı bilme; O'un karşısındaki acziyetini ve O'nun kudretinin sonsuzluğunu fehmetme (mârifetullah) derecesine ulaşan varlığın bir köpek bile olsa yüce mertebelere eriştirileceğini, Ashâb-ı Kehf'in kıssasında adı geçen Kıtmir isimli köpeğin durumunun⁴⁷⁴ bu gerçeğin en güzel tezâhürü olduğunu şöyle dile getirir:

Kelbi de ma'rifetullah yabanda komaz

Kıssa-i Kehf beyân itdi nakîr ü kıtmîr   Sâbit G 106/6

20. Mâsivâ

Arapça'da “başkası” anlamına gelen *mâsivâ* kelimesi tasavvufta “Allah'ın dışındaki her şey” demektir. Bu kelimenin bütün yaratılanları içine alan bir sınırı vardır. Mutasavvıflara göre, bir kimsenin gönlünde Allah'tan başka neyin sevgisi varsa, o kimsenin sevgilisi, hatta ilâhî odur. Bu yüzden kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arz eder.⁴⁷⁵ İmam-ı Şiblî,⁴⁷⁶ bu

⁴⁷⁴ Ashâb-ı Kehf: Tarsus civarında Dakyanus adlı bir askeri vali halkın puta tapmasını ve onlara kurban kesmesini ister. Yedi genç bu emre uymazlar ve bir namazgâha çekilip orada Allah'a yalvarmaya ve ibadete başlarlar. Vali bunları çağırıp durumlarını değiştirmezlerse öldürüleceklerini söyleyince bu yedi genç şehirden ayrılırlar. Yolda giderlerken *Kıtmîr* adlı bir köpek de peşlerine takılır ve ne kadar kovalasalar onlardan ayrılmaz. İnanışa göre bu köpek cennete girecek beş hayvandan biridir. Neclüs Dağında bir mağaraya sığınır. Bir müddet sonra uykuları gelir ve uyurlar. Kendilerini takip edenler, onları cezalandırmak için mağaranın ağzını örerler veya bir kaya ile kapatırlar. İçeride kalan yedi kişi ile köpekleri yaklaşık 309 yıl uyurlar. Bu süre içinde o bölgeye Hz. İsa'ya inanan bir melik hâkim olmuştur. Uyanan ve karınlarını doyurmak için endişeyle şehre varan yedi genç, etrafta çok şeyin değiştiğini fark ederler. Fırıncıya verdikleri paranın eski olması, çevredekilerin gençlerden şüphelenmelerine sebep olur. Olay araştırılınca bu gençlerin çok uzun süre uydukları anlaşılır. Allah cc fazl u keremiyle bu gençleri zâlim hükümdardan korumuş hem de kudretini göstermek için bir mucize haline getirmiştir. O günden sonra o mağara kutsal kabul edilir, hemen yanına bir mâbet yaptırılır. Bu gençlerden Kur'an-ı Kerim'in 17. Suresi olan Kehf Suresi'nde bahs edilir. Ashâb-ı Kehf ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Mustafa Şentürk, “Kur'an'da Bir Pasif Direniş Öyküsü: Ashâb-ı Kehf”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, C. 2, S. 3, s.224-227.

⁴⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 414.

⁴⁷⁶ Ebû Bekr Dûlef b. Cahder (Ca'fer b. Yûnus) eş-Şiblî (ö. 334/946). İlk sûfilerdendir. Tasavvufun bir ilim dalı hâline gelmesinde etkili olmuştur. Hayatı ve tasavvufî görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Dilâver Gürer, “Şiblî, Ebû Bekir”, *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 125-126.

konuya ilişkin olarak şöyle der: “Sûfî, halktan ayrılmış, Hakk’a bitişmiştir. (Halktan münkati’, Hakk’a muttasıldır).⁴⁷⁷

XVII. yüzyıl şairlerinin, kalpten masivâyı sürüp kalbi yalnızca Cenab-ı Hakk’a tahsis etmeyi, “*Lâ maksûde illâ Hû*” (arzu ettiğim yalnızca O’dur) sırrına ulaşmayı tavsiye eden beyitleri şöyledir:

Yahyâ, insan gönlünün Allah’ın evi, manevi bir Kâbe hükmünde olduğunu belirttiği dizelerinde, kalpte Allah’tan gayrısı için bulunan bütün arzu ve sevgilerin birer put hükmünde olduğunu belirtir. Kalbinde masiva iştiyakı bulunanlara, “Gönlünde mâsivâyâ dair ne varsa yık, taş üstünde taş bırakma ki orası Cenâb-ı Hakk’ın evi olmaya lâyık hâle gelsin. Hem Kâbe’de putun ne işi olur?” diye seslenir:

Dil hânesini yık koma taş üstüne bir taş

Sen yap anı iller ana vîrâne disünler

Gönlünde senün gayr u sivâ sûreti neyler

Lâyık mı bu kim Ka‘beye büt-hâne disünler

Yahyâ G 92

Nâbî, misafir gelecek evin temizlenmesi geleneğini bir benzetme unsuru olarak kullandığı beyitte, gönlüne ilâhî tecellîleri misafir etmek isteyenleri idrâk aynasını masivâ kirinden temizlemeye yani Allah’tan başka her şeyin sevgisinden vazgeçmeye davet eder:

Âyîne-i idrâkünü sâf eyle sivâdan

Mihman mı gelür hâne-i nâ-pâke hicâb it

Nâbî G 29/4

⁴⁷⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 370.

Mutasavvıflâr insan gönlünün ilâhî tecellîlere muhatap mübârek bir manevi mahâl (tecellîgâh, nazargâh) olduğunu ifade etmek için “ayna” imgesini sıklıkla kullanırlar. İlâhî tecellîlerin aksetmesi için gönül aynasının pâk olması lâzımdır. Cevrî de ilâhî tecellîlere muhatap olmak isteyenleri gönül aynasından mâsivâ kirini temizlemeye davet eder:

Dili gerd-i sîvâdan pâk idüp mir‘ât-ı sâfi kıl

Cemâl-i cân gibi manzûr-ı çeşm-i pâk binân ol Cevrî K 29/15

Nâbî, Allah’tan başka her şeyi yok mesabesinde görmeye şöyle davet eder:

Gayre bakma İlâh'dan gayrı

Gayre eyle nigâhdan gayrı Nâbî G 883/1

“Arzuların çehresindeki örtüyü kaldır. Gönlündeki suretleri mahv cilasi ile cilâla, yok et. İşte o zaman, vuslata giden yol ateşle dolu olsa da dünyâ nimetlerini aklına bile getirmezsın.” diyen Bahâyî, masivâdan geçmedikçe vuslat yolundaki zorluklarla baş edilemeyeceğini vurgular:

Hicâb-ı çehre-i maksûdı ortadan kaldur

Karîn-i saykal-ı mahv et gönüldeki suveri

Hayâl-i câm-ı safâ uğramaz o hâtıra kim

Hezâr hirmen-i âteşden olsa reh-güzeri Bahâyî G 38/4-5

Cevrî, mâsivâdan feragat etmenin kişinin nefsini ve Rabbini lâyıkıyla bilmesi ile (ma’rifetullah) olacağını belirtilerek kişiyi bütün vaktini ve gayretini bu ilme erişmek için

harcamaya davet eder. Mâsivâda ferâgat edenin, Cenâb-ı Hak tarafından gelecek olan “*Seçkin kullarım arasına katıl ve cennetime gir*”⁴⁷⁸ iltifatına lâayık olacağı müjdesini verir:

Nefsini Rabbını bilende olur

Mâ-sivâdan ferâgat-ı hatır

Sen de bu ‘ilmi itmege tahsîl

Rûz u şeb cidd ü cehr kıl vâfir

Kuvvet-i himmeti getir fi‘le

Mülkün olsun bu sıfat-ı nâdir

Cümle evkâtını buna sarf it

Tâ ki fennünde olasın mâhir

Fe‘d-hulî fi ‘ibâda dâhil olup

Ve‘d-hulî Cennetîde ol hâzır

Cevrî Trc 7/3

21. Mürşid-Mürîd

Şeyh, Arapça’da “*ihtiyar, elli yaşını aşmış kimse*” anlamındadır. Tasavvufta şeyh, “*tarikât pîri, mürşid, üstad*” manasına gelir; kendisine intisâb eden sâliklere istidad ve kâbiliyetlerine göre manevi olgunluğa eriştirmek üzere rehberlik ve önderlik eden kimsedir. Şeyh; âlim, kâmil, zâhid, âbid ve Allah Rasûlünün ahlakıyla ahlaklanmış bir kimse olmalıdır. Şeriat, tarikât ve hakikat ilimlerinde çok yüksek bir mertebeye ulaşmış bulunmalıdır. Şeyh, hem *velî* hem de *mürşid* olmalıdır. *Velî*, vuslatını tamamlamış olan sûfidir. Fakat her velî mürşit değildir, olmayabilir. Çünkü *mürşidlik, insanları eğitme sanatıdır*. Nefs düşmanıyyla savaşan mürîdin mücadele yolu mürşid tarafından tayin edilir.

⁴⁷⁸ Fecr, 89/29-30.

Seyr ü sülûkunu tamamlayan (tekkedeki eğitimini bitiren) sâliklerin hepsine irşad izni verilmez. İrşad izni verilenler, mürşidin tayin ettiği yerlerde mürşidlerinin halîfesi olarak irşad faaliyetlerini sürdürürler. Bunlardan bazıları kendi eğitim ekolünü (yeni bir tarikat) kurarak *pîr* olur, bazıları da mürşidinin vefatından sonra onun postuna oturarak mürşidinin eğitim metodunu devam ettirir. Bu mürşidlere *seccâde-nişîn*, *post-nişîn* gibi isimler de verilir.⁴⁷⁹

Müslüman, bir şeyhe bağlanmadan da kâmil bir mü'min olabilir. Fakat tasavvufî hayata girmek isteyen bir kişinin mutlaka bir mürşid arayıp bulması gerekir. Mürşid, bir usta ve yol gösterici olarak ona bu yolun özelliklerini ve tehlikeli noktalarını gösterir. Çünkü tasavvuf, bir talim ve tedristen çok bir eğitim ve terbiye mesleğidir.⁴⁸⁰ Tasavvuf yolunda bir mürşidin terbiyesi altına giren kimseye *mürîd*; bu yolda mesâfe kat eden müride de *sâlik* denir.⁴⁸¹ Tasavvuf erbâbının oturup kalkmalarına, sülûk çıkarmalarına (kemâlata doğru yaptıkları manevi yolculuğu tamamlamalarına), zikir ayinleri yapmalarına mahsus özel yere *tekke* denir. Tekkeler, Osmanlı döneminde ictimâî hayatta önemli bir düzenleyici rol üstlenirlerdi. Tekkelerin, taşradan gelen dervişlerin kalabileceği küçük odaları ve mutfağı bulunurdu. Küçük tekkelere *zâviye*, büyüklerine *hânkâh*, *dergâh*; merkezî pozisyonda olanlarına *âsitâne* adı verilirdi.⁴⁸²

XVII. asır divan şiirinde, kişiyi bir mürşide bağlanmaya, bir mürşid terbiyesinde kemâlata doğru yol almaya teşvik eden beyitler şöyledir:

---

⁴⁷⁹ Bkz.: Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 176-186; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 183-187.

⁴⁸⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 181.

⁴⁸¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 185.

⁴⁸² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 646.

Mürşid-i kâmiller kişiyi irşâd ederek çözümlü güç görünen birçok manevi müşkili halletmesine yardım ederler. O hâlde bir kâmil mürşidin terbiyesine girmek gerekir:

Mürşid-i pâkûn hemân pâyine düş vâ ey gönül

Cümle düşvâr işleri âsân ider ana ne güç Yahyâ G 35/4

Nâbiyâ görmeyelüm gün gibi dünyâda zevâl

Yüzümüz ehl-i kemâlün yolına hâk idelüm Nâbî G 511/5

Hâk-i pây-i ehl-i ‘ışk ol kim Neşâtî anlarun

Hem gedâ hem tahtgâh-ı dilde şehdür her biri Neşâtî G 130/5

Nef’î, kişiyi aklına mağrur olmamaya, hakikate giden yolda aklın âciz olduğunu anlayıp kâmil bir mürşide küçük bir mekteb çocuğu misali teslim olmaya çağırır:

‘Akla magrûr olma Eflâtun-ı vakt olsan eger

Bir edîb-i kâmil-i gördükde tıfl-ı mekteb ol Nef’î G 73/2

“Gönül kuşu âzâde gezmemelidir. Yoksa, aşk avcısının gizli tuzaklarına her an düşebilir” diyen Râmî, vuslat yolundaki sâliki, kendisini bu yolun tehlikelerinden koruyacak bir mürşide bağlanmaya davet eder:

Sakın ey murg-ı dil âzâde gezme

Olur sayyâd-ı aşkun gizli dâmı

İnanma iltiyâm-ı çarh-ı dûna

Dü-rûdur âdeme hep iltiyâmı Râmî G 278/4-5

“Ey manevi kirlerle hastalanmış gönül, vuslata ulaşmak için bin yıllık ayrılık yolunu aşman gerekse de düşe kalka o yola düş, yârin mahallesine var. Bu yola yalnız çıkma, bu yolda senin elinden tutacak, bu yolu senden önce geçmiş bir mürşidi rehber edin!” diyen Sâbit, vuslata ermek isteyen için bir mürşid-i kâmil’in rehberliğinde ilerlemenin önemini dile getirir:

Ey cân-ı haste kalka düşe kûy-ı yâra düş

Kalkınmak ister isen eger lâle-zâra düş

Düşsen de dest-i lutf-ı ‘inâyetle kaldurur

Bir kıyâmet-i fütâde bilür şîve-kâra düş

Vuslat diyüp de keşf ü ‘asâ-yı hadîd ile

Râh-ı hezâr sâle-i firkat-medâra düş

Sâbit G 161/1-3

Mürşid-i kâmillerin “*feyz vaktinin kalbe ferahlık vereni*”, “*safâ gülşenin bahçivani*”, “*yaraları iyileştiren*” olarak nitelendiği Râmî’ye ait aşağıdaki dizelerde, sâlikin bir mürşid-i kâmil bulmasının gerekliliği “var bul” fiillerinin redif olarak tekrarıyla vurgulu bir şekilde dile getirilir:

Ey dil dem-i feyz-i dil-güşâyı var bul

Perverde-i gülşen-i safâyı var bul

Âlmas ki âstîn-i merhemde ola

Âgûş-güşâde-i zahm-ı pâyı var bul

Râmî rb 45

Nâbî'ye göre, âlemde birçok madde vardır ancak elmas, pırlanta gibi kıymetli cevherler nâdiren bulunur. Aynen bunun gibi, yiğit insan bulunur ancak ârif olan insanı bulmak hüner ister. Ârif-i billâhı bulmak için gayret etmek gerekir:

Gerçi gencîne-i 'âlemde cevâhir bulunur

Cevher-i zât ile ârâste nâdir bulunur

Hünerün var ise bir şeherde bir 'ârif bul

Yohsa her karyede bir nice bahâdır bulunur Nâbî G 70/1-2

Tasavvuf yoluna giren sâlik bazen kalbe gelen bir tecellî sebebiyle düşünemez ve muhakeme edemez duruma gelir. Bu hâle “*hayret*” adı verilir.⁴⁸³ Bu hâlette olan sâlikin bir gönül erbâbına (mürşide) iktidâ etmesi lâzım geldiğini Nâbî şöyle dile getirir:

İktidâ eylesün âsârına erbâb-ı dilün

Teh-i hayretde kalan râh-nümâdan mahrûm Nâbî G 515/8

Sâbit'e göre, bir mürşidin eteğinden tutunan, onun manevî alışverişinden hissedâr olur. Bu durum, kuyudan su alıp dışarıya veren su dolabına elini değdirenin elinin ıslanması gibidir. O hâlde bir mürşid-i kâmil'e bağlanıp onun feyzinden nasipdâr olmak gerekir:

Yubûset 'âleminde sen de bir dîlâba dest ur kim

Nemâ-yı ahz ü i'tâdan rutûbet idesin peymâ Sâbit G 10/3

⁴⁸³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 216-217.

Neşâtî, mânâ yolunun yolcusuna, manevi sıkıntılarını herkese izhâr etmemeyi, manevi dertlerinin halli için bir mürşid-i kâminden yardım istemeyi telkin eder:

Derdi her yirde izhâr itmek mümkün degül

Derdi bir derd ehline şerh (ü) beyân itmek gerek   Neşâtî G 78/4

Aşkın tecellilerine muhatap olanlara seslenen Nâbî, onlara kendilerine tamam bir meydan (sâlim bir tekke) bulmalarını telkin eder. Aksi takdirde, ilâhî güzelliğin cilvelerine dayanamayarak Ferhad⁴⁸⁴ ve Mecnun⁴⁸⁵ gibi deliye döneceklerini, bu durumda yeryüzünün kendilerine dar geleceğini söyleyerek onları uyarır:

İcrâ-yı cünûna kûh u hâmûn azdur

Bu ‘arsaya Ferhâd ile Mecnûn azdur

Bul kendüne bir tamâm meydân yohsa

Bu cilve-i hüsne rub‘-ı meskûn azdur   Nâbî rb 31

Cevrî, hakikatten hissedâr olmak isteyenleri, “*Men arefe nefsehu fekad arefe Rabbehû*” (Nefsini bilen Rabbini de bilir)⁴⁸⁶ nüktesinin sırrını anlayarak irfan neşvesiyle mest olmaya, Hak yolunda samîmî bir yolcu olarak bu yolculukta bin türlü âlemi seyran etmeye davet eder. Gayret edip kemâlât yolunda kendisine yardım edecek, insan olmanın ne demek olduğunu öğretecek mükemmel bir insan, yani mürşid-i kâmil bulmasını

⁴⁸⁴ Ferhad: Çok eski Acem efsanesine göre, Hüsrev-i Perviz’in âşık olduğu Şîrin’in diğer âşığıdır. Hüsrev tarafından bir dağa hapsolünmüş, ancak Şîrin’e kavuşmak için bu dağı yarmış ve Şîrin’in emriyle Cûy-ı Şîr adlı suyu getirmiştir. Deldiği dağın adı Bîsütûn’dur. Şark edebiyatında aşk uğruna en büyük müşkilleri yenen kahraman olarak zikrolunur. Bir adı da dağ delici anlamına gelen Kûhken’dir. Bkz.: Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 231.

⁴⁸⁵ Mecnûn: Doğu edebiyatlarında âşık timsali olan Mecnûn’un asıl adının *Kays* olduğu söylenir. “Leylâ” adlı kıza âşıktır. Mecnûn’un aşkına dair Arap, Fars ve Türk edebiyatında sayısız hikâye yazılmıştır. Leylâ ile Mecnun efsanesinin kaynağı ve bu konu hakkında yazılmış hikâyeler ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Agâh Sırrı Levend, Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi, TTK Basımevi Ankara 1959.

⁴⁸⁶ Bkz.: Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. II, s. 262 (Hadis nr.: 2532); Mutasavvıfların çok değer verdiği bu sözün hadis olup olmadığı tartışmalıdır. Bkz.: Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 243.

öğütler. Mürşid-i kâmilleri tanımanın çok kolay olmadığını, çünkü onların dış görünüşlerinin genellikle beklenen ölçülere uymadığını vurgular. O kâmil insanları tanımak isteyeniyi, onlara özgü remizleri anlamaya çağırır:

Men ‘aref nüktesin idüp iz‘ân

Ola gör mest-i neşve-i ‘irfân

Sâlik ol sıdk ile reh-i Hakk'a

Eyle bin dürlü ‘âlemi seyrân

Cehd idüp bir mükemmel âdem bul

Ki sana bildüre nedür insân

Himmet ile ide seni kâmil

Ki ‘umûrunda kalmaya noksân

Gerçi kim ‘akluna uyup dirsın

Olsa ‘âlemde böyle ‘ârif-i cân

Baş koyup ayagina olur idüm

Ana cân ile bende-i fermân

Kendü zu‘munca var mıdur yohsa

Öyle âdemde gayrı gûne nişân

Nedür âdem ‘alâmeti nicedür

Nice bilsün senün gibi nâ-dân

Ekseri böyle âdemün zîrâ

Kimisi mest ü kimisi hayrân

Sen ise böyle gördüğün şahsı

Dem idersün idüp nice bühtân

Âdemi bilmek ister isen eger

Anla Cevrî gibi bu remzi ‘ıyân Cevrî Trc 6/7

Nâbî, mürîdin sülûk yolundaki merhaleleri cehd ve gayretle çabucak aşması gerektiğini; müriden, menzili olmayan vahdet yolunda şimşekten daha hızlı olmasının beklenildiğini ifade eder:

Cünbiş-âmûz gerek berkden erbâb-ı sülûk

Râh-ı bî-menzîl-i vahdetde şitâb isterler Nâbî G 230/6

Dinî- tasavvufî şiirlerde ve Divan şiirinde, Mürşîd-Mürîd ilişkisi ve bu ilişki/iletişim sonucu elde edilen manevi kazançları ifade eden kavramlar için kullanılan tasavvufî mecazlar (mazmun) vardır. Divan şiirinde mürid-mürşid ilişkisini konu alan beyitlerin bir kısmında bu mecazlar sistemi kullanılmıştır. Bu tasavvufî mecazları şöyle sıralayabiliriz:

ŞARAP: “İnsana sarhoşluk veren alkollü içki” anlamına gelen *şarap* (*mey*, *bâde*, *sahbâ*, *müdâm*), tasavvufta ilâhî aşkı, muhabbeti, şevki ve vecdi temsil eder. Bu temsil, aşkın da tıpkı şarap gibi insanı kendinden geçirmesinden ileri gelir.⁴⁸⁷

KADEH: *Kadeh* ve onunla eş anlamlı olan *câm*, *sâgar*, *kâse*, *peymâne* ve *piyâle* kelimeleri, tasavvufta “içi mârifetle dolu olan sülûk ehli ârifin gönlü; manevi hâl, ruhî haz, şevk, cezbe, vecd; içinde gayb nurlarının temaşa edildiği şey” anlamlarına gelen birer mazmundur. Ârifler, bu kadehten marifet şarabı içerler.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 444.

⁴⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 108, 269, 410; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 504.

SARHOŞ, MEST: Sözlükte, “içki sebebi ile şuuru zayıflamış, kendinden geçmiş kimse” anlamına gelen *mest*, tasavvufî mecaz olarak, “ilâhî aşk ile kendinden geçmiş, aşk bütün varlığına hâkim olmuş kimse” anlamlarına gelir. Tasavvufta *sarhoşluk* (*sekr*), “kuvvetli bir tecellî ile kendinden geçip ruhî bir haz ve zevke erme” demektir.⁴⁸⁹

MEYHANE: *Humhâne, meygede, harâbât* olarak da anılan *meyhane*, “içinde sarhoşluk veren içkilerin satıldığı ve içildiği yer” demektir. Bu kelime tasavvufî mecazlar sisteminde; “tekke, kulun aşk ve şevkle Rabbine münâcât yeri, dostların sohbet meclisi, mürşîd-i kâmilin ve kâmil ârifin Allah aşkıyla dolmuş gönlü, lâhûtî âlem” manalarına gelir.⁴⁹⁰

PÎR-İ MUGÂN: Sözlük anlamı; “meyhane işleten kimse, meyhaneci” olan bu tamlama, tasavvufî mecazlarda “mürîdlerine aşk şarabını sunan, onların gönlünü Hakk’ın sevgisiyle dolduran kâmil mürşîd” anlamına gelir.⁴⁹¹

SÂKÎ: Sözlük anlamı “su veren, içki sunan kişi” olan bu kelime, tasavvufî bir mecaz olarak şu manalara gelir: a. Feyyâz-ı Mutlak (Bütün feyiz ve sevginin kaynağı olan Allah). b. Tarikat büyüğü, mürşîd-i kâmil.⁴⁹²

Aşağıdaki dizelerde, bir mürşîd-i kâmil bulup ona intisap etmenin gerekliliği, anlamlarını yukarıda açıkladığımız mazmunların kullanıldığı sembolik bir dil ile ifade edilmiştir:

Pîr-i mugân ki meykedeye cezb ide seni

Bî-ihyâr ayâğına düş kim kûşîş budur

Nâbî mfr 18

⁴⁸⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 329, 419.

⁴⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 435.

⁴⁹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 502.

⁴⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 412.

Şîşe-i berrâkdan iç o mey-i rûşeni

Kim ola ser-çeşmesi tâ Cebel-i Nûrdan

Fehîm-i Kadîm G 232/7

Çıkma ‘aklun var ise dâ‘ire-i ‘işretten

Olma Nâbî hedef-i ta‘nesi bed-kîşlerin

Nâbî G 465/7

“Lâhe bedrû’l-kâyisi fî âfâki eflâki’l-Hudâ”

Eylesün ehl-i hîred pîr-i mugâna iktidâ

Cilvegerdür aç gözün sâkî bu ‘işret-hânede

Şâhid-i humhâne-i feyyâz-ı Mutlak dâ'imâ

Lâyhât-ı kuds ü terşihât-ı feyz-i ünsdür

İçdügi rind-i harâbâtun şarâb-ı dil-güşâ

Râmî G 1/1-3

Gel beru meykede ser-hoşlarını seyr eyle

Hankâhun ne bakarsın bir iki sersemine

Güşe-i meykedede tekyelenüp ey Yahyâ

Gelinüz hû diyelüm pîr-i mugânun demine

Yahyâ G 347/4-5

Sahn-ı gülzâr-ı safâ güşe-i meyhâne imiş

Dest-ârâ-yı tarâb lâle-i peymâne imiş

Sâkînün ayagın öp rûh-ı Cem'i şâd eyle

Vâ'izün velvele-i pendî hep efsâne imiş

Şu'le-nûş-ı mey ü âteş-hor-ı derd ol dag ol

Dimesün ehl-i melâmet sana bî-gâne imiş   Fevzî G 85/1-3

Ey rind-i dil-şikeste dürüst i'tikâd ile

Pîr-i mugânun ayagina pâre pâre düş

Benden nasîhat ister isen kalk Sâbitâ

Kâlâ-yı ma'rifet bilinür bir diyâra düş   Sâbit G 161/4-5

Menzil al dil 'aşk ile pür-tâb u göz pür-âb iken

Teşne-leb yolda kalur sâlik olan bî-tâb iken

Nice bir kûy-ı delâletde gezersin der-be-der

Dergehi pîr-i mugânun mecma'-ı ahbâb iken   Yahyâ G 271/2-3

Sîm ü zer-i kevne olmayan hâhişger

Yok gördüğü mir'ât-ı hayâlinde keder

Kesme nazarun âyine-i sâgardan

Maksûd ise seyrân-ı cihân-ı diger   Nâbî rb 65

22. Rızık

Sözlük anlamı “azık, yiyecek-içecek, kendisinden faydalanılan her şey” olan *rızık* (*rızık*) kelimesi bir terim olarak, “Allah’ın tüm canlılara kendi katından verdiği yenilen, içilen, giyilen ve maddi manevi yararlanan mallar, çocuklar, eşler, ilim, iman gibi şeylerin hepsi” anlamına gelir.⁴⁹³ Bütün hayvanların, insanların, cinlerin ve diğer canlıların muhtaç oldukları rızıkları var eden Allah’tır. Allah’ın isimlerinden biri de “*er-Rezzâk*” (rızık veren) dir.⁴⁹⁴ Kur’ân-ı Kerim’in birçok ayetinde rızık verenin ancak Allah olduğu vurgulanarak şöyle buyrulmuştur: “*Şüphesiz rızık veren sağlam kuvvet sahibi olan ancak Allah’tır.*”,⁴⁹⁵ “*Allah’tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı mı var?*”,⁴⁹⁶ “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızık Allah’a ait olmasın*”.⁴⁹⁷ Hz. Peygamber, insanoğlu yaşadığı sürece rızıkının Cenâb-ı Hak tarafından teminat altına alındığını belirtmek üzere şöyle buyurur: “*Başlarınız hareket ettiği (yaşadığınız) sürece rızık konusunda ümitsizliğe düşmeyin. Çünkü şüphesiz annesi insanı kıpkırmızı ve çıplak olarak doğurur. Sonra yüce Allah ona rızık verir.*”⁴⁹⁸

Tasavvufî hayat görüşünde, Allah’ın kullarının rızıkına kefil olduğu inancını itminan derecesine vardırarak çok önemlidir. Çünkü bunu başaran kimse hırs, cimrilik, harama meyil gibi kötü huylardan uzak kalır; tevekkül, kanaat, cömertlik gibi erdemlere sahip olur. Divanlarını incelediğimiz XVII. yüzyıl şairleri içinden Nâbî, bu konuyu işleyen dizeler kaleme almıştır. Nâbî’nin rızık konusuyla ilgili nasihat-âmiz dizeleri şöyledir:

⁴⁹³ A. Nedim Serinsu vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, M.E.B. Yayınları, Ankara 2009, s. 306.

⁴⁹⁴ İsmail Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2011, s. 261-262.

⁴⁹⁵ Zâriyat, 51/58.

⁴⁹⁶ Fâtır, 35/3.

⁴⁹⁷ Hûd, 11/6.

⁴⁹⁸ İbn-i Mâce, Zühd, 14.

Rızık veren yalnızca Allah'tır. Öyleyse rızık endişesiyle kimseye yalvarmamalı,
bu yolda izzetini feda etmemelidir:

Muhtâc-ı rızık-ı Hâlik iken ser-be-ser cihân

Mahlûkdan niyâz mezellet degül midür Nâbî G 201/3

İtme dehânun nevâl için vâ-mânde

Meydâna gelür her ne var ise anda

Olmaz maraz-ı 'aşk pezîrâ-yı şifâ

Dermânda olanlar olmasın der-mânde Nâbî rb 192

Malk mülk uğruna izzetini hiçe sayan, ona buna el açan kimse kısa sürede zelîl
duruma düşer:

Subhun olunca zîb-i girîbânı gûy-ı zer

Kimdür ki itmeye heves-i cüst-i cûy-ı zer

Her kim 'azîz tutmaz ise tiz zelîl olur

Olmış sirişte 'izzet ile mû-be-mûy-ı zer Nâbî G 155/1-2

Allah hiçbir kulunu nasipsiz bırakmaz. Kulun hissesine düşen rızık, ezelde tayin edilmiştir ve kula mutlaka ulaşır. Kimse kimsenin nasibine mani de olamaz. Bu inançla tam tevekkül içinde olmalı, rızık endişesine kapılmamalıdır. Zemzem suyu ve Hz. Hacer'in kıssası da buna işaret eder.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ İbrâhim Peygamber, ikinci eşi olan Hâcer'i ilâhî emir gereği henüz bebek olan oğlu İsmâil ile birlikte o zaman ıssız bir yer olan bugünkü Kâbe mahalline tek başlarına bırakır. Bu ıssız ve kurak beldede sabır ve teslimiyetle kendisinin ve çocuğunun hayatîyetlerini devam ettirmeleri için imkân arayışına çıkan Hâcer, kıyamete kadar tükenmeyecek bir su kaynağı olan zemzem ile ödüllendirilir. Yıllar sonra onların yanına gelen İbrahim peygamber, ıssız beldeyi canlı ve kalabalık görünce taaccub eder. Allah'ın emriyle aynı mahalle Kâbe'yi inşâ eder. Allah'ın izniyle o belde kıyamete kadar mübarek ve bereketli bir yer haline gelir. Hz Muhammed (s.a.v.), Hâcer'in soyundan gelir. Hâcer, teslimiyeti karşılığında çok büyük manevî ödüllere erişir. Bkz.: Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, C. 1, s. 202-245; Şâban Kuzgun, "Hâcer", *D.İ.A.*, İstanbul 1996, C. 14, s. 431-433.

Bu ma'nîye işâret ider Zemzem ü Hacer

Kim râh-ı Hak'da çekme gamın âb u dânenün

Nâbî G 436/4

Telâşî ni'meti korkudur 'aczi derk eyler

Gören nasîbi dehânında şîr-hârelerün

Nasîbine olamaz kimsenün yine mâni'

Ne denlü tîz ise dendânları kınârelerün

Nâbî G 439/4-5

Öyle ki, Allah tarafından bir kul için tahsis edilmiş olan rızık, kul onu aramasa da gelir o kulu bulur. Rızık bize olan teveccühü, bizim ona olan teveccühümüzden fazladır. Ey nefis, rızık kadar sana bağlı, seni isteyen başka şey yoktur. O hâlde, rızık elde etme yolunda hırsla kapılman; bu uğurda harama, günaha düşmen yersizdir:

Anla merzûk idüğün enfüs ile âfâkun

Hilkat-i rızıkda takdîmini gör Hallâkun

Anlayan gam mı çeker mezra'-i kudretde

Sâhibin bulmaga me'mûr idüğün erzâkun

Çalışur ol seni bulmaga sen ol âsûde

Yokdur ey nefis senün rızık kadar müştâkun

Genc-i feyyâzda yok buhl telâşa düşme

İrişür her ne ise hisse-i istihkâkun

Nâbî G 441/1-4

O cüst ü cûdâ seni bî-karârdur senden

Sen itme çok da tek-â-pû nasîbün ardınca

Nâbî G 766/4

Rızkun teveccühi bize bizden füzûn iken

Bîhûde Nâbiyâ biz anun bî-şekîbiyüz

Nâbî G 252/7

“*Ahsen-i Takvîm*”⁵⁰⁰ üzere olan insan öyle manevi kuvvetlere mâliktir ki içinde taşıdığı cevher ve istidat ona rızık olarak yeter. Onun rızık endişesi çekmesine gerek yoktur:

Çekme fikr-i kısmeti erzâk ile hem-zâd iken

Düşme fikr-i câmeye hem-dûş-ı isti‘dâd iken

Olma hüsn-i ‘ârızîye çeşme-dûz-ı ihtiyâc

"Ahsen-i Takvîm" sende vasf-ı mader-zâd iken

Nâbî G 650/1-2

Cenâb-ı Hakk’ın hazinesi çok geniştir. Onca mahlûkuna dağıtır ama tükenmez. Mânâ hazinesinden hissedâr isen bu hakikat üzerinde düşünmek suretiyle Cenâb-ı Hakk’ın yüceliğini fehm etmelisin:

Hissen var ise hazâ’in-i ma'nâdan

Âgeh olagör hakâyik-i eşyâdan

Herkes yir içer döker saçır kârı biter

Eksilmez o şey hazîne-i Mevlâ'dan

Nâbî rb 171

⁵⁰⁰ Ahseni Takvîm: “En güzel şekilde yaratılmış olma” anlamına gelen Arapça bir ibaredir. Bu Kur’ân-ı Kerim’in Tîn Suresinde şu şekilde yer alır: “İncire, zeytine, Sina Dağı’na ve şu emin beldeye yemin ederim ki Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (Tîn, 95/1-4).

Aslan gibi vahşî bir hayvan yavrularıyla arkadaşlık ediyor. Cenâb-ı Hak o yavruları aslan gibi yırtıcı, merhametsiz bir mahlûk vasıtasıyla besliyor, koruyor. Buna bakıp da ibret almak dururken rızık endişesi çekmek ahmaklıktır:

Görürken şîr-i mâder olduğın etfâl ile hem-zâd

Hariyyetdür bu ni‘met-hânedede fikr-i şikem çekmek

Nâbî G 462/7

23. Riyâ

Sözlükte “görmek” anlamındaki re’y kökünden türeyen riyâ (riâ’), hadislerde ve ahlaka dair eserlerde “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma” şeklinde açıklanır. Kaynaklarda dünyevî konulardaki riyakârlıklara yer yer değinilse de daha çok ihlâs ve sıdk kavramlarının karşıtı olan riya üzerinde durulmuştur. Bu açıdan bakıldığında riyâ, kısaca, “Allah için yapılması gereken amel ve ibadeti kullara gösteriş olsun diye yapma” anlamına gelir.⁵⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm’de: “Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kalkmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırları boşa çıkarmayın...”⁵⁰², “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar riyâkârdırlar (amellerini gösteriş olsun diye yaparlar); hayra da mani olurlar”⁵⁰³ buyurularak, amellerini gösteriş için yapanlar kınanmış, bu kimselerin amellerinin boşa gideceği bildirilmiştir. Resûl-i Ekrem riyayı “küçük şirk” diye nitelemiş, Allah’ın kıyamet gününde insanlara amellerinin karşılığını verirken gösteriş için ibadet ve hayır yapanlara, “Ey riyakârlar! Dünyada amellerinizi gösteriş olsun diye kimin için yaptysanız gidin onu arayın, bakalım

⁵⁰¹ Mustafa Çağrı, “Riyâ”, D.İ.A., İstanbul 2008, C. 35, s. 137.

⁵⁰² Bakara, 2/264.

⁵⁰³ Mâûn, 107/4-7.

*bulabilecek misiniz?”*⁵⁰⁴ şeklinde hitap ederek onları ilâhî rahmetten mahrum edeceğini bildirmiştir.

XVII. asır şairlerinin divanlarında “*riyâ*” bahsinin nasihat bağlamında ele alınışı şöyledir:

Mutasavvıflara göre, insan gönlü ilâhî tecellîlerin makâmıdır. Hâletî, insan gönlünü İlâhî tecellîleri yansıtmaya bakımından bir aynaya benzettiği dizelerinde, gönlünün İlâhî nurlar ile dolmasını isteyenleri gönül aynasını riyâdan temizlemeye davet eder:

Tolsun dirisen pertev-i envâr-ı Hudâ'dan

Pâk eyle gönül âyînesin rûy u riyâdan Hâletî G 584/1

Mü'minin görevi, Allah'ın emirlerine ciddiyetle itaat etmektir. Ancak, riyâyı terk etmenin itaatten önce gelir. Nâbî, bu gerekliliği şöyle ifade eder:

Lâ'übâlîlik ile gerçi ki meshûruz biz

Çâre ne terk-i riyâ itmege me'mûruz biz Nâbî G 316/3

Nâbî, tasavvufî remizleri kullanarak kaleme aldığı aşağıdaki beyitte, kişiyi tekkede aşk ehli ile birlikte “bâde-i nâb” (ilâhî aşk şarabı)⁵⁰⁵ içip kalbini riyâ kirinden temizlemeye davet eder:

Ehl-i dillerle içüp meykedede bâde-i nâb

Gelünüz çirk-i riyâdan dilümüz pâk idelüm Nâbî G 511/3

⁵⁰⁴ Müsned, V, 428, 429.

⁵⁰⁵ Bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 246.

Şeyhülislâm Yahyâ, tasavvuf neşvesinden uzak kaba softaları riyâ ehli olmakla itham ettiği dizelerde, aşk ehlini meyhâneye (tekkeye)⁵⁰⁶ devam edip riyâ ehlinden uzak durmaya davet eder:

Mescidde riyâ pîşeler itsün ko riyâyı

Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî   Yahyâ G 432/1

Tasavvuf literatüründe, *zühd* sahibi kimseye *zâhid* denir.⁵⁰⁷ *Zâhidlik*, mutasavvıflarca övülen bir sıfat iken divan şiirinde “ham sûfi” hüviyeti olarak takdim edilip yerilmiştir. Rindliği şiar edinen divan şairi zâhiden hiç hoşlanmaz. Çünkü, zâhid tipi her hadiseye çatık kaşla bakar, her mübahı haram sayar, riyâkardır.⁵⁰⁸ Bu sebeple şairler *zühd* ve *riyâ* kavramlarını bazen bir arada kullanmışlardır. Riyâ ve zâhid ilişkisinin nasihat bağlamında işlenişi şöyledir:

Fevzî ve Yahyâ aşağıdaki beyitlerde riyâkâr zâhid ve sûfiye seslenerek ona şu öğüdünü verirler: “*Ey riyâkâr sûfi, ey ameline mağrur zâhid! Günahkâr olup da günahından tevbe etmek, riyâ ile zühd iddiasında bulunmaktan bin kat daha iyidir.*”

Riyâ dîbâsına gark itme sûfi şâhid-i zühdün

‘Abâ-yı tevbe pûş oldukda bin kat andan eydür bu   Fevzî G 34/3

Pür cürm ise de ta‘nı ko ey zâhid-i hod-bîn

Bî-‘ayb u riyâdur hele cürm ü güneş-i mest   Yahyâ G 23/2

⁵⁰⁶ Tasavvufî remizlerde meyhâne; tekke, dergâh karşılığında kullanılır. Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 435.

⁵⁰⁷ “Zühd” ve “Zâhid” kavramlarının tasavvuf literatüründeki anlamları için bkz.: Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 28-32.

⁵⁰⁸ Âgah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, s. 561.

Nâbî, “*riyâ maksadı ile zühd iddiasında bulunmak ne belâlı bir şeydir. İnsanı hem bu dünyanın hem âhiretin zevklerinden mahrum eder*” diyerek riyâ için yapılan amellerin Allah katında hiçbir kıymeti olmadığına dikkat çeker.

Bu zühd ü riyâ başına halkun ne belâdur

Mahrûm ider erbâbını zevk-i dü-cihândan Nâbî mfr 42

“*Geliniz, zühd ve riyâ beldesinden uzaklaşalım. Meyhânede dilenci olalım*” diyen Hâletî, “*ilâhî aşkın dağıtıldığı yer, tekke*” anlamına gelen “*meyhâne*” mazmununu kullanarak, zühd ile riyâ arasındaki bağın, zâhidlerin amellerinin ilâhî aşka müstenid olmamasından ileri geldiğini imâ eder. Zâten, divan şiirinde zâhid tipine yöneltilen başlıca eleştiri, zâhidin amellerini Hakk’a duyduğu aşk sebebiyle değil, cennet iştiyâkı ile veya gösteriş maksadıyla yapmasıdır:

Gelinüz zühd ü riyâ ferşini tayy eyleyelüm

Hâletî-veş olalum mey-kedede hâk-nişîn Hâletî G 672/4

“*Amelini sadece Allah rızâsı için yapmıyorsan namazda ne okursun ey ahmak zâhid!*”⁵⁰⁹ diyen Nâbî, bilhassa namazda sıklıkla okunan sûre ve âyetlerde, riyânın zıddı olan “*ihlâs*” kavramına çokça vurgu yapılmasını hatırlatır. Nitekim, namazın her rekâtında, “*(İlâhî) yalnız sana kulluk eder, yalnızca senden yardım dileriz.*”⁵¹⁰ âyeti tekrarlanır. Yine, Sûre-i İhlâs, mü’minlerin bilhassa namazda olmak üzere günlük hayatlarında sıkça okudukları sûrelerdendir. Nâbî, bu ibâresi ile riyâ için kılınan namazın boşa giden bir amel olacağını da hatırlatmış olur:

⁵⁰⁹Kur’ân-ı Kerim’deki “Vay o namaz kılanların hâline ki onlar kıldıkları namazdan gâfildirler!” (Mâ’ûn, 107/4-5) âyetlerinde namazlarını ciddiyetsizce, gösteriş için kılanların bu namazlarından hiçbir fayda göremeyecekleri vurgulanır.

⁵¹⁰Fâtihâ, 1/7.

İhlâsun olmayınca Hudâvend-i ‘âleme

Ey zâhid-i gabî ne okursın namazda Nâbî G 695/3

Şeyhülislâm Yahyâ, zâhidlere seslenirken onların riyâyâya dayalı zühd anlayışlarını, bu yolla menfaat elde etmeye çalışmaları dolayısıyla alınıp satılan bir metâ’a benzetir. Bu anlayışlarının Hâk dosları tarafından kabul görmeyeceğini, gösteriş yoluyla Hak dostlarını aldatamayacaklarını “*O kumaş onlara çıkışmaz, uzatmayınız!*” ifadeleriyle dile getirerek riyâkâr zâhidleri uyarır:

Zühd ü riyâ metâ’ını yârâna satmanuz

Anlara ol kumaş çıkışmaz uzatmanuz Yahyâ G 143/1

“*Dinî öğütlerde bulunan kişi*” anlamına gelen “*vâ’iz*” kelimesi de divan şiirinde kendisine has özellikleri olan bir dindar tipini karşılar. Divan şiirinde vâ’iz, şairlerin hoşlanmadığı bir kişilik sergiler. Onun zâhitten hiçbir farkı yok gibidir. Çünkü o, dinin dış kabuğunda oyalanmaktadır.⁵¹¹ Vâ’iz, çoğu kez telkin ettiği dinî değerlere ters bir yaşantı sürer, mürâfdir. Sâbit, aşağıdaki beyitlerinde, sözü ile fiili birbirine uymayan, riyâkâr vâ’izlere ve özü sözü bir olmayan sözde dindarlara itibâr etmemek, onlara aldanmamak gerektiğini söyler. Zirâ, bu kimselerin amacı; sûret-i haktan görünerek halkın teveccühünü kazanmak, bu yolla menfaat elde etmektir:

Ne kavli fi’line ne fi’li kavline uyıyor

Efendi dinleme bu vâ’izân-ı zerrâkı Sâbit G 326/5

⁵¹¹ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 407.

Sâbit, yukarıda tanımını yaptığımız sahte dindar tipini kalbi şarapta, göğsü seccâdede asma kütüğü gibi bir kişi olarak tanımlar. Bu kimselere aldanmamak, onların sözlerine kulak asmamak gerektiğini şöyle ifade eder:

Aldanma düzd-sûret-i zerkün firîbine

Kalbinde bâde dûşda seccâde hem-çü tâk Sâbit G 215/4

Divan şiirinde “zâhid” ve “vâ’iz” tiplerinin karşısına “rind” tipi çıkarılır. “Rind”, savruk bir hayat yaşayan ancak kalbinde ve fiillerinde zerre kadar riya ve kibir barındırmayan bir “harâbâtî”dir. Divan şairi, rind’in savruk yaşamını, zâhid’in katı, hoşgörüsüz ve riyâkâr hayat tarzına yeğ tutar.⁵¹² Divan şiirindeki bu yaklaşımın örneğini Nâbî’nin şu dizelerinde de görürüz:

Tek pây-mâl-i ‘ucb u riyâ olmasun da dil

Rindâna gâhi def’-i gam eylerse gam degül Nâbî G 481/4

Nâbî, aşağıdaki dizelerinde sahte şeyhlere seslenir. Onlara, “*düzmece kerâmet gösterileriyle itibar sağlamaya çalışma, bu gayretin sonunda sağlayacağın itibar sahte para gibidir; bir işe yaramaz.*” der:

Eyler rücû‘ nakd-i müzevver gibi sana

Ey şeyh satma çok da metâ‘-ı kerâmetün Nabî G 433/4

⁵¹² Divan şiirinde rind ve zâhid tipi ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Gülay Durmaz, *Divan şiirinde Rind ve Zahid Çekişmesi*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi S.B.E., Bursa 2003.

24. Sır / Râz

Arapça asıllı bir kelime olan sır / râz, “gizli şey, kök, kıymetli” anlamlarına gelir. Kalpte bulunan Rabbânî bir latîfedir.⁵¹³ *Gönül ehlinden ve keşif sahiplerinden başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgiler* anlamına gelir.⁵¹⁴ Kul ile Hak Sübhânehu ve Taâlâ arasında saklı ve gizli kalan hâllere de *sır* denir. Sûfînin elde ettiği manevî keşifleri (sırları) ifşâ etmemesi gerekir. Sûfîler: “Sırrımı düğmem bilse onu koparır atarım” demişlerdir.⁵¹⁵

Divan şairleri, mutasavvıfların manevi sırların gizli tutulması gerektiğine ilişkin nasihatlerini divanlarına taşımışlar bu konuya ilişkin dizeler kaleme almışlardır. İncelediğimiz divanlarda yer alan bu konuyla ilgili yazılmış beyitler şöyledir:

“Râz”ı (hikmet sırlarını, manevi sırları) ehli olmayana izhar etmemek, hatta kimseye söylememek gerekir. Hikmet sırları altın ve gümüş gibi kıymetlidir bu sebeple muhafaza altına alınmayı gerektirir:

Makâl-i râzı ketme meclîs-i ‘âlemde ey Nâbî

Varakla hâmeden gayrı aransa mü’temen yokdur   Nâbî G 141/7

Kimseye eşk ü ruh-ı zerdüni izhâr itme

Sîm meknûz gerek iki gözüm zer mahfûz   Sâbit G 183/3

Misâl-i hîme yanarsan da ehl-i temkîn ol

Kemîne sûziş ile sıçrama şerâre gibi   Nâbî G 831/3

⁵¹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 569.

⁵¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 430.

⁵¹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s.182.

“*Hikmet sırlarını ehil olmayana açma. Yusuf’un zindanda kalıp sonra ülkesinin azîzi olması gibi, sırlarını zindana kapatanlar azîz olurlar.*” diyen Nâbî, Hazret-i Yusuf’un zindanda yıllarca kaldıktan sonra Mısır beldesinin azîzi olması hadisesine telmihte bulunur:⁵¹⁶

Makâl-i hikmeti nâ-ehle ızhâr itme ey Nâbî

‘Azîz olur idenler Yûsuf-ı esrârı zindânî

Nâbî G 860/7

Hâletî, sırları muhafaza etmenin yolu olarak iyice düşünerek konuşmayı salık verir.

Bunu ifâde etmek için “Sözünü pişir de söyle.” atasözünü kullanır:

Dili kâsd itse kebâb eylemege mest gözün

Kimseye açma bu râzı bişürüp söyle sözün

Hâletî mtl 385

Nâbî, kişinin sırrını ancak nifaktan arınmış bir kalbin sahibine açabileceğine işaret ettiği aşağıdaki rubâisinde “Her arı gönül de sırrını anlayacak idrak mertebesinde olmaz, tıpkı söğüt ve çınar ağaçlarının her dalından misvak olmayacağı gibi. Bu sebeple sırlarını açacak kişiyi bulmak zordur. O hâlde sırlarını herkese açma.” diyerek kişiyi sırlarını açmak konusunda ihtiyatlı olmaya çağırır:

Her dil keder-i nifâkdan pâk olmaz

Her sâde-dil âyîne-i idrâk olmaz

Her şahsa dehen-güşây-ı esrâr olma

Her şâh-ı çenâr ü bîd misvâk olmaz

Nâbî rb 96

⁵¹⁶ Hazret-i Yusuf’un çok ilgi çekici olaylara sahne olmuş ibretlik hayatı Kur’an-ı Kerim’in 12. sûresi olan Yûsuf Sûresi’nde ayrıntılı olarak anlatılır. Hz. Yusuf’un hayatı Kur’ân-ı Kerîm’de “ahsenü’l- kasas” (kıssaların en güzeli) olarak tanımlanır. Hz. Yûsuf’un hayatı hakkında tafsilâtlı bilgi için bkz.: Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, C. 1, s. 301-334.

Cevrî ve Nâilî aşağıdaki beyitlerinde şu fikirleri işlemişlerdir: Aşk bir sırdır. Bu sırrı, âşık kendi canından bile sakınmalıdır. Yârdan kimseye şikâyet etmemeli, aşk derdi yüzünden figan etmekten, âh u nâleden uzak durmalıdır. Böylelikle düşmanlarının şerrinden ve sevdiğinin cevrenden korunmuş olur. Âşığın aşk sırrını saklaması, aşk acısını gizlemesi, edebî gereğidir:

Sırr-ı la‘l-i dil-beri rûh-ı revânundan sakın

Râz-ı ‘ışkî ey dil-i şûrîde cânundan sakın

Küfr-i zülfin saklayup sînende îmânun gibi

Eyleme zâhir ‘adû-yı bed-gümânundan sakın

Yârdan kılma şikâyet kimse hâlün bilmesün

Virme ruhsat nâleye âh u figânundan sakın

Tâbiş-i âh-ı şerer-nâkünle dünyâ yanmasun

Salma âteş ‘âleme sûz-ı nihânundan sakın

Sakla dilde kılma yâra mihrüni Cevrî ‘ıyân

Cevre başlar ol meh-i nâ-mihribânundan sakın

Cevrî G 200

Râz-ı dili teveffüh idüp cânâ söyleme

Cân vâkîf olmasun leb-i cânâna söyleme

Eyle edeb ri‘âyetün ey nev-cünûn-ı ‘ışk

Kaysı mezemmet eyleme yabâna söyleme

Eşrâfiyân-ı ‘âlem-i hayretden al sebak

Neylersen eyle ey dil-i dîvâne söyleme

Nâ'îlî G 350/1-3

Nâbî, “Aşk memleketinde konuşulan dil, dilsizliktir. Ey sözünün esîri olmuş kişi, gel de suskunluğu meşk et” diyerek âşıklık iddiasında bulunan kimseyi az konuşmaya ve manevi hâllerini izhar etmekten imtinâ etmeye davet eder:

Gel ey esîr-i sühân eyle meşk-i hâmûşî

Zebân-ı memleket-i ‘aşk bî-zebânlıkdur

Nâbî G 238/7

Neşâtî, âşığı firkatten duyduğu ezâ ile sevgiliden gördüğü cefâyı gizlemeye davet etmek üzere şöyle der:

İfşâ-yı râzdan hazer eyle Neşâtiyâ

Derd ehlinün figân ile âhı nihân olur

Neşâtî G 28/5

Cevrî, “söyleş” redifli gazelinde aşk ehline seslenir. Onlara, gönüldeki mânâ sırlarını yalnızca bu sırlardaki nükteleri anlayacak ilâhî aşk neşvesine sahip kimselerle paylaşmalarını öğütler. Mânâ ehlinin mânâ sırlarını kötü tabiatlı, câhil kimselerle paylaşmamaları gerektiğini ifade eder:

Hâl-i dili ol gamze-i fettân ile söyleş

Esrâr sözün nükte-şinâsân ile söyleş

Oldunsa rumûz-ı nigeş-i şûhına vâkîf

Ma‘nâsını tenhâda dil ü cân ile söyleş

Keşf eyleme nâ-dâna sakın nükte-i çeşmin

Mestâne-i ney zümre-i rindân ile söyleş

Âdâb gözet dil-beri gördükde hamûş ol

Ne âh ile ne çâk-i girîbân ile söyleş

Kem-mâyelere bahs-i ma‘ânîde söz açma

Cevrî gibi üstâd-ı sühan-dân ile söyleş

Cevrî G 129

25. Şerîat

Şerî'at, “Allah’tan gelen ve peygamberler tarafından tebliğ edilen bütün dinî hükümler” demektir. Sûfîler, beden ve dünya ile ilgili zâhiri ve şer’î hükümlere *şerî'at* veya fıkıh; kalp (ruh) ve ahiretle ilgili bâtinî ve sırrî (derûnî, rûhî) hükümlere *hakikat* ve *tasavvuf* derler.⁵¹⁷ İslâm şeriatinin kaynağı Kur’ân-ı Kerim ile Hz. Peygamber’in sünnetidir. Şeriat, dinin emir ve yasaklarını; tasavvuf ise bu emir ve yasakların özünde taşıdığı hakikati ifade eder. Şeriat ve tasavvuf, birbirini tamamlayan iki ilimdir. Aralarında tam bir uyum vardır.⁵¹⁸

Nev’î-zâde Atâyî tarafından kaleme alınan aşağıdaki dörtlükte mü’min için asıl dayanağın şeriat olduğu, Hakk’a ancak şeriat rehberliğinde ulaşılabileceği ifade edilerek mü’minler şeriatı rehber edinmeye davet edilir:

Divâr yapıdı Mekke'ye Bağdâd'dan biri

A‘mâlar ana yapışup itsün diyü güzâr

⁵¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 452.

⁵¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 201-202.

Olmaz tarîk-i Hakk'a refik-i nazar delîl

Şer‘-i mübeyyendür bize divâr-ı üstüvâr Atâyî kt 51

Râmî, dünyadaki hadiselerin esrârını öğrenmek isteyenlere, medreseye benzettiği bu kâinatta “*kitâb*”a müracaat etmelerini salık verir. Şâir bu beyitte “*kitap*” kelimesi ile tevriye yapmış, hem mü’minlerin kutsal kitabı ve şeriatın ana kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm’i hem de Cenâb-ı Hakk’ın tecellîgâhı olan ve onu anlatan bir kitap hükmündeki kâinâtı kastetmiştir:

Maksûdun ittîlâ‘ ise ahvâl-i dehre hep

Ey bî-haber bu medresede var kitâba bak Râmî G 168/4

26. Şöhret Tutkusu

Şöhret kelimesi, “*ün, ad yapma; ad, san*” anlamlarına gelir. Öne çıkma, parmakla gösterilme, insanlar tarafından tanınıp itibar görme isteği, İslâm ahlakında kerih görülmüştür. Çünkü, şöhret riyâyâya kapı açar, ihlâsı zedeler, kalbe kibir duygusunu yerleştirir. Hz. Peygamber, “*Kişiyeye, din ve dünyası hakkında, insanların parmakla işaret etmesi kötülük olarak yeter; ancak Allah’ın koruduğu müstesnadır.*”⁵¹⁹ buyurmuştur. Fudayl b. İyaz⁵²⁰ şöyle der: “*Şöhret, nam ve nişanın yayılmasından gaye, ancak insanların kalbinde mertebe kazanmak, taht kurmaktır. Mertebenin sevgisi ise her fesadın menşeidir.*”⁵²¹ Evliyâ tezkireleri, tabâkât kitapları gibi tasavvuf büyüklerinin hayat hikâyelerinin anlatıldığı eserler; büyük sûfilerin, hakîkî İslâm âlimlerinin şöhret sahibi

⁵¹⁹ Bkz.: Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, C. 3, s. 585.

⁵²⁰ Fudayl b. İyaz, zühdü ve takvasıyla tanınan ilk sûfilerdendir. Bkz.: Osman Türer, “Fudayl b. İyaz”, *D.İ.A.*, İstanbul 1996, C. 13, s. 208.

⁵²¹ Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn*, C. 3, s. 590.

olmaktan nasıl rahatsızlık duyduklarını, kendilerini dünyâlık makam mevki ve şöhrete ulaştırarak kapıları kendi elleriyle nasıl kapattıklarını anlatan rivâyetlerle doludur.

Bu konuya ilişkin dizelerini aşağıda andığımız XVII. yüzyıl divan şairleri, Hak katındaki manevî nam ve nişanlara sahip olmak isteyenleri, bu dünyada şöhretten uzak olmaya davet ederler. Şöhret kazanmak amacıyla yapılan iyiliklerin boşa gideceğini, şöhret murad edenlerin -şöhretin manevi afetleri nedeniyle- âleme rüsvâ olacaklarını söylerler. Hz. Peygamber'in "*Kim şöhret elbisesi giyerse Allah ona zillet elbisesi giydirir.*"⁵²² hadis-i şerifinin şiir diliyle yeniden tebliği mahiyetinde olan bu dizeler, amellerini Hak rızası için değil nam kazanmak için yapanlara ciddî bir uyarı niteliğindedir:

Dil kim reh-i kazâda cân ile hem-dem oldu

Ser-menzile gelince balçıkdan âdem oldu

Nâm-ı nigû dilersen bî-nâm u bî-nişân ol

Şöhret murâd idenler rüsvâ-yı ‘âlem oldu Atâyî G 252/1-2

Ey mest-i heves şöhret için eyleyüp isrâf

Rüsvâ-yı cihân eyleme nâmın keremün de Nâbî G 761/4

Sa‘y idüp şöhre-i cihân olma

Cehd idüp ‘umde-i zamân olma

Kayd u nâm u nişâna beste olup

Tâlib-i i‘tibâr-ı şân olma Cevrî Trc 7/4

⁵²² İbn-i Mâce, Libas, 24.

Hâletî ve Yahyâ, aşağıdaki dizelerinde şu fikirleri dile getirirler: Muhabbet ehli, adsız sansız gerektir. Ünden şöhretten uzak durur. Ne dünyanın ne ukbânın nimetlerinde gözü yoktur. Yaptığı bütün güzel amelleri, Hakk’a ve O’nun kullarına duyduğu muhabbet dolayısıyla, Hakk’a hizmet aşkıyla yapar. Böyle yaptıkça manevi muhabbet sofrasından ona verilen nimetler ziyâdeleşir. Böylece, Hak ile güzel bir alışveriş yapmış olur. Muhabbet ehlinin kalbinde bulunan ilâhî aşk, onun elde edebileceği bütün dünyalık nimetlerden daha hayırlıdır.

Olmaz bana hiç dâg-ı derûnum gibi altun

Bî-nâm gerek sikke-i şâhân-ı muhabbet

Yursan iki ‘âlemden elün evvel ü âhir

Elbette gelür ayaguna hân-ı muhabbet Hâletî G 97/2-3

Hemân dünyâda bî-nâm ü nişân ol

Budur dünyâda Yahyâ sana mahlas Yahyâ G 166/5

27. Tecrîd

Sözlükte “soyutlama” anlamına gelen *tecrîd*, tasavvufta “dünyâ menfaati ya da âhiret sevâbı için değil sadece Allah rızası için amel etmek, bu uğurda manevi hâl ve makamlara bile değer vermemek, kalbi masivâdan arındırmak” anlamlarına gelir. Dünyayı terk eden, onunla ilgisini kesene *ehl-i tecrîd* denir.⁵²³

⁵²³ Kelâbâzî, *Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s. 167; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 474.

Kişinin elest bezminde Allah ile yaptığı ahdi, bir kadehe benzeten Nâbî, “Eğer ahid kadehini kırmak istersen aklını mükâfât bekleme taşına âmâde et” diyerek, mükâfât beklentisiyle amel işlemenin kişinin Cenâb-ı Hakk’a olan sadâkatine hâlel getireceğini ifade eder:

Var evvel hâtırun âmâde-i seng-i mükâfât it

Eger peymâne-i peymânı istersen şikest itmek Nâbî G 476/5

Fevzî, Cenâb-ı Hakk’a muhabbet iddiasında olanları bütün dünyâlık bağlardan âzâde olarak kalplerini tertemiz kılmaya davet eder. Böylelikle İskender’in aynası⁵²⁴ misâli her iki âlemi de müşahede edebilecek kalp genişliğine erişeceklerini müjdelir:

Da‘vî-i mahabbetde isen cândan el çek

Rindân-ı Hudâ kayddan âzâde gerekdür

Seyrân-ı dü-gîtî ise kasdun çü Sikender

Âyîne-sıfat câm-ı dilün sâde gerekdür Fevzî G 68/2-3

Nâbî, bu âlemin fânî, vücûdun ölümlü olduğunu hatırlatır. Akıl sahiplerini kalplerini her türlü iştiyaktan arındırarak Allah’a yönelmeye davet eder:

‘Aceb bu takvîyet şevkiyle ma‘cûn-hârlık tâ key

Binâ-yı ten harâb olmaktadır miz-âbı neylersin

Tecerrüd ihtiyâr it âşinâ-yı ‘akl isen Nâbî

Bu tûfangâh-ı hestî-şûyda esvâbı neylersin Nâbî G 556

⁵²⁴ İskender’in aynası (âyîne-i İskender): Hükümdar Büyük İskender zamanında Aristo’nun icat ettiği bir aynadır. Rivayete göre, bu ayna vasıtasıyla düşman henüz uzakta iken görülür, ona göre müdafaa tertibatı alınır. Bkz.: Âgâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, s. 177.

Aşağıdaki dizelerde şairler ilâhî tecellilerin aksettiği yer olması dolayısıyla sâlikin gönlünü bir aynaya benzetirler. Sâliki hevâ ve hevese yüz çevirerek gönlünden dünyâ telâşını silmeye, böylece mâsivâ kaydından kurtulup gönül aynasını tertemiz etmeye çağırırlar. Bu yolla insanın özündeki ilâhî cevhere ulaşacağını müjdelerler:

Seyr eyle nakş-ı ‘âlemi olma firifte

Mir’ât-ı âfitab gibi sâde ol gönül

Neşâtî G 79/2

Hayr olmuş dehre bakmakdan gözün biryân bil

Hâturun âyine-veş jeng-i kederden sâde kıl

Hâletî-veş gel mücerred ol ‘alâyıktan kesil

Kayd-ı mihnetden 'Ubeydî ger halâs ister dil

‘Âlem-i tecrîde düş âbdâl-veş ‘uryân olup

Hâletî Th 1/5

Düşdükce heves-kârî-i eşkâl-i vücûda

Ârâyiş-i dünyâ gibi bî-hükm ü sebât ol

Efkâr-ı telâşî be-kafâdan hazer eyle

Âzâde-dil ol dâfî‘-i mekr-i haşerât ol

Gitsün eser-i jeng-i kesâfet bedenünden

Âyîne-i hurşîd gibi cevher-i zât ol

Nâilî Trc 2/4

Aşağıdaki beyitlerde vuslat yolundaki sâlik mâsivâdan yüz çevirerek dünya kaydından âzâde olmaya çağrılır. Bu çağrı yapılırken tasavvufta mâsivâyı sembolize eden “zülûf”, “gîsû” mazmunları⁵²⁵ kullanılmıştır:

‘Âşık ol amma ‘alâyıktan beri et gönlünü

Ne ham-ı gîsûya meftûn ne esîr-i gabgab ol   Nef’î G 73/5

Takasın gerdenüne kendi elünle zencîr

Kayd-ı dil-bestegî-i zülf-i mûtarrâ nice bir   Neşâtî K 26/14

28. Tefekkür

Tefekkür, f-k-r kökünden türetilmiş mastar bir kelimedir. Bir şey hakkında fikir üretmek anlamına gelir. Bu fiilin kökü olan *fikr* ise, bilinen bir şeyle bilinmeyeni anlamak için aklın fikir üretmesidir. Bilinenden/malumdan ilme varma kuvvetine *fikr*, aklın bakış açısına göre bu kuvvetin cevelânına ve faaliyetine de *tefekür* denir. Tefekkür etme özelliği bütün mahlûkat içinde kemal noktada sadece insana mahsus bir özelliktir.⁵²⁶ Kur’an’da: “(Ey Muhammed!) Sana bu Kur’ân’ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Belki onlar düşünürler”⁵²⁷ buyrulur. Kur’an’da özellikle yer ve göklerin yaratılışı, arının bal yapması, bütün yaratıkların insanın hizmetine sunulması, kevnî ve kitâbî ayetler, darb-ı meseller ve geçmiş toplumların kıssaları üzerinde düşünülmesi istenmektedir.⁵²⁸ Kur’ân’da 275 yerde “Düşünmüyor musunuz? Akıl erdirmiyor musunuz?” diye sorulmakta; 200 yerde “düşünme ve tefekkür” emredilmekte;

⁵²⁵ *Gîsû*, uzun saç; *zülûf* (zülûf), saçın iki yanından sarkan saç lülesi anlamlarına gelir. Tasavvufi sembollerde saç ve saça ait unsurlar kesreti (masivayı) sembolize eder. Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 547; Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, s. 392.

⁵²⁶ İbrahim Akgün, “Kur’an Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları”, *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Nisan 2013, S. 1, s. 57.

⁵²⁷ Nahl, 16/44.

⁵²⁸ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 639.

12 yerde “*dolaşarak araştırıp ibret alma*” ve 670 yerde de “*ilim ve ilme teşvik*” bulunmaktadır. Demek ki Kur’ân’da, insanların akıllarını kullanmaları, Allah’ın nimetleri üzerinde düşünmeleri, ayetlerin ve eşyanın hakikatlerini anlamaya yönelmeleri, gözlerini ve gönüllerini öğrenmeye ve bilmeye açmaları talep edilmektedir.⁵²⁹

XVII. yüzyıl divanlarındaki tefekkür bahsini ele alan, tefekkür etmeyi teşvik ve tavsiye eden şiir ve beyitler şöyledir:

İnsanoğlu düşünme faaliyetini, fikrini; fani şeylere, heva ve hevesin gereklerine değil, ulvî ve ilâhî olana yönelmelidir. Kişi, kendisine talihin yolunu açacak olan “Hümâ kuşu”⁵³⁰ mertebesindeki fikrini kemik toplayıcılıktan kurtarmalı, en yüce manevi mertebelere doğru uçurmalıdır:

Dirîg o ‘ömre kim zâtun tefekkür eylemeyüp

Geçe hevâ-yı heyûlâyile şühûr u sinîn

Yeter bu ‘âlem-i hâkide üstühân-çîni

Hümâ-yı fikrünü kıl rû-be-râh-ı ‘illiyyîn

Neşâtî K 1/15-16

Kişi, tefekkür yoluyla imanını şüphelerden kurtarmalıdır:

Ele al gezlik-i teslîmi vü kıl Hâletîyâ

Nokta-i şekki ser-i satr-ı tefekkürden hakk

Hâletî G 390/6

⁵²⁹ İbrahim Akgün, *Kur’an’da Tefekkür*, Doktora Tezi, Harran Üniversitesi S.B.E., Şanlıurfa 2000, s. 38.

⁵³⁰ Hümâ Kuşu: Divan şiirinde “devlet kuşu” olarak da anılan efsanevi bir kuştur. Gölgesi ile insanlara baht, talih dağıtan bu kuş, efsaneye göre sadece kemikle beslenir; böylece, hiçbir canlıyı incitmezmiş. Bu sebeple kanaatkârlığın sembolüdür. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 194.

İdrak gözü, Cenâb-ı Hakk'ın eserlerine bakmalı, onlar üzerinde tefekkür etmelidir. Böylece, her eserin müessirine delâlet ettiğini anlamalı, baktığı her şeyde Cenâb-ı Hakk'ın nurunu temâşâ edecek mertebeye gelmelidir:

Hatt-ı ruhına hükm idemez dîde-i idrâk

Tahrîrini gör hâme-i nakkâş-ı kazânun   Hâletî G 398/9

Gerdûne içre tal'at-ı cânâne kıl nazar

Halvetde sûfî pertev-i nûr-ı Hudâ'yı gör   Atâyî G 64/4

Sa'y eyle nakş-ı hikmetinde idrâke Sâni'ün

Bî-sun'-ı Hak müşâhede-i mâsivâ galat   Nâbî G 367/13

Cenâb-ı Hakk'ın hikmet sırlarını anlamak isteyen önce kendi vücuduna, onun yaratılışındaki mükemmelliğe bakmalıdır:

İtsün vücûdı nüshasın evvel mütâla'a

Esrâr-ı hikmete taleb-i ittibâ' iden   Nâbî G 554/3

Bu âleme ibret almak niyetiyle bakanlar, bu âlemin geçici olduğunu anlar. Bu âlem, bir Şehnâme⁵³¹ nüshası gibi ders verici, ibret-âmiz olaylarla doludur:

Çeşm-i 'ibretle bakan anlar fenâ-yı 'âlemi

Nüşa-i Şeh-nâme Nâbî mev'ize sûretlidür   Nâbî G 86/7

⁵³¹ Şehnâme: Tuslu Firdevsî'nin Gazneli Sultan Mahmud namına yazdığı Acem esâtirine ait muazzam şaheserdir. Baştan sona hayali hikâye ve kahramanlardan bahseder. Şehnâme, içeriği ve üslûbu yönüyle Türk edebiyatında büyük etki yapmış bir eserdir. Bkz.: Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 458.

İrfan sahibi kimse dünyada olup biten her şeye can gözüyle bakarak ondaki sırları anlamaya gayret eder. Böylelikle ayne'l-yakîn'e; yani, gözle görmek vasıtasıyla ulaşılan ilme erişir:

‘Ârif oldur kim erüp aynu'l-yakîne Nâ'ilî

Çeşm-i cânun dûrbîn-i hâkdân-ı râz ider Nâ'ilî G 40/6

Güzel bir varlığa, sevdiği bir insana bakan kimse, o güzelliği Yaratan'ın kudretini fark etmeli, bu kudreti seyretmelidir. Böylece mukayyed (bağlı, sınırlı) olan değil, mutlak olan temâşâ edilmiş olur. Güzelliğin mânâsı, sûretten ibâret kalmaktan kurtulur:

Bak cism-i yâre kadrini seyr eyle Hâletî

Hâk-i siyâhı sîm kılan simyâyı gör Hâletî G 198/7

Mukayyed olma temâşâ-yı mutlak eyliyelüm

Cemâl-i ma'nîye sûretde bakmasak mı gerek Sâbit G 223/3

İnsanoğlu, içinde hayat bulduğu bu âlemin sahibinin, ona nimetler verenin kim olduğunu düşünüp idrak etmeli, bu âlemin sahibine edeple kulluk etmelidir:

Yok şem'-i nümâyânı bu pervâne kimündür

Gencînesi nâ-bûd bu vîrâne kimündür

Gör zülf-i rakamda görinen nokta-i hâlin

‘İrfân ile bak dâm kimün dâne kimündür

.....

Peymâneye ta'zîmde terk-i edeb itme

Bildünse hakîkâtde bu meyhâne kimündür

Çok kimseyi gördüm bu çerâgâhda Nâbî

Bilmez ki kimün nânını yer hâne kimündür Nâbî G 194/1-2...6-7

Aşağıdaki gazellerde şâirler, muhataplarını Cenâb-ı Hakk'ın eserlerini ibret nazarıyla temâşâ etmeye; âlemdeki nesnelere, olgular ve hadiseler içine gizlenmiş olan İlâhî sırları ve İlâhî kudreti görmeye, cihânın O Zât-ı Mutlak'a delâlet etmek üzere vücûda getirilmiş geçici nakışlardan, hakîkî san'atkârın kemâline delâlet eden sanat eserlerinden ibâret olduğunu anlamaya davet etmektedir. Kâinâta bakan, nakkâş-ı cihân dururken nakşa gönül bağlamamalıdır. Zirâ, nakışlar geçicidir. Kâinâta bakarken, âlemin zıtlıklar üzerine binâ edildiğini de gözden kaçırmamak gerekir. Meselâ, Cenâb-ı Hakkın celâl tecellîlerine bakan onlarda cemâl tecellîlerini görmelidir:

Sun'-ı celâle eyle nazar ol cemâli gör

Âyîne-i cemâl-i Muhammed-celâli gör

Ârâyiş-i bihişt-i letâfet değil midür

Ol tâze gül-bün-i çemen-i i'tidâli gör

Çeşmünle mülk-i câna düşen şûr-ı fîtneden

Ma'mûre-i kazâda olan ihtilâli gör

Bir behre al tena'um-ı 'îd-i visâlden

Ol gurre mâh-ı hüsni o karşı hilâli gör

Bak Nâ'ilî bu nazm-ı selâsin sûtûnına

Emvâc-ı selsebîl-i bihişt-i kemâli gör

Nâ'ilî G 62

Dîde-i ‘ibretle bak ol dil-sitânun nakşına

Ey dem-â-dem eyleyen inkâr cânûn nakşına

‘Âlemi gözden geçür hem-dîde ol hurşîd ile

Olma dil-beste yine ammâ cihânun nakşına

Ser-nigûn bir çâh-ı pür-hûn olduğın bilmez gibi

Dil viren reng-i şafakla âsmânun nakşına

Sünbülü dûd-ı kebûd ü verdi ahker-pâredür

Çeşm-i hayretle nazar kıl gülsitânun nakşına

Resm-i şâdîden Neşâtî bir eser kalmış mı gör

Sen de insâf eyle bak şimdi cihânun nakşına

Neşâtî G 124

Nâbî, kişinin yorumu açık mevzûlarda kendi bilgi, tecrübe ve sezgileri ile bir hükme varmak yerine başkasının fikrine mürâcaat etmesinin abes olduğunu şöyle ifade eder:

Tururken kuvvet-i tab‘ ile tahsîl-i me’âl itmek

Lisân-ı gayrdan deryûzeğerlikdür su’âl itmek

Nâbî G 469/1

Mü’minlerin sık sık hatırlaması ve üzerinde tefekkür etmesi tavsiye edilen konulardan biri de ölümdür. Kur’ân-ı Kerim’deki: *“Her canlı ölümü tadacaktır. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Siz, ancak bize*

döndürüleceksiniz”⁵³² buyruğu ile bir mü’minin ölüm telakkisinin nasıl olması gerektiği belirlenmiştir. Hz. Peygamber’in “*Lezzetleri yok edeni (yani ölümü) çokça hatırlayınız*”⁵³³ tavsiyesi, ölümlü olduğumuzu sürekli hatırd tutarak ahiret hayatına hazırlanmamızı kolaylaştırmak içindir. Tasavvuf terbiyesinde de mürîdin ölüm üzerine tefekkür etmesi onun günlük ödevleri arasındadır. Buna “*râbıta-i mevt*”⁵³⁴ adı verilir.

Râmî, kişinin toprağa ayak bastıkça toprağa döneceği zamanı yani ölümü hatırlaması gerektiğini belirtir. Elbette bu hatırlayış kişinin kalbini dünyalık hırsından arındıracak, nefisle olan mücadelesinde ona yardım edecektir:

Yâd eyle ol zamânı ki hâk ola menzilün

Râmî kadem zemîne kodukça türâba bak

Râmî G 168/5

Sâbit, ölüm üzerine düşünmeye çağırın aşağıdaki dizelerinde, nükteli bir anlatım dili kullanır. Bu beyitte, “*ecel*”i (ölüm saatini) bir kemankeşe (okçuya), kader ve kazâyı ise bir “*yay*”a benzetir. Kişiyi, ecelin kazâ denilen yay ile kabir denilen menzile Tozkoparan’ı⁵³⁵ taş olarak dikeceği günü hatırlamaya davet eder. Şair bu dizelerde “*yay, menzil, taş dikmek, kabir*” gibi anlamca birbiriyle bağlantılı kelimeleri bir arada kullanmak suretiyle tenâsüp⁵³⁶ sanatının güzel bir örneğini de ortaya koymuş olur:

⁵³² Enbiya 21/35.

⁵³³ Nesâî, Cenâiz, 3.

⁵³⁴ “Râbıta-i mevt” kavramı ile ilgili bilgi için bkz.: İrfan Gündüz, “Tasavvufi Bir Terim Olarak Râbıta”, *Tasavvuf -İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi-*, Y. 8 (2007), S. 19, s. 33.

⁵³⁵ Bugün “yay” olarak adlandırdığımız âlete eskiden “toz” da denirdi. Okçuluk, eski Türk ve Osmanlı kültüründe çok önem verilen bir spor dalıydı. Okçuluk tarihinde Tozkoparan Ahmed Bey, Tozkoparan İskender gibi efsâneleşmiş kimselerden bahsedilir. Ayrıca, ünlü kemankeşlerin (okçuların) atışta rekor kırdıkları yerlere bu atışın anısına bir taş dikilir, bu taşlara “menzil taşı” denirdi. Bu taşlardan bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Halen mevcut olan 25 menzil taşından birinin adı “Tozkoparan”dır. Bu taş, adımı içinde bulunduğu mahalleye de vermiştir. Bkz.: Atilla Bir, Mustafa Kaçar, Şinasi Acar, “Türk Menzil Okçuluğu Yay ve Okları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Y. 2006, VIII/1, s. 40-66.

⁵³⁶ Tenâsüp: Edebî bir sanat olarak, manaca aralarında ilgi bulunan iki veya daha fazla kelimeyi, tezdad meydana getirmemek şartıyla bir arada kullanmaktır. Bkz.: Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, s. 190.

Ol günü an ki atup kavs-i kazâdan Sâbit

Menzil-i kabre ecel Tozkoparanı dike taş   Sâbit G 168/6

29. Terk

Cenâb-ı Hakk'a vâsıl olabilmek için dört çeşit "*terk*"in yerine getirilmesi gerekir. Dünyaya ait her türlü lezzet, malk ve mülk terk edilerek "*terk-i dünya*", Cemâlullah'a kavuşma uğruna cennetin her türlü nimetinden vazgeçerek "*terk-i ukbâ*", kendi varlığından vazgeçerek "*terk-i hesî*" ve terk kavramını dahi zihinlerden silerek "terk-i terk" makamına ulaşılır.⁵³⁷ "*Hakkı olan şeyden vazgeçme, el çekme*" anlamına gelen *ferâgât* kelimesi de terk kavramını karşılar.

XVII. asır divan şairlerinin *terk* konusuna ilişkin öğüt, tavsiye ve telkinleri şöyledir:

Muhabbet eri olmak isteyenler, nefsin her türlü arzu ve isteğini terk ederek dünyaya ait bağlardan âzâde olmalı, bütün arzularından ferâgât ederek ilâhî aşk şarabına kanmalıdır:

Da'vî-i mahabbetde isen cândan el çek

Rindân-ı Hudâ kayddan âzâde gerekdür   Fevzî G 68/2

Mukimm-i genc-i ferağ ol şarâb gör şeb ü rûz

Fürûg-ı câmı ne hurşîde vir ne mâha degiş   Nâilî 175/4

⁵³⁷ Abdülmecid İslâmoğlu, *Vâhib Ümmî Divânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlîli*, İlâhiyat Yayın, Ankara 2013, s. 232.

Cevrî, irfan sahibi olmak isteyen kimseleri, kalplerindeki dünyalık iştiyakını tamamen yok ederek terk makamına ulaşmaya davet eder:

Genc-i pür-gevher-i ‘irfâna düşerse hevesün

Nakd-i ser-mâye-i şevk-ı talebi eyle telef Cevrî G 132/4

Nâbî ve Fevzî, rindlik iddiasında bulunan kimsenin kalbini ilâhî aşkla doldurup dünya sevgisini bütün cihetleriyle terk etmesi gerektiğini şöyle dile getirirler:

Rind isen meykedeye âyagun ile gidegör

Mest olup bâde çeküp şeş ciheti terk idegör Nâbî muammâ 145

Ne kayd-ı raht u baht ne dil-bendî-i murâd

Rind-i Hudâ olan kişi âzâde-ser gerek Fevzî G 100/3

Fevzî, kişi için benlik davasından vazgeçmenin, bütün alâyıklardan kurtularak terk makâmına ermenin kolay olmadığını; bunu ancak nefsinin zebûn edebilmiş bir Hak erinin gerçekleştirebileceğini söyler. Böylece, muhatabını nefsiyle mertçe mücadele edip onu alt etmeye teşvik eder:

Kemân-ı ‘ışkı şikest itmege çü merd gerekdür

Ya terk-i da‘vîye fenninde merd-i ferd gerekdür Fevzî G 54/1

Atâyî, vahdet makamına erişmek isteyen kimseyi, cismânî arzuları terk ederek ten kaydından kurtulmaya çağırır:

Cânân ile cân dil-ber ile dil gider olmuş

Gel cismi dahî eşk-i firâvân ile gönder Atâyî G 30/4

Fehîm-i Kadîm, âşığı mecâzî aşktan ferâgât ederek terk makamına ulaşmaya davet eder:

Ne bülbül ü ne çihreperest-i gül-i bâğ ol

Zâg-âne yüri râhib-i Ferhâr-ı ferâg ol ⁵³⁸ Fehîm G 189/1

Şeyhülislâm Yahyâ, terk makâmının insana safâ vereceğini şöyle dile getirir:

Yakında kûy-ı harâbâta uğradım Yahyâ

Ne hûb cây-ı safâ kûşe-i ferâgat olur Yahyâ G 61/5

Nâbî, kalbini dünyalık arzularından arındırmayan kimsenin huzur bulamayacağını söyleyerek kişiyi terk makamına davet eder:

Dil-beste-i ârzû ferâgat bulamaz

Sevdâ-zede-i ümîd râhat bulamaz

Perhîz-i mürâ'iyânı gerçek sanma

İcrâ-yı fesâd itmege âlet bulamaz Nâbî rb 86

Nâbî, kişiyi kalbini dünyanın safâsına da cefasına da değer vermeyecek biçimde dünyâ kaydından arındırmaya; dünya ile ilgili müsbet ve menfî değer hükümlerinden tamâmen uzak kalmaya ve böylece onun kalbi hâlden hâle sokan çalkantılarından emin olmaya davet etmek üzere şöyle der:

Tahrîre getürme küleh-i cevr-i sipihri

Hâtır-şiken-i hâme ciger-sûz-ı devât ol

⁵³⁸ Ferhâr: Türkistanda Hitâ ile Kaşgar arasında bulunan, halkının güzelliği ile meşhur bir şehir ve bu şehirde bulunan puthânenin adıdır. Efsaneye göre, bu puthanede yetmiş kadar güzel kız bulunmuş. Başka dinden olan biri bu puthaneye gelip de buradaki putlara secde ederse, bu kızlardan beğendiği birine sahip olma hakkını elde edermiş. Bkz.: Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 232.

Sil safha-i hâtırda olan 'ilm-i rüsûmı

Âzâde-i teşvîş-i sükûn u harekât ol

Teşhîs ne lâzım sana nîk ü bed-i dehri

Bî-kayd-ı gül ü hâr u gam u zehr-i nebât ol

Nâbî kt 58

30. Tevbe

Arapça bir kelime olan tevbe (tövbe), “geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak” anlamındadır. Dinî terminolojide tevbe, “dinde yerilmiş şeyleri terkedip övgüye lâyık olanlara yönelme” biçiminde tanımlanır. “Rücû” kelimesinin de tevbe anlamında kullanılmasından, tevbenin bezm-i eleste Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesini veya her insanın fitrat çizgisine dönmesini ve onu korumasını ifade ettiği anlaşılır.⁵³⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Âdem’in, İbrâhim’in, Mûsâ’nın ve Hz. Muhammed’in tevbelerinden söz edilmekte,⁵⁴⁰ birçok âyette peygamberlerin mağfiret talebinde bulunduğu haber verilmekte ve bizzat Resûlullah’a Allah’tan mağfiret dilemesi emredilmektedir.⁵⁴¹ Rücû’dan başka istiğfar ve inâbe kelimeleri de “tevbe” kelimesi yerine kullanılır.⁵⁴² “Kim bir kötülük işler, yahut nefesine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur”⁵⁴³ âyet-i kerimesi mü'minler için büyük bir müjdedir.

Tevbenin özünde pişmanlık vardır. Rasulullah (s.a.v) bir hadisinde “Günahtan pişmanlık duymak tevbedir.”⁵⁴⁴ derken bu gerçeğe işaret eder. Tevbenin ardından “istiğfâr”, yani Allah’ın affetmesini istemek gelmelidir.⁵⁴⁵ Tevbe ve istiğfar eden kuluna

⁵³⁹ Bakara 2/30; Mâide 5/54; Enfâl 8/34.

⁵⁴⁰ Bakara 2/37, 128; A‘râf 7/143; Tevbe 9/117; Hûd 11/112.

⁵⁴¹ Nisâ 4/106; Muhammed 47/19; Nasr 110/3.

⁵⁴²Bkz.: Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *D.İ.A.*, İstanbul 2012, C. 41, s. 279-283.

⁵⁴³ Nisa, 4/110.

⁵⁴⁴ İbn-i Mâce, Zühd, 30.

⁵⁴⁵ Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslâm*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2013, C. 2, s. 98.

Cenâb-ı Hak Kur'ân'da sıkça andığı “*Tevvâb*” (tevbe eden kullarının tevbelerini sürekli olarak kabul eden)⁵⁴⁶, “*Afuvv*” (kullarını sürekli affeden, çok bağışlayan)⁵⁴⁷, “*Gafûr*” (çok affeden, çok bağışlayan)⁵⁴⁸ isimleriyle cevap verir.⁵⁴⁹ “*Rabbini hamd ile tesbih et ve O’ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri kabul edendir.*”⁵⁵⁰ müjdesi Kur'ân-ı Kerim’de birçok yerde tekrar edilir.

Allah’ın mağfiret kapılarını sürekli açık tuttuğu gerçeği vurgulanarak Cenâb-ı Hak’a hakiki pişmanlık ile tevbe etme daveti, XVII. yüzyıl divanlarında sıkça karşımıza çıkar. Konuyu ele alan nasihat içerikli beyitlerde şu vurgularla karşılaşırız:

Kişi amellerini gözden geçirmeli, günah ve hatalarını fark etmeli, Cenâb-ı Hak’a pişmanlık ile yönelip af dileyerek amel defterini tertemiz tutmalıdır. Nâbî, bu gerçeği ifade ederken Kur'ân-ı Kerim’de çeşitli âyetlerde dile getirilen; hesap günü her insanın içinde dünyâda iken işlediği iyi ve kötü bütün amellerini yazılmış olarak bulacağı “*amel defteri (kitab)*” gerçeğini şiirsel bir imge olarak kullanır. Kendi şahsına seslendiği rubâisinde “*Ey Nâbî, amel defterini gözden geçir, onun satırlarını tashih et. Harflerin noktalarında hata buldukça onları istiğfar kalemtıraşı ile kazı*” diyerek hem tevbeye davet eder hem de tevbe etmenin günahları sileceği gerçeğini dile getirir:

A‘mâlüne Nâbî nazarun imrâr it

Tashîh- sûtûr-ı nüsha-i âsâr it

Buldukça hurûf u nukât-ı sehv ü hatâ

Mahkûk-ı kalem-tırâş-ı istiğfâr it

Nabî rb 15

⁵⁴⁶ Tevbe, 9/104.

⁵⁴⁷ Hacc, 22/60.

⁵⁴⁸ Mü’min, 40/3.

⁵⁴⁹ Cenâb-ı Hak’ın bu isimleri hakkında geniş bilgi için bkz.: İsmail Karagöz, *Esmâ-i Hüsnâ*, DİB Yayınları, Ankara 2011, s. 323-335.

⁵⁵⁰ Nasr, 110/3.

Nâbî, aşğıdaki dizelerde Şu gerçeği dile getirerek muhababını tevbeye davet eder:
Allah'ın affı var iken kul için ümitsizlik sözkonusu olamaz. İstiğfar ettikten sonra günahın hükmü kalmaz. Yeter ki kul gurûra kapılmadan suçunu kabul ve itiraf etsin:

Ferâmuş eyle pîç ü tâb-ı ye'si 'afvı yâd ile

Nedür Nâbî günâhun vak'ı istiğfârdan sonra Nâbî G 799/7

'Acz u niyâz olur yine olursa çâre-sâz

Yohsa gurûr vâsıta-i mağfiret m'olur Nâbî G 98/2

Nâbî, tevbeye davet etmek üzere ayrıca Şunları dile getirir: Tevbe, kişiyi cehennemden kurtarır; cennete yöneltir. Günah hastalığına tutulanlara istiğfar şerbetinin çok faydası vardır. Amel bahçesini pişmanlık gözyaşları ile sulayan, cennet meyvelerinin lezzetini alır:

Bu şifâ-hânedede çok nef'ini gördük Nâbî

Hasta-i ma'siyete şerbet-i istiğfârun Nâbî G 438/7

Lezzet-i mîve-i cennetden olur şîrîn-kâm

Suvaran eşk-i nedâmetle riyâz-ı 'amelin Nâbî G 551/3

Tevbeye teşvik eden şiirlerde Şu gerçek özellikle vurgulanır: Kulun günahı (ma'siyeti) ne kadar çok ya da büyük olursa olsun, kul hayatta olduğu müddetçe Allah'ın afv u mağfiret kapısı açıktır; yeter ki kul pişmanlık ve kararlılıkla günahını terketsin ve Rabbinin dergâhına ilticâ etsin. Bu konuda asla ümitsizliğe düşmemek gerekir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın cemâli celâline, rahmeti gazabına gâliptir.

Kul ve Rabbi arasındaki münâsebetin köle-efendi istiâresi ile dile getirildiği dizelerde Bahâyî Efendi bu hususu şöyle dile getirir: *“Köle, suç işledi diye kovulmaz. Şahlar dergâhında kimse hor görülmez. Kölenin suçtan başka kârı olmasa bile bundan dolayı pişmanlık ve acı içinde olması affedilmesine yeter. Yeter ki suçlarını işlemeye devam etmesin, işlemediği suçlar için dahi istiğfar etsin.”*

Bende cürm eylemekle dûr olmaz

Şâhlar dergehinde hor olmaz

Bende pür-naks u pür günâh olsun

Tek hemân sînesinde âh olsun

Etdüğü cürme etmesün ısrâr

Cürm-i nâ-kerde etsün istiğfâr

Bahâyî M 4/26-28

Nâbî, Allah’ın rahmetinden ümidi kesmenin kişiyi felâkete götüreceği hususunda şu uyarıda bulunur: *“Af çeşmesinde yıkanmak konusunda sakın ümitsiz olma. Bu ümitsizlik, seni âdetâ bir şarap testisine çevirir; ağzına kadar günahla doldurur.”*

Evvelîn pendî budur pîr-i mugânun rinde

Ki sakın sehv ile dil-dâde-i câh olmayasun

Şüste-i çeşme-i ‘afv olmadan olma nevmîd

Hum-ı sahbâ gibi leb-rîz-i günâh olmayasun

Nâbî G 600/4-5

Kıyâmet günü yapılacak olan muhasebeden korkan kimse, Cenâb-ı Hakk'ın büyük affi konusunda su-i zan etmiş (kötü düşünmüş) olabilir ki su-i zan etmek büyük bir cürümdür. Diğer taraftan da azaptan korkmak, kurtuluşa sebep olur. (Çünkü ancak Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş olanlar âhiret azabından korkarlar). Haydi, şimdi bu tecellîye bak da celâl içinde cemâli seyr et!:

'Afv-ı Kerîme zannum odur sû'-i zann ider

Tersân olan muhâsesinden kıyâmetün

Havf-ı 'azâb çünkü olur bâ'is-i salâh

Seyr it celâl içinde cemâlini rahmetün

Nâbî G 433/6-7

Nâbî, Hakk'ın Gaffâr ve Tevvâb sıfatlarının müjdesi neticesi coşkun bir gönülle yazdığı rubâisinde günah ve tevbe ilişkisinde mübalağaya varan bir düşünce serdedir. *"Mısır'da Nil Nehri'nin taşkınlıkları nasıl makbul ise belki af beldesinde günah taşkınları öyle makbuldür. Öyle ise sen işleyebildiğin kadar günah işle. Sen ne kadar isyân etsen de mağfiret-i Rabbânî o günahlara gâlip gelir."* diyerek afv-ı İlâhî'nin yüceliğini dile getirir:

Nâbî ne kadar eyler isen 'isyânı

Gâlibdür ana mağfiret-i Rabbânî

Makbûl ise Mısır-ı 'afvde Nîl gibi

İt eyleyebildüğün kadar tугyânı

Nâbî rb 204

Nâbî, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin ve affının yüceliğini coşkulu bir dille ve mübalağa sanatının imkânlarına başvurarak ifade ettiği bir diğer beyitte "Ey sâkî, "eğer

hiç günah işlememiş olsaydınız...” sözünün sırrına erdiysen elinden şarap testisi ve kadeh düşmesin.” der. Burada, mecâzen Cenâb-ı Hakk’ın “*Tevvâb*” (tevbeleri çokça kabul eden) sıfatının yüceliği karşısında aşkla kendinden geçmeye davet vardır:

Düşmesün gâhi elünden sâkiyâ câm u sebû

Sana olduysa nümâyân sırr-ı “*Levlem teznebû*”⁵⁵¹ Nâbî mtl 43

Nâbî’nin Cenâb-ı Hakk’ın affının yüceliğini ifade ederek, günahların affi hususunda ümitvâr olmaya davet eden diğer dizeleri şöyledir:

İt kerem-i Hakdan ümîd-i sütürg

Birdür o dergâhda hurd u büzürg Nâbî M 10/50

Olma ter-dâmeni cürm ile âlûde-i ye’s

Kurumaz kâtib-i ‘afvun kalem-i gufrânı Nâbî mfr 63

Geldünse eger bu kişt-zâr-ı emele

Tohm-ı heves ü hevâyı ekdünse dile

Yek lem‘a-i berk-i mağfiret kâfidür

Sad hirmen-i çerh-sây-ı su’-i emele Nâbî rb 187

Nâbî idegörsün der-i ihsân-ı Hudâ’da

Erbâb-ı güneş perde-i gufrâna teşebbüs Nâbî G 34/11

⁵⁵¹ “Eğer günah işlememiş olsaydınız...” anlamındadır. Bu ibare edebiyatımızda Hazret-i Peygamber’in “Eğer siz hiç günah işlememiş olsaydınız Allah sizi yok eder, başka bir kavim getirirdi ki onlar günah işlerler daha sonra günahları için bağışlanma dilerlerdi. Allah da onları affederdi.” (Müslim, Tevbe, 11.) hadisini telmihen kullanılır.

Nâbî tahassun eyle ki olmaz hâlel-pezîr

Çirk-âbe-i zünûb ile bârû-yı mağfiret

Nâbî G 24/7

Nâbî ve Nâilî, tevbe etmeyen âsî kulların “af” gibi büyük bir lütuftan mahrum kalarak hesap gününe günahları ile gideceklerini şöyle ifade ederler:

İtmezse ‘afv ü mağfirete kasd-ı intisâb

Hakka kalur cezâları ‘isyân idenlerün

Nâbî G 429/8

Sûdâgerân-ı ma‘siyet ansun o vakti kim

Dâdâr-ı haşr bâr-ı metâ‘-ı günâh açar

Nâilî G 50/6

Kul günah işledikten sonra kendi kusurunu görüp af kapısına müracaat etmez, sonra da “Benim suçum yok, şeytan beni aldattı.” diyerek günahını başkasına havale ederse; yani, hem günah işler hem de kendini aklamaya kalkarsa; bu tavrı ile günah işlemekten beter bir cürm işlemiş olur:

‘Aybdur ‘âkile şeytân beni aldatdı dimek

Kendü nefsümdür iden nefsüme ilkâ-yı fesâd

İtdüğüm cürmi havâle idemem İblîs'e

Nefsüm İblîs'i iken müdde‘î-i istibdâd

O da bir başka günehdür ki günahı ben idem

Gayrinün mekrine idlâlâline idem isnâd

İ'tikâdumda güneh eylemeden bedterdür

Hem idüp cürmi hem itmek nazarunda feryâd

Nâbî K 2/131-13

“Nedâmet gözyaşları ile abdest al da niyâz eden yüzümüzü yere koyarak üstünde secde edilen toprak hâline getirelim.” diyen Sâbit, tevbe ederken hakiki pişmanlık duyguları ve acizyeti idrak içinde olmanın önemine dikkat çeker:

Vuzû-tırâz-ı sirişk-i nedâmet ol idelüm

Ruh-ı niyâzı zemîn-sây-ı hâk-dân-ı sücûd

Sâbit K 2/7

Sâbit, “Samimi pişmanlık hisleriyle öyle feryâd et ki feryatların geceleri uykusuz geçiren harabat ehlinin iniltilerini bile bastırsın.” derken yine tevbe ederken samimi olmanın önemini dile getirir:

Ol buk'ada feryâd idegör sıdk ile Sâbit

Hâşâ ki döne nâle-i şeb-gîr-i harâbât

Sâbit G 35/5

Sâbit, muhatabını tevbe etmeye teşvik etmek üzere şu fikirleri beyitlere döker: Günahla kirlenmiş özünü lekeleri gideren nedâmet gözyaşları ile yıka. Tevbenin acı suyu, büyük günahların düşmanıdır. (Tevbe, büyük günahları yok eden acı bir ilaçtır.) Tevbe ile günahlar sevâba tebdîl olur:

Âlûde sâdeni leke-şû-yı sirişke vir

Telh-âb-ı tevbe hasmı kebâir degül midür

Sâbit G 85/10

Tevbeyle nûr-ı tâ'at olur zulmet-i günâh

Tebdîl ider cerîde-i fazlun mü'ekkeli

Sâbit G 354/8

Kul günahlara tevbe etmekte acele etmeli, tevbe etme fırsatını kaçırmamalıdır. Çünkü insanoğlunun bir nefes sonra ölümlle karşılaşmayacağına hiçbir garantisi yoktur. Sâbit, aşağıdaki dizelerde bu gerçeğe işaret ederek bir an evvel günahlardan tevbe etmeye davet eder:

Hatmî-i tevbe gerek levs-i günâha yohsa
Yuyamaz âb-ı hayat olsa suyu gassâlun   Sâbit G 221/6

Tâ'ib ol tâze iken kuvvet-i nefis ü şehvet
Mürde keyvân mı i'tikâd idersin a fakîr   Sâbit G 106/4

Fehîm-i Kadîm tasavvufî heyecanların ağır bastığı aşağıdaki dizelerinde, insan gönlünü “*Ka'be-i aslî*” olarak tanımlar. Sâlikî gönlüne, yani dostun gül bahçesine pişmanlıkla geri dönmeye, hoş nağmelerle öten bir kuş gibi vararak dostu (cânâna) hayranlıkla ve fasılasız teveccüh etmeye davet eder:

Nîm-i rehden olalum ‘azîm-i kûy-ı cânân
Dönelüm Ka‘be-i ‘aslîye peşîmân olarak

Bâr virmezse mugeylân-ı Hicâz ey dil-i zâr
Gülşen-i dostu var murg-ı hoş-elhân olarak

Eyleme girye beyâbânda bulunmaz zemzem
Leb-i cânâneyi öp gül gibi handân olarak

Ebrû-yı dost yeter Ka‘be-yi dilde mihrâb
Muttasil eyle teveccüh ana hayrân olarak

Fehîm-i Kadîm K 16/13-16

Nâbî'nin baştan sona Cenâb-ı Hakk'ın mağfiretinin büyüklüğünü, affediciliğini anlatan aşağıdaki gazelinde, Allah'ın affediciliği yanında günahlar bembeyaz denizdeki siyah bir dalgaya benzetilir. Elbette bir dalganın koca bir deniz karşısında bir hükmü yoktur. Affin nuru isyan nâmesini beyaza çevirir. Ayın yüzünün Güneşin karanlık tarafına denk gelmemesi gibi insan da daima İlâhî rahmete muhataptır. Şair, gecenin karanlığını her sabah aydınlığa çeviren Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyeceğini söyler. Şaire göre insanoğlunun siyah saç ve sakalının gün gelip beyazlaması, günahlar sebebiyle kararmış yüzlerin de Hakk'ın rahmetiyle bir gün ak olacağına delâlet eder. Hakk'ın rahmeti insan yüzüne benzetilecek olursa, günahlar yüzdeki ben, zülûf, kaş gibi siyah unsurların yerini tutar. Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin tecellisi olan afv ve mağfiret, bahar yağmurlarının toz ve süprüntüleri temizlediği gibi günahları temizler:

Bahr-i sefîde geldi güm oldu yem-i siyâh

‘Afv-ı Hudâya nisbet ile böyledür günâh

Eyler beyâz nâme-i ‘isyânı nûr-ı ‘afv

Kalmaz siyâh-ı mihre mukâbil cebîn-i mâh

Kesmem ümîdi rahmet-i Hakdan günâh ile

Mahv eyledükçe tîre şebi nûr-ı subhgâh

Rûy-ı siyâh vâsita-i rahmet olma

Mûy-ı siyâh-fâm sefid olduğu güvâh

Ümmîddür günâh ola ruhsâr-ı rahmete

Hâl-i siyâh zülf-i siyâh ebrû-yı siyâh

Bârân-ı rahmet itmege hâşâk-ı cürmi ref

Seyl-i bahâr dilde komaz gerd-i iştibâh

Böyle makâle virdi cesâret ümîd-i ‘afv

Bu sözden itme Nâbiyâ şermende yâ İlâh Nâbî G 773

31. Tevekkül

Tevekkül, “güvenme, bağlanma, vekil tayin etme, havâle etme” anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. İstılâhi olarak *tevekkül*, insanın yapacağı işlerde kendisine düşen görevleri yapıp her türlü tedbiri aldıktan, yeterli ve gerekli çalışmaları en güzel biçimde yerine getirdikten sonra sonucu Allah’tan beklemesi anlamına gelir.⁵⁵² Kur’ân-ı Kerim’de “*Yalnızca Allah’a tevekkül et. Güvenilecek tek varlık Allah’tır*”⁵⁵³, “*De ki: Allah’ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O bizim Mevlâmızdır. Onun için mü’minler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler.*”⁵⁵⁴, “*(Toplumunu ilgilendiren) her konuda mü’minlerle görüş, onlarla istişare et. Kararını verdiğin zaman da Allah’a tevekkül et. Allah, kendisine tevekkül eden kimseleri sever.*”⁵⁵⁵ buyurularak tevekkül etmenin mü’min için önemine dikkat çekilir.

Tevekkülün içinde *tefviz*, *teslim*, *rıza*, *sabır* ve *şükür* vardır.⁵⁵⁶ *Teslîm*, Arapça’da “teslim olmak, boyun eğmek” anlamındadır. Allah’ın emrine boyun eğmek, hoşuna

⁵⁵² Serinsu vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 365.

⁵⁵³ Ahzab, 33/3.

⁵⁵⁴ Mâide, 5/11.

⁵⁵⁵ Âl-i İmran, 3/159.

⁵⁵⁶ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, s. 169.

gitmeyen hususlarda itirazı terk etmek veya kazayı rıza ile karşılamaktır.⁵⁵⁷ Teslimiyet, akıl ve vehmin direnmesiyle karşılaşmazsa buna *tefvîz* denilir.⁵⁵⁸

Hız. Peygamber'in, güçlü müminin zayıf müminden daha değerli ve Allah'ın sevgisine daha lâyık olduğunu ifade ederek kişinin tam bir azimle faydalı olanı elde etmeye çalışmasını, güç bir durumla karşılaşılması hâlinde Allah'ın takdirine rıza göstermesini öğütlemesi ve yakınmanın şeytanın etkisine kapı açacağı uyarısında bulunması,⁵⁵⁹ tedbir ve çalışmayla tevekkül ve takdiri birlikte gözetmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışmak ve tedbir almak, tevekküle aykırı değildir. Tevekkülün, iş görmeyi ve tedbir almayı terk etme biçiminde yorumlanması, cahillerin kuruntusudur ve dinen haram sayılmıştır. Bu yanlış telakki, sünnetullahı bilmemekten kaynaklanır.⁵⁶⁰

İncelediğimiz divanların nasihat içeriğinde “tevekkül” konusuna geniş yer ayrılmıştır. Bu konuyla ilgili dizelerde *tevekkül*, selâmetin yolu olarak sunulur; tedbir, azim ve sabırla birlikte değer kazanacağı vurgulanır. Bu konuya ilişkin öğüt verici mahiyetteki beyitler şöyledir:

Bir arzun veya talebin varsa, onun gerçekleşmesi için elinden geleni yapmalı, onun uğrunda çalışmalısın. Tevekkül etmek, gayreti bırakıp sadece talebini dile getirmek değildir:

Reh-zen-i nakd-i tevekkül degül izhâr-ı taleb

Dâmeninden yedüni eyleme kat' esbâbun

Nâbî G 435/5

⁵⁵⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 654.

⁵⁵⁸ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 145.

⁵⁵⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 14.

⁵⁶⁰ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, D.İ.A., İstanbul 2012, C. 41, s. 1-2.

Selâmetin yolu Cenâb-ı Hakk'ın takdirine râzı olmaktır. Gelecek için endişelenmek tevekkülü zedeler. O hâlde, Allah'tan geleni hoşnutlukla karşıla, yarımın için endişelenme, O'nun her hükmüne râzı ol! Kaderde ne yazılı ise o tecellî edecekken gelecek kaygısı taşımak lüzumsuzdur:

Gelû-gîr-i selâmetdür tereddüd hükm-i takdîre
Hakîmün şerbet-i nâ-hoş-güvârın bî-mübâhâ çek

Ko efkârı sakın pâ-y-ı tevekkül pest olur Nâbî
Dimiş var mı sana imrûzdan âlâm-ı ferdâ çek Nâbî G 404/8-9

İztırâb itme vazîfen ne ise vâsıl olur
Nûh kıbâb-ı felegün defter-i evkâfında Nâbî G 745/6

Allah kulunu darda bırakmaz, kulunun ihtiyacını mutlaka karşılar. Bunu bil de geçim kaygısı ile gönlünü üzme. Arzu ettiklerini elde edememe korkusuyla iç dünyanı yersiz endişelere ezdirme. Allah'a tevekkül et ve dikkatini içinde bulunduğun âna teksîf et:

Dilün ta'ayyüş için vakf-ı pîç ü tâb itme
Hudâ mühimmüne kâfidür ıztırâb itme
Netîce-i emelün bîm-i incirârından
Derûnı pâ-zede-i fikr-i nâ-savâb itme Nâbî kt 89

Fikr-i merâtib eyleme 'akla zarar virür
Düşme bu fikr-i fasîde tab'a keder virür

Ey tâlib-i sa‘adet-i dünyâ ko gafleti

Gaflet cihanda âdeme çok derd-i ser virtür Râmî G 112/2

Kim ki sadakat ve doğrulukla tevekkül köşesinde oturursa, Cenâb-ı Hak devlet ve ikbâli (yüksek mevkileri ve iyi bir geleceği) onun ayağına götürür:

Kim ki sıdk ile olur künc-i tevekkülde mekîn

Getürür ayagina devlet u ikbâli Hudâ Nâbî T 127/8

Gönül huzurunun mahalli tevekkül köşesidir. Hayatın deprem ve fırtınalarından emin olmak isteyen, tevekkül binâsına sığınmalıdır:

Sanma âsâyiş-i dil zâr u hazîn olmadadır

‘Âfiyet künc-i tevekkülde mekîn olmadadır Nâbî G 126/1

Zilzâl ü ‘avâsıfdan emân ise murâdun

Bünyân-ı feleksâ-yı tevekkülde metîn ol Nâbî G 484/3

Nâbî, Cenâb-ı Hakk’ın kulları için ancak hayır murad edeceğini vurgulayarak tevekküle davet ettiği dizelerinde şunları söyler: “*İnsanoğlu, İlâhî irâdenin elinde esirdir. İlâhî irâdenin murâdının dışına çıkamaz. Bütün âlem, kudret pençesinin karşısında âcizdir. Ancak, İlâhî kudret hep hikmet-âmiz olanı, güzel olanı takdir eder. Hadiselerin derûnuna bakan bunu görür. Öyleyse, hadiselerin perde arkasına bak da her mihnetin ötesinde rahatlık olduğunu gör. Böylece, ızdırap çekmeyi bırakıp İlâhî iradeye teslim ol. Bütün cihan halkı rızıklarını yaratan Allah’a muhtaç iken ihtiyacını Yaratan’dan değil de yaratılandan istemek zillete düşmektir. İhtiyâcını Allah’tan başka kimseye arzetme!*”

Âdem esîr-i dest-i meşîyyet degül midür

‘Âlem zebûn-ı pençe-i kudret degül midür

Bu perdenin derûnına bak ıztırâbı ko

Her mihnetün verâsı meserret degül midür

Muhtâc-ı rızk-ı Hâlik iken ser-be-ser cihân

Mahlûkdan niyâz mezellet degül midür Nâbî G 201/1-3

Yerine gelmeyen dileklerin için üzülme, onun yerine Allah’tan güzel bir bedel yetişir. Bütün isteklerin için sadece Allah’a yönel, istediğin şey nasibinde varsa mutlaka verilir:

Te’essüf eyleme fevt itdüğün murâdâta

Hudâ kerîmdür andan güzel bedel yetişür

Teveccüh eyle murâdun ne ise Mevlâya

Eger mukadder ise ol kadar ‘amel yetişür Nâbî G 152/2-3

Sıkıntılara sabrederek tahammülle süslenmek ne güzel! Arzulara ulaşamamaktan dolayı ızdırıp çekmektense, sahip olduklarına kanaat edip Allah’a tevekkül etmek ne güzel!

Nâbî sitem-i dehre tahammül hoşdur

Esbâb-ı tahammülle tecemmül hoşdur

Meydân-ı emelde ıztırâb itmekden

Dükkân-ı kanâ‘atde tevekkül hoşdur Nâbî rb 29

Bir şeyi elde etmek için aşırı gayret göstermek de tevekküle aykırıdır. Tevekkül edip takdire teslim olan, sebeplere tenezzül etmez:

Nâbî tenezzül eylemez esbâb-ı hâhişe

Teslîm ile tevekkül ile ittihâd iden Nâbî G 575/9

Aşağıdaki dizelerde, Allah'ın iradesinin bütün iradelerin üstünde olduğu vurgulanarak kişi yalnızca O'na güvenmeye, yalnızca O'na tevekkül etmeye davet edilir.

Tevekkül sahibi kimse hiçbir tedbirin Allah'ın takdirini bozamayacağını bilmeli, mutlak irade sahibinin Cenâb-ı Hak olduğuna inanıp O'na teslim olmalıdır. Böylece, sürekli korku ve ihtiyat hâlinde olmaktan kurtulur:

Ol tevekkel Bârgâh-ı Hakk'a dâ'im sıdkile

Râmiyâ yohsa müfid olmaz hazerle ihtiyât Râmî G 150/5

Def' idemedük ceş-i gamı sa'y ide gördük

Tedbîr ne mümkün boza takdîr-i Hudâ'yı Yahyâ G 432/4

Tevekkül sahibi kimse, ihtiyacını yalnızca Allah'a arz etmeli, arzulara ulaşma yolunda kulların yalnızca bir sebep olduğunu bilmelidir:

Der-i mahlûka varup eyleme 'arz-ı hâcet

Bî-tereddüt gelecekse gelür ey dil devlet Fâ'izî mtl 21

Aşağıdaki beyitlerde tevekkülü bir gemiye, bir beldeye, denize benzeten Nâbî şöyle der: Tevekkül ve teslim gemisine binen; hediyeler, ihsanlar denizinin dalgalarında boğulur. Tevekkül ülkesinden daha rahat bir belde yoktur. Oltasını tevekkül denizine salan, ümit balıklarını yakalar:

Nikât-ı nüsha-i hüsne o kes ki vâkıf olur

Edeble bûse-zen-i dâmen-i mesâhif olur

Olan sefîne-nişîn-i tevekkül ü teslîm

Garîk-i mevc-be-mevc-i yemm-i ‘avâtîf olur Nâbî G 105/1-2

Cihânun zîr ü bâlâsın tefehhus eyledüm Nâbî

Tevekkül kişverinden gayri yirde istirâhat yok Nâbî G 394/9

Yem-i tevekküle sal şast-ı himmetün Nâbî

Kim anda mâhî-i ümmîd çok şikâr olunur Nâbî G 111/9

Sultan I. Ahmed, her an tevekkül üzere olan kimseyi Allah’ın yardımsız bırakmayacağını şöyle ifade eder:

Tevekkül üzre ol her demde Ahmed

Mu‘îd ola sana her yirde Allah Bahtî G 16/5

Tevekkül, nefisle mücadele etmede etkili bir silahtır; nefsin kötü arzularına karşı bir kalkandır. Tevekkül etmek, insanı hırs, cimrilik, isyan gibi birçok kötü hasletten uzak tutar. Nâilî bu gerçeği şöyle ifade eder: “*Nefisle cihad ederken tevekkül gibi hisar olmaz. Tecrîd⁵⁶¹ âleminin askerlerinin başka korunağa ihtiyaçları yoktur*”:

Cihâd-ı nefse tevekkül gibi hisâr olmaz

Sipâh-ı ‘âlem-i tecrîd sûrı n’eylerler Nâ’ilî G 51/4

⁵⁶¹ *Tecrîd*, sâlikin zâhirini mal ve mülkten, içini de karşılık bekleme anlayışından arındırmasıdır. Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 641.

Akıllı kimse, dünyada atlas elbiseler dururken eski bir aba bile giyse gam çekmez. Dünya malına meyiletmez. Çünkü o, her durumda Rabbine tevekkül eder. Ne denli mütevekkil olduğunu “Allah bana yeter, yetti de” diyerek dile getirir, diyen Râmî, muhatabını tevekkül ehli olmaya davet eder:

Gam çeker mi cihanda ‘âkil olan

Giysse atlas yerine köhne ‘abâ

Bezm-i ‘âlemde kalmadı lezzet

Köhnelendi ‘acûze-i dünyâ

Ol tevekkel Hudâya ey Râmî

"Hasbiyallâhu vahdehû ve kefâ"⁵⁶²

Râmî G 16/7-9

Şeyhülislâm Yahyâ aşağıdaki dizelerde tevekkülü hayata istikâmet vermesi yönüyle “kiblegâh” olarak niteleyerek mü’minlerin kıblesi olan Kâbe’yi işaret eder. “Kanaat” hasletini ise Kâbe-i Muazzama’nın çok rağbet edilen mübârek bir mahalli olan “Altın Oluk”a teşbih eder. Fakr ehlinin, tevekküle bir kiblegâh gibi kalben her dâim yöneldiğini ifade eden şair, kanaatin tevekkül ile bağının Kâbe’ye nispetle Altın oluk gibi olduğunu söyleyerek tevekkül ile kanaat hasletlerinin birbiriyle olan bağlantısına dikkat çeker:

Dime âyâ neye kılsam teveccüh

Ki gâyet harc çokdur dahl yokdur

Tevekküldür fakîrün kiblegâhı

Kanâ‘at hod hemân Altun Olukdur

Yahyâ kt 3

⁵⁶² “Bana yalnızca Allah yeter, yetti de...”

Tevekkül ehli, başına bir belâ geldiğinde, sıkıntıya düştüğünde Allah'tan ümidini kesmez. Onun yardımının uzakta olmadığını bilir:

Tevekkül bâbının ednâ fakîri nâ-ümîd olmaz

Belâ vâdîlerinde feyz-i Mutlakdan ba'îd olmaz Râmî G 118/1

Kişi, dünya işleri ve müşkilatı karşısında kendi aczini her dâim idrak etmeli, Allah'ın iradesinden ve kudretinden gâfil olmamalıdır. Tevekkülü bırakıp aklına güvenenin zorlukların üstesinden geldiği görülmemiştir. Kalbini Allah'a değil, aklına ve sebeplere bağlayan mahrum olur; ümit ettiklerini elde edemez:

Husûle geldüğü yok müşkilât-ı âmâli

Tevekkülü biragup 'aklı çâre-hâh idenün

Zamâne itmege muhtâc hirmenin ber-bâd

Bu kişt-zârdan ümmîd-i berg ü kâh idenün Nâbî G 425/2-3

'Ârife 'aybdur âlâyış-i çirk-i esbâb

Legen-i sînede sâbun-ı tevekkül var iken

Çekmez endîşe-i târâc-ı keder sükkânı

Kal'a-i sabrda bârû-yı tahammül var iken Nâbî G 548/4-5

Nâbî şöyle der: *Hadiselerin derûnuna bakan kimse, Cenâb-ı Hakk'tan başkasının yardımına tevessül etmez. Kalbi korku ve ümit arasında gidip gelen mü'min, tıpkı ip üstündeki bir cambaz gibi, kurtuluşa ermek için gayret etmekten vazgeçmez. Âşıklar,*

*tevekkül kapısının kitâbesini süslemek için (altın tozu yerine), (aşk derdiyle) sararmış yüzlerinin sarısını eritsinler (tevekkül etmek âşıkların kârıdır).*⁵⁶³

Câsûs iden mekâmin-i gayba tahayyülin

Tashîh ider ‘inâyet-i Hakk’a tevessülin

Bâlâ-yı rismânda cân-bâzâ kıl nazar

Havf ü recânun eyle temâşâ temessülin

‘Uşşâk rûy-ı zerdini itsün güdâhte

Tezhîb için kitâbe-i bâb-ı tevekkülin Nâbî G 637/1-3

Akıllı insan, bütün işleri için İlâhî irâdeye teslim olup bütün beşeriyeti yoktan var eden yüce Yaratıcı’nın emrine boyun eğer. Câhil ise, Hakk’ın takdirine muhalefet yoluna girip (şerrin kendisinden uzaklaşmasına) ayak bağı (mani, engel) olur. Geri geri giden vahşi atı, ayağı bağlı hâle getirir. (Hakk’ın takdirini beğenmeyip kendi lehine çevirmeye çalışırken aslında aleyhine iş yapmış olur. Yaptığı, uzaklaşmakta olan bir şerrin uzaklaşmasını engellemekten başka bir işe yaramaz):

Tefvîz idüp umûrını ‘âkil meşîyyete

Fermân-ı Hâliku'l-beşer'e imtisâl ider

Nâdân reh-i hilâfa düşüb pây-bend olur

Esb-i harûn-ı vahşeti pâ-der-şikâl ider Nâilî K 1/46-47

⁵⁶³ Klâsik İslâm sanatlarından biri de *tezhîp* adı verilen yazı süsleme sanatıdır. Tezhîp icrâ edilirken renklendirme maksadıyla altın tozu da kullanılır. Türkçe’de bir kimsenin hastalık dolayısıyla yüzünün doğal rengini kaybetmiş hali için “yüzü sararmak” deyiimi kullanılır. Beyitte, aşk derdi yüzünden yüzü sararan aşığın yüzünün sarısı kıymet yönüyle altına benzetilir. Âşıklar, tevekkül kapısının kitabesini, altın tozu yerine yüzlerinin sarısıyla süslemeye davet edilir.

Mevlâ, bir çırayı yakmayı, ondan ışık vermeyi murad ederse onu nefesi ile söndürmeye kimin gücü yetebilir? Bir fidanı Feyyâz-ı ezel olan Allah (cc) koruması altına alırsa ona düşmanın hile baltası zarar verebilir mi? Cenâb-ı Hak bir eteği insanların öpmesi için bûsegâh eylese o eteğe çalı çırpının pençesi erişebilir mi? Hazret-i Hak bir kulunu ihyâ etmek istese bunu engelleyecek kudrete sahip bir kimse var mıdır? (Elbette yoktur!) Kim ki bütün işlerinde Allah'a dayanır, yalnızca O'ndan ister ve O'ndan gelecek hükme râzı olursa Hakk'ın gayreti, onu kimseye muhtaç etmez. Kim ki mecâzî sebeplerden ümidini keser de yalnızca Allah'a yönelirse, Hazret-i Vehhâb o kimseye daha istemeden ihsanlarda bulunur:

Bir çerâğı k'ide lutf ile fûrûzân Mevlâ

Nefesi serd ile itmek nice mümkün itfâ

Bir nihâli k'ide feyyâz-ı ezel perverde

Ana itsün mi zarar tîşe-i keyd-i a'dâ

Bûsegâh eylese bir dâmeni Hak efvâha

Pençe-i hâr u has olmak ana kâbil mi resâ

Men' u def' eylemege kimsede kudret mi olur

İstese Hazret-i Hak bir kulın itmek ihyâ

Kim ki Allâh'a ider cümle umûrın tefvîz

Eylemez gayret-i Hak kimseye muhtâc-ı recâ

Kim ki esbâb-ı mecâzîden ider kat‘-ı ümîd

Bî-taleb eyler ana Hazret-i Vehhâb ‘atâ Nâbî T 127/1-6

Hâletî, ilâhî aşk yolunda yürümek için Allah’a tevekkül etmenin şart olduğunu, bu yolda kulun tedbirinin hiçbir faydası olmadığını dile getirmek üzere şöyle der:

Râh-ı ‘ıška girmede mâye tevekküldür hemân

Hâletî yohsa müfid olmaz bu yolda ihtiyât Hâletî G 354/5

32. Tûl-i Emel

Tûl-i emel, insan nefsindeki uzun yaşama arzusudur. Ölümden gâfil olmak demektir. İnsanın hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmasıdır. Sûfiler, insanın ileriyi, bir adım ötesini düşünmesini istemezler. Onlar ibn-i vaktir, hâl ehlidir.⁵⁶⁴ Tûl-i emel; şirk, hırs, cimrilik, haset, zulüm gibi insanı esfel-i sâfilîn’e (aşağuların aşağısı olan manevî derekeye) düşüren manevî bir hastalıktır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*İnsan ihtiyarlasa da iki şey onda genç kalır: Dünya sevgisi ve tûl-i emel.*”⁵⁶⁵ Hâl ehli, tefekkür ve riyâzet yoluyla nefislerindeki uzun emel tutkusunu yenmeye gayret ederler.

Divan şairleri tûl-i emelden uzaklaşmayı salık veren dizelerinde ölüm kavramı üzerinde durur; ölümün insanoğlu için mutlak son olduğundan, bunu unutmaya çalışıp dünyadan hiç ayrılmayacakmış gibi yaşamanın boş bir avunma olduğundan dem vururlar.

XVII. yüzyıl divanlarında yer alan bu konuya ilişkin nasihatler şöyledir:

⁵⁶⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 493.

⁵⁶⁵ Buhârî, Rikak, 5.

“Ümit yolunda çok da koşuşturma. Sonunda ümitsizlik vadisinin yolcusu olacaksın.” diyen Fehîm, dünyâlık elde etme ümidiyle kendini parlayanlara ölümlü olduklarını hatırlatır:

Râh-ı ümmîdde itme tek ü pû tâ o kadar

Sâlik-i vâdî-i hırmân olacaksın âhir

Fehîm-i Kadîm G 66/2

Hâletî, “Dünyâda dünyalık, güç ve iktidarla yükselerek âdetâ feleklere kadar yükselsen dahi sonunda ölüm seni bulacak ve toprağa düşeceksin. Ölümlü olduğunu bil de dünya için kendini hırpalama!” der:

Çıkmaga kılma heves rif`at ile eflâke

Anı fikr eyle ki âhir düşeceksin hâke

Hâletî G 709/1

Nâbî, dünyaya meyletmeme hâlini, bu hâlin insana verdiği hürriyete işaret etmek üzere, hür bir ata benzettiği dizelerinde kendisine şöyle seslenir: “Ey Nâbî! Görüyorum ki adına dünyâdan vazgeçme denilen başına buyruk atın, dünyayı ümit etme ve uzun emel yoluna girmiş. Ölümlü olduğunu hatırlayıp o sonu gelmez emel yolundan kenara çık!”

Nâbî fezâ-yı tûl-i emelden kenâra çık

Râh-ı ümîde girmiş iken tevsen-i ferâğ

Nâbî G 377/7

Ey insan! Kısmetin tâ ezelde kader tayin edilirken belirlenmiştir. Bu sebeple, dünyalık hırsına kapılıp da senin için belirlenmiş olandan fazlasını elde etmeye çalışma. Bu dünyada herkese dolanan ölümden gâfil olma. Tûl-i emel ipini kesmeye gayret et ki seni de esir etmesin:

Kısmetün rûz-ı ezelden müte‘ayyindür hep

‘Âlemün kat‘a çalış rişte-i tûl-i emelin

Nâbî G 551/2

Ey insan! Geçmiş ve geleceği düşünerek iç dünyânı yersiz endişelere ezdirme, dikkatini içinde bulunduğun âna teksif et! Ey dünya saadetinin tâlibi, gafleti bırak, kendine çeki düzen ver!:

Fıkr-i merâtib eyleme ‘akla zarar virür

Düşme bu fikr-i fasîde tab‘a keder virür

Ey tâlib-i sa‘adet-i dünyâ ko gafleti

Gaflet cihanda âdeme çok derd-i ser virür Râmî G 112/2

“İffetli bâkire hayâsızca konuşmaz. Tedbir ile Hakk’ın takdîri değiştirilemez. Emel ipini uzatma çünkü murad kumaşı ilâhî takdirin ölçtüğünden fazlası olmaz.” dizeleriyle Nâbî, tûl-i emel sahiplerini uyarır. Hangi tedbiri alırlarsa alsınlar Cenâb-ı Hakk’ın onlar için kararlaştırdığı nimetlerden fazlasına sahip olamayacaklarını, bu sebeple dünya ile ilgili aşırı isteklere kapılmalarının boş bir hayalden öte gidemeyeceğini ifade eder:

Düşîze-irâz perde-bîrûn olmaz

Tedbîr ile takdîr dige-gûn olmaz

Târ-ı emeli uzatma kâlâ-yı murâd

Endâze-i takdîrden efvûn olmaz Nâbî rb 82

Sâbit, bu hususta şu uyarıda bulunur: *“Ölümsüzmüş gibi yaşayarak imkânsız olanın arayışına girme. Bu dünya, İskender’e⁵⁶⁶ bile ölümsüzlük suyu yerine zehir içirdi.*

Kimseinin ölümden kaçamayacağını bilerek yaşa!”

⁵⁶⁶ Eski kültürümüz iki İskender tanır. Bunlardan birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri İskender-i Yunânî (Makedonyalı İskender)dir. Hayatları, yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen bu iki İskender’i eski tarih, tefsir, edebiyat vs. müellifleri çok defa aynı kişi sanmışlardır. Oysa Kur’ân-ı Kerim’de hayatı hakkında bilgi verilen (Kehf/ 83-99) Zülkarneyn ile Makedonyalı İskender’in birbirleri ile hiç alâkaları olamaz. Makedonyalı İskender, M.Ö III. asırda yaşamış olup içki içen, adam öldürmekten zevk alan, çok tanrılı Grek dinine mensup olan, tanrı olma iddiasında bulunan, eşcinsel bir

Cûyâ-yı muhâl olma ki İskender'e devrân

Cüllâb-ı bekânun yirine semmler içürdi

Sâbit G 334/3

33. Ubûdiyyet

Ubûdiyyet, zâhirî ve bâtinî açıdan Allah'a tam kulluğu ifade eden tasavvuf terimidir. İslâmî literatürde insanın Allah'a karşı hürmet, tevazu, sevgi ve itaatini göstermek; Allah'ın rızasını elde etmek niyetiyle ortaya koyduğu dinî içerikli davranışlar için *ibâdet*, hayatını daima Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de *ubûdiyyet* ve *ubûdet* kelimeleri kullanılmıştır. İbadette belirli fiilleri yerine getirme öne çıkarken ubûdiyyette bu fillerle kazanılan hâl, ahlaki ve manevi öz ağır basmaktadır. Tasavvuf kaynaklarında genellikle bu hâl ve şuur üzerinde daha fazla durulmuş, ubûdiyyetin ibadetten üstün sayıldığı ileri sürülmüş, ibadetin gayesinin ubûdiyyet makamına ulaşmak olduğu belirtilmiştir. İbadetlerin daha çok bâtinî ve ruhanî özelliklerini ele alan sûfîler, ibadeti kulun yapmak veya yapmamakla sorumlu tutulduğu zâhirî davranışlardan ibaret görmezler. Sûfîler ibadeti şeriatçe sınırları çizilmiş amellerin yanısıra kulun ruhen kemale ermesine ve sonuçta Allah'a yakınlaşmasına vasıta olan her türlü kalbî hâl ve amel olarak kabul etmişler ve bu kapsamlı anlamı daha çok ubûdiyyet kavramıyla dile getirmişlerdir.⁵⁶⁷

---

kimse idi. Oysa, bir peygamber veya "sâlih kul" olması gereken Zülkarneyn'de bu gibi özellikler elbette bulunamaz. Edebiyatımızda İskendernâmeler başta olmak üzere divan şiiri mazmunları içinde yer alan İskender çok defa Zülkarneyn yerine zikredilmiştir. Rivayete göre İskender ordusu ile zulûmât ülkesine (karanlıklar diyarı) âb-ı hayat aramaya gitmiş ancak veziri olan Hızır, suyu bulup içtiği halde ona nasip olmamıştır. İskender'in Ye'cüc ve Me'cüc kavmi üzerine sed yapması da zaman zaman ele alınır. Cihangirliği nedeniyle padişah övgülerinde çok kullanılır. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 212.

⁵⁶⁷ Semih Ceylan, "Ubudiyet", *D.İ.A.*, İstanbul 2012, C. 42, s. 33.

Sûfîler şöyle der: “*Ubûdiyyet; O, her hâlükârda senin Rabb’in olduğu gibi, senin de her hâlükârda O’nun kulu olmandır.*” Kulluk; rıza, teslim, tevekkül sahibi olmakla beraber hevâ ve hevesi terk etmeyi gerektirir.⁵⁶⁸

İncelediğimiz divanlarda ubudiyet konusunu nasihat yoluyla ele alan dizelerde, kulluğun daha çok “*itaat, teslimiyet, istikâmet*” gibi kalbî tarafına vurgu yapılır. Kul, Hakk’ın dergâhından asla ayrılmamaya davet edilir. Vücudun yaratılmasının ve hayat emanetinin insana verilmesinin yegâne sebebinin insanın Allah’a kulluk etmesi olduğu belirtilir. İnsan için izzetin, kullukta olduğu; Cenâb-ı Hak tarafından kul kabul edilmek kadar büyük bir şeref ve kâr olamayacağı vurgulanır:

Hemân ey ‘İsmetî ‘arz-ı ‘ubûdiyyetden ayrılma

Seni kim dûr eder ol şâh-ı hüsnün âsitânından İsmetî G 64/5

İtâ‘at merkezinden çıkma Nâbî ‘izzet istersen

Bulur mı âb-ı ‘Âsi i‘tibâr-ı çeşme-i zezem Nâbî G 497/7

Vücûd ‘âriyetdür hayât emânetdür

‘İbâda da‘vî-i mülk iddi‘â-yı şirkettür

Kulun vazîfesi teslimdür itâ‘atdür

Bana kulum didügi lutfdür ‘inâyetdür

Bu kâr-hânede bilsem neyüm benüm nem var Nâbî Th 5

⁵⁶⁸ Bkz.: Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 280.

Cenâb-ı Hakk’a sâdık bir kul olmak sadece kalbî bağıllıkla sınırlı değildir. Kula Hakk’ın inâyeti, kulun ibâdet ve tâatı ölçüsünde gelir. Bu sebeple kişi ibâdet ve tâat üzere olmalı, bedeni ile de Hakk’a hizmet etmelidir:

Hulûs muhlis-i ‘acz-âverândur anlama kim

Ola ‘inâyet-i Hak tâ‘at-ı ‘ibâdı kadar

Nâilî K 37/8

Nâbî, fenâfillah muradında olan sâlike, Hakk’ın yolundan ayrılmamasını öğütler. Bu yol, aynı zamanda insana izzet ve saadet veren bir yoldur. Şaire göre, bu yoldaki sâlik, ok gibi aceleci olup hızla gitmek hevesinde olmamalıdır. Böyle yaparsa yabana düşer. O, yay gibi eğilmeli, çileye talip olmalı, bu yolda sabırla ilerlemelidir. Divan şiirinde yay, Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in miraçta Cenâb-ı Hakk’a ne denli yakınlaştığını ifâde etmek üzere kullanılan “*Fe Kâbe Kavseyni Ev Ednâ*” (...birleştirilmiş iki yay arası kadar hattâ daha da yakın oldu)⁵⁶⁹ ibaresinden hareketle Hakk’a kurbîyetin sembolüdür.⁵⁷⁰ Ayrıca, yayı kurmak için kullanılan ipekten yapılmış âletin adı, çiledir. Bilindiği gibi tarikat ehlinin eğitim maksadıyla kırk gün riyâzetle meşgul olmasına da çile denir.⁵⁷¹ Bu sebeple yay, şiirimizde çileye tâlip olmanın, seyr ü sülûk esnâsında karşılaşılabilecek sıkıntılara göğüs germenin de sembolüdür:

Murâd menzîl-i maksûda vasl ise ey dil

Hemân yolunda bulun ‘izzet ü sa’âdet ile

Kemân-misâl kec ol maksadun takarrüb ise

Atılma ok gibi yâbâna istikâmet ile

Nâbî G 668/3-4

⁵⁶⁹ Necm, 53/9.

⁵⁷⁰ Bkz.: Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1996, s. 72.

⁵⁷¹ Abdullah Bulut, “Râsih’in Okçulukla İlgili Bir Manzûmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2001, S. 17, s. 99.

“Sadece aklını rehber edinenlerin, gönül ehli olmayanların ibadetleri, özü olmayan kabuk gibidir yani boştur, dış görünüşten ibârettir. Sen, gel de vaktini iki mihrâbın ortasında geçir.” diyen Nâbî, “iki mihrap”⁵⁷² ibâresi ile kul ile Allah arasındaki yakınlığı kast eder. Yâni, “ibâdetlerin gönül ehli olmayanları gibi zahirden ibâret kalmasın. Sen, Allah’a çok yakın olduğunu hissederek, gönülden ibadet et” demek ister:

Kışrdan anla ‘ibâdâtın ‘ulü'l-elbâbun⁵⁷³

Giçür evkâtı miyânında iki mihrâbun Nâbî G 435/1

Nâbî, bir başka beytinde, Cenâb-ı Hakk’ın, kulunun yaptığı ibadetlere ihtiyacı olmadığını, yaptığı ibâdetten fayda görenin kulun kendisi olduğunu hatırlatır:

Hep kendü zâd-ı râhın alur yohsa Nâbiyâ

Yok Hakk'un ihtiyacı fûrûz ü nevâfile Nâbî G 812/12

Fehîm-i Kadîm tasavvufî heyecanların ağır bastığı aşağıdaki dizelerinde ubûdiyyeti, “kulun Rabbine hayranlıkla ve fâsılasız gösterdiği teveccüh” olarak tarif eder. İnsan gönlünü “Ka’be-i aslî” olarak tanımlar. Sâliki gönlüne, yani dostun gül bahçesine pişmanlıkla geri dönmeye, hoş nağmelerle öten bir kuş gibi vararak dostu (cânâna) hayranlıkla ve fâsılasız teveccüh etmeye davet eder:

⁵⁷² Tasavvufta Hakk’a yakınlığın sembolü olan kaş, kul ile Allah arasındaki yakınlığı zâhirde simgeleyen en önemli unsurlardan olan mihrâba teşbih edilir. Bu benzetmede şekil unsuru önemli rol oynar. Zira, kaş da şekil olarak mihrâba benzer. Kaş ve mihrap, yay şeklindedir. Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Peygamber’in miraçta Cenâb-ı Hakk’a ne denli yakınlaştığını ifade etmek üzere kullanılan “Fe Kâne Kavseyni Ev Ednâ” (...birleştirilmiş iki yay arası kadar hattâ daha da yakın oldu. -Necm, 53/9-) ibaresinden hareketle yay’a benzemesi dolayısıyla kaş, mecâzen Cenâb-ı Hakk’a yakınlığın sembolü olarak kullanılmıştır. Bkz.: Ali Nihad Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 308; Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 277; Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözlük*, s. 88.

⁵⁷³ Ulü’l-elbâb: “Akıl sahipleri” anlamına gelir. Kur’an’da çok sayıda ayette akıl sahiplerine seslenilir. İbret almaları, yarar ve zararlarına olan şeyleri ayırt etmeleri, zararlı şeylerden sakınmaları istenir. Bkz.: Yılmaz, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözlük*, s. 156. Ancak bu ibâre, burada, “gönül ehli olmayan, sadece aklına göre hareket eden” anlamında, menfî mânâda kullanılmıştır.

Nîm-i rehden olalum ‘azîm-i kûy-ı cânân

Dönelüm Ka‘be-i ‘aslîye peşîmân olarak

Bâr virmezse mugeylân-ı Hicâz ey dil-i zâr

Gülşen-i dosta var murg-ı hoş-elhân olarak

Eyleme girye beyâbânda bulunmaz zemzem

Leb-i cânâneyi öp gül gibi handân olarak

Ebrû-yı dost yeter Ka‘be-yi dilde mihrâb

Muttasil eyle teveccüh ana hayrân olarak

Fehîm-i Kadîm K 16/13-16

34. Uzlet

“Halka karışmamak, onlardan ayrı yaşamak, inzivâya çekilmek” anlamındaki *uzlet* kelimesi, tasavvufî istılahta “günaha girmemek, daha çok ve ihlâslı ibadet etmek için toplumdaki ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak” anlamlarına gelir. Buna *halvet*, *inzivâ*, *vahdet* adları da verilir. Mutasavvıfların uzletten maksatları, ihtiyaçtan fazla toplumda kalmamak, boş işlerle vakit geçirmemek, boş zamanlarda bir köşeye (kûşe-i inzivâ, kûşe-i uzlet) çekilerek ibadet ve tefekkürle zamanı değerlendirmektir.⁵⁷⁴ Tasavvufta, seyr ü sülûk esnasında uzlet tecrübesi yaşamak, manevi eğitimin gereklerindedir. Mutasavvıflar, uzleti nefsi terbiye etmenin metodlarından biri

⁵⁷⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 498.

olarak görmüşler; bunu, hasta bir insanın tedâviye kendisine zararı dokunan yiyeceklerde perhiz yaparak başlamasına benzetmişlerdir.⁵⁷⁵

XVII. yüzyıl divan şiirinde uzletin manevi terbiyedeki önemini anlatarak uzlete teşvik eden dizelerde uzlet hâli, “uzlet köşesine çekilmek” tâbiriyle somutlaştırılır. Uzlet, insanı belâlardan koruyan, kişinin manevi mertebesinin yücelmesine vesile olan bir hâl olarak sunulur. Şairler bu bahiste şu minvaldeki öğüt ve teşviklerde bulunurlar:

Ne alış verişle oyalanma ne de hesap kitap derdi olmayan, ancak cennet zevkinin tadıldığı yer, ferâgat (uzlet) köşesidir. Uzlete çekilen kimse, dünyânın kavgâ ve çekişmelerinden uzak kalarak huzur bulur:

Ne kayd-ı dâd u sited var ne kâl ü kâl-i hisâb

Bihîşt zevki ki var kûşe-i ferâgâtdür

Nâbî G 87/5

Dilâ âsûde ol gavgâ-yı ‘âlemden güzâr eyle

Çekil dehr-i denîden künc-i ‘uzlet ihtiyâr eyle

Nâdirî G 108/1

Ankâ Kuşu misâlî uzlet köşesine çekilip orada kendini zikir ve ibâdete adayanın manevi mertebesi Kaf Dağı⁵⁷⁶ gibi yüce olur:

Gûşe-i ‘uzletde her kim ide ey dil i‘tikâf

Meskenin ‘âlemde ‘Ankâ gibi eyler kûh-ı kâf

Râmî G 156/1

⁵⁷⁵ Necmüddin-i Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 59.

⁵⁷⁶ Kaf Dağı: Doğu edebiyatlarında geçen efsânevi bir dağ adıdır. Dünyâyı kapladığına, istiğnâ timsâli olan Zümrüdüankâ Kuşunun meskeni olduğuna inanılır. Bkz.: Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 102-103.

Halkdan kat‘-ı ‘alâka eyleyüb ‘Ankâ gibi

Bir kanâ‘at kûşesinde âşiyân itmek gerek

Neşâtî G 78/2

Cevrî, kendine seslendiği dizelerde şöyle der: “*Ey Cevrî, bu dünyanın bir iki gün için yüzüne gülmesine aldanma! İnsanların vefâlı olduklarını zannedip onlarla yakınlaşma. Bu dünyâdan ve içindeki halktan ümidini kesip ferâgat (uzlet) köşesini kendin için cennet-i me’vâ⁵⁷⁷ kıl. Fuzûlî’nin bu vefâsızlar için söylediğine kulak ver : “Kimden vefâ istediysem ondan cefâ gördüm. Bu vefâsız dünyâda gördüğüm herkesin vefâsız olduğunu gördüm.”*”

İnanma gülse Cevrî bir iki gün yüzüne dünyâ

Vefâ-dâr anlayup halk ile ülfet eyleme aslâ

Recâ-yı kat‘ idüp eyle ferâgat kûşesin me’vâ

Ne söyler gör Fuzûlî bî-vefâlardan idüp şekvâ

Vefâ her kimseden kim istedüm andan cefâ gördüm

Kimi kim bî-vefâ dünyâda gördüm bî-vefâ gördüm

Cevrî Tsd 7/5

Nâilî tarafından “*gül bahçesi, gül, bülbül*” mazmunları kullanılarak kaleme alınan aşağıdaki dizelerde “*Bu fânî gül bahçesinde o gülün bülbülü ol ki kokusu dimağlardan hiç gitmesin.*” denilerek fânî olmayan ilâhî aşktan bahsedilir. Tasavvufî mecazlar sisteminde gül, Hz. Peygamber’i sembolize eder.⁵⁷⁸ Burada Hazret-i Peygamber kastedildiği gibi, tarikat-i Muhammediyye denilen tasavvuf yolunun mürşidlerinden biri de kast edilmiş olabilir. Şiirin devamında, “*Senin zihnini, gönlünü manevi etkisi altına*

⁵⁷⁷ Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde sekiz cennet ismi geçmektedir. Bunlardan biri de Cennetü’l- Me’vâ’dır. Bkz.: Serinsu vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 48.

⁵⁷⁸ Bkz.: Zülfikar Güngör, “Edebiyatımızda Gül Sembolü ve Peygamberimiz”, *Gül Kitabı (Gül Kültürü Üzerine İncelemeler)*, (Ed. Bilal Kemikli, Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta 2010, s. 29-38.

*alabilecek bir gülün (mürşidin) bülbülü (mürîdi) ol. Öyleyken bırak da kâkülünün⁵⁷⁹
tellerini rüzgâr kırsın, dağıtsın (kesretten geç, vahdete ulaş). Ve eğilmiş gönlün kendisine
bir ferâgat (uzlet) köşesi bulsun”* denilir:

Bu gülistân-ı fenâda hezârı ol o gülün
Ki bûyî kâbil-i güncâyîş-i dimâg olsun

Ko târ-ı kâkülün etsün şikeste bâd hemân

Dil-i hamîdeye bir gûşe-i ferâg olsun Nâ'ilî G 278/3-4

Azmi-zâde Hâletî, diğer şâirlerden farklı olarak, uzlete çekilmenin halkın cefâsından âzâde olmayı sağlamadığını söylemektedir. Şair, “*Mercan gibi denizlerin dibini mesken etsen dahi halk seni bulur, eliyle ve diliyle rahatsız eder.*” demektedir, uzletten bu anlamda medet umanları uyarmaktadır:

Bunu bildüm ki bir âdem ne denlü ‘uzlet eylesen

Mecâl olmaz cefâsından halâsa ehl-i dünyânun

Lisânından yedinden sübha-veş halkun mükeddersin

Eger mercân gibi cây eylesen ka‘rında deryânun Hâletî kt 41

35. Vahdet-Kesret

Arapça bir kelime olan *vahdet*, “birlik” anlamına gelir. Tasavvufta, hakiki anlamda bir olan (vâhid) Hak’tır; gerçek anlamda birlik de onun için söz konusudur.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ Tasavvufî mecazlar sisteminde zülûf (kâkül), âlem-i kesret’i temsil eder. Bkz. Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 281.

⁵⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 506.

Mevcûdâtın varlığını Allah'tan bilmeye de *vahdet* denir. *Kesret* ise Arapça'da "çokluk" demektir. Vahdetin zıddıdır. Varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklar olarak görmektir. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmektir. Aslında çokluk görünüştedir; hakikatte ise birlik vardır.⁵⁸¹ İmam Kuşeyrî⁵⁸² şöyle der: "*O ne kadar azîz ve ne kadar mukaddes bir varlıktır ki künhüne ve sınırına ulaşılmaz, en ince mânâda bile çokluk (kesret) ona yol bulamaz.*"⁵⁸³

Ârif olan vahdeti herhangi bir delile ihtiyaç duymadan kabul eder. Çünkü "*Hak Teâlâ'nın varlığına ve birliğine delil, başka bir şey değil yine kendisidir.*"⁵⁸⁴ Ârif, "*vahdet-i şuhûd*" hâindedir. Yani, Allah'ın aşkı ve muhabbeti tarafından istilâ edilince vecd ve istiğrak ile hiçbir şeyi görmez olur. Sadece Allah'ın tecellilerini müşahede eder. Ârif, "*Lâ meşhûde İllallah*" (Allah'tan başka görülen bir şey yoktur) sırrına ulaşmıştır.⁵⁸⁵ Böylesi bir müşahede hâlinde olanın burhan ile hüccet ile işi olmaz. Cevrî, bu hakikati anlamaya davet etmek üzere şöyle der:

Da'vâyı ko itme bana burhânımı tefhîm

Bî-hüccet ider 'ârif olan vahdeti teslîm

Cevrî Trk 1/11

"*Kesretgâh*", "*âlem-i mecâz*", tasavvufta kâinat ve dünya, anlamına gelir. Aşağıdaki dizelerde sâlik, kesretten, mecazlar âleminde geçmeye, vahdete ulaşmaya ve bu hâlin vereceği güzelliği tatmaya davet edilir. Zira, vahdet şuuru, ancak zevk ve vecd ile yaşanır. İlâhî aşkın bir sonucu olduğu için kişiyi mest eder. Bu hâli yaşayana ise *muhakkik* denir.⁵⁸⁶

⁵⁸¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 366.

⁵⁸² İmam Kuşeyrî, M. 11. Asrın büyük âlim ve mutasavvıflarındandır. "Horasan üstadı", "Zeyn'ül- İslâm" ünvanları ile tanınır. Künyesi, Talhâ b. Muhammed Nişâburî, Kuşeyrî'dir. 2 Aralık 1072'de Nişâbur'da vefat etmiştir. Hayatı ve eserleri ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.11-75.

⁵⁸³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s.79.

⁵⁸⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektubât-ı Rabbânî*, Merve Yayınları, İstanbul 1999, s. 471.

⁵⁸⁵ Bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 252.

⁵⁸⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 490.

Halvet-sarây-ı vahdeti görsen ne gûnedür

Çendân sefâsı yok hele bu bezm-i kesretün Hâletî G 406/4

Sâlik-i râh-ı vahdet ol bâğ-ı bihişti kıl fidâ

Pây-ı dile sakın sakın hâr-ı mecâz degmesün Neşâtî G 92/3

Rind isen eğer ‘âlem-i vahdet gibi olmaz

Def‘-i gam-ı tahkîk ü mecâz etmege bâ‘is Nef‘î G 25/4

Râmî, hakîkî varoluşun kesretten kurtulup vahdete ulaşmakla mümkün olacağını şöyle dile getirir:

Künc-i vahdetde münzevî ol kim

Kesretün izdiyâdı killet imiş Râmî 135/9

Nef‘î, aşk ehlini gönlünden fânî âlemin sevgisini çıkarıp yalnızca Hak sevgisi koyarak vahdet ehli olmaya davet eder:

Ehl-i ‘aşk olan çeker bu bezm-i fânîden ayag

Nef‘iyâ ger rind isen ol kûşe-i vahdet-nişest Nef‘î G 14/5

Cevrî, vahdet makamına ulaşmak isteyeninin benlik vehminden tamamen kurtulması gerektiğini vurgular:

Hem-nişîn eyle dili dil-berle sen çık aradan

Rind isen Cevrî safâ-yı meclîs-i vahdet budur Cevrî G 38/5

Nâbî, bu konuda şöyle der: Vahdet ve kesretin ne olduğunu anlayamadıysan namazda cemaatin imama tabi olmasına bak. Tıpkı imam-cemaat ilişkisinde olduğu gibi, kesret (yaratılmışlar) âlemi, Cenâb-ı Hakk'ın iradesine tâbîdir:

Fehm itmedünse vahdet ü kesret me'âlini

Seyr eyle iktidâsın imâma cemâ'atün

Nâbî G 430/3

36. Vahdet-i Vücûd ve Tevhid

Vahdet-i Vücûd, “Sadece Allah vardır, O'nun dışında bir varlık yoktur” esasına dayanan bir tevhid anlayışıdır ve “*Lâ mevcûde illâ Hû*” cümlesiyle özetlenir.⁵⁸⁷

Vahdet-i vücûd düşüncesine göre, Allah'ın varlığı olmadan eşyanın varlığı düşünülemez. O'nun vücûdu yanında eşyâ, eşyaya göre gölge gibi yok mesabesindedir. Eşya ve âlemin zuhurları, Hakk'ın vücud denizinin dalgalarıdır. Sâlik, gerçek varlığın bir tane olduğunu, O'nun da Hak ve Hakk'ın tecellîlerinden ibaret bulunduğunu bilir. Hakk'ın dışında hiçbir şeyin hakiki bir vücudu bulunmadığına inanır. Ancak, bu bilgi ve inanış, bir nazariye veya aklî istidlalle elde edilen bir sonuç olmayıp riyâzât ve manevî yükseliş sayesinde rûhî tecrübe ile elde edilir.⁵⁸⁸

Vahdet-i vücudun ilk izleri daha önceki sûfîlerde varsa da bu anlayışın imam ve pîri olarak Muhyiddin İbn-i Arabî (ö. 1240) kabul edilir. Mevlânâ Celâle'd-dîn-i Rûmî de *Mesnevî*'sinde bu nazariyeyi sanatsal bir anlatımla ortaya koyar. Ancak, ne İbn Arabî ne de Mevlânâ, bu görüşü isimlendirmiş değildi. Bu isimlendirme, sonradan ortaya çıktı.

⁵⁸⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 253.

⁵⁸⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 285-286.

Sûfîler ve din âlimleri içinde bu görüşün birçok muâırızı olmuşsa da sûfîlerin geneli tarafından kabul gören bu telakkî, klâsik Türk şiirinde ve dinî-tasavvufî şiirlerde büyük bir teveccühle edebî ifadeye büründürüldü.⁵⁸⁹

İncelediğimiz divanlar içerisinde çokça işlenen bu konunun nasihat vechesiyle yalnızca Nâbî ve Sâbit divanlarında ele alınmış olduğunu gördük. Bu şâirler, dile getirilmesi ve salt akılla anlaşılması zor, ancak zevken ve kalben hakkıyla idrak edilecek bu konuyu, teşbih sanatının imkânlarından faydalanarak nasihata konu etmişlerdir.

“*Mevc*” (okyanus ve deniz dalgası), tasavvufî anlatımlarda vahdet-i vücud’u açıklamak üzere sıkça kullanılan bir mazmundur. Mutlak varlığın kâinatın her mertebesinde peyda olan tecellileri anlamına gelir.⁵⁹⁰ Vahdet bir denizse, kesret âlemi o denizin dalgaları mesabesindedir. Dalgaları denizden ayrı düşünmek mümkün olmadığına göre, hakikatte birlikten başka bir şey yoktur. Nâbî ve Sâbit, okuyucularını bu gerçeği fehmetmeye, böylece insan ruhunu deniz dalgaları misali çalkantıda bırakan şüphelerden kurtulmaya davet ederler:

Âsûde ol muhitde tâ olmaga hâlâs

Redd ü kabûl keş-me-keşinden misâl-i mevc

Sen kangısın eyler isen eyle ihtiyâr

Birdür bu bahr içinde yemîn ü şimâl-i mevc

Nâbî G 41/6-7

⁵⁸⁹ Bkz. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 253-254; Vahdet-i Vücud konusuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Ferit Kam, *Vahdet-i Vücûd*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015; Mahmut Sadettin Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, H Yayınları, İstanbul 2011.

⁵⁹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 330.

Sûrettedür ta‘addüd-i emvâc Sâbitâ

Ma‘nâ-yı bahr-ı vahdete bak bir degül midür Sâbit G 85/7

Nâbî, tevhidin hakikatini anlamaya davet etmek üzere şunları söyler:

Senin cismin ve bu cihan pazarındaki her şey, yalnızca O’nun güzelliğinin aksinden ibarettir. Bunu inkâr etme!:

Cevherün âyîne-i hüsnidür inkâr itme

Kendü tavrında bu bâzâr-ı cihânun hazefin Nâbî G 634/6

Çark ile kovanın kuyuya inmesine bak da “âlem-i pest”e (süflî âleme)⁵⁹¹ nüzûlün sebebini idrak et:

‘Âlem-i peste nüzûlun sebebini idrâk it

Anla dülâb ile delvün ‘amelün çâh üzre Nâbî G 714/7

Zâhir⁵⁹² ile bâtın⁵⁹³, ın Cenâb-ı Hakk’ın sanatının nüshalarında birleştiğini idrak et:

Nusha-i sun‘-ı Hak'da idrâk it

Zâhir ü bâtın olduğın yeksân

Sana şâhid gerekse kâfidür

Nâbiyâ cünbiş-i dehân ü zebân

Bir delîle kanâ‘at itmez isen

Besdür isbât için leb ü dendân Nâbî kt 71

⁵⁹¹ Âlem-i Pest (Süflî Âlem): Cismani ve maddi âlem anlamına gelir. İnsanoğlu, bedenle birleşmeden önce ulvî ve gizli bir âlem olan ruhlar âleminde idi. Sonra, süflî âleme yani yeryüzüne indi. Bu konu hakkında Tîn Suresinde şöyle buyrulur: “İncire, zeytine, Sina Dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.” (Tîn 95/1-5) Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 40.

⁵⁹² Zâhir: Tecellî eden Hakk’a “zâhir” denir. Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 534.

⁵⁹³ Bâtın: Gizli âlem. Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 87.

Âlemdaki ilâhî tecellîler bazen kesretin ardına saklanır, bazen kendini apaçık gösterir. Bu tecellîlerin zevkine ancak onları görebilecek olan gözler varır:

Nakş-ı zuhûr sanma ki bî-ihtilâf olur

Cûy-ı vücûd geh bulanur gâh sâf olur

Çeşm-i şuhûd lâzım anun zevkin itmege

Fezâ-yı ‘âlem içre hezârân mesâf olur   Nâbî G 124/1-2

Tasavvufî remizlerde ruh (yanak, çehre), vahdetin;⁵⁹⁴ hat (yüzdeki ince tüyler) ise kesretin⁵⁹⁵ sembolü olarak kabul edilir. Yine, sabah ve sabahın aydınlığı hakikati, gecenin karanlığı ise kesreti ve kesretin vahdeti örtmesini temsil eder. Neşâtî tarafından kaleme alınan aşağıdaki beyitte, vahdet ile kesretin iç içe geçtiğini, bu âlemden vahdetin kesrette gizlendiğini anlamaya; kesrette vahdeti bulmaya, yaratılıştaki bu hikmeti kavramaya davet vardır.⁵⁹⁶

Bak ruhlarıyla hattına i‘câz-ı hüsni gör

Cem‘ oldu subh ile şeb-i deycûr bir yire   Neşâtî G 117/2

Nâbî, aşağıdaki beyitlerinde vahdet sırrını ve tevhidi anlatmak ve bu sırrı fahmetmeye davet etmek üzere şunları dile getirir. “*Bu âlemin gerek zâhiri ile gerek bâtını ile Cenâb-ı Hakk’ın isim ve sıfatlarının bir tecellîgâhından başka bir şey olmadığını ancak âleme hakikat nazarıyla bakanlar idrâk edebilir. Tıpkı, basit bir*

⁵⁹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 402.

⁵⁹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 211.

⁵⁹⁶ “Gözlerin bakmaya dayanmadığı vahdet, rahmet ve merhamet gereği olarak kesrette gizlenmiştir: Yüzine bahmağa gözler döyimez anun için / Terahhum eyleyüben zülf ile hicâb kılur (Kadı Burhaneddin G 352/4)” Bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 267.

tohumdan kocaman bir ağacın neşv ü nemâ bulması gibi, kâinât varlık tohumunun serpilip tezâhür etmiş hâlidir. Bütün hakikatlerin bir noktanın⁵⁹⁷ tafsilinden ibaret olduğunu, o noktanın da mü'min'in kalbinde gizli olduğunu fehm et!"

Nübüvvet âftâb-ı nûr-pâş-ı maşrık-ı izhâr

Velâyet gevher-i gencîne-gîr-i magrib-i ihfâ

Virüp sermâye-i tafsîli dest-i teng-i icmâle

İder bir noktadan çendîn kitâb-ı 'anberîn imlâ

O mücmel noktanun tafsîl-i âsârın temâşâ it

Olur bir tohm-ı kemterden dıraht-ı bârver peydâ

Olur ol nokta zâhir 'ayni ile mîve zımnında

'Iyâr-ı nokta-i dil n'oldığın fehm eyle ol dâna

Anunçün kalb-i mü'min oldı 'arş-ı a'zam-ı Bârî

Didi 'ârif benem ol nokta-i mevzu'a tahte'l-bâ

Bu 'âlem bir kitâb-ı hikmet-endûz-ı hakâyıkdur

Me'âlin her kim istihrâc iderse âferîn bâdâ'

'Aceb vaz' eylemiş bu kârgâh-ı hikmet-âmîzi

Ki kemter sun'ını derk eyleyince pîr olur bürnâ

Hakîkat-bîn olanlar fehm iderler oldığın ancak

Cihân-ı zâhir ü bâtın hükûmet-hâne-i esmâ

Nâbî K 1/51-58

⁵⁹⁷ Nokta: Zât'ın tecellisi. Hakikatte sadece bir nokta vardır. Çokluk itibari, birlik hakikidir. Bütün harflerin, kelimelerin ve rakamların esasının nokta olması tek varlığın çokluk şeklinde görünmesinin güzel bir örneğidir. Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 375.

Cevrî, insan-ı kâmil olma yolundaki kimseye *Mantıku't-Tayr* adlı eseri anlayıp *Sîmurg*'un sırrından⁵⁹⁸ nasiplenmeyi salık verirken esasen vahdet-i vücud sırrından nasiplenmeyi öğütler:

Bilesin sırr-ı Mantıku't-tayrı

Râz-ı Sî-murğdan nişân bulasın   Cevrî Trc 7/1

“Allah'tan başka ilah yoktur” (lâ ilâhe illallah) ibaresinde ifade bulan tevhid anlayışını kabul etmek, şirkten uzaklaşıp İslâm dairesine girmenin ilk adımıdır. Bu ifadeye “kelime-i tevhîd” adı verilir. Allah'tan başka ilah olmadığına tanıklık etmek “avâmın tevhidi” olarak görülmüş, vahdet-i vücud düşüncesinine uygun biçimde “Tek zâttan başkasını görmemek”, “tevhîd-i hâssati'l-hâssa” (Seçkinlerin seçkinlerinin tevhidi) olarak tarif edilmiştir.⁵⁹⁹

Sâbit, kelime-i tevhid'i şerh eden aşağıdaki dizelerinde bizleri “seçkinlerin tevhidi”ne erişmeye davet eder. Buna göre, şehadet âleminde yok sayılacak hiçbir varlık bulunmadığını bilip varlığın ancak O'ndan ibaret olduğunu “kalp mahkemesinde isbât etmek” gerekir:

İllâ-yı idüp mahkeme-i kalbde isbât

Nefy eyleyelüm “lâ”yı şehâdet beledinden   Sâbit G 272/2

⁵⁹⁸ *Mantıku't-Tayr*, İranlı mutasavvıf şâir Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) tasavvufî mesnevisi'nin adıdır. Attâr, bu eserinde vahdet-i vücûd inancını anlatmıştır. Bu sembolik eserin adında yer alan *mantık* kelimesinin “söylemek, konuşmak, lisân-ı hâl ile anlatmak” gibi anlamları vardır. “Kuş” demek olan *tayr* ise sâlikleri temsil etmektedir. Allah'ın zuhur ve taayyününü temsil eden “*Sîmurg*” hem kesreti hem vahdeti göstermektedir. Nitekim Farsça'da *sîmurg* “otuz kuş” anlamına geldiği gibi birleşik halde bununla vahdet kastedilmiştir. Esasen kelime Arap edebiyatındaki *Anka* gibi ismi olup cismi olmayan efsanevî bir kuşun adıdır. Bkz.: H. Ahmet Sevgi, “Mantıku't-Tayr”, *D.İ.A.*, İstanbul 2003, C. 28, s. 29-30.

⁵⁹⁹ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev.: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 167.

37. Zikir

Zikir; hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak demektir. Kur'ân-ı Kerim'de *zikir* kelimesi müştaklarıyla beraber 256 yerde geçmektedir. Kur'an'da genellikle lügat anlamlarına uygun şekilde Allah'ı anmak, O'nu daima hatırlayıp hiç unutmamak manalarına kullanıldığı gibi, namaz ve Kur'an anlamlarında da kullanılmıştır. Bir âyette “*mü'minlerin ayakta, oturarak ve yanları üzere yatmışken Allah'ı zikrettiği*”⁶⁰⁰ belirtilmektedir. Âyetlerde, “*İçinden yalvararak ve korkarak, âşikâne olmayan hafif bir sesle Rabbini an da, gâfillerden olma!*”,⁶⁰¹ “*Unuttuğunda hemen Rabbini an*”⁶⁰² buyrularak zikrin gafletin zıddı olduğu ifade edilir. Bir âyette “*dünya malı ve çoluk çocuğun, insanı Allah'ın zikrinden alıkoymaması*” emredilirken,⁶⁰³ bir başka âyette “*ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kişiler*”, *ricâl* (Allah adamı) olarak tavsif edilir.⁶⁰⁴ Bir yandan kalplerin ve gönüllerin ancak zikir-i İlâhî ile itminâna ereceği vurgulanırken,⁶⁰⁵ diğer yandan “*Hakk'ın zikrinden yüz çevirenin dar bir geçimle ibtilâ edileceğine*”⁶⁰⁶ dikkat çekilir. Münafıkları zemmeden âyette, onların Allah Teâlâ'yı çok az zikrettikleri⁶⁰⁷ ifade edilmektedir.”⁶⁰⁸ Hz. Peygamber, “*Bir topluluk oturup Allah'ı zikrederse, melekler onları kuşatır, rahmet onları kaplar...*”⁶⁰⁹ buyurmaktadır.

Sûfilerin esas gayesi, Allah'ın sıfatlarında ve zâtında fânî olmaktır. Allah'ta fânî olmak için ilk vasıta aşktır. Zikir aşkı celbeder, kalbi tasfiye ile masiva ile olan alâkalarını keser. Bunun için sülûkun en önemli umdesi ve Allah'a ulaştıran yolların ortak esası

⁶⁰⁰ Âl-i İmran, 3/191.

⁶⁰¹ A'raf, 7/205.

⁶⁰² Kehf, 19/24.

⁶⁰³ Münâfikûn, 63/9.

⁶⁰⁴ Nûr, 24/37.

⁶⁰⁵ Ra'd, 13/28.

⁶⁰⁶ Tâhâ, 20/124.

⁶⁰⁷ Nisâ, 4/142.

⁶⁰⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 162-163.

⁶⁰⁹ Müslim, Zikir, 8.

zikirdir. Bütün bu gerçekler ışığında tasavvufî hayat, şeyhin rehberliğinde “zikir merkezli” bir eğitim faaliyeti olmuştur.⁶¹⁰

XVII. yüzyıl divan şairleri de Cenâb-ı Hakk’ı zikretmenin önemine ve zikrin hakikatine ilişkin öğüt ve tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Cenâb-ı Hakk’ı aşkla anmak gerekir. Allah, Kerîm’dir. (Cömerttir, kerem sahibidir.) O’nu gönülden ananları mahrum bırakmaz. Zikir, Cenâb-ı Hakk’a kulluğun, acziyetin arz edilmesidir. Kim O’nun adını zikretmek suretiyle bu arzı yaparsa murâdına nâil olur:

Reh-i taleb tutalum kûy-ı dil-rübâ diyerek

Safâ vü mihnete yâ Hû⁶¹¹ vü merhabâ diyerek

Hudâ kerîmdür elbette eylemez mahrûm

Murâdına irişür her kişi Hudâ diyerek

Yahyâ G 193 / 1-2

Nâbî, zikri bir mûsikî faaliyetine dönüştürüp zikrin ruhundan uzaklaşmamak gerektiği hususunda şöyle bir ikazda bulunur:⁶¹²

Zikri usûl-ı nagme gibi itme pest-pâ

İtme fikende şekker-i tevhîdi hâyîşe

Nâbî G 733/5

⁶¹⁰ Bkz.: Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 344.

⁶¹¹ “Hû”, Arapça’da “O” anlamında munfasıl bir zamir olup Allah’ın güzel isimlerinden biridir. Allah’ın zâtını, mutlak gayb olan hüviyetini ifade eder. Süfîler, “Hû” kelimesini tekrarlamak suretiyle de Allah’ı zikrederler. Bkz.: Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 282.

⁶¹² Tasavvuf terbiyesinde müride Allah’ın belli isimlerini belli sayılarda zikretmek bir ödev olarak verilir. Bu isimler bir tertip üzere ard arda zikredilince bir ritim hâsil olur. Müridlerin topluca ve sesli olarak yaptıkları zikirlerde bu ritim çok daha bâriz hale gelir, nağmeye dönüşür. Zikir ânındaki ilâhî coşkunluk sesli zikrin nağmeli tabiatıyla birleşince zamanla zikre semâ’ın, raksın ve hattâ kudüm, bendir gibi vurmali sazların eşlik etmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum, mutasavvıfların, zikrin nağmeli yapılmasının, zikre raks ve semâ’ın eşlik etmesinin ve hatta zikrin sesli (açıktan, cehrî) yapılmasının câiz olup olmadığını tartışmalarına yol açmıştır. Tasavvufî eserlerde bu konuya özel bahisler açılmıştır. Bkz.: Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, s. 550-569; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, C. 1, s. 587-588.

Nâbî, zikrin ruhundan uzaklaşmak bahsinde ayrıca şu uyarılarda bulunur: Tesbihi, bir eğlence aracı gibi görmemeli; Hakk'ın zikrini, zikir meclislerini heva ve hevese, dünyalık elde etmeye âlet etmemelidir:

Yazukdur eyleme tesbîhi âlet-i efkâr

Elünde bâzîye ser-rişte-i emel yetişür   Nâbî G 152/4

Tesbîh ü zikri ekser eserden olur ba'îd

Zikrin fedâ-yı subha-i mercân idenlerün   Nâbî G 429/4

Hak âşığının zikir esnâsında Rabbi ile ne denli yakınlaştığını, mecâzın imkânlarını kullanarak ifade eden Sâbit şöyle der: “*Tevhid halkalarında*⁶¹³ âşık dilber ile kucak kucağa olur. Hâl böyle iken zikir halkalarının değeri nasıl inkâr olunur?!”

Nice inkâr olunur halka-i tevhîd-i ‘azîz

‘Âşık ol yirde olur dilber ile hem-âgûş   Sâbit G 166/3

İşret meclisleri tasavvufî mecazlarda zikir meclislerini karşılar. Bu meclislerde sâkî (mürşid), elindeki kadehle şarab (ilâhî aşk) sunar. Bu şaraptan içenler ilâhî aşk ile mest olurlar.⁶¹⁴ O hâlde, fırsat ele geçtiğinde zikir meclislerinden istifâde etmelidir. Bu, İlâhî

⁶¹³“Tarikat mensuplarının tekkelerde, zâviyelerde, mescidlerde, bazan evlerde, özellikle ihya ve niyaz geceleri teşkil ettikleri zikir halkalarına “halka-i dervîşân, halka-i tevhîd, halka-i irâdet” gibi isimler verilmiştir. Bu halkalarda zikir, murakabe ve semâ yapılır, ilâhîler okunur, sohbet edilir. Bir şeyhin halka-i irâdetine dâhil olmak ona intisap etmek ve müridleri arasına girmek anlamına gelir. Nakşibendiyye’de, sohbeta katılan müridlerin şeyhin çevresinde halka teşkil etmesi özellikle tavsiye edilir. Tarikat silsileleri de birbirine bağlı halkalardan oluşan bir metinle tesbit edilir.” Bkz.: Süleyman Uludağ, “Halka”, *D.İ.A.*, İstanbul 1997, C. 15, s. 359.

⁶¹⁴ Bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 246-261; Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 338.

bir sır ve nasiptir ki her zaman ele geçmez. Şeyhülislâm Yahyâ, bu gerçeği şöyle dile getirir:

Zamân-ı ‘işreti fevt itmek olmaz fırsat eldeyken

Hemîşe meclis âmâde hemîşe elde câm olmaz   Yahyâ G 140/2

Kelime-i tevhid (Lâ ilâhe illallah) zikrine *tehlîl* denir.⁶¹⁵ Sâbit, aşağıdaki beyitte, *tehlîl*’i “insana sürûr veren tatlı ilaç” ve “insan ruhu için en iyi gıda” olarak niteler:

Rûh-ı insâna gıda olmaga bir nesne mi var

Nûş-dârû-yı neşât-âver-i tehlîl gibi   Sâbit G 335/3

38. Zühd

Zühd, Allah’tan başka her şeyi gönülden çıkarmak, onlara değer vermemek; Allah ile ganî, Allah ile azîz olmaktır. Zühd, Allah ile olmayı önleyen her türlü masiva ve kıyl ü kâlden (faydasız, boş laftan) uzak durmak, kalpte onlara yer vermemektir. Aslında zühd, haz ve lezzet veren şeyleri büsbütün terk etmek değil, azaltmak ve içine dalmamak, sevgisini gönle koymamak, haz ve lezzet veren şeylerin onlarsız yapamayacak kadar esiri olmamaktır. Sûfliğin ortaya çıkışı, Hz. Peygamber’in “*zühd*” kavramına uygun hayat tarzına ve zühdü öven hadislerine dayanır.⁶¹⁶

Sûfî zâhidlerden Muhammed b. Fazl, kendisine zühdün ne olduğu sorulunca:
“*Kendini azîz, şerefli ve haysiyetli bilen bir insanın dünyanın âdî bir şey olduğunu*

⁶¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 478.

⁶¹⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 179-180.

*görerek ondan yüz çevirmesidir.”*⁶¹⁷ demiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ise *zühdü* “*elde malın kalpte mal sahibi olma arzusunun bulunmaması*”⁶¹⁸ olarak tarif etmiştir.

XVII. yüzyıl divan şairleri, bazen *zühd* kelimesini kullanarak bazen de bu kavramın gerektirdiği özellikleri överek, muhataplarını *zühd* hasletine sahip olmaya davet etmişlerdir.⁶¹⁹

“*Zühd yolu, Hakk’ın merd kullarının yoludur.*” diyerek *zühd* hasletini öven Nâbî, irfan’ın kurtuluşa daha kolay götüren bir yol olduğunu da ekler. Böylelikle, *zühd*ün kuru bir nefis tezkiyesinden öte aklî ve kalbî melekelerle desteklenmiş ve zenginleşmiş; yani, irfanla bütünleşmiş bir hâl olduğuna dikkat çeker:

Râh-ı zühdi bilürüz hak bu ki merdân yoludur

Lîk âsân çıkan âsâyîşe ‘irfân yoludur

Nâbî G 108/1

Zühd sahibi, dünyaya meyletmediği gibi kalbine cennet arzusunu da koymaz. Onun zâhitliği kalbini yalnızca Allah’a bağlamaktan, O’nun dışındaki her şeyin yok hükmünde olduğunu bilmekten ileri gelir. *Zühd* yolunu, karşılığında cenneti elde etme umuduyla tutmak ihlâsla bağdaşmaz. Nâbî bunu şöyle dile getirir:

Nâbî bilemem farkı nedür bey‘ ü şirâdan

Ol *zühd* k’anun hâhiş-i cennet var içinde

Nâbî G 696/7

⁶¹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 121.

⁶¹⁸ Kelâbâzî, *Ta’arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 142.

⁶¹⁹ XVII. yüzyıl şairlerinin “*zühd*” telakkisi ve bu kavramın XVII. yüzyıl şiirinde ele alınışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Murat Vanlı, “17. Yüzyıl divan, Halk ve Tekke Şiirinde *Zühd* Telâkkîsi”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kars 2016, S. 6, s. 40-65.

Râmî, aza kanaat etmenin kişiyi dünyanın gamını çekmekten kurtaran tükenmez bir hazine olduğunu ifade ettiği dizelerde, kanaatle birlikte uzlet ve ibadet birlikteliğinin güzelliğine dikkat çekerek bir anlamda zühd ehlinin yaşayışını tarif etmiştir:

Gûşe-i ‘uzletde her kim ide ey dil i‘tikâf

Meskenin ‘âlemde ‘Ankâ gibi eyler kûh-ı Kâf

Nân-ı huşke kâni‘ ol çekme gönül dünyâ gamın

Bir dükenmez kenzdür gencîne-i mülk-i kefâf Râmî G 156/1-2

Zühd ehli, keramet iddiasında bulunmaz. Zahid’in maksadı kullardan itibar görmek değildir. Keramet davası güden zühd sahibi, “*ululuk taleb etme, baş olma*” sapkınlığına bulaşmış demektir, diyen Nâbî, hakikî zühd ehlini tanımak isteyenlere bu önemli ilkeyi hatırlatır:

Âlûdelige eyleye hâşâ ki tasaddur

Ol zühd ki da‘vâ-yı kerâmet var içinde Nâbî G 698/5

B. TASAVVUFÎ ŞAHSİYET ve TIPLERE İLİŞKİN NASİHATLER

1. Mutasavvıflar

a. Abdulkâdir-i Geylânî

İslâm dünyasında en yaygın tarikatlardan biri olan Kadiriye tarikatının kurucusu olan Abdülkadir-i Geylânî, İran’ın Ceylan (Gilan, Cilan, Ceylan) şehrinde doğmuş, ilk tahsilinden sonra Bağdat’a gitmiştir. Uzun yıllar ilim tahsili ve riyâzetle meşgul olan

Abdulkâdir-i Geylânî'nin mürşidi Ebu Said Mübârek b. Ali Mahzûmî'dir. Bu zat, aynı zamanda Hanbelî mezhebinin güçlü temsilcilerindendir. Geylânî, H. 562'de (M. 1166) Bağdat'ta vefat etmiştir. Türbesi Bağdat'tadır. Kadiriye tarikatını Osmanlı dünyasına ilk defa getiren, “*Müzekki'n-nüfûs*” yazarı Eşrefoğlu Rûmî'dir.⁶²⁰

Abdülkadir-i Geylânî'nin tasavvufu, şeriata ve dinin zâhirî hükümlerine titizlikle bağlı kalma esasına dayanır. O, her an Kur'an ve hadislerle uygun hareket etmeyi şart koşar. Ona göre bir zâhidin hayatında görülebilecek derunî hâller dinî ölçülerin dışına taşmamalıdır. Daha sağlığından itibaren kendisinden birçok keramet nakledilerek kişiliği tam mânasıyla menkıbeleştirilmiş; gerçek kimliği ise önemini yitirmiş ve unutulmuştur. Tasarruf ve kerametlerinin ölümünden sonra da devam ettiğine inanıldığı için, müridlerinin darda kaldıkları zaman söyledikleri, “*Medet, yâ Abdülkadir!*” sözü bir tarikat geleneği olmuştur. Veysel Karanî ve İbrâhim b. Edhem gibi Abdülkadir-i Geylânî de Türk halk edebiyatı ve folklorunda önemli bir yer tutmuştur. *Fethu'r-Rabbânî*, *Fütûhu'l-Gayb*, *El-Gunye*, *Fuyûzâtu'r-Rabbâniyye* meşhur eserleri arasındadır.⁶²¹

XVII. yüzyıl şairlerinden Bosnalı Alâaddin Sâbit, Abdülkâdir-i Geylânî'yi methetmek üzere bir kaside kaleme almıştır. 18 beyitlik bu kasidenin ilk üç beytinde, şair bizleri bu büyük evliyanın kıymetini anlamaya, onun türbesini ziyâret etmeye davet eder. Abdülkâdir-i Geylânî'nin türbesinde Güneş ve Ay'ın dahi aşkla nöbet tuttuklarını ifade eden şair, bu aşk sayesinde elde edilecek “*himmet*”in⁶²² önemini vurgular:

Görem dersen eger dünyâda reşk-i bâg-ı Rıdvânı

Ziyâret kıl harîm-i âsitân-ı Pîr-i Geylân'ı

⁶²⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 229.

⁶²¹ Süleyman Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî”, *D.İ.A.*, İstanbul 1988, C. 1, s. 235-236.

⁶²² Tasavvuftaki “himmet” kavramı ile ilgili bilgi, çalışmamızın “tasavvufî kavramlar ile ilgili nasihatler” bölümünde yer almaktadır. Bkz.: *Tezimiz*, s. 245.

Budur ol âsitân-ı ‘ışk kim nevbetle beklerler

Gelüp şâm u seher çarhun meh-i hurşîd-i rahşânı

Budur ol kân-ı kudsî-cevher-i iksîr-i himmet kim

Güneş gibi işin altun ider her bekleyen anı

Sâbit K 14/1-3

b. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Tasavvuf ve edebiyat tarihimizin en büyük isimlerinden olan Mevlana Celâled-dîn-i Rûmî'nin asıl adı, Muhammed'dir. 30 Eylül 1207'de Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Devrinin önemli âlimlerinden olan babası Bahâeddin Veled, Moğol saldırılarından korunmak maksadıyla ailesini yanına alarak Anadolu'ya göç etmiş, oğlu Muhammed Celâleddîn 12-13 yaşlarında iken bugünkü Konya civarına yerleşmişlerdir. Devrinin önemli âlimlerinden dersler alarak aklî ve naklî ilimleri tahsil eden Muhammed Celâleddîn, Tirmizli Seyyid Burhâne'd-dîn Muhakkik'ten tasavvuf terbiyesi edinmiş, mürşidinin vefatından sonra irşad vazifesini üstlenmiştir. İlmi ve irfânı ile Anadolu'da manevi bir merkez hâlini alan bu büyük âlimi, halk “*Mevlânâ*” (efendimiz) diye anmaya başlamıştır. Konya'ya gelen Tebrizli Şems ile tanışması ve onunla olan dostluğu, Mevlânâ'yı yeni bir ilham dünyasına taşımış, “*ona semâ'in*⁶²³ zevkini tattırmış; *ona ney'in, rebâbın, -bir kelime ile- musikinin lezzetini duyurmuştur.*”⁶²⁴ Mevlâna ve Şems arasındaki sırlı ve derin dostluğun bazı talebelerin ve halkın kıskançlığını celb etmesi,

⁶²³ Semâ: Mevlevîlerin zikir âyinlerinde ney ve rebab eşliğinde, kendi etraflarında dönerek yaptıkları rakstır. Mevlana'nın vefatından sonra kaidelere bağlanmıştır. Mevlana devrinde, cezbeye gelen derviş, semaa kalkıp içinden nasıl geliyorsa öyle raks edebilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülbâkî Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953, s. 367-389.

⁶²⁴ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, s. 310.

Şems'in esrarlı bir şekilde ortadan kaybolmasıyla sonuçlanmış; Mevlânâ, *Divan-ı Kebir*, *Mesnevî* gibi büyük eserlerini, bu dostluğun ona verdiği ilham ve dostunu kaybetmenin getirdiği coşkun ruh hâli ile kaleme almıştır. Bu iki eser dışında, "*Fîhi Mâfih*", "*Mektûbât*", "*Mecâlîs-i Seb'a*" gibi eserleri de bulunan bu büyük mutasavvîf şair, 17 Aralık 1273'te Konya'da vefat etmiştir. Mevlana'nın vefatından sonra, oğlu Sultan Veled, onun tasavvuf öğretisini sistemleştirmiş; *Mevlevîlik* adı verilen tasavvuf ekolü böylece ortaya çıkmıştır.⁶²⁵

Mevlânânın en ünlü ve Türk edebiyatını derinden etkileyen eseri olan *Mesnevî-i Mevlânâ*'nın ilk on sekiz beyti *ney* adı verilen ve Mevlevîlikle özdeşleşen müzik aletine ayrılmıştır. *Mesnevî*'de öyküsü anlatılan ney, insân-ı kâmil'in simgesidir. Sazlıktan kesilen ney'in vatanından ayrı kalması gibi, insân da, ilâhî âlemdeki mekânından (a'yân-ı sâbite) uzak kalmış, kaderin tecellisiyle dünyaya gurbet hayatı sürmeye gönderilmiştir. Sürgün gibi algılanan dünya hayatı, insan için güçlüklerle dolu bir sınav yeridir. Vatan özlemiyle ağlayıp inleyen insanın sesi, neyin feryâdını çağırır. Ney'in öyküsü, *Mesnevî* ile sınırlı kalmamış; Mevlânâ'dan sonra, dîvân şairleri de ney'in öyküsünü şiirlerine taşımışlardır. Neyin bu şiirlerde vurgulanan özellikleri; vatanından ve yakınlarından ayrı oluşu, garipliği, feryâdı, sesinin yanıklığı ve etkileyiciliğidir.⁶²⁶

Mevlânâ, şiirlerini Farsça söylemiş olmasına karşın Türk edebiyatını derinden etkilemiştir. XVII. asrın Nef'î, Nâbî, Neşâtî gibi büyük şairleri birer Mevlevîdir. Âsaf Hâlet Çelebi'nin şu tesbiti çok doğrudur: "*Sanat ve edebiyat tarihimizi Mevlevîlikten mücerret olarak tetkike imkân yoktur.*"⁶²⁷ Bu sebeple XVII. asır divanlarında da, çok sayıda olmamakla birlikte, Hz. Mevlânâ ve *ney* ile ilgili nasihat içerikli beyitlere rastladık.

⁶²⁵ Bkz.: Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, s. 309-311; Beşir Ayvazoğlu, *Ney'in Sırrı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 1-4.

⁶²⁶ Gencay Zavotçu, "Ney'in Öyküsü ve Divan Şiirinde İşlenişi", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı), Erzurum 2009, S. 39, s. 720.

⁶²⁷ Ayvazoğlu, *Ney'in Sırrı*, s. 22; Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Âsaf Hâlet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Hece Yayınları, Ankara 2015.

Yukarıda birbirleriyle olan rabıtalarnı açıkladığımız üzere, *ney* ile ilgili olanlarını, Hz. Mevlânâ'ya ilişkin olanlardan ayrı mütâlaa etmeyi uygun bulmadık. Bu beyitler şöyledir:

Râmî, mânâ mülkünün pâdişahı olmak isteyenleri, Hz. Mevlânâ'ya bende (bağlı) olmaya çağırmaktadır. Bu beyitte, hükümdar olmak ile bende (bağlı, köle) olmak durumlarını birbirine bağlayan şair, tezat sanatı yoluyla anlatımını güçlendirmiştir:

Olmak istersen eger hüsrev-i mülk-i ma'nâ

Râmîyâ bendesi ol Hazret-i Mevlânânun Râmî G 176/5

Cevrî mânâ memleketini arayanlara Hz. Mevlana'yı rehber edinmelerini salık verir. Şair bu dizelerde, Mevlânâ'nın gönül dünyasında ve eserlerinde büyük etkisi olan İranlı büyük mutasavvıf şair Ferîdüddîn-i Attâr'⁶²⁸ ve onun meşhur eseri *Mantıku't-Tayr*'ı hatırlatarak o meşhur eserdeki ruhlar gibi mâsivayı târumâr ederek fenâfillah'a ulaşmaya davet eder. Şair devamındaki dizelerde, *"Gönlümüz ney gibi ilâhî sırların mahzeni olsun da içimizden aşk ateşiyle çıkan inilti bütün dünyayı ateşe versin. Kanaat kılıcıyla istiğna beldesini feth edelim. Hakikat güneşinin doğuş yeri biz olalım da bütün cihanı süsleyen Güneş'e zerrece değer vermeyelim (fânî ve mecâzî olan dünya hayatına ait güzellikler bizim gönlümüzde yer tutmasın)"* derken Mevlevîlikte önemli bir mevkiye sahip olan *"ney"* adlı müzik âletini ve onun manevi önemini tekrar hatırlatır. Son beyitte kullandığı *"Şems"* kelimesi, Arapça'da *"Güneş"* anlamına gelmekle beraber, Mevlânâ'nın mürşidi Şems-i Tebrîzî'nin ismidir. Hz. Mevlânâ bu kelimeyi bazı şiirlerinde mahlas olarak da kullanmıştır.

Bulmaga reh-güzer-i memleket-i ma'nâyı

Pîş-rev idinelüm himmet-i Mevlânâyı

⁶²⁸ Attâr'ın Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ve eserlerine etkisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Selçuk Çıkla, Sibel Üst, "Mesnevîdeki Hikâyelerin Kaynakları ve Mevlânâ'nın Hikâyeler Üzerindeki Tasarrufları", *Yedi İklim Dergisi (Mevlana Özel Sayısı)*, Ekim 2007, S. 211, s. 92-97.

Târumâr eyleyelüm tabla-i hestîyi temâm

Rûh-ı ‘Attâra anduralum yağmâyı

Dilümüz nây-sıfat mahzen-i esrâr olsun

Âteşin âh ile pür-sûz idelüm dünyâyı

Girelüm tîg-i kanâ‘atla bu gün meydâna

Ser-be-ser feth idelüm kişver-i istiğnâyı

Matla‘-ı şems-i hakîkat olalum ey Cevrî

Zerreye saymayalum mihr-i cihân-ârâyı

Cevrî G 252

Mevlânâ Celâled’ dîn-i Rûmî’ye duyduğu derin sevgi ve bağlılığı ona ithafen yazdığı kasîdesinde dile getiren Sâbit, bu kasîdede Hz. Mevlânâ’nın feyzinden istifade etmek isteyenleri ona bağlılık göstermeye davet eder. Şair, kasidenin devamında şunları söyler: “Mevlânâ’nın aydınlık kalbinin safalı aynasında on sekiz bin âlemi seyr etmek mümkündür. Mevlevînin kalbi Ka’be hükmündedir bu sebeple o kalbi kırmaktan çok sakınmak gerekir. Mevlevîler semâ esnasında âşıkâne bir şevk ile zikr ederlerken sedâları (manevî kuvveti sebebiyle) Arş-ı a’lâ’ya doğru yükselir. Hep bir ağızdan “Hû” çekerler iken gökkubbe güm güm inler. Öylesine bir şevk ile Allah’ı anarlar. Mevlevînin kıymeti buradan gelir. Semâ esnasında üflenen neyin sesini duysa Cebrâil’in dahi semâa başlaması muhtemeldir. Mevlevî kalbinin cilâsı ilâhî aşktır. Mevlevîleri ilâhî aşkla dolduran feyz kaynağı Mevlânâ’nın Mesnevî adlı eseridir. Sen de gaybın sırlarından haberdâr olup feyzle dolmak ister isen Mesnevî’yi dikkatle oku. Kalbin Hazret-i Mevlânâ’ya muhabbetle dolu olsun, onun na’tını dilinden düşürme. Böylelikle, O hazretin feyzinden istifade et.”

Olmak istersen eger feyz-i âşinâ-yı Mevlevî⁶²⁹

Dâ'imâ olmak gereksin hâk-i pâ-yı Mevlevî

On sekiz bin 'âlemi seyr itdürür âyînedür

Pür-safâ mir'ât-ı kalb-i rûşenâ-yı Mevlevî

El-hazer sad el-hazer gâfil şikest itme sakın

Ka'bet'ullâhdur dil-i pür-incilâ-yı Mevlevî

'Âşıkâne şevk ile hû çekme hengâm-ı semâ'

'Arş-ı a'lâya 'urûc eyler sadâ-yı Mevlevî

Eyler âheng-i semâ' sad şevk ile Rûhü'l-emîn

Gûşına girse kaçan âheng-i nây-ı Mevlevî

'Âşık-ı pâk i'tikâd zât-ı Mevlânâ isen

Nakd-i cân-ı nâtüvânı kıl fedâ-yı Mevlevî

Tâs-ı çarhı günbed-i gerdûnı güm güm inledür

Pür-tanîn gülbang-i şevk yâ Hudâ-yı Mevlevî

Nazra senc olsa tecellî-i cemâli seyr ider

'Işkdur âyîne-i kudsî cilâ-yı Mevlevî

---

⁶²⁹ Divan şiirinde "Mevlevî" kelimesi hem bu tarikatı ve mensuplarını hem de Mevlânâ'yı hatırlatacak şekilde kullanılır. Bkz.: Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul 1996, s. 96.

Sad şükr kilik-i terennüm-rîz-i nazmundur senün

Bülbül-i hoş-nagme-i gülşen serây-ı Mevlevî

Vâkıf-ı esrâr-ı gayb olmak dilersen Sâbitâ

Mesnevî-hân ol da gör n'eymiş safâ-yı Mevlevî

Na't-ı Mevlânâ ile ratbül-lisân ol dâ'imâ

Olmak istersen eger feyz-âşinâ-yı Mevlevî Sâbit K 15

Aşağıdaki dizelerde Mevlânâ'nın eserleri övülür. Bu övgülerde bu eserleri tahkik etmeye zımnî bir teşvik vardır. Cevrî'nin dizelerinde *Mesnevî-i Mevlânâ*'nın hakikat ilminin bir nüshası olduğu, onu okuyup mânâsını idrak edenin kerâmet (kerem, meziyet) sahibi olacağı söylenir. Nâbî ise *Fîhi Mâfih* adlı eseri tahkik edip ondaki hikmet dolu beyanları gören kimsenin, Mevlânâ'nın hak ve hakikatleri anlattığını göreceğini ifade eder. O hâlde, bu eserleri okuyup anlamak gerekir:

Kitâb-ı Mesnevî kim nüsha-i 'ilm-i hakîkâtür

O kim ma'nâsını idrâk ider sâhib-kerâmetdür Cevrî T LXIII/1

Gören kitâb-ı hikem-senc-i Fîh-i mâ-Fîh'in

Bilür ki hakk-ı beyândur beyân-ı Mevlânâ Nâbî K6/15

Aşağıdaki beyitlerde “ney”den bahsedilmektedir. Bu beyitlerdeki anlam, *Mesnevî*'nin ilk beyitlerinin anlamıyla özdeştir ki bu beyitlerde ney, *elest bezmi*'ndeki “bir oluş”u (meretebe-i ehadiyet) ve benzersiz bir mûsikî gibi hatırlanan “*Elestü*

*birabbiküm?”*⁶³⁰ hitabını özleyerek içinde bulunduğu ayrılık (fırkat) hâlimden şikâyet eden “kâmil insan”ı sembolize eder.⁶³¹

Âlem’in (hakikatinin) ne olduğunu anlamak isteyen ney’in hoş sedasını dinlemelidir. Ney’in sesi âşıkların inlemesidir. Bu inleme, insanın hakikatinin ne olduğunu (insan-ı kâmilî) anlatır. Onu dinle ve insanın hakikatini anla:

Dinle nây-ı hoş-sadâyı anla `âlem neydügin

Nâle-i `uşşâkdan fehm eyle âdem neydügin   Yahyâ mfr 33

Sen de Neşâtî gibi ney’in şarkısını dinleyerek “*elest bezmi*”ndeki sırların keyfiyetini anla:

Tut zemzeme-i nâye Neşâtî gibi gûşun

Gör hâlet-i keyfiyet-i esrâr-ı elesti   Neşâtî G 128 / 5

“*Ney gibi aşktan söz etmeye başlama vaktidir, nağmeni kendine sırdaş edin*” diyen şair, okuyucusunu ilâhî aşkla hemhâl olmaya davet ederken ney’i “*ilâhî aşkın müterennîmi*” olarak gösterir:

Ney gibi eyle ‘ışkdan âgâz

Demidür eyle nâğmeni dem-sâz   Neşâtî Şhrz 4

⁶³⁰ Araf, 7/172.

⁶³¹ Bkz.: Ziya Aşar, “Rûhu’l- Mesnevîde Mesnevî’nin İlk On Sekiz Beytini Şerh Yöntemi”, *Turkish Studies*, Summer 2007, Vol. 2/3, p. 58-72; Ayvazoğlu, *Ney’in Sırrı*, s. 15.

2. Tasavvuf Terminolojisindeki Bazı Tipler

a. Derviş / Sûfi

Dilimize Farsça'dan geçmiş olan derviş kelimesi sözlükte “*fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah'a veren kişi*” anlamına gelir. Tasavvufî istilahta, “*bir şeyhin bey'ati ve terbiyesi altında bulunan kişi*” demektir. Alçakgönüllü, ârif, kanaatkâr kimselere de derviş-meşreb denilir.⁶³² “Tasavvuf ehli, mutasavvıf” anlamındaki *sûfi* kelimesi de derviş ile aynı anlamda kullanılır.

Edebiyatımızda derviş, ferâgat köşesinde kanaat hazinesini bulan kişi olarak ele alınır. Bu bakımdan âşiğa çok benzer. “*Kul kılığında manevi sultan*” olarak görülür.⁶³³

Aşağıdaki beyitte, “*Kişi başında güneş gibi parlayan altından taç taşısa, yani cihan padişahı bile olsa dervişlerin gönlünü kırmaktan, onların âhını almaktan sakınmalıdır.*” denmektedir. Çünkü dervişler Allah'ın nazlı kullarıdır. Onlara kötülük yapanın cezası çabuk gelir ve şiddetli olur:

Şem'-veş ger varise başunda zerrîn efserün

Bâd-ı âhından dil-i dervîşün it şâhum hazer   Hâletî G 162/9

Nef'î dervişlik alâmetlerini dünyâlık elde etmek için araç olarak gören, ilâhî aşka vâkıf olamamış sûfilere seslenerek onları cennet ümidiyle değil, Hak aşkıyla ibadet etmeye; dış görünüşe değil, öze değer vermeye davet eder:

Sûfi bu sûreti gel ma'nî-i takvâya degiş

Kalbi pâk et nemedi atlas u dîbâya degiş

⁶³² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 159.

⁶³³ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 104.

Dem bu demdür be-hey idrâksüz endîşeyi ko

Kevseri havzı ile sâgar-ı sahbâya değış

Nef'î G 59/1-2

b. Rind ve Zâhid

Rind ve *Zâhid*, divan edebiyatında birbiriyle daima çekişen birbirine zıt iki tiptir.⁶³⁴ Tasavvuf literatüründe, kâmil insanın sıfatlarından biri olarak takdim edilen *zâhidlik*⁶³⁵ divan şiirinde ham sofunun hüviyeti olmuştur. Rindliği şiar edinen divan şairi, zâhidden hiç hoşlanmaz. Çünkü divan şiirindeki zâhid tipi her hadiseye çatık kaşla bakar, her mübahı haram sayar. Riyâkardır. Divan şairleri kendilerini *rind* addederler.⁶³⁶ Rindlere göre cihanın pul kadar değeri yoktur. Rind-meşrep bir kimse, hayatta karşılaştığı acıyı-tatlıyı, iyiyi kötüyü hoş görür. Üzüntü ve neşe onun katında aynıdır. Rindin zâhiri sarhoş ve laubâlî, bâtını mâmurdur.⁶³⁷ Hayatında hiç içki içmeyen şairlerin dahi çok zaman meyhaneden, içkiden, sâkîden bahsetmeleri çok zaman rindâne bir hayat yaşadıklarını empoze etmek istemelerindedir.⁶³⁸ Divan şairleri, zâhidin riyâkar, dini neşeden ve estetikten uzak yaşayan tavrına karşılık rindin savruk ancak hayata ve dine aşkla ve zevkle bakan tutumunu yüceltirler. Rind, “*harâbâtî*”, “*erbâb-ı harâbât*” olarak da anılır. Harâbât (meyhâne), cem neş’esi dağıtan şâhâne bir makamdır ki zâhidler oraya asla giremez.⁶³⁹

⁶³⁴ Divan şiirindeki “rind” ve “zahid” telakkisini ortaya koyan en önemli eser, Fuzûlî’nin *Rind ü Zâhid* adlı Farsça mensur eseridir. Biri r, diğeri rind tipini temsil eden baba ve oğul arasındaki konuşma ve münazaraya dayanan bu eserin tercümesi için bkz.: Fuzûlî, *Rind ile Zâhid*, (Çev.: Hüseyin Ayan), MEB Yayınları, Ankara 1993.

⁶³⁵ “Zühd” ve “zahid” kavramlarının tasavvuf literatüründeki anlamları için bkz.: Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 28-32.

⁶³⁶ Âgah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1980, s. 561.

⁶³⁷ Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 411.

⁶³⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 330.

⁶³⁹ Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 173.

Rindlik ve zâhidliğin birbirleriyle tersten bağlantılı kavramlar olması ve şiirlerde çoğu kez yan yana anılmaları dolayısıyla bu iki kavramı tek başlık altında inceledik. İncelediğimiz divanlardaki *rind* kavramını nasihat bağlamında ele alan beyitler, rindliği teşvik eden nitelik taşırlar. Ayrıca, rindlik iddiasında olanlara seslenerek hakîkî anlamda rindâne yaşamın nasıl olması gerektiğini dile getirirler. *Zâhid* kavramını nasihat-âmiz biçimde ele alan beyitlere gelince, bunların bir kısmında zâhidlere seslenilir; zâhidler rindce yaşamaya davet edilir. Zâhidlere seslenilirken asıl amaç, okuyucuya zâhidlerin ruh hâlinin ve fiillerinin çirkinliğini ifşâ etmek ve okuyucuyu rindâne bir anlayışa davet etmektir. Diğer kısmında ise doğrudan okuyucuya seslenilir; okuyucu zâhidliğe meyletmekten men edilir ve bunun sebepleri açıklanır.

Rindâne hayat tarzını öven, rindliği teşvik eden beyitlerde *mey-gede* (meyhâne), *bâde* (şarap), *mest* (sarhoş) gibi divan şiirinde mazmun özelliği kazanmış kelimeler sıkça kullanılır. Bu kelimeler, tasavvufî mecazlar sisteminde kelime anlamlarından başka kavramları sembolize ederler. Şâir bu kelimeleri mecâzî anlamlarını kast ederek kullanıyorsa *meyhâne*, tekke; *şarap*, ilâhî aşk; *sarhoş* ise, ilâhî aşk ile kendinden geçmiş olan sâlik anlamına gelir.⁶⁴⁰ İncelediğimiz divanlardaki *rind* ve *rindlik* kavramlarıyla ilgili nasihat içerikli beyitler şöyledir:

“*Ey aşk kervanı, gel yetiş de aşk yolunun tozunu beklemenin gözüne sürme gibi çek. (Ey özü sözü bir olmayan kişi!) İşret kadehini daha ne zamana kadar gizli içeceksin. Gel, rind ol da aşk şarabını âşikâr iç!*” diyen Nâbî, rindliğin her şeye aşk penceresinden bakan, aşkla mest olmuş, hakikatperver insanların hayat tarzı olduğunu vurgular. Aşk yoksunu riyâkarları, rindliğe davet eder:

⁶⁴⁰ Bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 246-261.

Ey kârbân-ı ‘aşk yetiş gerd-i râhunı

Mânend-i sürme bâsire-i intizâra çek

Tâ key nühüfte nûş idesün câm-ı ‘işreti

Rind ol mey-i mahabbeti gel âşkâra çek Nâbî G 453/4-5

Nâilî, ideal insanı rind tabiatlı, gönlü zengin olarak tarif eder. Cimri ve bencil olmayı, hep başkasından bir şeyler ummayı; hakikatten uzak, tuttuğu yol belirsiz, savruk durumda olmayı ise bir insan için uygun olmayan özellikler olarak kaydeder:

Âdem ganî-dil olsa gedâ-meşreb olmasa

Rind olsa bî-hakîkat u bî-mezheb olmasa Nâ’ilî G 314/1

Râmî de dünyâda safâ sürmek isteyenleri, hırs ve tamahtan vazgeçip rindâne bir hayat sürmeye davet eder:

Terk-i teklif it safâ sürmekse maksûdun eger

Tarz-ı rindâne sülûk it eyle taklîdi halî‘ Râmî G 153/3

Nâ’ilî, rind ile zâhidi karşılaştırdığı beyitte, rindleri ibadet ve tâatı cennet ümidi veya cehennem korkusuyla değil, Hakk’a duydukları aşk sebebiyle yaptıkları için üstün görür. Muhatabını, rindlerin kıymetini bilmeye, onlar gibi aşk ile kulluk etmeye çağırır:

Tarîk-i mürşîd-i seccâde-i mahabbeti tut

Hezâr zâhidi bir rind-i bâde-hâra degiş Nâ’ilî G 175/3

İncelediğimiz divanlardaki rindlerde bulunması gereken özellikleri dile getiren beyitler şöyledir:

Rindler meclisinde ilâhî aşk şarabını içen gönül ehli, dünyaya itibar etmez, nefsinin arzu ve isteklerine göre hareket etmez:

Kâse-şûy-ı meclîs-i rindân olan erbâb-ı dil

Çeşme-i hurşîdile gerdûna etmez i‘tibâr Hâletî G 152/6

Dâ‘vî-i mahabbetde isen cândan el çek

Rindân-ı Hudâ kayddan âzâde gerekdür Fevzî G 68/2

Ne kayd-ı raht u baht ne dil-bendî-i murâd

Rind-i Hudâ olan kişi âzâde-ser gerek Fevzî G 100/3

“Rind isen ilâhî aşk şarabının verdiği sersemlik ile gözünü açma da âlem gözüne bir hayal gibi görünsün.” diyen Nefî, rindlik iddiasında bulunanların ilâhî aşkın zevkine varmış, bu zevkin yanında dünya nimetlerinin ne kadar değersiz kaldığını fahmetmiş olmaları gerektiğini ima eder:

Rind isen Nefî humâr-ı bâdeden açma gözün

‘Âlemün hâli hayâl-i hâb gelsün çeşmüne Nefî G 113/5

Nefî, rindlik iddiasında olan kimseyi cennet hevesi ile ibadet etmekten men eder:

Rind isen eğer ko heves-i bâğ-ı bihişti

Cennet mi degül bezmgeh-i hurrem-i nevrûz Nefî G 45/4

Nâbî, aşağıdaki beyitte rindi meykedeye (tekkeye) giden, orada ilâhî aşk şarabı ile mest olup şeş ciheti (altı yönü/dünyayı) terk eden bir kişilik olarak tanımlar. Rindlik iddiasında bulunanları ilâhî aşkla mest olup dünyâ sevgisinden vaz geçmeye davet eder:

Rind isen meykedeye âyağun ile gidegör

Mest olup bâde çeküp şeş ciheti terk idegör   Nâbî muammâ 145

“Rind olan dünyanın elemine aldırış etmez. Kendisine uygun bir dost ile bir köşede gamlarını def eyler.” diyen Şeyhülislâm Yahyâ, rindlerin Cenâb-ı Hak ile dost olduklarını, dua ve zikir yolu ile Allah ile ünsiyet kurup yeryüzündeki fâni dertlerin verdiği ızdırabı unuttuklarını ifade ederek rind olma iddiasında bulunanları bu tutuma davet eder:

Cihanda rind odur uğratmayup âlâm-ı dünyâyı

Muvâfık yâr ile bir gûşede def-i gumûm eyler   Yahyâ G 89/2

Rind, servetten yana bir hava kabarcığı gibi hafif olmalıdır. Onun şarap testisi açılrsa, içinden yalnızca hava çıkar. (Yani, rind mala mülke meyletmez, gönlünün esintilerine göre yaşar, kendini dünyalık metâin kaydı altına almaz):

Sebük-sâmân gerekdir rind olan ey dil habâb-âsâ

Ki açılrsa çıkan ancak hevâdır cur‘a-dânından⁶⁴¹   İsmetî G 64/3

---

⁶⁴¹ Bu dizede hevâ kelimesi hem “hava” hem “hevâ (arzu, istek)” anlamında kullanılarak *tevriye* (çift anlamlılık) edebî sanatı uygulanmıştır.

Rind, kâinattaki vahdet sırrını anlamalı, mâsivâdan geçerek vahdete yol almalıdır. Bunu başarabilmek için kalabalıklardan uzaklaşıp uzleti tercih etmesi, halk içinde iken de gönlünün yalnızca Hak ile bir olması gerekir:

Yoklasan noktada mevcûddur esrâr-ı hurûf

Rind isen gafleti ko kesreti tenhâya degiş Nef'î G 59/4

Yahyâ, aşağıdaki beyitlerinde rindlerin özelliklerini ortaya koyarak rind olma iddiasında bulunanları bu özelliklere sahip olmaya davet eder:

Rindin gönlü aşk neşvesiyle dopdoludur, bu sebeple dünyanın elemine aldırış etmez:

Rind hemîşe pür-tarâb olsa ta'accüb eylemen

Kîse tehî ise ne var kâsesi tolu râh-ı 'aşk Yahyâ G 179/4

“Rind, kaba softalar gibi gösteriş amacıyla dindarlık taslamaz. Dünya malına hiç itibar etmez.” Bu ana fikri ifade etmek üzere, “*Rind için, dürr (inci) güzel bir öğüt olsa bile onu kulağına küpe etmez.*” diyen Yahyâ Efendi, burada, Türkçede “güzel nasihat içeren sözleri hiç unutmamak, daima dikkate almak” anlamına gelen “kulağına küpe etmek” deyimine telmihte bulunmuştur:

Rind-i bî-pervâ riyâ vü zühdü rû-pûş eylemez

Kavl-i nâsîh olsa dürr gûşuna mengûş eylemez Yahyâ Th 1/2

Aşağıdaki beyitlerde zâhide seslenen şairler, zâhidin din, tasavvuf ibadet ve hayat anlayışını kerih görür; onu rindâne tavır ve yaklaşıma davet ederler. Bu dizelerde nasihata muhatap olan zâhittir.

Feyzî, zâhidlere seslendiği dizelerinde onları ibadetlerini gösteriş için yapmakla itham eder. Zühd âlametlerini riyâyâ alet etmemelerini, günahkâr olup bundan pişman olmanın, güzel âmelleri riya maksadıyla işlemekten bin kat daha iyi olduğunu söyler. Zâhidleri, rindlerin yoluna davet eder:

Güm itme nâmunı sa'y it sülûk-ı râh-ı rindâna

Bu zâhid bâ'is-i zikr-i Cem ü Dârâ vü Key'dür bu

Riyâ dîbâsına gark itme sûfî şâhid-i zühdün

'Abâ-yı tevbe pûş oldukda bin kat andan eydür bu Fevzî G 34/3-4

Yahyâ Efendi, derviş gibi giyinerek insanları aldatmaya çalışan, dini yaşayışı özden değil kabuktan ibaret olan zâhidi uyarır. Dervişlere mahsus hırka ve başlığın, dervişiliğin mahiyetini anlamayanlar için boşuna taşıdıkları bir fazlalık olduğunu, cübbe ve sarığın dinin hakikatini kavramamış kimselere manevi bir kıymet veremeyeceğini ifade eder. Hâletî ise zâhidi, İbrahim Ethem'in⁶⁴² sahip olduğu aşk neşvesine sahip olmamakla, yalnızca onun hükümdarlık döneminde sahip olduğu dünyalıklara iştihak duymakla itham eder:

Hırka vü tâc ile zâhid kerem it sıkleti ko

Âdeme cübbe vü destâr kerâmet mi virür Yahyâ G 107 / 5

Tâc-ı Edhem neş'esin terk itme bâri zâhidâ

Çünkü yokdur sende İbrâhim Edhem neşvesi Hâletî G 404/2

⁶⁴² İbrahim Edhem: Asıl adı İbrahim b. Edhemdir. Künyesi Ebû İshak'tır. Babası Belh sultanlarından. Gençliğinde bir müddet tahta çıkmışsa da kısa zamanda sultanlık yolunu terk etmiştir. Tâc ve tahtından soyunup dervişliğe soyunmuş, halktan uzaklaşarak riyazete çekilmiştir. Edebiyatımızda babasının ismine nisbetle "Edhem" olarak anılır. Edhem, edebiyatımızda dünyayı elinin tersi ile itmenin, dervişliği sultanlığa tercih etmenin sembolü olmuştur. Hakkında rivayet ve menkıbeler çoktur. H. 161 / M. 777 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 122.

Zâhidlerin ibadeti ve zikri cenneti veya dünyalık arzuları elde etme vasıtası olarak görmelerini eleştiren Nâbî, tesbihi bir tuzağa, arzuları ise av hayvanına benzetir. “*Ey zâhid, tesbihi arzularını avlayacağıın bir tuzak gibi kullanma. Tesbihi bari bir de hesap günü için çek!*” diyerek zâhidi ibadetlerini gösteriş için yapmaması hususunda uyarır:

Zâhid elünde dâm-ı emel itme sübhayı

Tesbîhi bâri bir dahı rûz-ı şümâra çek Nâbî G 453/6

Nâbî, ibadetleri Hak rızası için, Hakk’a yakınlaşmak için değil de cennete girmeye hak kazanmak için yapan zâhidi eleştirir. Onu, ibadetlerini Hak için yapmaya davet eder:

Zâhid ya bellü Hak için it ya behişt için

Hasr eyleme ‘ibâdetüni cennet üstine Nâbî G 713/6

“*Ey zâhid, o kadar çok bâde iç ki bedenini şarap yapıp satan kimseye rehin ver. Bu bahaneyle yükünü hafiflet!*” diyen Hâletî, hammâr ve bâde kelimelerini tasavvufî anlamda kullanmıştır. Böylece, zâhidi bir mürşidin elinden ilâhî aşk şarabını içip, dünya kaydından kurtulmaya davet eder:

Zâhid âhir kaddüni rehn-mey-i hammâr eyle

Bâri kendin bu bahâneyle sebük-bâr eyle Hâletî mtl 289

Aşağıdaki dizelerde âşıklık iddiasında bulunan zâhid uyarılır. İlâhî aşkın mahiyetinin, zâhidin fehminin çok ötesinde olduğu, bunu hâl ile bilmenin zâhidin kârı olmadığı vurgulanır:

Sakın deryâ-yı ‘aşka girme sen döymezsin ey zâhid

Semenderdür bunun mâhîleri ‘ummân-ı âteşdür Atâyî G 58/4

Zâhid sakın evgârlugından mey-i ‘ışkun

Keyfiyyetin idrâk idicek âz idemezsün Nâ'ilî G 270/4

“*Ey zâhid boş lafı bırak da mecâzî aşkın akıbetini fehmet!*” diyen İsmetî, “*Mecâzî aşk gerçek aşkın köprüsüdür.*” sözüne telmihte bulunarak zâhidi ilâhî aşkın keyfiyetini idrâk etmeye davet eder:

Bahs etmegi ko ‘İsmetî-i zâr ile zâhid

Fehm eyleyi gör ‘âkıbetin ‘ışk-ı mecâzun İsmetî G 49/5

“*Ey zâhid, benim aşkım hakikî aşktır diyerek böbürlenme. Biz belâgât ehliyiz. Belâgât ilminde mecaz, hakikate tercih edilir.*” diyen Hâletî de zâhidi mecâzî aşkın kıymetini anlamaya, mecâzî aşkı tatmayanın hakikî aşkı bulamayacağını fehmetmeye davet eder:

Gırre olma zâhid ‘ışkum hakîkatdür diyü

Biz belâgât ehlüyüz ol fennde râcihdür mecâz Hâletî G 294/4

Hâletî, zâhidi âşıkların gönül yakan (etkileyici) sözlerine kulak vermeye davet eder. Âşıkların sözüne kıymet verdiği müddetçe başından baht ve mutluluk tâcının eksik olmayacağını söyler:

Kelâm-ı sûz-nâk-i ehl-i ‘ışka tut kulak zâhid

Eger kim düşmesün dirsən başundan efser-i devlet Hâletî G 96/3

Cevrî, baştan sona divan şiirindeki zâhid tipine seslendiği gazelinde onu tasavvuf yolunun görünürdeki usul ve teşrifâtından geçip özüne inmeye, bütün bildiklerini unutup aşk dersini en başından okumaya, âleme rind gözüyle bakıp öyle mânâ vermeye davet

eder. Aşk yolunun akılla değil gönülle öğrenileceğini, bunu hakkıyla yapanların ise harâbât ehli olduğunu vurgular:

Kitâb-ı ‘ışkî zâhid ‘âlim-i birr-i Hudâdan gör

‘Ulûm-ı gayrı terk eyle bu dersi ibtidâdan gör

Görünmez sûret-i Hak kûşe-i târik-i halvetde

Derûnun rûşen it gün gibi gel câm-ı safâdan gör

Dil-i rind-i Hudâyâ cân göziyle nâzır ol per gâh

Cihânun seyrini âyîne-i ‘âlem-nümâdan gör

Hired bî-gânedür semt-i cünûna reh-nümâ olmaz

Bu vâdînün yolun Mecnûndan öğren âşinâdan gör

Tuyup Cevrî gibi âyîn-i erbâb-ı harâbâtı

Sülûk-ı râh-ı ‘ışkun resmini ehl-i fenâdan gör

Cevrî G 82

Aşağıdaki dizelerde zâhid, rind ehline taarruz etmekten, onlara kin tutmaktan, onları ayıplayıp kötülemekten men edilir. Zâhidin, rindin hâl ve fiillerinin hakikatte neyi ifade ettiğini anlayamayacağı; çünkü rindin sahip olduğu aşk sırrına sahip olmadığı ifade edilir. Aşk ile akıl kaydından geçmiş mestânelere taarruz edenlerin, cezasını bulacağı vurgulanır:

Zâhid sen anun sırrına geç vâsıl olursın

Nâdânlığı ko eyleme rindâna ta‘arruz

Fâ'izî G 62/2

Sûfi nedür erbâb-ı harâbâta bu kînün

Anunla seni cennet-i a'lâya komazlar Atâyî G 74/6

Tutalum gözi açıklardan olmuşsın be hey zâhid

Hudâ Settârdur ta'n itme rinde 'ayb-bîn olma Yahya G 313/3

Zâhid dir idüm it yûri rindâna ta'arruz

Bilseydün eger itmegi rindâne ta'arruz

İt 'ahd ile peymâne-şikest olmağı tecvîz

Tek eyleme peymâne-perestâna ta'arruz

'Aklun ne kadar yâr idüğün anlamamışdur

Her kim ki ider zümre-i mestâna ta'arruz Nâbî G 363/1-3

Aşağıdaki dizelerde şâirler, muhataplarını zâhide kulak asmamak, onu dikkate almamak hususunda uyarırlar.

İbadetlerini Hakk'a duyduğu aşk yüzünden değil de cehennem korkusuyla, cennet umuduyla veya gösteriş için yapan zâhiden aşkın feyzini umma. Bu, gassalın testisinden şarap ummaya benzer. Eğer gam ateşi canına sıkıntı saldıysa sen aşk ile sarhoş ol, dünyadan vazgeçip harabat⁶⁴³ köyüne yerleş:

Saldıysa eger âteş-i gam cânuna tâb

Düş kûy-ı harâbâta olup mest ü harâb

⁶⁴³ Viraneler, harabeler anlamına gelen *harâbât* kelimesi divan şiirinde meyhane anlamında kullanılır. Mutasavvıflar harâbâtı bir tekke olarak ele alırlar ve orada ilâhî aşk şarabının içilip sarhoş olunduğunu söylerler. Böylece harâbât bir neş'e ve feyz kaynağı, gerçeğe ulaşılan bir yer olur ki tekke mukabili kullanılır. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 173.

Zâhiden uman feyz-i safâyı ‘aşkı

Gassâl sebûsından umar bâde-i nâbı Atâyî rb 65

Divan şiirinde tesbih (sübha), bu şiirin terminolojisindeki zâhid, sofi, vâiz gibi “kaba softa, ham yobaz” tiplerin alâmeti olarak sunulur. Bu kişilerin tesbihi riya maksadıyla taşıdıkları, bu sebeple onların ellerindeki tesbihe bakıp aldanmamak gerektiği vurgulanır.⁶⁴⁴ Divan şiirinde tespih ile zünnâr arasında bağ kurulur. Zünnâr, papazların dinî bir alâmet olarak bellerine bağladıkları uçları sarkık, kalınca, sert ipten yapılmış kuşaktır.⁶⁴⁵ Riyâkâr sûfnin tespihinin ipi ile zünnârın ipi arasında bağ olduğu öne sürülür. Çünkü, Allah’ın zikrini aşka değil de bir takım sayılara bağlayan sözde sûfîlerin tespihleri, İlâhî aşk anlayışına bir zünnâr kadar ters düşer. Aşağıdaki dizelerde de zâhidin elindeki tesbihin bu mahiyette olduğu ifade edilir.

Zâhidin dinin özünden uzak, kabuktan ibâret zühd anlayışına gönül bağlama. Her zühd iddiasında bulunana inanma. Zira, birçok tespihte zünnara ait kötülük bulunur. (Yani, görünüşleri İslâm’a ait alâmetlerle donanmıştır, ancak özleri İslâm’dan çok uzaktır.)⁶⁴⁶

Dil-beste olma zühde ki rindân-ı bî-riyâ

Çok sübhada şerâret-i zünnâr buldılar Cevrî G 90/3

Bakma zühhâdun riyâ-âlûd reng-i zühdine

Hırka-i sâlûs der-ber dil-siyehdür her biri Neşâtî G 130/4

⁶⁴⁴ Tesbihin divan şiirindeki işlenişini ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Kadri Yılmaz, “Divan Şiirinde Tesbihe Dair”, *Turkish Studies*, Winter 2012, Vol. 7/1, p. 2131-2144.

⁶⁴⁵ Zünnâr, tasavvufî bir mecaz olarak “dünyaya gönül vermek; benlik, bencillik” anlamlarına da gelir. Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 547.

⁶⁴⁶ Bu dizelerdeki tema ve mazmunlar, Nâbî’nin kaleme aldığı şu beyittekiler ile benzerlik gösterir: “Olma meftûn-ı riyâkârî-i ehl-i tezvîr / Subhasınun neseb-i riştesi zünnâre çıkar” (Nâbî G 72/5)

Sâbit, kendi kendisini, riya ehli sahte sûfîlerin alâmet-i fârikası olan tespikten uzak durup meyhaneye (tekkeye, aşk meclisine) sığınmaya davet eder:

Sâbitâ subha seni dâm-ı riyâya düşürür

Silk-i nazmunla hemân mey-kedeye eyle şitâb   Sâbit G 28/8

c. Vâiz

Vâiz, “nasihat, pend, öğüt veren kişi” anlamına gelir. Sûfîler ve Hak âşıkları, vaiz sözü ile dinin özünden habersiz kalıp sırf merasimle uğraşan ham ruhlu, şekil-perest ve zâhir-perest hocaları kasederler.⁶⁴⁷ Divan şiirinde de *vâiz*, şairler tarafından sevilmeyen bir karakterdir. Onun zâhitten hiçbir farkı yok gibidir. Çünkü o, dinin dış kabuğunda oyalanmaktadır.⁶⁴⁸ Divan şiirindeki “hâce, hoca” sıfatları da *vâiz* ile aynı mânâda kullanılır.

Muhataplarını divan şiirindeki *vâiz* tipini temsil eden kişilere karşı uyanık olmaya davet eden şairler şöyle derler: “Sözlerinde hikmet olmayan, aynı kerâmet hikâyelerini tekrarlayıp duran, İlâhî emirleri kendisi icâbet etmediği hâlde insanlara telkin eden vaizlerin sözlerine kulak vermemek gerekir. Çünkü bu sözler insanı etkilemez; bilâkis gaflete sevk eder.”

Sözlerin gûş itmeden vâ'izlerün kıl ihtirâz

Hâb-ı gaflet virmesi vardur sakın efsânenün   Hâletî G 414/3

Ne kavli fi'line ne fi'li kavline uyuyor

Efendi dinleme bu vâ'izân-ı zerrâkı   Sâbit G 326/5

⁶⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 505.

⁶⁴⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 406.

Râmî, vâizlerin sûretine değil huy ve davranışlarına bakıp sözlerine ona göre değer vermek gerektiğini şöyle ifade eder:

Sûrete bak sûrete bakma ki Râmî şeyh-i şehîr

Va‘z için kürsîye çıksa sanki bir hayvan çıkar Râmî G 76/5

Yahyâ Efendi, vâiz tipine seslenerek, “*Ey vâiz, hâl ehlinin kelâmının değerini bil. Onları sıradan sözlermiş gibi görme! Bilirsin ki sözden söze çok fark vardır*” dediği beyitte, samîmiyetin söze kattığı kıymete vurgu yapar:

Sözüm dinle kelâm-ı ehl-i hâli gayre benzetme

Bilürsin vâ‘izâ çok fark vardır kâlden kâle Yahyâ G 305/3

Sâbit de “*Ey hoş bir nağme ile konuşan hatîp (vâiz), davranışlarını hevâ ve hevesine değil Kur’an ve sünnete tâbî kıl!*” derken toplumda dini temsil eden kişilerin hakikati güzel bir üslupla dile getirmelerinden daha önemli olanın hakikate uygun yaşamaları olduğunu vurgular:

Kitâb ü sünnete uy ey hatîb-i hoş-nagme

Hevâ-yı nefsüne uyma bizüm imâm gibi Sâbit G 341/2

Nâilî, vâizin kendisini ilâhî sırların hazinesinin bekçisi gibi görmesini eleştirir, onu bundan vazgeçmeye çağırır. Hz. Süleyman’ın ordusundan korunmaları için halkını uyaran ve Hz. Süleyman ile konuşan karıncaya telmihte bulunarak, “*Ey hâce, sen bu kibir ile Süleyman bile olsan, kendisini korumaya çalışan zayıf bir karınca kadar idrâk sahibi*

olamazsın!” diyerek vâiz ve hoca tipini kibirli olmaları sebebiyle eleştirir ve onları kibirlerinin vereceği zarar hakkında uyarır:

Gencîne-i esrâra emîn anlama kendün

Ey hâce hazer kıl anı ihrâz idemezsün

Olsan da bu nahvetle serîrinde Süleymân

Bir mûr-ı za‘îf-i siper-endâz idemezsün

Nâ’îlî G 270/ 2-3

İKİNCİ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA YER ALAN GENEL AHLÂKLA İLGİLİ

NASİHATLER

I. YERİNE GETİRİLMESİ TAVSİYE EDİLEN TUTUM VE DAVRANIŞLAR

A. Ahde Vefa Gösterme

Sözünde durma, verdiği sözlere bağlı kalma, özü ve sözü doğru olma anlamına gelen *ahde vefâ*, İslâm ahlakının en önemli prensiplerinden biridir. İster Allah'a ister insanlara karşı verilmiş olsun her ahid ve söz, yükümlülük şartlarını taşıyan her insanı borçlu ve sorumlu kılar.⁶⁴⁹ Kur'an-ı Kerim'de: “*Yine onlar (o mü'minler ki) emanetlerine ve ahidlerine riâyet ederler.*”⁶⁵⁰ buyrulur.

XVII. asır divan şairlerinden Urfalı Nâbî, “*insan olma*” mertebesini hak etmiş bir kimsenin ahbine vefa göstereceğini, verdiği bir sözü yerine getirmedikçe kendini hür hissetmeyeceğini anlatmak ve kişiyi ahbine vefa göstermeye davet etmek üzere şöyle der:

İnsân odur ki bir söz ola ana bend-i pâ

Hayvân odur ki bağlayalar rismân ile Nâbî G 676/5

⁶⁴⁹ Karagöz vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 11.

⁶⁵⁰ Mü'minûn, 23/8.

B. Cesâret

Cesâret kelimesi sözlükte “*cesurluk, yiğitlik, yüreklilik*” anlamlarına gelir. *Şecâat* ve *hamâset* kelimeleri ile eş anlamlıdır. Cesaretin zıddı korkaklıktır. Mü'min güçlü bir kişiliğe sahip olmalıdır. Müslümanlara haklarını, inanç ve değerlerini koruyup savunma, düşmana karşı koyma konularında cesareti teşvik edip erdem olarak sunan Allah Rasulü, korkarak savaş meydanından kaçmayı insanı dünya ve âhirette hüsrana uğratan şeyler arasında saymıştır.⁶⁵¹ Korkaklığın insanlar hakkında en kötü huylardan biri olduğunu ifade etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Bir kimsede bulunan (huy)ların en kötüsü, aşırı cimrilik ve korkaklıktır.*”⁶⁵² Sahip olduklarını kaybetme, açlık ve fakirlik korkusu gibi korkular da Kur'ân-ı Kerîm'de men edilen,⁶⁵³ bir Müslümanda bulunması gereken kadere rıza ve tevekkül hasletleriyle bağdaşmayan duygulardır.⁶⁵⁴

Nâbî, “*Adam isen harp saflarında yara al, insanın sinesine yara izi çok yakışır.*” diyerek cihad meydanlarında cesaretli olmayı telkin eder:

Olıgör âdem isen zahm-hor-ı rûz-ı mesâf

Katı şâyeste olur sîne-i âdemde şikâf

Nâbî muammâ 162

Atâyî, seyr ü sülûk yoluna giren sâliki bu yolda korkusuz olmaya davet eder. Bu yolun dalgalı bir deniz gibi olduğunu, bu yola girenlerin bunu göze alarak korkusuz olması icab ettiğini dile getirir.⁶⁵⁵

⁶⁵¹ Bkz.: Buhârî, Vesâyâ, 23.

⁶⁵² Bkz.: Ebû Dâvud, Cihad, 21.

⁶⁵³ Bkz.: En'am, 6/151; İsrâ, 17/31.

⁶⁵⁴ Görmez vd., *Hadislerle İslâm*, C. 3, s. 343.

⁶⁵⁵ Deniz, tasavvufî bir remiz olarak mutlak varlık olan Allah'ı, O'nun sonsuz sıfat ve zât makamını, vahdeti ve külli varlık âlemini temsil eder. Deniz vahdeti, denizin dalgaları ise kâinat ve eşyayı, yani kesreti ifade eder. Dalgalar, mutlak varlığın kâinattaki görünen tecellileridir. Bkz.: Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, s. 292-294.

Havf ile yemm-i gamda şinâverlük olur mı

Bî-bak gerek lücce-i ‘ummâna girenler Atâyî G 38/3

C. Cömertlik

Cömert kelimesi, Farsça *cevân-merd* kelimesinden Türkçeleştirilmiştir. *Cömertlik* kavramı dinî literatürde genellikle *sehâ*, *sehâvet* ve *cûd* terimleriyle ifade edilir. Bir kavram olarak *cömertlik*, “eldeki imkânları meşrû ölçüler içinde, gönüllü olarak ve karşılık beklemeden başkalarının yararına sunma eğilimi” demektir. Kur’ân-ı Kerim’de cennet ehlerinden bahsedilirken “Onlar, yiyeceği, yoksula, yetime ve esire seve seve yedirirler...”⁶⁵⁶ buyrulur. Bir hadis-i şerif’te: “Yalnızca iki kişiye gıpta edilir: Allah tarafından kendisine mal verilip de malını Hak yolunda harcayan kimseye, Allah tarafından kendisine ilim verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimseye.”⁶⁵⁷ buyrulur.

Cömertliğin meleke hâlini alması güçlü bir irade eğitimine bağlıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber’e hangi sadakanın daha değerli olduğu sorulduğunda, “Yaşama sevincin yerinde ve mala düşkün olduğun, zenginliği arzulamakta ve fakirlikten korkmakta bulunduğun zamanda verdiğin sadakadır.”⁶⁵⁸ diye cevap vermiştir. Cömertliğin diğer bir şartı da yardıma mukabil hizmet, mükâfat, övgü ve teşekkür gibi herhangi bir maddi veya manevi karşılık beklememek, gösterişten ve yardım edilen kimseyi rencide edecek tutumlardan dikkatle kaçınmaktır. Ayrıca yardım olarak verilen malın gözden çıkarılan

---

⁶⁵⁶ İnsan, 76/8.

⁶⁵⁷ Buhârî, İlim, 15.

⁶⁵⁸ Buhârî, Zekât, 11.

bir şey olmayıp sahibi nezdinde değer taşıması da cömertliğin şartlarından. Verilenin değeri ve verenin niyeti, bu eylemin Hak katındaki makbuliyeti için önemlidir.⁶⁵⁹

Müslümanın cömertlik kavramını eyleme geçirerek malını Allah rızası niyetiyle karşılıksız olarak fakir ve muhtaçlar için harcamasına “sadaka” denir. “Sadaka vermek”, “tasadduk etmek” tamlamalarıyla anılan bu eylemin farz, vacip ve mendup kısımları vardır. Zekât, farz olanı; sadaka-i fitr, vâcip olanıdır. Diğer sadakalar ise ihtiyârîdir ve sevabının çok büyük olduğu birçok hadislerle sabittir.⁶⁶⁰ Hz. Peygamber “*Kuşkusuz, sadaka Rabb'in hoşnutsuzluğunu giderir ve kötü bir şekilde ölmeyi önler*”⁶⁶¹ buyurmuştur.

İncelediğimiz divanlarda cömertliği öven ve teşvik eden beyitler şöyledir:

Nâbî, sadaka vermenin kişinin başına gelebilecek belaları def etmeye vesile olduğunu ifade ederek kişiyi malından tasadduk etmeye davet eder:⁶⁶²

Çoklukda olma pâ-zede-i berg-rîz-i ye's

Bâg-ı ümîd gâh düşer dil-güşâlanur

Def'-i belâya çünki tasadduk vesîledür

Muhtâc Nâbiyâ gehî hâcet-revâlanur   Nâbî G 164/4-5

Sadaka vermekte acele etmelidir. Verilenin muhtaç olduğu zamanı kaçırmamak gerekir. Ayrıca verdiği başa kalkmak suretiyle verilene eziyet etmemelidir.⁶⁶³ Nâbî bu gerekliliği, “kuşu öldürdükten sonra içini pirinçle doldurmanın ona bir faydası yoktur” meseli ile dile getirir:

⁶⁵⁹ Mustafa Çağrı, “Cömertlik”, *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 8, s. 72.

⁶⁶⁰ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 567.

⁶⁶¹ Tirmizî, Zekât, 28.

⁶⁶² Hz. Peygamber'in “Hastalarınızı sadaka ile tedavi ediniz” buyruğu sadaka ile belâların def edileceğinin delilidir.” Bkz.: Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, C. III, s. 542.

⁶⁶³ “Ey iman edenler! (...) başa kakmak ve verilen kimseye eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın!” (Bakara, 2/197.)

Kerem vaktinde lâzım hem eziyyetsiz gerek yohsa

Pirinc ile pür itmek küşte murgı sûdmend olmaz Nâbî G 313/2

Sâbit, kişinin malını sağlığı yerinde iken hayra sarfetmesi gerektiğini kendine mahsus nükteli anlatımıyla şöyle ifade eder:

Altununu dünyada bozup hayr idegör kim

‘Ukbâda o ey mâlik-i dînâr bozulmaz Sâbit G 144/6

Bir kimse bir ihsanda bulunurken amacı meşhur olmak, insanların takdirini kazanmak olursa ecir kazanmak yerine günah işlemiş olur:

İmsâk-ı bârı ehline bir kat günâh olur

Şöhret olursa maksadı ihsân idenlerün Nâbî G 429/6

Mal mülk sahibi olmakla ün salmak veya parayı gösteriş amacıyla lüzumsuz yere sarf etmek mertlik değildir. Merd olan, malını kalpleri tamir etmek (gönül almak, fakirin yüzünü güldürmek) yolunda sarf eder:

Merd isen malunı ta‘mîr-i kulûba sarf it

Şöhret ü şân u şükûha telef olmakdan ise Nâbî G 662/2

İlâhî aşkla kendinden geçmeyi ve manevi mertebelere sahip olmayı talep eden kimse, altın ve gümüşe meyletmez. Mal biriktiren cimriler, fitneye sebep olur ve dünyanın düzenini bozarlar:

Sîm ü zeri nider taleb-i vecd ü hâl iden

Dünyâyı birbirine katar cem‘-i mâl iden Atâyî b 57

Ele geçen parayı biriktirmeden hayra sarf etmek gerekir. Çünkü biriken parayı harcamak daha güçtür. Bu sebeple, cimriler malı harcanamayacak olana kadar biriktirirler:

Dirhemi sarf eyle girdükçe ele
Olmaya tâ cem‘ gayr-i munsarif
Anun için cem‘ ider anı bahîl
Kim olur cem‘ olıcak lâ-yünsarif   Nâbî rb 48

Aşağıdaki dizelerinde Sâbit, cömertliği kum saatinden öğrenmek gerektiğini söyler. Çünkü kum saati, lokmayı kendi ağzından çıkarıp kâse ortağının ağzına koymaktadır:

Reh-i îsârı öğren sâ‘atun rîk-i revânından
Fem-i hem-kâseye kor lokmayı kendi dehânından   Sâbit G 265/1

“Bu dünyâ, verdiği her şeyi geri almak ister. Onun belâlarından kurtulmak isteyen kişi, tıpkı kum saati gibi aldığı geri vermelidir” diyen Sâbit, sadakanın belâyı def etmesi gerçeğini teşbih yoluyla anlatmış olur:

Şu mînâ-hânedede sâ‘at gibi vir aldugın Sâbit
Halâs ol bu sipihr-i kâse-bâzun imtinânından   Sâbit G 265/8

Saadetin yolunun elde edilen nimetleri paylaşmaktan geçtiğini ifade eden Sâbit, bu düşüncesini, kendi çağında bostan sulamakta kullanılan su dolabını teşbih unsuru olarak kullanmak suretiyle anlatır:

Ahz ü i‘tâ iledür revnakı bu bağçenün
Aldıgün vir yine al sonra misâl-i dolâb   Sâbit G 28/6

Ç. Çalışkanlık

Bütün dinlerde ve ahlakî sistemlerde *çalışmak* övülmüş ve teşvik edilmiş, onun zıddı olan *tembellik* ise yerilmiştir. İslâm dini, bireyi hem dünyasını hem ahiretini güzelleştirmek için gayret etmeye hem zihnen hem bedenen çalışmaya teşvik eder. Kur'an'da: *“Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir.”*⁶⁶⁴ buyrulmuştur. Kur'an'da yine, Allah'ın her kuluna kabiliyet ve çalışmasına göre nimetler verdiğini belirtmek üzere şöyle buyrulur: *“Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'ın lütfundan isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.”*⁶⁶⁵

Nâbî, çalışıp kabiliyet kesbetmeden itibar sahibi olmak peşinde olanları uyarır. Bir hüneri, kabiliyeti olmayanın kudret sahibi olamayacağını söyler:

Bî-kâbiliyyet olma heves-kâr-ı i'tibâr

Vâ-bestedür ta'alluk-ı kudret kavâbile Nâbî G 812/4

Sâbit ise gönül rahatlığının, huzurun yolunun makam mevki sahibi olmaktan değil, bir hamal misali çalışmaktan geçtiğini ifade eder:

Sanma kim râhet-i dil devlet ü ikbâldedür

Bâr-ı mihnet götürü gerden-i hammâldedür Sâbit G 97/1

Cevrî, seyr ü sülûk eden Hak âşığına, bütün acziyetine rağmen bu yolda gayret etmekten vazgeçmemesini, çok çalışmasını öğütler:

---

⁶⁶⁴ Necm, 53/39-41.

⁶⁶⁵ Nisâ, 4/32.

Ne kadar ‘âciz isen eyleme sa’yünde kusûr

Ki bu seyr üzre sülûk eyledi merdân-ı selef Cevrî G 132/6

Şeyhülislâm Yahyâ, “*sadef*” redifli gazelinde, *sedefi* misal göstererek, kemâle ermek, kıymet kazanmak için çaba ve gayret göstermenin lüzûmundan bahseder. Sembolik bir anlatımla tasavvufa ilişkin mesajların verildiği bu gazelde, ilâhî vuslat yolculuğuna çıkan sâlik için bu yolda sa’y ü gayret göstermenin önemi dile getirilir. *Sedef*, denizlerde yaşayan midye, istiridyeye gibi kabuklu deniz hayvanlarının kabuklarının iç kısımlarında oluşan kıymetli, beyaz, parlak bir tabakadır. *İnci* adı verilen kıymetli yuvarlak ve lâtif madde de midye istiridyeye gibi deniz canlılarının içinde oluşur. Bünyelerinde hem sedefi, hem inciyi misafir eden bu canlılara da Türkçe’nin eski devirlerinde “*sedef*” adı verilirdi. Yahyâ Efendi, bu gazeldeki “*sadef*” kelimesi ile içinde inci barındıran, kabuğunun iç kısmı sedefli kabuklu deniz hayvanını kasteder. Şâir, “*Sedef coşkun, dalgalı bir denize âşinâ olmasa idi lü’lü-i şehvâr’a (şahlara lââyık olan iri taneli inciye) mâlik olamazdı.*” diyerek insanın Cenâb-ı Hakk’a lââyık bir kalbe sahip olabilmesi için coşkun bir ilâhî aşka mâlik olması gerektiğine işaret eder. Bu gazelde, sedef misali üzerinden istiare yolu ile kemâlât yolundaki insana ayrıca şu mesajlar verilir: Vuslat için duyulan iştiyakın verdiği eleme katlanmadan sâlikin gönlü ilâhî tecellilerin aynası olma durumuna gelemmez. Bu yolda sıkıntı, mihnet çekmeden varlığın özündeki ilâhî cevher açığa çıkmaz. Aşk denizine gark olup nasibini aramayan, bu yolda ciddî çaba ve gayret göstermeyen vuslata nâil olamaz. Sâlik, kemâlât yolunda önüne çıkan zorluklarla sabırla mücadele etmeli, mâsivâ kaydından kurtulmak için büyük bir çaba ve gayret göstermelidir:

Âşinâ olmasa bir kulzüm-i zehhâre sadef

Mâlik olurmu idi lü’lü-i şehvâra sadef

Olmadı sînesi âyîne-i rûy-ı dildâr
Olmayınca bu temennâ ile sad-pâre sadef

Çâk çâk eyler ise sîneni yâr incinme
Pâre pâre olıcak kâbil olur kâra sadef

Dür sadefde bulunur çünkü sadef deryâda
Sa'y ü cidd bahrine gavvâs olup ara sadef

Feyz-i nîsan 'atâdur n'ola Yahyâ diseler

Pâk ma'nâyâ dürr ü nazm-ı dürer-bâra sadef Yahyâ G 171

D. Edeb

Dilimize Arapça'dan geçmiş bir kelime olan *edeb*'in sözlük anlamı, “*iyi terbiye, nâziklik, usluluk, zarîflik*”tir. Dinî, tasavvufî ve günlük kullanımında da “*iyi ahlak, güzel terbiye, utanma, zerâfet, insanlara söz ve fiil ile güzel davranmak*” anlamlarına gelir.⁶⁶⁶ *Edeb*; hem Hakk'a karşı hem yarattıklarına karşı itidâlde olmak, sâlikin ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutması, demektir.⁶⁶⁷ Tasavvuf yolcusu, her an kendisine kendisinden daha yakın olan Rabbinin huzurunda bulunduğunu hatırlayarak hareket etmelidir. Canlıya, cansıza; insana, hayvana; her şeye edeble davranılmalıdır. Eskiden, bu düstûru hatırlatmak üzere, hemen her dergâhta bir “*Edeb Yâ Hû*” levhası bulunurmuş.⁶⁶⁸

Enes b. Mâlik'in “*Amelde edep, onun kabulüne işarettir.*” dediği rivâyet edilir. Kur'ân-ı Kerim'de sadakaların fakirleri rencide etmemek maksadıyla gizliden

⁶⁶⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 180.

⁶⁶⁷ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 46.

⁶⁶⁸ Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, s. 103.

verilmesinin istenmesi, zekât verilirken malların kötülerinden verilmesinin men edilmesi, verilen sadakaların başa kalkmak ve eziyet etmek sûretiyle boşa çıkarılmamasının emredilmesi, Hacc esnâsında insanları ve diğer canlıları incitmekten kaçınmanın haccın kabulünün şartlarından olması, namazı ta'dil-i erkâna uyarak kılmanın gerekliliğine dair emirler, İslâm'da mü'minlerin Rabpleriyle ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde edebe riâyete ne büyük önem verildiğinin göstergelerindedir. Öyle ki bir insanın hayatta karşılaşacağı hemen her durumun edeb çerçevesi Kur'an ve sünnet ile çizilmiştir.⁶⁶⁹

XVII. yüzyıl şiirinde hikemî üslûbun büyük ustaları olan Urfalı Nâbî ile Bosnalı Sâbit, “*edeb*” sahibi olmanın önemi ve edebın rükunları ile ilgili beyitler kaleme almışlardır.

“*Ey akıl, edebın terkini terk et de Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne muâriz olma. Zira O, kainatı hikmet üzere idare eder.*” diyen Nâbî, edebın en büyüğünün Cenâb-ı Hakk'a karşı edeb olduğunu, bunun da O'nun hükümlerine rıza ile teslim olmak yoluyla gösterileceğini hatırlatır:

Terk-i terk-i edeb it olma mu'âriz ey 'akl

Hikmet üzre çevirür dâ'ire-i îcâdın Nâbî G 580/5

“*Şu yeryüzünde ahlakını terbiye eden, Hz. İbrahim gibi çuvaldaki kumu un edebilecek manevi mevkiye erişir*” diyen Sâbit, edebın çaba ile geçen bir terbiye sürecinden sonra elde edileceğini de dile getirmiş olur:

Şu âsiyâbda ahlâkun eyleyüp tebdîl

Çuvâl-ı rîki dakîk idegör Halîl gibi⁶⁷⁰ Sâbit G 338/4

⁶⁶⁹ M. Zeki Duman, “Bireysel ve Sosyal Bir Erdem Olarak Âdâb-ı Muâşeret”, *Dem Dergi*, İstanbul 2011, S. 4, s. 16.

⁶⁷⁰ “Dost”, anlamına gelen “Halîl” kelimesi, edebiyatımızda Hz. İbrahim'i telmih maksadıyla kullanılır. Zirâ, dinî-tasavvufî eserlerde Hz. İbrahim'in Allah'a olan kayıtsız teslimiyeti dolayısıyla Allah'ın halîli (dostu) olmaya hak kazandığı, dolayısıyla “Halîlullah” olduğu kayıtlıdır. Beyitte geçen “Çuvaldaki diki

Kişi ahlakını güzelleştirmediği müddetçe sahip olduğu ilim ve hünerin bir değeri yoktur:

Gayriye ‘ilm ü ma’rifetünden senün ne sûd
‘Âlemde hüsn-i hulk kadar ma’rifet m’ olur Nâbî G 98/4

Hayatın zevki, ruhun lezzeti güzel ahlak sahipleri içindir:

Ey alan nahvet ile türşî-i rûdan lezzet
Lezzet ahlâk-ı hasenle nemekîn olmadadır Nâbî G 126

Güzellik kitabının bütün konularını okudum. Her konuda edeb kurallarına riâyet etme şartı var:

Her mes’alesin kim okudum nüsha-i hüsnün
Resm-i edebe şart-ı ri’âyet var içinde Nâbî G 698/3

Güzellik kitabının hakikatine yalnızca bu kitabın sayfalarının eteklerini edeple öpenler vâkıf olur:

Nikât-ı nüsha-i hüsne o kes ki vâkıf olur
Edeble bûse-zen-i dâmen-i mesâhif olur Nâbî G 105/1

İnsan, toprağa dahi edeble basmalıdır:

---

rakîk ideğör Halîl gibi“ (çuvaldaki kumu un edegör Halîl gibi) ifadesi şu kıssayı telmihen söylenmiştir: Hz. İbrâhîm, memleketinde kıtlık olduğu bir yıl, zahire istemeleri için adamlarını bir dostuna gönderir. Ancak, dostunun “Bizde de kıtlık var, misafirlerimize bile verecek zahiremiz yok” diyerek özür beyan etmesi üzerine Hz. İbrâhîm’in adamları şehirlerine elleri boş dönmek için, ellerindeki çuvalları kum ile doldurur, bu durumu da sadece Hz. İbrahim’e bildirirler. Hz. İbrâhîm çok üzülür ve bu üzüntüyle uykuya dalar. İşin aslını bilmeyen karısı Sare, çuvallardan birini açınca içinde un bulur ve un ile hamur yoğurup ekmeği pişirir. Hz. İbrâhîm sıcak ekmeğin kokusuyla uyanır. Karısının “dostunun gönderdiği undan ekmeği pişirdiğini” söylemesi üzerine; bunun” Hakk’ın bir lutfu” olduğunu dile getirir ve Allâh’a şükürler eder.” Bazı kaynaklarda Hz. İbrâhîm’e “Halîl” sıfatının bu hadiseden sonra verildiği de zikredilir. Bazı tefsirlerde kum, un yerine mercimeğe dönüşmüş olarak anlatılır. Bkz.: Semra Tunç, “Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve ‘Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Y. 2005, S. 17, s. 123-131.

Çok ni‘metinün hakkı var üstünde hicâb it

Âdâb ile bas pâyünü rûyına turâbun

Nâbî G 417/2

Edeble ilgili şu gerçek gözden uzak tutulmamalıdır: Kötü huylar karakterinin bir parçası olmuş kimseye, hiçbir terbiye fayda etmez. Mesela, cellatı değiştiren ancak deccâle dönüşür:

Bed-menîş taklîm-i dehr ile dahi bed-hâl olur

Hâsılı cellâdı kalb itsen dahi deccâl olur

Sâbit mfr 149

Kemâle erişmek, olgun bir mü’min olmak isteyen kimse, edeb gereği, hiçbir şeyin eksikliğini görmemeli, karşılaştığı durumlardan şikâyetçi olmamalı, sabır ile hüsn-i zan makamında bulunmalıdır:

Bir cüz’e dahi küll dimege muhtâcuz

Pervâneye bülbül dimege muhtâcuz

Bu ‘arsada muktezâ-yı âdâb budur

Hâr ise bile gül dimege muhtâcuz

Nâbî rb 85

“Kimde edeb hasletinin güzelliği ağır gelirse edeb terazisi onu yüksekte tutar. Kimde edeb kokusu bulunursa, tıpkı taze sümbülün başa takılması gibi, rağbet başının sarığının zirvesine konar. Edeb saçının bağı öyle sağlam olur ki tarağın ağzındaki yüz tane dil onu açamaz. Her kim edeb hisarı tarafından korunursa topların taarruzundan dahi korunur. Her kim edeb dizini korursa İlâhî huzurda ayakta durma şerefine nâil olur. Edeb öyle bir talihtir ki onun şerefi ile tanış olan, kuvvet kazanır. Edeb güzel ve soylu bir kadına benzer. Küstah bakışlardan korunmak için herkese yüzünü göstermez.” diyen Nâbî, edeb sahibi olan kimsenin maddi ve manevi âlemde şeref kazanacağını, insanların sevgisini kazanarak kötülüklerden korunacağını, Cenâb-ı Hakk’ın sevgisine nâil

olacağını, edebini sahibini günahlardan koruyacağını, ancak dünyada edeb sahibi kimselerin az olduğunu istiâre ve kişileştirme sanatlarıyla süslenmiş bir dille anlatır:

İtse sencîde kimi haslet-i nîkû-yı edeb

Ref' ider hâkdan elbette terâzû-yı edeb

Mesnedi zirve-i destâr-ı ser-i rağbet olur

Sünbül-i ter gibi her kimde ki var bûy-ı edeb

Sad zebân-ı dehen-i şâne güşâyış viremez

Öyle muhkemter olur 'ukde-i gîsû-yı edeb

Hamle-i tûb-ı ta'arruzdan olur asûde

Her kim olursa penâh-âver-i bârû-yı edeb

Pîş-i Bârî'de olur nâ'îl-i ikbâl-i ku'ûd

Her kim olmazsa terabbu'-dih-i zânû-yı edeb

Her kime olsa mülâkî şeref-i ikbali

Cezb ider cânibine kuvvet-i bâzû-yı edeb

Pest ider hüsnini güstâh-nigâhân Nâbî

Herkese keşf-i nikâb eylese bânû-yı edeb Nâbî G 19

İçtimâî hayat içinde edeb gereği yerine getirilmesi veya sakınılması gerekli olan davranış ve hâllere ilişkin yazılı olmayan kurallar vardır. Bu kurallara âdâb-ı muâşeret (birlikte yaşamının edepi, kuralları) adı verilir; “Görgü Kuralları” da denir. Bu

kurallar, insanı toplum hayatında görgü ve nezâket açısından hata yapmaktan, yüz kızartıcı davranışlardan koruyucu vâfa sahiptir. İslâm toplumlarında bu kurallar İslâmî esaslar ile yöresel örf ve geleneklere dayanır.⁶⁷¹ Nasihatnâmelerde bu kurallar ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Divanlarda ise, edebî, edeb sahibi olmanın önemi üzerinde durulmuşsa da görgü kurallarının ayrıntılarına değinilmemiştir. Divan şiirinin genel karakteri bu gibi ayrıntıları işlemeye müsait değildir. Ancak, incelediğimiz divanlar içerisinde bu genellemeyi geçersiz kılan birkaç beyite rastladık. Bu beyitler şöyledir:

Bir kimse üstadı mertebesindeki kimselerin huzurunda iken saygı gereği, kâmil ve âdâba uygun biçimde davranmalıdır:

Semt-i üstâda eger peyrev olursan Sâbit
Giyüp esvâb-ı kemâli takın âdabların Sâbit G 209/9

Sahibinin izni olmadan kimsenin evine uzanma, el uzatma. Ezelî üstad (Rabbü'l-âlemîn), eşek arısına bal kovanına girme izni vermemiştir. Buna bak da ibret al. Mahlûkât için dahi mahrem alanlar var iken insan için durumun ne olacağını idrak et:

Bir hâne dırâz itme elün ey Nâbî
Tâ olmayacak sâhibinün destûrî
Gencîne-i engübîne üstâd-ı ezel
Bu ma'nîye çekdi perde-i zenbûrî Nâbî rb 215

Sohbet meclislerinde kavga ve çekişmeye sebep olacak konuları gündeme getirmek edebe aykırıdır:

Der-i mu'ârazayı açma fasl-ı sohbetde
Kıcırdı itme 'ayıbdur sarîr-i bâb gibi Sâbit G 348/2

⁶⁷¹ Duman, "Bireysel ve Sosyal Bir Erdem Olarak Âdâb-ı Muâşeret", *Dem Dergi*, S. 4, s. 16.

E. Hilm

Sözlüklerde “doğuştan olan huy yumuşaklığı, şiddete tahammül, nefsinin heyecandan korumak, vakar, sükûn” olarak tanımlanan *hilm*, akıllı ve kültürlü olmakla kazanılan, beşerî münasebetlerde hoşgörülü, bağışlayıcı ve medenî davranışlar sergilemeyi sağlayan ahlaki bir erdemdir. “Öfke duygusunun coşkusundan nefsi koruma”, “öfkenin kabarması hâlinde itidal ve sükûneti koruma” olarak da tanımlanmıştır. Hilm kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de ahlaki anlamda çok az geçtiği, hadislerde de sıkça kullanılmadığı hâlde, belli başlı İslâmî kaynaklarda Müslümanlığın en temel erdemi veya bu erdemlerden biri olarak zikredilmiştir. Bu kavramın Kur’an’da az zikredilmesi, çok zor kazanılabilecek ölçüde değerli, yüksek ve ideal bir fazilet olmasına bağlanmıştır.⁶⁷²

Nâbî, kişi için dünya rahatının yumuşak huylu olmakla, insanların gönlünü kazanmanın güler yüzlü olmakla mümkün olduğunu söyleyerek “*hilm*” sahibi olmaya davet eder. Yumuşak huylu olmanın güzelliğinin en önemli şartı olduğunu dile getirir:

Lezzet-i âzâdegî bî-ârzûluklardadır

Çâşnî-i istirâhat nerm-hûluklardadır

Hâtır-ı ahbâbı teshîrûn reh-i âsanteri

Bî-tekellûf bî-tasannu‘ hande-rûluklardadır

Nâbî G 191/1-2

Nerm-hûy ol mâye-i âsâyiş-i dünyâ budur

Olma leb-cünbân-ı hâhiş şart-ı istiğnâ budur

Nâbî G 245/1

⁶⁷² Mustafa Çağrı, “Hilim”, *D.İ.A.*, İstanbul 1998, C. 18, s. 33-36.

Şürût-ı hüsendendür gerçi olmak şüste-rûterce

Velîkin şart-ı a'zamdur bulunmak nerm-hûterce Nâbî G 767/1

Hilm sahibi olmanın önemi, aşağıdaki beyitte mefhûm-ı muhalifi olan “öfke” ile şöyle ifade edilmiştir:

Yücelik isteyen kimse fevrî, öfkeli, hiddetli olmamalıdır; fiskiyedeki su gibi yumuşak başlı olmalıdır. Fevrî, hiddetli kimse, kendisine zarar verir; vakârını ve benliğini kaybeder. Buna misal olarak fişeğe bak. Fişek, havaya şiddetle fırladığı için yok olur:

‘Uluv istersen ol fevvâre-i âb âteşîn olma

Fişek nâ-bûd olur şiddetle bâlâya su‘ûdından Nâbî G 581/3

Eline fırsat geçtiğinde insanları ezen gaddarlık eden güç sahipleri, gün gelir bu gücü kaybederler. Bu kimselerin zevâli çabuk olur, sonları zillete düşmektir.⁶⁷³

Çok görmüşüz zevâlini gaddâr olanların

Hengâm-ı fırsatında dil-âzâr olanların

Zilletdedür karârı eger sağ olursa da

Kütâh olur hayâtı sitemkâr olanların Nâbî G 427/ 1-2

F. İyilik Yapma/Yardımseverlik

Bütün dinlerde ve ahlak sistemlerinde insanların başka insanlara ve diğer canlılara iyilikte bulunması büyük bir erdem olarak görülür; kişilik gelişiminin, manevî tekâmülün

⁶⁷³ Bu beyitlerde ifade edilen ana fikir, “Yırtıcı kuşun ömrü az olur” atasözünde de ifadesini bulur.

ve ruh sağlığının bir gereği olarak insanlar diğer canlılara iyilik ve ihsan etmeye davet edilir. Kur'an-ı Kerim'de “*Her kim zerre kadar hayır işlemişse onu görecektir.*”⁶⁷⁴ buyrulur. Hz. Peygamber (sav), “*Her iyilik bir sadakadır.*”⁶⁷⁵ sözüyle iyiliğin maddi ihsanda bulunmanın da ötesindeki ufuklarına işaret eder.

XVII. yüzyıl divanlarındaki diğer canlılara iyilik ve ihsan etmeyi salık veren dizelerde bu konu şu yönlerden ele alınır:

İnsan olan, diğer yaratılmışlara daima iyilik etmeli; onların yaralarına merhem olmalı ve kırık gönülleri tamir etmelidir. İnsana dünyada ve ahirette kendisine faydası olacak amel budur. Başkalarına iyilik eden, iyilik; kötülük eden ise, kötülük bulur:

Eger hayr ise maksûdun gönül yap dest-i lutfunla

Sevâb-ı bî-nihâyetdür ‘amîmü'l-hayrdur hayrı Râmî G 288/3

Merhem olmaga çalış zahmına dil-rîşlerün

Dil-i vîrânını yap lutf ile dervîşlerün Nâbî G 465/1

Ey dil gelecek râha odur gayrı degüldür

Mahlûk-ı Hakk'a yâ eyü yâhud kem idersen Nâbî G 475/2

Bu cürm ü bu isyân ile kim der sana bi'l-lâh

Dâmen-be-kef-i hâhiş-i hayr u hasenât ol Nâ'ilî Trk 2/4

⁶⁷⁴ Zilzâl, 99/7.

⁶⁷⁵ Buhârî, Edeb, 33.

Bencil kimselerin eline kederden başka bir şey geçmez. Sen bencillik aynasını kır;
sadece kendini düşünme; etrafındakilerin ihtiyaçlarının da farkında ol:

Hod-kâmlarun mâ-hasalı nakd-i kederdür

Âyîne-i hod-bîni şikest it heme-bîn ol Nâbî G 484/4

Farsça dil ve Arapça kalp kelimeleriyle karşılanan gönül, insanı vahdete erİştirecek olan manevi idrak merkezidir. Tasavvufta gönül, Allah'ın evi ve mânevi bir Ka'be olarak telâkki edilir.⁶⁷⁶ Bu telakkiden yola çıkan Nâbî, “Gönül kâbesini taşılayan Ebrehe gibi olma. (Gel) Ebâbil gibi, Kâbe'nin düşmanlarına vur.”⁶⁷⁷ diyerek kimsenin gönlünü kırmamaya, gönül kâbesine zarar verecek manevi hâllerden uzak durmaya, gönle zarar verecek manevi unsurları bertaraf etmeye davet eder:

Olmadan Ebreheveş seng-zen-i Ka'be-i dil

Düşmen-i Ka'be'ye ur sengi ebâbil gibi Nâbî G 848/7

Ancak kötü tabiatlı, cimri kimseler birine iyilik etmekten eziyet duyar. Gönül ehli kimselerle bir arada bulunmak bu kişileri mutlu etmez. İyilerden olmak isteyen kimseler, başkalarına iyilik etmelidir:

⁶⁷⁶ Tasavvufta, insan gönlü, Allah'ın evi olan Ka'be'ye teşbih edilir. Mutasavvıflara göre, iki Ka'be (Beytullah) vardır. a) Mekke'deki bina b) Gönül (kalb, dil). Sûfilere göre, gönül Ka'besi daha önemlidir. Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 267.

⁶⁷⁷ *Ebrehe* adındaki Hristiyan bir emir, Yemen'de görkemli bir kilise yaptırır. Bütün Arap dünyasına haber salarak Kâbe'yi haccettikleri gibi burayı haccetmelerini ister. Kâbe'nin koruyucuları olan Kureyşliler buna çok öfkelenirler ve sözkonusu kiliseye zarar verirler. Bunun üzerine Ebrehe, benzeri görülmemiş büyüklükte fillerin de iştirak ettiği büyük bir ordu kurarak Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye doğru yola çıkar. Abdülmuttalip önderliğindeki Kureyşli heyet, Ebrehe'yi bundan vazgeçirmeye çalışır; buna muvaffak olamayınca da dağlara çekilirler. Kâbe'yi koruması için Allah'a yalvarırlar. Ebrehe ordusuyla Kâbeye yönelince Allah (cc) onların üzerine *Ebâbil* adı verilen kırlangıç benzeri kuşlardan oluşan bir kuş sürüsü gönderir. Her bir kuş, biri gagasında ikisi ayaklarında olmak üzere leblebi büyüklüğünde taşlar taşır. Bu taşlar kime isabet ederse helâk olur. Bunun üzerine Ebrehe ordusu dağılır. Kâbe'ye bir zarar veremezler. Hz. Muhammed'in (s.a.v) doğduğu sene (M. 571) meydana gelen bu olay *Fil Vak'ası* olarak anılır ve Kur'ân'ın 105. suresinde anlatılır. Surenin adı da Fil Suresi'dir. Fil Vak'ası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Âsım Köksal, *İslâm Târîhi (Mekke Devri)*, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1981, s. 41-47.

Leîme rencîş-i hâtır virür kerem itmek

Mukayyed olmasun erbâb-ı dille zahmet olur   Yahyâ G 60/3

Aşağıdaki dizelerde iyiliğin yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak için yapılması gerektiği dile getirilir:

Kişi yaptığı iyiliği, karşılığında bir menfaat beklemeden, fayda ummadan yapmalıdır. Zâten, sünnetullah gereği, kişi yaptığı iyiliğin ödülünü muhakkak alır. Bu gerçeği ifade eden ve dilimizde yaygın olarak kullanılan bir atasözü “*İyilik et denize at; balık bilmezse Hâlık (Yaradan) bilir.*” şeklindedir. Şeyhülislâm Yahya aşağıdaki dizelerinde bu gerçeği ifade etmek üzere bu atasözünden faydalanmış böylece bir “*irsâl-i mesel*” (bir vecizeyi dizeler içinde kullanma) meydana gelmiştir:

Çeşm-i giryâna gel ey nahl-i dil-ârâ sâye sal

Bu meseldür iyiliği sen eyle de deryâya sal   Hâletî G 474/1

Bu dünyada iyilik ettiğinden kötülük bulursun; bu sebeple yaptığın iyiliği insanlar için değil Allah için yapmak gerekir:

Bî-şübhe sunar mîve-i mihneteye destin

‘Âlemde kime himmet idüp âdem idersen   Nâbî G 475/7

Aşağıdaki beyitlerde, *iyilik yapmak* kavramına farklı cihetlerden bakılarak öğütler verilmiştir:

Dünya hayatının ve insanoğlunun tabiatı gereği, bu dünyada iyilik yapan kimse bulmak zordur. Bu sebeple, bu dünyada kimseden iyilik beklememelidir:

Cihânda kimden edersün ümîd-i hân-ı kerem

Bu tâb-hânedede ikrâm-ı zayf bilmezler   Nâilî G 52/2

Dünyaya tamahı dolayısıyla başı dertten kurtulmayan kimseye acıma, o kimseye yardım etmeye de kalkışma; çünkü dünya hırsına kendini kaptıranı yolundan çevirmek mümkün değildir:

Acıma münhânî-i bâr-ı girân-ı hırsı

Yardım itme şaşurursın tetigin hammâlun   Sâbit G 221/5

G. Kanaat

Sözlükte “*verilene razı olmak*” anlamına gelen *kanaat*, dinî bir kavram olarak “*kişinin elinde bulunanla yetinmesi, dünya nimetlerinden kısmetine düşene razı olması*” demektir. Kur’an’da, insanlar dünya hayatının süs ve cazibesine aldanarak âhireti unutmamaları için uyarılmış; dünya hayatının değersizliği ve geçiciliği vurgulanmış, ahiret hayatının tercih edilmesi gerektiği sık sık anlatılmıştır.⁶⁷⁸ Hz. Peygamber de bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: “*Kanaatkâr ol ki insanların en şükredeni olasın.*”⁶⁷⁹ Kanaatin zıddı, hırs ve aç gözlülüktür.⁶⁸⁰

XVII. yüzyıl divanlarında bu konuyu nasihat çerçevesinde ele alan beyitlerde kanaat, genellikle rahat, sâkin ve huzurlu bir köşeye veya rahat ve korunaklı bir eve, şehre vb. teşbih edilmiş; kanaatle huzur arasındaki bağlantı mekân bağlamında ifade edilmeye çalışılmıştır.

“*Ey Nâbî, eğer rahat denilen korunaklı şehre ulaşmayı arzuluyorsan Hakk’ın sana ihsan ettiklerine kanaat etmen, bu şehre ulaşmanın en kolay yoludur.*” diyen Nâbî, kanaat etmenin dünyada rahat etmenin en kolay yolu olduğunu istiâre yoluyla ifade eder:

⁶⁷⁸ Bkz.: Âl-i İmran, 3/14; Ankebût, 29/64.

⁶⁷⁹ İbn-i Mâce, Zühd, 24.

⁶⁸⁰ İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 357.

Matlabun mahmiye-i râhat ise ey Nâbî

Dâde-i Hak'la kanâ'at anun âsân yoludur Nâbî G 108/7

“Kanaat köşesi, mutluluk sarayıdır. İhtiyacından fazlasından vazgeçmek, cennet bahçesidir.” diyen Nâbî, mutluluğun yolunun kanaatkâr olmaktan geçtiğini sanatlı bir dille ifade eder:

Kasr-ı sürûr künc-i kanâ'at degül midür

Sahn-ı bihişt kûy-ı ferâgat degül midür Nâbî G 200/1

“Kanaat” hasletini överek kişiyi bu haslete sahip olmaya davet eden diğer dizeler şöyledir:

Hakirlik toprağında ayakaltı olsan bile gönlünü hoş tut. Gönül zenginliği ile daima izzet ve baht sahibi ol. Ferâgat (nefsin arzularından vazgeçme) semtinde servi gibi tek başına ama hür ol. Kanaat öyle bir hazînedir ki bir fakir ona sahip olsa selâmet köşesinde dünyaya baş eğmeden oturur ve dilencilikten kurtulur:

Hoş ol dervîş kim pâ-mâl iken hâk-i mezelletde

Gınâ-yı kalb ile dâ'im ola devletde 'izzetde

Misâl-i serv-i âzâde turup kûy-ı ferâgatde

Kanâ'at gencine mâlik olup künc-i selâmetde

Fakîr olur şeh-i devrâna baş eğmez gedâlarda Atâyî Th 6/4

Kanâ'at gencine mâlik olup künc-i selâmetde

Fakîr olur şeh-i devrâna baş eğmez gedâlarda Yahyâ G 346/4

Yumuşak huylu ol, dünyada güven içinde olmanın yolu, yumuşak huylu olmaktan geçer. Sürekli bir şeyler istemek için dudağını oynatma, istiğnânın gereği budur. Kaderin icaplarına razı ol, rind-meşrep olmanın gereği budur. Dünyâlık arzularını azaltan, huzurlu bir hayat sürer:

Nerm-hûy ol mâye-i âsâyiş-i dünyâ budur

Olma leb-cünbân-ı hâhiş şart-ı istiğnâ budur

Olma sarf-endâz-ı şevke gerdiş-i eflâkden

Mezheb-i rindânda kesr-i hâtır-ı mînâ budur Nâbî G 245/1-2

Şürût-ı hüsnendür gerçi olmak şüste-rûterce

Velîkin şart-ı a'zamdur bulunmak nerm-hûterce

Gınâ-yı tab'dur sermâye-i âsâyiş-i 'âlem

Olur âsûdeter her kim olur bî-ârzûterce Nâbî G 767/1-2

“Nereye teveccüh edeyim?” dersin *tevekkül*, fakr ehlinin kıblegâhıdır, ona yönel. *Kanaat* ise, o kıblegâhtaki Altın Oluk'tur.⁶⁸¹ Yani, kanaat tevekkülden neş'et eder ve tevekkülün önemli ve kıymetli bir cüz'üdür:

Dime âyâ neye kılsam teveccüh

Ki gâyet harc çokdur dahl yokdur

Tevekküldür fakîrün kıblegâhı

Kanâ'at hod hemân Altun Olukdur Yahyâ kt 3

⁶⁸¹ *Altın Oluk*, Kâbe-i muazzama'nın hicr-i İsmail denilen kenarının üstünde bulunan yağmur sularını tahliye için konulmuş altından yapılmış bir küçük kanaldır. Altın Oluk altında edilen duaların reddedilmeyeceğine inanılır.

Dünyaya tenezzül etmeyerek onu kıymetten düşürmek dururken açgözlülük yaparak istiğnâyı değerden düşürmek yaraşmaz:

Gınâ-yı tab‘ ile çerhi tururken zîr-dest itmek

Ne lâyıık züll-i hâhiş ‘arz-ı istiğnâyı pest itmek Nâbî G 476/1

Ey gönül, dünyadan fayda görmedim diye telaş gösterme. Allah, âlem yaratıldığından beri akl-ı maâş⁶⁸² ile irfanı bir araya getirmemiştir:

El virmedi mekkâre-i dünyâ diyü iy dil

Âvâre olup eyleme izhâr-ı telâşî

Cem‘ eylememiş meclis-i ‘âlem kurulaldan

‘İrfan ile bir yirde Hudâ ‘akl-ı ma’âşî Neşâtî kt 1

Ey gönül, bu dünyaya heves etme, bu dünyadan kâm almak için dil dökerek nefesini kirletme. Zeki bir kuş bile bir kafes köşesinin, ordan oraya perişanca kanat çırpıktan daha iyi olduğunu anlar. Öyleyse sen de kanaat köşesini seç:

Olma bu dünyâda ey dil ser be-heves

Hâhiş-gerî-i kâm için âlûde-nefes

Râhat idügin murg-ı zekî fehm eyler

Pervâz-ı perîşâna göre künc-i kafes Nâbî⁶⁸³

Kanaat köşesi ne güzel bir yerdir. Ancak, orada çok az kimse bulunur:

⁶⁸² Akl-ı ma’âş: Yûnus Emre, “Risâletü’n-Nushiyye” adlı eserinde, insana verilen akıl nimetinin akl-ı ma’âş, akl-ı ma’ad ve akl-ı küll olarak üçe ayrıldığını söyler. Akl-ı ma’âş dünyada geçim işlerini başarır. Akl-ı ma’ad âhîret işlerini bildirir, akl-ı küll ise Tanrı tecellîsidir. Bkz.: Yûnus Emre, *Dîvân-ı İlâhiyat*, (Haz.: Mustafa Tatçı), Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 42.

⁶⁸³ Nâbî Divânı’nda rubâiyyât bölümü dışında, gazeller arasında yer alan bu rubâî’nin numarası yoktur. Nâbî Divanı’ı içinde bu gazele ulaşmak için bkz.: Bilkân, *Nâbî Divanı*, C. 2, s. 706.

Peygûle-i kanâ‘at Nâbî güzel mahaldür

Hayfâ ki yokdur anda efrâd-ı âferîde

Nâbî G 703/7

Aç gözlülükle bir şeyler elde eden kimseler, muteber değildir. Tok gözlü, kanaatkâr kimseler ise itibar görürler. Zilletle mal elde etmektense, kanaatkâr olup izzet elde etmek yeğdir. Fil gibi mide düşkününe kim değer verir? Hümâ Kuşu⁶⁸⁴ gibi kanaatkar ol, bir deri bir kemik de olsan izzet ve itibar görürsün :

Üstühân ile Hümâ gibi yûri hursend ol

Ne virürler bu şikem-hârelige fil gibi

Nabî G 848/6

Eğer daima rahat ve huzur içinde yaşamak istersen, senin elinde olandan fazlasına sahip olana bakma. Elindekilere şükretmeyi, onlarla kanaat etmeyi bil:

Kanâ‘at eyle hâlüne dem-â-dem bakma bâlâya

Eger kim düşmesün dirsен başundan efser-i devlet

Hâletî G 96/2

Dünyada safâ sürmek için mal mülk sahibi olmak gerektiğini zannetme. Dert ve elemden uzak olmak, muntazam (istikâmet üzere) bir hayat sürmekle mümkündür:

Sanma kim ‘ıyş ü safâ kesret-i emvâldedür

Hırmen-i derd ü elem muntazamü’l-hâldedür

Nâbî G 145/2

Nâbî, “kanaat” redifli gazelinde kanâat hasletini kalp huzurunun, hayat lezzetinin, kazanç bereketinin kaynağı olarak takdim eder. Dünya nimetlerini elde etmek için

⁶⁸⁴ Hümâ Kuşu: Divan şiirinde “devlet kuşu” olarak da anılan efsanevi bir kuştur. Gölgesi ile insanlara baht, talih dağıtan bu kuş, efsaneye göre sadece kemikle beslenir; böylece, hiçbir canlıyı incitmezmiş. Bu sebeple kanaatkârlığın sembolüdür. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 194.

sıkıntılara katlanmak yerine kanaat köşesinde gönül emniyeti ile oturmanın, tercihe şâyan olduğunu belirtir. Kanaat eyvanının gölgesinde oturmanın, talih kuşunun kanadının gölgesi altında olmaktan daha hoş olduğunu söyler. Gazelin başından sonuna kadar kanaat hasletinin dünyalık talebinden üstün olduğunu anlatarak bizleri kanaatkâr olmaya davet eder:

Kâsid görünür gerçi ki dükkân-ı kanâ‘at

Der-kârdur ammâ yine mîzân-ı kanâ‘at

Tercîh olunur ni‘met-i elvân-ı kibâra

Bir pâre nemeksizce iken hân-ı kanâ‘at

Ol bûse-i lebden ki ola renc ile hâsıl

Şîrînter imiş bûs-ı leb-i nân-ı kanâ‘at

İtdüm katı çok ‘arsa-i ikbâl ile tahmîn

Geldi bana vâsi‘ yine meydân-ı kanâ‘at

İtme heves-i sâye-i bâl ü per-i ‘Ankâ

Güsterde iken sâye-i eyvân-ı kanâ‘at

Hep mes’ele-i mebhas-ı âsâyiş-i dildür

Tahsîl olunan fenn-i debistân-ı kanâ‘at

Teng-i şekeristâna urur ta‘ne-i telhi

Zevkin alana rîze-i enbân-ı kanâ‘at

Öğretti reh-i cennet-i âsâyiş-i cânı

Pây-ı talebe gûşe-i dâmân-ı kanâ‘at

Bir kenz ki vâreste ola dest-i fenâdan

Nâbî degül illâ ki girîbân-ı kanâ‘at

Nâbî G 26

H. Sabır

Sözlükte “*dayanma, dayanıklılık*” gibi anlamlara gelen *sabır*, ahlaki bir kavram olarak başa gelen musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamak; nefse ağır gelen ve hoşla gitmeyen şeyler karşısında dünya ve âhiret yararını düşünerek ruhi dengeyi bozmamak ve bunu sağlamak için insanın kalbinde bulunmakta olan sükûnet ve dayanma gücü demektir. *Sabır* kavramı Kur’an’da yetmişden fazla ayette geçmektedir. Diğer ahlaki faziletlere de kaynaklık etmesi sebebiyledir ki Kur’an’da mü’minlere ısrarla sabırlı olmaları emrolunmuştur.⁶⁸⁵ Sabır, başa gelen sıkıntı ve musibetlere katlanmaktan öte, onları rıza ile karşılamaktır.

Lokman (a.s.)’ın oğluna tavsiyesi Kur’an-ı Kerim’de şöyle zikredilir: “*Yavrucuğum! Namazı kıl, doğru ve yararlı olanı emret, kötü ve eğriden vazgeçir, başına gelebilecek her belâyâ sabırla katlan; bu azim ve kararlılık göstermeye değer bir şeydir.*”⁶⁸⁶

İncelediğimiz divanlarda sabır konusunu ele alan beyitlerde; sabır eyleminin sonunun güzel olacağı, insanın sabretmek suretiyle sıkıntılarını aşıp feraha kavuşacağı müjdelenerek okuyucu sabırlı olmaya teşvik edilmiştir.

⁶⁸⁵ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 566.

⁶⁸⁶ Lokman, 31/17.

Aşağıdaki beyitlerde, karşılaştığı dert ve elemi sabırla karşılayan kimselerin feraha erişeceği ifade edilir. “Zaman” mefhumuna vurgu yapılarak zamanın tüm dertlerin ilacı olduğu dile getirilir:

Bahâyî sabr edelüm şimdi derd ü âlâma

Mürûr ola dem ola erişe zamân-ı ferâh Bahâyî G 3/5

Gönül gam çekme kim ahvâl-i ‘âlem ber-devâm olmaz

Zamandur böyle kalmaz derd ü mihnet müstedâm olmaz Râmî G 122/1

Olmaz bu terbiyetkedede kimse feyz-yâb

Nâbî tahammül eylemeyen bir zamâna dek Nâbî G 428/7

Bu konuya ilişkin bazı beyitlerde insanın zorluklarla sınanmadan maksadına ulaşamayacağı vurgulanmış; kişi için istediğine ulaşmanın, rahata kavuşmanın tek yolunun sabır imtihanından başarıyla çıkmak olduğu söylenmiştir. Bu beyitlerde, keder verici olayların, insanın maneviyatını güçlendirici, hakikatte onu iyileştirici yönleri olduğuna dikkat çekilmiştir:

“Kurtuluş yolunu tutmak istersen gam kılavuzunu rehber edin. O zaman mutluluk vadisinde dolaşabilirsin. Ey Bahâyî gönül köşende ne kadar mutluluk kumaşı var ise hepsini gam padişahının yoluna ser.” diyen Bahâyî, gam ve kederin insanı rûhî olgunluğa, mânen yüksek derecelere ulaştıran yönüne dikkat çeker. Şaire göre, insanoğlu, ancak ruhî olgunluğa erişince hakîkî mutluluğu bulabilir. Bu ise gelen gam ve kedere sabretmekle mümkündür:

Rehber et peyk-i gamı râh-ı necât istersen
O zaman kim olasın bâdiye-peymâ-yı sūrûr

Ey Bahâyî şeh-i gam râhına pay-endâz et
Künc-i dilde ne kadar var ise kâlâ-yı sūrûr   Bahâyî G 7/5-6

Bu âlem, kederli bir toplanma yeridir. Ya bu meclise gelmeyeceksin ya da burada ortaya çıkan gam ve kedere tahammül edeceksin. Bu zıtların çatışma meydanı olan âlemde yara ile merheme aynı gözle bakmalısın. Bu âlemde yara merhemdir, merhem yaradır. Yani, kulun keder verici hadiselerle karşı karşıya kalması, hakikatte kulun lehinedir. Gam verici tecelliler, imtihan sırrı gereği çeşitli hikmetlere binâen verilir. Bu sebeple, derde de dermana da aynı gözle bakmak; başa gelene rıza ile sabretmek gerekir. Başına gelen cefalara sabreden kimse, sonunda esenliğe kavuşur:

Yâ gelme meclîs-i keder-âmîz-i ‘âleme
Yâ hod tahammül eyle zuhûr eyleyen gama

Ahkâmıdır bu ‘arbedegâh-ı tekâbülün
Çeşm-i tesâvî eyle nazar zahm ü merheme   Nâbî G 665/1-2

Cefâ-yı ‘âleme sabr it safâ murâdun ise
Ki les’-i hayye-i şöret ‘asel bozundısıdır   Nâbî G 159/6

Şu deryâda esenlük isteyen fülk-i hevâ-peymâ
Gelen her rûzigâra sîne gersün båd-bân-âsâ   Sâbit G 10/1

“Ney’in uzun ve zahmetli bir yoldan geçtikten sonra ses verecek duruma gelmesi gibi, insan da zahmet çekerek olgunlaşır. Bu sebeple, bu dünyada hep rahatlık içinde olmayı isteme!” diyen Nâbî, nefesli çalgılardan biri olan ney’in bir kamış olma durumundan içinden ses çıkan bir müzik âletine dönüşmesini “nefeslenme” olarak tabir ederek tevriye sanatının çok güzel bir örneğini verir. Bilindiği gibi, “nefeslenmek, nefes almak” fiillerinin mecazi anlamı, “rahat etmek, dinlenmek, huzura kavuşmak”tır. Bu beyitte, kelimenin hem gerçek hem de mecaz anlamına aynı derecede değer verilmiştir:

İtme cihânda râhat-ı bî-mihnet ârzû

Dil-mürde nây zahmet içinde nefeslenür Nâbî G 202/4

Bir binâ, harap olup yıkılmadan yerine yenisi yapılamaz. Tıpkı bunun gibi, insanın başına gelen belâ ve musîbetler, benlik binasının yıkılmasına, böylelikle insanın kendini yeniden inşa etmesine imkân verir. Başa gelen sıkıntılara bu gözle bakıp onlardan şikâyetçi olmamak gerekir:

Sebeb-i rif‘at olur gam yeme üftâde isen

Bir binâ tâ ki harâb olmaya ma‘mûr olmaz Fehîm-i Kadîm kt 1/3

Kulun kıymeti, sıkıntılara olan tahammülü ile anlaşılır. Rahatlık zamanında şükür ve ibadet etmek kolaydır, asıl hüner buna sıkıntı zamanında da devam edebilmektir:

Hüner mânend-i pül bâre tahammül itmedür yohsa

Degüldür çok hüner bâlâ-yı mihrâb üzre tâk olmak Nâbî G 386/5

Kime el virse refâhiyyet olur râhat-yâb

Sıdk eyyâm-ı zarûretde metîn olmadadır Nâbî G 126/2

İnsanoğlu, Cenab-ı Hakk'ın lütufkâr nazarına bu kadar muhtaç iken cefalara sabrederek O'nun hoşnutluğunu kazanması gerekir. İlâhî tecellilerin mutluluk verenini de keder verenini de rıza ile karşılamak lâzımdır:

Cûşişde yem-i sirişke cebr itmeyelüm
Müjgânı bahar-ı şevke ebr itmeyelüm
Muhtâc-ı nigâh-ı iltifâtuz çün kim
Ya n'ışleyelüm cefâya sabr itmeyelüm   Nâbî rb 141

“Sabır, kedere karşı bir silahtır. Sabır kalesinde tahammül siperleri var iken bu kalenin sahipleri talan endişesinin kederinden uzaktır.” diyen Nâbî, sıkıntıları rıza ile karşılayıp onlara sabreden kulun ruhî yönden güçlü kalacağına, maneviyatının sarsılmayacağına vurgu yapmış olur:

‘Ârife ‘aybdur âlâyış-i çirk-i esbâb
Legen-i sînedesâbun-ı tevekkül var iken

Çekmez endîşe-i târâc-ı keder sükkânı
Kal‘a-i sabrda bârû-yı tahammül var iken   Nâbî G 548/4-5

“Sabır ile aşk kapısı elbette bir gün açılır. Öyle ise sen aşk yolunda sebât et. O kapıdan içeri alınmak için çalışmaya doğruluk ve ümitle devam et!” denilen dizelerde, âşk ehli, vuslat yolunda karşılaşıacağı zorluklara ve hicranın verdiği kedere sabretmeye davet edilir:

Sıdkile sa‘y eyle Râmî kat‘-ı ümmîd eyleme
Feth olur elbette bir gün sabr idersen bâb-ı ‘aşk   Râmî G 164/5

Hasedden küştegân-ı ‘ışk-ı yâre ıztırâb itme
İrersin sen dahi maksûduna bir gün şitâb itme   Hâletî mtl 286

Nâbî, yapısı eğri olan yayın, oku doğru yere göndermesini bir teşbih unsuru olarak kullanarak şu öğüdü verir: Dünyada şer gibi görünen birçok durum hayra tebdîl eder. Bu sebeple, insan bu gerçeği bilerek karşılaştığı zorluklar karşısında yılmamalı; ümitsizliğe kapılmamalı ve sabır ile doğru yolda yürümelidir. Şer, istikâmet sahiplerine zarar veremez:

Hadengi menzile isâle çünkü âletdür

Kemânun eğriliği ‘ayn-ı istikâmetdür

Kemân u nâveki gör kecden anla rast haber

Ki iktızası kecün müstakîme râhatdur

Nabi G 87/1-2

I. Şükür

Sözlükte, “karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek” anlamına gelen *şükür*, ahlak kavramı olarak, “yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilip makbule geçtiğini dile getirmek, iyilik edeni övmek; nankör olmamak” demektir. Kul, Allah’ın lütuf ve nimetlerini dile getirir ve O’nu överse şükretmiş olur. Verilen nimeti iyi ve güzel işlerde kullanmak da şükürün gereklerindedir. Kur’ân-ı Kerim’de, kulları arasında Allah’a hakkıyla şükreden az olduğu;⁶⁸⁷ şükürün, sahip olunan nimetlerin artmasına⁶⁸⁸ ve azaptan kurtulmaya vesile olduğu⁶⁸⁹ beyan edilmiştir. Peygamber (s.a.v), insanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmemiş olacağını belirtir.⁶⁹⁰ Dolayısıyla, bir kimsenin yaptığı iyiliğe teşekkür etmek de dinî ve ahlakî bir görevdir.⁶⁹¹

⁶⁸⁷ Sebe, 34/13.

⁶⁸⁸ İbrahim, 14/7.

⁶⁸⁹ Nisa, 4/147.

⁶⁹⁰ Ebû Dâvud, Edeb, 12.

⁶⁹¹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 621.

Hikemî üslubun üstadı Nâbî, kendimizden fazla imkânlarla sahip olanlara bakarak onlara imrenmek yerine, kendimizden az imkânlarla sahip olanlara bakıp kendi hâlimize şükretmemiz gerektiğini şöyle ifade eder:

Senden ednâyı görüp şükr ile dem-sâz olmak

Senden a‘lâlara reşk eylemenün merhemidür Nâbî G 114/3

Nâilî, kişiyi her hâlinden memnun olmaya; hayatın kıymetini bilmeye ve aldığı her nefes için Allah’a müteşekkir olmaya davet eder:

Kıl bir nefesün şükrini her lahzada tekrâr

Terk et şeref-i zâtunı memnûn-ı hayât ol Nâ’ilî Trc 2/4

İ. Tevazu

Sözlükte “alçak gönüllü olmak” anlamına gelen *tevazu*, ahlak kavramı olarak “kişinin nefsinin Hakk’ın huzurunda kulluk mevkiine koyması, insanlara karşı kibirli ve gururlu olmaması” demektir. Tevazu sahibi kişiye *mütevazı* denir. Allah’ın iyi kullarından söz eden bir ayette en başta tevazu erdemine işaret edilerek şöyle buyurulmuştur: “Onlar yeryüzünde tevazu içinde yürürler.”⁶⁹² Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: “Kim Allah için alçak gönüllü davranırsa, kuşkusuz Allah da onun derecesini yükseltir.”⁶⁹³ Tevazu mü’minin sıfatlarındandır ancak kişiyi zillet ve meskenete düşürecek derecedeki bir tevazu da dinin özüne aykırıdır.⁶⁹⁴

Sûfîler tevazu hakkındaki “Şefkat kanatlarını halkın üzerine germek ve onlara yumuşak davranmaktır.”, “Gaybı bilen Allah karşısında kalbin zillet içinde

⁶⁹² Furkan, 25/63.

⁶⁹³ Müslim, Birr ve’s-Sıla, 69; Tirmizî, Birr, 82.

⁶⁹⁴ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 655.

bulunmasıdır.”, “*Hak için Hak’tan hakkı kabul etmektir.*”, “*Azlıkla iftihar etmek, zilleti kucaklamak ve milletin yükünü taşımaktır.*” ifadeleriyle,⁶⁹⁵ tevazu kavramının farklı veçhelerini birbirini tamamlar nitelikte dile getirmişlerdir.

İncelediğimiz divanlarda *tevazu* hasleti manevi terakkînin şartı olarak sunulmuş; şairler bunu anlatmak için tabiat ve eşyadan birçok varlığı teşbih unsuru olarak kullanmışlardır. Konuya ilişkin nasihat verici mahiyetteki beyitler şöyledir:

Tohum, toprağın altına girmeden göğe doğru yükselmez. Toprak, ayaklar altındadır ancak merhamet ve bereketin sembolüdür. Bütün güzel bitkiler, çiçekler, yemişler toprakta neşv ü nemâ bulur. Bu durumdan ibret almalı, mânen yükselmek isteyen kimse toprak gibi mütevazı olmalıdır:

Bî-tenezzül bulamaz kimse terakkîye zafer

Okı bu mes’eleyi sâlik isen Süllem’den⁶⁹⁶

Nâbî G 559/6

Tohm olmayınca hâk-nişîn bulmaz irtifâ‘

Olmaz cihânda kimse ‘azîz olmadan zelîl

Nâbî G 483/3

Keclikleri âyîn-i tevâzu‘dan iden râst

Sür rûy-ı siyâhun yire hem-reng-i nigîn ol

Nâbî G 484/6

Muhtâc iken ebnâ-yı cihân lutfına Nâbî

Pâ-mâllığa sabrda hem-tab‘-ı zemîn ol

Nâbî G 484/9

⁶⁹⁵ Bkz.: Kelâbâzî, *Taarruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, s. 146-147.

⁶⁹⁶ Bu dizede, Kâtip Çelebi’nin (ö. 1657) biyografî ve bibliyografî türündeki en önemli eserlerinden biri olan *Süllemü’l-Vusûl*’e atıf yapılmıştır. Bu eserle ilgili geniş bilgi için bkz.: Houria Yekhelef, *Kâtip Çelebi ve Süllemü’l-Vusûlü*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara 1996.

Tevazu hasletinin kişiye izzet kazandıracağına bir misal de seccâdedir. Seccâde yere serilir ancak insanlar ona baş koyar. Bunlar göstermektedir ki nefisini alçaltmayı göze alamayan kimse terakkî edemez:

Sâbit türâb-meşreb olur rif'at isteyen

Vâlâyî-i tevâzu'a seccâdedür misâl Sâbit G 240/7

Kısa boylu ağaçlar tevazunun feyzi ile meyve verir. Göğe doğru uzayıp gitmek, servi ağaçlarını meyve vermekten mahrum etmiştir. Sen de bereket istersen mütevazı ol. Gönül okşayan (tatlı dilli, güler yüzlü) olmak, güzelliğin şânını süsler; güzelliğe güzellik katar:

Olur feyz-i tevâzu'la dıraht-ı pest bâr-âver

Komışdur mîveden mahrûm servi ser-firâz olmak

Geçürdük devlet-i eyyâm-ı hüsni bilmedük gitti

Ki ârâyış virür şân-ı cemâle dil-nevâz olmak Nâbî G 391/5-6

Tevazu sahibi kişi, saygı ve hürmet görür; güzel tecellîlere mazhar olur. Buna misal olarak mihrâba bak. Mihrab iki büklüm olduğu için herkes onun önünde tâzimle eğilir:

Ta'zîm olunur her kim olursa mütevâzî'

Müş'ir bunı mihrâbdaki kadd-i hamîde Nâbî G 704/4

İnsan, diğer varlıklara alçak gönüllülük ile hizmet etmelidir:

Gam degül hâk-i mezelletde yatarsun ey dil

Âdemün himmeti 'âlî gerek ammâ dili pest Râmî G 36/4

Tevazu sahibi olmak; basit, hakîr, iddiasız olmak değildir. Sen, Güneşe bak, Güneş gibi ihtişamlı, faydalı ol! Büyük işler yap ama yine Güneş gibi yüzünü toprağa sür. Mâlik olduğun kudrete rağmen mütevazı olmayı bil:

Âftâb-ı ‘âlem-ârâ gibi sür hâke yüzün

Kevkebe basdur cihânı hem yine bî-kevkeb ol   Nef’î G 73/3

Kâbe-i şerif’in kandillerinin zemzem kuyusundaki suya muhtaç olmasına bak da şunu anla: Kişi maddi bakımdan ne derece üstün olursa olsun, kendinden mertebece aşağı olanlara muhtaçtır. Bu durum, dünyanın değişmez kanunudur. Bu gerçeği unutmayıp alçakgönüllü olmak gerekir:

Peste muhtâcdur elbette bülendân-ı cihân

Teşnedür âb çeh-i zezeme kindîl-i harem   Nâbî G 496/11

Mütevazı olmayan makam mevki sahipleri, zamanla insanlar arasındaki itibarını kaybeder. Bu sebeple, insan maddeten veya mânen ne kadar yüce olursa olsun tevazuyu elden bırakmamalı, gücünü kudretini ortaya sermemelidir. Buna riayet eden kimse, Hak katından güzel tecellilere mazhar olmaya ve insanlar tarafından güzel muamele edilmeye hak kazanır:

Zamân-ı câhda bîgâne-i tevâzû‘ olan

Miyân-ı nâsda bî-i‘tibâr olur giderek   Nâbî G 407/4

Bahr isen de katre-i nâ-çîz göster kendini

Gönline gir ey gönül ol goncenün şeb-nem gibi   Yahyâ G 407/2

II. SAKINILMASI TAVSİYE EDİLEN TUTUM VE DAVRANIŞLAR

A. Cimrilik

*Cimrilik, cömertliğin zıddıdır. Kur'an'da ve hadislerde şiddetle men edilen bir tutumdur. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı hayır diye vermeye kalkışmayın. Biliniz ki Allah zengindir, övgüye lâyıktır. Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise katından size bir mağfiret ve lütuftur. Allah her şeyi ihâta eden ve her şeyi bilendir."*⁶⁹⁷

İncelediğimiz divanlarda yer alan bu konuya ilişkin nasihatler şöyledir:

Cimrilik insana hiçbir şey kazandırmaz. Cimri kimse malından faydalanamaz, biriktirdiğini vârisleri telef eder:

Cem' itdügün nükûdı ider vârisün telef

Fehm itmedünse farkını buhl ü sehâvetün Nâbî G 433/5

İlâhî aşkla kendinden geçmeyi ve manevi mertebeleri talep eden kimse, altın ve gümüşe meyletmez. Mal biriktiren cimriler, fitneye sebep olur ve dünyanın düzenini bozarlar:

Sîm ü zeri nider taleb-i vecd ü hâl iden

Dünyâyı birbirine katar cem'-i mâl iden Atâyî b 57

---

⁶⁹⁷ Bakara, 2/267-268.

Ele geçen parayı biriktirmeden hayra sarf etmek gerekir. Çünkü biriken parayı harcamak daha güçtür. Bu sebeple cimriler malı harcanamayacak olana kadar biriktirirler:

Dirhemi sarf eyle girdükçe ele

Olmaya tâ cem‘ gayr-i munsarif

Anun için cem‘ ider anı bahîl

Kim olur cem‘ olıcak lâ-yünsarif   Nâbî rb 48

B. Gıybet

Gıybet etmek, *bir kimseyi çekiştirmek, bir kimseyi gıyabında kötölemek, ondan kendisinin hoşlanmayacağı şekilde bahsetmek*, anlamına gelir. İnsanların kişilik haklarına saldırı mahiyeti taşıması ve toplum huzurunu bozması dolayısıyla İslâm’da şiddetle men edilen bu eylem, dinî-ahlakî eserlerde *ta’n etmek* (bir kimseyi kınamak, ayıplamak, ayıp ve kusurlarını beyan etmek), *su-i zan etmek* (bir kimse hakkında kesin bilgilere dayanmadan kötü bir hüküm vermek), insanlarla alay etmek gibi İslâm’da yasaklanmış olan diğer eylemlerle birlikte “dilın afetleri” başlığı altında değerlendirilir. Bu eylemler hakkında Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “*Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir. Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü*

kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir."⁶⁹⁸

İncelediğimiz divanlar içinde dilin afetleri olarak nitelenen eylemlerden uzak durmayı tavsiye eden dizeler, yalnızca Nâbî Divanı'nda bulunmaktadır. Nâbî, bu konuya ilişkin şöyle der:

Gıybet ettiğin vakit, sen günah irtikab etmiş; buğz ettiğin kişinin de rahmetine vesile olmuş olursun. Böylece, *gıybet* eylemi senin için bir yol kesici, bir eşkıyâ hükmünü almış olur. Ondan uzak durmaya çalış:

Gıybet nice bir kâtı-ı râh ola sana

Mabğûzuna rahmet u günâh ola sana

Bu ma'siyetün ki irtikâb itmedesün

Yok lezzeti bâri 'özü-hâh ola sana

Nâbî rb 4

Günahlardan uzak kalmış gönlünü, "kötü söz, yerme, ayıplama taşı" ile kırma! Zira gönül, kerem gelininin güzellik aynasıdır:

Seng-i ta'n ile şikest itme dil-i imsâki

Ki odur âyîne-i hüsnî 'arûs-ı keremün

Nâbî G 460/3

C. Haset

Sözlük anlamı "kıskançlık, çekememezlik" olan bu ahlâk terimi, başkasının elinde bulunan maddî ve manevî imkânların kendisine verilmesi ve kıskanılan kişinin bu imkânları kaybetmesi için kalpte bulunan temenni ve istek anlamına gelir. İslâm dini

⁶⁹⁸ Hucurat, 49/11-12; Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Görmez vd., *Hadislerle İslâm*, C. 3, s. 434-435.

hasedi en çirkin davranışlardan biri olarak kabul etmiştir. Kur'ân-ı Kerim, hasetlik etmeyi münafıkların ve müşriklerin temel ahlaki niteliklerinden biri olarak haber vermiş, mü'minlere de bu kötü sıfattan uzak durmalarını emretmiştir.⁶⁹⁹ Hazret-i Peygamber, “Bir kulun kalbinde iman ile haset bir arada bulunmaz”⁷⁰⁰, “Ateş odunu nasıl yok ederse haset de kişinin amellerinin sevabını yok eder”⁷⁰¹ buyurur.

İncelediğimiz divanlar içinde bu konuyu nasihat bağlamında ele alan yalnızca bir beyit tespit ettik. Sâbit tarafından kaleme alınan bu beyitte, haset duygusunun kişi için manevi bir hastalık olduğu, bu kötü duygudan uzak durulması gerektiği şöyle ifade edilmiştir:

Sâlim eyle kalbünü renc-i hasedden Sâbitâ

Ol sahîhe harf-i ‘illet girmesün ecvef gibi

Sâbit G 351

Ç. Kalp Kırma

İnsanlara hoşlanmayacakları bir söz söylemek veya onlara kendisini değersiz hissettirecek bir davranışta bulunmak yoluyla hoşnutsuzluklarına sebebiyet vermek dilimizde “kalp kırmak”, “gönül yıkmak” deyimleri ile karşılanır. Kalp kırıcı her türlü eylem, İslâm’da zulmün bir çeşidi olarak görülmüştür. Hz. Peygamber’e “Müslümanların en faziletlisi kimdir?” diye sorulunca “Diğer Müslümanların elinden ya da dilinden bir kötülük görmeyeceklerine emin oldukları kimsedir.”⁷⁰² diyerek cevap vermesi, insan ilişkilerinde ne kadar hassas olunması gerektiğini ortaya koyar.⁷⁰³

⁶⁹⁹ Serinsu vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 124.

⁷⁰⁰ Nesâî, Cihad, 8.

⁷⁰¹ İbn-i Mâce, Zühd, 22; Ebû Dâvud, Edeb, 44.

⁷⁰² Buhari, İman, 5; Müslim, İman, 66.

⁷⁰³ Türk şiir tarihinin kutbu ve büyük mutasavvıf Yunus Emre, “Bir kez gönül yıktın ise / Bu kıldığın namaz değil / Yetmiş iki millet dahi / Elin yüzün yumaz değil” (Yûnus Emre Ş. 166) dizeleriyle kalp kırmanın kötülüğünü veciz bir biçimde ortaya koyar. Bkz.: Tatçı, *Yûnus Emre Divân-ı İlâhiyat*, s. 281.

XVII. yüzyıl divan şairleri, kimsenin kalbini kırmamak, kimseyi incitmemek gerekliliğini şu dizelerle ortaya koymuşlardır:

Kimseyi incitmemek; kimsenin hâtırını kırmamak, kimsenin âhını almamak gerekir. Bir kimsenin kalbini kırmak, günahların en büyüğüdür:

Gel gülşene sîne-sûz-ı sahn-ı çemen ol
Revnağ-şiken-i serv ü gül ü yâsemen ol
Hâtır-şiken olmadan sakın da yüri var
Sâgar-şiken ü sebû-şiken ü hum-şiken ol   Nâbî rb 135

Âlûdegânı mâil-i âzârsın velî
Âzâr-ı hâtıra yitişür ma'siyet m'olur   Nâbî G 98/3

Bereketli bir ömür sürmek isteyen kalp kırmamalı, gönül incitmemelidir:

Efzûnî-i hayât kem-âzarlıkdadur
Sermâye-i necât sebük-bârlıkdadur   Nâbî G 135/1

İnsanların gönüllerinde taht kurmak isteyen kimse, onların dertlerine derman olmalıdır:

Mülk-i hâtır-hahda maksûdun istiklâl ise
Müşkilât-ı gayrı halle çâre-cûluklardadur   Nâbî G 191/3

Muhabbet, “ok” denilen savaş aletinin mahfazası gibidir. İnsanların kalplerinin birbirine ısınmasını sağlayarak birbirlerine zarar vermelerini önler. O halde, insanları incitmeyerek onlarla aramızda muhabbet tesis etmek lâzımdır:

İhtirâz itmek gerekdür âh-ı dilden döstum
Görmedük hiç nâvek-i kîş-i muhabbetden hatâ   Hâletî G 5/6

Kişi, kendisini inciteni dahi incitmemelidir. Kötülüğe kötülükle mukâbele etmek kolaydır, kötülüğü iyilikle karşılamak ise hünerdir:

Semm-i âzâra idüp şehd-i nevâzişle ‘ıvâz

Hüner oldur sana zehr olma sen tiryâk ol

Sâbit G 232/4

D. Kibir

Sözlükte “büyüklük ve büyülenme” anlamına gelen *kibir* (*gurur*), ahlâkî bir kavram olarak, “kendini büyük görme, büyülenme, başkalarını küçük görme” demektir. Dinî terminolojide *ucb* olarak da geçer. Kibirli kimselere *mütekebbir*, *müstekbir*, *mağrur* denilir.⁷⁰⁴ Kibirli olmak, Kur’an’da yasaklanmış, Allah’ın kibirli kimseleri sevmediği belirtilmiştir: “...Doğrusu Allah böbürlenerek küstahça davrananları sevmez”,⁷⁰⁵ “...içinde ebedî kalmak üzere cehennem kapılarından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür!”⁷⁰⁶ Hz. Peygamber de “...Cehennemlikleri haber vereyim mi? Onlar kaba, katı kalpli, insanlara iyiliği dokunmayan ve kibirli kimselerdir.”⁷⁰⁷, “Kalbinde zerre kadar *kibir* bulunan cennete giremez.”⁷⁰⁸ buyurmuştur.

İncelediğimiz divanlarda bu konuyla ilgili nasihat nitelikli beyitler şöyledir:

İnsan, sahip olduklarına güvenip böbürlenmemelidir. Zira, dünyaya güven olmaz.

Dünya, gün gelir verdiklerini geri alır:

⁷⁰⁴ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 379.

⁷⁰⁵ Nisâ, 4/36.

⁷⁰⁶ Nahl, 16/29.

⁷⁰⁷ Buhârî, Tefsir, 68; Buhârî, Edeb, 61.

⁷⁰⁸ Müslim, İman, 147-149; Ebû Dâvud, Libas, 26; Tirmizî, Birr, 61.

Başun irse göklere rif'atle magrûr olma kim

Tevsen-i bed-hûy-ı gerdûndan sakın yersin leked Hâletî G 133/4

Dehre magrûr olma ey gâfil ki bunda âdeme

Tâli'î yüz döndürür gâhî sitâre nâz eder Nefî G 40/4

Dehre magrûr olma kim tâcın düşürmezdi yere

Olmasa mest-i gurûr-ı devlet-i deh-rûze gül Nefî G 72/4

Makam mevki ve mal sahiplerine iltifat edip, alt tabakada olanları küçük görme. Bir gün küçümsediğin kişiye muhtaç olabilirsin. Altın, demirin vazifesini göremez. Bu dünyada herkesin bir yeri, önemi vardır:

Görüp a'lâyı ednâya hakâretle nigâh itme

Ne kâdir itmege zer mevki'inde itdüğün âhen Nâbî G 558/6

Kendini daima iyi görüp başkaları hakkında kötü düşünmek çirkin bir haslettir:

Kendüne hüsn-i zann idüp dâyim

Ehl-i tahkîka bed-gümân olma Cevrî Trc 6/4

İnsanlara kibirle muamele etmek, şeytanla iş ortaklığı yapmak demektir; sahibine zarardan başka bir şey getirmez:

Sûdı nedür mu'amele-i kibrden 'aceb

Şeytânı kâr ü bârına enbâz idenlerün Nâbî G 426/4

Sâbit, kişinin soyu ile övünmesinin, kendisine ait olmayan parayı sayıp dökmesi gibi abes olduğunu söyleyerek soy ve sopuyla övünüp büyüklük taslayanları uyarır:

Ebû-ceddiyle tefâhur itmek

Nakd-i gayri sayıvirmek gibidür

‘Îd-i adhâda ziyâfet itmek

Halka kurban payı virmek gibidür Sâbit kt 19

Nâbî, devletin kendisine tahsis ettiği evi ve aylığı elinden alan Sadrâzam Çorlulu Ali Paşa’ya hitâben yazdığı aşağıdaki gazelde,⁷⁰⁹ sahip oldukları makam ve mevkilere güvenerek insanlara kötülük edenlerin, sahip olduklarıyla mağrur olanların akîbetlerinin hazîn olacağını vurgular. Zayıfların âhını alanların onların gözyaşı seli ile inkisâra uğrayacağını, mazlumun âhının makam mevki sarayının sağlam hisarlarını yıkabilecek güçte olduğunu belirtir. Zâlimlerin sonunun meclislerin ayakaltında beklemek olacağını, ellerindeki murad kadehinin birgün dilenci çanağına döneceğini söyleyerek bu hazin akibeti canlı sahneler halinde gözler önüne serer. Şairin bu gazelde verdiği mesaj özetle şöyledir: *“Bâğ-ı dehrin (dünyanın) hem hazânı hem bahârı vardır. Makam mevki ve ikbâl kimse için kalıcı değildir. O hâlde, güç sahipleri bunun bilincinde olmalı, gurura kapılmamalı, güç sarhoşluğu ile kimseye kötülük etmemelidir.”*:

Bâğ-ı dehrün hem hazânın hem bahârın görmüşüz

Biz neşâtun da gamun da rûzgârın görmüşüz

Çok da mağrûr olma kim mey-hâne-i ikbâlde

Biz hezârân mest-i mağrûrun humârın görmüşüz

Tûb-ı âh-ı inkisâra pâydar olmaz yine

Kişver-i câhun nice sengîn hisârın görmüşüz

---

⁷⁰⁹ Nâbî’nin hayatı ile ilgili ayrıntılar, çalışmamızın girişinde, divanlarını incelediğimiz şairlerin yaşam öykülerini ele aldığımız bölümde yer almaktadır.

Bir hurûşiyle ider bin hâne-i ikbâli pest
Ehl-i derdün seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz

Bir hadeng-i can-güdâz-ı âhdur sermâyesi
Biz bu meydânun nice çâpük-süvârın görmüşüz

Bir gün eyler dest-beste pâygâhı câygâh
Bî-‘aded mağrûr-ı sadr-ı i‘tibârın görmüşüz

Kâse-i deryûzeeye tebdîl olur câm-ı murâd
Biz bu bezmün Nâbiyâ çok bâde-hârın görmüşüz Nâbî G 319

Aşağıdaki dizelerde, kibirli kimselerle olan muamelata dair nasihatler yer alır.

Kibirli düşmanın kuvveti seni korkutmasın; zira Nemrud’un kibirli beynini bir sivrisinek perişan etmişti:

Düşmen-i mağrûrun olma satvetinden tersnâk
Peşşe vîran-sâz-ı mağz-ı nahvet-i Nemrûd olur Nâbî G 102/5

Kibir sahibi âlimlerle ülfet etmek mümkün değildir. Çünkü, kendileriyle sohbet etmek isteyenlere sürekli kendilerini över; muhataplarını ise küçük görürler:

Âmîziş o fâzılla ne mümkindür kim
İtmekte nizâ‘ ilm-i pindârı ile
Yok sohbeta yir da‘vî-i kibr itmekten
Nefsindeki zu‘mı serde destârı ile Nâbî rb 198

E. Kin Gütme

“Başkasından öç almaya yönelik şiddetli düşmanlık” anlamına gelen kin kelimesi, İslâm ahlâkının onaylamadığı kötü huylardan birinin adıdır. Kur’ân-ı Kerim’de “Şeytan içki ve kumar ile aranıza kin ve düşmanlık sokmak; sizi, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”⁷¹⁰ buyrulur. Hz. Peygamber, insanlara karşı bağışlayıcı olmayı çokça teşvik etmiş, bunun yanı sıra kin gütmeyi men etmek üzere birçok nasihatte bulunmuştur. “Dostunu ölçülü sev, belki bir gün düşmanın olabilir. Düşmanına da ölçülü bir şekilde kin besle, belki bir gün dostun olabilir.”⁷¹¹ hadisi de bunlardan biridir.⁷¹²

İncelediğimiz divanlarda bu konuyu nasihat bağlamında ele alarak kin gütmekten uzak durmayı tavsiye eden yalnızca bir beyit ile karşılaştık. *Nâbî Divanı*’nda yer alan bu beyitte konu şu şekilde işlenir:

Başkalarına kin gütmek insanın kendisine zarar verir. Düşmanından intikam almak kişi için bir ödül gibi görünse de hakikatte kişinin kendisini yaralar. Bu sebeple, kin duygusundan ve intikam alma endişesinden uzak kalmak gerekir.

Peykân-şiken-i nâvek-i endîşe-i kîn ol

Var zahm-ı mükâfâtdan âsûde-nişîn ol

Nâbî G 484/1

⁷¹⁰ Mâide, 5/91.

⁷¹¹ Tirmizî, *Birr ve’s- Sıla*, 60.

⁷¹² Serinsu vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, s. 206.

F. Tecessüs

Sözlükte “dikkat ve gayretle araştırmak” anlamına gelen tecessüs, dini bir kavram olarak, başkalarının gizli taraflarını, kötülük ve kusurlarını araştırmak demektir. Kur’an-ı Kerim’de: “... *Tecessüs Etmeyin (Birbirinizin Kusurunu Araştırmayın)*...”⁷¹³ buyurulmak suretiyle tecessüs yasaklanmıştır. Hz. Peygamber de başkalarının gizli yönlerinin araştırılmasını yasaklamış, İslâm kardeşliğine hanel getirecek her türlü davranıştan uzak durulmasını istemiştir.⁷¹⁴ İnsanların gizli yönlerinin araştırılması, hak ve hürriyet ihlâlidir. İslâm’da insana, insan onuruna yaraşır bir şekilde davranılması emredilmiş, onun şeref ve haysiyetine saldırılmasına izin verilmemiştir.⁷¹⁵

Nâbî’nin dizelerinde bu konu üzerinde durulmuş; kişinin başkalarının sırlarını, kusurlarını araştırmak yerine kendi kusurlarına bakması, kendini gözden geçirmesi gerektiği belirtilmiştir. Nâbî, başkasının varını yoğunu araştırmanın, başkasına verilen veya verilmeyen nimetler üzerinde durmanın, insanın kendisine verilen nimetlere şükretmemesi anlamına geldiğini ifade eder:

Gayrinün vâkıf-ı râz olmaduğın neylersin

Kendü ahvâlünü gör sûfi ‘aceb hâlün var   Nâbî G 103/3

İtmemekdür şükr ihsân-ı veliyyü’n-ni‘mete

Nâbiyâ gayrün tecessüs eylemek biş ü kemin   Nâbî G 585/11

⁷¹³ Hucurat, 49/12.

⁷¹⁴ Ebû Dâvud, Edeb, 40; Tirmizî, Birr, 84.

⁷¹⁵ Karagöz vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 638.

Sâbit, insanlar hakkında daima iyi düşünmek gerektiğini, herhangi bir kimsede bir kusur görülse dahi, o kusuru sahibine değil kendi bakışına hamletmek lâzım geldiğini nükteli bir anlatımla şöyle ifade eder “*Kimsede kötülük görme. Şayet görürsen, bunu kendi gözünde bir hastalık olduğuna hamlet*”:

Bir çihre-i kec görmeyelüm kimsede Sâbit

Zahmet de çekersen n’ola çeşmün remedinden Sâbit G 270/7

Sâbit, hiç kimsenin kusurunu araştırmamayı, bir kusur görülse dahi onu örtmeyi nasihat eder:

Kimsenün kurcalama ‘aybını mânend-i hilâl

Belki setr itmede hem-hâsiyyet-i misvâk ol Sâbit G 232/3

Nâbî’ye göre, ehl-i nazar,⁷¹⁶ ayıp ve noksanlıklara bakmaz. Onlar baktıkları her şeyde, Cenâb-ı Hakk’ın noksansız ve ezeli güzelliği ile gayb hazinelerinin kapısının anahtarını görürler:

Ashâb-ı nazar ne naksa ne ‘ayba bakar

Hüsn-i ezel ü cemâl-i lâ reybe bakar

Eylerse de mâsivâya ta’lîk-i nazar

Miftâh-ı der hızâne-i gayba bakar Nâbî rb 66

G. Zulüm

Zulüm kelimesi sözlükte “adalete aykırı davranma, adaletsizlik; eziyet, cevr, cefâ” anlamlarına gelir. Başta insanoğlu olmak üzere her türlü canlıya zarar vermek, kötülük

⁷¹⁶ Ehl-i nazar: Hakikatin akıl ve istidlalle bilineceği görüşünde olanlar. Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 187.

yapmak, zulmetmek Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde lânetlenen bir durumdur. Kur'ân-ı Kerim'de “...Gerçek şu ki zâlimler iflah olmazlar.”⁷¹⁷ buyrulur. Hz. Peygamber'in “Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu hor görmez, onu yardımsız bırakmaz.”⁷¹⁸ beyanı İslâm'ın zulme bakışını açıkça ortaya koyar. İslâm'da canlılara zulmetmek veya zulme yardımcı olmak şöyle dursun zulüm karşısında sessiz kalmak dahi yasaklanmıştır. Hz. Peygamber, “İnsanlar bir zâlimi görürler de onun zulmüne engel olmazlarsa, Allah'ın onları genel bir azaba uğratması kaçınılmazdır.”⁷¹⁹ buyurur. Rasulullah (sav) zekât tahsili için Yemen'e gönderdiği Muaz b. Cebel'e “Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onunla Allah arasında hiçbir perde yoktur.”⁷²⁰ öğüdünü vererek mazlumların haklarını korumak ve kimseyi mazlum durumuna düşürmemek gerektiğini işaret etmiştir.⁷²¹

İncelediğimiz divanlarda, zulmetmekten ve zulme rıza göstermekten men eden beyitler şu şekildedir:

Mazlumun âhını küçük görmemelidir. Mazlumun âhının rüzgârı nice şâhın külâhını toprağa düşürmüştür. Zâlimleri yerle bir eder. Dünya ikbalinin gülü, âh u figanlar alınması sebebiyle berbat olur:

Az görme mübtelâ-yı gamun bâd-ı âhını

Hâke düşürdi ol nice şâhun külâhını Hâletî G 852/1

Ey gül-i nev-hîz âgâh ol ki berbâd eyleyen

Devlet-i şâh-ı gülî hep âh ü efgân almadur Bahâyî G 11/4

⁷¹⁷ En'am, 6/135.

⁷¹⁸ Müslim, Birr, 32.

⁷¹⁹ Tirmizî, Tefsirü'l-Kur'ân, 5.

⁷²⁰ Buhârî, Zekât, 63.

⁷²¹ Bkz.: Görmez vd., *Hadislerle İslâm*, C. III, s. 615-620.

Hâletî, yağmur duasına çıkarak yağmur istemeye gerek olmadığını; çünkü mazlumların gözünden akan yaşların selinin bütün dünyaya yeteceğini ifade ettiği dizelerinde teşbih ve mübalağa sanatları ile yeryüzünde zulmün yaygınlığına işaret eder. Ayrıca, zulmün yaygınlığının yeryüzüne Allah'ın rahmetinin inmesine engel olacağı gerçeğini hatırlatır:

Çıkup yok yire istiskâya her dem istemen bârân

Yeter dünyâlara seyl-i sirişk-i çeşm-i mazlûmân   Hâletî mtl 533

Nâilî, halka zulmeden güç ve iktidar sahiplerine Ad⁷²² ve Semud⁷²³ kavminin âkibetini hatırlatır. Zulümde ileri giden bu güçlü milletler, kendilerine gönderilen peygamberlerin uyarılarına kulak asmayınca helâk edilmişlerdi:

Za'îf olanlara müstekbirân-ı 'ucb u gurûr

Müzâhim olmaya dehrün Semûd u Âd'ı kadar   Nâ'ilî K 37/13

Kötülük gören, zulme uğrayan üzülmemelidir. Mazlumun âhı, cihanı alt üst edebilecek kuvvettedir. Mazlumun kanı yerde kalmaz. Zulmeden yaptığının cezasını muhakkak çekecektir:

Sen ey sirişk-i dîde hemân kâr-ı haşrı gör

Bünyâd-ı çarha âteş-i âh-ı derûn yeter   Nâilî G 122/2

⁷²² Âd Kavmi, kendilerine Hûd Peygamberin uyarıcı olarak gönderildiği azgın bir topluluktur. Kur'an-ı Kerim'de *A'raf*, *Hûd* ve *Şuarâ* surelerinde bu kavmin taşkınlıklarından ve başlarına gelen acı âkibetten bahsedilir. Küfür ve taşkınlıkta ısrâr edince şiddetli bir kasırga ile helâk edilmişlerdir. Bkz.: Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, C. 1, s. 144-149.

⁷²³ Semud Kavmi, Allah'ın kendilerine bolluk, hükümler ve uzun ömür bahsettiği bir kavim idi. Azgınlık ve zulümde ileri gittikleri için Allah (c.c.) onları uyarması için Sâlih Peygamber'i kendisine elçi kıldı. Onlar, Sâlih Peygamber'i yalanladılar ve ona türlü eziyetler ettiler. Küfür ve azgınlıkta ısrar etmeleri sebebiyle üzerlerine bir yıldırım gönderilerek helâk edildiler. Bu kavim ve âkibetlerinden Kur'an'da *A'raf*, *Hicr*, *Hûd* ve *Şuarâ* surelerinde bahsedilir. Bkz.: Köksal, *Büyük Peygamberler Tarihi*, C. 1, s. 152-161.

Her kanda dökse kanımı dâmen-feşân olur

Bilmez mi yerde kalmadığın hûn-ı bî-günâh Hâletî G 703/4

Hakk'ın rızasını gözeten kimselerin, hasetçilerin kininden endişe etmemesi gerekir; çünkü herkesin lâıyk olduğu cezayı bulduğunu, dünya hayatı göstermektedir:

Mâdâm ki sen rızâ-yı Hak'la bilesin

Hussâd sana ko tîg-i kini bilesin

Her kimse cezâ-yı 'amelin bulduğunu

Âyine-i kevne nâzır ol tâ bilesin Nâbî rb 165

Nâbî, gayr-i meşru yollarla lâıyk olmadıkları makam ve rütbeleri elde edip Allah dostlarına ve halka kibirle zulmedenleri, insanların zayıf yönlerini bulup bunu onların aleyhine kullananları konu aldığı gazelinde, bu kimselerin şeytanın işbirlikçileri olduğunu ifade eder. Müstekbirlerin iktidarlarının daima kısa sürdüğünü, gün gelip zulmettikleri kimselerden af dilemek zorunda kaldıklarını, bunun değişmez bir hayat kanunu olduğunu söyleyerek zâlimleri uyarır, mazlumlara ümit aşılır. Yükselmek hevesiyle zâlimlerin safında yer alanların Cenâb-ı Hakk'ın gazabını celbedeceklerini “*Gayret-i Hudâ cenâh-ı gayr ile kanat çırpıp yükselenlerin kanatlarını kırar.*” diyerek sanatlı bir dille ifade eder.

Encâm-ı bed-gurûra ser-âgâz idenlerün

Noksan-ı halka dîdelerin bâz idenlerün

Bir gün gelür ki nâzı olur çâker-i niyâz

Ehl-i niyâza nahvet ile nâz idenlerün

Çok görmüşüz nigûnlığın endek zamânedede

Zu‘mınca câh ü rütbeler ihrâz idenlerün

Sûdı nedür mu‘amele-i kibrden ‘aceb

Şeytânı kâr ü bârına enbâz idenlerün

Eyler şikeste bâl ü perin gayret-i Hudâ

Nâbî cenâh-ı gayr ile pervâz idenlerün

Nâbî G 426

“Yeryüzünde fitnenin yayılması çok kolaydır. Bu sebeple, fitneye (kargaşaya, zulme) sebebiyet vermekten kuvvetle imtinâ etmek gerekir” diyen Nâbî bu düşüncesini bir rubâî çerçevesinde şöyle dile getirir:

‘Âlemde fiten o denlü sârîdür kim

İmkânı güzer itmededür aralama

Tertîb-i süfûf etmede mıstar-zede hatt

Girmekde karışma cengine karalama

Nâbî rb 199

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA YER ALAN SOSYAL HAYATLA İLGİLİ NASİHATLER

I. SOSYAL İLİŞKİLER İLE İLGİLİ NASİHATLER

A. Arkadaşlık

İnsanoğlu, tabiatı ve ihtiyaçları gereği diğer insanlarla bir arada yaşamak zorundadır. İnsanoğlunun birbiriyle etkileşimi ve bir arada yaşaması, “toplumsal/içtimâî hayat” denilen olguyu meydana getirir. İnsan, toplumsal hayat içinde çok çeşitli roller üstlenir ve birçok ilişki türünün öznesi olur. Bu ilişkilerin en önemli ve yaygın olanlarından biri, arkadaşlık ilişkisidir. Sözlükte, “ünsiyet, huy ve düşünceleri birbirine uymak” olarak açıklanan *arkadaşlık*, dilimizde *dost*, *yâren*, *refik* gibi, birbirinden ince anlam farklarıyla ayrılan birçok kelime ile de karşılanır. Halk kültür ve söyleyişine baktığımız zaman bu kavramı karşılayan birçok kelime olduğu, bu kavramla ilgili birçok deyim ve atasözü bulunduğu görülür. Bu durum, kültürümüzde arkadaşlığa büyük önem verildiğini gösterir. Arkadaşlık kavramına, İslâm kültüründe de büyük değer verilmiş, ideal arkadaşlık ilişkisi “*din kardeşliği*” adıyla bir nevî sosyal müessese hâline getirilmiştir.⁷²⁴

İnsanlar, arkadaş olsun veya olmasınlar, birbirleriyle iyi ilişkiler geliştirmek durumundadırlar. Hz. Peygamber, “*Mü’min cana yakındır. (İnsanlarla) yakınlık kurmayan ve kendisiyle dostluk kurulamayan kimsede hayır yoktur.*”⁷²⁵ buyurarak

⁷²⁴ Bkz. Tevbe, 9/11.

⁷²⁵ İbn Hanbel, II, 400.

mü'minin, diğer insanlar tarafından kabul gören, sevilen, arkadaş canlısı bir kimse olması gerektiğini vurgulamıştır. İnsanları birbiriyle dost olmaya, ünsiyet kurmaya teşvik eden; selamlaşmayı, mütebessim olmayı, yardımlaşmayı, kimseye sözle veya fiille zarar vermemeyi telkin ederek insanlarla iyi ilişkiler geliştirmenin ve toplumsal barışı tesis etmenin yollarını gösteren Hz. Peygamber, yakın arkadaşlık, dostluk olgusu sözkonusu olduğunda arkadaş seçimi konusunda ciddi uyarılarda bulunmuş, mü'minleri arkadaşlarını takva ehli kimseler arasından seçmeleri, düşük tabiatlı kimselerle arkadaş olmamaları konusunda uyarmıştır. *“Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin.”*⁷²⁶ ifadesi bu konuda yapılmış nebevî bir tavsiye ve ihtardır.

Gerek dinî tasavvufî eserlerin gerekse nasihat-nâme türü eserlerin büyük bir önemle ele aldığı “arkadaşlık” konusu divan şiirinde de işlenmiştir. İncelediğimiz divanlardaki bu konuya ilişkin nasihatler veren beyitlerde, üç ana husus üzerinde durulmuştur. Bunlar; “insanlarla iyi geçinmek”, “arkadaşlığın önemi ve incelikleri” ve “kötü huylu kimselerle arkadaşlık etmemek” hususlarıdır. Biz de aynı konunun farklı vecheleri durumunda olan bu bahisleri, “arkadaşlık” konusunun alt başlıkları olarak ele aldık.

1. İnsanlarla İyi Geçinmek

XVII. yüzyıl divanlarında bu konuyu nasihat bağlamında işleyen beyitlerde, insanlarla iyi geçinmenin önemi ve insanlarla iyi ilişkiler kurabilmek için dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulmuştur.

---

⁷²⁶ Tirmizî, Zühd, 45.

Nâbî, hayatın zevkinin, âfiyet içinde sürdürülen dostluklarda; insanların birbiriyle kaynaşmasında; duygu ve düşüncelerin paylaşılmasında aranması gerektiğini şöyle ifade eder:

‘Âlemün gerçi nizâmı devlet ü ni‘metledür

Lîk zevki ‘âfiyetle sohbet ü ülfetledür

Nâbî G 180/1

Aşağıdaki beyitlerde şairler şu hususu vurgulu bir şekilde dile getirirler: İyi insan, diğer insanlara değer verir; insan kıymeti bilir. Kimseye değer vermemek; kıymetli insanları fark edip onlara gereken hürmeti göstermemek; kişinin kendi kıymetinin düşük olmasından ileri gelir:

Kana müstağrak görür göz merdümün bakmaz hasûd

Bilmez imiş kadrini insanun insân olmayan

Hâletî G 647/4

Sâbitâ ehli bilür birbirinün mi‘yârın

Yine mikdârını zer-vezne çeker miskâlun

Sâbit G 222/8

Nâbî, yaratılmışlardan şikâyet etmenin Yaratan’dan şikâyetçi olmak anlamına geleceğini vurguladığı dizelerinde, bizleri, bütün varlıkları yaratan Cenâb-ı Hakk’a hürmeten, hiç kimseden şikâyetçi olmamaya ve insanlara karşı sabırlı davranmaya çağırır:

Bir âferîdeden itme leb-i şikâyeti bâz

Ki nakşdan gile nakkâşdan şikâyetdür

Nabi G 87/3

Nâbî, insanlarla iyi geçinmek, halkın teveccühünü kazanmak isteyen kimselere, çatık kaşlı, asık suratlı olmamayı; tertemiz bir aynaya benzeyen saf bir yüreğe sahip olmayı tavsiye eder:

Eylesen eger halkdan ümmîd-i teveccüh

Mir'ât-ı musaffâ gibi bî-çîn-i cebîn ol Nâbî G 484/5

Zengin ve güçlü kimseler nezdinde itibar kazanmak isteyen buna mukabil zayıf, ihtiyaç sahibi insanlardan uzak duran kimselere seslenen Nâbî, itibarlı kimseleri büyük binalardaki sağlam direklere; garip kimseleri ise viran hanelere benzettiği dizelerinde şöyle der: “*Bir revâkın süsü olmak insanlık değildir. Hüner, yıkık bir gönlü tamir etmektir.*” Böylece, devlet ve servet sahibi kimseleri memnun etmekten ziyâde; zayıf, garip, gönlü kırık kimselerin gönlünü almak gerektiğini ifade eder:

Hüner bir hâtır-ı virânı ta‘mîr itmededür yohsa

Degüldür âdemiyyet nakş-perdâz-ı revâk olmak Nâbî G 386/3

2. Arkadaşlığın Önemi ve İncelikleri

Arkadaşlık ile ilgili nasihat içerikli beyitlerin bir kısmında, arkadaş sahibi olmanın öneminden bahsedilip okuyucu iyi arkadaşlar edinmeye teşvik edilirken bir diğer kısmında arkadaş seçerken dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsedilir. Bazı beyitlerde ise kişinin arkadaşına karşı ödevleri ele alınır.

Fâizî, iyi ve müreffeh bir gelecek isteyen kimseleri, güvenilir arkadaşlar edinmeye davet ettiği aşağıdaki beyitte, bu düşüncesini desteklemek üzere “*Yalnız taş duvar*

olmaz” atasözünü zikreder. Böylece “İrsâl-i mesel”⁷²⁷ sanatının güzel bir örneğini de ortaya koymuş olur:

Kasr-ı ikbâle gerek taş gibi niçe ahcâr
Bunu bilmez misin olmaz yalnız taş divâr Fâ'izî mtl 82

Şairler aşağıdaki dizelerde arkadaş seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bu tavsiyeler şöyledir:

Arkadaş edinilecek kimse, övgüye değer hasletlere sahip olmalıdır. Arkadaşın güzel ahlaklı, dürüst, ilim ve hüner sahibi, zarif, rind-meşreb ve hoş sohbet olması arzu edilir:

Yârân olıcak hisâli memdûh olsa
Ahlâkı hasen cebîni meftûh olsa
‘İlm ü hüner-i kemâle söz yok ancak
Rind olsa zarîf olsa sebük-rûh olsa Nâbî rb 195

Kişi, tatlı dilli, güleryüzlü kimselerle dostluk kurmalıdır. Meclislerin baş köşesine kurulmuş kibirli kimselerle değil; aşk ve vefâ ehli, mütevâzı kimselerle oturup kalkmalıdır:

Hûbân-ı bî-vefâya gönül virme merd isen
Tatlu dile güleryüze ammâ fütâde ol
Rindân-ı mey-perestile ol muhtelit müdâm
Saff-ı ni‘âl-i meclîs-i ehl-i vefâda ol Râmî G 195/2-3

⁷²⁷ *İrsâl-i mesel*, şairin düşüncesini desteklemek amacıyla şiirinde bir atasözünü kullanmasıdır. Bkz.: Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 45.

Benzer tecrübeleri yaşamış kimseler, birbirlerini daha iyi anlar; daha kolay arkadaşlık kurar. Çünkü duygudaşlık, insanlar arası ilişkileri kolaylaştırır. “*Damdan düşenin hâlini damdan düşen anlar.*” sözü, bu gerçeği çok iyi bir biçimde ortaya koyan bir meseldir. O hâlde, kişi kendi hâlinden anlayacak kimselerle arkadaşlık etmelidir:

Âfitâba sor begüm üftâdelük mâhiyyetin

Hâl-i mecrûhı ne bilsün düşmeyenler dâmdan Sâbit G 256/2

Râmî, arkadaşlık bahsine farklı bir yönden yaklaşır. “*Arkadaş, ahbâp bulmak kolaydır ancak yâr-ı sâdık (hakiki dost) bulmak kolay değildir.*” diyerek kişiyi hakiki bir dost bulmaya, hakiki dostun kıymetini bilmeye davet eder:

Yâr-ı sâdık cihanda nâdir olur

Gerçi var Râmiyâ hezâr refik Râmî G 159/9

Neşâtî ise, Bir kimsenin hakikî dost olup olmadığını anlamak için onun zor zamanlardaki tavırlarına bakmak gerektiğini söyleyerek hakiki dost arayanlar için önemli bir kıstas ortaya koyar. Dilimizde yaygın olarak kullanılan “*Dost kara günde belli olur.*” atasözü de Neşâtî’nin ortaya koyduğu bu gerçeği ifade eder:

Yahşî günde bilmek olmaz kim kanâ’at kimdedür

Yahşî yoldaşî yaman gün imtihân itmek gerek Neşâtî G 73/3

Aşağıdaki beyitlerde kişinin arkadaşına karşı ödevlerinden bahsedilir. Bu bahiste ortaya konulan tavsiyeler şöyledir:

Kişi, dostuna kerem etmelidir. Malını dostundan sakınan, düşmanından korunmak yolunda sarf etmek mecburiyetinde kalır. Dostlarının hatırını gözeten, onları memnun eden kimse, düşmanlarını da kendinden uzaklaştırmış olur:

Emvâlini müdâfa‘a-i hasma saklasun

Ahbâbına müsâ‘adeden imtinâ iden Nâbî G 554/2

Ne kadar eyler isen hâtır-ı ahbâbunu şâd

O kadar hasmuna vakf ola kulûb-ı ib‘âd Nâbî mtl 6

Kişi, dostlarına elinden gelen iyiliği yapmalı, düşmanlarına karşı sert ve tavizsiz olmalıdır. Dostlarına kucak açmalı, onlara vefâlı olmalı; düşmanlarını kendinden uzak tutmalıdır:

Ser-cüş-ı nifâk olsa ‘ayân mevc-i girân ol

Anılsa eger sâz-ı vefâ mûy-ı miyân ol Nâbî G 494/1

Yârân-ı safâ-tıynete ol revgân-ı kindîl

Nâ-dân-ı girân-hilkate dehen be-lisân ol

Her mevkî‘a nisbet gerek ef‘âlde Nâbî

A‘dâ ile ahbâba nazar tîr ü kemân ol Nâbî G 494/5-6

Dost, dostun kusurunu aramamalı, aybını görmemelidir:

‘Aybını görmez benüm nev-zâde-i tab‘um seven

Dostun ‘aynında olmaz Sâbitâ ma‘yûb dost Sâbit G 37/7

3. Kötü Huylu Kimselerle Arkadaşlık Etmemek

Bu konuyu nasihat bağlamında ele alan beyitlerde şairler, kötü ahlaklı, düşük seciyeli insanlarla yakınlık kurmanın, onlarla arkadaşlık etmenin zararlarını vurgulayıp muhataplarını bu hususta uyarırlar. Bu beyitlerde, kibirli olmak, eleştiri ve şakayı kaldıramamak, insanlarla alay etmek, gösteriş düşkünü olmak gibi kötü hasletlerden bilhassa bahsedilerek bu hasletlerin sahiplerinden uzak durulması gerektiği vurgulanır.

Nâbî, aşağıdaki beyitte, bütün insanların ince kavrayışa ve zerâfete sahip olmasını ummanın yanlış olduğunu, lâtif ve zarif insanlara nadiren tesadüf edildiğini söyler. Muhatabına, herkesten incelik ve nezâket beklememesini tavsiye eder:

Her tabî'atdan ümîd eyleme ma'nâ-yı latîf
Rûh kâbil mi tevellüd ide her Meryem'den Nâbî G 559/5

Aşağıdaki dizelerde okuyucu insanlarla yakınlaşma, onlarla dostluk kurma konusunda ihtiyatlı olmaya davet edilir. Bu dizelerin ana fikri şudur: Kişi, dost seçiminde çok ihtiyatlı olmalıdır. İlişkilerde belli sınırları aşmamakta ve insanlarla fazla samimiyet kurmamakta fayda vardır.

Hemân deryâ gibi her gördüğünle ihtilât itme
Irakdan görün ey dil halk-ı dünyâyâ serâb-asâ Fâ'izî G 3/4

Her şâha ta'alluk eyleme tâk gibi
Her gördüğüne sarılma dellâk gibi
Her seng-dile takılma mânend-i tufeyl
Mihr içre nühüfte nâm-ı hakkâk gibi Nâbî rb 208

Aynı ortamlarda bulunsalar, aynı vasatı paylaşırsalar bile, tabiatları, meşrepleri birbirine uymayan insanların birbirleriyle ülfet etmelerinin mümkün olmadığını söyleyen Nâbî, bu durumu daha iyi anlatmak için kalem ile kalem-tıraş ilişkisini örnek verir. “Kalem ile kalem-tıraş birlikte iş görürler. Bu durum birbirlerine karşı kötü duygular beslemelerine engel midir?” diyerek konuyu bir teşbih etrafında somutlaştırır. Böylece, kişiyi meşrebine uymayan kimselerle ülfet etmekten uzak durmaya çağırır:

Sûretde olursa da ne denlû mahrem

Nâ-cins ile ülfet olamaz müstahkem

Eyler mi göre husûmetinde taksîr

Hem-sâye iken kalem-tıraş ile kalem Nâbî rb 140

Aşağıdaki beyitlerde işlenen ortak fikir, kötü tabiatlı, düşük insanlarla; cahil kimselerle yakınlık kurmamak, onlara meyletmemek gerektiğidir. Böyle kimselerle yakınlık kuran, onlarla ahbaplık eden kimselerin onlardan maddi ve manevi zararlar göreceği ifade edilir:

Oturmayam dir isen gussalarla gamlarla

Kem ihtilât ola gör ihtilâti kemlerle Yahyâ mfr21

İtme her hâşâki hem-ser kendüne ey nahl-i ter

Alçağa meyl itme sen de devlet-i dünyâ gibi

La‘l-i şîrînün eger itmek dilersen der-kenâr

Telh-kâm olmak gereksin sâgar-ı sahbâ gibi Hâletî G 873/2-3

Dergâh-ı bî-niyâza takarrüb ba‘iddür

Ol zümreden ki mahz-ı hadesdür vuzûları Sâbit G 343/3

Hâric-i mebhas olur kendini görmüş câhil

Eylemez ‘âkil olan zümre-i nâdânile bahs Râmî G 39/3

Kim bilür şeytân kazâsıdur tokına nâ-gehân

Olmaga sa’y eyle seng-i ta‘n-ı nâdândan halâs

Ey ‘Atâyî câna geçdi ta'n-ı düşmen cevri-i dost

Hîç ne bundan emîn olduk ne hod andan halâs Atâyî G 114/4-5

Nâbî, merâmını mübalağa yoluyla anlatmayı seçerek, kötü tabiatlı kimselerle oturup kalkmaktansa, delilerle bir arada durmayı yeğ tutmak gerektiğini söyler. Çocukların ve çocuk tabiatlı kimselerin attığı taşlara (eziyetlere) katlanmanın, insanların attığı dedikodu ve iftira taşlarına tahammül etmekten kolay olduğunu ifade eder:

Var ise ‘aklun sakın kûy-ı cünûndan çekme pâ

Sehlterdür seng-i tıflân seng-i ta‘n-ı nâsdan Nâbî G 549/6

Sâbit, kötü tabiatlı kimselerle, onları hicvetmek maksadıyla dahi olsa muhatap olmamak gerektiğini şöyle ifade eder:

Taş atma vech-i hezl ile rûy-ı necâsete

Adın tokındurup yüzine bir mulakkabun Sâbit G 225/4

Nâbî, kendini beğenmiş, başkalarını hakir gören kimselere kalbini açan, onlarla fikirlerini paylaşan, onlarla ahbaplık kurmaya kalkışan kimselerin, kendi şahsiyetini ayaklar altına almış olacağını ve aşağılık bir duruma düşeceğini ifade eder. Daima

kendisini öven kibirli kimselerle sohbet etmeye kalkışmanın, bir binanın çatısına çürük bir merdiven ile çıkmaya çalışmaktan bir farkı olmadığını vurgular:

Ne zilletdür hâmûşân-ı gurûra keşf-i hâl itmek

Girân-gûşân-ı istiğnâya tefhîm-i makâl itmek Nâbî G 467/1

Lâf eyleme zebân-ı tefâhür-feşân ile

Bâlâ-yı bâma çıkma çürük nerdübân ile Nâbî G 676/1

Nâbî, insan ilişkileri konusunda ayrıca şu çarpıcı tavsiyede bulunur: Gösteriş düşkünü, öze değil dış görünüşe değer veren kimseden yardım isteme! Yere serecek bir hasırını bile olmayan samimi kimseden yardım istemek, samimiyetsiz zenginden istemekten evlâdır:

Çeşm-i ‘inâyet umma o sûret-fürûşdan

Kim kendi çeşmine çekecek tûtiyâsı yok

Ümmîd-i himmet eyler isen andan eyle kim

Hâk-i siyâha bast idecek bûriyâsı yok Nâbî G 382/4-5

Sâbit, insanlara karşı tahammülsüz olan, eleştirilmekten hoşlanmayan, şaka kaldırmayan kimselerle arkadaşlık etmemek gerektiğini şöyle ifade eder:

Geç o yârândan ki ‘ırk-ı cebhesi bir ok disen

Bâd-ı hışm-engîz-i hiddetle şişer bunbâr olur Sâbit G 84/6

Nâilî, hüner peşinde koşulan, insanlara meziyetlerinden dolayı değer verilen sosyal gruplardan uzak durmayı tavsiye ettiği dizelerinde, böyle topluluklarda insanların ayıplarını araştıran, herkese kusur bulmaya uğraşan haset ehlinin çok olacağına dikkat çeker:

Hüner-şumârî-i ihvâna i'timâd itme

Ki ol gürûhda hassâd-ı ayb-cû biledir Nâilî G 45/4

B. Evlilik

İncelediğimiz divanlarda evlilik kurumu ve kadın üzerine nasihat içeren dizeler birkaç beyitten ibarettir. Bu beyitlerde konunun ele alınışı şöyledir:

Akıllı erkek, genç kadına meyleder:

Revnâkı dünyânun ey dil tâze dilberlerdür

‘Âkil olan n'eylesün bir genci yok vîrâneyi Hâletî G 875/5

Aynı anda birden fazla kadınla evli olmak nefse esir olmanın alametlerindedir. Çok eşli olan kimse rahat bulamaz:

Dünyâya bu telâş nedür ey esîr-i nefis

Râhat bulır mı ‘avret alan ‘avret üstine Nâbî G 713/5

Sâbit, evlilik kurumunun erkekleri kadın ve çocuklara ezdirdiğini, bu sebeple evlilik fikrini bir kenara koymak gerektiğini iddia eder. Bu iddiasını nükteli bir anlatımla şöyle dile getirir:

Fikr-i tehhüli ko ki evlâda çiğnedüp

Basdurma eyler âdemi sonra karı kırı Sâbit G 346/5

Nâbî, “Kadının en güzeline gönül veren yanlış yapmış olur. Çünkü, rakipler yüzünden bir türlü huzur bulamaz.” diyerek çok güzel eş arayışında olanlara uyarıda bulunur:

Rukabâ gâilesinden olamaz âsûde

Yanılır mâil olan dil-berün en ahsenine Nâbî G 706/4

C. Sosyal İlişkilerde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

1. Düşmana ve Fesat Ehline Karşı Uyanık Olmak

Düşmana ve fesat ehline karşı uyanık olmak konusu, nasihat-nâmelerde üzerinde önemle durulmakla birlikte divan şiirinde de işlenmiş bir konudur. İnsanoğlunun ortak tecrübeleri, toplumların ve kişilerin düşmanlarından emin olmayıp onlara karşı uyanık olmasının bir gereklilik olduğunu ortaya koyar. Hz. Peygamber'in eline düşen bir düşmanını bir daha kötülük yapmayacağına dair söz vermesi üzerine affedip salıverdiği, fakat aynı kimseden bir daha kötülük görmesi üzerine onun cezalandırılmasını isteyip "Mü'min bir delikten iki kere sokulmaz"⁷²⁸ buyurduğu rivâyet edilir.

İncelediğimiz divanlarda bu konunun nasihat bağlamında ele alınışı şöyledir:

Aşağıdaki dizelerde şu ana fikir dile getirilir: "Kişi, herhangi bir fayda elde etmek umuduyla cimri, kötülüğe meyilli, cahil kimselere baş eğmemeli; düşmanından bir şey talep etmemelidir. Hüsrana uğramak istemeyen kimse, düşmanlarına ve kötü tabiatlı kimselere karşı servi ağacı gibi dimdik durmalı, hürriyetini menfaatlerine feda etmemelidir."

Bâd-ı minnetle sakın nâ-dâna kılma ser-fürû

Sen bu bâga serv-veş âzâde geldün ey gönül Atâyî G 137/2

⁷²⁸ Buhârî, Edeb, 83; Müslim, Zühd, 63.

Ol arzûnun itme heves cüst-cûsına

Kim hâsidün müeddâ ola güft-gûsına

Ol matlabun husûlına la‘net ki tâlibi

Lâzım gele mürâca'at itmek ‘adûsına

Nâbî G 681/1-2

Engüşt-i girih-beste-i ye’s olması yegdür

İtmekden ise zeyl-i le’îmâna teşebbüs

İt dest-i çenârı sana âyîn-i irşâd

Bî-berg geçin eyleme dâmâna teşebbüs

Nâbî G 34/4-5

Hâletî, düşmanının kişiye söz ile vereceği zararların çok büyük olabileceği hususunda uyarıda bulunduğu aşağıdaki beyitte, başta kendi nefsi olmak üzere, muhataplarını düşmanlarının (dedikodu, yalan haber, iftirâ gibi) dil yoluyla vereceği zararlara karşı uyanık ve tedbirli olmaya çağırır:

Gâfil olma Hâletî zahm-ı zebân-ı düşmenün

Hançer-i hicrân gibi hergiz onulmaz yarası

Hâletî G 819/5

Sâbit, kişinin düşmanlarına karşı daima uyanık ve tetikte olması gerektiğini ifade edebilmek için Hz. Yusuf kıssasına telmihte bulunur. Kur’ân-ı Kerim’in Yusuf Suresi’nde⁷²⁹ bildirildiğine göre, Hz. Yûsuf’un kardeşleri onu kuyuya atmış, kana

⁷²⁹ Yûsuf Sûresi Kur’ân-ı Kerim’in 12. Sûresidir. 111 ayetten oluşan bu surenin tamamı, Yûsuf Peygamber’in ibretlik hayat hikâyesinden sahnelerin anlatılmasına hasredilmiştir. Bu surenin meâli ve geniş açıklaması için bkz.: İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, C. 8, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985, s. 4029-4156.

buladıkları gömleğini babalarına götürerek, “Yusuf’u kurt yedi.” diyerek yalan söylemişlerdi. Sâbit, aşağıdaki dizelerinde “Yûsuf’un kurdu gibi kötülük yapmak için pusuda bekleyen çoktur. Sakın onların kazdığı çukura düşme!” der:

Kuzum rasad gözedür gürk-i Yûsufî çokdur

Sakın megâk-ı firîb-i kilâba düşme sakın Sâbit G 259/5

Nâbî, fesat ehlinin ancak fesatlarını icra etme fırsatı bulamadıkları zaman sükûnet hâlinde olacaklarını, fırsatını buldukları zaman harekete geçeceklerini söyleyerek, kötü insanlara karşı daima uyanık olmaya davet eder. Herkesin tabiatının gereğini yerine getireceğini vurgular:

Dil-beste-i ârzû ferâgat bulamaz

Sevdâ-zede-i ümîd râhat bulamaz

Perhîz-i mürâ‘iyânı gerçek sanma

İcrâ-yı fesâd itmege âlet bulamaz Nâbî rb 86

Aşağıdaki rubâisinde Nâbî şu tavsiyelerde bulunur: Bir kimseden kötülük gördüğün zaman buna üzülme yerine bu durumdan ders çıkarmaya bak. Karşıdaki insan bir aynadır, ona bak da kendindeki kötü huyları fark edip onları terk etme fırsatını değerlendir. Cenâb-ı Hakk’ın fitneyi yaratmasında da nice hikmetler vardır. Bu hikmetleri anlamaya çalış!:

Dil-gîrlük itme düşmenün kînesine

Ahvâlünü gör nigâh it âyînesine

Tahtında nice hikmet-i Hakk muzmerdür

İnkârla bakma ‘âlemün fitnesine Nâbî rb 178

Nâbî, düşmanlığını gizlemeyen kimselerin, ikiyüzlü dostlara yeğ tutulması gerektiğini ifade ettiği dizelerde, dost görünümündeki düşmanlara karşı dikkatli olmak gerektiğini ima eder:

Münâfik dûstlardan âşikâre düşmenân yeğdür

Harîr-i sarfi hoşdur bu dükânun germ-sûdından Nâbî G 581/2

Nâbî, “Riyâkâr ve tezvîratçı dindâr tipini (münâfıkları) tanı da onlara muhabbet besleme. Bunların tesbihlerinin ipinin nesebi zünnâra dayanır.” dediği dizelerinde, sûret-i Hak’tan görüldüğü hâlde kalbi bâtıldan yana olan kimselere karşı dikkatli olmaya davet eder:

Olma meftûn-ı riyâkârî-i ehl-i tezvîr

Subhasınun neseb-i riştesi zünnâre çıkar Nâbî G 72/5

Aşağıdaki beyitte, mertlik iddiasında bulunan kimsenin düşmanından kaçmaması, bilâkis onunla mücadele edip onu alt etmesi gerektiği şöyle ifade edilir:

Havâle eyle âh-ı inkisârı merd isen hasma

Degüldür düşmen üzre herkesün kârı ‘alem çekmek Nâbî G 462/6

2. Sırrını Kimseye Açmamak

“Mutasavvıfların seyr ü sülûk esnâsında muttalî oldukları ilâhî sırlar” anlamına gelen “Sır (Râz)” kavramını, çalışmamızın “Tasavvufî Konulara/Kavramlara İlişkin Nasihatler” başlığı altında incelemiştik. “Sırrını Kimseye Açmamak” başlığı altında işlediğimiz “sır”dan kasıt, “gizli tutulması insanın hayrına olan durum veya bilgi”dir.

Divan şairleri, muhataplarını ruhlarının derinliklerinde taşıdıkları gamları, aşk acılarını, başka insanlarla paylaşmaları hâlinde zarar görebilecekleri hayatlarına dair gerçeklikleri muhafaza edip kimse ile paylaşmamaya davet ederler. Kişiyi iç dünyasını kimseye açmamaya, kimseyi sırrının emini olarak görmemeye çağırırlar. İncelediğimiz divanlarda bu konu ile ilgili nasihatler içeren beyitleri Hâletî, Fâizî, Nâbî ve Sâbit kaleme almışlardır.

Tamamı aynı ana fikir etrafında yazılmış aşağıdaki beyitlerde şu nasihatlerde bulunulur: Kişi; iç dünyasını, sırlarını kimseye açmamalıdır. Dardını, sıkıntısını kimseye belli etmemelidir. Çünkü, insanlar arasında, kendisine verilen sırrı saklayacak kimseler yok gibidir. Ayrıca, sır vermek, bir anlamda, sırrın verildiği kişiye sır sahibinin zayıf tarafını göstermektir. İnsanoğlu, karşısındakinin zayıf tarafını suistimal etmeye meyyâldir. Sırrın paylaşıldığı kişi, sır sahibinden faydalanmaya kalkışabilir:

Kimseye açma derûnun dardını görmez misin

Hûn iken bagrı enârun yine eyler handeler

Fâizî G 26/3

Her gördüğüne açma sakın dâde-i efkâr

Her mertebede maslahatun âdemi vardur

Nâbî G 176/4

Zebûn isen gam ile Hâletî ‘ayân itme

Zebûna kıyması vardur bu çarh-ı gaddârun

Hâletî G 396/6

Kimseye eşk ü ruh-ı zerdüni izhâr itme

Sîm meknûz gerek iki gözüm zer mahfûz

Sâbit G 183/3

Yok farkı emânet komadan hokkalar içre

Dâğ-ı diline gayrilerün merhem idersen

Gerdân olur efvâh-ı mesâmi‘de o sâ‘at

Esrâruna ‘âlemde kimi mahrem idersen

Bin sâ‘at olur derd-i ser-i renc-i humârı

Bu bezmde bir sâ‘at eger ‘âlem idersen

Elbette düşer fâ‘ide ümmîdine senden

Bir şahsı eger nîm-nefes hem-derd idersen

Nâbî G 475/3-6

3. Başkalarının İşlerine Karışmamak

Bir kimsenin kendisinden talep edilmediği müddetçe başka bir kimsenin işine müdahil olması, ahlâken hoş görülmemiştir. Çünkü bu, karşı tarafa rahatsızlık vermesi muhtemel bir eylemdir. Aynı zamanda, faydasız bir iştir. İnsanlara rahatsızlık vermek ve faydasız işlerle uğraşmak, İslâm’ın men ettiği durumlardır. Nitekim, Hz. Peygamber, *“Müslüman, dilinden ve elinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir.”*⁷³⁰, *“Malâyânîyi (kendisini ilgilendirmeyen şeyleri) terk etmesi, kişinin iyi Müslüman oluşundandır...”*⁷³¹ buyurmuştur.

Bu konu, XVII. yüzyıl divanları içinde, nasihat bağlamında, yalnızca Sâbit Divânında ele alınmıştır. Sâbit, kişiyi başkalarının işlerine karışmaktan men etmek üzere şöyle der:

---

⁷³⁰ Buhârî, İman, 4.

⁷³¹ Tirmizî, Zühd, 10.

“Başkalarının işlerine müdahil olan, bu işlerin menfi neticelerine katlanmak zorunda kalır.”

Umûrına karışan âherin vekîl gibi

Netîcesinde garâmet çeker kefil gibi   Sâbit G 338/1

4. Bir Kimseyi Yüzüne Karşı Övmemek

Hz. Peygamber, insanları bir hayra özendirmek maksadıyla bir kimsenin yaptığı hayırlı bir davranışı takdir etmiş, insanlara güzel eylemleri dolayısıyla iltifatta bulunmuştur. Ancak, bir kimsenin şahsını aşırıya gidecek şekilde övmek, güzelliği ve hayrı kişinin davranışlarına değil de şahsına hamletmek İslâm’da hoş görülmemiştir.⁷³² Peygamber (s.a.v.) bu hususta şöyle buyurur: “Birbirinizi (aşırı şekilde) övmekten sakınınız. Çünkü bu, (bir nevi) öldürmektir.”⁷³³

İncelediğimiz divanlarda bu konunun nasihat bağlamında ele alınışına yalnızca Fâizî Divanı’nda tesadüf ettik. Fâizî, bir kimseyi yüzüne karşı övmenin o kişinin maneviyatına zarar verdiğini şöyle ifade eder:

Yüzüne karşı olan medh degüldür zemmdür

Bilmiş ol öyledür ey sâhîb-i devlet tahkîk   Fâizî G 76/2

⁷³² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Görmez vd., *Hadislerle İslâm*, C. 3, s. 441-445.

⁷³³ İbn-i Mâce, Edeb, 36; İbn-i Hanbel, IV, 93.

II. KONUŞMA ADABI VE SÖZÜN MAHİYETİ İLE İLGİLİ NASİHATLER

İnsanoğlunun en temel iletişim vasıtası “sözel iletişim” adı verilen konuşmadır. Duygu ve düşünceler dil vasıtasıyla “söz”e aktarılır. Sözlük anlamı “Bir düşünceyi eksiksiz olarak anlatan kelime dizisi, lakırdı, kelâm, kavil” olan “söz”, en eski çağlardan beri bilgiyi nakletmenin, medeniyetler kurmanın, kişiliği ortaya koymanın, âbâd veya berbâd olmanın vasıtası olmuştur. Sözü oluşturan kelimeler “dil” denilen organ vasıtasıyla, yine adına “dil” dediğimiz sistematik ve anlamlı sesler topluluğu yoluyla ifade edildiği için dini-tasavvufî kaynaklarda “söz”ün ehemmiyetini anlatan bahisler “dili koruma”, “dilin âfetleri” gibi başlıklar altında verilir. İslâm’a göre, söz doğru, insanları hayra ve felaha çağıran, muhatabı rahatsız etmeyen, hikmetli, faydaya matuf mahiyette olmalıdır. Kur’ân-ı Kerim, “Kelâmullah”, “Kelâm-ı Kadîm” adlarıyla da anılır ve sözün mucizevî derecede güzel olanıdır. Kur’ân-ı Kerim’de söz ile ilgi olarak “Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve doğru söz söyleyin”⁷³⁴, “Onların vazifesi itaat ve güzel sözdür...”⁷³⁵ buyrulurarak “doğru ve güzel söyleme”nin önemine dikkat çekilir. Hz. Peygamber, “En kötü olanlarınızı size haber vereyim mi? Onlar gevezelik edip ne söylediğine dikkat etmeden konuşanlardır.”⁷³⁶, “Kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin veya sussun!”⁷³⁷ buyurarak sözü doğru, yerinde ve güzel söylemenin önemini vurgulamıştır.⁷³⁸

Söz, karşılıklı konuşarak ünsiyet kurma mahiyetini aldığı zaman *sohbet* (mükâleme, muhabbet) kavramı ortaya çıkar. Sohbet etmenin incelikleri, “sohbet âdâbı” başlığı altında dinî-tasavvufî eserlerde önemle ele alınmış, bu konudaki başlıca esaslar

⁷³⁴ Ahzab, 33/70.

⁷³⁵ Muhammed, 47/21.

⁷³⁶ İbn-i Hanbel, II, 370.

⁷³⁷ Müslim, İman, 74; Buhârî, Edeb, 31.

⁷³⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Abdullah İbnü’l-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik (Zahidlik ve İncelikleri)*, (Haz.: M. Adil Teymur), Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 91.

şöyle ortaya konulmuştur: Sohbet esnasında yekdiğerini gıybet etmek veya birbirine hiyanette bulunmak veyahut da yekdiğerinin sözlerini ve davranışlarını red ve inkâr konusu yapmak câiz değildir. Sohbet esnasında üstünlük taslayan, karşısındakini küçük gören kimse için yalnızlık sohbetten daha iyidir. Sohbetinde kendi hazzından feragat edip kardeşinin hazzına riâyet etmek gerekir.⁷³⁹ Sohbet esnasında mânâsız, fuzûlî, yapmacık konuşulmamalı; sövmek, lânet etmek, mizahta aşırıya kaçmak, karşısındaki ile alay etmek gibi durumlardan şiddetle kaçınılmalıdır.⁷⁴⁰

Güzel sözün, faydalı konuşmanın nasıl olması gerektiği; konuşma âdâbı konuları divan şiirine de konu olmuştur. XVII. yüzyıl divanlarında bu konuya ilişkin nasihatler şöyledir:

Söz; Allah'a hamd, peygambere salât makamında olmalıdır. Meziyet gösterme hevesiyle söylenmemelidir:

Nâbîyâ hamd-i Hudâ na't-ı Nebî ola meger

O suhan k'olmaya mazmûnı mezâyâ-yı heves Nâbî G 334/5

Söz, kulağa öyle hoş gelmeli ki, değil insanlar melekler bile onu ezberlemelidir.

Bütün yaratılmışlar söze hayran kalmalı, Hızır bile o söze gıpta etmelidir:

Suhan ol denlü hoş-âyende gerektür ki

İdine nev'-i beşer belki melâik ezber Nâbî K 9/70

Çeşme-i hayvânın agzı suyun akıtsun sözün

Hızır işitsün anı Yahyâ her zaman reşk eylesün Yahyâ G 284/5

⁷³⁹ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 485.

⁷⁴⁰ Bkz.: İmâm Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, C. 3, s. 231-347.

Sözün manasında ma'rifet esintisi, hakikat kokusu olmalıdır:

Sâbitâ n'eylerüz ol lafzı ki ma'nâsından

Nefha-ı ma'rifet ü bûy-ı hakikat gelmez Sâbit G 132/9

Söz güzel bir üslupla söylenmelidir. Üslubun güzel olması, anlamın güzelliğine değer katar:

Hüsn-i ta'bîr virür ma'nîye hüsn-i dîger

Şevket-i hüsne çok imdâdı olur üslûbun Nâbî G 422/2

Sözün güzel olanını fahmedecek, onun kıymetini bilecek idrake sahip olmak gerekir:

Herkesün eylemiş erzâkını âmâde hakîm

Gûşdur lezzetin idrâk idecek güftârun Nâbî G 438/5

Bir nesne, olay veya olgu hakkında konuşmadan önce bunları iyice anlamalı; ölçüp tartmalı daha sonra dikkatle konuşmalıdır:

Kâmet-i mevzûnunu bir görme nahl-i bân ile

Göz terâzûdur dilâ söyle sözün mîzân ile Yahyâ mfr 28

Konuşurken yaygara yapmamalı, yüksek sesle ve abartılı ifadelerle konuşmamalıdır:

Kalublu sözle dime kıssahân dehanlarudur

Yâ köhne basmacı ya keşf-ger dükkânlarıdır Nâbî mtl 17

Kişi bir merâmını arz edeceği veya bir konudaki fikrini söyleyeceği zaman lafı fazla uzatmamalıdır. Sözü uzatmak, sözün değerini düşürür:

Fırsat düşerse hâlünü ‘arz itmege gönül
Tafsilden sakın sözüni ihtisâra çek Nâbî G 453/7

Yeter iksârı ko Sâbit ne dimiş pîr-i hired
Söz ki hadden geçe rem-kerde-i tenfirümdür Sâbit K 31/40

Kişi, sözlerinin doğru olmasına çok dikkat etmelidir:

Kelâm-ı sıdkâ bedel irtikâb-ı lafz-ı durûğ
Muhâtaba ne zarar kendüye ihânetdür Nabi G 87/6

Konuşurken mübalağa yapmak (anlatmak istediklerini abartılı ifadelerle söylemek), sözün doğruluğuna zarar verir. Mübalağadan kaçınmalıdır:

Nâbî tecâvüz itme lisân-ı vükû‘dan
Düşmez dehân-ı sıdkâ zebân-ı mübâlaga Nâbî G 692/5

Güzel konuşmaya dikkat etmek gerekir; ancak, yeri geldiğinde susmasını bilmek; güzel konuşmaktan, süslü laflar etmekten evlâdır. Asıl zerâfet sözü süslemekte değil susmaktır. Çünkü, “Söz, rehber; sükut ise muhafızdır. Yani söz, hayra iletir; sükût ise şerden korur.”⁷⁴¹

Misâl-i seng-i girân olmayınca güftârun
Alur mı anı sipîhr-i kalenderî gûşa

Olunsa her ne kadar nutka Nâbiyâ tahsîn
Hezâr o denlü gerekdür zebân-ı hâmûşa Nâbî G 718/4-5

⁷⁴¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 215.

Erzâk-ı mukadderde tevakkuf yokdur

Taksîm-i İlâhîde tahallûf yokdur

Ârâyîş-i elfâzı zarâfet sanma

‘Âlemde sükûtveş tazarruf yokdur Nâbî rb 54

Kişi büyük bir âlim veya hatip olsa dahi kendisini hikmet makamının sözcüsü gibi görüp her konudaki fikrini ortaya koymamalı ve etrafına öğüt verip durmaktan kaçınmalıdır:

Serâser olsa sözün lubb-ı lâyhât-ı hikem

Sakın müşa‘biz-i nîreng-i kîl ü kâl olma

Rehîn-i sem‘-i kabûl et cevâhir-i sahtun

Zebân-ı fezleke-i kürsî-i kemâl olma Nâ‘ilî G 315/9-10

Lehçene nutkuna olup meftûn

Lafz u ma‘nâya tercemân olma Cevrî Trc 6/4

Anlayışı, bilgisi ve tecrübesi kıt olan; seni anlamaya, anlattıklarını dinlemeye niyeti olmayan kişilerle fazla konuşmamak, onlara laf anlatmaya çalışmamak gerekir. Bu durum, değerli bir metâi zâyi etmeye benzer:

Virme güftârını nâdân eline Hâletîyâ

Dürr ne denlü çoğısa anı yazıkdur itlâf Hâletî G 370/5

Dilün düşürme sakın meh-ruhân-ı kem-sâle

Ki câhilân arasında kalur kitâb garib

Misâl-i gülbün-i gül-rîhte şeb-i hicrân

Kalur lihâf-ı hacâletde câme-hâb garîb

Kelâmı nâ-şinevâyân-ı harfe sarf itme

Kerân içinde olur Nâbiyâ hitâb garîb Nâbî G 18/5-7

Kişi; iyiliği emretmesi, kötülükten sakındırması, güzel öğüt vermesi, yani hayr makâmında söz söylemesi gerekirken susmayı tercih ederse günah işlemiş olur:

Nefesin silsile-i dûzaha peyvend itsün

Suhan-ı hayr makâmında iden sedd-i nefes Nâbî G 336/4

Sohbet meclisinde, kavga ve çekişmeye sebep olacak konuları gündeme getirmek edebe aykırıdır:

Der-i mu‘ârazayı açma fasl-ı sohbetde

Kıcırdı itme ‘ayıbdur sarîr-i bâb gibi Sâbit G 348/2

III. MUTLULUK (SAADET) İLE İLGİLİ NASİHATLER

Mutlu olmak, ebedî saadete ulaşmak, insanoğlunun en yüce gâyesidir. İnsanın vahye muhatap kılınmasından murad da ona dünyada ve ahirette mutlu olmanın yolunu göstermektir. Kur’ân-ı Kerim’de: “*Kim iman edip de sâlih ameller işlerse ona hoş (tertemiz) bir hayat bahşederiz.*”,⁷⁴² “*Biz Kur’ân’ı mü’minlere şifâ ve rahmet olarak indiririz...*”⁷⁴³ buyrulmuştur. İslâm âlimleri ve düşünürleri saadeti kesin biçimde

⁷⁴² Nahl, 16/97.

⁷⁴³ İsrâ, 17/82.

bedensel hazzardan ayırarak asıl saadetin aklî ve manevi bir haz olduğu, bilgi ve erdemle yetkinleşmiş ruhun bu dünyada saadeti eksik de olsa tadabileceği, bununla birlikte en yüksek saadetin ölümden sonra gerçekleşeceği noktasında birleşmişlerdir.⁷⁴⁴

Mutluluk insan psikolojisi ile ilgili bir olgudur. Kişinin hadiseleri değerlendirme yöntemleriyle yakından ilişkilidir. Mutlu olmak; tecrübe, tevârüs ve ruhi eğitim ile zaman içinde kazanılabilecek bir hâldir. İnsanoğlu, hırs, tamah, kıskançlık, ümitsizlik gibi maneviyatı bozan duygulardan uzak kalarak; şükür, iyimserlik, müsamaha gibi erdemlere ulaşmak için gayret sarf ederek, hayatta karşılaştığı problemlerle baş etme kabiliyetini geliştirerek mutlu olmayı öğrenir.

XVII. yüzyıl divanlarında mutluluk kavramıyla ilgili öğüt ve tavsiye içeren beyitler, konuyu dinî-tasavvufî yönünden çok, psikolojik boyutuyla ele almaktadır. Bu beyitlerde mutluluğun kişinin hayata bakışı ile olan bağlantısı vurgulanmakta; neşeli olmanın, sıkıntıları hafife almanın öneminden bahsedilmektedir. Bu beyitler şöyledir:

Şu fânî dünya hayatında hiçbir şey için aslâ kederlenme! Ölümden eman bulduğun şu kısacık hayatı ecelden aldığın ganîmet gibi bil, mutlu olmaya bak!:

Mükedder olma hergiz Hâletî âlâm-ı dünyâdan

Ganîmet bil ecelden çünkü birkaç gün emân buldun Hâletî G 454/5

Bu dünyanın sıkıntısı bitmez. Bu sıkıntılardan dolayı gam çeken hiçbir zaman mutlu olamaz. O hâlde, kalbi dünya için gam çekmekten uzak tutmak gerekir:

⁷⁴⁴ Mustafa Çağrı, “Saadet”, *DİA*, İstanbul 2008, C. 35, s. 319.

Hiç revâ mîdur gam-ı dünyâya düşmek ey gönül

Bir kenârına irilmez bahr-ı pür-gird-âb iken Yahyâ G 271/4

Deyr-i felekde müstenîd-i humm-ı bâde ol

Virme vücûd her gama ey dil safâda ol Râmî G 195/1

Güç olan, neşenin ayağını kalbe alıştırmaktır; yoksa dünyada kederlenecek şey çöktür. Yani, üzölmek için sebep bulmak kolaydır; zor ve değerli olan, mutlu olmayı başarabilmektir:

Güç neşâtun kademin kalbe alıştırmakdur

Yohsa gam her ne zamân istese hâzır bulunur Nâbî G 70/5

Güneşe bakarak mutlu olmayı öğren. Dünyayı tufan da tutsa, Güneş paslanmaz, parlaklığından bir şey kaybetmez:

Bî-keder ol göre âyîne-i mihr-i dehri

Tutsa tûfan eger jeng nedür bilmez hiç Fehîm-i Kadîm G 31/3

Akıllı insan, günlerini neş'e ve gönöl şenliğı ile geçirmek dururken gam ile harcamaz; hayatın kıymetini bilir; geçmişte yaşadığı elemelerin etkisiyle veya gelecek kaygısıyla içinde bulunduğı ânı gamlı hâle getirmez:

Çün geçmededür 'ayş u safâ hengâmı

'Âkil geçürür mi gam ile eyyâmı

Sâkî ki bu dem câm-ı leb-â-leb suna gör

Anma gelecek gâmı geçen âlâmı Yahyâ rb3

Mutlu, ferah bir hayat yaşamanın yollarından biri de vaktini iyi insanlarla geçirmek, iyilerle oturup kalkmaktır. Dünyanın hakikatini fehm eyleyenin (ma'rifet ehlinin), gecesi ve gündüzü neş'e ve mutlulukla geçer:

Hubânla kim ki ihtilât üzre giçer

Eyyâm-ı hayât-ı inbisât üzre giçer

Her kim der-hayât çerhi fehm eyler ise

Evkât-ı şebân-rûzı neşât üzre giçer

Nâbî rb 67

Dünya hayatında mutluluklar ve sıkıntılar iç içedir. Gamsız, kedersiz bir hayat sürmek mümkün değildir. Dünyanın kanununun böyle olduğunu bilip böyle kabullenmeli, kederli durumlarda hüzne teslim olmamalıdır:

Cihân-ı bî-sebât içre gam u şâdî ber-â-berdür

Eger şâd olmadunsa gam degül Yahyâ hazîn olma

Yahyâ G 313/6

Bu dünyada esenlik ve sürûr (mutluluk) isteyen kimsenin sıkıntılara karşı tahammül göstermesi, sabırlı olması gerekir:

Şu deryâda esenlük isteyen fûlk-i hevâ-peymâ

Gelen her rûzigâra sîne gersün båd-bân-âsâ

Sâbit G 10/1

Rehber et peyk-i gamı râh-ı necât istersen

O zaman kim olasın bâdiye-peymâ-yı sürûr

Yahyâ G 7/5

Bedene istirahat ettirmenin ve bedenin gıdasını iyi vermenin, gönle bir faydası yoktur. Gönülün gıdası, güzel şeyler görmek ve güzel manalı sözler dinlemektir:

Âsûdelükle gerçi gönül müsterîh olur

Hep hassa-i bedendür anun hadd u gâyeti

Cismün gıdâsı gerçi müheyâ kenarda

Sem‘ ü basar velîk çekerler zarûreti

Bir istirâhatün ki ola merci‘i beden

Yokdur o râhatun dil ile câna nisbeti

Sem‘ün gıdâsı ma‘nî-i pâkize-nutkdur

Çeşmün gıdâsı hüsnüdür anla hikâyeti Nâbî K 16/37-40

“Mutluluk da diğer hâller gibi sirayet edicidir. Mutlu eden mutlu olur.” fikrini Nâbî şöyle dile getirir: İnsan kalbi mukaddestir; ilâhî aşkın meskenidir. Gönül, iman nurunun makamı ve ilâhî bir aynadır. Bu sebeple, bir kimse bir kimseyi mutlu ederse kendi gönlü sürurla, mutlulukla dolar. Bir kimseyi sevindirmek, mutlu etmek, amellerin en faziletlisidir:

Kalb-i insân şerîf-i hilkatdür

Cilvegâh-ı Cenâb-ı ‘İzzetdür

Dil ki âyîne-i ilâhîdür

Nûr-ı îman anun güvâhıdır

Eylese bir dili biri mesrûr

Ana ilkâ ider hezâr sürûr

Eylemek bir dile sürûr idhâl

Çün buyurmışlar "efdalü'l-a‘mâl" Nâbî M7/26-29

“Gam sultanının meşrebi, alın kırışıklığını gidermez. Mutlu olmak için daima (neşeyle) el şaklatıp ayak vurmak (raksetmek) gerekir.” diyen Hâletî, hayatta karşılaşılan gam ve kederle ancak daima neşeli olarak baş edilebileceğini anlatmak ister:

Keff-zenân u pâ-y-kûb olmak gerekdür dem-be-dem

Çîn-i pîşânî götürmez meşreb-i sultan-ı gam

Hâletî G 493/1

Cevrî, mutluluğun yolunun hayatta karşılaşılan zor şartları, kötü davranışları güzel muameleyle, iyimserlikle karşılamaktan geçtiğini anlatmak için “Zehire şeker, dikene gül, cefâyâ vefa ol. Bu fânî âlemde ayakta kalmanın yolu budur.” der. Böylece, bizleri kötülüğü iyilikle yenmeye davet eder:

Zehre şeker hâre gül cevre vefâ ol dâyimâ

‘Âlem-i fânîde resm-i zindegânî böyledür

Cevrî G 72/3

Nâbî, kalbi dünyanın safâsına da cefasına da değer vermeyecek biçimde dünya kaydından arındırmaya, dünya ile ilgili müsbet ve menfî değer hükümlerinden tamamen uzak kalmaya, böylece onun kalbi hâlden hâle sokan çalkantılarından emin olmaya davet eder.

Tahrîre getürme küleh-i cevr-i sipihri

Hâtır-şiken-i hâme ciger-sûz-ı devât ol

Sil safha-i hâtırda olan ‘ilm-i rüsûmı

Âzâde-i teşvîş-i sükûn u harekât ol

Teşhîs ne lâzım sana nîk ü bed-i dehri

Bî-kayd-ı gül ü hâr u gam u zehr-i nebât ol

Nâbî kt 58

Dünyayı bir bahçeye benzeten Sâbit, bu bahçeye güzellik veren şeyin, varlıklar arasında karşılıklı maddi manevi alışverişten, güzel iletişimden geçtiğini ifade eder. “İnsan, su dolabı misali, aldığı tekrar vermelidir. Elinde olan maddi ve manevi imkânları diğer canlılarla paylaşmalıdır. Hayat, böyle güzelleşir” der:

Ahz ü i'tâ iledür revnakı bu bağçenün

Aldığın vir yine al sonra misâl-i dolâb Sâbit G 28/6

Zeki ve hassas kimseler, her şeyi arka planı ile idrak etmeleri ve sorumluluk duygularının yüksekliği nedeniyle neş'e ve zevke odaklanamaz; kolayca mutlu olamazlar. İz'ânı kıt câhil kimseler ise hayattan büyük zevk alırlar. İrfan sahibine düşen, sıkıntılar karşısında sabırlı olmak ve mutsuzluğa kapılmamaktır. Fehîm-i Kadîm bunu şöyle dile getirir:

Kâş 'akl-ı ma'âd yerine kâş

Olsa 'akl-ı ma'âş-ı nefsânî Fehîm-i Kadîm K 17/ 14

Âlemde belâ her elemi iz'andur

Müstağrak-ı zevkdür o kim nâdândur

Ger 'ârif isen Fehîm efgân itme

Hirmân-ı edeb lâzime-i 'irfândur Fehîm-i Kadîm rb 20

Hâletî konuya farklı bir yönden yaklaşarak şöyle bir tavsiyede bulunur: *“Bu zayıf bedenin gam seline kapılıp gitmesin istersen, elinden büyük ve dolu kadehi düşürme”*

Seyl-i gamla gitmesün dirsen bu cism-i nâ-tüvân

Eksük olmasun elünden dem-be-dem rıtl-ı girân Hâletî G 550/1

IV. DEVLET YÖNETİMİ İLE İLGİLİ NASİHATLER

Bir hükûmet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyâsî topluluğa *devlet* denir.⁷⁴⁵ Edebî nasihat geleneğimiz içinde devlet yönetimine ilişkin nasihatlar içeren müstakil

⁷⁴⁵ Bkz.: Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 181.

eserler kaleme alınmıştır. Bir edebî tür olarak *siyaset-nâmeler*, siyaset ve devlet yönetimi hakkında bilgi ve nasihatler içeren, daha iyi bir devlet yönetiminin sağlanması için hükümdar ve devlet adamlarına öğüt ve telkinlerde bulunan eserlerdir.⁷⁴⁶ İncelediğimiz divanlar içinde devlet yönetimine ilişkin nasihatlar kapsamında değerlendirilecek dizelere yalnızca Nâbî Divânı'nda rastladık. Nâbî, Sadrâzâm Râmî Mehmed Paşa (ö. 1708) için yazdığı kasidenin bir bölümünde dönemin padişahına⁷⁴⁷ seslenir. Bu dizelerde, bir padişahın iyi bir vezir seçmesinin devlet için hayatî önemi haiz olduğunu dile getiren şair, padişahı kendisine âlim ve âkil bir sadr-ı a'zam (başvezir) seçmeye davet ederek şöyle der:

“Memleket ve saltanat Allah'ın emanetleridir. Bu emanetlere sahip olanlar, dinin emirlerinin uygulanmasının kefilidirler. İdareciler işlerini ilmin gereklerine ve akla uydurmalıdırlar. Dinin ve devletin maslahatı bunu gerektirir. Nitekim, Hz. Peygamber, *'Allah hangi sultan için hayır murad ederse ona akıllı bir vezir verir.'* buyurmuştur. Vezirliğin şartı, ilim ve akıl sahibi olmaktır. Anlayışı kıt kimseler ne kanundan ne de cenk kurallarından anlar. Câhil kimse Rüstem⁷⁴⁸ bile olsa bunlardan anlamaz. Bu sebeple, her padişaha ilim sahibi, akıllı bir vezir gerekir. Hz. Süleyman gibi kudretli bir padişahın dahi Âsaf⁷⁴⁹ gibi bir veziri var idi. Allah Hz. Mûsâ'yı Hz. Hârûn ile desteklemişti. Nizâmü'l-Mülk'ün⁷⁵⁰ âlim ve âkil olduğunu bütün âlem söyler. Bütün Çin ve Acem padişahları

⁷⁴⁶ Ahmet Altay, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Bir Bakış”, *Turkish Studies*, Summer 2011, Vol. 6/3, p. 1795.

⁷⁴⁷ Sadrazam Râmî Mehmed Paşa, Sultan II. Mustafa (1605-1703) döneminde sadâret makamında bulunmuş, Sultan III. Ahmed (1703-1730) döneminde 1708 senesinde vefat etmiştir. Nâbî'nin bu kasidede seslendiği padişah, Sultan II. Mustafa'dır. Bkz.: Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi 1 (Siyasî Tarih)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 354-385.

⁷⁴⁸ Rüstem: İran edebiyatının ünlü mesnevisi olan Şehnâme'de övgüyle anlatılan efsânevî kahramandır. Eski şiirimizde kahramanlık, yenilmezlik, acı kuvvet sembolü olarak özellikle kasidelerde anılır. Efsaneyeye göre, daha delikanlılığında birçok devî öldürmüş, birçok başarılar göstermiştir. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 334.

⁷⁴⁹ Âsaf: Doğu edebiyatlarında vezirin eş anlamlısı olarak kullanılan bir ünvanıdır. Bu ünvan, Süleyman Peygamber'in meşhur veziri Âsaf b. Berhiye'den kalmadır. Bu kişinin ilm-i simyâ ve bu tür garip ilimlere sahip olduğu söylenir. Rivayete göre, İsm-i A'zam kuvvetiyle Belkıs'ı tahtıyla birlikte getiren bu vezirmiştir. Edebiyatımızda hakimâne devlet idaresinin, iradesi güçlü ve tedbirli bir vezir olmanın sembolüdür. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 37-38.

⁷⁵⁰ Nizâmü'l-Mülk: İran Selçükîlerinden Alparslan ve oğlu Melik Şah'ın veziri olup H. 408'de doğmuştur. Onun akıl, tedbir ve adaleti sayesinde Melikşâh'ın saltanat dönemi, Selçuklu Devleti'nin en parlak zamanı

vezirlerini akıllı kimselerden seçmişlerdir. Padişahım kerem et, saltanatın hakkını ver de sadr-ı a'lâya (baş vezirliğe) liyakât sahibi bir kimseyi görevlendir. Hattâ bu kimse bu makama şimdiye kadar gelenlerin en iyisi olsun. Devlet divanını öyle bir kimse ile süsle ki devlete hizmet ehli olsun. Kendine öyle bir kimseyi vezir seç ki bu kimse “nizâmü'l-âlem”in mânâsını⁷⁵¹ iyi anlamış olsun. Hükümünü teslim ettiğin kimse, hukuk ve kanunu zulüm ve sitemle denk tutmasın”:

Kişver ü saltanat Allah'un emânetleridür

Kâfil-i emr gerek ola diyânetde 'alem

'İlm ile 'akl iledür maslahat-ı devlet ü dîn

Gör ne buyurdı hadîsinde Resûl-i Ekrem:

“Kangı sultâna Huda hayr murâd itse virür

Ana bir 'akl ile mevsûf vezîr-i a'lem”

'İlm ile 'akl iledür şart-ı vezâret yohsa

Şer' ü kânûnı ne bilsün bir alây lâ-yefhem

Neye mevzû' idüğün anlamadukdan sonra

Çekdi farz eyleyelüm bir nice yıl tabl u 'alem

Anlayan kâ'ide-i cengi bile 'âlimdür

Anı câhil ne bilür olsa da farzâ Rüstem

---

olmuştur. Âlim, edib ve kadirşinas bir kimse olduğu rivayet edilir. H. 485'te Isfahan'a giderken katledilmiştir. Bkz.: Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 385.

⁷⁵¹ Nizâmü'l-âlem: “Dünyadaki düzen” anlamına gelen Arapça bir tamlamadır. “Nizâm-ı âlem” şeklinde Farsça tamlama kâidesine uygun kullanımı daha yaygındır. İslâm düşüncesine göre yeryüzünde kaostan kurtuluş ve düzen ancak İslâm'ın hükmüne uygun hareket edildiği takdirde sağlanır. Osmanlı Devleti'nin dayandığı devlet felsefesi ve bu felsefeye göre düzenlenmiş kânunnâme “nizâm-ı âlem” olarak adlandırılırdı. Bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 65-66.

Devleti eylediler böyle perişân cühelâ
Nice teklîf olunur gürge mürâ'ât-ı ganem

Müsta'iddîni ararlardı mülûk-ı eslâf
Ki ide re'yleri bâg-ı cihânı hurrem

Gör Süleyman gibi peygamber-i 'âli-câhun
Devleti olmuş idi Âsaf ile müstahkem

Hazret-i Mûsî-i 'İmrân gibi 'âli-câhun
Emrine olmuş idi Hazret-i Hârun munzam

Vüzera olmayıcak 'âlim ü 'âkil olamaz
Mülk ma'mûr mebânî-i hilâfet muhkem

Görsene Sâhib-i 'Abbâd u Nizâmü'l-mülki
Olmağın 'âlim u 'âkil dahi söyler 'âlem

'Arif u 'âlim u dâniâyı vezir eylerler
Husrev-i Çîn ü Hıtâ pâdişeh-i Hind ü 'Acem

Pâdişâhum kerem it saltanatun hakkını vir
Sadr-ı a'lâya getir lâyıkın it müstahdem

Eyle bir Âsaf-ı yektâyı vekîl-i devlet
Ki diye sadr-ı vezâret dahı ni'mel-makdem

Öyle bir kimseyi ârâyîş-i dîvân it kim
Bâri minnet-keş-i ikrâm ola erkân u hıdem

Öyle bir kimseye vir mühr-i hümâyûnı k'ola
Kendünün ma'nî-i elkâbına Bârî a'lem

Öyle bir kimseyi it devlet umûrına vekîl
Ne dimekdür bile ma'nâ-yı nizâmü'l-âlem

Öyle bir kimseye ahkâmını tefvîz it kim
Şer' u kânûnı kıyâs eylemeye zulm u sitem Nâbî K 15/18-36

V. “ŞİİR YAZMA” İLE İLGİLİ NASİHATLER

Şiir, en kısa tanımıyla “mevzûn u mukaffâ (ölçülü ve uyaklı) söz”dür. Divan şiiri için bu tanım geçerli ise de daha sonradan şiir için vezin ve kafiye aranmaz olmuştur. Şiirde güzellik esastır. Bir söz güzel ise^, vezinli ve kafiyeli olmasa bile şiir sayılır. Nice vezinli ve kafiyeli sözler vardır ki onları şiirden saymak edebiyatın “*edeb*” manasına aykırıdır. Divan edebiyatında şiir kelimesinin yerine daha çok *nazm* ve *manzûme* kelimeleri kullanılmıştır.⁷⁵²

Divan şairleri, bazı şiir ve beyitlerinde şiirin kendisini söz konusu etmişler, şiirde veya şairde olması gereken özellikleri ortaya koymuş, şiirin veya şairin hâlî olması gereken durumları işaret etmişlerdir. Şairler, bu konuya ilişkin tavsiyeleri genellikle gazellerin “*mahlas beyit*”lerinde kendilerine öğüt verir tarzda dile getirmişlerdir.

⁷⁵² Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 377.

İncelediğimiz divanlar içinde *şiiir* konusuna ilişkin öğüt ve tavsiye içeren beyitlerin çoğu Nâbî'ye aittir. Nâbî'yi hikemî şiiirin diğeri önemli temsilcileri olan Sâbit ve Hâletî takip eder. Râmî'nin de bu konuya ilişkin tavsiye içeren bir beyti bulunmaktadır. Nâbî, *Hayriyye* isimli manzum nasihatnâmesinde de bir şiiirin nasıl olması gerektiği hususuna “*Matlab-ı Hüsn-i Kelâm-ı Mevzûn*”⁷⁵³ başlığı altında genişçe yer ayırmıştır. İncelediğimiz divanlarda, şiiir konusunu nasihat bağlamında ele alan manzume ve beyitler, konuya yaklaşımlarına göre şu şekildedir:

Şiiir, hikmet-âmiz olmalıdır:

Şimden girü düşmez sana vasf-ı mey ü mahbûb

Nâbî dehen-i hâmeni kıl hikmete mu'tâd

Nâbî G 49/11

Şiiir, âşıkâne ve yakıcı (dokunaklı) olmalıdır:

Tab'-ı vakârün fûrûzân eyleyüp ey Hâletî

Sûz-nâk eş'ârile hâsidlerün bağrını yak

Hâletî G 380/6

Sıfat-ı şii'ri Hâletî n'itsün

Gazel olunca 'âşıkâne gerek

Hâletî G 456/5

Şiiir; âhenkli, melodik olmalıdır:

Nağme-i bülbüli basdurdı sarîr-i kalemün

Sâbitâ böyle gerek zemzeme-i nazm ile sît

Sâbit G 38/5

⁷⁵³ Bkz.: Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 256-262.

Şiirde, duygular özgün bir biçimde ifade edilmelidir. Şâir, hislerini ifade etmede denenmemiş yollar bulmalı; yeni bir üslubun öncüsü olmalıdır. Ancak bu şekilde adını duyurabilir, çağının önemli şairleri arasında yer alabilir:

Râmiyâ pey-revlik eyle arz-ı hâssa şi'rde

Olmak istersen eger 'asrunda sen de nâm-dâr Râmî G 92/9

Şiirde söylenmemiş yeni sözler söylemek, özgün bir tarz elde etmek kadar söylediğini güzel bir edâ ile söylemek de önemlidir:

Tâze 'ibârât ile kayda düşüp n'eylerüz

Lâzım olan Sâbitâ hüsn-i edâdur bize Sâbit G 284/7

“Tecâhül”ün (bilmiyormuş gibi yapmanın) âfiyet dolu sahası var iken “bilgiçlik taslama, âlimlik davası gütmeye arsasını”nda yanıp yakılmak; tâze, yeni anlamlarla meşguliyet dururken eskimiş sözleri tekrar edip durmak yanlıştır:

'Arsa-i da'vî-i dânişde yanıp yakılma

Sâha-i 'âfiyet-âbâd-ı tecâhül var iken

Olma pâ-mâl-i gubârı bu kühen vîrânun

Nâbiyâ tâze ma'âniyle teveggul var iken Nâbî G 548/6-7

Şâirin anlatım tarzı hoş, nükteleri ince hayallere dayalı, beyânı şuh (sanatlı, coşkulu) olmalıdır:

Şâ'ir olursa ola senün gibi Nâbiyâ

Ta'bîri hoş nikâtı muhayyel beyânı şuh Nâbî G 46/5

Şair, şiirde anlatmak istediği duygu ve düşüncüyü sarahatle açıklamalı, manayı ihtimallere bırakmamalıdır:

‘Arûs-ı tâzeyi tezvîce benzer pîr-i sad-sâle

Köhen mecmû'aya tahrîr-i şi'r-i nev-makal itmek

Tururken şâh-râh-ı ‘arsa-i tasrîh ma'nâyı

Degül lâyık esîr-i kûçe-bend-i ihtimâl itmek Nâbî G 469/4-5

“Fars şairlerinin ifade ettiklerini alıp onlarla Türkçe şiir yazmak, başkasının gömleğinden elbise dikmek gibi uygunsuzdur. Kendi sözünün arasına başkasının söylediği şiiri katmak, çeşitli kaplardan değişik yemekleri birbirine katıp karıştırmaya benzer. Şairliği ve yazarlığı hüner zannetme, asıl hüner ufuklarda ilâhî nurları seyretmektir (hakikati fehmedebilmektir).” diyen Nâbî, şiirde taklitten kaçınıp özgün fikirler ve üslûp yakalamanın önemini, teşbih sanatı yoluyla çarpıcı bir biçimde dile getirir:

Câme-i gayri bozup ‘anteri yapmak gibidür

Nazm-ı Türkîye çevirmek ‘Acemün güftârın

Bir nice zarfdan almak gibidür dürlü ta‘âm

Eylemek halt sözünde digerün eş‘ârın

Şi'r ü inşâyı hüner yapma degüldür Nâbî

Hüner âfâkda seyr eylemedür envârın Nâbî G 550/5-7

“İyi şiir, gücünü hikmetten alır. Şiirinde taze manalar isteyen kalemî, düşünceler âleminde câsus olmalıdır.” diyen Nâbî, şiirin sanat yönü kadar, fikir yönünün de güçlü olması gerektiğini dile getirir:

Şimden girü düşmez sana vasf-ı mey ü mahbûb

Nâbî dehen-i hâmeni kıl hikmete mu‘tâd

Nâbî G 49/11

Nâbiyâ ister isen tâze peyâm-ı ma‘nâ

Kalemün ‘âlem-i endîşede câsûs olsun

Nâbî G 594/5

“Eğer “*mazmun*”⁷⁵⁴ ararsan eski (çok okunmuş, elden ele dolaşmış, zamanla değeri artmış) divanlarda ara. İnce mânâları süslü divanlarda arama. (Divanın müzehheb olması, içinde ince mânâlar, yerinde kullanılmış mazmunlar olduğuna delâlet etmez)” diyen Nâbî, iyi şiirlerin değerini insanlar nezdindeki itibarının yıllar boyu sürmesi ile, çok okunması ile ortaya koyacağını dile getirir. Okuyucusunu, böyle şiirlerle meşgul olmaya davet eder:

Cild-i pejmürdededür var ise mazmûn Nâbî

Arama ma‘nîyi dîvân-ı müzehheblerde

Nâbî G 683/7

Sâbit, aşağıdaki dizelerinde iyi bir şiirin nasıl olması gerektiğini şöyle ortaya koyar:

Şair geçinen bir sefihin kendisinin bile anlamadan yazdığı sözler şiir olabilir mi? Şiir, mânâsıyla insan gönlüne ferahlık ve şevk vermelidir. Onu okuyan âşığın gönlü, gamla dolu olsa bile şevkinden goncanın açılıp güle dönüşmesi gibi açılmalı, ferahlamalıdır. Şiirdeki sözler, onları söyleyenin gönlüne ilâhî ilhamla gelmelidir; tıpkı

⁷⁵⁴ Edebiyatta bazı özel kavram ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan klişeleşmiş söz ve anlatımlara *mazmun* denir. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 263.

göl goncasının sinesine Őbnemin yölseklerden sızıp gelmesi gibi. Söz, usul bilmez bir nâzımın elinde, nazım ipliğine binbir güçlölkle dizilmiş durmamalıdır. (Şiirde söz âhenkli ve selîs olmalıdır):

İşte söz böyle gerek kim vire ma'nâsı anun

Dil-i insâna ferah-ber-ferah ü dem-ber-dem

Okuyınca açıla gonca gibi Şevkinden

Ne kadar olsa derûn-ı dil-i 'âşık pür-gam

Dil-i sâhib-suhene 'âlem-i bâlâdan ine

Nitekim sîne-i gül-goncaya reşh-i Őebnem

Hiç söz olsun mı o kim nâzım-ı nâ-hencârı

Rište-i nazma çekince çeke bin derd ü elem

Söz dinür mi ana kim anlamaya söyledügin

O sefh-i müteşâ'ir o har-ı lâ-yefhem

Sâbit K 17/62-66

Aşğıdaki beyitlerde divan Şiirinin ana nazım biçimi olan "gazel"den bahsedilir. İyi bir gazel yazmak için gereken Şartlar ortaya konulur.

Gazel türünde yazılmış Şiirlerde, sözü uzatmamak esastır. Gazel, söz ustalarının üstesinden gelebileceğı bir Şiir türüdür. Sözü az ve öz söylemeyi gerektirir:

Gazelde Şart-ı suhen ihtisârdur Sâbit

Makâl-i ehl-i hünerdür bu az olur öz olur

Sâbit G 119/6

Gazel yazarken, sağlam bir kafiye seçmek gerekir. Çünkü kafiye, şiirde düşüncelerin üzerine bina edildiği temel mahiyetindedir:

Gazelde kâfiye Sâbit metîn gerek zîrâ

Binâ-yı hâne-i endîşeye temeldür bu Sâbit G 277/5

Nâbî Divanı'nda yer alan 487 numaralı gazelde, iyi bir gazelin nasıl olması gerektiğini şöyle anlatılır:

İyi bir gazel, hem yapı olarak sağlam hem anlam olarak güçlü olmalıdır. Hem kulağa hem gönüle hoş gelmelidir. Sadece mecmualara kaydolmamalı, zihinlere nakşolmalıdır. Bayağı ifade ve anlamlardan uzak olmalıdır. Gazeldeki hayal ve fikirler çalıntı olmamalı, özgün olmalıdır. Bu anlamda gazel, söz kalesindeki güvenilir bir ev gibi olmalı; bu evin mahzenine çalıntı mal girmemelidir. Gazel, güzel bir yüzle güzel bir beden birlikteliği gibi olmalı ve baştan sona güzel beyitlerden oluşmalıdır:

Zâhir ü bâtını ma'mûr ü metîn olsa gazel

Sûrete yâver ü ma'nâyâ mu'în olsa gazel

İtse te'sîr dil-i sâmi'a hâh ü nâ-hâh

Dil-nişîn sîne-nişîn sadr-nişîn olsa gazel

Yalınız safha-i mecum'alara olmasa kayd

Levha-i mihr ü mehe nakş-ı cebîn olsa gazel

Gûş iden seng-dil olursa bile itse eser

Mâ'il-i merteb-i nakş-ı nigîn olsa gazel

Tohmdan hâsıl olan tâze şükûfe mânend

Nâzenîn-şekl ü hoş-âyende-zemîn olsa gazel

Girmese mahzen-i elfâzına düzdîde-metâ‘

Bender-i nâtıkada beyt-i emîn olsa gazel

Meh-ruhân-ı mütênâsib-bedenâsâ Nâbî

Olsa hem-vâre ne gass ü ne semîn olsa gazel Nâbî G 487

Nâbî Divanı’nda yer alan 802 numaralı gazel, şiir ve inşânın hangi özelliklere sahip olması gerektiğini anlatmaya hasredilmiştir. Nâbî’nin poetikası sayılabilecek oldukça anlamlı bu gazelde şu ilkeler vaz edilmiştir:

İstiarenin⁷⁵⁵ nakışına, teşbihin⁷⁵⁶ renk ve kokusuna sahip olmayan inşâ (düz metin), itibara layık olmaz (Düz metin dahi edebî sanatlardan nasiplenmeli, şiirsel olmalıdır).

Şiirde taze (orijinal) manayı yakalamak, şiiri daha önce kullanılmamış kelimelerle söylemek değildir. Önemli olan mânâda yenilik yapmaktır. Şiirin meyvesi mânâdır. Meyvesi olmayan yaprağa kimse itibar etmez.

Şiirde daha önce kullanılmış istiarelerle kelimelere lezzet verilmez. Kimsenin ele geçiremediği anlam âhûsunu avlamak gerekir:

Şâyânter olmaz inşâ destâr-ı i‘tibâre

Bî-reng ü bûy teşbîh bî-nakş isti‘âre

⁷⁵⁵ İstiâre: Edebî bir sanat olarak *istiâre*, bir şeyi gerçek anlamı dışında, çeşitli yönlerden benzediği başka bir şeyin adıyla anmaktır. Bkz.: Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, s. 51.

⁷⁵⁶ Teşbih: Aralarında çeşitli yönlerden benzerlik kurulabilen iki şey veya şeylerden benzerlik itibarıyla zayıf olanı kuvvetli olana benzetmek sanatıdır. Bkz.: Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, s. 31.

Ma'nî-i tâze fikr itme lugatle memlû

Kim eyler i'tibârı berg-i ne-dâde bâre

Bî-tâze isti'âre olma lugatde lezzet

Âhû-yı gayb-ı ma'nî düşmek gerek şikâre Nâbî G 802/1-3

Kuş etinden yapılan kebab yaratılışa kuvvet verir. Hayalini mezbahanın kenarına vakfetme. (Şairin hayal dünyası göklerde, yücelerde gezmelidir. Şairin ufku açık olmalıdır.):

Îrâs-ı kuvvet eyler tab'a kebâb-ı murgân

İtme hayâlî vakf-ı pîrâmen-i kinnâre Nâbî G 802/4

Sözlüklerde ancak kelimeleri bulabilirsin. "Manâ"yı öyle her yerde bulamazsın. Taze fikirler, güzel anlamlar kolay bulunmaz; nadirdir, kıymetlidir. Şiirdeki mânâ, kelimelerin lügat anlamlarından ibaret değildir; onların daha ötesine, daha derinlere ulaşır:

Cins-i lugatle memlû şehr-i Sıhah u Kâmûs

Olmaz metâ'-ı ma'nî üftâde her diyâra Nâbî G 802/5

Şiir ve inşânın anlaşılması müşkil mi olmalı? Onları anlamak için bir grup insan bir araya gelip birbirlerine akıl mı danışmalı? (Hayır!) Şiir ve inşâ; az sözle çok şey anlatmalı; söylenişi âhenkli, her satırı manalı olmalıdır:

Dinsün mi şî'r ü inşâ öyle mu'akkadâne

Kim ola hall ü 'akdi muhtâc -ı istişâre

Endek ola me'âli nâ-gûş-zed makâli

Her satr ola mü'eddâ kâmûs-ı ihtizâra

Nâbî G 802/6-7

Anlaşılması zor sözleri ayrıca açıklamanın onları bir kenara atmaktan farkı yoktur. Şiir ve inşâ (mensur şiir, bedîî nesir) şerhe muhtaç olmamalıdır. Şiir ve inşâ, yabancı kelimelerle doldurulup anlaşılması zor hâle getirilmekle güzelleştirilmiş olmaz. “*Puslu çıra, gecenin gözünü aydınlatmaz*”:

Yok farkı eylemekden endâhte yabâna

Elfâz-ı müşkilâtın şerh eylemek kenâre

Müşkil-i lugâtle olmaz hoş-reng şi'r ü inşâ

İtmez çerâg-ı magşûş çeşm-i şeb-i inâre

Nâbî G 802/8-9

Tuhaf ve anlaşılmaz sözler mânânın süsü olamaz. Şiirdeki mânâ, anlaşılır ve yorumlanmaya müsait olmalıdır:

Olmaz garîb elfâz ârâyiş-i ma'ânî

Ma'nî gerek nühüfte ta'bîr-i âşikâre

Nâbî G 802/10

Anlamı düğüm düğüm olmuş, dolambaçlı sözlerin safâsı yoktur. Şiir ve inşâda gereksiz sözlerde oyalanmamak, laf kalabalığından kaçınmak, mânânın özünü vermek gerekir. Nitekim üzümün öz suyunu içmeye alışmış rinde üzümün kendisi neşe vermez:

Nâbî safâsı yokdur elfâz-ı 'ukde-dârun

Engûr neş'e virmez rind-i 'uşâre-hâre

Nâbî G 802/11

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA YER ALAN TAMAMI NASİHAT

İÇERİKLİ MANZÛMELER

Divan şâirleri, tavsiye ve öğüt niteliği taşıyan mesajlar vermek istediklerinde bazen bir şiir içinde bir veya birkaç beyti nasihat verici mâhiyette kaleme almış, bazen de bir manzûmenin tamamını nasihate hasretmişlerdir. Çalışmamızın bu bölümü, başından sonuna kadar nasihat verici mahiyette kaleme alınmış yetmiş altı adet manzûmeyi ihtiva etmektedir. Bunların çoğu, gazel nazım biçimiyle yazılmıştır. Gazeller dışında, manzumelerden üçü kaside, biri mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınmış bir lûgaz, iki tanesi ise tercî-i benddir. Bu manzûmelerde pratik hayata, günlük yaşama dönük nasihatlerden ziyâde kişinin iç âlemine ilişkin nasihatler verilir. Bu bağlamda, kişinin rûhî olgunluğa ulaşma yolunda sahip olması gereken özellikler dile getirilir, bu hasletlere ulaşabilmek için yapılması gerekenler hususunda öğütler verilir. Bu şiirlerde şâirlerin kendilerine ve muhataplarına gösterdikleri hedef, “kâmil insan” olmaktır. Şâirlerin bu uğurdaki dayanakları ise tasavvuf umdeleridir. Buna göre, insan için kemâlâtın zirvesi, tevhid sırrına ererek ruhu Allah’a ulaştırmak, yani ilâhî vuslattır. Tasavvuf yoluna giren sâlikin, ruhunu kemâle erdirerek vuslata ulaşabilmek için neler yapması gerektiği, bu yolda karşılaştığı zorluklarla nasıl başa çıkabileceği bu şiirlerin başlıca konusudur.⁷⁵⁷

Çalışmamızın bu bölümünde öncelikle kasîde ve gazelleri şâirlerin mahlaslarına göre alfabetik bir sıra içinde ele aldık. Lûgazı ve tercî-i bendleri sona ekledik. Baştan

---

⁷⁵⁷ Türk edebiyatı araştırmacılarının çoğu şu hususta hemfikirdir: “Divan şiiri’nin ana fikrî yapısı tasavvuf ekseninde oluşmuş, bu şiirin dili tasavvufa göre şekillenmiştir. Bütün şubeleriyle Osmanlı şiirini tasavvuf düşüncesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Tasavvuf, Osmanlı şiirinin ruhudur. *Edebiyat tarihimiz* ile *tasavvuf tarihimiz* ruhla beden gibi birbirinden ayrılmaz iki sahadır.” Türk edebiyatı araştırmacılarının bu konudaki fikirlerinin detayları ve divan şiiri-tasavvuf ilişkisi ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Mahmut Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.

sona aynı konu hakkında nasihat veren yek-âhenk manzûmelerin, çalışmamızın önceki bölümlerinde ilgili konu başlıkları altında ele alındığını belirtelim. Bu manzumeleri, bu bölümde tekraren değerlendirmeyi uygun bulmadık.

Çalışmamızın bu bölümünde değerlendirdiğimiz 76 adet manzumenin şairlere göre dağılımı şöyledir: Atâyî (2), Bahâyî (1), Bahtî (2), Cevrî (9), Fehîm (2), Fevzî (7), Hâletî (1), İsmetî (1), Nâbî (22), Nâdirî (2), Nâilî (4), Nef'î (2), Neşâtî (8), Râmî (4), Sâbit (3), Yahyâ (6).

Çalışmamızın bu bölümünde, bir manzumeyi ortaya koymadan önce, şairin bu manzûmede hangi konuları hangi yönleriyle ele aldığı izah edilmiştir. Çoğunluğu tasavvufî içerikli bu manzûmelerde, mesajlar tasavvufî mazmun ve sembollerle verildiği için anlamlar yoruma açık ve çok katmanlıdır. Divan şiirinde kullanılan tasavvufî mazmun ve semboller hakkında çalışmamızın birinci bölümünde incelediğimiz divanlardaki tasavvufî konu ve kavramlara ilişkin nasihatler konu başlıklarına göre ele alınırken yeterli izahat yapılmıştır. Bu izahları bu bölümde yinelemeye gerek görmedik. Manzûmelerin içeriğine ilişkin izahat yaparken şâirlerin ilk planda söylemek istediklerini açıklamaya gayret gösterdik.

Çalışmamızın ilk üç bölümünde, XVII. yüzyıl divan şiirinin nasihat içeriğini, konu başlıklarına göre ayrıntılı olarak ele almış ve değerlendirmiş bulunmaktayız. Tamamı nasihat içerikli manzumeleri bu bölümde ayrıca ele alıp, her birini müstakil olarak değerlendirmemizin sebepleri şunlardır:

a. İncelediğimiz divanların içindeki tamamı nasihate hasredilmiş şiirlerde yer alan beyitlerin bir kısmı, çok katmanlı anlam özelliklerine sahip olmaları dolayısıyla ancak içinde buldukları şiirin bütünlüğü içinde gereğince anlaşılabilir. Bu

durum, bu beyitlerin önceki bölümlerdeki konu başlıkları altında, içinde buldukları şiiirden ayrı tutularak değerlendirilmesini imkânsız kılmaktadır. Bu beyitleri hakkıyla anlayıp değerlendirebilmek için, ait oldukları şiiri bir bütün olarak ele almak gerekmektedir.

b. Çalışmamız içinde, tamamı nasihat içerikli olan şiirleri bir bütün olarak ele alan müstakil bir bölümün bulunması, tezimizin hakkıyla ortaya konmasına yardımcı olmaktadır. Zirâ, her biri farklı konulara ilişkin nasihatler içeren beyitlerin bir şiirin bütünlüğü içinde bir araya gelmesi, bu konuların birbiri ile olan alâka ve etkileşimini görmeyi kolaylaştırmakta, bu beyitlerin içeriğinin farklı bakımlardan, çok yönlü değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Başka bir ifade ile, şairin tamamını nasihate hasrettiği bir manzûmeyi bir bütün olarak görememek, şiirin bütüncül mânâsını hakkıyla anlamayı güçleştirmektedir. Bu sebeple de tamamı nasihat içerikli şiirleri müstakil olarak değerlendirmek gerekli olmuştur.

c. XVII. yüzyıl divan şiirinin tamamı nasihat içeren manzûmelerinin bu konuyla ilgilenen araştırmacılara bir bütün hâlinde sunulması çalışmamız için bir gerekliliktir.

Çalışmamızın bu bölümünü oluşturan manzûmeler ve bunlarda verilen mesajlara ilişkin açıklamalar şöyledir:

I. ŞİİR

d. Nev'î-zâde Atâyî tasavvufî remizleri kullanarak kaleme aldığı, beş beyitlik “gönder” redifli gazelinde⁷⁵⁸ seyr ü sülûk⁷⁵⁹ yoluna girmiş olan kimsenin, yerine getirmesi gereken vecibeleri ve sakınması gereken durumları dile getirir. Şâir, kemâlâta giden bu yolda aşkın önemini vurgulayarak sûfinin günahla kirlenmiş hasta gönlünü sağaltmak için canını aşk uzletgâhına kurban vermesi gerektiğini belirtir. Bu durumu, hastaların iyileşmesi için tekkelerde kurban kestirilmesine benzetir. Gönlün iyileşmesine bedel olarak can verilmesinden kasıt, nefsin arzularından vazgeçerek ten kaydından kurtulmaktır. Şaire göre, sûfî fenâfillaha ulaşmak için ilâhî aşktan güç almalı, günahlarına içtenlikle tevbe ederek kalbini temizlemelidir. Kişi, bu yolda karşısına çıkan zorluklarla baş etmesini bilmeli, hicran acısına sabrederek zilletten korunmalıdır. Akıl bir kâfileye benzeten Atâyî, akıl kâfilesine günahlardan arındırılarak parlatılmış bir gönlün ışığının rehber edilmesi gerektiğini belirtir. Böylece; kemâlâta doğru giden ruhî yolculukta, kâmil bir mürşid edinmenin önemini vurgular:

‘Uzlet-gede-i ‘aşka dili cân ile gönder

Ol hân-kâha hastanı kurbân ile gönder

Nûş eyleyüp ol muğ-beçe ‘aşkına şarâbı

Ey sûfî yûri tövbeyi îmân ile gönder

Etfâl üşüp vâdî-i hicrâna düşürsün

Mecnûn-ı dili şevket ü ‘unvân ile gönder

⁷⁵⁸ Saadet Karaköse, *Nev'î-zâde Atâyî Divanı (Kısmî Tahlil, Metin)*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1994, G. 30 (Tez metninde sayfa numaraları bulunmadığı için gazel numarasını zikrettik.)

⁷⁵⁹ Seyr u sülûk: Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkarılan mânevî ve ruhî yolculuk. Bkz.: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 428.

Cânân ile cân dil-ber ile dil gider olmuş

Gel cismi dahî eşk-i firâvân ile gönder

Egletme hemân kâfile-i ‘aklı 'Atâyî

Câmı pür idüp meş‘al-i rahşân ile gönder Atâyî G 30

II. ŞİİR

Atâyî, tasavvufî remizleri kullanarak kaleme aldığı, beş beyitlik “gibi” redifli gazelinde⁷⁶⁰ Hak yolunun yolcusuna seslenir. Onu, kalbini geçmiş ve gelecek endişesiyle yorup kendini perişan etmekten men eder; ânın tecellîlerine aşk şevki ile teslim olmaya çağırır. Sâlikî,⁷⁶¹ mâsivâdan yüz çevirerek Allah’tan başka kimseye ihtiyaç duymamaya; yani, istiğna sahibi olmaya davet eder. Ona, gönlünü kaygılardan arındırıp Allah’a yönelmeyi, istikâmet sahibi faydalı bir kimse olmayı tavsiye eder. Şâir, aşkın verdiği kederin insanı olgunlaştıracağını vurgular:

Humlaru surh ile mâl-â-mâl kılma mül gibi

Şevk ile varun nisâr it ibn-i vakt ol gül gibi

Olma zülf-i yâr-veş çengâl-dest ü tîre-dil

Pâyüni dâmân-ı istiğnâya çek kâkül gibi

Nâfi‘ ol cem‘ eyleyüp kendün misâl-i sünbüle

Yok yir varun perîşân eyleme sünbül gibi

Surh-rûy olma çeküp câm-ı şarâbı lâle-vâr

Bülbül-âsâ nâr-ı gamla benzün olsun gül gibi

⁷⁶⁰ Karaköse, *Nev’î-zâde Atâyî Divanı (Kısmî Tahlil, Metin)*, G. 265.

⁷⁶¹ Sâlik: Menzil-i maksûda varmak azmi, hedefe ulaşmak kararı ile tasavvuf yolunu tutan, bu yolun gerektirdiği hususları maddî ihtiyaçlardan önde tutan, tasavvufu meslek edinen kimse. Bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 412-413.

Deşt-i mihnetde ‘Atâyî darbet-i hâr-ı belâ

‘Âşıkâ esrâr-ı ‘aşkı söyledür bülbül gibi

Atâyî G 265

III. ŞİİR

Şeyhülislâm Bahâyî, beş beyitlik “gerek” redifli gazelinde⁷⁶² hakîkî aşk ehlinin sahip olması gereken özelliklerden bahseder. Şâire göre, ilâhî aşka düşmüş kimsenin gönlü, çektiği hicran sebebiyle dert ile dolu olmalıdır. Öyle ki âşık, hicran yüzünden Hazret-i İsa’nın can bahşeden nefesinin dahi şifa veremeyeceği kertede acı çekmelidir. Muhabbet ehli, vuslat iştiağıyla sinesini çâk etmeli; yâni, nefsin arzularından vazgeçerek ten kaydından kurtulmalıdır. Âşık, gönlünü mâsivadan arındırarak Hakk’ın cemâl tecellîlerinin aksedeceği temiz bir idrâk aynası hâline getirmelidir. Yaptığı işlerin isâbetli olmasını isteyen kimse bütün işlerinde Hakk’ın hükümlerine teslim olmalıdır. Şiir defterinin bir ilâhî tecellîgâh olmasını isteyen şâir de aşk ateşiyle yanık bir gönle sahip olmalıdır:

Mübtelâ-yı ‘aşk o denlü derd-nâk olmak gerek

Kim dem-i can-bahş-ı ‘İsâ’dan helâk olmak gerek

Olmaga meclâ-yı envâr-ı tecellâ-yı cemâl

Levh-i dil âyîne-i idrâk-i pâk olmak gerek

Etmeden şemşîrine dahî nigâh-ı iltifât

Sîne-i ehl-i muhabbet çâk çâk olmak gerek

Dil-pesend-i rûzgâr olsun benüm kârum deyen

Şâh-râh-ı semt-i teslîm içre hâk olmak gerek

⁷⁶² Erdoğan Uludağ, *Şeyhülislâm Bahâyî Divanı (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)*, Atatürk Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1992, s. 79.

IV. ŞÂİR

Osmanlı Devleti’nin Şâir padişahlarından olan Bahtî mahlaslı I. Ahmed, div nında münâcât başlığı altında yer alan aşağıdaki Ő irini dörtlükler halinde kaleme almıştır.⁷⁶³ Dilinin sade oluşu, dörtlüklerle yazılmış olması, tasavvufi eēitimde çok önemli bir yeri olan “Allah’ın isimlerinin zikri”ni konu alması dolayısıyla tekke Ő irlerinin havasını taşıyan bu Şâir, yedi dörtlükten oluşur. Bu Ő irde Ő air, Cenâb-ı Hakk’ı zikretmenin kulun kalbine verdiēi Şevki, insana kattıēı güzellikleri anlatır. M ‘minleri her nefeste Hakk’ı zikrederek gönül hânesini p r-n r etmeye, dünyânın geçici oyun ve eēlencesini, nefsin hev sını terk ederek zikrullah’a devam etmeye davet eder. Zikrullah’a devam eden kimselerin gamlı iseler Ő ad (mutlu) olacaklarını, her iŐlerinin kolaylaŐacaēını ifade eden Bahtî, zikrullah’a devam ederek yalnızca Allah’tan yardım istemeyi, Allah’tan gayrisinden meded ummamayı  ē tler:

Dil h nesi p r-n r olur

Envâr-ı zikrullah ile

 kl m-i ten ma‘m r olur

Mi‘m r-ı zikrullah ile

Her müşkil iş âsân olur

Derd-i dile dermân olur

C nun içinde c n olur

Esrâr-ı zikrullah ile

⁷⁶³ İsa Kayaalp, *I. Ahmed ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1991, s. 35.

Gamgîn gönüller şâd olur

Dembesteler âzâd olur

Gümgeşteler irşâd olur

Âsâr-ı zikrullah ile

Zikreyle Hakk'ı her nefes

Allah bes bâkî heves

Kes gayrıdan ümmîdi kes

Tekrâr-ı zikrullah ile

Gör ehl-i hâlün firkasın

Çâk itdi ceyb-i hırkasın

Devr eyle zikrün halkasın

Pergâr-ı zikrullah ile

Terk it cihân ârâyışın

Nefsün gider âlâyışın

Bu cân ü dil âsâyışın

Efkâr-ı zikrullah ile

Bahtî sana ikrâr ider

Tevhîdini tekrâr ider

İhlâsını iş'âr ider

Eş'âr-ı zikrullah ile

Bahtî Mün. 2

V. ŞİİR

Sultan I. Ahmed, beş beyitten müteşekkil “itsem” redifli gazelinde⁷⁶⁴ mü’min ve âdil bir padişah olarak hayata geçirmesi gereken ilkeleri ortaya koyarak bunları gerçekleştirebilmek için Allah’tan yardım diler. Bu ilkeler, Kur’an ve sünnet ile ortaya konmuş yönetim ilkeleridir. Siyaset-nâme geleneğimizin çok özet bir ifadesi niteliği de taşıyan bu şiiri, divanların nasihat içerikli şiirleri arasında değerlendirmeyi uygun bulduk. Bu şiirde yer alan ifadelere göre, I. Ahmed’in bir hükümdar olarak kendisine vazife bildiği icrâatlar şunlardır: Halkı zulme uğrayan beldeleri fethederek oralara adalet götürmek, ilmiyle âmil olan âlimleri bulup onları himâye etmek, devlet kademelerinde rüşvetle iş görenleri azledip cezalandırmak, kâmil kimseleri kendilerine lâıyk görevlere getirmek ve Allah için adaletle iş görerek adaleti yaymak:

Maksûdumı Hudâyâ bârî ne hâlet itsem

Mazlûm olan kazâyâ yir yir ‘adâlet itsem

‘İlm ile ‘âmilini bulsam çikarsam anı

Bilsem târikin anun bir bir himâyet itsem

Râşî-le mürteşîyi ‘azl eylesem ser-â-pâ

Hâ’inleri kosam dilden ‘adâvet itsem

Ehl-i kemâle karşı nasb eylesem kemâli

Yahyâ’yı ehl-i dilden ben de şefâ‘at itsem

Yolında ‘âdil olsa her mansıb ehli ‘adli

Allah için çalışsam neşr-i ‘adâlet itsem

Bahtî G 7

⁷⁶⁴Kayaalp, *I. Ahmed ve Divanı*, s. 46.

VI. ŞİİR

Cevrî İbrâhim Çelebi'nin “Nakş-ı Mânâ-yı Lisân-ı Işk u Dîl” (Gönül ve Aşk Lisânının Manalarının Nakşedilmesi) başlığı altında yazdığı yirmi yedi beyitlik şiiri⁷⁶⁵ tasavvufî aşk hakkında yazılmış bir kasidedir. Bu şiirde, fenâfillaha doğru yürüyen aşk yolcusuna *dudak, gamze, göz, kaş, hat, zülüf* gibi tasavvufî sembolleri kullanarak seslenen şâir, onu ilâhî kelamdaki nükteleri fehm ederek mânâ âleminin sırlarına vâkıf olmaya; kendisini âlemin canı, canın ise âlemi kılarak vahdet sırrına ermeye davet eder. Şâir, bu âlemin, hakîkî âleme işâret eden bir numûne hüviyetinde olduğunu belirtir. Bizleri, numûne hüviyetindeki bu âlemin fânî olduğunu bilmeye ve ondaki hikmetleri anlamaya; böylece, kesretten vahdete yol almaya çağırır. Şâir, rindâne bir edâ ile yazdığı dizelerde sâliki iç âlemini inşâ etmeden evvel yıkıp dağıtmaya, sabrı bırakıp mihnet vadilerine dalmaya, nefsiyle korkusuzca yüzleşip pençeleşmeye, hayret makamından geçip irfan makamına varmaya, bütün bunları yaparken de muhabbet derdini içinde saklı tutmaya davet eder. Vücut toprağını aşk cevherine dönüştürmek isteyen kimsenin, Hak dostlarının ayağının altında toz, rindlerin mahallesinde toprak olması gerektiğini söyler. Şâir, insanın irfana yaklaştıkça aczini ve cehlını anlayacağını; hakîkat sırlarını müşâhede edenlerin idrâkinin bu sırlar karşısında acze düşeceğini ifade ederek ilâhî sırların derinliğine, mânâ içinde mânâ, sır içinde sır oluşuna işâret eder. Tevhid ilmini hikmetle birleştiren kimsenin, bilgelik taslamaktan, boş fikirlerle oyalanmaktan uzak duracağını söyleyen şâir, hikmet ehline seslenir. Onlara, gönüllerini masivadan arındırıp tertemiz bir ayna getirerek Hakk'ın ve Hak dostlarının nazargâhı kılmalarını salık verir. Şiirin devamında, hikmetli sözlerin, İlâhî manayı dile getiren sözler olduğunu vurgular. Kişi, “Nefsini (kendini) bilen Rabbini bilir.”⁷⁶⁶ sözü fehvasınca kendini ve Rabbini tanıyarak

⁷⁶⁵Hüseyin Ayan, *Cevrî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1981, s. 154-155.

⁷⁶⁶Mutasavvıfların çok değer verdiği bu sözün hadis olup olmadığı tartışmalıdır. Bkz.: Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 243.

ma'rifet sırlarına vâkîf olmalı, sonra bu sırları söze dökmelidir. Marifet ehlinin sözleri, ince anlayıştan ve hikmetten neş'et eden, gönüldeki mana sırlarının ve bu sırlardaki nüktelerin tercümanı olan sözlerdir. İrfan ehli, Hak dostlarını sözlerinden tanımaktadır. Bu söylediklerini anlayanları, nutka gelip gönül sırlarını tercüme etmeye davet eden şâir, şiiirlerini kötöleyen haset ehline meydan okur. Kendi şairliğini överek şiiiri tamamlar:

Lebinden nükte fehm eyle dil-i ma'nîde pinhân ol

Dilâ hem cân-ı 'âlem kıl özün hem 'âlem-i cân ol

Hat-ı ruhsârını enmûzec-i ma'nâ-yı fitrat bil

Sevâdından haber-dâr-ı nukûş-ı levh-i imkân ol

Eger her cây-ı âsâyiş dilersen çîn-i zülfinde

Geçüp cem'iyet-i hâtır hevâsından perîşân ol

Nigâh-ı gamzeden bir kuvvet-i kudsiyye buldunsa

Yüri bî-bâk ü pervâ pençe-tâb-ı şîr-i merdân ol

Zebân-ı çeşm ü ebrû âşinâ-yı cânun oldıysa

Bilüp keyfiyyet-i râz-ı derûn-ı 'ışka hayrân ol

Dilünde var ise 'ışka heves sabra vedâ' eyle

İrince kûy-ı yâre vâdî-i mihnetde pûyân ol

Eger hâk-i vücûdun cevher-i 'ışk itmek istersen

Gubâr-ı pây-ı merdân ol türâb-ı kûy-ı rindân ol

Mahabbet derdini cânunda sakla merd-i kâbilsen
Vücûdun hâk idince rûzgâr ol gevhere kân ol

Düşünme keyf-i esrâr-ı cihâna kalma hayretde
Bu ma'nânun hayâlinden geçüp sen mest-i 'irfân ol

Tayanmaz keşf-i Nûh-ı hired tûfanına 'ışkun
Necât ümmîdin istersen o sâhilden girîzân ol

Olursan tâlib-i kesb-i kemâl-i nefis-i insânî
Ne denlü 'ârif-i âgâh isen o denlü nâ-dân ol

Olur insan-ı kâmil 'âciz-i idrâk hakîkatde
Eger derk itmek istersen bu sırrı kâmil insân ol

Usûl-ı 'ilm-i tevhîdi dürüst itdünse hikmetle
Ne Fîsâgors-ı 'âlem ne Eflâtun-ı Yûnân ol

Dili gerd-i sîvâdan pâk idüp mir'ât-ı sâfi kıl
Cemâl-i cân gibi manzûr-ı çeşm-i pâk-bînân ol

Kelâm-ı nâtika mazmûn-ı ma'nâ-yı ilâhîdür
Hadîs-i men 'arefden nükte fehm eyle sühan-dân ol

Sühândür mebde-i hikmet sühândür menşe-i fitrat
Sözüm dinle ser-â-pâ gûş-ı ‘akl u hûş-ı iz‘ân ol

Sühândür tercemân-ı nükte-i râz-ı dil-i ma‘nâ
Dilersen nutka gel sen de benüm da‘vâma bürhân ol

Sözünden toludur ehl-i dilün ser-mâye-i zevkı
Bu sözle âşinâ çık dil-şinâs-ı nükte-sencân ol

Hasûda ta‘nı ko güftârına üstâd-ı ma‘nânun
Eger var ise fehmün pîş-ı tab‘ında sebak-hân ol

Sühân sen bildüğün ma‘nâ degüldür gel sükût eyle
Mu‘âriz düşme üstâda kelâmundan peşîmân ol

Zebânüm âb-rûy-ı tab‘ seyf-i esferengîdür
Sen istersen sühanda pey-rev-i üstâd-ı Kirmân ol

İrişdi nagme-i nazm-ı bülendüm evc-i ma‘nâya
Sen istersen hem-âheng-i nevâ-senc-i Sıfâhân ol

Harîr-i nüktemün âşüftesi zülf-i nezâketdür
Sen istersen hevâdâr-ı birîşim-tâb-ı Şîrvân ol

Sarîr-i hâmemün dem-bestesı nutk-ı belâgatdür
Sen istersen şüküfte-bülbül-i Şîrâz u Kâşân ol

Degülsen husrev-i endişemün dârâtına mâlik
Gerekse Dehlev-i ma'nîde sâhib nâm ü ünvan ol

Degülsen dâstân-ı tab'umun takrîrine kâdir
Gerek Firdevsî-i dehr ü gerek Vassâf-ı devrân ol

Cihan-gîr olamazsın müddeî Cevrî kadar sözde
Gerekse Rûmda Bâkî Acem mülkinde Selmân ol Cevrî K 79

VII. ŞİİR

Cevrî'nin mutasavvıf yönünü aksettiren “budur” redifli gazeli,⁷⁶⁷ beş beyitten müteşekkildir. Bu gazelde, “Bir insan için en güzel gayret, makam mevki elde etmek hevesiyle dünya önünde eğilmemektir. En büyük devlet, âlemin pâdişahı iken Hakk'ın kölesi olabilmektir. Asıl himmet, dünyalık mevkileri, mal ve mülkü elde etmek için çabalamaktan vazgeçmektir. Hakîki işret, gönülden aşk derdinden dolayı gelen kanları, şarap niyetine içip derdini kimseye açmamak; ancak bu çileye rağmen aşk meclisinden uzak durmamaktır. Asıl yükselme, bir gönül ehlinin ayağına toprak olup Hakk'ın nazlı kulları arasına girebilmektir. Vahdet meclisinin safâsı, benliği aradan çıkarıp gönül ile sevgiliyi bir araya getirmektir.” diyen Cevrî, bizleri dünyalık mevkiler için insanların önünde eğilmekten, Hak'tan başkasına teveccüh etmekten men eder. Hak dostu bir müşdidin izinden gitmeye, aşk meclislerinden ayrılmamaya, aşk yolundaki sıkıntılara sabretmeye davet eder. İnsan için asıl safanın, benliği yok edip vahdet sırrına ermek olduğunu ifade eder:

⁷⁶⁷Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 196.

Çarha kılma ser-fürû ikbâl için gayret budur
Hem gedâ hem pâdişâh-ı ‘âlem ol devlet budur

Her ne denlü himmete endâze olmazsa yine
Müşterî olma metâ‘-ı devlete himmet budur

Hûn-ı dil nûş eyle ‘âlem bilmesün keyfîyyetün
Hem yine dûrdî-keş-i mey-hâne ol ‘işret budur

Hâk-i pây ol 'arş-ı ferş-i rân iden sâhib-dile
Rûzgârı pây-mâl-i nâz kıl rif‘at budur

Hem-nişîn eyle dili dil-berle sen çık aradan
Rind isen Cevrî safâ-yı meclîs-i vahdet budur

Cevrî G 38

VIII. ŞİİR

Cevrî, rindâne bir edâ ile yazdığı beş beyitten oluşan “görür” redifli gazelinde⁷⁶⁸ kâinatta meydana gelen hadiselerdeki hikmetleri görebilen basîret sahibi kimselerin sıfatlarını sayarak bu sıfatlara sahip olmaya davet eder. Buna göre, hikmet sahipleri dünyanın zevkine de gamına da değer vermez, her ikisini de Hak’tan gelen tecellîler olmaları dolayısıyla bir görür. Dünyâlık makam mevkilere iltifat etmez; bir meclisin baş köşesi ile en önemsiz yeri onun için müsâvîdir. Dünya malına kıymet vermez; onun gözünde altından bir kadeh ile eski bir toprak testi aynı değerdedir. Allah’ın yarattığı her şey onun için kıymetlidir. Kimsenin aybını, kusurunu araştırmaz:

⁷⁶⁸Ayan, *Cevrî:Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s.212-213.

Çarhun ahvâlin bilen zevk u melâli birgörür
Zevk u gam kaydında olmaz cümle hâli bir görür

Çünkü isti‘dâd-ı rif‘at ‘ârife besdür hüner
Ol sebebden sadr ile saff-ı ni‘âli bir görür

‘Aybdan ‘ârî olup kesb-i hüner kılsam dime
Bed-nazardur çarh noksân u kemâli bir görür

Bezm-i ‘âlemde o rind-i lâ‘übâldür gönül
Sâgar-ı zerrîn ile köhne sifâli bir görür

Güft u gûden fârig ol Cevrî ki çarh-ı nâ-temîz
Zâglarla tûtî-i şîrîn-makâli bir görür

Cevrî G 84

IX. ŞİİR

Cevrî'nin ilâhî aşk yolunun yolcusuna (sâlike) seslendiği aşağıdaki gazeli,⁷⁶⁹ yedi beyitten müteşekkildir. Beyitlerinin sonunda aynı kelimenin tekrarı (redif) bulunmayan bir gazeldir. Cevrî, bu gazelinde sâlike şu tavsiyelerde bulunur: “Yaratılışını mânâ denizinde bir sedef kıl. Böyle yaparsan mânâ âleminden aldığın feyz ile elini değdiğin her şey cevhere dönüşür. Hakikat dağının cevherinden nasiplenmeye bak; bunu başarır isen güneş ve ay ellerinde kâse ile senin hizmetine gelir. Muhabbet toprağına gölge gibi karışıp orada ayak altı olursan üstüne düşen gölgeler senden şeref kesb eder. Senin kalbine de ilâhî ruh ile can verilirse sen de Meryem oğlu İsâ gibi tertemiz bir halef olursun. Eğer irfan hazinesine ulaşırsan taleb şevkinden vazgeç, zirâ dünya ve ukbâ talebinden kurtulmadıkça irfanı elde edemezsin. Bu yol zorluklarla doludur, seni acze

⁷⁶⁹Ayan, *Cevrî:Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 230.

düşürür; ancak ne kadar âciz olsan da gayret etmekten vazgeçme! Bu yoldan senden önce geçenler, sa'y ve gayretlerinde kusur etmeyerek maksûda erdiler.”

Tab'unı eyler isen lücce-i ma'nâya sadef

Eser-i feyzun ile gevher olur seng ü hazef

Cevher-i kâf-i hakâyikdan alursan behre

Mâh u hurşîd gelür hizmetüne kâse-be-kef

Sâye-veş hâk-i mahabbetde olursan pâ-mâl

Sâyeler senden ider nûr gibi kesb-i şeref

Nefh-i rûh eyler ise kalbüne Cibrîl-i hüdâ

İbn-i Meryem gibi zâtun ola pâkize halef

Genc-i pür-gevher-i 'irfâna düşerse hevesün

Nakd-i ser-mâye-i şevk-ı talebi eyle telef

Ne kadar 'âciz isen eyleme sa'yünde kusûr

Ki bu seyr üzre sülûk eyledi merdân-ı selef

Tab'-ı Cevrî ki odur şehr-i ma'ânî vü beyân

Bulunur anda nice böyle tefârîk u tuhâf

Cevrî G 132

X. ŞİİR

Cevrî'nin tasavvuf yolcusunu her hâlinde itidâl üzere olmaya davet ettiği “ol” redifli hâkimâne gazeli⁷⁷⁰ beş beyitten oluşur. Cevrî bu gazelinde sûflere şöyle seslenir: “Ey sûfi! Ne vehimlerine ne de mantığına tâbî ol. Bildiğin her şeyi unutup insan denilen varlığı tanımaya çalış, onu öğren. Rind veya başka bir şey olmaya da çalışma; bütün rağbetleri bir kenara bırak. Eğer idrâkin var ise mâkul olanı, mûtedil olanı tercih et. Mutlu olmak için uğraşma, dünya için elem de çekme; başarabilirsen korku ve endişenin gönül yıkıcı etkisinden uzak kal. Eğer irfan şehrine bir zarar gelmesin der isen ne kendini tamamen zühde ver ne de zühdden vazgeç; orta yolu tut. Gamdan lezzet almayı başarabiliyorsen, ehl-i havâs⁷⁷¹ gibi ilâhî tecellîler ile mest olup kendinden geç!”

Ne tâbî-i vehm ne hevâ-dâr-ı kıyâs ol

Sûfî unutup bildüğünü a'lem-i nâs ol

Rind olma har olma ko bu rağbetleri ammâ

İdrâkûn eger var ise ma'kûl-şinâs ol

Şâd olma elem çekme vücûda heves itme

Âsûde-dil-i zelzele-i bîm ü hirâs ol

Ma'mûre-i 'irfâna halel gelmeye dirsen

Ne zühdi harâb eyle ne perhîze esâs ol

Bir zâyika kesb itdün ise lezzet-i gamdan

Cevrî gibi hayret-figen-i küll-i havâs ol

Cevrî G 158

⁷⁷⁰Ayan, *Cevrî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 240.

⁷⁷¹Ehl-i havâs, “ârifler, mânâ âleminin seçkinleri” demektir. Havâs, avâmın yaşadığı dinî hayatla yetinmez, bunun üstünde bir dinî hayat yaşamak ister. Bkz.: Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 213.

XI. ŞİİR

Cevrî'nin, "itmeyelüm" redifli aşağıdaki gazeli⁷⁷² beş beyitten oluşur. Şair "biz" dilini kullanarak anlatımına hareket ve coşku kattığı bu şiirde, kendisini de onlardan biri saydığı ilâhî aşk yolunun yolcularına seslenir. Onları, vuslata giden bu yolda karşılaştıkları zorluklara sabretmeye, aşk yolunda vuslat hevesinden vazgeçip aşkın gamından zevk almaya, aşk sırrını ağyârdan⁷⁷³ saklı tutmaya davet eder. Taleb vadisinin sıcağında koşuşturup duranın, himmet önünde utançtan ter dökceğini; yani ilâhî aşk yolunda kendisine ihsan edilenden fazlasını talep eden kimsenin himmetten mahrum olacağını, böylelikle bu yolda geri kalacağını ifade eder. Böylece, âşıkları aşk yolunun edeplerine riayet etmeye çağırır:

Kâm-ı dilden geçelüm bahta niyâz itmeyelüm

Hûn-ı dil zevkın idüp ni'mete nâz itmeyelüm

Himmete derd-i ser ü lutfâ keder virmeylem

Kıssa-i râz-ı temennâyı dirâz itmeyelüm

Tuymasun zevk-ı ferâğ-ı dil-i nâ-kâm-ı felek

Hasm-ı dîrînemüzi vâkıf-ı râz itmeyelüm

Pîş-i himmetde 'arak-rîz-i hicâb olmayalum

Vâdî-i germ-i talebde tek ü tâz itmeyelüm

Dil-i Cevrî gibi hân-ı gama râzî olalum

Çeşm-i âzı ni'âm-ı 'âleme bâz itmeyelüm

Cevrî G 168

⁷⁷²Ayan, *Cevrî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 243.

⁷⁷³Ağyâr: Arapça *gayr* kelimesinin çoğulu olup; lugatta yabancı, el, başkası gibi mânâları ihtivâ eder. Tasavvufta hakikate yabancı olanlar, vâkıf olmayanlar makamında kullanılır. Bkz.: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 35.

XII. ŞİİR

Cevrî, yedi beyitten oluşan “satalum” redifli hikemî gazelinde⁷⁷⁴ devrinin ilim erbâbına ve şuarâsına seslenir. Onları, toplumun dertlerine eğilmemekle, irfandan uzak olmakla ve riyâkarlıkla itham eden bu şiir ciddi bir özeleştiri mahiyetindedir. Cevrî bu şiirde, kendisinin de bir ferdi olduğu devrinin aydınlarına şöyle seslenir: “Daha ne zamana kadar şiir söyleyerek ve güzel hikâyeler anlatarak etrafa belagat gösterilerinde bulunacağız? Daha ne zamana kadar yeni kelimeler kullanmayı maharet sayıp gerçeğe dayanmayan hikâyelerle, süslü laflarla nezâket gösterilerinde bulunacağız? Ne zamana kadar büyük İran şâirlerinin adlarını dilimize dolayarak zerâfet gösterisi yapacağız? Ne zamana kadar üstadların şiirlerini taklid ederek şiirde maharet satacağız? Daha ne kadar iç dünyamıza riya perdesi çekip sahte bir sûret takınacağız? Daha ne kadar hünerden değil de kerâmet gösterilerinden medet umacağız?” Şâir, bu eleştirilerden sonra muhataplarına: “Geliniz, kendimizi çok anlayışlı, zekî, mantıklı, bilgili gösterme sevdasından vazgeçelim de ârif olalım!” diyerek onları irfan yoluna davet eder:

Niçe bir nazm ile dünyâya belâgat satalum

Varalum nesr ile meclisde hikâyet satalum

Niçe bir tâze zebân ile olup yâve-güzâr

Turfe elfâz-ı müzahrefle nezâket satalum

Niçe bir Tâlib ü ‘Urfî vü Şifâyî diyerek

Alalum destümüz çünkü zarâfet satalum

Niçe bir dahl idelüm şi‘rine üstâdlarun

Fenn-i eş‘ârda ya‘nî ki mehâret satalum

⁷⁷⁴Ayan, *Cevrî: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 248.

Geçelüm ‘ârif olup cümle bu sevdâlardan
Ne ferâset ne kıyâset ne zekâvet satalum
Çekelüm çehre-i ma‘nâya riyâ perdesini
Gayri yüzden görünüp ‘âleme sûret satalum
Kimse almazsa metâ‘-ı hüneri ey Cevrî
Biz de şimden girü dünyâya kerâmet satalum   Cevrî G 180

XIII. ŞİİR

Fehîm, beş beyitten oluşan “ol” redifli âşıkane gazelinde⁷⁷⁵ muhatabını hevâ ve hevesten vazgeçerek ten kaydından kurtulmaya, böylece mânâ âleminde yüce makamlara ulaşmaya çağırır. İlâhî vuslatı arzu eden kimsenin benliğinden vazgeçmesi gerektiğini, hayret vadilerinden çıkıp idrâk makâmına ulaşması lâzım geldiğini dile getirir. Mecâzî aşkta oyalanan âşığı, ilâhî aşk yoluna çağırır. Onu, istikâmet üzere yaşayıp manevi makamlar elde etmeye davet eder:

Ey şu‘le-i cân tende yeter hâk-nişîn ol
Dûd-ı dil-i ‘âşık gibi eflâk-nişîn ol
Şebnemdür iden goncayı bâlîn güli bister
Sen berksın ey dil yüri hâşâk-nişîn ol
Endîşeyi de vadî-i hayretde güm itdün
Ey mâ‘nî-i esrâr-ı dil idrâk-nişîn ol
Bülbül nice bir bîhûde mestî ser-i gülde
Var hûşe gibi gûşe-güzîn tâk-nişîn ol

⁷⁷⁵ Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, s. 556.

Ey ma‘nî gibi âb-zen-i sûz-ı Fehîmâ

Gel sînemüze şu‘le-feşân çâk-nişîn ol Fehîm-i Kadîm G 190

XIV. ŞİİR

Fehîm, altı beyitten oluşan “ol” redifli rindâne gazelinde⁷⁷⁶ muhatabını aşk şevkine mâlik olmaya; bu şevk ile kendinden geçip akıl kaydından kurtulmaya çağırır. Mecâzî aşkta oyalanan âşığı, kesretten vazgeçip vahdet sırrına ermeye davet eder. Âşığın feryatlarının, kaba sofunun kalpten gelmeyen, aşksız zikrinden daha değerli olduğunu dile getirir. Âşığa, aşk yolunda canından dahi vazgeçmesini tavsiye eder:

Zemînde sâye-veş geh hâk-i pây ol

Gehî hurşîd gibi çarh-sây ol

Gönül ol turrada cem‘ itme ‘aklun

Perîşân-hâtır u âşüfte-rây ol

Lebin ko tûtî-i can zülfe bend ol

Şekker-hâlık yiter zencîr-hây ol

Bize bes hây u hûy-ı girye-i mest

Sen ey sôfî esîr-i hûy u hây ol

Yeter mutrıb nevâ-yı tûtî-i çeng

Şekker-rîz-i leb-i şîrîn-fezây ol

Gel ey tab‘-ı Fehîm ey reşk-i Meryem

O ‘İsî-zây ise sen rûh-zây ol

Fehîm-i Kadîm G 191

⁷⁷⁶ Üzgör, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, s. 558.

XV. ŞİİR

Fevzî, yedi beyitten müteşekkil olan “seyr it” redifli âşıkâne gazelinde,⁷⁷⁷ muhatabını âlemdeki bütün güzelliklerin Cenâb-ı Hakk’ın tecellileri olduğunu anlamaya ve bu tecellileri seyretmeye davet eder. Tasavvufî remizlerle örülü sembolik bir anlatımın tercih edildiği bu gazelde, kesrette gizlenmiş olan vahdeti görmeye, Cenâb-ı Hakk’ın varlığı dışındaki her şeyin izâfî olduğunu anlamaya çağrı vardır. Şâir, âlemdeki ilâhî tecellîler içinde cemâlin de celâlin de; lutfun da kahrın da olduğunu, bunların da ilâhî hikmet gereği iç içe geçtiğini söyler. Okuyucusunu bu tecellîyâtın ardına gizlenmiş olan ilâhî sırları fehmetmeye davet eder:

Şîrîn dehânı içre dürr-i hoş-âbı seyr it

La’lîn câm içinde sîmîn habâbı seyr it

Gül-ruhlarına çekmiş bir ‘anberîn hayme

Ruh-sâr-ı tâbişinden zerrîn tınâbı seyr it

Ey hüsn-i hattı münkir bak ol benefşe-zâra

Hoy-gerde ruhlarında bu reng ü âbı seyr it

Cem’ olmuş ol dehende tavr-ı Mesîh ü Mirrîh

Lutf-ı tebessüm ile kahr-ı ‘itâbı seyr it

Olmış o şûhum ancak çâpük-süvâr-ı nahvet

Hâke nigâh ider mi ‘âli-cenâbı seyr it

⁷⁷⁷ Özer Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, Serüven Kitap, 2015, s. 154

‘Âşık görem dilersen ben zerreye nazar kıl

Ol âfîtâba karşı bu ıztırâbı seyr it

Sâkînün ayagina Fevzî ne gûne düşmiş

‘Arza ne resme girmiş ol bî-hicâbı seyr it   Fevzî G 27

XVI. ŞİİR

Fevzî, beş beyitten oluşan “disünler” redifli âşıkâne gazelini,⁷⁷⁸ tasavvufî remizleri kullanarak kaleme almıştır. Bu sebeple, mecâzî aşka ilişkin gibi görünen bu şiir, hakikatte ilâhî aşkı anlatır. Gazelinde, Hakk’a tâlib olan kimseye seslenen şair, onu ilâhî aşkın şevki ile kendinden geçmeye çağırır. Âşığı, hakîkî aşka yönelmeye; aşk ile vahdet sırrına ermeye; ancak bu sırrı bildiğini herkesten gizlemeye davet eder. Şâirlere, yeni mâzmunlar ve yeni mânâlar ile ilâhî aşkı terennüm eden şiirler yazmalarını salık verir:

Mestâne misâl ol sana âlüfte disünler

Destâr-ı perîşân ile âşüfte disünler

O dil-bere dil vir ki dehânını görenler

Yâ câm u ya hod gonce-i ne’şküfte disünler

Dergâha varursan düş ayağına şu resme

Kim bende vü âzâde sana hufte disünler

Hoy-gerde ruhı vasfını bir tarz ile şerh it

Kim ‘ikd-ı dür-i nazmuna nâ-süfte disünler

⁷⁷⁸ Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, s.172.

Fevzî yitişür nâdire-sencî-i nev-eş'âr

Yârân nice bir şî'rüne nev-güfte disünler   Fevzî G 50

XVII. ŞİİR

Fevzî, beş beyitten oluşan “gerekdür” redifli gazelinde,⁷⁷⁹ âşığı, aşk yayını kıracak kadar kuvvetle çekip can okunu vuslat hedefine ulaştırmaya davet eder. Bunu ancak benlik davasından vazgeçebilecek kadar merd bir kişinin başarabileceğini vurgular. Aşkın verdiği gamdan nasiplenmemiş kişinin yüreğinin katı olacağını söyleyen şâir, muhabbetin ancak dertli gönüllerde bulunacağını, bu sebeple âşıkların benzinin dert ile sararmış olması gerektiğini ifâde eder. Böylece, aşk ehli olma iddiasında bulunanları “dert ehli” olmaya; kibirden, bencillikten, merhametsizlikten uzak durmaya çağırır:

Kemân-ı 'ışkı şikest itmege çü merd gerekdür

Ya terk-i da'vîye fenninde merd-i ferd gerekdür

Siyeh-belâ-yı gam-ı 'ışkı sîne-serd ne bilsün

Maraz-şinâs-ı mahabbet ki ehl-i derd gerekdür

Benüm gibi olan âşüfte-hâl-i bülbül-i zâra

'Îzâr-ı âlüne benzer şüküfte verd gerekdür

Ne denlü dîv-i rakîb-i 'ışkdan dem ursa inanma

Ekâll-i mertebe 'uşşâka rûy-ı zerd gerekdür

O şûh-ı seng-dile Fevzî gitdi itmedi te'sîr

Hemân bu âh-ı şerer-pâş ile neberd gerekdür   Fevzî G 54

⁷⁷⁹ Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, s.175.

XVIII. ŐİR

Fevzî, yedi beyitten oluşan, “gerekdür” redifli gazelinde⁷⁸⁰ ilâhî aşkı konu alır. Gazelinde Hak âşıklarına seslenen şair, bu iddiada olan kimsenin Hakk’ın mânevî dergâhının kapısında aşk, tâzim ve tevekkülle beklemesi gerektiğini “sultan ve kulları” istiaresi çerçevesinde dile getirir. Hak âşığının, nefsânî ve cismânî arzulardan uzaklaşp gönlünü dünya sevgisinden arındırması gerektiğini söyler. Madde ve mânâ âlemini basîret gözü ile temâşâ etmek isteyenleri, gönül denilen ilâhî aşk kadehini mâsiva kirinden arındırıp tertemiz kılmaya çağırır. Gönlün her güzelin meskeni olamayacağını, oraya ancak Hakk’ın ve Hak dostlarının sevgisinin girebileceğini vurgulayan şair, Hak dostlarının çelik gibi sağlam gönüllerini cezbetmek isteyen kimsenin kuvvetli bir aşk cezbesine sahip olması gerektiğini, bunun için de Hak âşığı şevkine mâlik olmak lâzım geldiğini ifade eder:

‘Uşşâk ser-i kûy-ı dil-ârâda gerekdür

Kullar der-i sultânda istâde gerekdür

Dâ‘vî-i mahabbetde isen cândan el çek

Rindân-ı Hudâ kayddan âzâde gerekdür

Seyrân-ı dü-gîtî ise kasdun çü Sikender

Âyîne-sıfat câm-ı dilün sâde gerekdür

Her şûha gönül virme ki mu‘tâd-ı galatdur

Mahbûb ya şeh-zâde ya beg-zâde gerekdür

⁷⁸⁰ Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, s.186.

Cezb eylemege kendüye pûlâd-ı dilânı

Dil hâsıyet-i cezbede bîcâde gerekdür

Nisbet bulayum dirse ruhı mihrine bir dil

Çün sâye de yâr da üftâde gerekdür

Hâmâna gerekmez güher-i şefkatün ammâ

Fevzî gibi hurrâf-ı gam-âbâde gerekdür

Fevzî G 68

XIX. ŞİİR

Fevzî'nin tasavvufî remizlerle örölmüş “gerek” redifli âşıkâne gazeline göre,⁷⁸¹ “rind-i Hudâ” olan Hak âşığı, hicranın verdiği elem ile hüznölü olmalı, bu hüznölü dolayısıyla akşam sabah inlemelidir. Öyle ki seher vakitlerinde ettiği “âh”ın şiddetinden âşığın gözünden ciğerinin kanı gelmelidir.⁷⁸² Âşık, mal-mülk, makam-mevkî sevgisi ve diğler bütün dünyalık arzuların bağından kurtularak hürriyetini elde etmiş olmalıdır. Tek arzusu Hakk’ın dîdârı olan vahdet yolundaki Hak âşığı, bu arzusuna ermek için çok gayret sarfetmeli ve onu bu yoldan alıkoyacak fânî güzelliklere aldanmamalıdır. Âşık, köhne bir eve benzeyen bu dünyâdan bir gün ayrılacağını bilerek âhiret yolu için sefer hazırlığı yapmalı ve mahdut olan ömür sermâyesini bu hazırlık için kullanmalıdır:

‘Âşıkda hüzn ü nâle şâm u seher gerek

Elbet ‘alîl olanda bir ednâ eser gerek

Zann itme ‘âşıkâ tîr-i âh-ı seher hemân

Âh-ı seherle eşki de hûn-ı ciğer gerek

⁷⁸¹ Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, s. 212.

⁷⁸² Hak âşıkları için seher vaktinin özel bir önemi vardır. Evrad, özellikle geceleri ve seher vakitlerinde okunur. Ayrıca, “âh!” ünlemi tasavvufî sembolizmde kelime-i tevhide karşılık gelir. Bkz.: M. Nazif Şahinoğlu, “Vird”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul 1986, s. 318-320.

Ne kayd-ı raht u baht ne dil-bendî-i murâd

Rind-i Hudâ olan kişi âzâde-ser gerek

Ancak ziyâ-yı şem‘-i ruh-ı yâri görmege

Pervâne-i dile nice bin bâl ü per gerek

Aldanma tâb-ı turre-i pür-pîç-i dil-bere

Mâr-ı belâdan ey dil-i şeydâ hazer gerek

Bil kadr-i ‘ömrini ide gör kesb-i zâd-ı râh

Âhir bu köhne dâr-ı fenâdan sefer gerek

Tûtî-i tab‘-ı şûhuna Fevzî sad âferîn

Bi’llâh böyle tûtîye bir leb-şeker gerek

Fevzî G 100

XX. ŞİİR

Fevzî'nin tasavvufî remizlerle örölü beş beyitlik ‘aldanma’ redifli gazeline göre,⁷⁸³ insanoğlu, kesret âleminin mecâzî güzelliklerine aldanıp onların esiri olmamalı; elden ele geçmiş yaşlı bir kadına benzeyen bu dünyanın sahte câzibesine aldanmamalıdır. Dünyânın işveli bir güzele benzetildiği dizelerde, bu işveli güzelin arada sırada mültefit bir bakış atmasının, âşığına eziyet etmekten başka bir sebebi olmadığı söylenir. Şiirde, dünya hayatının fâniliğine, ondaki zevklerin kısa ve geçici oluşuna işaret ile âhiret yurdu için hazırlık yapmaya davet vardır:

⁷⁸³ Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, s.139.

Gönül gönül şiken-i zülf-i yâra aldanma
Sakın sakın girih-i nakş-ı mâra aldanma

Netîcesi yine bî-hûşîdür o sevdânun
Hazer gubâr-ı hat-ı müşk-bâra aldanma

Ne denlü rûy-ı dil ‘arz itse pîr-i dehr sana
Fesânedür sakın ol nâ-bekâra aldanma

Meşâm-ı cânuna bûy-ı vefâ da irgürse
Vücûd virme meded rûz-gâra aldanma

Murâdı dâg u cefâ itmedür seni Fevzî
Nigâh iderse de ol şîve-kâra aldanma

Fevzî G 135

XXI. ŞİİR

Fevzî, Hak âşığı olma iddiasında olan kimsenin evvelâ duygu ve düşüncelerini kötülüklerden arındırması gerektiğini söyleyerek başladığı beş beyitlik “eyle” redifli gazelinde,⁷⁸⁴ âşığın vuslata ermek için çok gözyaşı dökmesi, belki canını dahi vermesi gerektiğini belirtir. Şâir, ilâhî aşk yolunda yürüyen sâliki, bu yolun zorluğu hususunda uyarır. Onu, sabır ve sebat ile seyr ü sülûkun nihâî amacı olan fenâfillah’a ulaşmaya davet eder:

Evvel endîşeni hurşîd-sıfat sâf eyle
Sonra ol mâha gönül kendini vassâf eyle

⁷⁸⁴ Şenödeyici, *Fevzî Divanı*, s. 240.

Güher-i eşk ile alınmaz ise kale-i vasl

Sen bu bâzârda cân gencini itlâf eyle

Bâr-ı hecrün ki dü-tâ eyledi püşt-i felegi

Dil bu za‘f ile çeker mi anı insâf eyle

Pençen irürse ger ey bâz-ı dil ol ‘Ankâ'ya

Âşiyânen yüri tâ küngüre-i Kâf eyle

Gül-şen-i yâra eger ugrar isen bâd-ı sabâ

Cân-ı Fevzî'müzi ol gonceye ithâf eyle

Fevzî G 136

XXII. ŞİİR

Azmî-zâde Hâletî'nin “eyleyelüm” redifli beş beyitlik âşıkâne gazelinde,⁷⁸⁵ Hak aşkı ile dolu bir kalbe sahip olmaya, gönüldeki aşk ateşi ile benliği yakıp kül ederek mâsivâ kaydından kurtulmaya, böylece fenâfillâha erişmeye davet vardır. Gazelde, vuslata ermek iştiyâkı içinde olan âşığın, ilâhî kabule mazhar olmak için gözyaşları içinde yalvarması; bu uğurda başına gelecek bütün mihnetlere sabır göstermesi; böylece samimiyetini izhâr etmesi tavsiye edilir. Şiirde Hak âşığın aşk derdini ve sırrını “âh!” çekerek, yani zikrullah yoluyla beyân etmesi salık verilir:

‘İşkıla hâsılımuz âteş ü dūd eyleyelüm

Giderek şem‘-sifât mahv-ı vücûd eyleyelüm

⁷⁸⁵ Bayram Ali Kaya, *Azmî-zâde Hâletî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 605.

‘Alev-i nâr-ı derûna virelüm ruhsatlar
Âsumânun yerini dil gibi öd eyleyelüm

Râz-ı pûşîde-i dehri kılalum âhile fâş
Nîzemüz perde-der-i çarh-ı kebûd eyleyelüm

Keştî-i hurd ü büzürg-i gam u mihnet yürüsün
Dili deryâ gözümüz yaşını rûd eyleyelüm

Tutalum Hâletîyâ kilik-i belâgat-perver

Destümüz meyl-keş-i çeşm-i hasûd eyleyelüm

Hâletî G 511

XXIII. ŞİİR

İsmetî'nin “niyâz it” redifli âşıkâne gazeli beş beyitten müteşekkildir.⁷⁸⁶ İsmetî, ilâhî aşkın zevkine ermiş olan vuslat yolundaki kimseye seslendiği bu şiirinde ona Allah'tan başka kimseden yardım istememesini; bilhassa seher vakitlerinde âh ile niyaz ederek arzularını yalnızca Allah'a arz etmesini tavsiye eder. Aşk yolunda karşılaştığı zorluklardan dolayı vuslat ümidini yitiren sâlike, irfan sahibi bir Hak dostundan yardım taleb ederek bu yolda yürümeye devam etmesini salık verir:

‘İşk içre ne dervîş ü ne hûd şâhe niyâz it

Her kâr ki duşvâr ola Allâh'a niyâz it

Kıl âh-ı seher-gâhunı sermâye-i maksûd

Mânend-i sabâ her gül-i nev-câhe niyâz it

⁷⁸⁶ Halûk İpekten, *İsmetî Divanı (Edisyon Kritik)*, s. 37.

Bir zevkde yüz câm ile bir dem meded ey şevk

‘Özr ile gelen her gam-ı cân-gâhe niyâz it

Ser-rişte-i ümmîd eger olsa da pür-pîç

Bir ‘ukde-güşâ ‘ârif-i âgâhe niyâz it

Ol şüh bugün ‘İsmetiyâ seyre çıkarmış

‘Uşşâk ile var sen de ser-i râhe niyâz it   İsmetî G 4

XXIV. ŞİİR

Nâbî'nin “seyr it” redifli aşağıdaki gazeli yedi beyitten müteşekkildir.⁷⁸⁷ Şair, tasavvufî yönü ağır basan bu gazelinde, bizleri kâinattaki varlık ve olgulara bakıp onlar hakkında tefekkür ederek “vahdet” sırrını anlamaya davet eder. Şaire göre, kesret âlemindeki her şeyin aslı bir noktadan ibarettir. Nokta, vahdeti (asıl ve hakîkî olanı) temsil eder. Vahdet ve kesretin mahiyetini anlamak isteyen, yüz ve saçlara bakmalıdır. İnsanda yüz, vahdeti; saçlar ise kesreti temsil eder. Yüz, ilâhî tecellî nurlarının aynasıdır. Saçlar, kesretin zulümâtı sebebiyle siyahtır, çoktur. Saç ve yüzün bir arada olması gibi, vahdet ile kesret, iman ile küfür bir arada bulunabilir. Kesret içinde vahdeti bulmak isteyen kimse, lâfızda oyalanmayıp manaya bakmalıdır. Mânâ kıymetlidir ve tıpkı misk kesesinin misk âhusunun karnında gizlenmiş olması gibi gizlenmiştir. Cenâb-ı Hak, her şeyi her an yeniden yaratmaktadır. Ölümden sonraki diriliş de bu durmaksızın devam eden yaratmasının neticesi olacaktır. Bunu anlamak isteyen, gül bahçesindeki çiçeklerin tekrar tekrar açmalarına, ırmağın kaynağındaki suların hiç durmadan çağlamasına bakıp tefekkür etmelidir. İnsan, hadiselerin derûnuna bakarak dünyanın tıpkı çevganın ucundaki

⁷⁸⁷ Bilkan, *Nabî Divanı*, C. 1, s. 474.

top gibi ilâhî iradeye tâbi olduğunu; âlemdeki her şeyin, ilâhî iradenin arzusuna göre şekillendiğini fehmelmelidir:

Zâhir ü bâtna bak hây ile hûyî seyr it

Vahdet ü kesreti gör rûy ile mûyî seyr it

Mülk içinde melekûtî göreyüm dersen eger

Lafzda ma'nîye bak nâfede bûyî seyr it

İmtiyâzun sebebin asldan istersen eger

Hâke bak dîde-i 'ibretle sebûyî seyr it

Bilmek istersen eger halk-ı cedîdün sırrın

Gülşenün nâmiyesin gör leb-i cûyî seyr it

Noktadan dâ'irenün gerdişin it istîşhâd

Tohminun za'fını gör cirm-i gedûyî seyr it

Bâd-pây-i nefes üzre sipeh-i savt-ı hurûf

Sayd-ı ma'nâ için eyler tek u pûyî seyr it

Mâverâ-yı felege eyle güzer ey Nâbî

Hâm-ı çevgân-ı irâdetdeki gûyî seyr it

Nâbî G 28

XXV. ŞİİR

Nâbî, yedi beyitten oluşan "it" redifli hikemî gazelinde⁷⁸⁸ kemâlâta ererek Allah'a lâayık bir kul olmak isteyen kimseye seslenir. Ona, bu emeline ulaşabilmesi için Hak yoluna sadakatle bağlı olmasını; kâinat üzerine tefekkür ederek ondaki hikmetleri anlamasını, daima kulluk bilinci ile Hakk'a itaat etmesini, dünya sevgisini kalbinden

⁷⁸⁸ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s. 475.

çıkarmasını ve günahlarından çokça pişman olup tevbe etmesini tavsiye eder. Hakk'ın hükmüne ümitle teslim olanın, ümit ettiğiinden çok daha fazlasına nâil olacağını müjdelir:

Evvel dilünü sîh-i sadâkatde kebâb it

Bu meykededen sonra temennâ-yı şarâb it

Eyle çü güzer nakş-ı suver-hâne-i hestî

Bîdârlıgun nâmını hâk eyle de hâb it

Âdâb-ı 'ubûdiyyeti eşcârdan öğren

'Aksün bile tâ'atver-i seccâde-i âb it

Âyîne-i idrâkünü sâf eyle sivâdan

Mihman mı gelür hâne-i nâ-pâke hicâb it

Tahtından olur çehre-nümâ ma'nî-i ihlâs

A'mâlüne bak hakk-i emânî-i sevâb it

Ref' eyle du'â niyyetine destüni ammâ

Taksîr-i 'ibâdetde ruh-ı şerme nikâb it

Nâbî birine bin getirür tohm-ı ümîdün

Teslîm-i tevekkülkede-i cîb-i türâb it

Nâbî G 29

XXVI. ŞİİR

Nâbî'nin yedi beyitten oluşan “geç” redifli gazeli,⁷⁸⁹ güzel ahlâkın ve tasavvufî edebî gereklerinden bahseden hikemî bir şiirdir. Şair bu gazelinde, mânevî sahada kazançlı olmak isteyen kimselere seslenir. Onları, bütün dünyevî iddia ve hırslardan vazgeçmeye; Allah'ın hükmüne tam bir teslimiyetle rıza göstermeye davet eder. Şair, bu gazelde kast ettiği dünyadan vazgeçişin, zâhidinki gibi içi boş, riyaya dayalı bir perhizkârlık veya hayattan kopuş olmadığını şiirin ikinci beytinde “Ey zâhid, makam mevkî sahibi olmanın verdiği meşguliyet, Allah'a yakın olmaya mâni değildir. Sen hasır Allah'a yakınlığa âlet etme. Bu riyadan geç!” diyerek gösterir. “Bu riyâ” tamlaması, “bûriyâ” (hasır) kelimesi ile sesteştir. Böylece, bu kelime oyunu ile tevriye (çift anlam taşıma) edebî sanatı da icra edilmiş olur. Şair, muhatabını haklı olduğu davalardan, artık hükmü kalmamış eski düşmanlıklardan, yaptığı iyilikleri başa kalkmaktan vazgeçmeye davet eder. Dünyalık isteklerden, makam mevkî iştihâsından vazgeçenin emniyet bulacağını hatırlatarak nefsî iddialardan uzaklaşıp hakikate yol almaya davet eder. Son beyitte, Hakk'ın hükmüne rıza ile teslim olmayı, insanın manevî yaralarının ilacı olarak sunar:

Nevâzişkârî-i bîgâne cevri-âşinâdan geç

Gel ey şûh-ı vefâ-düşmen bu vaz'-ı nâ-revâdan geç

Degüldür kâr u bâr-ı câh mâni' kurb-ı Yezdâna

Hâsiri âlet-i kurb itme zâhid bu riyâdan geç

Teber-hîzümünden alur intikâmın âteşün ammâ

Sen âhen-dillük itme sebkât itmiş mâ-cerâdan geç

⁷⁸⁹ Bilkan, *Nabî Divanı*, C. 1, s. 482-483.

Olursun dâver-i fermân-revâ-yı mülk-i âsâyiş
Hele bir kerre ser-hadd-i cedel-hîz-i recâdan geç

Tutarsan pendümi kalsın şikest-i hâtırun ber-câ
Tefâhur-gûne vaz'-ı imtinân-ı mûmiyâdan geç

Füzûndur ma'de-i 'ömr-i 'azîze darı nef'inden
Nevâl-i devlet-i pâ der-rikâb-ı iştihâdan geç

Sakin dârû-yı teslîm u rızâdan geçme ey Nâbî
Geçersen bâde-i gavgâ be-dûş-ı iddi'âdan geç Nâbî G 38

XXVII. ŞİİR

Nâbî, altmışlı yaşlarına ulaşınca başta kendisine olmak üzere ihtiyarlık çağına ulaşan kimselere seslenen bir gazel kaleme alır. Yedi beyitten oluşan, “zamanıdır” redifli bu hâkimâne gazelde⁷⁹⁰ şunları söyler: “Ey gönül! Altmış yaşına ulaştın, ihtiyarladın. Artık hevâ ve heves sarhoşluğundan kurtulup iyileşme, günahlardan yüz çevirip Hakk’a yönelme zamanıdır. Arzularına tapınan nefsinin kınayarak elinden kaçan ibadet ve taat fırsatlarını telâfi etme zamanıdır. Şimdi, günahlarından duyduğun pişmanlık dolayısıyla gözyaşlarını bir akarsu gibi tevâzû toprağına dökerek tevbe fidanını sulama zamanıdır. Artık zaman kısaldı, manevî mertebeleri kat edip fenafillâha ulaşacak vakit de kalmadı; Hakk’a gücünün yettiği kadarı ile yaklaşmaya kanaat etme zamanıdır. Günahlar ile ruhun hastalandı, onu af ilacı ile iyileştirme zamanıdır. Saçların, gece biterken gökyüzünde beliren sabah beyazlığı gibi bembeyaz oldu; o halde gaflet uykusundan uyanıp ibadet

⁷⁹⁰ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s. 506-507.

etme zamanıdır. Ne zamana kadar Hakk'ın emirlerine isyan yolunda sefer edeceksin!?
Artık güzel ameller seccâdesinde ikâmet etme zamanıdır.”

Şiirindeki bu ifadeler ile altmış yaşına gelen bir insan için hayatın en verimli çağının geçtiğini hatırlatan Nâbî, kendisini ve muhatabını geçmişteki günahlara tevbe edip kalan zamanı en iyi şekilde değerlendirmeye, hevâ ve hevâse uymaktan vazgeçmeye, güzel ameller işlemeye ve ibadet etmeye yönelip elden kaçan fırsatları telâfi etmeye davet eder:

Sittîn irişdi ey dil inâbet zamânıdır

Ser-germî-i hevâdan ifâkat zamânıdır

Fırsat giçer telâfî-i mâ-fât vaktidür

Nefs-i hevâ-peresti melâmet zamânıdır

Dök cûy-bâr-ı eşküni hâk-i darâ'ate

Sîr-âbî-i nihâl-i nedâmet zamânıdır

Bâzûlarında kalmadı âgûşa iktidâr

Sâde müşâhedeyle kanâ'at zamânıdır

Ahlât-ı ma'siyetle 'alîl oldu cân-ı zâr

Ey 'afv-ı çâre-sâz 'inâyet zamânıdır

Oldı beyâz-ı subh gibi mûy-ı ser-sefîd

Ey hurfe-çeşm uyan ki 'ibâdet zamânıdır

Tâ key sefer mesâlik-i 'isyâna Nâbiyâ

Seccâde-i 'amelde ikâmet zamânıdır

Nâbî G 65

XXVIII. ŞİİR

Nâbî, “tecâhül-i ârif”⁷⁹¹ yoluyla fikirlerini daha çarpıcı hale getirdiği “-mi olur?” redifli yedi beyitlik gazelinde,⁷⁹² muhabbeti evdeki ışığa benzetir. “Nasıl içinde ışık olmayan evde hayat olmazsa, muhabbet olmayan kalpte de merhamet olmaz.” der. Hakk’ın mağfiretine gurur sahiplerinin değil, aczini arz ederek af dileyenlerin nâil olacağını ifade eder. Günahkârları kınayıp incitmeye hevesli olan kimseye, “Bir kimseyi incitmek kadar büyük günah var mıdır?” diye sorar. İlmi ve mârifeti ile övünen edeb yoksunu kimseye: “Senin ilim ve mârifetinin kime ne faydası var, âlemde güzel ahlâk gibi mârifet mi olur?” diyerek edeb olmadan ilmin bir kıymeti olmadığını vurgular. Makam mansıb elde etmek hırsıyla el etek öpüp, izzetini hiçe sayanlara, Cenâb-ı Hakk’ın izni olmadıkça kimseden fayda göremeyeceklerini hatırlatır. Kanaati tâlih kuşuna benzettiği son beyitte, tok gözlü olmanın insan için en büyük zenginlik olduğunu ifade eder. Böylece muhatabını merhametli, hoşgörülü, edeb sahibi, mütevekkil, kanaatkâr olmaya; Allah karşısındaki aczini idrâk etmeye davet eder:

Bir dil ki bî-mahabbet ola merhamet m’olur

Bir hânenün ki şem‘ası yok meskenet m’olur

‘Acz u niyâz olur yine olursa çâre-sâz

Yohsa gurûr vâsıta-i magfîret m’olur

Âlûdegânı mâil-i âzârsın velî

Âzâr-ı hâtıra yitişür ma‘siyet m’olur

⁷⁹¹ Tecâhül-i ârif (Bilmezden gelme): Şairin, kendisinin ve muhatabının bildiği bir gerçeği, fikirlerini daha çarpıcı duruma getirmek maksadıyla bilmiyormuş gibi sormasına dayanan edebî bir sanattır. Bkz.: Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, s. 101.

⁷⁹² Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s. 532-533.

Gayrîye ‘ilm ü ma‘rifetünden senün ne sûd
‘Âlemde hüsni-hulk kadar ma‘rifet m’olur

Râhat mı kor bedende hurûş-ı sirişk ü âh
Bî-i‘tidâl âb u hevâ ‘âfiyet m’olur

Tâ key bu bûs-ı dâmen u dest ey hâris-i câh
Takdîrden müsâ‘adesüz maslahat m’olur

Nâbî uçurduk âh-ı Hümâ-yı kanâ‘ati

Hursendlik gınâsı kadar saltanat m’olur

Nâbî G 98

XXIX. ŞİİR

Nâbî, dokuz beyitten oluşan “olmadadır” redifli hikemî gazelinde,⁷⁹³ muhatabını teslim ve tevekküle, hakîkate sâdık olmaya, insanların değerini makam sahibi olmaktan değil hakikat ehli olmaktan alacağını anlamaya, şöhretten uzak durmaya, mütevâzî olmaya, güzel ahlâkın değerini bilmeye ve imanda yakîne ulaşmak için gayret göstermeye davet etmek üzere şunları söyler:

“Hâlinden şikâyet edip durmakla huzura kavuşulur sanma; âfiyet, tevekkül köşesinde oturmakla elde edilir. Refah zamanlarında iyi ve doğru olmak kolaydır; doğruluk, sıkıntılı zamanlarda sınanır. Gerçek doğruluk, zarûret günlerinde dahi sağlam kalan doğruluktur. Makam mevkî sahipleri, bir köşeye çekilip kendiyle baş başa kalmanın lezzetinden mahrum olurlar. Padişahların izzeti, halka görünmemelerinden ileri gelir. Daima göz önünde bulunan kimseye, insanların rağbeti azalır. Binânın taşının

⁷⁹³ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s. 554-555.

yüksekliğine diyecek söz yok, ancak asıl sözü edilmesi gereken ikbâl yüzüğünün taşı olabilmektir. Ey bulunduğu makamı süslemeye uğraşan kimse, asıl hüner hakikat erbâbına çirak olabilmektir. Ey kendini beğenmişlikle insanlara surat ekşitmekten lezzet alan kimse, asıl lezzet güzel ahlaklı olmaktır. Mü'min kulların, ayaklarının altındaki yeryüzüne (namaz ibadeti dolayısıyla) günde beş defa yüz sürmeleri, ibret alınacak bir durumdur. Cehâlet, vehim denilen kirli suya bulanmaktır; ma'rifet ise, yakîn denizine batmaktır.”

Sanma âsâyiş-i dil zâr u hazîn olmadadur

‘Âfiyet künc-i tevekkülde mekîn olmadadur

Kime el virse refâhiyyet olur râhat-yâb

Sıdk eyyâm-ı zarûretde metîn olmadadur

Sâha-i câh ferâh olsa gider zevk-i ferâg

Râhatun lezzeti peygûle-güzîn olmadadur

Kesret-i rü'yet olur mûris-i naks-ı ragbet

‘İzzet-i pâdişahân perde-nişîn olmadadur

Ne suhan rif'atine seng-i binânun ammâ

Suhan engüşter-i ikbâle nigîn olmadadur

Ey iden dâ'ire-i câhını tezyîne heves

Hüner erbâb-ı temennâya mu'în olmadadur

Ey alan nahvet ile türşî-i rûdan lezzet

Lezzet ahlâk-ı hasenle nemekîn olmadadur

Mü'min eylerse bile rûy-ı zemîni pâ-mâl

Günde heştâd ‘aded rû-be-zemîn olmadadur

Nâbiyâ cehldür âlâyîş-i çirk-âb-ı zünûn

Ma‘rifet gavta-hor-ı bahr-ı yakîn olmadadır Nâbî G 126

XXX. ŞİİR

Nâbî Divanı'nın sekiz beyitten oluşan 135 numaralı gazeli, ek düzeyindeki “-lıkdadur” redifiyle Nâbî Divanı'nın Türkçe'nin kullanımı ve âhenk bakımından en ilgi çekici gazellerindendir.⁷⁹⁴ Şair, rindce bir edâ ile yazdığı bu gazelde, bereketli bir ömür sürmek isteyen kimseyi, kalp kırmamaya, gönül incitmemeye; dünya ve âhiret kurtuluşu isteyen, malk mülk kaydından kurtularak yükünü hafif tutmaya; elde ettiği nimeti az bulanı, o nimete lââyık olup olmadığını sorgulamaya davet eder. Günahkârları, pişmanlık zeminine af dileme tohumu ekmeye, yani tevbe etmeye çağırır. Kimseye bir faydaları dokunmayan buna rağmen sahip oldukları ilim, servet ve mârifet ile övünüp duranları meyvesi olmayan servi ağacına benzetir. “Servi ağacı gibi boyunun uzunluğu ile övünme; ağacın kıymeti meyve vermesindedir.” diyerek topluma faydalı olmanın önemini dile getirir. Gazelin son beytinde, hicrânı tatmadan vuslatın, esâreti bilmeden hürriyetin kıymetinin anlaşılamayacağını söyleyen şâir, her şeyin zıddıyla kâim olduğunu, kulun başına gelen her şeyin bir hikmet gereği verildiğini vurgular:

Efzûnî-i hayât kem-âzarlıkdadır

Sermâye-i necât sebük-bârlıkdadır

Feyyâza buhl nisbeti hâşâ revâ degül

Hikmet hemân o lutfâ sezâvârlıkdadır

Sühanveş olma âyineveş saf-meşreb ol

Rûy-ı safâ her âyine hemvârlıkdadır

⁷⁹⁴ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s.561-562.

Saç tohm-ı i'izârı zemîn-i nedâmete

Neşv ü nemâ-yı tevbe günehkârlıkdadır

Yâd it zamân-ı hattunı ey şûh-ı kem-nigeh

Mestânenün hacâleti huşyârlıkdadır

Ol meh gelür mi seyr idelüm meclise bu şeb

Bed-cahdün imtihânı vefâdârlıkdadır

Mânend-i serv eyleme kâmetle ihtizâr

İkbâl-i şâhsâr girân-bârlıkdadır

Bî-hicr zevk-i vasl ne ma'lûm Nâbiyâ

Âzâdelik safâsı giriftârlıkdadır Nâbî G 135

XXXI. ŞİİR

Beş beyitten oluşan “eyler” redifli hikemî gazelinde⁷⁹⁵ Nâbî şunları söyler: “Şahit olduğu şeylerin iyiliği ve kötülüğü hakkında hüküm vermeyi alışkanlık haline getiren kimse, kalbinde bir mahkeme kurmuş olur. Hayal fânusundaki suretler, ışığın yardımıyla hareket ediyormuş gibi görünür; hadiseleri sathî bir bakışla değerlendirenler, suretlerin hareket ettiğini zannederler. Su değirmenindeki taş kendi kendisine dönüyor zannetme; su ve hava görünmez bir biçimde, onun dönmesine yardım eder. Kim halkı zulüm okunun hedefi haline getirirse, onun okunun ucundaki sivri demir, kendi hayat ağacının dalını kesmek için testere olur. Damarını hekimin neşterine öptüren, kahırla lutfun aynı şey

⁷⁹⁵Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s.564.

olduğunu anlar.” Şair bu ifadeleriyle muhataplarını kişi ve hadiseleri sathî bir bakışla yargılamamaya, kâinattaki tecellilerin görünenden farklı veçheleri olduğunu fark etmeye davet eder. Her şeyin asıl fâilinin Cenâb-ı Hak olduğunu ancak basîret sahiplerinin anlayacağını, “hayâl fanusu” örneği ile açıklar. Kâinattaki birçok işin, gaybdan gelen ilâhî yardımlar vasıtasıyla gerçekleştiğini vurgular. Zâlim muktedirlerin zulüm vasıtalarının bir gün kendilerine yöneleceğini ve sonlarının kötü olacağını söyleyerek zulüm erbabını uyarır. Şiirin son beyti, Nâbî Divanı’nın en meşhur dizelerindedir. Şair bu beyitte, Cenâb-ı Hakk’ın celâl tecellîlerinin de cemâl tecellileri gibi kula lütuf olduğunu açıklamak üzere acı duyacağını bile bile kendisini hekimin neşterine teslim eden insanı örnek gösterir. Neşterin vereceği acı, o kimsenin şifasına vesile olacaktır:

Her ki bu nîk ü bed kaydını mu’tâd eyler
Kalbinün sâhasına mahkeme bünyâd eyler

Devr ider şu’le ile sûret-i fânûs-ı hayâl
Anı kûteh-nazarân sûrete isnâd eyler

Âsyâb içre olan gerdişi sengün sanma
Kuvvet-i âb u hevâ gaybdan imdâd eyler

Erre-i şâh-ı hayât olur ana peykânı
Kim ki halkı hedef-i nâvek-i bî-dâd eyler

‘Ayn-ı lutf oldugını kahrın o anlar Nâbî
Ki regin bûsegeh-i nişter-i fassâd eyler

Nâbî G 138

XXXII. ŞİİR

Nâbî, aşağıdaki hâkimâne gazeline⁷⁹⁶ güzel ahlâka, şahsî veya toplumsal huzurun gereklerine dair tespitlerde bulunur. Nâbî, her beytinde farklı bir konuya değindiği bu şiirinde, dünyanın nizamının sağlanması için devlete, mal ve mülke ihtiyaç olduğunu; ancak hayatın zevkinin kişilerin huzur ve sağlık içinde birbirleri ile sohbet ve ülfet etmelerinde gizli olduğunu hatırlatarak, makam ve zenginliğin mutlu olmak için yeterli olmadığını vurgular. İnsanların elindeki nimetlere hased edenlere, dünyada zenginliğin de fakirliğin de; izzetin de zilletin de; sevincin de üzüntünün de bir döngü içinde her kula isabet ettiğini hatırlatarak onları hırs ve hasedden uzak durmaya çağırır. Dünyanın, dolapları kâh açılıp kâh kapanan bir çarka benzediğini, ilâhî hikmetler gereği insanlara bazen iyi, bazen kötü yüzünü gösterdiğini hatırlatır. “Kesintisiz vuslat bıkkınlık getirir. Ayrılığın zehri, vuslat sofrasının çeşnisidir” diyen şâir, dünya hayatında başa gelen sıkıntıların, nimetlerin kadrini bilmeye sebep oluşuna işaret eder. İnsanların sevgi ve takdirinin dış görünüşteki güzellik ile değil, içten gelen bir kuvvet ve sahip olunan bir meziyet ile kazanılacağını söyler. İffetin kıymetli olanının günahla yüzleşmiş insanın iffeti olduğunu vurgular. Son beyitte, gökyüzünün eserlerini yaymak ve sergilemek için toprağa muhtaç olduğunu hatırlatarak her izzetin, zilletle münasebeti bulunduğunu vurgular. Böylece, dünya hayatında insan için mutlak izzetin mümkün olmadığına ve bütün mahlûkâtın birbirine muhtaç olduğuna işaret eder:

‘Âlemün gerçi nizâmı devlet ü ni‘metledür

Lîk zevki ‘âfiyetle sohbet ü ülfetledür

Olma ey tab‘-ı harîs enbân-güşâ-yı ıztırâb

Kâr u bârı âsiyâb-ı ‘âlemün nevbetledür

⁷⁹⁶ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s. 596.

Gâh açar gâhî kapar birisi sîm ü biri zer
Cünbiş-i hikmet-nümây-ı çerh hep sâ‘atledür

Bî-nemekdür vaşl-ı bî-fasl eyler îrâs-ı kelâl
Çaşni-i hân-ı vuslat telhî-i firkatledür

Âb u tâbindan degüldür eylemek cezb-i kulûb
La‘l-i gül-fâmı fakat te’sîr-i hâssiyyetledür

‘İffet-i zühhâd-ı hâlî-deste yokdur i‘tibâr
Ârzû-yı tab‘da icrâ refâhiyyetledür

Bast-ı âsâr itmede muhtâcdur hâke felek
Nâbiyâ her ‘izzetün âmîzişi zilletledür

Nâbî G 180

XXXIII. ŞİİR

Nâbî Divanı’nın 191 numaralı gazeli,⁷⁹⁷ ek düzeyindeki “-lıklardadır” redifiyle dikkat çeker. Soyut kavramları somutlaştırması fonksiyonu ile de Türkçe’nin en işlek yapım eklerinden olan “-lık/-lik” ekinin çokluk, bulunma ve bildirme ekleriyle bir araya gelmesinden oluşan “-lıklardadır” redifi ile Türkçe’nin hareketli ve âhenkli kullanımının divan şiirindeki özgün bir örneği verilmiş olur. Nâbî, mutlu bir hayat sürmenin gereklerinden bahsettiği bu gazelinde, hürriyetin lezzetinin arzu ve istekleri azaltmakla alınacağını, yumuşak huylu olmanın gönül rahatlığını artıracığını ifade eder. Dostlarının hatırını hoş tutmak ve insanlar tarafından sevilme isteyenleri, karşılığında menfaat

⁷⁹⁷ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s. 603-604.

beklemeden iyilikler yapmaya ve yüzlerinde içten tebessümler taşımaya davet eder. Arzularına ulaşmak isteyenlere, önlerine çıkan engeller karşısında geri çekilmemelerini; çözülmesi mümkün olmayan meselelere dahi çare aramalarını salık verir. İnsan nefsinin ihtiyarlıkta dahi dünya hırslarından vazgeçmediğini hatırlatır. Birilerine baş eğmeden servet ve mevkî sahibi olunamayacağını söyleyen şair, servet ve mevki sahiplerine minnet etmekten kurtulmak isteyenleri, dünyaya olan rağbetlerini azaltmaya çağırır:

Lezzet-i âzâdegî bî-ârzûluklardadır

Çâşnî-i istirâhat nerm-hûluklardadır

Hâtır-ı ahbâbı teshîrûn reh-i âsânteri

Bî-tekellûf bî-tasannu‘ hande-rûluklardadır

Mülk-i hâtır-hâhda maksûdun istiklâl ise

Müşkilât-ı gayrı halle çâre-cûluklardadır

Cânib-i ma‘nâya fehm it secdesinden hâmenün

Mâye-i sâmân-ı rif‘at ser-fürûluklardadır

Kuvvet-i reftârdan vâ-mânde olmışken yine

Pây-i bed-hûy-ı heves bîhûde-pûluklardadır

İmtinânından halâs olmak kibâr-ı ‘âlemün

Çeşme-sâr-ı ârzûdan dest-şûluklardadır

Nev-be-nev mîve zuhûrîveş dirâht-ı köhnedan

Tab‘-ı Nâbî pîrlükde tâze-gûluklardadır

Nâbî G 191

XXXIV. ŞİİR

Nâbî, beş beyitten oluşan “itmekdür” redifli hikemî gazelinde ⁷⁹⁸ “Yüksek mevkîlere gelmiş olmak bir kimsenin yüceliğini göstermez; kişi için en yüksek makam, insan olabilmektir.” anlamındaki dizesiyle güzel ahlâk sahibi olmanın önemini vurgular. Şair, “bir kişinin ahmaklığının alâmeti, bu herkese kin besleyen dünyadan lütuf ve mürüvvet beklemesidir.” diyerek bu dünyada kesintisiz bir rahatlık, mihnetsiz bir safa olmadığını hatırlatır. Şiirin devamında, hiçbir gamı, tasası, arzusu olmayan bir kimsenin mutlu olamayacağını, bu kimseyi mutlu edecek ilacın bir şeye muhabbetle bağlanmak olduğunu ifade eder. “Bu dünyâda her arzusuna kavuşmuş olmak hüner değildir; asıl hüner, bir gönül ehline yardım için çabalamaktır.” diyerek, Allah dostlarının yakınında olup onların davasına hizmet etmenin insan için en büyük mârifet olacağını vurgular:

Ne ‘arz-ı câh ne ızhâr-ı himmet itmekdür

Kişiye câh-ı bülend âdemiyyet itmekdür

Nişân-ı eblehi gerdûn-ı kîne-perverden

Niyâz-ı lutf u recâ-yı mürüvvet itmekdür

Zamânede hüner-i dîgerâne reşk itmek

Meta‘-ı dânişe isbât-ı rağbet itmekdür

Esîr-i keş-me-keş-i bî-gamî olan kalbün

‘Îlâcı beste-i kayd-ı mahabbet itmekdür

⁷⁹⁸ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 1, s. 635-636.

Felekde kâmvver olmak hüner degül Nâbî

Hüner bir ehl-i dile sarf-ı himmet itmekdür Nâbî G 235

XXXV. ŞİİR

Nâbî, âlemin ve insanın yaratılışı hakkında tefekkür etmeye davet eden “garaz” redifli yedi beyitlik gazelinde⁷⁹⁹ şu hakikatleri dikkatimize sunar: Cenâb-ı Hak âlemleri “insan-ı kâmil” hürmetine yaratmıştır. Kâinâtın ulvî ve suflî unsurlarının hepsinden üstün olan, Arş-ı A’zam’ı cem ettikleriyle birlikte kendinde toplamış bulunan insan-ı kâmil gönlüdür. İnsanı bu denli kıymetli kılan, onun sureti değildir; ondaki cevherde var olan Zât-ı Aslî’ye ait hakikattir. Yani, nefes-i Rahmânîdir. Cenâb-ı Hak, hikmetlerle dolu bu varlık kitabını, ondaki meseleleri tahkik edip onda bize sunulan hakikat ilmini öğrenmemiz için ortaya koymuştur. Bu âlemde içinden geçtiğimiz merâsimler, bizi meşgul eden fânî işler, bunlar arasında Hakk’a intisap etme vesileleri bulmamız içindir. Rahatsız bir misafîrhane hükmündeki şu dünyada, hakikat şehrine doğru yol alırken bir müddet konaklamak için bulunmaktayız:

Âferînişden ne deryâdur ne sâhildür garaz

Ne sadeften lü’lü-i insan-ı kâmindür garaz

Kâ’inâtun bakma ‘ulviyyât ü süfliyyâtına

Câmi‘-i mecmu‘-ı ‘arş-ı a‘zam-ı dildür garaz

Cevher-i zâtî-i aslîdür hakikatden murâd

Sanma insândan fakat şekl ü şemâ’ildür garaz

⁷⁹⁹ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 729.

İtmeden vaz'-ı kitâb-ı hikmet-âmîz-i vücûd

İktisâb-ı 'ilm ü tahkîk-i mesâ'ıldür garaz

İltizâm-ı bâd u ah-ı âteş-i cân-sûzdan

Südde-i dergâh-ı Hakdan ref'-i hâildür garaz

İrtikâbât-ı perestiş-kâri-i tavr-ı rüsûm

İntisâb-ı Hakka tahsîl-i vesâ'ıldür garaz

Gelmeden Nâbî bu mihman-hâne-i bî-râhata

Şehr-i 'asla vasl için tayy-ı menâzıldür garaz

Nâbî G 365

XXXVI. ŞİİR

Nâbî, yedi beyitten oluşan “şart” redifli gazelinde⁸⁰⁰ fenâfillah yolundaki Hak âşığına tasavvufî remizleri kullandığı mecâzî bir dille seslenir. Şiirin redifi olan “şart” kelimesinden de anlaşılacağı üzere, şiirde Hak âşığının vuslata ulaşması için yerine getirmesi şart olan ödevlerinden bahsedilir. Nâbî, bu sûfiyâne gazelinde, dünya zevklerinden vazgeçmenin, masivadan yüz çevirerek gönlünü yalnızca Hakk’a bağlamanın Hak âşığının en önemli ödevi olduğunu belirtir. İlâhî vuslatı arzu eden kimsenin kesretten vahdete doğru yol alması gerektiğini “kirpik” sembolü ile anlatır. Benlik vehminden kurtulmadan vuslat ümidi taşımanın, boş bir hayal olduğunu ifade eder. Vahdet makamına ancak gönlünü tamamen Hakk’a verenlerin ulaşabileceğini “pazar” istiaresiyle dile getirir; ilâhî aşk pazarında gönül nakdini peşin peşin vermeden vuslat kumaşının satın alınamayacağını söyler. Aşk hakkında söz söylerken edebe riayet

⁸⁰⁰ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 730-731.

etmenin çok önemli olduğunu belirten şair, istikâmet üzere olmanın ilâhî aşk yolunun şartı olduğuna dikkat çeker:

Terk-i hâb-ı ‘âfiyettür ‘âşık-ı bîmâre şart

Gayrîden kat‘-ı nazardur dîde-i bîdâre şart

Baglamakdur saff-ı müjgân birbiriyle dest-i ‘ahd

Âsitân-ı dîdede hâhişger-i dîdâre şart

Deste girmez mezra‘-ı ümmîd bî-terk-i hodî

‘Âlem-i gaybe seferdür ibtidâ timâre şart

Virmedin nakd-i dili girmez ele kâlâ-yı vasl

Çünkü teslîm-i mebî‘ itmekledür bâzâre şart

Kangısının irtikâbında gönül hayrettedür

Hem güneş hem girye-i hacletdür istiğfâre şart

Hâme hengâm-ı suhan olsa ‘aceb mi ser be-pîş

Olduğın anlar mürâ‘ât-ı edeb güftâre şart

Zuhr-ı fermânda olur Nâbî düm-i imzâsı râst

Her cihetden istikâmet oldı defterdâre şart

Nâbî G 366

XXXVII. ŞİİR

Nâbî, beş beyitten oluşan “galat” redifli hikemî gazelinde⁸⁰¹ insanoğlunun hevâ ve hevesine uyararak içine düştüğü bazı çirkin halleri ve kötü amelleri dile getirerek bunların hatâ oluşuna vurgu yapar. Bu bağlamda, insanoğlunun dünyalık arzularına ulaşmak hevesiyle alçak tıynetli kimselerin önünde eğilmesini, zâlim muktedirlere tâbî olmasını, fânî dünya için gam keder çekmesini eleştirir. Kendisine ebedî saadet vaat edilen insanoğlunun fânî zevklerle oyalanmasının ve mânâ âleminin güzellikleri dururken sûretlere râm olmasının yanlışlığını dile getirir. Hakikatin peşindeki insanı, “fark” hâletinde oyalanmayıp “cem” makamına yükselmeye; yani, baktığı her şeyde Cenâb-ı Hakk’ı müşahade etmeye davet eder:

Matlab-ı dünyâ için dûnâna pest olmak galat

Nâz-ı bâlâ-dest-i dûna zîr-dest olmak galat

Dûda hem-yâb olmuş âsiyâb-ı nâ-şâyest için

Bu ribât-ı ‘âriyetde pây-dest olmak galat

Neş’e-i câm-ı bekâ hâhişger-i mahmûr iken

Gerdiş-i peymâne-i kân ile mest olmak galat

Beytten maksûd halvet-hâne-i ma’nâ iken

Bâtını inkârla sûret-perest olmak galat

Câm-ı dil âsûde-i zîr-i cenâh-ı cem’ iken

Seng-i dest-i fark ile Nâbî şikest olmak galat   Nâbî G 368

⁸⁰¹ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 733.

XXXVIII. ŞİİR

Nâbî, dokuz beyitten oluşan “ol” redifli gazelinde⁸⁰² insanı mutluluğa, huzura ulaştıran güzel ahlak ilkelerini dile getirir. Bu bağlamda, düşmandan alınan öcün insana zarar veren bir mükâfat olduğunu vurgulayarak kişiyi kin duygusundan uzak kalmaya davet eder. Hayatın sıkıntı ve kederlerinden korunmak isteyenleri, Allah’a tevekkül etmeye çağırır. Bencilliğin mutsuzluktan başka bir şey getirmeyeceğini belirttikten sonra “sen sana yalnızca kendini gösteren aynayı kır da herkesi gör” diyerek başkalarının meziyetlerini takdir etmenin, herkesin iyiliği için çalışmanın lüzumunu belirtir. İnsanların sevgi ve teveccühünü kazanmak isteyenleri asık yüzlü, çatik kaşlı olmaktan sakınmaya, alçakgönüllü olmaya çağırır. Şâir, bu şiir ile seslendiği kimselere, dostlara karşı merhametli, düşmanlara karşı metin olmayı; kötülerle düşüp kalkmaktan uzak durmayı ve halka hizmet yolunda başa gelen zorluklara sabretmeyi salık verir:

Peykân-şiken-i nâvek-i endîşe-i kîn ol

Var zahm-ı mükâfâtdan âsûde-nişîn ol

Sen eyledüğün cevri ümîd eyleme benden

Ey çerh-i sitemger yüri sen benden emîn ol

Zilzâl ü ‘avâsıfdan emân ise murâdun

Bünyân-ı feleksâ-yı tevekkülde metîn ol

Hod-kâmlarun mâ-hasalı nakd-i kederdür

Âyîne-i hod-bîni şikest it heme-bîn ol

⁸⁰² Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 826.

Eylesen eger halkdan ümmîd-i teveccüh

Mir'ât-ı musaffâ gibi bî-çîn-i cebîn ol

Keclikleri âyîn-i tevâzu'dan iden râst

Sür rûy-ı siyâhun yire hem-reng-i nigîn ol

Mânend-i kemân hükmini vir redd ü kabûlün

Ahbâbunı âgûşa çek a'dâya metîn ol

Âvihtelikden hazer it çâh-ı kenîfe

İstersen eger kıymet ile nâfe-i çîn ol

Muhtâc iken ebnâ-yı cihân lutfına Nâbî

Pâ-mâllığa sabrda hem-tab'-ı zemîn ol

Nâbî G 484

XXXIX. ŞİİR

Nâbî, “ol” redifli bir diğer gazelinde⁸⁰³ beşeri münasebetlere ilişkin öğüt ve tavsiyelerde bulunur. Muhatabını nifak ehline karşı sert ve mesafeli, Hakk'a ve hak dostlarına vefalı olmaya; zulme rızâ göstermemeye; dünyalık hırsıyla dolu olanlara değil de hakikî ihtiyaç sahiplerine iyilik yapmaya; kötü huylu câhil kimselerden yüz çevirip güzel ahlâklı kimselerle dost olmaya; dostlara karşı çok merhametli, düşmanlara karşı çetin olmaya davet eder:

⁸⁰³Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 834.

Ser-cûş-ı nifâk olsa ‘ayân mevc-i girân ol

Anılsa eger sâz-ı vefâ mûy-ı miyân ol

İkrâra gelû-gîrlik it güm-şüdegânı

İt nâm-ı Hakk'ı nakş-ı cebîn pâre-i nân ol

Ol mâ'ide-cûyân-ı gama çâşt-geh-i ‘îd

Bî-derd-i şikem-pervere subh-ı ramazân ol

Yârân-ı safâ-tıynete ol revgân-ı kindîl

Nâ-dân-ı girân-hilkate dehen be-lisân ol

Her mevkî‘a nisbet gerek ef‘âlde Nâbî

A‘dâ ile ahbâba nazar tîr ü kemân ol

Nâbî G 494

XL. ŞİİR

Nâbî, “idelüm” redifli âşıkâne gazelinde⁸⁰⁴ vuslat azmindeki Hak âşığına seslenir. Âşığı, sevgiliye ulaşma yolundaki tehlikeler karşısında korkusuz olmaya, aşk hevesiyle benliği yok etmeye, dünya denilen gam ve mihnet ormanında şeytan ve nefs-i emmâre denilen düşmanların üzerine avının üstüne atılan bir aslan gibi atılarak onları mağlup etmeye davet eder. Sâlike, ilâhî aşk meclislerinde gönül ehli kimselerle birlikte aşkın neşvesini duymayı, bu neşve ile kalbi riyadan temizlemeyi, Hak karşısındaki aczi idrak ile benliği mahv ederek manevi menziller kat etmeyi salık verir. Kâmil bir mürşide tevâzû ve sadakat ile bağlanarak onun rehberliğinde bekâbillah’a ulaşmayı öğütler:

⁸⁰⁴ Bilkan, *Nâbî Divanı*, C.2, s. 846-847.

Hârdan gonce-sıfat niceye dek bâk idelüm
Câmemüz bâde için gül gibi sad çâk idelüm

Bîşe-zâr-ı gam ü mihnetde ‘adûyı göricek
Şîr-veş câme-i cismini çeküp çâk idelüm

Ehl-i dillerle içüp meykedede bâde-i nâb
Gelünüz çirk-i riyâdan dilümüz pâk idelüm

Cür‘aveş hâke ber-â-ber olalum kûyında
Ey gönül zerre-sıfat menzili eflâk idelüm

Nâbiyâ görmeyelüm gün gibi dünyâda zevâl
Yüzümüz ehl-i kemâlün yolına hâk idelüm Nâbî G 511

XLI. ŞİİR

Nâbî, tasavvufî remizlerle yazdığı beş beyitlik “neylersin” redifli gazelinde⁸⁰⁵ sâliki aşk-ı mecâzîyi terk edip aşk-ı hakîkîye yönelmeye davet eder. Kesret âleminde oyalanmadan vahdete yol almaya, hevâ ve hevesden vazgeçmeye, nefsanî arzulardan soyutlanmaya çağırır:

Fürûg-ı mihr-i ‘âlem-tâbı gör meh-tâbı neylersin
Temâşâgâh-ı bîdârî tururken hâbı neylersin

⁸⁰⁵ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 879.

Hasîr-i ‘âm rûchân üzredür seccâde-i hâsa
Tururken sahn-ı mescîd gûşe-i mihrâbı neylersin

İdersin kâkülün bâzîçegâh-ı ârzû ammâ
Sabâyı kande korsun hâtır-ı ahbâbı neylersin

‘Aceb bu takvîyet şevkiyle ma'cûn-hârlık tâ key
Binâ-yı ten harâb olmakdadur mîz-âbı neylersin

Tecerrüd ihtiyâr it âşinâ-yı ‘akl isen Nâbî
Bu tûfangâh-ı hestî-şûyda esvâbı neylersin Nâbî G 556

XLII. ŞİİR

Nâbî, ahlâkî konulara ilişkin nasihatler içeren aşağıdaki gazelinin her beytini aynı ibare ile başlatarak özgün bir üslûp ortaya koymuştur.⁸⁰⁶ Her beyti “Olma ol gûne ki...” ibaresi ile başlayan bu şiirde nasihat, iyiliğe teşvikten ziyade kötülükten men üzerine kurgulanmış; her beyitte kötü ahlâklı bir insan tipi tasvir edilerek okuyucu bu tip insanlardan olmamaya davet edilmiştir. Nâbî bu şiirde, muhatabını kötü ahlâklı, etrafına zarar veren, kalp kıran, sevilmeyen bir insan olmaktan men eder. “Düşmanlarının ölümü insanların üzüntüsüne vesile olan bir kimse olma. Senden uzak durmak insanlar için bir övünç vesilesi olmasın. Kötü bir insan denilince hatırlanan sen olmayasın. Bir fesad yâd edilse senin yaptıkların akla gelmesin. Arkasından bedduâ edilen, ölüm haberi insanları sevindiren, nerde bir felâket olsa kendisinden dolayı olduğu düşünülen bir kimse olma.” diyerek kötü ahlâklı insanın kendi şahsına ve etrafındaki kimselere verdiği zararı gözler

⁸⁰⁶ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 918.

önüne serer. Böylece, iyilikleriyle yâd edilen, güzel ahlâklı bir insan olmanın önemi vurgulanır:

Olma ol gûne ki her kim ki ola sana karîn

Ola düşmenlerinün fevti ile zâr ü hazîn

Olma ol gûne ki senden ola rû-gerdânlık

Nîk-hâhânuna sermâye-i nakd-i tahsîn

Olma ol gûne ki etvârunı zemm itdükçe

Bârekallah ola bed-hâhlara nakş-ı nigîn

Olma ol gûne ki çeşmün nigeht itdükçe ola

Gark-ı mevc-i girîh-i nâsiye vü çîn-i cebîn

Olma ol gûne ki gavgâ-yı duhûl eyleyeler

Gûşuna leşker-i düşnâm ü sipâh-ı nefrîn

Olma ol gûne ki dil-gîr olup etvârundan

Nükte-i zemmün ola bezme medâr-ı tezyîn

Olma ol gûne ki her kande k'ola yâd-ı fesâd

İdeler menkabetün anun içinde tazmîn

Olma ol gûne ki olmaya senün ref'ün için

Bed-du'â eyleyenün desti sûtûn-ı âmîn

Olma ol gûne ki mazlûm-ı perîşân hâlün
Haber-i mergün ide derdini ancak teskîn

Olma ol gûne ki medhünle ola şöhret-yâb
Buldugı şahsa ide terk-i senânı telkîn

Olma ol gûne ki âzâr-keşân-ı vaz'un
Haber-i fevtün içün eyleyeler şehr-âyîn

Olma ol gûne ki her kande felâket var ise
Halk anı eyleyeler cümle seninçün tahmîn

Olma ol gûne ki hakkunda lisân-ı şu'arâ
Kopara hâme-i Nâbî gibi bir tâze zemîn   Nâbî G 608

XLIII. ŞİİR

Nâbî, yedi beyitten oluşan “itme” redifli âşıkâne gazelinde⁸⁰⁷ vuslat yolundaki âşık kimseye nasihat eder. Âşığı vuslat talebinde aceleci olmaktan men eder. Mâşukunu memnun etmek isteyen kimseyi, ondan gayrı her şeyden vazgeçmeye, dilini ve gönlünü sevgiliye mahsus kılmaya, yalnızca sevgilinin hatırını gözetmeye çağırır:

Ey dil-i sâde mahalsiz taleb-i kâm itme
Yâri âzürde idüp kendüni nâ-kâm itme
Hâcetünse yüri çek gâ'ile-i hicrânı
Tab'-ı cânâna girân bir dahı ikdâm itme

⁸⁰⁷ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s.1038.

İhtiyârunla olup gûşe-i hicrana esîr

Vaz'-ı hâmen hedef-i tâne-i huddâm itme

Bir dahı tevbeler it pîşgeh-i cânânda

Lebün âlûde-i harf-i suhân-ı hâm itme

Gayri pâk itmek için kendün olup çirk-âlûd

Eşkünü hem-reviş-i lûle-i hammâm itme

İltifâtından olup dûr o meh-ruhsârun

Tab'unı böyle serâsîme vü sersâm itme

Nâbiyâ lâzım olan hâtıridur dildârun

Gayr için bîhûde âzürde-i ibrâm itme

Nâbî G 771

XLIV. ŞİİR

Nâbî, yedi beyitten oluşan “olma” redifli hâkimâne gazelinde⁸⁰⁸ kederden uzak olmayı arzu eden kimseleri yapıcı, ihyâ ve irşad edici, etrafına faydalı, hayatın zorlukları karşısında dayanıklı olmaya; yıkıcılıktan, çevresine zarar vermekten, insanlarla kötü ilişkiler kurmaktan uzak durmaya davet eder. İlâhî aşk yolculuğuna çıkmış olan kimseye bu yolda temkin ehli olmayı ve edepten ayrılmamayı tavsiye eder. Mihnetten uzak kalmak isteyen kimsenin, gerçekleşmesi imkânsız fikirlerin ardından gitmemesi gerektiğini ifade eder. İki cihanda huzur içinde olmak isteyen kimseye kötü amellerden uzak durmasını salık verir:

Kalem-misâl emîn ol kalem-trâş olma

Varâk-nigâr-ı kemâl ol varak-trâş olma

⁸⁰⁸ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s.1055-1056.

Siperveş eyle tahammül zirihveş ol gam-hâr

Tasallut eyleme halk üzre dûr-bâş olma

Kemân-misâl kec ol tek atılma yabâna

Hadeng-i rast-rev-i vâdî-i telâş olma

Seründe neş'e-i sahbâ 'atâsıdur hâkûn

Te'eddüb eyle ruh-ı hâke cür'a-pâş olma

Haram-zâde-i mihnet tevellüd eylemesin

Zenân-ı fikr-i muhâl ile hem-firâş olma

Konursa cûş-ı harîdârdan derûna gubâr

Bu gûne ey gül-i ümmîd hoş-kumâş olma

Dü kevnde garaz âsâyış ise ey Nâbî

Bed-âzmâ vü bed-âmûz u bed-ma'âş olma Nâbî G 796

XLV. ŞİİR

Nâdirî, tasavvufî remizlerle ördüğü yedi beyitlik “gör” redifli âşıkâne gazelinde⁸⁰⁹ bu şiir yoluyla seslendiği kimseleri, kâinata ibret nazarıyla bakıp onda gizlenmiş olan ilâhî sırları fark etmeye, kâinatın nurunu hayranlıkla seyretmeye, mecâzî âlemdeki varlıkların güzellik ve intizâmına bakarak onları yaratıp idare eden kudreti fark etmeye

⁸⁰⁹ Külekcî, *Gani-zâde Nâdirî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şeh-nâmesi'nin Tenkitli Metni*, s. 237.

davet eder. Bu fark ediş ile aşka düşen kimseyi, aşk mülkünde kalbi selîmin rehberliğinde
yol almaya çağırır:

Gâre döndi gözlerüm anda hayâl-i yârı gör

Merdüm-i bîmârı terk itmez o yâr-ı gârı gör

Kimse görmez ol perînün gerçi insâniyyetin

Lîk me'yûs olma lutfundan hemân yalvarı gör

Mıstar olmuşdur usûl-i şevki tahrîr itmege

Mutribün destindeki kânûn-ı pür-evtârı gör

Bir 'aceb âyîne-i 'âlem-nümâdur rûy-ı yâr

Çeşm-i ibretle nazar kıl 'âlem-i envârı gör

Kaşların gör 'ârızın seyr it gubâr-ı hat ile

Matla'ından ibtidâ kıl mahzenü'l-esrârı gör

Murg-ı tîr ü beyzâ-i seng ile itdün âşiyân

'Âşık-ı divânenün başındaki destârı gör

Câm-ı meydür reh-nümâ-yı mülk-i 'ışk ey Nâdirî

Şâm-ı gamda seyr idüp ol kevkeb-i seyyârı gör

Nâdirî G 31

XLVI. ŞİİR

Nâdirî, “Ey gönül!” hitabıyla başladığı, beş beyitten oluşan “eyle” redifli gazelinde⁸¹⁰ gönül ehline seslenir. Onlara, dünyalık elde etme kavgasından uzak durarak huzur bulmayı ve dünyanın alçak tabiatından sâlim olmak için uzlete sığınmayı tavsiye eder. Devlet makamlarında haksızlığa uğrayan, beklediği izzet ve ikbâle kavuşamayan kimseleri, dünya hayatının makam mevki ve ikbâlinden yüz çevirmeye; hayata ve ilme dair bütün bildiklerinden vazgeçip varlığını aşk köyünün toprağında bir zerre kılmaya; yani, mecâzî âlemden geçip hakikate doğru yol almaya davet eder:

Dilâ âsûde ol gavgâ-yı ‘âlemden güzâr eyle

Çekil dehr-i denîden künc-i ‘uzlet ihtiyâr eyle

Bahâr-ı ‘ömr içinde görmedük bir berk cem‘iyyet

Hazân-âsâ bugün evrâk-ı ‘ilmi târ u mâr eyle

N’ola kânûn-ı devlet nağmesinden derd-nâk olsan

Görüp nâ-sâzî-i ikbâli içinde karâr eyle

Bakup ruhsâr-ı yâre mihr ü mehden fâriğ olmuşsın

Figânunla sipihri anlarun başına târ eyle

Geçüp ey Nâdirî dünyâ-yı dúnun ‘izz ü câhından

Vücûd-ı hâk-sârun kûy-ı ‘ışk içre gubâr eyle

Nâdirî G 108

⁸¹⁰ Külekçi, *Gani-zâde Nâdirî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şeh-nâmesi'nin Tenkitli Metni*, s. 276.

XLVII. ŞİİR

Nâîli, divanında “kasîde beçe” (kısa kaside) başlığı ile yer verdiği hikemî şiirinde,⁸¹¹ dünyanın fenâlıklarından korunup âhiret saadetine ermek isteyen kimselere yönelik nasihatlerde bulunur. On sekiz beyitten oluşan bu şiir, nesib bölümü olmayan bir kasidedir. Nâîlî bu şiirinde, dünyanın fesadının çokluğundan, insan ömrünün kısalığından şikâyet eder. Köhne bir mezraya benzettiği dünyadan nasiplenmenin mümkün olmadığını söyleyerek muhatabını bu fesatla dolu, faydasız ve fânî dünyaya bağlanmaktan men eder. İnsan için en büyük kârın muhabbet olduğunu, bir kulun Mevlâsına, O’na olan muhabbeti nisbetinde yaklaşacağını ifade ederek Hakk’a ve onun mahlûkuna karşı muhabbet dolu olmaya çağırır. Kişinin, Cenâb-ı Hakk’ın cemâl tecellilerine, itikadının güzelliği nisbetinde mazhar olabileceğini belirtir. Temiz ve samîmî bir kalbe, çok ibadet etmekle değil; Cenâb-ı Hak karşısındaki acziyetin farkında olmakla ulaşılabileceğini vurgularken Allah’a değil de sahip olduğu dünyalıklara itimad edenlerin bu nimete nâîl olamayacaklarına dikkat çeker. Nefsinin arzularına teslim olanların, ilâhî yardımdan nasiplenemeyeceğini; bu nedenle, fakr ve rızâ silahına sarılarak nefisle mücadele etmek gerektiğini ifade eder. Bütün vakitler içinde en kıymetli olanın sabah vakti olması gibi, insanlar arasında en kıymetli olanların kemâl ehli olduğunu söyleyen şâir, kemâl ehli kimselerin kötü huylu kimselere nisbetle az olduğunu vurgular. Hak yolunun yolcusu için feyiz kaynağının maddî âlem değil mânâ âlemi olması gerektiğini; ezeli saadete ulaşmak isteyen kimsenin, Cenâb-ı Hakk’ın emir ve takdirine sığınması lâzım geldiğini ifade eder:

KASÎDE BEÇE

Salâh-ı ‘âlem-i kevn olsa ger fesâdı kadar

Olurdu kâm-revâ ehl-i dil murâdı kadar

⁸¹¹ İpekten, *Nailî Divanı*, s. 127-128.

Bu köhne mezra‘adan neydi dâne-çîn olmak
Müfîz olaydı zamân-ı direv hasâdı kadar

Ne anlanur bu sarây-ı sipenc-i fânîden
Ki ola vakt-ı taleb ‘ömrün imtidâdı kadar

Bırakma dâmenin elden mahabbetün ki olur
Kulun takarrubı Mevlâsına vedâdı kadar

Kabûl-i ‘aks eden âyîne-i tecellâdan
Cemâl-i Hakkı görür hüsn-i i‘tikâdı kadar

Reva mîdur ki bu berzahda deşt-i hırmânun
Belâ-keş olmaya dil Kays-ı nâ-murâdı kadar

Rızâ karîn ola hâşâ o nâ-kesün ki olur
Hulûsı devlet-i dünyâyâ i‘timâdı kadar

Hulûs muhlis-i ‘acz âverândur anlama kim
Ola ‘inâyet-i Hak tâ‘at-ı ‘ibâdı kadar

Bâ‘îd olur kişi dergâh-ı zü’l-gıyâsından
Hevâ-yı nefsine teslîm ü inkıyâdı kadar

Silâh-ı fakr u rızâ sâhibin eder me‘cûr
Cidâl-i nefs-i bed-âyîne-i cihâdı kadar

Hazer cebâbireden kim her-âyîne o gürûh

Bulur garâmet-i takdîri inşidâdı kadar

Şehân-ı taht-nişîni bu kasr-ı nüh-tâkun

Mu‘ammer olmaya Cemşîd ü Keykubâdı kadar

Za‘îf olanlara müstekbirân-ı ‘ucb u gurûr

Müzâhim olmaya dehrün Semûd u Âdı kadar

Ne ihtimal ki nezd-i Hudâda ehl-i kemâl

Halâyıkun ola eşhâs-ı bed-nihâdı kadar

Berâber olsa hakîkatde cümle-i evkât

‘Azîz olur mı merâtibde bâmdâdı kadar

Olur mı sâlik-i âgâha bir mesîre-i feyz

Vücûd ‘âleminün mebde’ ü me‘âdı kadar

Kemâldür nazar-ı ehl-i dilde hûbânun

Olursa nâzişi hüsn-i Hudây-dâdı kadar

Sa‘âdet-i ezelî Nâ’ilî anun ki ola

Penâh-gâh-ı kazâ cây-ı istinâdı kadar

Nâ’ilî K 37

XLVIII. ŞİİR

Nâilî, terhib-i bent nazım şekli ile kaleme aldığı münâcât türündeki şiirinin dördüncü bendini⁸¹² Hakk'a münâcât halindeki kulun hangi hâl ve ef'âl içinde olması gerektiğini tasvire ayırmıştır. Şair, bu bentte, Hakk'a niyaz makamında olan insanı en başta “korku ve ümit arasında olma” hâline davet eder. Kişiyi amelleriyle mağrur olmaktan da kendisi hakkında ümitsiz olmaktan da men eder; okuyucusuna Allah'a tevekkül ile kurtuluş ümidi içinde olmayı telkin eder. Dâimî sıhhatin hastalık anlamına gelmesi gibi dâimî güven halinin sâlik için hayırlı olmadığını, insan ruhunun kederin acı ilacı ile de gıdalanması gerektiğini ifade eder. Hesap gününün dehşetinden emin olmak isteyen kimseyi, cürm ve isyanın önüne geçecek şekilde hayır ve hasenat yapmaya; tevbe ve istiğfar ile meşgul olarak nefis terbiyesi yolunda büyük çaba harcamaya davet eder. Sâlike, vuslat ümidi ile kâh bülbül gibi ağlayıp inleyerek, kâh gonca gibi sabır ve sükûnetle bekleyerek her dâim aşk yolunda olmasını salık verir. Muhatabını, hâlimden memnun olarak kendisine verilen her nefes için her an şükretmeye; benlik sevdâsından vazgeçmeye; nefsi tezkiye etmek yoluyla cismânî kirlerden arınıp kalbini pâk kılmaya; böylece yaratılışındaki öze dönmeye çağırır. Bunun için, insan ilâhî aşkla kendinden geçmeli, zikrullahı kalbine nakşetmelidir:

Ne gırre-i a'mâl ü ne dilgîr-i memât ol

Kıl Hakk'a tevekkül heves-âlûd-ı necât ol

Bil hasteligün âb-ı ruh-ı sıhhat-ı câvîd

Pür-havsala-i çâşnî-i zehr-i nebât ol

Bu cürm ü bu 'isyân ile kim der sana bi'l-lâh

Dâmen-be-kef-i hâhiş-i hayr u hasenât ol

⁸¹² İpekten, *Nailî Divanı*, s. 136-137.

Ta'dâd-ı me'âsî ile olsun ser-i kârun

Kim meşgale-i verziş-i âlâf u memât ol

Geh gonce gibi teng-dil ü beste-dehân tur

Geh bülbül-i şûrîde gibi pür-negamât ol

Kıl bir nefesün şükrini her lahzada tekrâr

Terk et şeref-i zâtunı memnûn-ı hayât ol

Düşdükce heves-kârî-i eşkâl-i vücûda

Ârâyîş-i dünyâ gibi bî-hükm ü sebât ol

Efkâr-ı telâşî be-kafâdan hazer eyle

Âzâde-dil ol dâfî'-i mekr-i haşerât ol

Gitsün eser-i jeng-i kesâfet bedenünden

Âyîne-i hurşîd gibi cevher-i zât ol

Âteşlere yak âh iderek cism-i zebûnun

Mahşer-geh-i dâğ eyle süveydâ-yı derûnun   Nâilî Trk 2/4

XLIX. ŞİİR

Nâilî, tasavvufî remizlerle kaleme aldığı, beş beyitten oluşan, “değiş” redifli âşıkâne gazelinde⁸¹³ sevgilinin bir âşinâ bakışını vuslata yeğ tutar. Sâliki; dünya arzusunu içinden atmaya, hakîkate muhabbet yoluyla ulaşmaya, Hakk'a doğru aşkla yürüyen rindleri zâhidlere yeğ tutmaya çağırır. İlâhî aşk yolunda dünyevî ve uhrevî arzularından feragât etmeye, kalbi masivadan arındırmaya davet eder. Bir günahkârın utanç ve pişmanlık ile tevbeye yönelmesinin, günahsız kimsenin kendinden emin ve ümit dolu halinden daha üstün olduğunu belirtir:

⁸¹³ İpekten, *Nailî Divanı*, s. 230.

Sürûd-ı bezm-i visâli figân u âha deġiř

Safâ-yı vuslatı bir âşinâ nigâha deġiř

Gül-i hadîka-i kâm olsa ser-be-ser ‘âlem

Bu hâr-zâr-ı ta‘allukda bir giyâha deġiř

Tarîk-i mürşîd-i seccâde-i mahabbeti tut

Hezâr zâhidi bir rind-i bâde-hâra deġiř

Mukimm-i genc-i feraġ ol şarâb gör şeb ü rûz

Fürûg-ı câmı ne hurşîde vir ne mâha deġiř

Sefîd-kârî-i çeşm-i ümîdi Nâ’ilyâ

Telâfî-i sitem-i baht-ı rû-siyâha deġiř

Nâ’ilî G175

L. şİİR

Nâilî, on beyitten oluşan, “olma” redifli hikemî gazelinde⁸¹⁴ kendi gönlüne seslenir. Gönlünü, benliġi esir edecek, varlıġı kemâlât yolundan uzaklaştıracak baġlardan uzaklaşmaya çağırır. Teşbih ve istiareler ile örülmüş bu şiirde hayatı tanımış, dünya zevklerinin geçici ve faydasız olduġunu idrak etmiş, bilgece bir edâ vardır. Bu gazelde, kendisine seslenilen insan gönlü, dünyalık arzulara dalıp nefsin elinde esir olmaktan; dünyalık makam mevkilerin peşinde kâh yukarı kâh ařaġı savrulmaktan; hırsın sembolü karınca misâli dünyalık arzular uğruna ayakaltı olmaktan; makam mevkî elde etmek hesabına izzetten vazgeçmekten ve dünyada ele geçen nimetlerin dâimî olacaġını sanmaktan men edilir. Bu şiirde, kader karşısında mûnis ve mütevekkil olmaya, istikâmetten ayrılmamaya, az konuşup çok dinlemeye davet vardır. Kişi, ilimde yüksek

⁸¹⁴ İpekten, *Nailî Divanı*, s. 292.

pâyelere erişmiş de olsa, kendisini kemâl makamının sözcüsü gibi görmemesi hususunda uyarılır:

Gel ey gönül zen-i dünyâyâ pây-mâl olma

Olup mücerred gül beste-i ‘ayâl olma

Bu dâm-gehde olup âşiyân-harâb-ı vücûd

Zebûn-ı keşmekeş-i nefis-i bed-sigâl olma

Mekânun eyleme evc ü hazîz devlet için

Harîs-i dâne olan mûr-ı pây-mâl olma

Olup gazâl-ı harem gibi ser-be-zânû-yı rîş

Misâl-i esb-i harûn pây-der-şikâl olma

Ko meyli bir iki günlük safâya virme vücûd

Esîr-i devlet-i deh-rûz u nîm-sâl olma

Bu sûmenât-ı vücûda sakın perestişden

Karîn-i Bihremen-i nefis-i bed-fi‘âl olma

Hümâ-veş olsa yerün fark-ı târik-i ikbâl

Firîb-hurde-i baht-ı huceste-fâl olma

Olursa bâliş-i zerkâr-ı câh tekye-gehün

Yine cebîn be-kafâ-yı saf-ı ni‘âl olma

Serâser olsa sözün lubb-ı lâyhât-ı hikem

Sakın müşa‘biz-i nîreng-i kîl ü kâl olma

Rehîn-i sem‘-i kabûl et cevâhir-i sahtun

Zebân-ı fezleke-i kürsî-i kemâl olma

Nâ'ilî G 315

LI. ŞİİR

Nefî, beş beyitten oluşan, “değiş” redifli âşıkâne gazelinde⁸¹⁵ kaba sofulara seslenerek onların dervişliği suretten ibaret gören riyâkâr tutumlarını eleştirir. İç âleminde takva mertebesine erişmeyen kimsenin zâhiren derviş kıyafetine bürünmesinin bir önemi olmadığını söyleyerek Hak yolunun yolcusu için elzem olanın, kalbini arındırmak olduğunu vurgular. Cehennemden kurtulmak ve cennet nimetlerine erişmek gâyesiyle ibâdet eden suffiyi idrâksiz olmakla itham eder; onu, cehennem endişesini bir kenara bırakarak yalnızca Hakk’a duyduğu muhabbetin şevkiyle kulluk etmeye davet eder. İlâhî feyze erişmenin nasibe bağlı olduğunu, bu nasibe erişenin onun uğrunda bu dünyanın da ukbânın da zevklerinden vazgeçmesi gerektiğini dile getirir. Rindlik iddiası güden kimseyi vahdet sırrına ermeye çağırır. Beşinci beyitte geçen “Kesreti tenhâya değiş” ifadesinde hem vahdet sırrına ermeye, hem de uzlet hâline davet vardır:

Sûfî bu sûreti gel ma‘nî-i takvâya değiş

Kalbi pâk et nemedi atlas u dîbâya değiş

Dem bu demdür be-hey idrâksüz endîşeyi ko

Kevseri havzı ile sâgar-ı sahbâya değiş

Feyz bir demde erür âdeme zinhar o demi

Bul ne bu ‘âleme ne ‘âlem-i ferdâya değiş

Yoklasan noktada mevcûddur esrâr-ı hurûf

Rind isen gafleti ko kesreti tenhâya değiş

Olsa pür-gevher-i esrâr-ı ma‘ânî-i ‘âlem

Sen yine anı dil-i Nefî-i şeydâya değiş

Nefî G 59

⁸¹⁵ Akkuş, *Nefî, Sanatı ve Türkçe Divânı*, s. 487.

LII. ŞİİR

Nefî, altı beyitten oluşan “ol” redifli hikemî gazelinde⁸¹⁶ irfan ehli olmanın gereklerinden bahseder. Hakîkate tâlib olan kimseye seslenen şair, onu mânâdan uzak, katı bir dindar tavrına bürünmekten men eder. Tâlibi, gönül ehli, irfan sahibi olmaya; rindler gibi bâtını mâmur etmeyi ve muhabbeti öncelemeye çağırır. “Zamanının Eflâtun’u olsan bile aklınla mağrur olma. Bir edib-i kâmil gördüğün zaman onun önünde küçük bir mektep talebesi gibi ol!” diyerek akıl kaydından kurtulmaya, kâmil bir mürşidin önünde diz çöküp ondan irfan tahsil etmeye davet eder. Mânâ âleminde güneş gibi yükselmek için benlik iddiasından geçip tevâzû sahibi olmak gerektiğini söyler. Aşk duygusunu fânî varlıklara değil Bâkî olana yöneltmeyi, kalbi dünya sevgisinden arındırarak nefsî ve maddî alâkalardan kurtarmayı, Hakk’ın kâinâtı âb-ı hayat misali saran feyzinden istifâde ederek mânâ âlemindeki ölümsüzlük sırrına ulaşmayı salık verir:

‘Ârif ol ehl-i dil ol rind-i kalender-meşreb ol
Ne müselmân-ı kavî ne mülhid-i bî-mezheb ol

‘Akla magrûr olma Eflâtun-ı vakt olsan eger
Bir edîb-i kâmil-i gördükde tıfl-ı mekteb ol

Âftâb-ı ‘âlem-ârâ gibi sür hâke yüzün
Kevkebe basdur cihânı hem yine bî-kevkeb ol

Lâmekân ol hem mahallünde yerün bekle yine
Gâh mihr-i ‘âlem-ârâ gâh mâh-ı Nahşeb ol

‘Âşık ol amma ‘alâyıkdan beri et gönlünü
Ne ham-ı gîsûya meftûn ne esîr-i gabgab ol

⁸¹⁶ Akkuş, *Nefî, Sanatı ve Türkçe Divânı*, s. 495.

Hızra minnet çekme var sonra dil-i Nef'î gibi

Lûle-i âb-ı hayât-ı feyz ile leb-ber-leb ol

Nef'î G 73

LIII. ŞİİR

Neşâtî'nin "Kıt'a-i Neşâtî" başlığını taşıyan, yirmi bir beyitlik, "nice bir" redifli şiiri,⁸¹⁷ *Neşâtî Divânı*'nın kasideler bölümünde yer alır. Neşâtî, bu şiirinde "insan" olmanın şerefinden habersiz olan, gaflet ve dalâlet içindeki insana seslenir. Ona, gönlünü dünya endişesiyle doldurmaya, nefsinin arzularını yerine getirme gayretiyle yaşamaya, ölümden sonrasında gafil olmaya, husûmet duygusunun izini sürmeye, ömür sermayesini boş yere harcamaya, mecâzî aşkların ve şöhret arzusunun peşinden koşmaya daha ne kadar devam edeceğini sorar. Onun hayata karşı yaklaşımını, "kendi eliyle kendi gerdanına zincir takarak fânî arzuların esiri olmak" diye nitelendirir. Gaflet içindeki bu insanı, ömür sermayesinin kıymetini bilip nefsin esâretinden kurtulmaya, ilâhî aşk ışığını yakîn yoluna kılavuz ederek mânâ âleminde yer edinmeye, hem zahirini hem bâtınını ma'mûr etmeye davet eder. Kişiyi, insan olmakla âlemin bütün esrarını kendinde topladığını fehmeye çağırır. Ona, ruhunda taşıdığı ilâhî cevhere lâayık olmasını, ârif olup vahdet sırrını anlamasını öğütler:

KIT'A-İ NEŞÂTÎ

Nice bir dilde bu endîşe-i dünyâ nice bir

Nice bir peyrev-i nefs-i hod-ârâ nice bir

Nice bir olmaya şemşîr-i husûmet ber-dest

Nefs-i bed-kiş ile dâ'im bu müdârâ nice bir

⁸¹⁷ Mahmut Kaplan, *Neşâtî Divânı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996, s. 83-84.

Böyle gafletde geçer mi dahı şâm u seherün
İrmeye gâyete bî-hûde bu sevdâ nice bir

Nice bir bü'l-hevesâne bu sefâhet dâ'im
Nakd-i 'ömrün idesin yok yire ifnâ nice bir

Fikr-i dünyâ ile âlûde olup bî-pervâ
Gelmeye yâduna aslâ gam-ı ferdâ nice bir

Şu'le-i âhı idüp bedraka-i râh-ı yakîn
Olmaya cilvegehün 'alem-i ma'nâ nice bir

Dahı gitmez mi derûnundan bu tıflâne heves
Nakş-ı bî-ma'nî-i dünyâyı temâşâ nice bir

Ne bu kûrâne revîş lagzi-i pâ insâf it
Olmaya dîde-i cânun dahı binâ nice bir

Zâhiründe kanı ârâyîş-i takvâdan eser
Bâtınun olmaya mir'at-ı mücellâ nice bir

Sen iken mazhar-ı kül nüsha-i esrâr-ı ezel
Yine sen bilmeyesin kendüni hayfâ nice bir

Pâk olup jeng-i süver âyine-i kalbünden
Rûy-ı ma'nâ dahı olmaya hüveydâ nice bir

Reng-i zerdî-i nedâmet dahı itmez mi zühûr
Nice bir humret-i keyfiyyet-i sahbâ nice bir

Mestî-i ‘ışk-ı mecâz irmedi mi pâyâne
Kendini eylesin ‘âleme rüsvâ nice bir

Takasın gerdenüne kendi elünle zencîr
Kayd-ı dil-bestegî-i zülf-i mûtarrâ nice bir

Nice bir keşmekeş-i ma‘reke-i kün fe-yekûn
Şöhret-i ‘âlem için halk ile gavgâ nice bir

Gevher-i zâtunı bil kân-ı vücûdun fehm it
Bahs-ı bîhûde-i mâhiyyet-i eşyâ nice bir

‘Ârif ol cümleyi bil nokta-i vahdetde temâm
Fikr-i taksîm-i cüz’-i lâ-yetecezzâ nice bir

Nakd-i cân ber-kef-i teslîm dahı olmayasun
Taleb-i gevher-i gencîne-i bathâ nice bir

İştîyâk-ı dili ‘arz it bu iki beyt ile var
Nice bir olmaya dilde bu temennâ nice bir

Nahl-ı nâzun dahı itmez mi sa‘âdetle kıyâm
İştîyâkunla gezüp hep ola bî-câ nice bir

Nice bir bağrına ol seng-i siyâhı basasun

Hasret-i hâlun ile Ka‘be-i ‘ulyâ nice bir

Neşâtî K 26

LIV. ŞİİR

Neşâtî’nin beş beyitten oluşan “kim bilür” redifli şiiri, “âşıkâne gazel” hüviyetindedir.⁸¹⁸ Şair, ilâhî aşk ile mest olmuş, vuslat iştîyâkıyla kendinden geçmiş olan sâlike seslendiği bu gazelinde, ona, vuslat yolunda sabırlı olmasını, ilâhî sırlardan kendisine bildirilen kadarına râzı olmasını, müşâhede edebildiği tecelliyâtı temâşâ ederek onlardan feyiz almasını tavsiye eder. Cemâl tecellîlerinin ne vakit geleceğinin, vuslatın ne zaman vâkî olacağının belli olmayacağını vurgular. Hak âşığını, ümitsizliğe ve gaflete düşmeksizin ilâhî sırların kendisine açılacağı zaman için hazırlıklı olmaya davet eder:

Lutf-ı güftârında hayrân ol dehânın kim bilür

Çün kemer pür pîç ü tâb olma miyânın kim bilür

Gamzesin mestâne seyr it itme câmindan su‘âl

Kuhl-ı çeşmin kıl temâşâ sürmedânın kim bilür

Keşf-i râza dilde yok cür'et hücûm-ı nâzdan

‘Arz-ı hâle ol şeh-i hüsnün zamânın kim bilür

Sen hele kendün tedârük üzre ol iy murg-ı dil

Kasd-ı şeh-bâz-ı dü çeşm-i can-sitânın kim bilür

Söz Neşâtî böyle hoş-tab‘âne bî-pervâ gerek

Şâ‘irün i‘câz ile sihr-i beyânın kim bilür

Neşâtî G 24

⁸¹⁸ Kaplan, *Neşâtî Divanı*, s. 104.

LV. ŞİİR

Neşâtî'nin beş beyitten oluşan “söyleş” redifli şiiri de “âşıkâne gazel” hüviyetindedir.⁸¹⁹ Bu şiirinde, gönlü Hak aşkı ile dolu olan kimseye seslenen şair, âşığı gönlündeki aşk hâletini, aşk sırlarını çok iyi saklamaya davet eder. Bu sırları yâr ile de ağyâr ile de paylaşmamasını tembihler. Bir Mevlevî olan Neşâtî, âşığa tıpkı “ney” gibi kendi hasret iniltileri ile arkadaş olmasını salık verir. Aşkın verdiği elem ve kederi tabiat ile hemhâl olarak, dağ taş ile söyleşerek hafifletmesini; gözyaşlarını, gözlerden uzak olduğu gece vakitlerinde toprağa dökmesini tavsiye eder:

Hâl-i dili ne yâr u ne ağyâr ile söyleş

Ferhad-ı belâ-keş gibi kûhsâr ile söyleş

Yetmez mi sana hem-demî-i nâle-i hasret

Ne hem-nefes ol nâye ne evtâr ile söyleş

Zulmet-gede-i gamda dilün sûz u güdâzın

Dök hâke yaşun şem‘-i şeb-i târ ile söyleş

Gûş it cereyânında olan sıyt u safâyı

Var gülşene cûş-ı dili enhâr ile söyleş

Râz-ı dilünü açma Neşâtî gibi yâre

Evvel hele ol gamze-i mekkâr ile söyleş   Neşâtî G 60

⁸¹⁹ Kaplan, *Neşâtî Divanı*, s. 122.

LVI. ŞİİR

Neşâtî'nin beş beyitten oluşan "bak" redifli gazeli,⁸²⁰ tasavvufî remizlerin çokça kullanıldığı, ilâhî aşka dair bir gazeldir. Bu gazelde bu âlemin güzelliklerine meftûn olan kimseye seslenen şair, onu, âlem-i kesret'in mecâzî güzelliklerini seyredip onlardan hakîkî aşka götüren şevki kesbetmeye, mecâzî aşkın hakîkî aşka götüren yol olduğunu fark etmeye ve âlem-i kesrete bir özge nazarla bakıp onda gizlenmiş olan vahdet sırrını görmeye davet eder:

Nevnihâl-i 'işvedür ol kâmet-i mevzûna bak

Sünbül-i bâğ-ı vefâdur turra-i şeb-gûna bak

Serlerin gûy itdiler çevgân-ı 'ışka âkibet

Himmet-i Ferhâdı gör insâf ile Mecnûna bak

Jeng-dâr itmiş ser-â-ser 'akibet te'sîr-i âh

Yok letâfetden eser âyîne-i gerdûna bak

Kesb-i şevk it seyr-i ser-sebzî-i bâğ-ı hüsn ile

Hat ber-âverde bütân-ı sebze-i gül-gûna bak

Hayret-i 'ışkum görüp dâ'im Neşâtî ta'nı ko

Sen de insâf eyle gel ol çeşm-i pür-efsûna bak Neşâtî G 68

⁸²⁰ Kaplan, *Neşâtî Divanı*, s. 126-127.

LVII. ŞİİR

Neşâtî'nin beş beyitten oluşan “gerek” redifli gazeli,⁸²¹ tasavvufî remizlerle örülü âşıkâne bir gazeldir. Şair, bu gazelinde gönlü Hak aşkı ile dolu olan kimselere seslenir. Onlara, gönüllerindeki aşk sırlarını herkesten gizli tutmalarını salık verir. Hak âşıklarını, Anka kuşunun Kaf Dağına çekilmesi misâli, kanaat köşesinde uzlete çekilmeye çağırır. Temiz gönüllü, sâdik âşıkların, sevgiliden gelen cevr ü cefâlar yüzünden gönüllerinin kan içinde olmasına katlanmaları lâzım geldiğini söyler. Şaire göre, âşıklar sevgiliden gelen belâlara sabretmelidir; çünkü kişinin sadâkat ve hakîkati zor durumlarda belli olur. Âşıkları, dertlerini her yerde herkese izhar etmekten men eden şâir, aşk derdinin yine bir derd ehline şerh ile beyan edilmesinin yerinde olduğunu dile getirir. Bu tavsiyeyi ilâhî aşk çerçevesinde değerlendirdiğimiz zaman, aşk sırrının beyan edileceği derd ehlinde kâdın bir mürşid-i kâmil olduğu anlaşılır:

Goncenün sırrın kişi ilden nihân itmek gerek

‘Âşık-ı yek-reng olan bağırını kân itmek gerek

Halkdan kat‘-ı ‘alâka eyleyüb ‘Ankâ gibi

Bir kanâ‘at kûşesinde âşiyân itmek gerek

Yahşî günde bilmek olmaz kim kanâ‘at kimdedür

Yahşî yoldaşı yaman gün imtihân itmek gerek

Derdi her yirde izhâr itmek mümkün degül

Derdi bir derd ehline şerh (ü) beyân itmek gerek

⁸²¹ Kaplan, *Neşâtî Divanı*, s. 132.

İy Neşâtî oh sözünden her kime sah anlanur

Böyle derde gayr sözi hâtır-nişân itmek gerek Neşâtî G 78

LVIII. ŞİİR

Neşâtî'nin beş beyitten oluşan “gönül” redifli gazeli,⁸²² Hak âşıklarının gönüllerine seslenen, tasavvufî remizlerle örülü bir gazeldir. Şair, bu gazelde, ilâhî aşkın şevkini tadıp Hak katında naz sahibi olmanın insan için ne bir nimet olduğunu dile getirir. Naz makamına ulaşan Hakk'ın sevgili kullarının her kederden âzâde olacağını, bu kimselerin safâsına talih kuşunun bile imreneceğini belirtir. Bu makâma erişmek isteyen kimseyi; ilâhî kudretin âlemdeki san'atını seyr eyleyerek tefekkür etmek yoluyla gafletten kurtulmaya, nefsi ile mücadele ederek gönlünü tertemiz kılmaya ve böylece kendisini ilâhî tecellilerin aynası haline getirmeye davet eder. Tâlibi, aşk yolunda makam sahibi olma arzusundan korunup bu yoldaki her türlü ezâyâ katlanmaya çağırır. Son dizede, aşksız insanı gayesizce dolaşan bir deliye benzeten şair, günahkâr olursa bile Hakk'ın kapısından ayrılmamak gerektiğini vurgular:

Kim dir ki sana her gama âmâde ol gönül

Nâziyle niçe gussadan âzâde ol gönül

Seyr eyle nakş-ı 'âlemi olma firifte

Mir'ât-ı âfîtab gibi sâde ol gönül

Yitmez mi sana hûn-ı ciger çün habâb-ı mey

Ne dîde-dûz-ı sâgar u ne bâde ol gönül

⁸²² Kaplan, *Neşâtî Divanı*, s. 132.

Reşk eylesün safâna hümâ belki kudsiyân

Bir dâm-ı zülfe şevk ile üftâde ol gönül

Bîhûde gezme hem çu Neşâtî cünûnı ko

N'eylersen eyle kûy-ı dil-ârâda ol gönül Neşâtî G 79

LIX. ŞİİR

Neşâtî'nin beş beyitten oluşan “gelsün çeşmüne” redifli gazeli,⁸²³ tasavvufî remizlerle örülmüş, ilâhî aşka dair bir gazeldir. Şair bu gazelinde; kişiyi hüsn-i mutlak olan Allah'ın kâinattaki eserlerini temâşâ ederek O'na kavuşmanın iştîyâkıyla dolmaya ve vuslat özlemiyle yaralanmış gönlünden dünya sevgisini çıkarıp atmaya davet eder. Hakk'ı arayan kimseyi, kesrette vahdeti bulup vahdet sırrına ermeye, aşk yolundaki bütün sıkıntı ve belâlara sabrederek fenâfillâha ulaşmaya çağırır:

Çâk çâk ol 'ışk ile hûn-âb gelsün çeşmüne

La'lini yâd it dürr-i nâ-yâb gelsün çeşmüne

Bâğ-ı hüsnin geh gülin seyr eyle gâhî sünbülün

Tâbîş-i ruh turra-i pür-tâb gelsün çeşmüne

Zîr-i zülfinde nigâh it 'ârız-ı pür-tâbına

Nîm-i şebde pertev-i mehtâb gelsün çeşmüne

Leblerin seyr it temâşâ kıl ruh-ı hoy-gerdesin

Geh 'arak gâhî şarâb-ı nâb gelsün çeşmüne

⁸²³ Kaplan, *Neşâtî Divanı*, s. 150-151.

Olma dil-hâlî Neşâtî âb u tâb u ‘ışkdan

Mihr-i ruhsâr ile dâ‘im âb gelsün çeşmüne Neşâtî G 112

LX. ŞİİR

Neşâtînin beş beyitten oluşan “her biri” redifli gazeli,⁸²⁴ Hak âşıklarının vasıflarının dile getirilip okuyucunun onlar gibi olmaya davet edildiği ilâhî aşka dair bir gazeldir. Neşâtî, bu şiirin ilk iki beytinde, maddî âlemde sıradan bir kimse gibi görünen aşk ehlinin her birinin, mânâ âleminde çok büyük mevkîlere sahip olduklarından bahseder. Şair, kişiyi uyanık olup Hak dostlarını tanımaya, onlara gereken hürmeti gösterip kendine rehber edinmeye davet eder; işi gücü riyâ olan aşk yoksunu kaba sofulara (zâhidlere) itibar etmemeye çağırır:

Gerçi ser-mestân-ı ‘ışkun hâk-i rehdür her biri

Kuhl-ı zib-efzâ-yı çeşm-i mihr ü mehdür her biri

Şu‘le-i âhıyla şâm-ı gamda erbâb-ı fenâ

Şem‘-i bezm-ârâ gibi zerrîn-külehdür her biri

Külhen-i ‘ışkun temâşâ eyle her bir kûşesin

Kim niçe Behlûl-ı vakta hâbgehdür her biri

Bakma zühhâdun riyâ-âlûd reng-i zühdine

Hırka-i sâlûs der-ber dil-siyehdür her biri

⁸²⁴ Kaplan, *Neşâtî Divanı*, s. 160.

Hâk-i pâ-y-i ehl-i ‘ışk ol kim Neşâtî anlarun

Hem gedâ hem tahtgâh-ı dilde şehdür her biri Neşâtî G 130

LXI. ŞİİR

Râmî'nin dokuz beyitten oluşan “imîş” redifli gazeli,⁸²⁵ ilâhî aşkın insana kattığı değer in büyüklüğünün anlatılıp kişinin ilâhî aşk ehli olmaya davet edildiği âşıkâne bir gazeldir. Sade bir dille yazılmış bu gazelde, beyitler emir kipiyle çekimlenmiştir. Bu durum, şiirin nasihat yönünün çok bâriz olmasını beraberinde getirmiş, şiire hikemî üslubun havasını katmıştır. Râmî bu gazelinde, fakr yolunu tutan, yâni kalbini dünya sevgisinden arındırarak Allah'tan başka kimseye ihtiyaç arzetmeyen ve dünyadan yalnızca kendisine yetecek kadarını alan Hak âşığının zillet gibi görünen mütevâzi tutumunun, hakikatte izzet olduğunu dile getirir. Muhabbeti, âşıkların kalplerini birleştiren bir ipe benzetir. Âşıkları vuslata ulaştıran sırrın, aşk yolunda büyük gayret göstermek olduğunu ifade ederek sâliki azmi elden bırakmamaya davet eder. Kişinin başına gelen belâlardan şikâyetçi olmaması gerektiğini söyleyerek sabrı tavsiye eder. Himmet umuduyla devlet erbâbının kapısında beklemenin zillet olduğunu belirtir. Bütün cihanın suyun üstüne çizilmiş nakış misali geçici olduğunu hatırlattıktan sonra, kesretten uzaklaşıp vahdete erişmeye davet eder:

Zillet-i fakr-ı ‘aşk ‘izzet imîş

Pâye-i i‘tibâr-ı rif‘at imîş

İttihâd-ı kulûb-ı ‘uşşâka

Râbıta rişte-i mahabbet imîş

⁸²⁵ Kavukçu, *Râmî Divanı*, s. 199.

Kûy-ı dildâre eyleyen vâsıl
Ehl-i ‘aşkı ‘uluvv-i himmet imiş
Har-ı nâdânı eyleyen âdem
Mutlakâ i‘tibâr-ı devlet imiş
Eyleme şekve ‘aks-i tâli‘den
Derd ü mihnet nasîb ü kısmet imiş
Bâb-ı erbâb-ı devlete varma
İ‘tibâr itme ana zillet imiş
Nakş-ı ber-âbdur nukûş-ı cihân
Resm-i eşyâ fenâya âyet imiş
Künc-i vahdetde münzevî ol kim
Kesretün izdiyâdı killet imiş
Âşinâ-yı kulûb ey Râmî
İttihâd-ı zamîr-i ülfet imiş Râmî G 135

LXII. ŞİİR

Râmî’ nin beş beyitten oluşan “bak” redifli gazeli,⁸²⁶ tasavvufî remizlerle örölmüş âşıkâne bir gazeldir. Bütün beyitleri “bak-“ fiilinin emir kipiyle çekimlenmiş bu gazelde şair, kişiyi Hakk’ın kâinattaki tecellilerine bakarak tefekkür etmeye çağırır. Cenâb-ı Hakk’ın, zâtını mecâzî âlemdeki kesret tecellîleri ile gizlediğini belirtir. Tâlibi, kesrette gizlenmiş olan vahdeti görmeye davet eder. Şâir, kâinatı bir medreseye benzettiği dizelerde, kâinattaki hadiselerin esrârını öğrenmek isteyenlere “kitâb”a müracaat etmelerini salık verir. “Kitap” ile kast edilen, kâinatta her an meydana gelen tecelliyât ile

⁸²⁶ Kavukçu, *Râmî Divanı*, s. 212.

Allah'ın kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Şair, kendisine seslendiği son beyitte, attığı her adımda toprağa bakarak ölümü hatırlamayı öğütler:

Çarh-ı felekde subh u mesâ inkılâba bak

Silk-i umûr-ı dehre düşen pîç ü tâba bak

Aşk âteşini görmek ise dilde ger murâd

Âb içre şebde şa'ş'a-yı mâhitâba bak

Zülfîn dağıtdı safha-i ruhsârına sabâ

Seyr-i cemâle olmadı ruhsat nikâba bak

Maksûdun ittîlâ' ise ahvâl-i dehre hep

Ey bî-haber bu medresede var kitâba bak

Yâd eyle ol zamânı ki hâk ola menzilün

Râmî kadem zemîne kodukça türâba bak Râmî G 168

LXIII. ŞİİR

Râmî'nin dokuz beyitten oluşan “ol” redifli gazeli,⁸²⁷ tasavvufî yönü ağır basan bir şiiirdir. Şair, muhatabını vahdet neşvesine davet etmek üzere kaleme aldığı bu gazelde, benlik kaydından aşk ile geçip mahvı tecrübe eden kimsenin vuslata erişmeye hak kazanacağını vurgulayarak kişiyi nefsinin yok edip vahdet makamına erişmeye davet eder. Âşıkların sevinç bahşeden dergâhlarına varıp oranın feyzinden nasiplenmeye çağırır. Lokman (a.s.) gibi irfan sahibi olmak isteyen kimsenin, gönlünü idrak neşvesiyle mayalaması gerektiğini belirtir. İrfan sahibi, doğru sözlü kimselerin, devlet makamlarında nasibi olmadığını söyleyen şair, kederden emin olmak isteyenleri dünya

⁸²⁷ Kavukçu, *Râmî Divanı*, s. 220.

nimetlerinin geçici zevklerinden uzak durmaya, makam mevkî arzusundan berî olmaya davet eder:

Sabah-ı mahşer-i hicrâna hurşid-i dırahşân ol

Şeb-i yevmü'l-visâle hâle-i bedr-i cihanbân ol

Yanup mahv ol ser-â-ser ey gönül tennûr-ı 'aşk içre

Ser-i hicrâna dest-i vaslile hâkister-efşân ol

Temâşâ eyle gel dergâh-ı behcet-bahş-ı 'uşşâkı

Misâl-i şehper-i Rûhu'l-Emîn cârûb-ı meydân ol

Ta'alluk bendi çünküm muhkem oldı zülf-i dildâra

Nasîb olmaz dile cem'iyet-i hâtır-perîşân ol

Hum-ı dil mâyelensün bâde-i 'irfânile dirsên

Mey-i idrâkile pür-neşve it mânend-i Lokmân ol

Cihânun devlet-i nâ-pâyidârı derd-i serdür hep

Çeküp âlâyışinden el keşîde-dest ü dâmân ol

Murâdun bî-nasîb olmaksâ zevk-i bezm-i devletden

Ma'ârif semtine sâlik olup merd-i sühandân ol

Cihânı câm-ı nazmun turmasun devr eylesün Râmî

Bu şi'r-i pâkile ser-çeşme-i erbâb-ı 'irfân ol

Bu enfâs-ı hayat-efzâ-yı endîşile 'âlemde

Celîs-i meclîs-i kuds-azmâ-yı rûh-ı Hassân ol Râmî G 185

LXIV. ŞİİR

Râmî'nin tasavvufî mecazları kullanarak kaleme aldığı “ol” redifli bir diğer gazeli,⁸²⁸ beş beyitten oluşmaktadır. Şair bu gazelinde muhatabına bu dünyâda dâima aşk şevki üzere olmayı, gönülde gam ve kedere yer vermemeyi, vefâsız kimselerden uzak durup tatlı dilli güleryüzlü kimselere yakın durmayı; makam mansıbı önemsemeyen, şöhreti arzulamayan aşk ehli rindlerle arkadaş olmayı tavsiye eder. Her ne hâl üzere olunursa olunsun, ölümün mukadder olduğunu hatırlatarak dünyanın safasına da cefasına da değer vermemeyi öğütler. Şiirin son dizesinde, Hazret-i Peygamber'in ailesine cân u gönülden muhabbet duyanları, onun torunu Hazret-i Hüseyin'in Kerbelâ'daki türbesini ziyaret etmeye davet eder. Bu mukaddes âileye kalben bağlılık duymanın, Kerbelâ hatırasını gönülde canlı tutmanın önemine işaret eder:

Deyr-i felekde müstenîd-i humm-ı bâde ol

Virme vücûd her gama ey dil safâda ol

Hûbân-ı bî-vefâya gönül virme merd isen

Tatlu dile güleryüze ammâ fütâde ol

Rindân-ı mey-perestile ol muhtelit müdâm

Saff-ı ni‘âl-i meclîs-i ehl-i vefâda ol

‘Ömrün geçer ne hâl ise cismün bulur fenâ

Ey dil gerek safâda gerekse cefâda ol

⁸²⁸ Kavukçu, *Râmî Divanı*, s. 224.

Âl-i ‘abâya cân u gönülden muhib isen

Râmî tavaf-ı meşhed için Kerbelâda ol

Râmî G 195

LXV. ŞİİR

Sâbî, beş beyitten oluşan, “düş” redifli rindâne gazelinde,⁸²⁹ dermânı ancak Hak’ta bulacak olan, gönlü mâsiyetle hastalanmış insana seslenir. Onu, âşıkların gözyaşı döktüğü meclislerde bulunmaya, düşe kalka da olsa yârin semtine varmaya, yani seyr ü sülûka çıkıp fenâfillah’a ulaşmaya davet eder. Sâlike, vuslat yolunun inceliklerini bilen bir mürşid-i kâmilin himmetiyle yol almasını öğütler. Şâir, vuslat ümidiyle çıkılan yolun bazen kişiyi firkate götüreceğini söyleyerek sâlike uyarır. Kendisinden nasihat isteyenlere ma’rifet kumaşının bilindiği bir diyara varmayı, yani irfan sahipleri ile birlikte olmayı öğütler:

Ey cân-ı haste kalka düşe kûy-ı yâra düş

Kalkınmak ister isen eger lâle-zâra düş

Düşsen de dest-i lutf-ı ‘inâyetle kaldurur

Bir kıyâmet-i fütâde bilür şive-kâra düş

Vuslat diyüp de keş ü ‘asâ-yı hadîd ile

Râh-ı hezâr sâle-i firkat-medâra düş

Ey rind-i dil-şikeste dürüst i‘tikâd ile

Pîr-i mugânun ayagina pâre pâre düş

Benden nasîhat ister isen kalk Sâbitâ

Kâlâ-yı ma‘rifet bilinür bir diyâra düş

Sâbit G 161

⁸²⁹ Karacan, *XVII. Yüzyıl Divan Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, G. 161. (Sâbit Divanı’nın Turgut Karacan tarafından hazırlanan tenkitli metninde sayfa numaraları bulunmadığı için şiirin bulunduğu sayfa numarası yerine şiirin türünü ve numarasını belirttik.)

LXVI. ŞİİR

Sâbit'in sekiz beyitten oluşan "ol" redifli gazeli,⁸³⁰ kâmil insan olmanın gereklerinin dile getirildiği hakîmâne bir gazeldir. Sâbit bu gazelinde, manevî âlemde yüce makamlara erişmek isteyenleri, Cenâb-ı Hak karşısındaki aczini idrâk ile O'na kulluk etmeye; insanlara karşı mütevazı olmaya; zâhiren ve bâtinen arınarak tertemiz bir insan olmaya davet eder. Hakîkati fehmeden bir kimse olabilmek için, her dâim gözleri nemli olmak gerektiğini belirterek hüznün kalbi yumuşatarak anlayışı arttıran, dâimâ neşeli olmanın gaflete düşüren yönüne işaret eder. Muhatabını, kimsenin aybını araştırmamaya bilakis insanların ayıplarını örtmeye çağırır. Kişinin kendisine kötülükle muamele edene iyilikle mukabelede bulunmasını, zehire panzehir vermeye benzeterek bunun insan için bir hüner olduğunu ifade eder. Kemâlâtı talep eden kimseye, dünyalık arzu ve heveslerden uzak durmasını; kullukta inceliklere dikkat ederek istikâmet sahibi olmasını; her işte orta yolu tutmasını ve dünyanın sıkıntılarına önem vermeyerek onların ağırlığından kurtulmasını tavsiye eder:

Dûş-ı rif'atse garaz nâsiye-sây-ı hâk ol

Zeyl-i seccâde gibi sen de nazîf ol pâk ol

Rü'yet-i şems-i hakîkatse murâdun ağla

Âb-dest minşefesi gibi gözüm nem-nâk ol

Kimsenün kurcalama 'aybını mânend-i hilâl

Belki setr itmede hem-hâsiyyet-i misvâk ol

⁸³⁰ Karacan, *XVII. Yüzyıl Divan Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, G. 232.

Semm-i âzâra idüp şehd-i nevâzişle ‘ıvâz

Hüner oldur sana zehr olma sen tiryâk ol

Dâmenün hâr-ı mugaylân-ı hevesden kurtar

Arzu pîrehenin yırt giribân-çâk ol

Adını ‘aksine yazdurma misâl-i şeytân

Nakş olup hurde-şinâs ‘amel-i hakkâk ol

Ne şeb-i ‘îd gibi münhemik-i isrâf ol

Subh-ı rûze gibi ne muttasıf-ı imsâk ol

Sâbitâ arduna at bâr-ı gam-ı dünyâyı

‘Âmil-i ‘âdet-i müstahsene-i fitrâk ol Sâbit G 232

LXVII. ŞİİR

Sâbit, benzetmeler yoluyla mizâhî bir anlatım dili kurduğu, beş beyitten oluşan “gibi” redifli hikemî gazelinde⁸³¹ muhatabına, hayatın düzenini ve insanın ruhî dengesini bozan bazı kötü hasletlerden men etmek üzere nasihatlerde bulunur. Bu bağlamda, kişiye boş yere ortalık yerlerde dolaşıp insanların kötü muamelelerine mâruz kalmak yerine uygun mahallerde çalışma ve ibadet ile meşgul olup izzet ve itibar kazanmayı tavsiye eder. Kendini olduğundan büyük görüp kabiliyet ve liyakâtinin üzerinde işler yapmaya kalkışanların sonunun bir kenara atılmak olacağını söylerek lâyıık olmadıkları makamların peşinden koşanları uyarır. Kişiyi, kötü insanlara muhabbet besleyip onların yaptıkları hile ve desiselere âlet olmaktan men eder. Şeytanın esiri olmak yerine, Hz. Süleyman’ın veziri Asaf gibi, sâlih ve akıllı olup insanoğlunun ümit edebileceği en yüce

⁸³¹ Karacan, *XVII. Yüzyıl Divan Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, G 351.

güzelliklere ulaşmaya davet eder. Şair son dizede, “kalp” kelimesinin Arap gramerindeki yazılışına gönderme yaparak, haset duygusundan uzak kalmak yoluyla kalbi sâlim tutmayı öğütler:

Sille-i mutrib yime mey-hânelerde def gibi

Var el öpdür gûşe-i mihrâbda Mushaf gibi

Cûşîş-i dîk-i dimâgunla tefevvukdan sakın

Hiffeti rif`at sanursun atılırsun kef gibi

Şâl gibi boynına sarılmaga takrîb idi

Bir ta'alluk olsa zeyl-i dilbere zencef gibi

Çâr-pâ resminde bir mekkâreye meftûn olup

Âlet olma hurde-nakş-ı mekrine gergef gibi

Minnet-i 'ifrîti çekme bir kemâlun var ise

'Arş-ı Belkîs-i ümîdi sen getir Âsaf gibi⁸³²

Sâlim eyle kalbünü renc-i hasedden Sâbitâ

Ol sahîhe harf-i 'illet girmesün ecvef gibi

Sâbit G 351

⁸³² Bu dizede, Hz. Süleyman'ın, Sebe Melikesi Belkîs'in tahtını kaynaklarda isminin Âsaf b. Berahyâ olduğu nakledilen vezirine getirtmesi hadisesine atıf vardır. Bu hadise, Kur'an'ın 27. Suresinin (Neml Suresi) 15 ilâ 44. Ayetlerinde anlatılır. Konuyla ilgili âyetlerin geniş açıklaması için bkz.: İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1986, C. 11, s. 6127-6157; Âsaf b. Berahyâ ile ilgili bilgi için ayrıca bkz.: Gencay Zavotçu, *Divan Edebiyatı Kişiler Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s. 31.

LXVIII. ŞİİR

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin Hak âşığının hâletini anlatmak üzere kaleme aldığı beş beyitten oluşan “budur” redifli gazeli,⁸³³ tasavvufî remizlerle örülmüştür. Yahya Efendi, bu gazelinde vuslat talebinde olan âşığa seslenir. Onu, mâsivâyı bir an önce terk edip mânâ âleminin şevkine ermeye davet eder. “Âdem” olmanın; yani eşref-i mahlûkât sırrına ermenin ancak böyle mümkün olacağını söyler. Kişinin kalbini ilâhî nurların aynası hâline getirebilmesi için gönlünü mâsivâdan, gam ve kasavetten arındırıp tertemiz hâle getirmesi gerektiğini ifade eder. İlâhî aşkın verdiği iştihakla çekilen gamın, kişinin gözünü dünya gamlarını görmez hâle getireceğini, böylelikle kişinin mutluluğuna sebep olacağını dile getirir. Sahip olduğu makam mansıb ile mağrûr olanlara seslenen şâir, onlara meydan okur; merdlik iddiasında iseler nefislerini mağlub etmeleri gerektiğini, asıl merdliğin bu olduğunu söyler. Böylece, mânâ âleminde yücelik isteyenleri nefislerini ayakları altına almaya davet eder:

Gelmede bezm-i meye eglenme hem-demlik budur

Cümleden evvel müşerref eyle âdemlik budur

Pür gerekdür sâgar-ı işkeste câm-ı zer-nişân

Meşreb-i ehl-i fenâda ey gönül Cemlik budur

Çekmezin dünyâ gamın bir hâlete irgürdi ‘aşk

Bâ‘is-i şâdî olur gam işte bî-gamlık budur

Hânkâhda baş döner mey-hâneler içre ayâğ

Farkını fehm eylemez abdâl sersemlik budur

⁸³³ Hasan Kavruk, Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 97.

Hasm-ı Yahyâ kuvvet-i câhına mağrûr olmasun

Merd ise nefsin zebûn itsün ki Rüstemlik budur Yahyâ G 73

LXIX. ŞİİR

Şeyhülislâm Yahyâ'nın aşağıdaki gazeli,⁸³⁴ kelime düzeyinde redifi olmayan âşıkâne bir gazeldir. Yahyâ Efendi, beş beyitten oluşan bu gazelinde, ilâhî feyze nâil olmak isteyenleri, Hak yoluna can vermeye davet eder. Bu gazelde geçen “can vermek” fiili ile Hak âşığının hem Hak yolunda can vererek “şehâdet” mertebesine erişmesi hem de ten kaydından geçerek maddî bağlardan kurtulması kast edilmiştir. Gazelde Mecnûn'a telmihte bulunarak onun aşkından divâne olup çöllere kaçmasını eleştiren şâir, hakîkî âşığın yâr eşiğinden ayrılmayıp orada can vermesi gerektiğini belirtir. Hakk'a âşık olan kimseyi ilâhî dergâhın kapısında ümitsizliğe düşmeden sabırla beklemeye davet eder:

Söz kim zebânuma gele gûyâ zebânedür

Ben ‘âşıkam sözüm de benüm ‘âşıkânedür

‘Âşık odur ki yâri işiginde cân vire

Mecnûn-ı gâfilün harekâtı yabânedür

Her kişi nakd-i cânını âmâde eylesün

Yârân-ı ‘aşk sohbetimiz ‘ârifânedür

‘Arz-ı niyâzı bülbül-i zârun figân iledür

Pervâne-i belâ-zedenün yâne yânedür

⁸³⁴ Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı*, s. 111.

Yâr işigine tuhfe-i cân ile gelmeden

Maksûd feyz-i cûdına Yahyâ bâhânedür   Yahyâ G 87

LXX. ŞİİR

Şeyhülislâm Yahyâ, beş beyitten oluşan, “tuymasun” redifli âşıkâne gazelinde⁸³⁵ âşığı vuslat yolunda sabırlı olmaya, aşk sırlarını hiç kimse ile paylaşmamaya, yaşadığı hâleti herkesten gizlemeye, aşk derdi yüzünden çektiği ızdırabı kimseye belli etmemeye davet eder. Hicran oku ile yaralanmış âşığa, çektiği acıyı kendi gönlünden ve canından bile saklamasını telkin eden şair, bu şiirinde mübalağa sanatının güzel örneklerini vermiştir:

Yâr dirken kimseler râz-ı nihânun tuymasun

Başladun feryâda bülbül nev-cevânun tuymasun

Bir hayâl itsün beni aşkun ki hengâm-ı visâl

Şöyle âgûş ideyin nâzûk miyânun tuymasun

Kendün ol zülf-i ham-ender-hamda pinhân ide gör

Zînhâr o tıfl ammâ âşiyânun tuymasun

Şöyle medhûş ol ki zahm-ı tîg-i hicr-i dil-beri

Tende dil hiss itmesün sînende cânun tuymasun

Mest-i ‘aşk oldunsa Yahyâ-veş açılma kimseye

Şahne-i devrân sakın bûy-ı dehânun tuymasun

Yahyâ G 257

⁸³⁵ Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, s. 281.

LXXI. ŞİİR

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin beş beyitten oluşan "iken" redifli gazeli,⁸³⁶ tasavvufî remizlerle kaleme alınmış bir âşıkâne gazeldir. Yahyâ Efendi bu gazelinde, vuslata giden yolda sâlikin yol azığının "aşk" olduğunu söyler. Sâliki, aşkın coşkunuğu üzerinde iken oyalanmadan yol almaya davet eder. İlâhî aşkın zevkinden mahrum olanları "âşıklar aşk meclisinde toplanmışken dalâlet semtinde işin ne?" diyerek uyarır. Dünyanın elem ve kederini denizin ortasındaki bir girdaba benzetir. Bu girdaba kapılanın selâmet sahiline çıkamayacağını belirten şâir, âşığa seslenir ve onu fânî âlemin kederlerinden uzak durmaya davet eder. Dünyânın safâsının, gâfilleri aldatan bir seraptan başka bir şey olmadığını söyleyerek âşığı dünya safasına gönül vermemeye çağırır:

Menzil al dil 'aşk ile pür-tâb u göz pür-âb iken

Teşne-leb yolda kalur sâlik olan bî-tâb iken

Nice bir kûy-ı dalâletde gezersin der-be-der

Dergehi pîr-i mugânun mecma'-ı ahbâb iken

Kûyuna nice çekilmez 'âşık-ı bî-çâreler

Zülf-i 'anber-bârunun her târı bir küllâb iken

Hiç revâ mîdur gam-ı dünyâya düşmek ey gönül

Bir kenârına irilmez bahr-ı pür-gird-âb iken

Sûret-i ikbâl-i dünyâ aldudur gâfilleri

'İşret anlarlar anı Yahyâ hayâl-i âb iken

Yahyâ G 271

⁸³⁶ Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, s. 295.

LXXII. ŞİİR

Şeyhülislâm Yahyâ, beş beyitten oluşan, “kaçma” redifli âşıkâne gazelinde⁸³⁷ “cân ile ol şâha kul olana”, yani ilâhî vuslat için yanıp tutuşan Hak âşığına seslenir. Âşığı, vuslat yolunda karşılaşacağı gam ve kedere sabretmeye davet eder. Karşılaştığı mânevî sıkıntılarının onun için bir imtihan olduğunu söyleyerek, vuslata ermek için bu imtihandan başarıyla çıkmak gerektiğini vurgular. Sâlike, “gönül ayağından aşk bağına çözmemesini” öğütler, Hakk’ın mânevî dergâhının eşiğinden ayrılmayıp oraya kabulü için arz ve niyaza ısrarla devam etmesini salık verir:

Şikâr itmek dilerse ‘âşık-ı nâ-şâddan kaçma
Seni şeh-bâzum el üzre tutan sayyâddan kaçma
Tek itsün âzmâyiş hançer-i ser-tîz-i hûn-rîzûn
Gögüs ger karşı var ol gamze-i cellâddan kaçma

Çıkarma pâ-yı dilden kayd-ı bend-i mihnet-i ‘aşkun
Kul olduk cân ile ol şâha çün bî-dâddan kaçma

Tutarsa gül gibi gûş-ı kabûli nâle-i ‘aşka
İşiginde varup bülbül gibi feryâddan kaçma

Eger pâkîze-gûlık tarzını öğrenmek istersen
İşit cân ile Yahyâ'nun sözün üstâddan kaçma

Yahyâ G 333

⁸³⁷ Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, s. 359.

LXXIII. ŞİİR

Şeyhülislâm Yahyâ'nın aşağıdaki gazeli,⁸³⁸ divan şiirindeki rind-zâhid çekişmesinin konu edildiği rindâne bir gazeldir. Bu gazelde, muhatabını “meyhâne”ye davet eden şair, *meyhâne* kelimesini tasavvufî bir mazmun olarak kullanmıştır. Tasavvufî sembollerde *meyhâne*, tekke anlamına gelir. Divan şiirinde, mescidler ilâhî aşktan bîhaber olarak ibadet eden zâhidlerin; tekke ise riyâyı bir tarafa bırakmış, kalbini dünya sevgisinden arındırmış aşk ehli rindlerin mekânı olarak sunulur. Şâir, “safâ veren kadehe” yani, ilâhî aşka talip olan kimseyi, amellerini riyâ için yapanların değil aşk ehlinin meclislerine devam etmeye davet eder. Dünyâdan safâ bekleyenleri, bunun mümkün olmadığı hususunda uyarır. Gazelde geçen “tedbîr ne mümkün boza takdîr-i Hudâ'yı” ifadesi, insanın sa'y ü gayretinin Allah'ın takdirini değiştiremeyeceğini ifade ederek mü'min ferdi kadere rızâyâ çağırır, ona Fâil-i Mutlak olanın Cenâb-ı Hak olduğunu hatırlatan meşhur bir vecîzedir:

Mescidde riyâ pîşeler itsün ko riyâyı

Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî

Ey câm-ı safâ tâlibi bî-hûde özenme

Cümle bile defn eylediler câm-ı safâyı

Redd itmiş idi yâr rakîbi işiginden

Gelmiş o siyeh-rû yine gördün mi belâyı

Def idemedük ceş-i gamı sa'y ide gördük

Tedbîr ne mümkün boza takdîr-i Hudâ'yı

⁸³⁸ Kavruk, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, s. 459.

Yahyâ nice bî-sabr u karâr olmayayın ben

Dil-berse güzel dilse nihâyetde hevâyî

Yahyâ G 432

LXXIV. ŞİİR

Nâbî'nin, oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi'ye hitaben yazdığı “lugâz”⁸³⁹ nazım türündeki aşağıdaki şiiri, nasihat yönü ağır basan, on sekiz beyitlik bir mesnevidir. Bu lugâz, Nâbî Divanı'nın lugâzlar bölümünde “Zemin-i Tâze Be-Tarz-ı Lugâz” (Lugâz Tarzına Taze Bir Zemin) başlığı ile yer almaktadır.⁸⁴⁰ Şiire bu başlık, daha önce herhangi bir lûgazın hikemî içerik ile, öğüt verici tarzda kaleme alınmamış olmasından dolayı verilmiş olmalıdır. Nitekim, çalışmamıza konu olan divanlar içerisinde nasihat mahiyetinde mesajlar içeren bir başka lugâza rastlamadık. Nâbî, bu şiirinde evlâdı için dünya ve âhîret saadetini arzu eden ve ona bu yolda öğüt ve tavsiyeler veren müşfik bir baba olarak karşımıza çıkar. Şiirin ilk beş beytinde oğlu için duâ eden şair, sözün devamında onu ilâhî sırların ve kendinden önce ortaya konmuş kıymetli eserlerin müşterisi olmaya; yani hikmet peşinde koşmaya davet eder. Lüzumsuz sözlerle oyalananlardan yüz çevirmeye, Allah'tan başka hiçbir şeye meyl etmemeyi (istiğnâyı) kendine şiar edinerek dünyalıklara değer vermemeye çağırır. “Bahara tezaad olarak güz olmasaydı, hasad vaktinin kârına erişilemezdi” diyen şair, kâinatta her şeyin zıddıyla kâim olduğunu, sıkıntı ve kedere maruz kalmadan mânevî kâr elde edilemeyeceğini işaret eder. İlim sahibi olup ilmiyle amel etmenin şiir yazmaktan evlâ olduğuna, sırf şiir yazmakla ilmiyle âmil âlimlerin derecesine ulaşmanın mümkün olmadığına dikkat çeker. Toplumun ortak hayrı için vakfedilmiş mallardan menfaat elde etmekten men eder. Şâir, Hazret-i İbrahim ateşe atıldığı vakit ateşin “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik

⁸³⁹ Lugâz: Divanların genellikle sonlarında yer alan, kıt'a-i kebire veya mesnevî biçiminde kaleme alınan, içinde ebced veya söz oyunları yoluyla bir bilmece saklı bulunan şiir türüne verilen addır. Bkz.: Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 257.

⁸⁴⁰ Bilkan, *Nabi Divanı*, C. 2, s. 1339-1340.

ol!”⁸⁴¹ ilâhî emriyle gül bahçesine dönüşmesi hadisesine telmihte bulunarak oğlunu ihlâs neşvesine, tevhid sırrına ermeye böylece esenlik bulmaya davet eder. İnsanlarla usulüncce iyi münâsebetler kurmasını, onlarla ilişkilerini belli ölçüler içinde tutmasını öğütler. Davet edilmediği yere gitmemesini salık verir:

ZEMÎN-İ TÂZE BE-TARZ-I LUGÂZ

Ey Ebu'l-hayr nûr-ı çeşm-i ümîd

Hak nihâl-i hayâtun ide medîd

Ma'nîye hüsn-i rağbetünle senün

Ya'ni şevk-i tabî'atunla senün

Hâtıra tâze bir zemîn geldi

Hayli rengîn ü dil-nişîn geldi

Sâfdur dil misâl-i dürr ü güher

Oldı sûret-nümâ bu tâze eser

Eyleye Hak inâyet ü tevfik

İdesin hep makâsıdun tahkik

Ol harîdâr-ı gevher-i esrâr

Mâcerâ-yı sevâlif-i âsâr

Bâdeden ta'ab olsa bir server

Sâbit olur racîme dâg-ı diger

---

⁸⁴¹ Enbiyâ, 21/69.

İtme hâl-i muhalefet ızhâr

İtse ebdâl ibtizâli şî'âr

Râzı ol zâhid eylese tahsîn

Virme anun cevâbını pîşîn

Bulamaz kışt ü kâr vakt-i hasâd

İtmeyince hazân bahâra tezâd

Umma tâli' sipihr-i zâlimden

İctinâb it reh-i mezâlimden

Olamaz mısra'eyn-i şî'r ü gazel

Vâsıl-ı meblageyn-i 'ilm ü 'amel

Bî-vefâdur menâfi'-i evkâf

'Âkîbet senden eyler istinkâf

Eyle gül-geşt-i bâg-ı "*Berd ü Selâm*"

Güllerün it şemîmin istişmâm

Kârun olsun fûnûn-ı istiğnâ

Olma pâ-mâl-i âh ü vâveylâ

Nûrdan ol cihâna sufre-güşâ

Hâleveş eyle nân-ı mâha salâ

Eyle nâsa selâm elif gibi râst

Olma pûyâ mecâlise bî-hâst

İşte ey nûr-ı dîde-i binâ

Hall idersen bu tâze sırrı "biyâ" Nâbî L 15

LXXV. ŞİİR

Divan şiirinin mutasavvıf kimliği ile öne çıkan şâirlerinden olan Cevrî Çelebi'nin kaleme aldığı aşağıdaki yedi bendlik tercî-i bend,⁸⁴² klâsik şiir geleneğimizdeki nasihat içerikli şiirlerin en güzel örneklerinden biridir. *“İnsanın Yaratılışının Nihâî Maksudı Olan Kâmil İnsan Mertebesine Ulaşmaya Rağbeti Arttırmak İçindir”* başlığı altında kaleme aldığı bu uzun manzûmede Cevrî Çelebi, insanın özünde bulunan mânâ cevherine ulaşması için yerine getirmesi gerekenleri belirterek kişiyi hakîkî anlamıyla “insan” olmaya çağırır. Kur’ân-ı Kerim’de insanın en güzel sûrette yaratıldığı ifade edilmiş, özündeki manevi cevherden uzaklaştığı takdirde “aşağuların en aşağısı” olarak nitelenen mânevî derekeye düşebileceği vurgulanmıştır.⁸⁴³ Cevrî'nin de kendisinden feyz aldığı büyük mutasavvıf Mevlânâ bu hususta şöyle der: *“Ve't-Tîn Suresi'nde ‘Biz insanı en güzel bir şekilde yarattık’ âyetini oku: Ey dost, en değerli inci candır/ İnsan değeri bakımından Arş'tan üstündür; insan düşünceye sığmayacak kadar yücedir/ Bu paha biçilmez değeri söylesem ben de yanarım dünya da yanar.”*⁸⁴⁴

İnsanın “nefs” olarak adlandırılan maddî zevklere ve bencilliğe meyilli tabiatı, ona yaratılırken verilen ve onu “yaratılmışların en üstünü” durumuna getirerek kemâlatın zirvesine taşıyacak olan “cevher”den uzaklaşmasına neden olur. Tasavvuf, insanı bir mürşid-i kâmilin manevi terbiyesi altında zikrullah’a devam ederek özündeki cevhere ulaşmaya, yanî insan-ı kâmil olmaya davet eder. Kemâlâta giden bu yolculuğa “seyr ü

⁸⁴² Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 177-179.

⁸⁴³ “İncire, zeytine, Sina Dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.” Tîn, 95/1-5

⁸⁴⁴ Abdülbâkî Gölpinarlı, *Mesnevî Şerhi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1974, C. VI, s. 164.

sulûk” adı verilir. Cevrî bu şiirde, muhatabını bu yolculuğa davet eder. Şiirin uzun olması sebebiyle muhtevasına ilişkin tafsilatlı açıklamalar şiirin her bendinin başında ayrı ayrı yapılmıştır.

DER-TERGİB-İ MERTEBE-İ KEMÂL-İ İNSANİ Kİ MAKSAD-I AKSÂ-YI ÂDEMİST

I

Bu bendde, kendisi için ebedî bir kıymet, izzet ve can bulmak isteyen kimse Cenâb-ı Hakk’ın karşısındaki acziyetini idrâk edip O’na aşk ile kulluk etmeye, tevhidi idrâk edip ihlâs sırrına ermeye, nefsinin arzularına gem vurmaya, Kur’ân-ı Kerîm’in mânasını keşfetmeye, özünde gizli olan cevherin hazinesini bularak “insan” olmaya davet edilir. Bu uğurda gayret sarfeden kimsenin şeytanın hilelerinden eman bulacağı, cennet bahçelerinin sâkini olacağı, tükenmez bir hazineye kavuşarak sonsuz bahtiyarlığa ulaşacağı müjdelenir:

Diler isen ki ‘izz ü cân bulasın

Devlet-i kadr-i câvidân bulasın

İdesin âfitâbı farkuna tâc

Pâye-i fark-ı fark-dân bulasın

Hem o ‘âlî mekân-ı hurremde

Kendüni şâh-ı kâm-rân bulasın

Olasın nâ-murâd-ı her dü cihân

Cevher-i kâmı râyegân bulasın

İdesin nakd-ı cismüni ber-bâd

Bî-te‘âb genc-i Şâyegân bulasın

Olmaya gam dilünde hâtırını

Bezm-i vuslatda şâdumân bulasın

Nûş idüp câm-ı ‘ışkdan cânânı

Zevk-i cânı cihân bulasın
Hırz idüp cânâ sırr-ı İhlâsı
Mekr-i İblîsden amân bulasın
Bilesin sırr-ı Mantıku't-Tayrı
Râz-ı Sî-murgdan nişân bulasın
Keşf ola sana ma'nî-i Furkân
Dili ol ilme tercemân bulasın
Kendüni yokladukca dünyâda
Sâkin-i ravza-i cinân bulasın

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın
Cânda gencîne-i nihân bulasın

II

Şâir bu bendde, insanoğlunun yaratılıştan getirdiği ilâhî özü, onun varlığında gizlenmiş bir hazineye benzetir. Bu hazineyi bularak “insan” mertebesine yükselmek için şehvânî zevklerin, nefsin hevâ ve heveslerinin esiri olmaktan kurtulmak, ten kaydından âzâd olarak mânâ âlemine sefer etmek gerektiğini belirtir. Gaflet içinde olan insanı niçin yaratıldığı üzerinde düşünmeye, kâinata ve kendine bakarak yaratılış sırrını anlamaya davet eder:

Ey giriftâr-ı zevk-ı şehvânî
V'ey esîr-i hevâ-yı nefsânî
Nice bir hâb-gâh-ı gafletde
İdesin hufte çeşm-i iz'ânı
Aç gözün sen sana nazar eyle
Gör nedür nakş-ı levh-ı imkânı

Eyle mir'ât-ı 'aklı pîş-i nihâd
Anda gör 'ayn-ı sûret-i cânı
Gör ne kâr üzredür ne hizmet ider
Bedenünde kuvâ-yı cismânî
Bil vücûdun nedür neden geldün
Neydür sende meyl-i rûhânî
Aslunı âşikâr idüp evvel
Fer'unı sonra eyle pinhânî
Cevherün gün gibi 'ıyân eyle
'Arazun cümle idegör fânî
Geçe gör ma'den-i tabî'atdan
Gevher isen de bekleme kânı
Çıka gör gülşen-i nebâtîden
Gül isen de ko bu gül-sitânı
Nakâ-i Sâlih oldun ise eger
Eyle tayy-ı mekân-ı hayvânî
Rûh ile âşinâlıg ister isen
Menzilün kıl makâm-ı insânî

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın
Cânda gencîne-i nihân bulasın

III

Şiirin üçüncü bendinde, can özünde gizlenmiş olan mânevî hazineyi bulup insan olmanın hakikatine ermek isteyenler, dünyalıklara değer vermemeye, insanları dış görünüşlerine göre değerlendirmemeye, şehvet kirlerinden arınıp nefsi pak eylemeye

davet edilir. Mâsivâdan ferâgat etmenin, kişinin nefsini ve Rabb'ini lâıyıkıyla bilmesi ile (ma'rifetullah) olacağını belirtilerek kişinin bütün vaktini ve gayretini bu ilme erişmek için harcaması gerektiği ifade edilir. Marifet ehlinin, Cenâb-ı Hakk'ın âhret gününde kendilerine “*Seçkin kullarım arasına katıl ve cennetime gir!*”⁸⁴⁵ diyeceği kimselerden olacağı müjdesi verilir:

Merd isen olma evvel ü âhir
Zînet-ef-zâ-yı sûret-i zâhir
Eyleyüp cüll-i himmet mebzûl
Eyleme fikr-i câme-i fâhir
Hiç mümkün midür ki ola harun
Cul-ı zer-baft ‘aybını sâtir
Ola levs-i revsk-i şehvetden
Nefsüni eyle tayyib ü tâhir
Sonra insân-ı pâk olup eyle
Gün gibi nûr-ı zâtunı bâhir
Nefsini Rabbını bilende olur
Mâ-sivâdan ferâgat-ı hatır
Sen de bu ‘ilmi itmege tahsîl
Rûz u şeb cidd ü cehr kıl vâfir
Kuvvet-i himmeti getir fi‘le
Mülkün olsun bu sıfat-ı nâdir
Cümle evkâtunı buna sarf it
Tâ ki fennünde olasın mâhir
Fe’d-hulî fi ‘ibâda dâhil olup
Ve’d-hulî Cennetîde ol hâzır

---

⁸⁴⁵ Fecr, 89/29-30

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın
Cânda gencîne-i nihân bulasın

IV

Şiirin dördüncü bendinde kâmil insan olmak isteyen kişi şöhretten ve insanlar
indinde itibar kazanma tutkusundan uzak durmaya davet edilir. İlim adına fuzûlî
bilgilerle, hevâ ve heves menşeli fikirlerle oyalanmaktan men edilir; hakikatin peşinden
gitmeye çağrılır. Kişiye, kendisi hakkında daima hüsn-i zan beslemekten, hakikat ehli
hakkında sû-i zan etmekten, kendi fikirlerini beğenip çok konuşmaktan, insanları
yönetmeye meftûn olmaktan berî olması öğütlenir:

Sa‘y idüp şöhre-i cihân olma
Cehd idüp ‘umde-i zamân olma
Kayd u nâm u nişâna beste olup
Tâlib-i i‘tibâr-ı şân olma
Kendüne hüsn-i zann idüp dâyim
Ehl-i tahkîka bed-gümân olma
Kalma tahsîl-i ‘ilm-i resmîde
Münkir-i fazl-ı ‘ârifân olma
Düşme fikr-i kazâya zü‘munla
Hasta-i derde imtihân olma
Terk-i endîşe-i rişâset kıl
Ya‘nî hizbinde sârbân olma
Lehçene nutkuna olup meftûn
Lafz u ma‘nâya tercemân olma
İstimâ‘ itme felsefiyyâtı

Mâyil-i zevk-ı dâsitân olma
Âdemîlik bununla kesb olmaz
Yok yere mazhar-ı ziyân olma
Hâr-ı lâyefhem oldugun fehm it
Kendü ‘aklunca nükte-dân olma
Çıka gör hâsılı bu kâlibden
Ya‘ni mahrûm-ı feyz-i cân olma
Nükte-i kıl ü kâli itme dirâz
Ko bu cehli cerî-çebân olma

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın
Cânda gencîne-i nihân bulasın

V

Şâir, şiirin beşinci bendinde divan şiirindeki “zâhid” tipine uyan kimselere seslenir. Onları ibadetleriyle gururlanmaktan, ibadetlerine güvenmekten, ibadetleri gösteriş için yapmaktan, sahte bir suretle insanları kandırıp onları kendi menfaatlerine alet etmekten men eder. Men edilen bu vasıflar divan şiirindeki “zâhid” tipinin vasıflarıdır. Riyâkâr tutumlar ve sahte keramet gösterileri ile kendilerini olduklarından üstün gösterip herkesi kendilerine râm etseler bile, yine de hüsranda olduklarını söyleyerek onları şiddetle uyarır. Zâhidleri, insafılı olup bu sözlere kulak vermeye, hata ve zilletlerini itiraf ile tövbe etmeye, kendilerini hakîkate ulaştırarak yola sâlik olarak kemâle ermeye davet eder:

Zâhid gırre olma tâ‘atüne

İstinâd eyleme ‘ibâdetüne

İtme dünyâya savmunı izhâr
Katma dâyim riyâ riyâzatüne
Bürinüp şâl ü perde her gâh
Halkı âşüfte itme sûretüne
Sübhanı dâm u dâne itmek ile
‘Âlemi çekme bend-i hidmetüne
Sa‘y-i bî-hûdede olup çâlâk
Virme âzâr pâ-y-ı himmetüne
Tutalum eylemiş cihân teslîm
Kavlüne fi‘lüne kerâmetüne
Tutalum nevbet ile cins-i melek
Ola hâdim harîm-i halvetüne
Tutalum kim hemîşe nev‘-i beşer
İde secde cenâb-ı hazretüne
Yine mağbûn u yine hâsirsın
İrmedünse eger hakîkatüne
Ehl-i insâf isen sözüm dinle
İ‘tirâf it hatâ vü zilletüne
Bir yola sâlik ol ki irişesin
Menzil-i muntelhâ-yı ‘izzetüne
Cism-i bî-ruhsın hakîkatde
Sûretâ bakma şekl ü hey’etüne

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın
Cânda gencîne-i nihân bulasın

VI

Şâir, manzûmenin altıncı bendinde, hîle peşinde koşan, saçma ve mânâsız sözlerle halkın kafasını bulandıran sözde sûfilere seslenir. Bu kimseleri, sûfilik alâmetlerini kuşandıkları halde gönül dünyalarını terbiye etmemiş olan, dervişlik kıyafetlerini giyindikleri halde dünyalık hırsından vazgeçmeyen, karşılaştığı garip dervişlere selam bile vermeyen, nefsin esiri kimseler olarak tavsif eder. Onların, sakal sarık gibi alâmetlere, yani dış görünüşe büyük anlamlar yüklemelerinin, iç dünyalarının terbiye edilmemiş olmasından ileri geldiğini ifade eder. Onları, tasavvuf adına yalan yanlış fikirler serdetmeyi terketmeye, aşk ehli rindlerle uğraşmayı bırakmaya, dünyalık hırsından vazgeçmeye çağırır. Akıllarını kullanarak doğruya yönelmeye, özlerindeki ilâhî cevheri bularak hakiki anlamda “insan” olmaya davet eder:

Düşme ey sûfi degâ-pîşe
Halka mekr eylemekde teşvîşe
Bir iki eblehi mürîd idinüp
Türrehâtunla virme endîşe
Vâkı'a sorma mest-i gafletden
Çekme her bî-şu'ûrı tefîşe
'Arza kılma târik ü mezhebünü
Rind-i sâger-keş-i sâge-kîşe
Rind olup neş'e-dâr-ı yek-rengi
Dönicek reng-i bâdeye şîşe
Gayri ko gör ne hâsıl itmişdür
Şâh-ı cismündeki reg ü rîşe
Tâc u sof u ridâyile bezenüp
Yolda bakmakdasın pes ü pîşe
Râst gelsen selâm virmezsın

Pâ-bürehne gedâ-yı dervîşe
İtsen âyîne-i derûnunu sâf
Meylün olmazdı şâre vü rîşe
Dâyimâ şîr-i nefse eylersin
Hâr-zâr-ı vücûdunu bîşe
Az u çok var ise eger ‘aklun
Hırsı ko ni‘met-i kem ü bîşe
İtme âyîne-i sûret-i beşeri
Sıfat-ı gâv u berre vü mîşe

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın
Cânda gencîne-i nihân bulasın

VII

Şâir son bendde, muhatabını “*Nefsini bilen Rabbini de bilir*”⁸⁴⁶ nüktesinin sırrını anlayarak irfan neşvesiyle mest olmaya, Hak yolunda samîmî bir yolcu olup bin türlü âlemi seyran etme zevkine ermeye davet eder. Bu bentte, kişiye, kemâlât yolunda kendisine himmet edecek ve kendisine “insan” olmanın ne demek olduğunu öğretecek kâmil bir mürşid bulması öğütlenir. Kâmil mürşidlerin ilâhî aşk ile mest olmuş kimseler oldukları, bu sebeple dış görünüşlerinin beklenen ölçülere uymadığı söylenerek onları tanımanın çok kolay olmadığı vurgulanır. Kâmil mürşidleri tanımak isteyenler, onlara özgü remizleri anlamaya, onlara ulaşmak için gayret sarf etmeye çağrılır:

⁸⁴⁶ Mutasavvıfların çok değer verdiği bu sözün hadis olup olmadığı tartışmalıdır. Bkz.: Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, s. 243.

Men ‘aref nüktesin idüp iz‘ân
Ola gör mest-i neşve-i ‘irfân
Sâlik ol sıdk ile reh-i Hakk'a
Eyle bin dürlü ‘âlemi seyrân
Cehd idüp bir mükemmel âdem bul
Ki sana bildüre nedür insân
Himmat ile ide seni kâmil
Ki umûrunda kalmaya noksân
Gerçi kim ‘akluna uyup dirsın
Olsa ‘âlemde böyle ‘ârif-i cân
Baş koyup ayagina olur idüm
Ana cân ile bende-i fermân
Kendü zu‘munca var mıdur yohsa
Öyle âdemde gayrı gûne nişân
Nedür âdem ‘alâmeti nicedür
Nice bilsün senün gibi nâ-dân
Ekseri böyle âdemün zîrâ
Kimisi mest ü kimisi hayrân
Sen ise böyle gördüğün şahsı
Dem idersün idüp nice bühtân
Âdemi bilmek ister isen eger
Anla Cevrî gibi bu remzi ‘ıyân
Ola gör mazhar-ı dem-i ‘Îsâ
Tâ ki ruh ide cismüne süryân

Âdem ol âdem ol ki cân bulasın

Cânda gencîne-i nihân bulasın

Cevrî Trc 6

LXXVI. ŞİİR

Cevrî Çelebi tarafından kaleme alınan aşağıdaki beş bendlik terci-i bendin⁸⁴⁷ ana fikri, vasıta beytinde dile getirilmiştir. Bu fikir, insanda mal sevgisi ile kemâlâtın bir arada bulunamayacağıdır. Tercî-hâneleri kısa olan bu manzûmenin tamamı bu konuya hasredildiği için her bir bend için ayrı ayrı açıklama yapmaya lüzum görmedik. Manzûmede genel olarak, nebilerin, âriflerin, kâmil insanların kalbinde dünya sevgisi, mal edinme arzusu, fakirlik korkusu olmadığı vurgulanır. Bu hâlis kulların, mal biriktirme heveslerinin olmadığı gibi ellerine geçen malı infak ettikleri; infak ederken asla mallarının azalacağı endişesine kapılmadıkları; böylece ilâhî muhabbete halel getirmediği dile getirilir. Kemâlât ehlinin alâmetinin, tabiat halini almış cömertlik olduğu ve bir şeyhin kâmil olup olmadığının cömertlik hasletinden anlaşılacağı ifade edilir. Böylece şiirin muhatabı, mal mülk sevgisini kalbinden çıkarmaya, fakirlik korkusuna kapılmadan elindekini infak etmeye davet edilir:

İN TERCÎ' DER-BİDÂYET-İ TAKLÎD GÜFTE-ŞUD

I

Dil-i 'ârifde bed-hayâl olmaz

Hükm-i vesvâsa imtisâl olmaz

Kâr-ı dünyâyâ iştigâl olmaz

Sâlik-i vâdî-i dalâl olmaz

Nazm-ı hâlinde ihtilâl olmaz

Hâtırında gâm-ı muhâl olmaz

⁸⁴⁷ Ayan, *Cevrî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, s. 180-181.

Fakr için kalbi pür-melâl olmaz
Mâl için ehl-i ibtizâl olmaz
Fikri her kârda me'âl olmaz
Tâlib-i mâl olanda hâl olmaz

Kalb-i kâmilde meyl-i mâl olmaz
Mâ'il-i mâlde kemâl olmaz

II

Kâmilün himmeti olur 'âî
Mülk ü mâle görünmez ikbâli
Olsa da mâl ü câh ü celâli
Yine olmaz hâris ü meyyâli
'Ârifün rind-i fârigu'l-bâli
Terk ider hep ümîd ü âmâli
Ger karîn-i kemâl ise hâli
Büt idinmez mahabbet-i mâli
Hubb-ı dünyâdan olsa dil hâlî
İstemez iddihâr-i emvâli

Kalb-i kâmilde meyl-i mâl olmaz
Mâ'il-i mâlde kemâl olmaz

III

'Ârifün kâmil olsa 'irfânı
Mâle meyl eylemez dil ü cânı

Bulsa sim ü zer-i ferâvânı
Dâyimâ bezl ü sarf ider anı
Hıfz-ı mâle düşürmez iz‘ânı
Olamaz gencinün nigeş-bânı
Ne kadar olsa bezl ü ihsânı
Çekmez aslâ melâl-i noksânı
Dil-i dânâda feyz-i Rabbânî
Sîm ü zer fikrini ider fânî

Kalb-i kâmilde meyl-i mâl olmaz
Mâ‘il-i mâlde kemâl olmaz

IV

Gerçi nice nebî vü velî
Buldılar mülk ü mâlik-i bî-cedeli
Anların ger hafî eger ki celî
Bezl-i mâl idi ahsen-i ‘ameli
Oldılar terk idüp gam-ı emeli
Vâsılân-ı se‘âdet-i ebedî
Çekmeyüp fakd-ı nakd için keseli
Virmediler mahabbete haleli
Dir isen sıdk ile bu kavle belî
Dime kâmil hasîse mâ-hasali

Kalb-i kâmilde meyl-i mâl olmaz
Mâ‘il-i mâlde kemâl olmaz

V

Gör kemâl ehlinün nedür eseri

Gûş kıl bu beyân-ı muhtasarı

Ger ma'îşet gamından olsa berî

Çekmese vech-i zâd için kederi

Gelse vaktinde nakd-ı sîm ü zeri

Olmasa dahl ü haracdan zararı

Bez-i bi't-tab' olup anun hüneri

Olur ihsâna cüst ü lutfâ cerî

Böyledür şeyh-i kâmilün haberi

Dinle Cevrî bu kavî-i mu'teberi

Kalb-i kâmilde meyl-i mâl olmaz

Mâ'il-i mâlde kemâl olmaz

Cevrî Trc 7

SONUÇ

XVII. yüzyıl divanlarının nasihat muhtevasını ortaya koymak maksadıyla yaptığımız “XVII. Yüzyıl Divanlarında Nasihat” başlıklı çalışmamız sonucunda elde ettiğimiz veriler ve edindiğimiz kanaatler şöyledir:

Divan şiiri, çok katmanlı anlam özelliklerine sahip bir dille ortaya konulan bir şiir geleneğidir. Bu edebî gelenekte şairlerin ilk plandaki muhatabı, bilhassa ilim ve tasavvuf erbabıdır. Şiirler aracılığıyla verilmek istenen mesaj, yüksek bir sanatın gerektirdiği estetik ölçüler içerisinde sembol, mazmun ve teşbihlerin ardına gizlenerek verilir. Bu durum, divan şiirini, günlük hayata, somut hedeflere, sade pratiklere dair mesajların verilebildiği anlatım düzeyinin dışında tutar. Bu üst şiir diline ancak aşkın olanı, insan aklının ve ruhunun derinliklerine hitap eden soyut kavramları dile getirmek yaraşır. Bu sebeple, divan şiirinin nasihat muhtevası da günlük pratiklere, sosyal hayata ilişkin önermelerden daha çok insanın anlam arayışının cevaplarını içeren soyut olgulara, bilhassa tasavvufî konu ve kavramlara ilişkin öğüt ve tavsiyeleri içerir.

Çalışmamıza konu olan divanlar içinde yer alan, gerek manzume gerek beyit düzeyindeki nasihat muhtevasında, şairlerin muhataplarına yaptıkları başlıca çağrı, ilâhî aşk izleğinde kâmil insan olmaya doğru yol almaktır. Bu şiirlere göre, kemâlâtın başlıca şartı, ma’rifetullah’a ulaşmak; yani, Allah’ı hakkıyla tanımaktır. O’nu hakkıyla tanımak için insanın önce kendini tanıması, iç dünyasına doğru enfüsî bir yolculuk yapması gereklidir. Kişi, bu yolculukta karşısına çıkan bütün zorlukları aşip sabırla yol aldıkça Hakk’ı bulur ve vahdete ulaşır. Ancak, çok çetin olan bu yolda yürüyebilmek için kâmil bir mürşidin rehberlik etmesi şarttır.

XVII. yüzyıl divan şiirinin önde gelen on dokuz şairinin divanlarındaki nasihat muhtevasını incelediğimiz bu çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm,

Dinî-Tasavvufî Konulara İlişkin Nasihatler; ikinci bölüm, *Genel Ahlâkla İlgili Nasihatler*; üçüncü bölüm, *Sosyal Hayatla İlgili Nasihatler*; dördüncü bölüm, XVII. *Yüzyıl Divanlarında Yer Alan Tamamı Nasihat Muhtevalı Manzûmeler* başlıklarını taşımaktadır. Çalışmamız kapsamında divanlarını incelediğimiz şairlerin isimleri ve ölüm tarihleri şöyledir: Atâyî (ö. 1635), Bahâyî (ö. 1654), Bahtî (ö. 1617), Cevrî (ö. 1654), Fâizî (ö. 1622), Fehîm-i Kadîm (ö. 1648), Fevzî (ö. 1679), Hâletî (ö. 1631), İsmetî (ö. 1665), Nâbî (ö. 1712), Nâdirî (ö. 1626), Nâilî (ö. 1666), Nedîm-i Kadîm (ö. 1670), Nefî (ö. 1635), Neşâtî (ö. 1673), Râmî (ö. 1640), Sâbit (ö. 1712), Vecdî (ö. 1661), Yahyâ (ö. 1644).

Çalışmamızın birinci bölümünde *Dinî Konulara İlişkin Nasihatler* ile *Tasavvufî Kavramlara İlişkin Nasihatler* ayrı ayrı ana başlıklar altında ele alınıp incelenmiştir. Dinî konulara ilişkin nasihatler arasında ibadetlere ilişkin nasihat muhtevası oldukça azdır. Nitekim, incelediğimiz divanlarda, İslâm'ın temel ibadetleri olan namaz, oruç, zekât ve hac arasında yalnızca *namaz* ve *hac* ibadetleri nasihate konu olmuştur. Hac ibadetine ilişkin nasihat içerikli şiir ve beyitlerin büyük çoğunluğu, Nâbî tarafından kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında Hac yolculuğunu konu alan ilk seyahatnâmeyi kaleme almış olan Nâbî, bu konuyu divan şiirine de taşımıştır. Divanlarda zekât ibadeti doğrudan ele alınmamış; ancak *cömertlik* başlığı altında incelediğimiz dizelerde, kişi malını hayra sarf etmeye teşvik edilmiştir. Ramazan ayı ile ilgili Sâbit'e ait bir gazelde "Dinin nuru olan orucun sultanı (Ramazan) görüldüğünde onun eteğini kim öpmez?" denilerek oruç ibadetine dolaylı olarak değinilmiştir.

İncelediğimiz divanlar içerisindeki en fazla nasihat muhtevası, tasavvufî kavramlara ilişkin nasihatlerdir. Tasavvufî kavramlar arasında şairlerin en çok ele aldıkları konu, "Dünyanın Geçiciliği" konusudur. Bu konuya ilişkin şiir ve beyitlerde ölüm gerçeği sıkça hatırlatılır; dünyanın vefasızlığından, kimseye yâr olmadığından dem

vurulur. Süleyman Peygamberden efsâneleşmiş doğu hükümdarlarına kadar birçok kudret sahibinin en sonunda ölüme yenilip taç ve tahtlarını kaybettiği vurgulanır. Böylelikle, okuyucu dünyaya aldanmamaya, kalbini ona bağlamamaya, ölümden sonrası için hazırlık yapmaya davet edilir.

Divanlarda nasihat bağlamında en çok değinilen ikinci kavram, aşktır. Bu konuya ilişkin beyitlerde, okuyucuya gelip geçici olan mecâzî güzellere gönül bağlamaması, aşk ve muhabbetini ilâhî olana yöneltmesi öğütlenir. Kemalâta (ruhî olgunluğa) giden yolda ancak aşkla yol alınacağı söylenir. Bu konuyla ilgili beyitlerde sözü edilen, kendisine öğüt vermek üzere seslenen “âşık”, ilâhî vuslata, yani vahdete doğru yürüyen Hak âşığıdır. Bu beyitlerde, dünyada arzu edilmeye lâyık olan tek şeyin ilâhî vuslat olduğu dile getirilir.

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin idarî, ekonomik ve askerî yönlerden sıkıntılı süreçler yaşadığı bir dönemdir. XVII. yüzyıl divan şairleri, genellikle iyi eğitim almış; Osmanlı Devleti'nin idarî mekanizmasının zaafa uğradığı bu sıkıntılı asırda kadılık, kazaskerlik, şeyhülislâmlık da dâhil olmak üzere önemli devlet görevlerinde bulunmuş kimselerdir. Bu yüzyılda devlette yaşanan zâfiyetler, çoğunluğu devlet adamı olan XVII. yüzyıl divan şairlerinin sürgün, tenzîl-i rütbe, görevden alınma gibi kendilerini hayli sıkıntıya sokan durumlarla karşı karşıya kalmalarına neden olmuştur. Bu durum, dünya sevgisinden, makam mevkî arzusundan uzak durmayı; kadere rızâ göstermeyi, gelecek endişesini bir kenara bırakıp Allah'a tevekkül etmeyi telkin eden dizelerin divanlarda sıkça yer almasına sebep olmuştur. *Tûl-i Emel* de bu konularla bağlantılı olarak ele alınan ve okuyucuya uzak durulması salık verilen bir kavramdır.

Birbirleri ile bağlantılı olan *Hevâ ve Hevesi Terk*, *Ubûdiyet*, *Tevbe ve Âhirete Hazırlık* konuları da divanlarda nasihat bağlamında ağırlıklı olarak yer bulan

konulardandır. *Tefekkür* ve *Duâ* da üzerinde önemle durulan diğer tasavvufî kavramlardır.

İncelediğimiz divanlarda nasihate en sık konu olan tasavvufî kavramlardan biri de birbiriyle bağlantılı olan *Mürşid-Mürid* kavramlarıdır. Bu konuya ilişkin dizelerde, ilâhî aşk yolunda salt akılla yol alınamayacağı vurgulanır. Kişinin mânen terakkî edebilmesi için bir mürşid-i kâmilin rehberliğine muhtaç olduğu belirtilir. XVII. yüzyıl divanlarının nasihat içeriğinde bu konuya öncelikli olarak yer verilmesi, bu yüzyılda tasavvuf önderlerinin toplumsal hayatta oynadıkları belirleyici rolü ortaya koyması ve tekkelerin etkinliğini göstermesi bakımından da ilgi çekicidir. Bu konuya ilişkin beyitlerde kâmil mürşide ulaşmak için gayret göstermek gerekliliğinin vurgulanarak okuyucunun sahte şeyhlere karşı dikkatli olmaya davet edilmesi, “sahte şeyhler” olgusunun o dönemde de toplumsal bir mesele olarak var olduğunu göstermektedir.

Tasavvuf düşüncesinin en önemli dayanaklarından biri olan vahdet-i vücud (vücut birliği) nazariyesine ilişkin nasihat içerikli şiirler, çalışmamız içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu konuya ilişkin şiir ve beyitlerde kişi, bu âlemin Cenâb-ı Hakk’ın isim ve sıfatlarının tecellî ettiği yer olduğunu anlamaya davet edilir. Vahdet-i vücudu anlatmak için deniz ve dalga; tohum ve ağaç ilişkileri birer istiâre unsuru olarak sıkça kullanılır. Tasavvuftaki devir nazariyesine atıfta bulunulur. Cem-fark, fenâ-bekâ, hakikat, havf-recâ, himmet, irfan, istiğnâ, mahv, terk, tecrîd, zikir gibi tasavvufî kavramlar da çalışmamızın çerçevesi içinde yer bulmuştur. Bu kavramlara ilişkin nasihatlerde tasavvuf yolcusu bu kavramlarda belirtilen kavramları idrak etmeye ve bunların gereğine göre hâl ehli olmaya davet edilir.

İncelediğimiz divanlarda din büyükleri ve mutasavvıflara ilişkin çok az sayıda nasihat yer almaktadır. Bunlar içinde sayıca en fazla olanı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye ve onun eserlerine ilişkin olan nasihatlerdir. Bu durum, XVII. yüzyıl divan

şairleri arasında birçok Mevlevî şair bulunması ve Mevlevî tekkelerinin devrin kültür ve sanat mahfilleri üzerinde çok etkili olması ile açıklanabilir. Abdulkâdir Geylânî'ye saygı ve bağlılığa davet eden muhtevâ, bir kasîdedeki birkaç beyitten ibarettir. Bu divanlardaki Muhyi'd-dîn İbn-i Arâbî ve eserlerine ilişkin birçok şiir ve beyit içinde nasihat muhtevalı olanlarına tesadüf etmedik.

Divan şiirinde çokça ele alınan rind ve zâhid tipleri, XVII. yüzyıl divanlarının nasihat muhtevasında da en çok işlenen konular arasındadır. Zâhidlerin tasavvufî incelik, aşk ve neşveden uzak din anlayışları yerilir. Rind tipinin, dindarlık alâmetlerine rağbet etmediği halde kalbinde büyük bir ilâhî aşk taşıyor olması, coşkuyla övülür. Okuyucu; rindler gibi aşk ehli olmaya, dini akılla değil gönülle kavramaya davet edilir. Bu durum, bu yüzyılın divan şairlerinin, XVII. yüzyılda şiddetlenen medrese-tekke çatışmasında hangi tarafa yakın durduklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Dinî-tasavvufî konulara ilişkin nasihatlerde telmih sanatından sıklıkla yararlanılmış, Hz. İbrahim, Hz. Süleyman, Hz. Yusuf, Hz. Sâlih gibi Kur'an'da adı geçen peygamberlerden, Hz. Zülkarneyn, Hz. Lokman gibi Kur'an'da övülen şahıslardan, Kur'an'da zemmedilen bir kimse olan Kârûn'dan, Ad ve Semud gibi helâk edilmiş kavimlerden, mutasavvıf şahsiyetler arasından İbrâhim Ethem'den, İran mitolojisinde geçen Zâl, Rüstem, Tehmten, Dahhâk gibi kahramanlardan; Ferhad ve Mecnûn gibi doğu edebiyatlarında âşıklık timsâli olmuş efsânevî şahsiyetlerden bahsedilmiştir. Bu şahıslar, kutsal kitaplarda, efsânelerde ve halk kültüründe temsil ettikleri değerler bağlamında anılarak verilmek istenen mesaj daha anlaşılır kılınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Genel Ahlâkla İlgili Nasihatler, “*Yerine Getirilmesi Tavsiye Edilen Tutum ve Davranışlar*” ve “*Sakınılması Tavsiye Edilen Tutum ve Davranışlar*” olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmiştir. Bunlar arasında yerine getirilmesi tavsiye edilen tutum ve davranışlara ilişkin nasihatlerin sakınılması tavsiye

edilen tutum ve davranışlara ait olanlardan fazla olduğu görülür. Birincisine ait konu başlığı sayısı on üç iken ikincisine ait konu başlığı sayısı sekizdir. Bu durum, incelediğimiz divanlardaki iyiliği emretmek yönündeki nasihatlerin kötülüğü nehyetmek doğrultusundaki nasihatlerden fazla olduğunu gösterir. Bu bölümde yer alan konular içinde şairlerin hakkında nasihat vermek üzere en çok rağbet gösterdikleri kavramlar; *kanaat*, *sabır* ve *edep*dir. Bunları, *cömertlik*, *yardıms severlik* ve *tevâzû* kavramları takip eder. Sakınılması tavsiye edilen tutum ve davranışlar bahsinde şairlerin hakkında en çok öğüt verdikleri kavramlar sırasıyla *kibir*, *zulüm* ve *kalp kırma* kavramlarıdır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü, “*Sosyal Hayatla İlgili Nasihatler*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yer alan “*Arkadaşlık (Dostluk)*” konusu, şairlerin divanlarında sıkça yer verip hakkında öğüt ve tavsiyede buldukları konulardandır. Bu bölümde ele aldığımız başlıklardan biri de “*Konuşma Adabı ve Sözün Mahiyeti*”dir. Dinî-ahlakî eserlerde de üzerinde önemle durulan bu husus, divanlarını incelediğimiz şairlerin nasihat bağlamında sıklıkla ele aldıkları konulardan biridir.

Sosyal hayatla ilgili nasihatler ana başlığı altında yer verdiğimiz “*Mutluluk (Saadet)*” konusu da çalışmamız içinde önemli yer tutan başlıklardan biridir. XVII. yüzyıl şairleri, kişiyi kederden uzak durup mutlu olmaya teşvik eden, mutlu olmanın yollarını gösteren bir çok beyit kaleme almışlardır. Divan şiirinin fikrî alt yapısının tasavvuf felsefesine dayandığı göz önünde tutulursa, bu konuya ilişkin nasihatler; “tasavvufî neşve” kavramına ve tasavvufun teklif ettiği din anlayışının “mutluluk” olgusu ile olan ilişkisine dair fikirlerimizi zenginleştirici mahiyettedir.

İyi bir şiirin özelliklerini ortaya koyarak şairlere ve şiire hevesli kimselere yönelik tavsiyeler içeren manzûme ve beyitler, XVII. yüzyıl divanlarında önemli yer bulmuştur. Bu şiirlerde bilhassa vurgulanan husus, bir şairin kendi özgün üslûbunu yakalamasının ve taklitten uzak olmasının gerekliliğidir. Nasihat bağlamında ele alınan bir diğer konu,

“Devlet Yönetimi”dir. Bu konuya ilişkin içerik, Nâbî Divanı’nda yer alan bir kasidedeki on dokuz beyitten ibarettir.

Çalışmamızın dördüncü bölümü, baştan sona nasihat içerikli olduğu hâlde, içerisinde birden fazla konuya değinildiği için ilk üç bölümdeki konu başlıkları altında bir bütün hâlinde değerlendirilmesi mümkün olmayan manzûmelere hasredilmiştir. Bu manzumelerde, ağırlıklı olarak tasavvufî ahlâk ele alınmıştır; ilâhî aşk yolunda vuslata doğru yol alıp vahdet makamına ulaşmaya davet vardır. Kişi, kesretten (masivadan) uzaklaşmaya, nefsinin hevâ ve hevesine gem vurmaya, bir mürşid-i kâmilin rehberliğinde insan-ı kâmil olmaya davet edilir. Çalışmamızın birinci bölümünde yer alan tasavvufî konu ve kavramların hemen tamamı bu şiirlerde yer bulmaktadır. Bu konuların başında aşk, irfan, terk, istiğnâ, vahdet ve uzlet konuları gelir. Bu manzumelerde, Nâbî ve Sâbit’e ait olanlar dışında, genel ahlâka ve sosyâl hayata ilişkin konulara değinilmez. Derinlikli ve sembolik bir şiir dili vardır. Bilhassa insan yüzüne ait unsurlar, şarap ve onunla bağlantılı kavramlar, gül ve bülbül mazmunları tasavvufî sembol olarak sıkça kullanılmıştır.

Çalışmamızın geneli içerisinde şiirleri ile en fazla yer bulan şair, Nâbî’dir. Nâbî, divan şiirinde hikemî üslûbun öncüsüdür. Bu sebeple, Nâbî Divan’ındaki didaktik unsurlar, diğer divanlara göre oldukça fazladır. Ayrıca, Nâbî Divanı, bu yüzyılda kaleme alınmış en hacimli divanlardan biridir. Bu durum, çalışmamız içerisinde beyit sayısı itibariyle en fazla şiirin Nâbî’ye ait olması sonucunu beraberinde getirmiştir. Onu, Sâbit ve Hâletî takip eder. Hâletî’nin baştan sona nasihat içerikli yalnızca bir şiiri bulunmasına rağmen, Divan’ı içinde çok sayıda nasihat içerikli beyit ve rubai bulunmaktadır. Bu sebeple, çalışmamızın ilk üç bölümünde Hâletî’ye ait çok sayıda beyit ve rubai yer almaktadır.

Çalışmamızda yer alan şiirlerin şekil özelliklerine baktığımız zaman şu sonuçlarla karşılaşırız: Bu şiirlerin büyük çoğunluğunda dizeler kelime düzeyindeki redifler ile sonlandırılmıştır. Bu rediflerin büyük bir kısmı, şiirlerin nasihat muhtevasını yansıtır niteliktedir. Çalışmamızın dördüncü bölümünde yer alan 76 adet şiirin 11'inde beyitler “ol” redifi ile, 5'inde “gerek” ve “gerekdür” redifleri ile, 4'ünde “eyle-” fiilinin farklı kiplerdeki çekimleri ile sonlandırılmıştır. “Geç”, “gönder”, “gör”, “bak”, “düş”, “değiş”, “seyr it”, “niyaz it”, “bulasın”, “ko” gibi emir ve istek kipleriyle çekimlenmiş fiiller, nasihat içerikli şiirlerde karşımıza çıkan diğer rediflerdir. “Kötülükten men etme” üzerine kurgulanmış nasihat içerikli şiirlerde “olma”, “itme”, “aldanma” gibi emir kipinin olumsuzluğu ile çekimlenmiş kelimeler redif olarak kullanılmıştır. İsim cümleleri ile oluşturulmuş nasihat içerikli şiirlerde “budur”, “zamanıdır”, “olmadadır”, “itmekdür”, “gerekdür”, “lâzımdur”, “garaz”, “şart”, “galat”, “aybdur”, “günehdür” gibi olumlu ve olumsuz durumlar hakkında durum tespiti yapmaya yarayacak kelimeler redif olarak seçilmiştir. Aynı kelimeler, beyit düzeyindeki nasihat içeriğinde de redif olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz divanlardaki nasihat içerikli beyitlerin önemli bir kısmı, şiirlerin mahlas beyitlerinde yer almaktadır. Şairler, mahlas beyitlerinde kendilerine öğüt ve tavsiyede bulunarak nasihatini kendi isimlerini anmaya vesile kılmışlardır. Bu durum, İslâm ahlâkındaki önce kendi nefsinin ıslâhı için çalışmak, kendi nefsinde tatbik etmediği bir durumu başkasına telkin etmemek ilkesi ile örtüşen bir zerâfet göstergesi mahiyetini de almıştır.

Bilindiği gibi, atasözleri bir gerçeği sembolik bir dil kullanılan kalıplaşmış ifadelerle kısa ve öz bir biçimde anlatan anonim ifadelerdir. Atasözlerinin tamamı, öğüt ve ders vermek amacına mâtufluk olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmamız kapsamında belirlediğimiz nasihat içerikli şiirlerde atasözlerine sık tesadüf edilmese de günümüzde

hâlen kullanılmakta olan bazı atasözleri (yakın söylenişleri ile) yer almaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- “Nerm olsa hâk her ne kadar hârı saht olur.” (Toprak ne kadar yumuşak ise dikenini o kadar sert olur.)
- “İ’timâd itme gelince varurum dimez kazâ.” (Kazâ geliyor demez.)
- “Bunu bilmez misin olmaz yalnız taş divâr.” (Yalnız taş duvar olmaz.)
- “Bilmez imiş kadrini insanın insan olmayan.” (İnsanın kıymetini ancak insan olan bilir.)
- “Hâl-i mecrûhı ne bilsün düşmeyenler dâmdan.” (Damdan düşenin hâlini yine damdan düşen anlar.)
- “Dost ‘aynında olmaz Sâbitâ ma’yûb dost.” ((Dost, dostun ayıbını görmez.)
- “Yahşı yoldaşı yaman gün imtihân itmek gerek.” (Dost, kara günde belli olur.)
- “Tedbîr ile takdîr diğêr-gûn olmaz.” , “Tedbîr ne mümkün boza takdîr-i Hudâyı.” (Kulun tedbiri Allah’ın takdirini bozamaz.)
- “Bu meseldür iyiliği sen eyle de deryâya sal.” (İyilik yap denize at.)
- “Bilmez mi yerde kalmadığın hûn-ı bî-günah.” (Mazlumun kanı/âhı yerde kalmaz.)
- “Pirinc ile pür itmek küşte murgı sûd-mend olmaz.” (Kuşu öldürdükten sonra içini pirinçle doldurmanın ona bir faydası yoktur.)

Çalışmamızda yer verdiğimiz şiirlerde başta teşbih olmak üzere, istiâre, telmih, kinâye, teşhis gibi edebî sanatlar sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu edebî sanatlar, hem soyut düşünceleri somutlaştırarak anlatımı kolaylaştıran hem de şiir dilini oluşturan bir etken olarak nasihat içerikli şiirlerde de geniş yer bulmuşlardır.

XVII. yüzyıl divanlarının nasihat muhtevasını ortaya koyan bu çalışma yoluyla divan şiirinin didaktik yönüne ışık tutmaya; dönemin kültürüne, zihniyet kodlarına ve sosyal hayatına dair birçok ipucu meydana çıkarmaya gayret gösterdik. Bu alışmanın, XVII. yüzyıl divan şairlerinin divanları aracılığıyla ortaya koydukları büyük ilim ve sanat birikimini günümüze taşımaya katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH İBNÜ'L-MÜBÂREK, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik (Zâhidlik ve İncelikleri)*, (Haz.: M. Adil Teymur), Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme'stehera mine'l Ehâdîsi alâ-Elsineti'n-Nâs (I-II)*, Mektebetü'l-Kudsî, Beyrut 1351.
- ACUN, Fatma, "Celâlî İsyanları (1591-1611)", *Türkler*, (Ed.: H. Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, C. IX, s. 695-710.
- AÇIKGÖZ, Namık, *Nef'î*, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- AHMED B. HANBEL, *Müsned*, (Neşr.: Şuayb el-Arnaût vd.), Beyrut 1416/1995.
- AKALIN, Şükrü Halûk, "Seyahatname'den Evliya Çelebi'ye", *Türk Dili*, 2011/3, S. 711, s. 212-233.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyanları*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1963.
- AKGÜN, İbrahim, *Kur'an'da Tefekkür*, Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2000.
- , "Kur'an Perspektifinde Tefekkür ve Vasıtaları", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/4, S. 1, s. 55-80.
- AKKUŞ, Metin, *Nef'î, Sanatı ve Türkçe Divânı (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.
- AKSOY, Hasan, "Mevlid", *D.İ.A.*, İstanbul 2004, C. 29, s. 482-484.
- AKÜN, Ö. Faruk, *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.
- , "Koçi Bey", *D.İ.A.*, İstanbul 2002, C. 26, s. 143-148.
- AKYILDIZ, Ali, "Vâlîde Sultan", *D.İ.A.*, İstanbul 2012, C. 42, s. 494-499.

AKYÜZ, Hüseyin, “Âlimler Peygamberlerin Vârisleridir Hadisinin İsnad Açısından Tenkid ve Tahlili”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, C. 11, S. 22, s. 159-190.

ALTAY, Ahmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetname Geleneğine Bir Bakış”, *Turkish Studies*, Vol. 6/3, Summer 2011, p. 1795-1809.

ARMUTLU, Sadık, *Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1998.

ARSLAN, Mehmet, “Türk Edebiyatında Hamse”, *TALİD*, İstanbul 2009, C. 5, S. 9, s. 305-322.

ARTUN, Erman, *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

-----, “Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı”, *Türkler*, (Ed. H. Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XI, s. 593-604.

ATALAY, Besim, *Divanü Lûgatit-Türk Tercümesi (I-III)*, Ankara 1939-1941.

AVŞAR, Ziya, “Rûhu'l- Mesnevîde Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytini Şerh Yöntemi”, *Turkish Studies*, Vol. 2/3, Summer 2007, p. 59-72.

AYAN, Hüseyin, *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1981.

-----, “Cevrî İbrâhim Çelebi”, *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 7, s. 460-461

AYVAZOĞLU, Beşir, *Ney'in Sırrı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

BABACAN, İsrâfil, *Klasik Türk Şiiri'nde Sebki Hindî (Hind Üslûbu)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (1-2)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Timar”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, C. XII/1, s. 286-333.
- BAŞ, Eyüp, “Kâtip Çelebi”, *Türkler*, (Ed. H. Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XI, s. 80-89.
- BEYHÂKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn b. Ali, *es-Sünenü'l- Kübrâ (I-XI)*, (Thk.: Ebû Abdillâh Abdusselâm), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2004.
- BİLGİNER, Mahmut Sadettin, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, H Yayınları, İstanbul 2011.
- BİLKAN, Ali Fuat, *Nabi Divanı (I-2)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- , “Orta Klâsik Dönem: Nazım”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi (1-9)*, (Ed.: Önder Göçgün), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 5, s. 355-414.
- BİR, Atilla; KAÇAR, Mustafa; ACAR, Şinasi, “Türk Menzil Okçuluğu Yay ve Okları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2006, C.VIII, S. 1, s. 39-67.
- BİRİŞİK, Abdülhâmit, “Kur'an”, *D.İ.A.*, İstanbul 2002, C. 26, s. 383-388.
- BORATAV, Pertev Naili, “Âşık Edebiyatı”, *Türk Dili (Türk Halk Şiiri Özel Sayısı)*, C. XIX, S. 207, Aralık 1968. s. 340-357.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhü'l-Buhârî (I-VIII)*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- BULUT, Abdullah, “Râsîh'in Okçulukla İlgili Bir Manzûmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2001, S. 17, s. 95-104.
- BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmanlı Müellifleri (I-III)*, (Haz.: Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yayınevi, Ankara 2000.

BÖREKÇİ, Günhan, “İnkırazın eşiğinde Bir Hanedan: III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa ve 17. Yüzyıl Siyasi Krizi”, *Divan: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul 2009, S. 26, s. 45-96.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi* (1-2), İstanbul 1984.

CANIM, Rıdvan, *Divan Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2010.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

-----, “Hallâc-ı Mansur”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1988, C. 30, S. 1, s. 329-350.

CEYHAN, Semih, “Ubudiyyet”, *D.İ.A.*, İstanbul 2012, C. 42, s. 33-34.

-----, “Vüsûl”, *D.İ.A.*, İstanbul 2013, C. 43, 143-145.

COŞKUN, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmesi ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Câh”, *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 7, s. 14-15.

-----, “Cömertlik”, *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 8, s. 72-73.

-----, “Hilim”, *D.İ.A.*, İstanbul 1998, C. 18, s. 33-36.

-----, “Riyâ”, *D.İ.A.*, İstanbul 2008, C. 35, s. 137-138.

-----, “Nasihat”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 408-409.

-----, “Saadet”, *D.İ.A.*, İstanbul 2008, C. 35, s. 319-322.

-----, “Tevekkül”, *D.İ.A.*, İstanbul 2012, C. 41, s. 1-2.

ÇALDAK, Süleyman, “Eski Türk Edebiyatında Nesir”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Temmuz-Ağustos 2006, S. 77-78, s. 74-90.

-----, “Nergis”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 560-562.

ÇAVUŞOĞLU, Semiramis, "Kadıızâdeliler", *D.İ.A.*, İstanbul 2001, C. 24, s. 100-102.

ÇELEBİ, Âsaf Hâlet, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, Hece Yayınları, Ankara 2015.

ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Ramazan-nâme*, MEB Yayınları, Ankara 1995.

-----, “Edebiyatımızda Ramazan”, *Türk Yurdu*, 1990/4, S. 378, s. 47-49.

ÇELİK, Ahmet Faruk, *Sürûrî'nin Hâfız Divanı Şerhi'nin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1998.

ÇIKLA, Selçuk; ÜST Sibel, “Mesnevi’deki Hikayelerin Kaynakları ve Mevlânâ’nın Hikâyeler Üzerindeki Tasarrufları”, *Yedi İklim Dergisi (Mevlana Özel Sayısı)*, 2007/10, S. 211, s. 92-97.

ÇINAR, Hüseyin, “Osmanlılar ve Dünya (1600-1800)”, *Selçuklulardan Bugüne Tarih*, (Ed.: A. Nezihi Turan), Grafiker Yayınları, Ankara 2006, s. 297-454.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1-14)*, İstanbul 1965.

DEMİREL, Şener, “Mevlânâ’nın Mesnevi’si ve Şerhleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, İstanbul 2007, C. 5, S. 10 (Eski Türk Edebiyatı Tarihi II), s. 469-504.

-----, “XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klâsik Üslûp, Sebki Hindî, Hikemî Tarz, Mahalfişme”, *Turkish Studies*, Volume 4/2, Winter 2009, s. 279-305.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

- DOĞUŞ, Lokman, *Türkiye’de XVII. Yüzyıldaki Dinî Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2002.
- DOLU, Halide, *Menşeyinden Beri Yusuf Hikayesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1953.
- DUMAN, M. Zeki, “Bireysel ve Sosyal Bir Erdem Olarak Âdâb-ı Muâşeret”, *Dem Dergi*, İstanbul 2011, Y. 1, S. 4, s. 12-17.
- DURMAZ, Gülay, *Divan şiirinde Rind ve Zahid Çekişmesi*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2003.
- DURSUNOĞLU, Hâlit, “Klâsik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Erzurum 2003, S. 22, s. 9-29.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş’as, *Sünen* (I-V), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- EDİB AHMED B. MAHMUD YÜKNEKÎ, *Atebetü’l-Hakâyık*, (Haz.: R. Rahmetî Arat), İstanbul 1951.
- EĞİLMEZ, Mahfi, *Hazine*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- ERASLAN, Kemal, *Divan-ı Hikmetten Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Bengütaş Edebiyatı”, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul 1985, C. 1, s. 56-78.
- ERDEMİR, Avni, *Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri*, TÜSAV Yayınları, Ankara 1999.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994.

- , *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2017.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, *Şeyhislâm Bahâyî, Hayatı ve Eserleri*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933.
- ERKAL, Abdulkadir, *17. Yüzyıl Divan Şiiri Poetikası*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009.
- , “Türk Edebiyatında Hilye ve Cevrî’nin Çehâr Yâr-ı Güzîn’i”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 1999, S. 12, s. 111-131.
- EROĞLU, Haldun, “Şehzade”, *D.İ.A.*, İstanbul 2010, C. 38, s. 480-483.
- ERUL, Bünyamin; KELEŞ, Ekrem, *Haccı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- FUZÛLÎ, *Rind ile Zâhid*, (Çev.: Hüseyin Ayan), MEB Yayınları, Ankara 1993.
- FODOR, Pal, "15-17. Yüzyıl Osmanlı Hükümdar Aynalarında Devlet ve Toplum", (Çev.: Erdal Çoban), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2005, S. 14, s. 281-302.
- GİBB, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi (I-V)*, (Çev.: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- GÖKBİLGİN, Tayyib, “Köprülüler”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1967, C. VI, s. 892-908.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Fuzûlî Dîvânı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005.
- , *Tasavuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2015.
- , *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953.
- , *Gülşen-i Râz Şerhi*, MEB Yayınları, İstanbul 1972.

-----, *Mesnevî Şerhi* (1-6), Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1974.

GÖRMEZ, Mehmet vd., *Hadislerle İslâm* (1-2), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

GÜLEÇ, İsmail, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2008.

GÜLMEZ, Sema, *Cevri İbrahim Çelebi ve Hilye-i Çihar-Yar-ı Güzin Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.

GÜNDÜZ, İrfan, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbita”, *Tasavvuf -İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 8 (2007), S. 19, s. 243-274.

GÜNGÖR, Zülfikar, *Türk Edebiyatında Türkçe Manzum Hilye-i Nebevîler ve Nesîmî Mehmed'in Gülistân-ı Şemâil'i*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.

-----, *Osmanlı Padişahlarından Hz. Muhammed'e Na'tlar*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.

-----, “Önemli Bir Biyografik Eser: eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 33, Ocak-Mart 1997, S. 1, s. 107-120.

-----, “Edebiyatımızda Gül Sembolü ve Peygamberimiz”, *Gül Kitabı (Gül Kültürü Üzerine İncelemeler)*, (Ed. Bilal Kemikli, Selami Turan), Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta 2010, s. 29-38.

GÜRER, Dilâver, “Şibli, Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul 2010, C. 39, s. 125-126.

GÜZEL, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

-----, “Tekke Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, Ocak-Haziran 1989, S. 445-450, s. 251-453.

- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- HORATA, Osman, *Nedîm-i Kadîm ve Divançesi (İnceleme, Tenkitli basım)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- , “Nedîm-i Kadîm”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 513-514.
- HÜCVİRÎ, Ebu'l- Hasen Ali b. Osman, *Keşfü'l-Mahcûb*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- HÜNKÂR HACI BEKTÂŞ-I VELÎ, *Makâlât*, (Haz.: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Sünen (I-II)*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İmâmüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri (1-16)*, (Çev.: Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul 1985.
- İLGÜREL, Müctebâ, “Ahmed I”, *D.İ.A.*, İstanbul 1989, C. 2, s. 30-33
- , “Celâlî İsyancıları”, *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C. 7, s. 252-257.
- , “Kösem Sultan”, *D.İ.A.*, İstanbul 2002, C. 26, s. 273-275.
- İMÂM-I GÂZÂLÎ, *İhyâu Ulûmi 'd-dîn (1-3)*, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1989.
- İMÂM-I RABBÂNÎ, *Mektubât-ı Rabbânî*, Merve Yayınları, İstanbul 1999.
- İPEKTEN, Halûk, *Nâ'ilî-i Kadîm Divanı (Edisyon Kritik)*, İstanbul 1970.
- , *İsmetî Divanı (Edisyon Kritik)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.
- , *Nâ'ilî, Hayatı, Sanatı ve Şiirlerinden Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

- , “Atâî, Nev’îzâde”, *D.İ.A.*, İstanbul 1991, C. 4, s. 40-42.
- , “Azmizâde Mustafa Hâletî”, *D.İ.A.*, İstanbul 1991, C. 4, s. 348-349.
- , “İSMETÎ, Mehmed”, *D.İ.A.*, İstanbul 2001, C. 23, s. 140-141.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Müderriş”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 31, s. 468-470.
- İSEN, Mustafa, “Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı”, *Türkler*, (Ed. H. Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XI, s. 532-572.
- , “Türk Tezkireciliğinde Antoloji Tipi Örnekler”, *Millî Eğitim*, Haziran 1989, S. 86, s. 40-43.
- , “Kendini Yiyen Bir Şair: Fehîm-i Kadîm”, *Yedi İklim*, Mayıs 1992, S. 2, s. 19-20.
- ; BİLKAN, A. Fuat, *Sultan Şairler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- ; KURNAZ, Cemâl, “XVII. Yüzyıl Divan Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992 s. 157-184.
- İSLAMOĞLU, Abdülmecit, *Vâhib Ümmî Dîvânı’nın Dinî ve Tasavvufî Tahlîli*, İlâhiyat Yayın, Ankara 2013.
- , “Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde Bulunan El Yazması Bir Eser: Atalarsözü Külliyyâtı”, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Y. 2010, C. 51, S. 1, s. 273-293.
- İSMÂİL BELİĞ, *Nuhbetü’l- Âsâr lî-Zeyli Zübdeti’l-Eş’âr*, (Haz.: Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- KAM, Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.
- KANDEMİR, M. Yaşar, “Hadis”, *D.İ.A.*, İstanbul 1997, C. 15, s. 27-64.
- KAPLAN, Mahmut, *Neşâtî Divanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

-----, *Hayriyye-i Nâbî (İnceleme-Metin)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

-----, “Türk Edebiyatında Manzum Nasihatnâmeler”, *Türkler*, (Ed. H. Celâl Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. XI, s. 791-797.

KAPLAN, Yunus, *17. Yüzyıl Şairlerinden Fevzî Divanı*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2008.

-----, “Sâbit Divanı’nda Mahallîleşme ve 17. Yüzyıl Sosyal Hayat Unsurları”, *Turkish Studies*, Vol. 4-5, Summer 2009, s. 209-248.

-----; POYRAZ, Yakup, “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”, *The Journal of International Research (Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, V. 3, Issue 15, p. 151-175.

KARA, Mehmet, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012.

KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

KARABİBER, Namık Kemal, *Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Erken Dönemdeki Yansımaları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

KARACAN, Turgut, *XVII. Yüzyıl Divan Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1981.

KARADENİZ, Hasan Basri, “Türklerde Kut Kavramı ve Osmanlıların Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış*, Eylül 2005, S. 7, s. 1-14.

KARAGÖZ, İsmail, *Esmâ-i Hüsnâ*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

KARAGÖZ, İsmail vd., *Dinî Kavralar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

- KARAHAN, Abdulkadir, “Nâbî”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 26, s. 258-260.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, “Bostân”, *D.İ.A.*, İstanbul 1992, C. 6, s. 307-308.
- KARAKÖSE, Saadet, *Nev’î-zâde Atâyî Dîvânı*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1994.
- KARAMAN, Kıvanç; PAMUK, Şevket, “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma: Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Kasım 2009, S. 91, s. 26-33.
- KARTAL, Ahmet, “Sa’dî-i Şîrâzî’nin Gülistân İsimli Eseri’nin Türkçe Tercümeleleri”, *BİLİG*, Ankara 2001, S.16, s. 99-126.
- KÂŞÂNÎ, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü-Letâifu ’l-A ’lâm fî İşârâti Ehli ’l-İlhâm*, (Çev.: Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- KAVRUK, Hasan, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, MEB Yayınları, Ankara 2001.
- KAVUKÇU, Fatma Zehra, *Râmî Dîvânı*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2000.
- KAYA, Bayram Ali, *Azmî-zâde Hâletî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1996.
- , “Yahyâ Efendi (Zekeriyyâ-zâde)”, *D.İ.A.*, İstanbul 2013, C. 43, s. 245-246.
- KAYAALP, İsa, *I. Ahmed ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- KATGI, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Ulemâ Yozlaşmasının Tipik Bir Temsilcisi Olarak Safranbolu’lu Hüseyin Efendi: Nam-ı Diğer Cinci Hoca”, *Hikmet Yurdu*, Aralık 2012, C.5, S. 10, s. 197-235.

- KELÂBÂZÎ, *Taarruf - Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
- KILIÇ Filiz; MACİT Muhsin, *Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri (Gldeſte)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- KILIÇ, Mahmut Erol, *Sfi ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.
- KILLIOĞLU, İsmail, “Ahlâk”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (1-4)*, Risale Yayınları, Ankara 1990, C.1, s. 10-16.
- KIRIŞ, Şemseddin, *Nasihatin Dindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- KORTANTAMER, Tunca, “17. Yüzyıl Şairi Atayî'nin Hamsesi'nde Osmanlı İmparatorluğu Görüntüsü”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 1983, C. 1, s. 61-105.
- KÖKSAL, M. Âsım, *Peygamberler Tarihi (1-2)*, Köksal Yayıncılık, İstanbul 1999.
- , *İslâm Târihi (Mekke Devri)*, Şâmil Yayınevi, İstanbul 1981.
- , *H. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Karaca Yayınevi, İstanbul 2014.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- Kur'an-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*, (Haz.: Hayreddin Karaman vd.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- KURNAZ, Cemâl, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Bakanlığu Yayınları, İstanbul 1996.

-----, “Halk Şairlerinde Aruz Vezniyle Şiir Yazma Eğilimi”, *Halk Şiiri ve Divan Şiirinin Müşterekleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 169-182.

KUŞEYRÎ, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Kuşeyrî Risalesi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

KUTLUER, İlhan, “İlim”, *D.İ.A.*, İstanbul 2000, C. 22, s. 109-114.

KUZGUN, Şaban, “Hâcer”, *D.İ.A.*, İstanbul 1996, C. 14, s. 431-433.

KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Metin)*, TDK Yayınları, Ankara 1994.

KÜÇÜK, Sabahattin, “Kafzâde Fâizî”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 24, s. 162-163.

KÜLEKÇİ, Numan, *Ganizâde Nâdirî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şehnâme’sinin Tenkitli Metni*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1985.

KÜLEKÇİ, Numan, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

LEVEND, Âgah Sırrı, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, TTK Basımevi Ankara 1959.

-----, *Divan Edebiyatı*, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1980.

-----, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

-----, “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız”, 1968, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 11*, s. 89-115.

MACİT, Muhsin, *Nedim Dîvânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2016.

MENGİ, Mine, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1991.

-----, “Gerileme Devrini Belgeleyen Bir Eser: Nâbî'nin Hayriyyesi”, *X. Uluslar arası Türk Tarih Kongresi Bildirisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, C. V, s. 1967-1975.

-----, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

MERMER, Ahmet, *XVII. Yüzyıl Divan Şairi Vecdî ve Divançesi*, MEB Yayınları, Ankara 2002.

MERTOĞLU, Mehmet Suat, “Salât u Selam”, *D.İ.A.*, İstanbul 2009, C. 36, s. 23-24

MUSLİM, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, *Sahîhu Muslim* (I-III), (Thk.: Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

MÜSTAKİMZÂDE, S. Sadeddin, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.

“Nasihatnâme”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1985, C. 7, s. 2599-2600.

Necatî Beg Divanı, (Haz.: Ali Nihat Tarlan), İstanbul 1963.

NECMÜDDİN-İ KÜBRA, Ebu'l Cennâb Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer, *Tasavvufî Hayat*, (Çev.: Mustafa Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (I-VI), (Haz.: Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî ve Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1991.

“Neşâtî”, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1987, C. 5, s. 4852-53.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

OCAK, Fatma Tulga, “Nef'î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri”, *Ölümünün Üçyüzeşinci Yılında Nef'î*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 1-44.

- , “XVII. yüzyılın İlk Yarısında Divan Edebiyatı ve Sebki Hindî”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, (Ed. H. Celâl Güzel), Ankara 2002, C. XI, s. 733-741.
- OKATAN, Halil İbrahim, *Kafzâde Fâ'izî, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Tenkitli Divan Metni*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1995.
- OKUMUŞ Mesut, “Kur'an ve Sünnette Dünya ve Âhret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmî Dergi Kur'an Özel Sayısı*, Ankara 2012, s. 721-748.
- ONAY, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yayınları, İstanbul 2004.
- ONUR, M. Nâci, *Hamdullah Hamdi, Yûsuf ve Züleyhâ: İnceleme ve Seçmeler*, Ertem Matbaacılık, Ankara 1986.
- “Osmanlı'ya Bakış: Kültürel Soğuma ve Kadızâdeliler”, *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1987, C. 5, s. 32-54.
- ÖZEL, Ahmet, “Mevlid”, *D.İ.A.*, İstanbul 2004, C. 29, s. 475-479.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi* (1-14), Ötüken Yayınları, İstanbul 1977.
- , *Osmanlı Devleti Tarihi 1 (Siyasî Tarih)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- ÖZTÜRK, Ali, “Dinî-Tasavvufî Edebiyatımızda Dolapnâme Türü ve Ahmed Hayâlî'nin ‘Tolabnâme’ İsimli Kasîdesi”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003/1, C. 2, S. 3, s. 87-101.
- ÖZVAR, Erol, “Tarhuncu Ahmed Paşa”, *D.İ.A.*, İstanbul 2011, C. 40, s. 20-22.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, “Sâbit'in Türk Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bazı Sorular”, *Türkbilig*, İstanbul 2012, S. 23, s. 1-10.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (1-3), MEB Basımevi, İstanbul 1946.

- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- , “Nasihatnâme”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 409-410.
- “Peçevî İbrâhim Efendi”, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987, C. 5, s. 363-364.
- PEKOLCAY, Neclâ, *İslâmî Türk Edebiyatı* (1-3), İslam Medeniyeti Yayınları, İstanbul 1968.
- , *Mevlid*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- SAKAOĞLU, Saim, “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.
- , “Türk Saz Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri)*, Ocak-Haziran 1989, S. 445-450, s. 105-250.
- SERİNSU, Nedim vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, MEB Yayınları, Ankara 2009.
- SEVGİ, H. Ahmet, “Mantıku’t-Tayr”, *D.İ.A.*, İstanbul 2003, C. 28, s. 29-30.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, “Vird”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, C. XIII, s. 318-320.
- ŞEKER, Mehmet, “Mevlid”, *D.İ.A.*, İstanbul 2004, C. 29, s. 479-480.
- ŞENÖDEYİCİ, Özer, *Fevzî Divanı*, Serüven Kitap, 2015.
- ŞENTÜRK, Mustafa, “Kur’an’da Bir Pasif Direniş Öyküsü: Ashâb-ı Kehf”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, C. 2, S. 3, s. 224-237.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

- TABBARA, Afif Abdulfettah, “Hz. İbrahim a.s.”, (Çev.: Mehmed Aydın), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1981, C. 24, S. 1, s. 547-582.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b Ahmed, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr* (I-XI), (Neşr.: Hamdî Abdurrahman es-Selefi), Beyrut 1985.
- TARLAN, Ali Nihat, *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul 1945.
- , *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- TATAR, Taner; TATAR, Hüsnîye Canbay, “Türk Kültüründe Töre Müessesesi”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Ocak 2005, C. 8, S. 23, s. 273-286.
- TATÇI, Mustafa, “Âşık Ömer’in Eski Bir Cönkteki Şiirleri”, *Edebiyattan İçeri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, s. 463-481.
- TDK Türkçe Sözlük*, (Haz.: Hasan Eren vd.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- TİRMİZÎ, Muhammed b. İsâ, *es-Sünen* (I-IV), Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Tevbe”, *D.İ.A.*, İstanbul 2012, C. 41, s. 279-283.
- ; ÇELEBÎ, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, Ankara 2017.
- TULUM, Mertol, “Bahtî, I. Ahmed”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1976, C. 1, s. 298.
- TUNÇ, Semra, “Divan Şiirinde Hz. İbrâhîm ve ‘Ades (Mercimek) Kıssasına Dâir”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Y. 2005, S. 17, s. 123-131.
- TÜRER, Osman, “Fudayl b. İyaz”, *D.İ.A.*, İstanbul 1996, C. 13, s. 208-209.
- UĞUR, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2001.

- ULUDAĞ, Erdoğan, *Şeyhülislâm Bahâyî Divanı (İnceleme, Karşılaştırmalı Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.
- , “Abdulkâdir-i Geylânî”, *DİA*, İstanbul 1988, C. 1, s. 234-239.
- , “Celâl”, *D.İ.A.*, İstanbul 1993, C.7, s. 240.
- , “Dua” (Tasavvufta Dua Anlayışı), *D.İ.A.*, İstanbul 1994, C. 9, s. 535-536.
- , “Hallâc-ı Mansûr”, *D.İ.A.*, İstanbul 1997, C. 15, s. 377-381.
- , “Halka”, *D.İ.A.*, İstanbul 1997, C. 15, s. 358-359.
- UYAR, Gülgün, *Siyasi ve İctimai Hayatta Âl-i Fatıma Evladı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.
- UZUN, Mustafa, “Ganizâde Mehmed Nâdirî”, *D.İ.A.*, İstanbul 1996, C. 13, s. 355-356.
- , “Hilye”, *D.İ.A.*, İstanbul 1998, C. 18, s. 44-47.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.
- ÜNAL, Mehmet, “Kur’an Kendisini Nasıl Tanıtır?”, *Diyanet İlmi Dergi Kur’an Özel Sayısı*, Ankara 2012, s. 233-256.
- ÜNVER, İsmail, *Neşâtî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- , “Mesnevî”, *D.İ.A.*, İstanbul 2004, C. 29, s. 322-324.
- ÜSTÜNER, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.

- ÜZGÖR, Tahir, *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divan'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- VANLI, Murat, “17. Yüzyıl divan, Halk ve Tekke Şiirinde Zühd Telâkkîsi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2016, S. 6, s. 40-65.
- “Vecdî”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, C. 8, s. 521.
- YAŞAR, Ahmet, “Osmanlı’da Kamu Mekânı Üzerine Mücadele: Kahvehane Yasaklamaları”, *XV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi- 11-15 Eylül 2006 Ankara-*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2006, C. IV, s. 1403-1410.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “Namaz”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 350-357.
- YAZAR, Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- YEKHEF, Houria, *Kâtip Çelebi ve Süllemü'l-Vusûlü*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.
- YENİTERZİ, Emine, *Divan Şiirinde Na't*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- YILDIRIM, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- YILDIRIM, Ayşe, *Hacı Bayrâm-ı Velî ve Tasavvufî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2008.
- YILMAZ, Ahmet, “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”, *D.İ.A.*, İstanbul 2006, C. 32, s. 113-115.
- YILMAZ, Coşkun, “Siyasetnâme”, *D.İ.A.*, İstanbul 2009, C. 37, s. 306-308.

YILMAZ, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

YILMAZ, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.

YILMAZ, Kadri, “Divan Şiirinde Tesbihe Dair”, *Turkish Studies*, Winter 2012, Vol.: 7/1, p. 2131-2144.

YÛNUS EMRE, *Dîvân-ı İlâhiyat*, (Haz.: Mustafa Tatçı), Kapı Yayınları, İstanbul 2012.

YUSUF HAS HÂCİB, *Kutadgu Bilig* (metin), (Haz.: R. Rahmetî Arat), TDK Yayınları, Ankara 1991.

YÜCEL, Yaşar; SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi (1-4)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ZAVOTÇU, Gencay, *Divan Edebiyatı Kişiler Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.

-----, “Ney’in Öyküsü ve Divan Şiirinde İşlenişi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı), Erzurum 2009, S. 39, s. 719-751.

ZEHRİMARZÂDE, Seyyid Mehmed Rızâ, *Rıza Tezkiresi*, (Nşr.: M. Sadık Erdağı), Türk Dili ve Edebiyatı Kitapları, Ankara 2002.

ÖZET

POLAT, Esmâ, *XVII. Yüzyıl Divanlarında Nasihat*, Doktora Tezi, Tez Danışmanı: Doç.

Dr. Abdülmecit İslamoğlu, Ankara 2018.

Bu çalışmada XVII. yüzyılda yaşamış 19 divan şairinin divanlarında yer alan nasihat vermek amacıyla yazılmış şiirler tespit edilip değerlendirilmiştir. Dört bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, dinî-tasavvufî konulara ilişkin nasihatler, ikinci bölümünde genel ahlâkla ilgili nasihatler, üçüncü bölümünde sosyal hayatla ilgili nasihatler ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise, incelenen divanlarda yer alan başından sonuna kadar nasihat verici mahiyette kaleme alınmış şiirler, bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında tespit edilen nasihat içerikli şiirlerin çoğu, tasavvufî konu ve kavramlara ilişkindir. Allah aşkı, tevhid, ihlâs, terk, fakr, istiğnâ, şairlerin okuyucularını idrâkine varıp yaşamaya davet ettikleri başlıca tasavvufî kavramlardır.

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda içinde bulunduğu idarî, askerî ve ekonomik sıkıntılarının divan şiirine de yansıdığı, bu sebeple XVII. yüzyıl divanlarında tevekkül, kadere rıza, dünyanın geçiciliği gibi konulara ilişkin nasihatlere de ağırlık verildiği görülmüştür. Tespit edilen şiirlerdeki mesajlar, divan şairinin çok katmanlı anlatım diliyle, genellikle tasavvufî semboller aracılığıyla verilmiştir. İncelenen divanlar içinde en fazla nasihat içeriğine sahip olanlar, Nâbî, Hâletî ve Sâbit Divanlarıdır.

Anahtar Kelimeler: XVII. Yüzyıl, 17. Yüzyıl, Divan Şiiri, Nasihat, Tasavvuf.

ABSTRACT

POLAT, Esmâ, Advice in the XVII. Century's Divan Literature

Phd Thesis, Thesis Advisor: Assistant Prof. Abdülmecit İslamoğlu, Ankara 2018.

In this study, poems having the purpose of advice from 19 Divan poets who lived in the XVII. Century are identified and evaluated. Within this study composed of four chapters, advices elaborated in the first chapter concern religious-sufic issues, whereas they concern public morality in the second chapter and social life in the third chapter. Finally in the fourth chapter of the study, poems fully having the theme of advice in the given Divans are examined as a whole. Most of the poems of advice nature examined with this study are regarding the sufic themes and concepts.

It has been observed that the administrative, military and economic difficulties of the Ottoman Empire during the XVII. century are reflected on Divan poems; therefore advices relating to topics like tawakkul (trust), ridâ (acceptance), temporality of the world and else are rather concentrated during the century.

Messages in the explored poems are given with the multilayered language style of the Divan poems usually through sufic symbols. Nâbî, Hâletî and Sâbit Divans are the ones with the most advice nature among the studied Divans.

Keywords: XVII. Century, 17. Century, Divan Poems, Advice, Sufism..